

Հարգելի՛ ընթերցող.

ԵՊՀ հայագիտական հետազոտությունների ինստիտուտը, չհետապնդելով որևէ եկամուտ, իր կայքերում ներկայացնելով հայագիտական հրատարակություններ, նպատակ ունի հանրությանն ավելի հասանելի դարձնել այդ ուսումնասիրությունները:

Մենք շնորհակալություն ենք հայտնում հայագիտական աշխատասիրությունների հեղինակներին, հրատարակիչներին:

Մեր կոնտակտները՝

Պաշտոնական կայք՝ <http://www.armin.am>

Էլ. փոստ՝ info@armin.am

- 4 Հայոց Արեւելեան կողմերի լուսատրիչ սուրբ Եղիշէ առաքեալի նահատակութիւնը եւ Նշարների գիտը
- 7 Ս. ՄՈՎՍԵՍ ԽՈՐԵՆԱՅԻ Սուրբ Հոփսիմեանների պատմութիւնը
- 13 Ս. ՄՈՎՍԵՍ ԽՈՐԵՆԱՅԻ Սուրբ Հոփսիմեի եւ նրա վկայակիցների յիշատակին եւ նրանց նահատակութեանը [նուիրում] ներբողեան՝ հրաշագարոյ յօրինուածներով

ԱՍՏՈՒԾԱԲԱՆԱԿԱՆ ՌԻՍՈՒՍԱՍԻՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐ

- 32 ՍԱՂԱԶԻԱ ԱՐԶԵՊՈՍԿՈՊՈՍ ՕՐՄԱՆԵԱՆ Յաղագս պաշտամանց
- 50 ԱԲԷԼ ՎԱՐՂԱՊԵՏ ՕՂՈՒԳԵԱՆ Մի քանի դիտողութիւններ Անանիա վարդապետ Սանահնեցու «Ընդդէմ երկաբնակաց» ճառի հրատարակութեան առիթով
- 57 ՄԵՏՐՈՊ ՋԱՀԱՆԱՅ ԱՐԱՄԵԱՆ Սկրտութեան արարողութեան աստուածաբանութիւնը
- 89 ՅԱԿՈԲ ԶԵՆՍԵԱՆ Հայ Եկեղեցու աստուածաբանութիւնը շարականներում եւ տաղերում

ԵԿԵՂԵՑՈՒ ՀԱՅՐԵՐ

- 122 ՄԵՏՐՈՊ ՋԱՀԱՆԱՅ ԱՐԱՄԵԱՆ Ս. Յովհան Մանդակունի
- Ս. ՅՈՎՀԱՆ ՄԱՆՂԱԿՈՒՆԻ
- 123 Ա. Թուղթ յանցաւոր-վարքի խոստովանութեան մասին
- 128 Բ. Թուղթ ապաշխարութեան մասին
- 134 Գ. Թուղթ պահքի պնդութեան մասին
- 140 Դ. Ընդունելի եւ անընդունելի աղօթքի մասին
- 147 ՏԻԳՐԱՆ ՆԱԶԱՏՐԵԱՆ Սուրբ Եփրեմ Ասորի
- 151 Ս. ԵՓՐԵՄ ԱՍՈՐԻ Սուրբ հայր Եփրեմ Խուրի Ասորու զօրաւոր աղօթքը
- 174 ԱՆԱՆՈՎ ՍԱՆԱՀՆԵՑԻ Անանիայի վարդապետի հայոց բան հակաճառութեան ընդդէմ երկաբնակաց, զոր գրեաց հրամանաւ տեառն Պետրոսի հայոց վերադիտողի (շարունակութիւն)

ՍՈՒՐԲ ԳՐՈՑ ՄԵԿՆՈՒԹԻՒՆՆԵՐ

- 218 ՅԱԿՈԲ ԶԵՆՍԵԱՆ «Մեկնութիւն Թագաւորութեան

**Գլխ. խմբագիր՝
Մեսրոպ քահանայ
Արամեան**

**Պատ. քարտուղար՝
Տիգրան
Խաչատրեան**

**Տեխ. խմբագիր՝
Յովհաննէս
Կիզորեան**

**Վերստուգող
սրբագրիչ՝**

Շուշան Վարդանեան

**Նկարիչ՝
Արմէն Զիւրջեան**

վասն Դաւթի եւ Սաւուղայ...»

221 Մեկնութիւն Թագաւորութեան վասն Դաւթի եւ Սաւուղայ ի սպանելոյն Գաւղիաթի՝ Յովհաննու Ոսկեբերանի եւ Եփրեմի եւ Յիպողիտայ ասացեալ

246 ԽԱՉԻԿ ԳՐԻԳՈՐԵԱՆ Եղիշէի «Հայր մեր» մեկնութիւնը

248 Ս. ԵՐԻՇԷ ՎԱՐԴԱՊԵՏ «Հայր մեր» աղօթքի մասին

ՎԱՐՁ ՍՐԲՈՑ

256 Սուրբ Տրդատ Թագաւորի վարքը

265 Սուրբ Գեորգ զօրավարի վկայաբանութիւնը

277 Երանելի աբբայ Սարկոսի վարքը

287 Երանելի Սիմէոն Սիւնակեացի վարքը

ՀԱՅՈՑ ՆՈՐ ՎԿԱՆԵՐԸ

291 Դաւիթ Խարբերոցի

293 Լույս Գրիգոր

301 Միջայլ ծայրագոյն վարդապետ Աջապահեան

303 Աշոտ քահանայ

ՀՈԳԵՒՈՐ ՄՇԱԿՈՅԹ

306 ՎԻԳԷՆ ՂԱԶԱՐԵԱՆ Գեղագիտական ըմբռնումները խորանների մեկնութիւններում

320 ՏԻԳՐԱՆ ԽԱՉԱՏՐԵԱՆ Հոգետր պատկերըմբռնողութիւնը եւ կանոնի նշանակութիւնը եկեղեցական կերպարուեստում

329 ՂԵՒՈՆԴ ԱԼԻՇԱՆ Պատկերաւոյց գիրք

ԳՎՆՁՎԱՍԱՐ

ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹԻՒՆ
375019, ԵՐԵՒԱՆ, ԲԱՂՐԱՄԵԱՆ 24 Գ
հեռ. 271520

ԵՐԵՒԱՆ 1993

Ի ՀԱՅՐԱՊԵՏՈՒԹԵԱՆ

Տ. Տ. ՎԱԶԳԵՆԻ Ա

ՍՐԱԱԶՆԱԳՈՅՆ

ԿԱԹՈՂԻԿՈՍԻ ԱՄԵՆԱՅՆ

ՀԱՅՈՑ

ՀՐԱՄԱՆԱԲ

Տ. ՊԱՐԳԵԻԻ

ՍՐԱԱԶԱՆ ԵՊԻՍԿՈՊՈՍԻ

ԱՌԱԶՆՈՐԴԻՆ ԱՐՑԱԽԱՅ

ՍՈՅՆ ՀԱՏՈՐԸ ՏՊԱԳՐԻՈՒՄ Է

ՀԱՅ ԱՌԱՔԵԼԱԿԱՆ ԵԿԵՂԵՑՈՒ

ԿԱՆԱԴԱՅԻ ԹԵՄԻ

ՄԵԿԵՆԱՍՈՒԹԵԱՄԲ

ՀԱՅՈՑ ԱՐԵՒԵԼԵԱՆ ԿՈՂՄԵՐԻ ԼՈՒՍԱԽՈՐԻՉ ՍՈՒՐԲ ԵՂԻՉԷ՝¹ ԱՌԱՔԵՆԱԼԻ ՆԱՀԱՏԱԿՈՒԹՅՈՒՆԸ ԵՒ ՆՇՈՒՐՆԵՐԻ ԳԻՒՏԸ

... եւ իր սուրբ եւ ցանկալի աշակերտներին առաքեց աշխարհով մէկ՝ քարոզելու, որով եւ մեր արեւելեան կողմերին վիճակուեց ս. Թադէոս առաքեալը: Սա, գալով² Հայք՝ Արտազ գաւառ, այնտեղ մարտիրոսական վախճան է ընդունում հայոց Սանատրուկ արքայից: Եւ նրա աշակերտ ս. Եղիշէն վերադառնում է Երուսաղէմ եւ պատմում իր առաքելակիցների տենչալի նահատակութեան մասին: Այնտեղ Սուրբ Հոգու ազդմամբ Եղիշէն ձեռնադրում է Յակոբոս Տեանեղբօր ձեռքով, որը Երուսաղէմի առաջին հայրապետն էր, եւ, իրեն վիճակ ստանալով արեւելեան կողմերը, Երուսաղէմից³ ճանապարհում է Պարսկաստան⁴, մտնում Մազքուք՝ շրջանցելով Հայաստանը, Չոզում⁵ քարոզութեան սկիզբը դնում եւ, տարբեր վայրերում շատերի ուսուցանելով⁶, յայտնում փրկութիւնը: Այնտեղից գալիս է Ուտիք⁷ գաւառի Արիառն քաղաք երեք աշակերտների հետ, որոնց անօրէն հարազատներից ոմանք ետեւից գալիս են, եւ աշակերտներից մէկը⁸ նրանցից

- 1 Եղիշէ առաքեալից բացի հայոց արեւելեան կողմեր են գնացել Քրիստոսի եօթանասուներկու աշակերտներից Թադէոս եւ Խաղ առաքեալները (Տե՛ս Միխայէլ Սարգի, «Ժամանակագրութիւն», «Տաղազս քահանայութեան», Երուսաղէմ, 1871, էջ 33): Արցախում նրանց նշխարների վրայ կառուցուած են վանքեր՝ Դաղիվանք (Թադէոսի վանք) եւ Խաղարի վանք կամ Խաթրավանք:
- 2 Փրկական 34—35 թթ.
- 3 Փրկական 70 թուականին (տե՛ս ծ. վրդ. Բարխուդարեան, «Պատմութիւն Աղուանի», Վաղարշապատ, 1902թ., Ա, էջ 51):
- 4 Ըստ Յայամաւորքի՝ «ի Բրդստան, ի Հայաստան, ի Պարսկաստան եւ գնացեալ եհաս աշխարհն Աղուանից» (Յայամաւորք, սեպտեմբեր ԻԱ, 2Բ):
- 5 Այս քաղաքում յետագայում նահատակում է Աղուանիցի հայրապետ ս. Գրիգորիսը: Հնում այս քաղաքը մինչեւ Փրկչի 559 թ. կաթողիկոսների նստավայր է եղել (տե՛ս Բարխուդարեան, «Աղուանից երկիր եւ դրացիք», Թիֆլիս, 1893, էջ 105):
- 6 Շարունակ քարոզում է ուսուցանում է Ճըբաց, Լիխան, Բաքուայ, Շամախու գաւառներում (տե՛ս ծ. վրդ. Բարխուդարեան, «Պատմութիւն Աղուանի», Վաղարշապատ, 1902թ., Ա, էջ 51):
- 7 Հանում է Ուտեաց Կապաղակ (այժմ՝ Դապալու) (տե՛ս Նոյն տեղում):
- 8 Խօսքը Եղիշէ առաքեալի աշակերտ Վլասի մասին, որն ամփոփուած է Լիժում՝ Եղիշէ առաքեալի անուան եկեղեցու սեղանի տակ (տե՛ս Բարխուդարեան, «Աղուանից երկիր եւ դրացիք», Թիֆլիս, 1893, էջ 284): Իսկ Ա. Տալալեանը նկարագրում է. «Ընդ մէջ գեղջս էր դամբարան Վլաս նահատակին, ի վերայ որոյ գոյ փոքրիկ մատուռ, գորմէ՛ աւանդութեամբ եւեթ գիտելոյն առնէին զուխաւարութիւն, յետ որոյ Աստուածատուր քահանայ ազգաւ Ուտի, առ ի շինել գիոյալայս եկեղեցի, քակեաց մատուռն զայն մարդաչափ խորութեամբ, ուր անդ երեւեցաւ տապաւակմ, ի վերայ որոյ կայր գրեալ «Վլաս՝ աշակերտ Եղիշչի, ի բառնայ վիմին երեւեցան ուկերք սրբոյն եւ ի նմին տապանի երեք խաչ... հանեալ անտի գեղջարան՝ դէ՛ ի ներքոյ սեղանոյն, եւ այլն» (տե՛ս Տալալեան, «Ճանապարհորդութիւն ի մեծն Հայաստան», Ի Տիֆլիս, հոռ. Բ, էջ 361):

ընդունում է նահատակութեան վախճանը: Իսկ երկուսը, թողնելով երանելի Եղիշային, գնում են ամբարիշտ ու խողխողիչ այրերի ետեւից: Իսկ սուրբ հայրապետը, գալով Գիս⁹, եկեղեցի կանգնեցրեց եւ անարիւն պատարագ մատուցեց¹⁰: Այս տեղում եղաւ արեւելեան կողմերի եկեղեցիների մայրաքաղաքների եւ լուսաւորութեան սկիզբը: Եւ, այնտեղից¹¹ Ջերգունի դաշտով անցնելով դէպի դիցամուկ կոապաշտների զոհարանի տեղը¹², այնտեղ ստացաւ նահատակութեան պատկը¹³: Եւ անյայտ է, թէ ինչպէս եղաւ իրերի վախճանը: Եւ՝ պատուական նշխարներն այնտեղ մահապարտների մի գբում գցուեցին եւ բազում ժամանակներ ծածկուած մնացին Հոմեւք կոչուած տեղում:

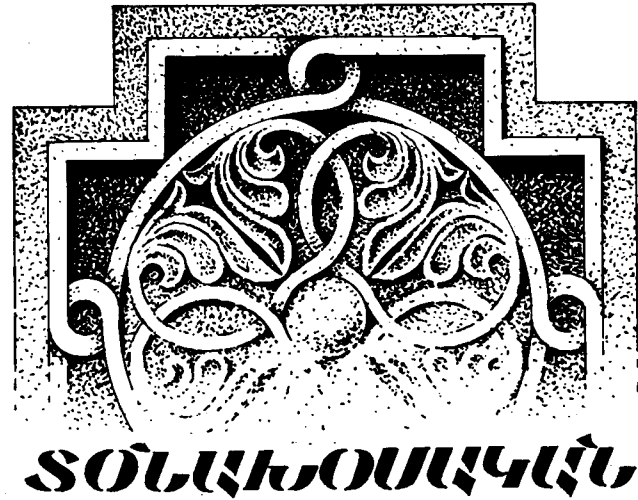
Պէտք չէ ճշմարտութիւնը ծածկուի, եւ լոյսը փակի տակ լինի: Բազում ժամանակներ անց երկիւղած այրերից ոմանք, տեսիլքով նրան տեսնելով, միախումբ հաւաքում են գբի տեղում եւ այնտեղ տեսնում շեղջակուտուած բազում ոսկորներ: Եւ բոլորը տարակուսեցին¹⁴, սակայն հանեցին, դիզեցին եւ այն գիշեր աղօթքներով հսկեցին: Եւ առաւօտեան մեծ շարժում եղաւ, մինչեւ որ այնտեղ եղողները գետնին ընկան¹⁵, եւ անապատից սաստիկ հողմ եկաւ, անսուրբների ոսկորներն ամբողջ դաշտով մէկ ցիրուցան արեց, եւ տեղում մնացին միայն առաքելական այն նշխարները, որոնց միջից Ուտեական գիւղի մեծահաւատ ոմն Ստեփանոս քահանայ միայն, գլուխը յափշտակելով, աճապարելով իր երիվարով հեռացաւ: Եւ երբ բազմութիւնը նրա ետեւից շարժուեց, խաւարային մահախուղը, շանթերով մէջտեղ գալով, զարհուրեցրեց նրանց, եւ նրանք վերադարձան իրենց հաւաքատեղին: Եւ երբ սուրբ Եղիշէն տեսիլքով յայտնուեց, նրա նշխարները սուրբ Ստեփանոս քահանայի ձեռքով տարան, ամփոփեցին այնտեղ, ուր

- 9 Ըստ Կաղանկատուացու՝ Աղուանից առաջին եւ մայր եկեղեցին է՝ Շաքի քաղաքից վերել, Կովկաս սարի ստորոտում, Գիս գետակի աջ ափին, որտեղ կառուցում է Գիս կոյուղու վանք (տեղական արտասանութեամբ՝ Քիշ): Ե դարում ս. Մեսրոպն իր աշակերտներով գալիս է այնտեղ, նորոգում եկեղեցու հաւաքը եւ դասնութիւնը, ապա, չարագործների երկիւղից ստիպուած, գետնի մէջ ամփոփում է այն Խալը, որի մէջ կար կենաց փայտի մասը: Ամփոփած տեղում նահատակում է ս. Մեսրոպի աշակերտների կէսը (տե՛ս Բարխուդարեան, «Աղուանից երկիր եւ դրացիք», Թիֆլիս, 1893, էջ 269—270):
- 10 «Եւ անդ դարձոյց զբազումս ի հաւաստ Բրիստոսի: Եւ մկրտեալ զամենեսեան, հաղորդեաց Մարմնոյ եւ Արեան Բրիստոսի, շինեաց եկեղեցիս եւ կարգեաց քահանայս» (տե՛ս Յայամաւորք):
- 11 Դառնալով «Կապաղակ գաւառը՝ շարունակ քարոզելով անցնում է Ջարդուկի դաշտով (տե՛ս Բարխուդարեան, «Պատմութիւն Աղուանի», Վաղարշապատ, 1902թ., Ա, էջ 52):
- 12 Հոմեւք կոչուած մահապարտների հողը, որի մոտ կռատուն է եղել (տե՛ս Նոյն):
- 13 «Անդ կատարեցաւ՝ քարկոծեալ անօրինացն» (տե՛ս Յայամաւորք):
- 14 «Եւ ոչ գիտին զկաւ, թէ ով ոք իցէ» (տե՛ս Նոյն):
- 15 «Դարձեալ երեւեցաւ եւ առաց, թէ՛ եւ եմ առաքեալն Եղիշչ՝ աշակերտ մեծին Թադէոսի առաքելոյն» (տե՛ս Նոյն):

դրուած էր գլուխը՝ Ուռեկան աւանում¹⁶: Եւ ապա այնտեղից տեղափոխեցին Ներսիսի սուրբ ուխտը, որն այժմ Ջրվշտիկ է կոչում՝ ի փառս ամենակալ Տէր Աստուծոյ: Իսկ բազում ժամանակներ անց Աղուանից Վաչագան բարեպաշտ արքան¹⁷ նահատակութեան գրի վրայ սիւն կանգնեցրեց¹⁸: Արքայի սենեկապանն էլ, սեան վրայ մենակեաց լինելով, վախճանուեց¹⁹:

ՄՈՎՍԵՍ ԿԱՂԱՆԿԱՏՈՒՄԻ, «ՊԱՏՄՈՒԹԻՒՆ»

Ս. ՄՈՎՍԵՍ ԽՈՐԵՆԱՅԻ

ՍՈՒՐԲ ՀՈՒՓՄԻՄԵԱՆՆԵՐԻ ՊԱՏՄՈՒԹԻՒՆԸ

Սուրբ Հոփսիմեանների կեանքի, վարքի եւ զանազան վայրերի մասին, որ գրուած չեն բազմաքանակ ճոխաբան պատմութիւնների մէջ, քննութեան առնելով բազում յոյն մատենագիրների եւ ըմբռնելով ճառերի միտքը, որոնք կեղծիքից հեռու էին եւ ճշմարտութեամբ լի, կարգեցի քեզ համար այս գրուածքի մէջ, որին, կարծում եմ, միտք ունեցողներից ոչ ոք չի ընդդիմանալ, բացի նրանից գուցէ, ով, կեղծիքը սիրելով, կջանայ աղաւաղել այս պատմութեան ոճը: Երբ Ատտիկեում ընթերցում էի ելլադացի իմաստունների ատենաբանութիւնները, շատ անգամ եմ հանդիպել այս գրուածքի ոճին, որը յարմար էր գալիս մեր այս պատմութեան հիւսմանը: Մեզ յոյժ պիտանի եւ օգտակար է թուում Դաւիթ Հոռմեացու «Եկկեսիաստես» անուանուած գիրքը, որ ես թարգմանել կամեցայ եւ ժամանակ չունեցայ, մնաց այլ տեղի եւ կամ իմաստունի: Զանգի ես, լինելով մահկանացու, ծեր եւ հիւանդոտ, հրեշտակ կամ Բարձրեալի որդի չլինելու պատճառով երկնչելով, ինչպէս որ ասում է աստուածային խօսքը, փոքր—ինչ երկ-

¹⁶ Գլխոյ վանք կամ Հիւրեղա վանք

¹⁷ Վաչագան Գ՝ թաղուած նոյն վանքում, մի մատուռի մէջ, տապակի վրայ գրուած է. «Այս է հանգիստ Վաչագան թագաւորին»:

¹⁸ Բարխուդարեանը գրում է. «Այժմ անյայտացած է սիւնն, հորն լցուած է բացի մի կանգուն խորութիւնից, յաճախում է հայերից եւ մահմետականներից ուխտաւորաց մեծ բազմութիւն» (տե՛ս Բարխուդարեան, «Աղուանից երկիր եւ դրացիք», Թիֆլիս, 1893, էջ 256):

¹⁹ «Եւ, բազում ճգնութեամբ կեցեալ, հանգեալ ի Զրիստոս, որ է օրինեալ յափտեանս ամէն»:

որոշեցի նոյն այն գիրքը, որ թողել է հմուտ քարտուղար Ազաթանգեղոսը, որն, իհարկէ, չէր կարող բոլոր խօսքերն ու գործերն իր մտքի մէջ ծովագնել և ուրիշներին էլ [ասելիք] թողեց:

Եւ արդ, նոյն այդ գրքում պատմում է, որ սուրբը նոյն թագաւորական տոհմից էր, ինչ Օգոստոս կայսրը՝ թագաւորների ցեղապետը: Գայիանէն նոյնպէս նոյն ցեղից էր՝ առաքինի և զարմանալի հօր և մօր դուստր: Առաքելական դասերին նախանձախնդիր լինելով, ինչպէս գրում է՝ նրանք իրենց իմացութեամբ շատ մօտ էին նրանց, որոնց հին համբաւ ունեցող գործերը մոռացութեան չէին մատնել՝ ընտելանալով կամ ծովանալով, ինչպէս որ մեր ժամանակներում է, երբ աստուածապաշտութիւնը նուազել է, սրբութիւնը՝ լոել, իսկ մեղքը՝ գլուխ բարձրացրել: Այլ տղամարդիկ առաքելների նման լաւ գործերին էին նախանձախնդիր, իսկ կանայք զգաստանում էին՝ նախանձելով Աստուածածնին, Քրիստոսի մայրեր լինելով, ինչպէս ասաց հայրերից մէկը: Այսպիսին էին նաեւ սուրբ Հռիփսիմէի ծնողները, որն Աազանից ի վեր սուրբ Գայիանէի սանն էր, ով վանական կոյսերի մայրն էր Հռոմում գտնուող սուրբ Պօղոս առաքելի վանքում, որը երանելի իրեն տեղ ընտրեց՝ առաքելից հրաման ստանալով՝ պարտ և պատշաճ կերպով աղօթելու և նրանից յետոյ ուրիշներն էլ աշակերտեցին՝ երեք հարիւր հոգի՝ պահելով առաքելի այս հրամանը: Եւ լինելով այս վայրի տեսուչը՝ Գայիանէն Հռիփսիմէին դաստիարակեց իր մօտ՝ զգաստացած կոյսերի մէջ, և երբ նրա աղօթքի պտուղն արբուքի հասաւ, տեսնելով նրա հոգու մեծանձնութիւնը, սուրբ Աստուածածնի աղախինը լինելու պատուին նրան կարգեց և տուեց՝ ուխտերով և աղօթքներով ծառայելու Աստուածածնին: Նրա պարանոցն է գցում նաեւ սուրբ Յակոբ [Տեառնեղբօր] խաչը՝ տերունական արեամբ ներկուած, որը հատուել էր Կենաց Փայտից Պատրոնիկէ տիկնոջ խնդրանքով, որը և ինքն էր պահպանել նոյն Տեառնեղբօր միջոցով և մեծ փափագով ու երկիւղածութեամբ առաւ և գցեց մեծ սուրբ Հռիփսիմէի պարանոցը, ինչպէս որ մի ժամանակ Ռեբեկայի ականջներին գիւղերը [զցեցին]՝ հարսնանալու հաւատքի հայր Աբրահամին, թէպէտ և [դրանք իրար] նման չեն, բայց երկուսն էլ եկեղեցու խորհրդի համար եղաւ և այս մասին՝ այսքանը:

Եւ երբ յուզումնալից ժամանակը հասաւ, ազնուական ծագման և սքանչելատեսիլ գեղեցկութեան համար նրան, ով աշխարհում նոյնպէս փայլում էր հոգով, որոշեցին տիեզերապետութեան թագուհին դարձնել՝ ի պատիւ հռոմէացիների տան: Եւ Գայիանէն, հոգու աչքով [այդ մասին] իմանալով, անում է նրան, փախչում Եգիպտոս՝ Աղեքսանդրիա [քաղաքը], այնտեղից էլ գնում է Երուսաղէմ՝ երկրպագելու տեղի սուրբ վայրերը: Եւ, մտնելով քարայրը, Սրբուհու առաջ աղօթքներ և պաղատանքներ էին մա-

տուցում, որ օգնի վտանգուած և փախցուած կոյսին, որը նրա աղախինն էր եղել մանկութիւնից: Այնտեղից գնացին Գեթսեման՝ Աստուածածնի գերեզմանը, և [Գայիանէն], այնտեղ աղօթելով, ասում էր. «Մայր Լուսոյ, Կոյս անարատ, որ կուսութեան վերակացու ես և սրբութեան օգնական, ընդունի՛ր աղերսական աղօթքներն անարժան աղախնուցս, և իմ հոգեորդուն, որ սնեցի՛ քեզ աղախին տալով, զգաստացնելով արդարացրո՛ւ արժանաւորապէս և մի՛ թող, որ օտարը փորձութեան ենթարկի նրան, և մի՛ թող, որ աղտեղանայ պիղծ թագաւորների ձեռքով, որպէսզի մեր՝ քեզ հետ կապած ուխտը չխափանուի: Այլ յիշի՛ր իմ պանդխտութիւնը և մեր կեանքի ալեկոծումները, որոնք քեզ համար են, յիշի՛ր և քո Որդու և մեր Աստուծոյ չարչարանքները և ողորմի՛ր մեզ, որի համար օրինում ենք քեզ»: Եւ, Աստուածածնին երկրպագելով և շատ արտասուք հեղելով, մէկ ամիս մնացին այնտեղ: Ապա [Աստուածածինը] տեսիլքով երեւաց սուրբերին, և հրաման ստացան գնալ Հայք՝ Արարատեան երկիրը, Թաղեոս առաքելի վիճակը: «Եւ այն փայտեղէն պատկերը, որ դրուած է եղել իմ վերափոխման օրը, ա՛յն փնտրե՛ք՝ ձեր կեանքի ուղին անարտելով արեամբ»:

Եւ, այնտեղից խնդութեամբ դառնալով, եկան Եղեսիա քաղաքը և երկրպագելով փրկչական պատկերին, ուրախութեամբ լցուեցին, և թուաց նրանց, թէ մարմնացած Բանն են տեսնում: Դարձեալ սքանչելի տեսիլքը տեսնելով՝ յորդորում էին ճգնութիւնների: Եւ կանանց մի մասը, նրանցից բաժանուելով, մնաց նոյն քաղաքում, Աբգարի մեծ եկեղեցում՝ կրօնաւորելով սուրբ Թաղեոսի [դրած] հիմքի վրայ: Նոյնպէս էլ մնացին այնտեղ՝ Դարանաղեաց գաւառում, Սեպուհ կոչուող լեռան խորքում, որ անուանուեց Մանեայ այրք:

Սուրբերից աւելի քան եօթանասուն հոգի, ասում է պատմագիրը, ելնելով նրանց հետ հռոմէացիների քաղաքից, բնակութիւն հաստատեց զանազան վայրերում: Իսկ տեղում մնացած քոյրերը և Գայիանէի Եզոյի անունով քոյրը, քոյրերի հետ միաբանուած, բարի վկայութեամբ նահատակուեցին ամբարիշտ Դիոկղետիանոսի կողմից, որն իր չարութեան թոյնը նրանց վրայ թափեց, որոնք Քրիստոսի վկաներ դարձան՝ մեծ առաքելուհուն մահուան վճռով չբռնելու պատճառով: Եւ բազում տառապանքներով եկան, հասան Բզունեաց գաւառ, Խլաթ քաղաք՝ երկնոյեան այնտեղ օթեանելով: Եւ այնտեղից տեղափոխուեցին և գնացին Մուկաց գաւառը՝ Սուրբ Խաչ կոչուող վայրը, որտեղ Աստուած մեծ սքանչելիքներ կատարեց նրանց միջոցով՝ Եսայու և Դանիէլի պատուական սուրբ խաչով, որի մասին թէ՛ ես և թէ՛ դու գիտենք, և արժէ՛ արդեօք երկրորդել: Երբ առաքելանման քահանաներն ու սուրբ կոյսերը հասան Կճաւ կոչուող վայրը, որ դէերի պաշտամունքով էր լցուած, ընդդիմամարտելով արգելեցին ձերի

մէ, որ դեւերը, գայրացած յարձակուելով, խեղում, այլանդակում, պնշատում էին իրենց պաշտօնեաներին: Այստեղ առաքելանշան քահանաները, հալածելով նրանց եւ քանդելով նրանց պաշտամունքային շինութիւնները, բռնկում էին խեղեալներին, որի համար էլ տեղը Կճաւ կոչուեց: Սուրբ Գալիանն այստեղ թողեց իր խաչը որպէս դեւերի այրոյնան, ինչպէս աւագակի համար, որտեղ եւ յետոյ վանք հաստատեց սուրբ Գրիգորը:

Եւ իրենց յայտնի դարձած անուան պատճառով նրանք գաղտնի գնացին Կորդուաց [գաւառի] միջով դէպի Սողոմի լեռը՝ Բերկրացուց գաւառում, որտեղ աչացաւութեան այստով վարակուեցին եւ երբ աղօթեցին, երկու աղբիւր բխեց, որոնց ջուրը ծանգ ուներ՝ կարմիր էր եւ սպիտակ. եւ մինչեւ այսօր սրբուհիների անունով օգնում է աչքի ցաւ ունեցողներին: Բայց այս լեռան մասին ասորիները պատմում են, թէ երբ Լուազեցին հեղեղների ջրերը, տապալնը հասաւ այն լեռան զագաթին, որը Սարարաղ լեռն է, եւ նրանց միջով սողոցաձուկն անցնում եւ արգելակում է Լաւը. եւ գիւղաքաղաքի անունը Թմնիս դրուեց, այսինքն թէ՛ ութ հոգի ելան տապալից:

Իսկ սուրբերն, իրենց ապահով զգալով, խրճիթներ շինեցին եւ բնակուեցին: Եւ այստեղից գնացին եւ օթեւանեցին գետի վտակների կամրջի մօտ՝ Տնորեաց կողմում, ծառաւետ ընկուզուտ վայրերում: Եւ այստեղից տեղափոխուելով, մտնում են Հայաստան գաւառը, Մշկունեաց լեռան խորին խորշի մէջ: Սրա մասին պատմում է, թէ այստեղ մշկապորտ այծեամներ կան, ուր եւ, բազում հալածական բորոտներ գտնելով, ընտրեալ քահանաները նրանց բռնկում են սուրբ խաչով, ուր եւ Տիրոջից աղբիւր շնորհուեց նրանց. եւ այստեղ ծեր կանայք մտնում էին մինչեւ իրենց մահուան օրը: Եւ, այստեղից չուելով եւ կանգ առնելով Բժունեաց սահմանին, մնացին այստեղ բազում օրեր: Եւ, այստեղից տեղափոխուելով, բնակուեցին գետի միւս ափի յորդաբուխ աղբիւրի մօտ՝ քաջալերուելով Սուրբ Հոգու շնորհներով. շատ օրեր անցկացրին՝ զուարճանալով տեղանքի բարեհամբաւութեամբ: Այնուհետեւ նրանց մի մասն այստեղ մնաց՝ այն վայրում, որի անունը Սուրբ Տիկին է:

Եւ այստեղից առաջ անցան (որտեղից սկիզբ է առնում բովանդակ գետը, որտեղ որ փոքրագոյն, անօգուտ ջրերը Կանգուարայ լեռներից, որ Ագուաաքար է կոչում, հոսելով եւ զարնաւային վտակները գետանալով, գալիս են օժանդակելու մեծ գետին, որ Տիգրիս է կոչում) եւ հասան մի վայր եւ [այստեղ] գտան սակաւաթիւ ջրիստոնեաների, որոնք Նշանակետած պահում էին Տիրամօր պատկերը, որին ուրախացած երկրպագեցին եւ Սրբուհուն գոհութիւն էին յայտնում: Եւ սակաւ օրեր մնացին [այստեղ], քանզի հաւատացեալները չկամեցան՝ կասկածանքներից երկուութեան մէջ

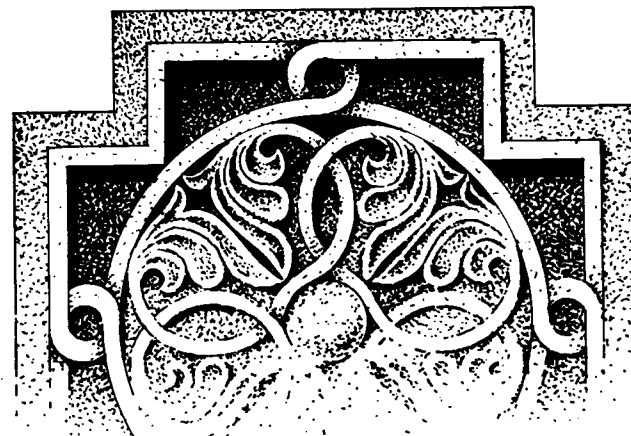
լինելով. եւ նրանք գնացին դէպի Պաղատ լեռան գլուխը, որտեղ, ասում էին, մեծ քանակութեամբ դեւեր կան, որ մեծարում են Արամազդի եւ Աստղիկի տունը: Եւ յաճախ պաշտամունքով տօն են անում, որը Պաղատն է: Եւ այստեղից լեռան զառիվայր, արեգակնահայեաց կողմի խոր ձորով մի փոքր գնացին դէպի հարաւ, դէպի լեռան այն կատարը, որը վար է իջնում, աստուածների կրակի, անյագ հրի, անդադար այրման տունը. եւ քարեր էին հոսում յորդաբուխ աղբիւրի ակունքից, որ բխում է լեռան ստորոտում՝ բարձր ապառածի առաջ, այն տեղում, որը կոչում է Բուք: Քանզի քոյրը կրակն էր վառում, իսկ եղբայրը՝ աղբիւրը [բխեցնում]:

Եւ քարայրում որջացած ապրում էին երկու վիշապ՝ դիւացած եւ սեւացած, որոնց կոյս աղջիկներ եւ անմեղ պատանիներ էին զոհաբերում: Դեւերը, Պաղատն արեամբ զուարճացած, Լաւե բազիններով, հրով եւ աղբիւրներով զարհուրելի տեսարան եւ փայլատակում, թնդիւններ եւ զոփիւններ էին ներկայացնում: Եւ խոր ձորերի մէջ լցուած էին մահաբեր թոյներով լի օձեր եւ կարիճներ: Սուրբ կանայք այստեղ են հասնում եւ, աղօթքներով ու արտասուքներով երկինք հայելով, առնում են սուրբ Նշանը եւ պահում աղբիւրի վրայ, եւ դեւերը փախչում, մտնում են բազինը՝ վա՛ր—վա՛ր աղաղակելով: Եւ լեռներով մէկ ուրիշ ձայն չէր լսում, բացի [նրանց] վայումի ճիչերից: Եւ նրանք անցնում են այն ձորի միջով, որտեղ մինչեւ այսօր քարացած մարմնով օձերը մնում են: Եւ բազիններից փախած դեւերն ընկնում էին Մարաց երկիրը: Եւ պատկերը փշոցեցին սուրբ խաչի զօրութեամբ, որը գիւղի բնակիչները տեսնելով՝ սուրբ երանելիների միջոցով հաւատացին Քրիստոսին:

Եւ, այստեղից դուրս գալով եւ հիւսիսի կողմով իջնելով, եկան Կորիթ կոչուող գիւղը: Կուղքերին փշոցեցին, թունաւոր օձերին սպանեցին սուրբ խաչի՝ Նշանով եւ դեւերի աղբիւրը ցամաքեցրին, որտեղ եւ յետոյ սուրբ Գրիգորը երկու եկեղեցի շինեց եւ Կորիթում փայտեղէն սեղան պնտրաստեց եւ իր գօտին ու գաւազանը որպէս Նշան թողեց այստեղ: Իսկ սուրբերը, Տոբ գաւառ հասնելով, սուրբ Նշանը թողնում են լեռան հարաւային կողմից՝ Վանի դիմաց՝ վանքի շատ փոքր խոցեր շինելով, այստեղ մնացին՝ սպառնացող հալածանքների կասկածի պատճառով: Եւ այստեղ Վարագ լեռան վրայ ամրացան, որովհետեւ լսեցին, որ որոնում են իրենց, ցանուցիր բնակուեցին լեռան խորշում՝ իրենց համար գետնափոր բնակարաններ շինելով: Այսպէս սուրբ քահանաներից երկու հոգի ապրեցին Լոյն տեղում մինչեւ առ Քրիստոս իրենց կոչման եւ վախճանի օրը: Եւ նրանց [բնակութեան] տեղերը կոչուեցին Ուրբաթայրեր, քանզի ուրբաթից ուրբաթ սուրբ պատարագ էին մատուցում եւ արժանաւորապէս բաշխում Տիրոջ Մարմինը եւ Արիւնը սուրբ կանանց:

Արդ, ո՞վ կարող է պատմել Տիրոջ զօրութիւնների մասին՝ լսելի դարձնելու համար Նրա սքանչելիքները, Ով էր ողորմութեամբ գերազանց լոյս ծագեցրեց մեզ համար արեւմուտքից մինչ Հայաստան երկրի արեւելքը, մանաւանդ՝ կանանց միջոցով, որոնցից աշխարհի մտան մեղքերը, Ով ամենակարող է, եւ անհնար ոչինչ չկայ Նրա համար: Արդ, Արարատեան գաւառի Վաղարշապատ քաղաքում երանելիների մահուան, չարչարանքների եւ նահատակութեան մասին կիմանաս Ագաթանգեղոսի պատմութիւններից: Որոնց միջոցով բարձունքներից անստուեր Արեգակը ծագեց մեզ համար՝ լուսաւորելով մեզ աստուածգիտութեան լոյսով, պայծառացնելով սուտեր եւ աստուածատր հաւատացեալ ժողովուրդների սրտերը, որի համար էլ Ջրիստոսին վայել է փառք եւ զօրութիւն եւ իշխանութիւն յաւիտեան յաւիտենից, ամէն:

Գրաբարից փոխադրեց Գուրգէն Գասպարեանը

ՏՕՆԿԵՕՍԱԿԱՆ

Ս. ՄՈՎՍԵՍ ԽՈՐԵՆԱՅԻ

ՍՈՒՐԲ ՀՈՒՓՄԻՄԷԻ ԵՒ ՆՐԱ
ՎԿԱՅԱԿԻՑՆԵՐԻ ՅԻՇԱՏԱԿԻՆ ԵՒ ՆՐԱՆՑ
ՆԱՀԱՏԱԿՈՒԹԵԱՆԸ [ՆՈՒԻՐՈՒԱՄ]
ՆԵՐԲՈՂԵԱՆ՝ ՀՐԱՇԱԶԱՐԴ
ՅՕՐԻՆՈՒԱՄՆԵՐՈՎ

Նորահրաշ եւ գերապայծառ է տօնն այս, եւ հոգեւոր ցնծութեան անտիսն ընդհանուր առձայնում է բոլոր հայաստանցիներիս՝ մշտաւիտ առաքինութեամբ, լուսերանգ ծաղիկներով պսակելով աստուածատր անձանց, որոնք ցնծում են վկաների պատուով եւ զուարճանում նահատակների արեամբ: Կուսական է տօնն այս եւ բոցեղն զուարթուն երկնայինների կուսական դասակցութիւնների լուսաւոր խմբերին յորդորում է տօնակից եւ՝ զուարճակից լինել, իսկ ասքանագեան ազգին՝ այսօր տեսնել սա՛ Ջրիստոսի փառքի փայլմամբ պսակուելով եւ հրճուելով: Մարտիրոսական է տօնն այս եւ ճգնաւորական հանդես եւ վկաների բոլոր պսակակապ թագաբարդուած դասերին, աայծառ եւ մեծ սուրբ առաքեալների եւ մարգարե-

ների աստուածագգեաց խմբերով հանդերձ, հրաւիրում է դէպի նոր Սիոն՝ պարակից լինելու առագաստի մանկանց, երկնաւոր հարսանեաց հոգեւոր երգերը երգելու՝ ի փառս անմահ Փեսայի:

Այսօր ցնծութիւն է երկնի եւ երկրի եւ երկնաւոր շնորհների մեծ ւաւետիքը. պայծառ լոյսով շրջափայլելով Թորգոմի տան մէջ՝ հաւատացեալների հոգում երկնի ցնծութիւնն է շարժում: Ռոքվիտունէ կենդանի Լոյսը, որ փայլատակում էր երկնքից Հոփսիսիմեանների վրայ, այստեղ բացափայլեց փայլակաւոր դառնագայթներով. [այն] ոչնչացնում է անեծքների փուշը եւ վկայական արեամբ նորոգում երկնայինը, այստեղ ծաղկեցնում բանաւոր բոյսերի արդարութեան բողբոջները, սաղմոսների անուշահոտութիւն բուրում. այստեղ հնչում է անմահ Թագաւորի փառքը: Այսօր ցնծութիւնն է երկնի, որովհետեւ աստուածագգեաց հարսը երկրի վրայ ընդունեց՝ պսակը վայելչապէս դրած, լոյսով եւ անմահութեամբ զգեստաւորուած, եւ խաչագգեաց օրհորդները, նրա հետ կուսական արեամբ ծիրանաւորուած, երկնագումար սերովբէների անցնող խմբի հետ մտան Սրբութիւն Սրբոցի [ուսոյ առագաստը՝ փեսայացած Բանի մօտ՝ Նրա աջ կողմում կանգնելու որպէս սուրբ ողջսոյ՝ ոսկեհուռ պսակուած: Եւ հրեշտակների զօրքերը, վկաների ծաղկաձեւ վարդազոյն արեան անոյշ հոտի փափագն ունենալով, իջնում են, եւ հողեղէնը հրեղէնին է միանում, որը յաւետ հրաշացնում է վկաների հանդէսը: Այսօր գերահորաշ եւ լուսապայծառ փառքով ցնծում է Հայաստանեայց Եկեղեցին կուսականների տօնով, որով Երրորդութեան լոյսն ընդունեց [իր մէջ], մերկացաւ մեղքի հնութիւնից, հարսնագգեաց արփիափայլ հրաշքներով, թագը զլխին հրճում է եւ պարծենում իր պսակիչ Քրիստոսով՝ վկաների հանդէսը տօնելով: Այսօր յիշատակն է Քրիստոսի սուրբ եւ մաքուր, անարատ հարսի (Հոփսիսիմէի մասին է խօսքս) եւ նրա հետ՝ զգաստութեան աղբիւր եւ հաաստի մայր Գայիանէի, եւ սրբութեան որդիները՝ իմաստուն կոյսերը՝ մշտավառ լոյսով քահագգեաց, ծագում են արեւմուտքից՝ Երրորդութեան համապայծառ լոյսը փայլեցնելով Հայաստան աշխարհում:

Եկէ՛ք այսուհետ, Քրիստոսի նոր ժողովուրդներ եւ սրբութեան անթառամ ծաղիկներ, իմաստուն կոյսերին այժմ բարբեբանութեան պտուղներով հատուցենք ի պատիւ վկաների՝ այստեղ, որտեղ կուսութիւն եւ զգաստութիւն է պէտք, կենսաբեր ողկոյզ պտղաբերելով: Եկէ՛ք փութաւնք անմահութեան խորհուրդների պտուղը քաղելու եւ աստուածագգեաց յարութեան հոտը բուրելու եւ, այս վկաների կուսական տօնը մեծարելով, մեր աշխարհին բարի համբաւը բերենք՝ ասելով.

«Ուրախացի՛ր եւ ցնծա՛, Հայաստան աշխարհ, նոր Իսրայէլ, երկիր ւաւետեաց եւ դրախտ աստուածատունկ՝ զարդարուած առաքեալներով եւ

մարգարէներով եւ սրբերի լուսեղէն դասերով, վկաների արեամբ քո մէջ մոլորութեան բոցը մարեց, եւ, ճշմարտութեան քաղցը վառուած, բոցն է բորբոքում, լոյսը՝ անաղոսաբորբոք ճառագայթներով:

Ուրախացի՛ր եւ ցնծա՛ մարգարեական ւաւետիսներով, Սիոն՝ լեռ, հիւսիսային կո՛ղմ, մեծ թագաւորի քաղաք, կուսական արեամբ քո մէջ մեղքի ջրհեղեղը ցածրացաւ, եւ ւաւետարանական գետերն ահա, ձայն բարձրացնելով իրենց ընթացքի մէջ, տիեզերատարած եւ լուսասփիտ հրահոսան վտակները յագեցնում են քո դրախտը բանական երկնային տունկերի՝ յարազուարճ եւ մշտափօթ լուսեղէն կանաչութեամբ ծաղկած պտղով ունենալով եական Լոյսի ճանաչողութիւնը:

Ձուարճացի՛ր եւ հրճուի՛ր, նոր Սիոն, արթնացրո՛ւ որդիներիդ թմբուկներով եւ պարերով դէպի հարսանեաց երգերը եւ ընդառաջ գնա երկնաւոր հարսին, զի գալիս է ահա սուրբ հարսը Լիբանանից՝ վայելուչ լոյսով զարդարուած, մարմինը արեգակով պարուրած եւ լուսինը ոտքերին, եւ, Քրիստոսի փառքի ճառագայթարձակ փայլմամբ պսակուած, խանդակաթ սիրով ձայնում է Նրան. «Կհամբուրես ինձ համբոյրներով Քո բերանի, զի Քո ետեւից եկաւ անձն իմ» [տե՛ս Երգ Ա 1]: Ահա գալիս է կոյս հարսը՝ հոգու թեւերով սլանալով, փայլելով կուսութեան բազմապայծառ լոյսով: Գալիս է հանդիպելու անմահ Փեսային՝ ասելով. «Թափուած իւր է Քո անունը, որի համար սիրեցին օրհորդները Քեզ» [Երգ Ա 2]: Գալիս է՝ իր զիմաց ունենալով արդարութեան Արեգակին, եւ նրա շուրջը լուսաճաճանչ աստղերը ճառագայթելով՝ բազմազին լոյսի կուտակումն արեւմուտքից սփռում—տարածում են միևնչեւ հիւսիսի կողմերը: Գալիս է իրաւունքով եւ արդարութեամբ խօսողը՝ իր շուրջը սպասաւոր ունենալով երկնային զօրքերին, հրանիւթերի խմբերին, եւ խաչագգեաց օրհորդները հրճում են նրա հետ՝ ասելով. «Տնծանք եւ ուրախանանք քեզանով, զի ջոնն է ճշմարտապէս ուրախանալը, որովհետեւ քեզ սիրեց Ուղղութիւնը» [տե՛ս Երգ Ա 3]: Գալիս, մտնում է ցնծութեամբ արեան առագաստը՝ տեսնելով իր Տիրոջը ցնծութեամբ նոր առագաստ եկած՝ Խաչի վրայ գոհուելու հրով եւ արեամբ հարսնանում է Նրան, Ով աստուածութեան հրի մէջ մաքրեց իրեն եւ, իր արեամբ ծիրանաներկելով, խաչագգեաց լոյսով պսակելով, հարսնացրեց իրեն եւ անապական կուսութեամբ ծնեց կենդանի յոյսով, եւ Սուրբ Հոգին էր հովանաւորում այդ աստուածային հարսանիքը: Այսպիսին է բազմերջանիկ եւ սուրբ կոյս Հոփսիսիմէն, եւ այս է նրա կուսութեան՝ եւ փառքի սպասաւորութիւնը:

Արդ, քանի որ ովքեր արքայական հարսանիքի եւ կամ հանդիսական մարտերի գովեստն են դրուատում, պաճուճաբանելով աշխարհն ու ազգը՝ դէպքերն են պանծացնում, իսկ մեր մէջ գովասանքի արժանացողը

սուրբ հարսն է, յաղթող նահատակներն ու իմաստուն կոյսերը, սրանց ո՛չ թե ստորին երեւոյթներն են պաճուճազարդ յօսքով արուեստախօսում, այլ երկնքից ի վերուստ Սուրբ Հոգին է հիացունով գովում, որոնք երկնքով մէկ փայլատակում են արեգակի փայլով: Բայց քանզի այս Սուրբ Հոգով պսակուած հարսը, որպէս իմ հոգու մայր, անապական կուսութեամբ ծնունդ տալով ինձ եւ գգուելով սրբութեան գրկում, կուսական արեամբ աստուածգիտութեան կաթն արբեցնելով, հաղորդակից դարձրեց կենաց Բանին, եւ ծնունդից ի վեր մայրերի մօտ առանց ուսման բնաւորուած այն բնաւորական գուքը ստիպում է իմ դեռաբոյս անձին սուրբ մօրս եւ կոյսի աստուածածալայելուչ փառքը ներբողել՝ նրա հոգետր ծնունդների յարախմբերի մէջ, այդ պատճառով էլ շատից քիչը սկսեցի՝ առաջնորդ ունենալով կենաց Բանը:

Սա, ինչպէս յայտնի է բոլորին, հոռմեացիների գերապայծառ նահազից էր. կայսեր ծիրանափառ օգոստականներից բուսեց որպէս երկնային ծաղիկ Պօղոսի եւ Պետրոսի հեղած առաքելական արեամբ ոռոգուած անդաստանում, ծիրանազգեստ մաքրութեամբ փթթելով սրբուհի Գայիանէի կուսական գրկում, նրանց վկայարանում սուրբ սեղանին մերձ սնուելով՝ զարգանում էր՝ հասնելու համար առաքելական հաւատքի վկայութեան հասակին: Նրանց իսկ փեսայների կողմից հօր աստուածազգեաց համաձայնութեամբ Բանին է ընծայում. հրճուելով առաքելական զարդով, իրեն զգաստութեան կենդանութեամբ պատած, պճնուած բազմալոյս առաքինութեամբ, պսակուած երրորդութեան համապայծառ լոյսով՝ հոգով նմանում էր Ստեղծիչի պատկերին, անապական եւ անեղծ կուսութեամբ առագաստուած՝ սպասում էր Քրիստոսին՝ երկնքի Արքային: Ոչ միայն հոգու մաքրութեամբ, կուսութեան բազմապայծառ ճառագայթներով էր փայլում, այլ, ամէն տեսակ ոսկուց աւելի սրբուած եւ մաքրագոյն լինելով, որպէս արդարեւ ճշմարիտ լոյսի հայելի, մարմնի գեղեցիկ ստեղծուածով արեգակնապէս փայլում էր աւելի, քան կանանց ծնունդները: Մեզ հետ նաեւ Սուրբ Հոգին կերգի այս մասին. «Թագաւորի դստեր ողջ փառքն ի ներքուստ է» [Սաղմ. ԽԴ 14]: Հարազատ գեղեցկութիւն շտեմարանած Քրիստոսի հարս, կենդանի լոյսի պատկեր, անկողոպտելի նուր, Աստուծոյ ընծայած անկոխ անդաստան, անմահութեան խորհրդի բուրաստան, անթառամելի կենաց ծաղիկ, հոգու սեղան, Աստուծոյ խնկանոց, բազմափայլ լոյսի աշտանակ, կնքուած աղբիւր՝ ըստ սողմունեան Երգի՝ պահուած միայն սերովբէների Արքայի համար, Երկրորդ Ադամի՝ հրեղեն դասերով շրջափակուած բանաւոր դրախտ:

Այս դրախտը նախաչար օձն էր քանում մտնել, ինչպէս սկզբում հակառակ առաջին ստեղծուածին: Իր լրբենի չարութիւններով աստուա-

ծագեաց փառքից քանում էր կողոպտել Բանին հարսնացած բազմերջանիկ կոյսին՝ ինչպէս դաւաճանող կնոջը, այդ յագեցողը չարիքից, որը եւ, հրեշտակների խմբի մէջ մտնելով, Յօբին էր ցանկանում [կործանել] եւ, Տիրոջը տեսնելով յանցաւոր մարդու կերպարանքով, մարդկութեան վրայ ընթանալով, փորձութեան էր ենթարկում՝ անգիտանալով, որ կործանուելու է Աստուածութեամբ: Սա, Արարչի պատկերի կերպարանքն ընդունածին՝ Բարձրեալի զօրութեամբ հովանաւորուած կոյսին տեսնելով յանցաւոր կնոջ կերպարանքով, փորձում էր թոյներով մահու տալ նրան: Գեղեցկապատիր պտղի փոխարէն ոսկեկուռ ծիրանազարդ կայսերական պատուով շքեղացած՝ հոռմեացիների գոռոզը մուլեկան տոփանքով այրում էր նրան հարսնացնելու տեսչանքից, որպէսզի դրանով երանութեան դրախտից հանի Պօղոսի կողմից միջնորդուած Քրիստոսի հարսին՝ սուրբ կոյսին եւ մաքուր աղանուս, որը վարձ էր ստացել դրախտի վայելչութիւնը, արքայութիւնն անանց, ուրախութիւնն անվախձան, լոյսի որդեգրութեան առագաստը, լոյսի խորանները եւ հրանիւթերի խմբերի ցնծութեան պարը եւ, աստուածայինի սիրով վառուած, տեսչում էր արդարութեամբ երեւալ Աստուծոյ փառքին, վայելչութեան պսակ լինել Տիրոջ եւ արքայութեան թագ՝ Աստուծոյ ձեռքին: Չարը նրա՛ն էր յանդգնում փորձել՝ չգիտակցելով, թե նրանով լուծարուելու է նրա գոռոզացած իշխանութիւնը՝ օձի կողովքներով հանդերձ, եւ նրա կուսութեան լոյսի որդիները, ոտնակոխ անելով, փշրում են նրա չարութեան գլուխը՝ անխայթելի զարշապարներով երանութեան ճանապարհով ընթանալու համար՝ որպէս դէպի լոյս հրափրուածներ եւ փառաւորուածներ, ուստի [չարը] վերստին կործանուեց:

Արդ, չարին՝ այսքանը՝ իսկ կոյսին՝ ի՛նչ, խանդաղատական ձայն էր արձակում փեսայներին, թե՛ «Ո՞վ կարող է մեզ բաժանել Քո սիրուց» [Հոռմ. Ը 35], եւ թե՛ «Ահա մենք թողեցինք ամէն ինչ եւ եկանք Քո տեփից» [Մարկ. Ժ 28], եւ թե՛ «Աստուծով ապրենք եւ Քրիստոսի հետ խաչուենք» եւ թե՛ «Նրա հովանու տակ փափագելով կնստենք [տե՛ս Երգ Բ 3], եւ Քո աջը թող ընդունի մեզ յանուն կենարար Փրկչի», որովհետեւ ասաց. «Վեր կացեք, գնանք այստեղից» [Մատթ. ԻԶ 46]: Չուարթուն սուրբ հողեղէն սերովբէն, այս ձայնից զարթնելով իմաստուն կոյսերի դասերի հետ, զգաստ եւ մաքուր կուսութեան հոգետր թելերով սլանալով համանման այն թեթեւ ամպին, որին նստած Տէրը Եգիպտոս էր մտնում, երկրի ծագքից բարձրանում էր այնտեղ հաստատուած եւ երկնքով շրջափակուած լեռների գլուխը, լեռներ, ուր Աստուած է բնակում, որոնք, մարգարտութեան համաձայն, ցնծում են Տիրոջ առաջ՝ Պօղոսն ու Պետրոսը, որոնց գրկից գտնուեց այս լուսաւորը:

Որոտատեսիլ ամպը Սուրբ Հոգու անձրեւն է հոսեցնում եւ հիւսիսի

կողմից՝ ցողելով Այրարատ աշխարհը՝ երկնաւոր մշակներ Թաղէս եւ Բարթողոմէոս սուրբ առաքելների անդաստանը՝ գուարթացնելու նրանց քարոզութեան բազմաձաղիկ բոյսը:

Անստուեր լոյսի առաւօտը, բազմաստեղ լոյսով ծագելով, հասաւ հոգեւոր աստղերի լամպարաջահ դասերին՝ աւետարանելու համար արդարութեան Արեգակի ծագումը բազմափայլ ճառագայթարձակ լոյսով, երեք անգամ հինգ տարով երկրի ծոցում գիշերեց, որ ելի եւ մշտնջենաւոր ցերեկ տարածի այս աշխարհում: Բազմալոյս ճառագայթը պարունակուեց, ամփոփուեց նոր աշխարհիս հնձաններում՝ կենաց Որթից մեզ համար պայծառ եւ կանխահաս ողկոյզը պտղաբերելով, կուսութեան բաժակով արբեցնելու համար մեզ այն խաղողի արիւնը, որը Խաչի հնձանում քամուեց եւ տիեզերքին անմահութեամբ արբեցրեց:

Խոովուեց այն գոռոզ պագշոտեալը՝ չարի արբանեակը, Հերովդէսի նմանակը, երբ տեսաւ, որ խաբուել է կոյսից եւ, սաստիկ ցասմամբ գոռուով, իր տիեզերակալ իշխանութիւնն էր շարժում, եւ կատաղի ցասմամբ իր դառնութիւնը թափուաւ էր Եկեղեցու հիմքերին՝ քանդելու, կործանելու եւ սրբերի արեամբ աշխարհն արբեցնելու: Արեւմուտքի այդ չարը լուր էր ուղարկում արեւելք, պարթեւազգիների տերութիւնն էր շարժում, որ որոնեն չքնաղ մարգարիտին՝ իրենց տերութեան հնձաններում թաքնուած գանձին: Սողում, շրջում էր աշխարհում օձը սկզբնաչար, մահաշունչ թոյնով էր լցնում թագաւորներին եւ նրանց զօրքերին, պտտում, թափառում էր երկնքի տակ, չարանում էր վկաների մարտից՝ տեսնելով իր կողմից խաբուած ազնուականների զօրածողով գումարելը: Երկնչում էր՝ տեսնելով իր յաղթահարուելը սուրբ Կոյս Մարիամից եւ որ նրա դուստր Հռիփսիմեով գրկուելու է բոլորի վրայ ունեցած տիեզերապետութիւնից:

Այսպէս ճշմարտութեան ճառագայթն էր փայլում Հայաստան աշխարհում, եւ աւետեաց ձայնն էր հնչում Թորգոմի տանը, քանզի շփոթուած Պարթեւաց տերութիւնը խռովուած էր՝ մեծայոյզ քննութեամբ որոնելու ելած բազմալոյս անյայտ մարգարիտին, որ եկել էր՝ նրանց անանց մեծութեամբ մեծացնելու: Եւ հոյակապ յաղթութեամբ, քաջութեամբ պսակուածը՝ քաջ այրերի հսկայագօր արքայ սեզ Տրդատը, մոլեգնոտ տոփանքով տնչում էր իրեն սեփականացնել էական Լոյսին հարսնացած Հռիփսիմէ դիւսիսին՝ նրան, ով պատշաճ էր իր Փեսային: Եւ պարթեւ զօրքերը հարսանեաց փողերով եւ սրինգներով շտապում էին արքայական պարով համոզել նրան, ով եկել էր՝ նրանց գրելու երկնքի Արքայի զօրութեան զօրքերի մէջ, սաղմոսների օրհնութեան երգով մօտեցնելու նրանց անմարմինների խմբերին: Եւ թագաւորագուն օրհորդները եւ հայկազեաններիս կոյսերը ոսկեկուռ, քրեղաշուք, երփն-երփն զարդերով, թմբուկներով եւ պարերով գալիս էին,

որ արքունի սենեակը տանեն նրան, ով եկել էր նրանց հարսնազգեստելու Երրորդութեան լոյսով, վերին Սիոնի դուստրերի կարգին դասելու լուսեբամների դասի հետ, առագաստելու անեղաշէն հարսնարանին:

Եւ նրանք՝ սա, իսկ վկաներն՝ ի՛նչ: Զգաստութեան եւ սրբութեան մայրը՝ առաքելուհի Գայիանէն, որ աղբիւրն էր հոգեւոր շնորհների, որ կուսական ակներով մարգարիտ պսակ էր հիւսում սերովբէների Արքային, բացելով իր վկայական բերանը, քաղցրաձայն վարդապետութեամբ յորդորում էր իր [հոգեւոր] զաւակին եւ օրհորդներին՝ Քրիստոսի մշտալոյս հարսի հետ փութալ դէպի նշանակուած նպատակը՝ դէպի քրիստոսադիր պսակահամբար կէտը*: Մեղր էր կաթեցնում իր շուրթերից Քրիստոսի քոյրն ու հարսը՝ Գայիանէն, մեղր ու կաթ էր իր լեզուով կաթեցնում սուրբ կոյս Հռիփսիմի լսելիքի մէջ՝ յիշեցնելով նրան քաղցր սնունդը, հայրենեաց ծիրանազարդ փառքի լքելը, Քրիստոսին հարսնանալը, Նրա մարմնաւորումը յանուն մեզ, Խաչի վրայ գնուելը, Նրա միսանգամ Գալուստը, ահեղ Ատեանը, անապական պարգէնները: Կուսութեան հանդէսի աշխարհածողով մարտում այսպիսի աւետարանական վարժութիւններով էր մարզում մեծ նահատակին ընդդէմ խրոխտ ախոյեանի՝ նրան առաքելների եւ մարգարեների եւ նրանց միջոցով էլ՝ Քրիստոսի դուստր կոչելով: Եւ նա՝ սա:

Իսկ նահատակը նահատակադիրի մօտ, աչքերը դէպի վեր՝ դէպի գերաշխարհիկ կայանները բարձրացնելով, Նրան էր օգնութեան կանչում, Ո՛ւմ՝ իր Տիրոջը եւ Աստծուն, անմահ Փեսային, Ով փրկեց Շուշանին եւ ապրեցրեց Թեկդին եւ հնցի մէջ ցօղ ցանեց [տե՛ս Դան. Գ], Նրա թեւերի տակ էր տնչում հովանի գտնել, ազատուել անարժաններից: Լսեց կոյսի աղօթքները Թագաւորը, Ում ցանկալի էր նրա գեղեցկութիւնը, եւ երկնքի ահաւոր զօրութեամբ Իրեն ցոյց տուեց նրան, ահեղ որոտմամբ ցրեց կտիների ահաբեկուած զօրքը: Բացում էր հաստատութիւնը**, անուկով էր կանչում Իր հարսին՝ Իր անձառելի փառքը ցոյց տալով նրան, այ՛ն լուսոյ խորանը, ուր հրափրուեց, նրա համար պատրաստուած բազմապայծառ պսակը եւ հրեղենների խմբերը, որոնք սպասում են երկնքի դռների մօտ՝ նրան առագաստի մէջ ընդունելու համար, խոստանում էր նրա հետ լինել յափտեան եւ նրանով այս աշխարհը հաշտեցնել Իր հետ եւ աւետարանական լոյսով՝ ոլորտները հիւսիսի:

Փեսայի ձայնից զօրացաւ կոյսը, հրապարակ ելաւ ախոյեանի դէմ,

* պսակահամբար կէտ — ասպարեզի ծայրին գտնուող այն կէտը, որտեղ պահում էր յաղթութեան պսակը
** հաստատութիւն — երկրի եւ երկնքի միջեւ ընկած հաստատուն տարածք, երկնքից ներքեւ, որտեղ գտնուում են լուսատուները

որը մարմնի եւ մեղքի գրգռներով փոթորկուող խաւարի մէջ էր: Ելնում էր մեղքերի դէմ մարտի ճակատ՝ սպանելով մեղքը եւ այն գտնողին: Արդարութեամբ վառուած իր Հօր՝ երկնաւոր Նահատակի գէնքերով ու զարդերով, որ նրանով առաքելական ըմբշամարտիկ դարձաւ՝ սպառազինուելով հաւատի գրահներով, որպէս յուսոյ սաղաւարտ դնելով Նրա հաւատի վահանը, Նրա պէս մեղքին սրբութեամբ կամար կապած, ունենալով հոգու տուտերը՝ կուսական փողով Նրա ձայնն էր հնչեցնում ընդդէմ մեղաց մարտի, թէ՛ «Ո՛վ կարող է հեռացնել ինձ Քրիստոսի սիրուց՝ սո՞ւրը, հո՞ւրը, խա՞չը, մարմնիս յօշոտո՞ւմը, ոսկորներիս կոտորո՞ւմը, այլեւ Նոյնիսկ հանդերձեալ յափտեանները չեն կարող զատել ինձ Նրա նկատմամբ կենդանի սիրուց, Ում ես հարսնացայ» [տե՛ս Հռոմ. Ը 35—39]: Կոյսը յարդարում էր [կողի] ճակատը, երբ, դահիճների կողմից ձգուած, բռնութեամբ փակուած էր արքունի սենեակում՝ կուսութեան ասպարէզում: Դարձեալ վեր էր բարձրացնում աչքերը, դարձեալ՝ կուսական մաղթանքներ, դարձեալ՝ փարելի պաղատանքներ, դարձեալ՝ խանդաղատական արտասուք եւ աղերսալի աղօթքներ: Ո՛ւմ ուղղուած, Նրա՛ն, որ ծովը ձեղքեց եւ սանձեց Յորդանանը, մարգարէին կորզեց կտի [որովայնից] եւ մահը կողոպտեց եւ գողոզացած քաղղէացուն՝* ճարակաւորների խմբի մէջ արտաքսեց: Այդ գորութեանն էր աղաչում կոյսը հովանի լինել իրեն՝ ասելով. «Արթնացրո՛ւ Քո գորութիւնները եւ արի՛ մեզ ապրեցնելու, Քո գորութիւնները դէպի ինձ կգան, եւ կապրեմ ես, որովհետեւ Քոնն եմ ես, ուստի ապրեցրո՛ւ ինձ» [տե՛ս Սաղմ. ՀԹ 3]:

Գալիս հասնում էր մոլեգնած ընդդիմամարտը՝ կատաղի զայրացմամբ ցնորուած, բորբոքուած մեղքերի բոցով: Ուզում էր այրել անթառամ կուսութեան բոցատերեւ վարդը, որ կենաց ցօղով էր փթթում՝ հոգու գորութիւնը հազած: Կոյսն էլ էր հանդէս մտնում: Նոր էր հանդէս այդ՝ հրեշտակների եւ մարդկանց մտքից ու խօսքից վեր: Հանդէս էր մտնում խաչազգեաց կոյսը ծիրանազգեստ արքայի առաջ, որ հարսանեաց թագ ու զարդերով էր պճնուած: Հանդէս էր մտնում կոյսը, որ Խաչով էր պսակուած եւ խաչուած՝ աշխարհում, Նրա առաջ, ով թագով խրոխտացած գլուխն էր բարձրացնում եւ որպէս փեսայ սրտաշարժութեամբ ցնծում առագաստում: Կոյսը դէմ էր դուրս գալիս հսկային, որ, զօրութեամբ փքուած, տիեզերքն էր դրդացնում եւ գողալով խրոխտանում, թէ կջնջի մարաց եւ պարսից զօրութիւնը: Ճակատելու էր ելնում զգաստութեամբ գինուած կոյսն ահեղ պագշտուած վայրագի դէմ, որն, ըստ առակաւոր խօսքի, սիգալիս աւերում էր գետաթմբերը եւ ցամաքեցնում ծովերի յորձանքները: Բռնաւորը, հանդէսների զօրութեամբ պերճացած, նա, ով պարսից

* Այստի ունի Լաբուզորոնտորին:

դէմ կոուելիս ցրում էր փղերի երամակները, յունաց ըմբշամարտի հանդէսներին ցուլերի եղջիրներն էր ձեռքով պոկում եւ ափերով հսկային էր պատահոտում, դէմ էր դուրս գալիս կոյսին, որն ուսին Խաչ ուներ դրած եւ տենչում էր ծարաւած սիրով խաչակից լինել կուսածին Արարչին:

Արդարեւ, նոր էր հանդէսը, հրեշտակների զօրքերը նրանց հետ, հանդէսով սքանչացած, կուսածին Արքայի փառքն էին հիացած երզում: Սասուկանում էր հանդէսն ընդդիմամարտների, մօտենում էր պսակների [դնելու] պահը, քանզի յաղթում էր կոյսը, յաղթում էր արքան, վանում էր կինը, վանում էր հսկան, մանուկ-կոյսը զգետնում էր տիեզերասաս բռնաւորին, թագը փշրուած էր, արքայական արդուզարդը՝ կողոպտուած, կոյսի անկողոպտելի մաքրութեան զգեստն անապական էր մնացել, կոյսի ոտքերի տակ գետնատարած ընկել էր մահաշունչ վիշապը, որը կոյսի արեամբ էր կենդանակերպուելու երանութեան պատկերով: Քանզի կոյսին հովանի էր այն բազուկը, որ Խաչի վրայ բարձրացաւ, որ ձգեց երկինքը եւ երկիրը հաստատեց, սանձեց ծովը եւ ամէն ինչ էր ձեռքում ունի: Լա էր աջով ետ էր պահում անհպելի կոյսին՝ էր կողմը ձգելով եւ ձայնով դէպի նպատակն էր ուղղում նրան [տե՛ս Երգ Ը 3]: Եւ քանզի գիշերուայ ժամին էր կատարում հանդէսը, նաեւ անաստուածութեան խաւարի մութն էր պատում նրանց, ովքեր այնտեղ էին, սակայն որպէս փայլակ արեգակնապէս ցլանում էր արքունական սենեակից, անթաց ոտքով պատուելով մեղքերի ծովը, Լիբանանի գեղեցկուհին՝ Քրիստոսի հարս անուանուածը, մաքուր այդ աղանին՝ ձիթենու տերեւը բերանում՝ հոգու աւետիս տալու Նրան, Ով անդունդի խորքերն իջաւ, ինչպէս Նոյը՝ ծոցը տապանի, տասնհինգ տարի տընելով՝ մեծ աւետիքին էր սպասում մեր աշխարհի հայրը, հոգեւոր լոյսի ճառագայթը, Միածնի քարոզը, մեծ լուսաւորիչը, հոգու թելերով թռած լուսազգեաց աղանին անտիսի քաղցրաբարբառ հնչումն առձայնում էր հնձանում, որտեղ տրտմազգեստ ստում էին զգաստների խմբերը:

«Ձուարճացի՛ր,— ասում է,— ուրա՛խ եղիր, Գայիանէ՛, մա՛յր՝ լոյսի որդիների, ուրա՛խ եղիր եւ ցնծա՛, մարգարեական օրհնութեամբ անապա՛տ ծարաւի, ահա՛ ծաղկեցիր որպէս շուշան եւ ջո գրկում բուսած իմ կուսութեան անթառամ վարդը փթթեցրիր ի փառս եւ ի զարդ Հայաստան աշխարհիս: Արդ, մա՛յր իմ, ուղարկի՛ր ինձ այն առագաստը, ուր հրաւիրուեցի: Փութա՛, շտապում եմ ես, քանզի «Եղբօրորդին իմ անցաւ, եւ իմ ոգին դուրս եկաւ Նրա խօսքի հետ» [Երգ Ե 6]: Գնում եմ փնտրելու Նրան, Ով սիրում է իմ անձը, որտե՞ղ է հովում, որտե՞ղ է հանգստացնում, շուշանների մէջ, բուրաստաններում, վայրի խոտերի մէջ՝ խաղաղ ջրերի մօտ, քանզի Նրա թելերի հովանու տակ ես հանգիստ առայ՝ անստուեր լոյսի մէջ: Ե՛լ, տե՛ս Նահատակ կոյսիս, հանդէսն աւարտեցի, ախոյեանին յաղթե-

ցի, պատերազմը ետ մղեցի. մարտի տապից պապական՝ ծարաւում եմ տենչում եմ հոգեւոր կենաց Աղբիւրին Մերձեկալ, Ով Խաչի վրայ՝ Գողգոթայում, ինձ համար ծարաւել էր. ձայնում է ինձ, որ խաչակցեմ Իրեն: Ե՛կ տե՛ս ինձ՝ իմ մաքուր կուսութեամբ Խաչի վրայ Նրան փարած, իմ արիւնքները շրթունքներով, աստուածային ըմպելիքի աղբիւրն ինձ մօտեցնելով, որին Նա ծարաւեց, ջրի աղբիւր հանեց՝ կողից բխեցնելով, որից ինձ ծնեց հարսը, որը եւ ես ըմպելով՝ կդառնամ կենդանի ջրի աղբիւր, որ հոսում է դէպի յափտենական կեանք:

Եւ ձե՛զ անտիք, Սիոնի երկնամի՛ լուսերամներ եւ իմաստո՛ւն կոյսեր, ելէ՛ք եւ տեսէ՛ք ձեր ոչխոյին՝ Հոփսիմէին, այն պսակով, որով պսակեց Նրան իր Տէրը Նրա հարսնութեան օրը [տե՛ս Երգ Գ 11], փութացէ՛ք եւ ելէ՛ք, եւ ձայն եմ տալիս. «Եղբօրորդին իմ խնկի պարտեզ իջաւ՝ գմուռս քաղելու» [տե՛ս Երգ Զ 1]: Գնում եմ Նրա հետ դէպի գմուռսի լեռը՝ Նրա մահուան վայրը, որովհետեւ ձեր ամպերով Նրա հետ ելայ դէպի կնդրուկի բլուրը՝ Աստուածութեան լոյսի վայրը [տե՛ս Երգ Դ 6]: Թողէ՛ք ձեր հնձանները, սլացէ՛ք հոգու թետերով, մաքո՛ւր աղանիներ եւ իմ հարսանիքի՝ օրիորդներ, իմ հարսնութեան վարդազոյն զարդարանքով զարդարուեցի: Ընդառաջ՝ ելէ՛ք իմ արիւնքները, կամարագգեստ Փեպային, որպէսզի ուր էլ ինձ հետ փայլէ Նրա արքունական ծիրանիներով՝ ի փառս եւ ի զարդ հրէշտակների եւ մարդկանց:

Աւետեաց ձայն հնչեցրեց արեւմուտքում, փո՛ղ հարեք Հոռմում: Զուարճացի՛ր եւ ուրա՛խ եղիր, տիեզերական մայրաքաղաք, որ Նստած ես արեւմուտքում՝ առաքելաջահ լոյսով պսակուած, աշխարհատարած ճառագայթներով, ջո ծիրանագգեստ դուստրերը ճառագայթելով փայլում են արեւելքում, երբ հանդիպում են Նրան, որ արեւելքից է ծագում, լինելով Նոր Սիոնի դուստրեր եւ օրիորդներ եւ պարողներ լուսոյ հարսանիքի: Ուրա՛խ եղիր եւ ցնձա՛, հոռմեացւո՛ց եկեղեցի, Հոփսիմէի մա՛յր եւ հա՛րս անմահ Փեսայի, հա՛րս առաքելական, որ Աւետարանի թետերը քեզնից սլացան դէպի արեւելք: Այսօր խաչուած Տիրոջ հետ առագաստ է մտնում բաժակի արեամբ ծիրանագգեստուած եւ պսակուած, անապական կուսութեամբ ծնելով լուսոյ Հօր արեւելքի որդիներին:

Եւ ձե՛զ անտիք, Զրիստոսի՛ առաքեալներ եւ ի՛մ փեսաւերներ, ահա՛ առագաստ եմ գնում ես՝ ձեր կողմից հրաւիրուածս: Ուրա՛խ եղէք, զի սիրեցի Տիրոջը, ինչպէս որ ձեր կողմից պատուիրուեց, ձեր բարիքներով մարտ մղեցի, հաւատը պահեցի, ընթացքը կատարեցի, խաչուեցի աշխարհում, մերկացայ հին մարդուց, երկրաւոր անդամները մեռցրի, սպանեցի ախտերը, դատապարտեցի մեռքը, հանցորի նրա ցանկութեան բոցը, յաղթեցի հեշտութիւններին, խայտառակեցի օձին, չեղոցացրի նրա թոյները,

ընդոտնեցի մահը եւ, իմ Խաչն առած, գնում եմ Խաչուածի հետ դէպի Նրա չարչարանքների առագաստը: Եկէ՛ք, ցնձացէ՛ք իմ Նոր հարսանիքին, իմ Փեսայի վարդազոյն արիւնը եւ [Աստուածութեան] հուրը հեղուած են որպէս զարդ՝ Խաչի վրայ, Նրա հետ եմ թագ առնում, Ում ինձ հարս տուեցիք:

Երկնաւոր անտեաց ձայն հնչեց ջո մէջ, Հայաստան աշխարհ՝ հանդէսի ասպարէ՛զ եւ իմ արեան հոսանքների առագաստ: Ուրախացի՛ր եւ ցնձա՛, զի մեծացրեց Տէրը՝ քեզ մօտ ուղարկելով, ահա ցօղ եմ ցօղում քեզ վրայ՝ քաղցրութեան ցօղ՝ իմ արեան կուսական շիթերը՝ դալարեցնելու համար ջո վայրերը աստուածգիտութեամբ, շուշանազարդելով ջո հովիտները մարգարէների ծաղիկներով՝ ջո մէջ առաքելական բուրաստանը փթթեցնելու համար, մշակելու քեզ որպէս իմ Փեսայի դրախտը, որպէսզի «իջևի իմ Եղբօրորդին Իր պարտեզը եւ ուտի Իր ծառերի պտուղները» [տե՛ս Երգ Ե 1]: Բերկրի՛ր, Այրարա՛տ, աստուածապարգեւ անտիսներովս, ահա՛ բարձրանում եմ ջո Գողգոթան՝ Արարչի չարչարանքների բաժակն ըմպելու իմ կուսութեան բաժակով, քեզ՝ ծարաւիդ արբեցնելու կենարար արեան բաժակը՝ անմահութեան եւ լոյսի:

Եւ քե՛զ անտիք, երկնաւոր Նահատակ եւ փրկութեան քարոզ, բազմափա՛յլ ճառագայթ, որ փակուած ես գբի մէջ, ահա՛ քեզ օգնութեան եմ հասնում՝ արեւմուտքից արեւելք սլանալով իմ կուսութեան թետերընթաց ամպով, եկայ՝ իմ հայրերի՝ Պետրոսի եւ Պողոսի Աւետարանի տիեզերածաւալ լոյսի փայլակնաբորբոջ ճառագայթը ծագեցնելու ջո վայրերում, վանելու, փարատելու խաւարի մեզը, որ արգելելով փակել է ջո՝ կենդանի լոյսի ճառագայթը: Ծագի՛ր, մե՛ծ լուսաւոր, խոր անդունդներից քաղցրանուագ ջո լոյսով՝ ջո սուրբ հայրերի՝ Թադէոսի եւ Բարթողոմէոսի Աւետարանի լոյսով փթթեցնելու հիւսիսի աշխարհարձակ ճառագայթալոյս փայլումը: Զո վրանը խփի՛ր արեւի դիմաց [տե՛ս Սաղմ. ԺԸ 6] եւ ելի՛ր, արդարութեան Արեգակ, ցնծութեամբ ողջոյնի ընթանալու արիւնագգեստ հարսին, որը, մարտիրոսական արեամբ ճգնելով, եկել է ջո խորանի՝ անմահ Փեսայի հարսնարանը: Ե՛կ, հանդիպեցրո՛ւ թաքնուած ողորմութիւնդ իմ ճշմարտութեանը, քանզի իմ եւ ջո խաղաղութիւնը մեր հայրերի համբոյրով ողջոյն եւ խաղաղութիւն է լցնում այս աշխարհում: Ահա բացեցի երկինքը, Սուրբ Հոգու որոտումը հնչեցրի ջո դաշտում՝ քաղցրութեան ցօղ ցօղելու հովիտներում, արեամբ ոռոգելու եւ զուարթացնելու ջո բոյսերի արդիւնը արդարութեան ցօղը, վաստակա՛ծ երկրագործ: Ահա խլեցի ջո անդաստանից անէծքի փուշը, մեղքի տատասկն իմ կուսական հանդէսով: Ե՛լ, սերմանի՛ր, քա՛ջ սերմնացան, Լոյսի անտարանի սերմերը, որպէսզի հնձի հասնելու ժամանակ ցնձանք միասին: Ահա իմ՝ ջո արեանը խա-

տուած վտակները հանգցնում են խաւարի բոցը, վառելով բորբոքում աստուածային Լոյսի հուրը՝ սրբելու ջո արեամբ ներկուած անդաստանները: Ե՛լ, տնկի՛ր, քրտնաթո՛ր մշակ, կենաց որթը, ծաղկած ողկոյզը՝ Հօր կողմից մշակուած խաղողի արհմը՝ ջո սուրբ աջով վկայուած, յուրախութիւն վերհնների եւ ներքինների պատուի՛ր իմ հարսանեաց տաճարում: Ահա ճմլում եմ ջո հնձաններում, իմ կուսութեան բաժակով, անմահութեան հոսանքներով արբեցրո՛ւ ջո ծարաւած ժողովրդին, հրով եւ սրով կոտորուածներին՝ մեր վարդապետութեան ծաղիկներին, եւ ջո նոր ժողովրդին բոլորեալ պսա՛կ հաւաքիր, որպէսզի սրանով մտնեն մեզ մօտ՝ լուսոյ յարկերը:

Յնձա՛ եւ ուրախացիր եւ դո՛ւ՛ վերին Սիոն, կենդանեաց քաղաք եւ իմ սրբութեան առագաստ, դո՛ւ՛ ազատող եւ մայրը հայր Պօղոսի եւ Լոյսի բոլոր որդիների: Բա՛ց ջո դռները եւ ընդունի՛ր Բանի մօտ հրաւիրուած, Երա ծիրանին հագած եւ Երա Խաչով պսակուած հարսին, գալիս, առագաստ է մտնում, եւ կոյսերը՝ Երա հետ: Բարձրացրո՛ւ ջո այքերը, Սիոն, եւ տե՛ս ամպի նման սաւառնող, արեան գոյնով պճնուած ջո դուստրերին՝ Հոփսիմէի՛ Թագաւորի դստեր հետ, որին Բանը կանչում է դէպի սենեակը Թագաւորի: Եւ դո՛ւք՝ հրեշտակների՛ գօրքեր, որ հանդիսակիցն էք իմ կուսութեան մարտի ցնծութեանը, ելէ՛ք՝ ժողովելու յոզնած հոգիներին, որ հրոյ եւ արեան մարտի մէջ են սպասում, [քանզի] շտապում ենք հասնել կենդանի Աղբիւրին:

Յնծութեան աւետի՛ք քեզ, Լուսոյ Մայր Մարիա՛մ, աղբի՛ր մաքրութեան, ջո լոյսով եւ մերկացայ անձեցից՝ ինձ վրայ գցելով ջո սրբութեան լոյսի ճառագայթը, գալիս եմ հարսնանալու ջո Որդուն եւ Երա արեան վարդազոյնն ունեմ գլխիս որպէս պսակ: Յնծութեամբ ընդունի՛ր ինձ՝ ջո լուսոյ յարկում հանգստանալու համար, որովհետեւ հրոյ եւ արեան մարտով հանգցրի մեղքի բոցը եւ, իմ կուսութեան վարդն անթառամ պահելով, ծաղկեցրի տիեզերքն իմ արեան ցօղով՝ տենչմամբ փափագելով քեզ ի ողջոյն, Լուսո՛յ Մայր: Մտցրո՛ւ առագաստ՝ Սրբութիւն Սրբօքը, Թագաւորի մօտ, Որն իմ գեղեցկութեան ցանկութիւնն ունեցաւ, որպէսզի ես էլ յագեւամ Երա լոյսի փառքից:

Այս խօսքը, կոյսից միաձայն հնչելով, երկնաւոր ցնծութեամբ մաքրեց օդերը, երկիրը երկինք երեւացրեց, դրախտը բացեց, Երա ծաղիկների անմահութեան հոսը բուրեց երկրում, երկնակամարը պատռեց եւ հողեղէներին մօտեցրեց հրաբուն դասերին:

Լսեց կոյսի աւետիսը կուսածին լոյսից վանուած խաւարատը վիշապը մահաշունչ եւ տագնապեց, քանզի այն զենքով, որով մահու թոյնը սկզբում առաջին կոյսի բնութեանը խառնեց, նոյն զենքով իրեն հերձուած

եր տեսնում եւ մեղքի թոյնը՝ սպանուած՝ վկայուելով այս կոյսով, որ Մարիամի լոյսի կերպարանքով էր նկարուած, քանզի չարն իրեն լուծարուած եւ պարտուած տեսաւ, շտապում էր յագեցնել իր ծարաւը սրբերի արեամբ: Եւ ի՛նչ էր գործում, երբայցեցիների պէս [կտիների մուլեզնած խմբերին՝ արեամբ կատաղած, զայրացմամբ մութ գիշերով սուսերներով եւ քահերով մղում էր Քրիստոսի հարսի ետեւից, որը դիմելով զնում էր դէպի ասպարեզ, դէպի մահ, ինչպէս ոչխարը՝ մորթուելու, եւ դարձեալ կատարում էր գրուածը. «Խոովեցին հեթանոսները, թագաւորներն ու գօրքերը հաւաքուեցին միասին Տիրոջ եւ Երա Օծեալի համար» [տե՛ս Սաղմ. Բ 1–2]:

Հարսը, Աւետարանի հետ վկայելիս, իմանալով Փեսայի ծագումը, գիշերով զինավառում էր կոյսերին: Բարձրանում էր կառափման վայրը՝ արեան ողջոյն եւ սիրոյ համբոյր տալու Երան, Ում սիրեց եւ, մաքրութեան կոյսի կերպարանքով սլանալով նախատեսուած վայրը եւ նայելով Փեսայի ճառագայթին, խանդաղակաթ սիրով բաղձում էր Երա լոյսին միանալ: «Տէ՛ր,— ասում է,— ընդունի՛ր ոգիս, որ սիրեց Քեզ եւ անձը որեց Քեզ համար, արդարեւ սիրեցի Քեզ ողջ սրտով եւ Քո սիրով կենդանագրեցի իմ մէջ Քո անհպելի գեղեցկութիւնը, սիրոյ վայելութեամբ վառուած՝ հրով այրեցի մեղքերը եւ օձի թոյները սպանեցի, եւ իմ կուսութեան սրբութեան սիրոյ աղբիւրը կնքեցի, Քո արեան լոյսի շիթերն ըմպեցի իմ արեան բաժակով, արբեցրո՛ւ ինձ կենարար աջովդ, որը, Խաչի վրայ տարածուելով, գրկեց ինձ, զի եւ է՛ս ուրախութեամբ լցուած լինեմ»:

Այսպիսի խանդաղատական մաղթանքներով էր կոյսն աղաչում Փեսային եւ, ընծայելով իրեն, խոնարհեցնում էր գլուխը դէպի պսակը, քանզի հասաւ այնուհետեւ խաւարագգեաց վանիչը՝ իր հետ առած պարթեւազն իշխաններին ու գօրքին՝ հրաբորբոջ քահերով՝ խամրեցնելու, այրելու կուսութեան անթառամ վարդը, որ հրի լուսեղէն կանաչութեամբ էր ծաղկել: Չգիտէր չարը, որ իր մոլորութեան բոցը Երա այրմամբ էր շիջանուելու, եւ պարթեւները Երա արեան ցօղով ծաղկելու էին Աստուածութեան գալիքներում, այլ մուլեզնած, ըստ իր բնական չարութեան, ինչպէս մի ժամանակ խաչողներին էր փութացնում դէպի տերունական մահը՝ զինուորներին կատակներ էր յուշում՝ հանդերձներից մերկանալը, կարմիր քղամիղը, եղեկը, փշէ պսակը, չգիտակցելով՝ հակառակ իրեն էր դրանք հնարում, քանզի Տէրը դրանցով մեզ փրկեց, իսկ Երան ընկճելով կործանում էր: Վասնզի կողոպտում էր՝ մեզանից վերցրած մեղքի ծածկոյթ հանդերձներից մերկանալով եւ Երան բռնագգեցիկ փառքից մերկացնելով, եւ արիւնների շաղախման անօրէն անձեքները բարձրացրեց կարմիր քղամիղի վրայ՝ Իր Աստուածութեան ծիրանին հագցնելով մեզ: Երան պարտաւորելով՝ անմահ սպանման էր մատնում եւ պարտաւորութեան յանցանքների գիրը ջնջեց

եղեցնով՝ մեզ գրելով կենաց որդեգրութեան: Նրան դատապարտելով արտաքսում էր դէպի տարտարոսագէն խաւարը. եւ փշերի անէծքը ջնջում էր պսակով՝ մեզ պսակելով Երրորդութեան լոյսով: Նրան նզովքներով, որպէս փուշ, տալիս էր այրուելու մշտնջենավառ հրի մէջ՝ ըստ գրուածի, թէ՛ «Մեղաւորներն այրուելու են փշերի պէս» [տե՛ս Եսայի ԼԳ 12]: Այսպէս եւ սրբերին հակառակ էր գործում իր չարութեամբ, քանզի նրա կողմից հրապուրուած թագաւորի իշխաններն ու զօրքը դառը եւ անողորմ տանջանքների էին ենթարկում մարմինը. եւ սա մեզ համար կենաց առիթ էր լինում, իսկ չարի համար՝ մահուան: Զանգի Բանին միացած մաքուրը, կապուած լինելով, մեզ ազատում էր բազմաստուածութեան կապանքներից՝ կապելով չարի իշխանութիւնը: Մերկացնում էր սրբութեամբ առագաստեալ լուսազգեաց մարմինը եւ, մեզ զգեստաւորելով Աազանի լոյսի սրբութեամբ, մերկացնում էր չարի կարծեցեալ փառքը: Այրում, տապալում էր մարմինը հրաբորբոք կանթեղներից՝ կենդանախարուկուելով աստուածային լոյսի հրով, եւ հրդեհուելով կիզում էր չարի մոլորութիւնը՝ մեր մէջ բորբոքելով հոգեւոր հրի բոցը, որ գցեց երկիր: Սրով հերձուում էր մաքրագգեաց կուսական որովայնը. եւ, Սուրբ Հոգով յղանալով կենաց խօսքը, հոգեւոր երկուներով մեզ ծնունդ տալով Լուսոյ Հօր որդեգրութեան մէջ, ջնջում էր օձի բազմածնունդ չարութիւնը: Հատում էր երկնաւետեաց քարոզ լեզուն եւ լռեցնում կռապաշտութեան հնչմունքը՝ հոգեւոր երգերի օրհնութիւնների քաղցրութեանը մեզ յորդորելով: Փորուելով հանգչում էին սուրբ վկայի՝ լոյսով վայելչացած աչքերը, եւ մարելով խաւարեցնում էր մոլորութեան կայծակը՝ ծագեցնելով մեզ Երրորդութեան ճառագայթները: Կոտորում, յօշում էր կենդանի մարմնի բովանդակ անդամները եւ սպանում էր մեղքի անդամները, որպէսզի մեզ դարձնի արդարութեան անդամներ՝ իրենով միացնելով գլուխ Զրիստոսին՝ Աստուծոյ աճմամբ աճելու:

Սա է Զրիստոսի սուրբ եւ անարատ հարսի հանդէսը, որը սպանեց մեղքերը եւ, իր արեամբ ջրելով օձի թոյները, մեղքի ծառայութիւնից գնաց անդատապարտելի ազատութեան՝ դէպի Լուսոյ Հօր որդեգրութիւնը: Եւ նրա հետ եղած սրբութեան օրհորդները նոյն այդ հանդէսով՝ արեամբ պսակուած, մահը ոտնակոխ արած եւ օձի գլուխը փշոած, խաչագգեաց մշտավառ լոյսով նրա ետեւից ելան երկնի Արքայի լուսոյ առագաստը: Եւ կատարուեց գիրը, որն ասում է, թէ՛ «Թագաւորի մօտ են տարուելու կոյսերը նրա ետեւից, եւ նրա ընկերները տարուելու են նրա մօտ» [Սաղմ. ԽԴ 15]: Իսկ մատնիչը ամաչելով հեռացաւ սրբերի դէմ չարութեամբ [դաւեր] էր նիւթում եւ տազնապով շտապում դէպի հրաւիրող խաւարը:

Իսկ նա, ով Լոյսի կողմից հրաւիրուեց՝ աստուածագգեաց հարսը, ընկճելով չարի խոհերը, հանգրեց մահու խայթոցը. եւ, եական Լոյսի

սկարագրին կենդանակերպուելով, վեր բարձրացաւ որպէս փայլակ, լուսավառ լամպարաջահ վարքով իմաստուն կոյսերի հետ՝ ճառագայթելով վերին խորանում: Այնտեղ էր տեսնում անտեսաց երկիրը, կենդանեաց աշխարհը, սրբութեան լեռը, լուսոյ օթեանները, երկնային տունկերի ծաղկած բուրաստանները, անդրանիկների հաւաքները, հրանիւթերի խմբերին, լոյսի մէջ թագաւորածների հրապարակները, հրանիւթերի հոյլերը, սերովբէների բանակները եւ, նայելով նրանց ծարաւի սիրով, հարցնում էր. «Տեսե՛լ էք իմ հոգու Սիրելիին» [Երգ Գ 3]:

Որից հիացան վերին զօրքերը՝ տեսնելով Արարչի պատկերով կենդանակերպուած հողին, հրն, անցնելով իշխանութիւնների վրայով, խնդրում էր մտնել ներքին կողմը՝ անմերձենալի Լոյսի մօտ: Չայնելով գոչում էին վերիններն իրար. «Ո՛րվ է սա, որ ելնում է անապատից [Երգ Գ 6], գալիս է սպիտակացած, յենուած՝ իր Եղբօրորդուն [Երգ Ը 5], զարդարուած է արեան գոյնով. կարմիր վարդերից պսակ ունենալով՝ ձայնում էր՝ ասելով. «Թող համբուրի ինձ Իր բերանի համբոյրներով» [Երգ Ա 1]: Եւ կամ ովքեր են սրանք, որ սրա հետ, թռչող ամպերի եւ երամացած աղանիւների նման, դէպի մեզ են գալիս»:

Եւ լսում էին Տիրոջը, Որն ասում էր. «Սրանք յուսացել են Ինձ, եւ ես կտանեմ նրանց դէպի Խմ սրբութեան լեռը եւ կուրախացնեմ Խմ փառքի խորանում»: Կանչում էր եւ հարսին. «Կգաս եւ կհանգչես Խմ թեւերի հովանու ներքոյ, քո՛յր Խմ հարս, քանզի գեղեցիկ ես բոլորովին, եւ չկայ որեւէ արատ քեզ վրայ [Երգ Դ 7], դի՛ր ինձ իբրեւ կնիք քո սրտին եւ իբրեւ մատանի՝ քո բազկին [Երգ Ը 6]»: Չայնում էր եւ օրհորդներին. «Եկէ՛ք Ինձ մօտ, վաստակածներ եւ յոգնածներ, կանա՛յք, որ դիմելով գալիս էք հանդէսից, եւ ես կընդունեմ ձեզ [տե՛ս Մատթ. ԺԱ 28], եւ կլինէք դուք իմ ուստրերի եւ դուստրերի մէջ, եւ ես ձեզ Աստուած կլինեմ [տե՛ս Եզեկ. ԺԴ 11, ԼԵ 23]. որպէսզի ուրախութիւնն Խմ ձեր մէջ լինի, եւ ձեր ուրախութիւնը կատարեալ լինի [Յովհ. ԺԵ 11]»:

Տնծութեան ձայնից լցում էր վերին Սիոնը. զուարթունների եւ կոյսերի միասին երամացած խմբերը հարսանեաց երգեր էին երգում ուղղուած Փեսային. «Ահա՛ դշխուն Զո աջ կողմում՝ զարդարուած եւ պաճուճուած ոսկեհուռ հանդերձներով», եւ հարսին. «Սա է քո Տերը, պիտի երկրպագես Սրան [տե՛ս Սաղմ. ԽԴ 12]. վասնզի, տեսնելով գեղեցկութիւնը քո, սիրեց քեզ, եւ կլինես դու վայելչութեան պսակ Տիրոջ ձեռքին եւ թագ արքայութեան՝ քո Աստուծոյ ձեռքին»:

Բացում էր այնուհետեւ առագաստը, մտնում էր Սրբութիւն Սրբոջը՝ փեսայացած Բանի մօտ: «Տարաւ ինձ Արքան Իր սենեակը [Երգ Ա 3], եւ հպուլեցի անմերձենալի Լոյսին եւ նրան միաւորուած ճառագայթ [եղայ].—

ասում էր:— Ահա գտայ իմ հոգու Սիրելիին, բռնեցի նրան եւ չեմ թողնելու [Երգ 4], այլ նստելու եմ նրա հովանու տակ [Երգ Բ 3]» եւ բարձունքներից միացած Սրա դարձին՝ հազած նրա զօրութիւնը: Կոյսը, բարձունքներից նայելով, ստորինների մէջ հովիտներն էր նկատում, ուր իր արեակ վտակներն էին, որովհետեւ կոապաշտութիւնների քարացած սառնամանիքն անշարժ էր մնում քաջ պտուղների մօտ: Այդ պատճառով էլ հոգու իշխանութեամբ հրամայում էր զօրութեան ձայնով՝ ասելով. «Վեր կաց, գնա՛, հիւսիսային քամի, եւ ե՛կ, հարաւային քամի, փչի՛ր իմ պարտեզի մէջ, եւ թող բուրեն իմ խունկերը» [Երգ Դ 16]: Եւ հրամայածն անմիջապէս կատարում էր:

Ջանգի խորքերից ծագեց արդարութեան արեգակը՝ սուրբ Լուսարփիչը. Աւետարանի լոյսի ջերմ ճառագայթը վառելով՝ բորբոքում էր հիւսիսի պաղղութիւնները, լուծարում ամբարշտութեան ձմեռը, հակառակ հողմերով հանդարտեցնում էր նաեւ մեղքերի փրփրատեսակ ալիքների լեռնացայտ կուտակները, իսկ օղջ սառեցնողը, որը հոգով եռալն արգելում էր, որը մահաթոյն վիշապն էր փչում, անելի քան հիւսիսայինը գումարում էր անգիտութեան խաւարը՝ մեզով հանդերձ: Իսկ քաղցրուտոյց Բանի հարաւայինը ծաւալելով Սուրբ Հոգու տեղացած անձրեպի մէջ՝ ծաղկեցնում է աստուածգիտութեան բողբոջներով Հայաստանը՝ քաղցր պտղով վայելչացածներին, որպէսզի դռնանք արդարութեան դրախտ խունկերի՝ հոգեւոր տունկերի անուշահոտութիւնը բուրելու համար ի փառս Աստուծոյ: Եւ լրացնում է կուսական մաղթանքը, թէ՛ «Թող իջնի իմ Եղբորորդին իր պարտեզը եւ ուտի իր ծառերի պտուղները» [Երգ Ե 1]: Ջանգի հոգեւոր հարսանեաց խորհուրդը կատարման հասնելով եւ փրկութեան երկունքի ժամը հասնելով՝ Սուրբ Հոգին կոյսի որդիների մէջ մի վայրկեանում ծնում էր ողջ Պարթեւաց տերութիւնը, եւ իրականանում էր գիրը. «Երկնեց Սիոնը, եւ ծնունեց ողջ մի ազգ» [Եսայի ԿՁ 8], ինչպէս յայտնում էին արքունի բիւր բանակները, որոնք, Հոգուց ծնուելով, մի ժամում Եփրատի մէջ որդեգրութեան անտիպը ստացան՝ ի վերուստ շողալով լոյսի ծագմամբ:

Նաեւ մոլեգնած բռնաւորը, որ փափագում էր կոյսին իրեն սեփականացնել, Ջրիստոսի կողմից իւրացուեց, եւ, իր մէջ ախտերի բոցը հանգցնելով, ճշմարտութեան հրով վառուած, կոյսին որդի գրուեց եւ, Բանի քարոզը լինելով, հայրենի տերութիւնը լցնում էր Աւետարանի լոյսով: Եւ ոչ միայն՝ այս, այլեւ՝ Աստուածութեան գանձերը՝ սրբի կուսական մարմնի ծաղիկները, որը սպանել էր, ժողովելով ամփոփում էր որպէս գանձ իր համար, որպէս յալիտենական մեծութիւն: Եւ իր զօրութեան քաջութեան քրտինքը սուրբերի վկայարանում է թողնում յալիտենապէս եւ իրեն բարութեան օրինակ յարդարում բոլորի համար, առաքելաջան հան-

դետով լուսաւորում արեւելքը Երրորդութեան լոյսով:

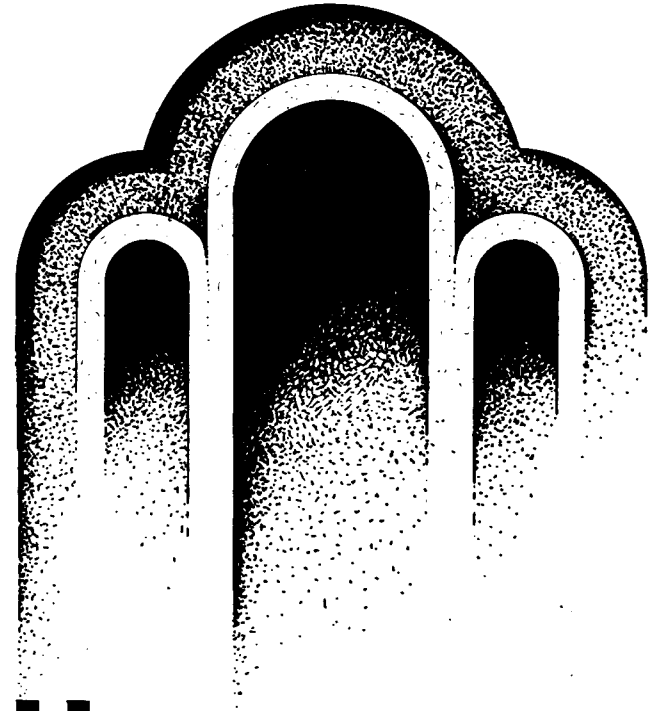
Նաեւ արեւմուտքում էր շիջանում մոլորութեան բոցը վկաների արեամբ՝ Աւետարանի ճառագայթը լոյսի հետ շրջափայլելով ամենուր: Ջանգի Աստուծոյ այն ատելին եւ ցանկատւրը եւ գարշելին՝ Դիակղետիանուսը, որը, սուրբ Հոհիսիմից իր կրած անարգանքների պատճառով չարացած, ոգորում էր տիեզերքում՝ լոնցնելու ճշմարտութեան կրօնը, յանկարծակի հանգելով՝ մէջտեղից ջնջուեց—վերացաւ՝ իր համախոհ օձի ծնունդներով հանդերձ: Նոյն սուրբ կոյսի տանից ծագեց փրկութեան եղջիւրը՝ ի Տէր յուսացեալ թագաւորը, սուրբ եւ յաղթող Կոստանդիանոս կայսրը: Եւ, գործակից լինելով մեր Տրդատ արքային, առհասարակ ջնջեցին բազմաստուածութեան վրդովմունքները՝ խաղաղութիւն հաստատելով ողջ աշխարհում, եւ, Աւետարանի լոյսն առաքելաբար իրենց մէջ ընդունելով, տիեզերասաստ զօրութեամբ երկնքի տակիններին նուաճեցին ի հնազանդութիւն վերին թագաւորութեանը: Եւ լրացաւ գիրը, որ ասում է. «Մոստովանելու են Ջեզ երկրի թագաւորները» [Սաղմ. ԾԼԷ 4], եւ թէ՛ «Երկրի՛ թագաւորութիւններ, օրհնեցէ՛ք Տիրոջը» [Սաղմ. ԿԷ 33]:

Այսպիսով կատարուեց բոլորիս ուղղուած՝ սուրբ կոյս Հոհիսիմի բազմերանեան վայելչութեան անտիքը, ինչպէս որ յայտնի է բոլորին: Այսօր այս տօնի խորհուրդը մեզ հոգեւոր օրհնութիւնների քաղցրաձայնութեանը յորդորեց, ա՛յս է կուսական վկաների հանդէսը: Սրա՛նք են, որ, մեր աշխարհին դրպէս լուսաւորներ փայլելով, Աստուածութեան հնչիւններով լցրին բոլորիս, որոնք մեր երկրում ծաղկած Աստուածութեան գանձերն են, լուսաւոր աստղեր, Եկեղեցու ծաղիկներ, ճանապարհներ մեզ համար եւ կենաց դուռ դէպի երկինք, բանաւոր ողջակէզներ, կատարեալ գեւումներ, ընդունելի պատարագներ, ճշմարտութեան քարոզներ, ստութեան արձանացուցիչներ, մոլութեան լուծում, չարութեան հալածիչներ, աշխարհի մաքրութեան համար մեղքերի ջրհեղեղ, մարդկային ազգի պարծանքներ, մեզ՝ յոյս հանդերձեալ կեանքում՝ ի Ջրիստոս Յիսուս: Սրանց նախանշաւոր լինենք բոլորս՝ նմանապէս սիրելու Ջրիստոսին, որպէսզի ընդունենք ողորմութիւնը եւ շնորհներ գտնենք պետք եղած ժամանակ՝ սրանց օգնականութեամբ:

Սրանք իմ խօսքերից քեզ պտուղ, ո՛վ երջանիկը կանանց մէջ, յաղթող նահատակ եւ սուրբ հարս, դո՛ւ՛ ոչ թէ դմբիական մարտերի յաղթանակի ձիթենու պսակ եւ ոչ էլ՝ ոսկեկուռ ակներով փայլող թագ՝ զարդարելու արքայական հարսանիքը, այլ՝ մաքուր ընտանեգոյն ընծայ Բանը սիրողներին եւ իմաստութեան ծաղիկ ի Ջրիստոս, արեամբ ոռոգուած բուրաստան, որ, որպէս զարդ քո հարսնութեանը, համահաւաքուել էս այն ծաղիկներով, որոնցով պսակում ես, քրտինքի առաջին կաթիլներն իմ նո-

րաբոյս հոգու, որ սիրում է քեզ, իսկապէս սիրեցեա՛լդ բարու, ընդունի՛ր
գթութեամբ որպէս արդարեւ գորովագութ մայր, եւ դէպի ի՛նձ դարձրու Սի-
րողի՛ քեզ փեսայացած Բանի գթութիւնը, որպէսզի ես ցնծամ քեզ հեա,
երբ Նրա լոյսի փառքը երեւայ: Եւ մեզ բոլորիս, ում քո արեամբ ծնեցիր
Բանին որդեգրելու համար, մշտահայց աղօթքներով Նրա՛ն յանձնիր, ծած-
կուա՛ծդ Նրա թեւերի հովանու տակ: Որպէսզի Աւետարանի լոյսով առաջ-
նորդուածներս, այս յաւիտեանի անգոնների միջով անցնելով, հանդեր-
ձեալին ժամանենք՝ հասնելու Կեանքին՝ Նոյն Ինքն Ցիսուս Քրիստոսին՝
մեր Տիրոջը: Որի հետ եւ Հօրը, միանգամայն եւ Սուրբ Հոգուն վայել է
փառք, իշխանութիւն եւ պատիւ այժմ եւ միշտ եւ յաւիտեանս յաւիտենից-
ամէն:

Գրաբարից փոխադրեց ԳՈՒՐԳԷՆ ԳԱՍՊԱՐԵԱՆԸ

**Լ ԱՏՈՒԱԾԱԲԱՆՆԱԿԱՆ
ՈՒՍՈՒՄՆԱՍԻՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐ**

ՅԱՂԱԳՍ ՊԱՇՏԱՄԱՆՑ*

206. ՊԱՇՏԱՄՈՒՆՔԻՎ ՏԵՍԱԿՆԵՐԸ

Պաշտամունքին մասին ընդհանուր կերպով խօսեցանք, երբ Աստուածութեան և կրօնից մասին իմաստասիրական սկզբունքներ յառաջ բերինք: Հիմա մեզի կը մնայ խօսիլ յատկապէս պաշտամունքի մասին ինչպէս որ կ'իմանանք և կը կատարենք զայն քրիստոնէական Հաւատքի Համաձայն:

Հարկ չկայ ուրեմն ըսելու, թէ ինչ է պաշտօնը կամ պաշտամունքը, և թէ ինչ տարբերութիւն կայ ներքին կամ արտաքին կամ Հրապարակային պաշտամունքներուն միջեւ. Հարկ է միայն, որ ըսենք, թէ ինչպէս կը բաժնուին պաշտամունքները իրենց աստիճաններուն Համեմատ, որոնք յունա-լատին բառերով կ'ըսուին *latra* և *dulia*, և զոր մեր լեզուին մէջ թարգմանուած կը գտնենք երբեմն երկրպագութիւն և մեծարանք բառերով և երբեմն՝ պաշտելութիւն և յարգութիւն բառերով:

Ուն պաշտելութիւնը կամ պաշտելութեան պաշտամունքը միայն Աստուծոյ է սեփական, իսկ յարգութեան պաշտամունքը ընծայելի կը նկատենք Աստուծոյ ընտրելի սուրբերուն կամ սիրելիներուն: Կայ նաև *hyperdulia*, որ և՛ գերյարգութիւն, միջսահման աստիճան մը, տարբեր պաշտելութիւնէ և աւելի, քան յարգութիւնը, զոր ոմանք յատկապէս կազմած են Աստուածածին Մարիամու Համար: Պաշտելութեան և յարգութեան աստիճանները ի դէպ է ցոյց տալ օրինակովը պատուոյ և մեծարանքի այն աստիճաններուն, զորս սովոր ենք ընծայել թագաւորին և աւագանիին:

207. ՊԱՅՄԱՆՔ ՊԱՇՏԱՄԱՆՑ

Ուղիղ Հասկնալու Համար պաշտամունքները, որոնք կրնան ընծայուիլ որո ուր պատշաճ նկատուին կամ որոնց մասին կրնան խնդիրներ յուզուիլ և ծնունդ տալ տարբերեալ կարծիքներու, ի դէպ է յիշել ինչ-ինչ տեղեկութիւններ:

Նախ՝ պաշտամունքի ատեն գործածուած բառերը, խօսքերը, գործերը և շարժումները անպատճառ միեւնոյն կերպով որոշիչ իմաստ

մը չեն կրնար ունենալ, որովհետեւ միեւնոյն բառը կամ գործը երբեմն կ'ուղղուին զանազաններու, որոնք միեւնոյն աստիճանի վրայ չեն կրնար նկատուիլ: Ասիկա գիտելի է մասնաւորապէս երկրպագութիւն բառին Համար (*adoration*), որ աստուածային պաշտելութեան գերագոյն բացատրութիւնն է, բայց կը տեսնենք նաև, որ Աքրահամ [Ծննդ. ԺԸ 2] և Ղովտ [Ծննդ. ԺԹ 1] կ'երկրպագեն Հրեշաակներուն. Աքրահամ դարձեալ՝ քետացուց իշխաններուն [Ծննդ. ԻԳ 7]. Յովսէփի որդիները կ'երկրպագեն Յակոբի [Ծննդ. ԽԸ 12], և յաճախ կը տեսնուի, որ երկրպագութիւն կ'ընծայուի մարդոց, առանց, սակայն, իբր Աստուած պաշտելու զանոնք: Եւ որովհետեւ միեւնոյն խօսք մը կամ գործ մը կրնայ տարբեր իմացուածներ ունենալ, Հետեւաբար և հնար է իմացուածի այդ տարբերութեան Համեմատ միեւնոյն խօսքը կամ գործը Հաստատել կամ ժխտել: Այս պատճառաւ, իբրեւ պաշտամանց վերջնական և որոշիչ կէտ, ի դէպ է ունենալ սահմանուած բառեր, որոնք կարենան Հեռացնել խօսքի երկդիմութիւնները: Եւ որովհետեւ սովորական կիրառութիւնը ընդունած է արդէն յունարէնէ առնուած լադրիական և տուլիական բառերը, և յաճախ յունարէն բառերով կազմուած են գիտական ճշդաբանութիւնները, եթէ անդէպ նկատենք մենք ալ նոյնութեամբ գործածել զանոնք, գոնէ պէտք է վերեւ նշանակուած անոնց Հայերէն Հումանիշները կամ ուրիշ նմաններ կիրարկենք անփոփոխ կերպով:

208. ՊԱՇՏՈՆ ԱՍՏՈՒԱԾԱՅԻՆ

Բայց պաշտամանց ձևերով և բանաձևերով զբաղել է աւելի պէտք է նկատի ունենանք պաշտամանց նպատակները և առարկաները: Ու, բարձրագոյնէն անշուշտ սկսելով, Հարկ է, որ խօսինք նախ այն պաշտամունքին մասին, զոր կը մատուցանենք Աստուծոյ: Առանց երկբայութեան՝ պաշտամունք ըսուածը իր ամբողջական, լրացեալ և գերագանց առումովը և աստիճանովը բարձրեալն Աստուծոյ միայն կը պատշաճի: Ոչ ոք կը ժխտէ ասիկա, եթէ, անշուշտ, աստուածուորաց չէ, և, մանաւանդ, եթէ բուն լադրիական պաշտօնը կ'ուզենք ըսել:

Կրնանք նաև ըսել, թէ պաշտօնը Աստուծոյ միայն վայել է և Աստուծմէ զատ՝ ուրիշ ոչ մէկուն, և թէ արարածի ընծայուած պաշտօնը, ինչ կերպով որ ալ լինի, անպատշաճ է:

Բայց երբ այսպէս կ'ըսենք, տուլիական պաշտօնը պէտք է գտնենք բոլոր միւս պաշտօններէն և լոկ պատիւ, մեծարանք և յարգանք կոչենք զայն:

209. ՊԱՇՏՈՆ ԵՐՐՈՐԴՈՒԹԵԱՆ

Ինչ որ կ'ըսուի Աստուծոյ մասին, կ'ըսուի միանգամայն Երրորդու-

* Տե՛ս Մաղաքիա արքեպիսկոպոս Օրմանեան, «Տեղիք Աստուածաբանութեան», Երուսաղէմ, 1981, էջ 171-183:

Թեան մասին եւ Անոր իւրաքանչիւր Անձին մասին առանձնաբար, երբ իւրաքանչիւր Դէմքը առանձնաբար առնուի: Կը Հետեւի արդէն Երրորդութեան խորհուրդին վերաբերմամբ մեր ըսածներէն, թէ այս վարդապետութեան Հիմը տարբեր չէ Աստուծոյ միութենէն, եւ թէ ինչ որ քրիստոնէական յայտնութեան Համեմատ կը դաւանինք Աստուծոյ մասին, Համաձայն է անոր, զոր գիտենք Աստուծոյ մասին իմաստասիրական ճշմարտութեամբ:

210. ՊԱՇՏՏՈՆ ՄԱՐԴԵՂՈՒԹԵԱՆ

Երրորդութեան խորհուրդէն անցնելով մարդեղութեան խորհուրդին եւ խօսելով Բրիստոսի ընծայելի պաշտամունքին մասին՝ Հարկ է, որ ըսենք, թէ բացայայտ է Ս. Գրքին պատգամը, թէ արժան է Բրիստոսի ընծայել երկրպագութիւն, զի մետասան առաքեալներն ալ Գալիլիոյ լեռան վրայ «Իբրեւ տեսին զՆա, երկիրպագին Նմա» [Մատթ. ԻԸ 17], որովհետեւ Իրեն Համար ըսուած է. «Երկիր պագցեն Նմա ամենայն Հրեշտակք Աստուծոյ» [Եբր. Ա 6]:

Ու այս պատճառաւ՝ «յանուն Յիսուս Բրիստոսի ամենայն ծունր կրկնեցի երկնաւորաց եւ երկրաւորաց եւ սանդարամետականաց» [Փիլ. Բ 10]: Բայց թէ պաշտամունքներէն որք ընծայելի է Բրիստոսի, դժուար չէ ճշդել, թէն զանուեցան ոմանք, որ իրենց քմահաճութեամբ մեկնեցին զայն: Նեստոր կ'ըսէր, թէ «յանուն ծածկեալին պիտի երկրպագէ տեսանելիէն»: Այլ ասիկա երկուքի բաժնել էր երկրպագութիւնը: Նեստորի կը մտնեն նաեւ անոնք, որ Բրիստոսի ընծայուած երկրպագութեան մէջ կը բաժնեն բացարձակը յարաբերականէն եւ մարդկութիւնը սոսկ յարաբերական պաշտամունքով կ'ուզին պատուել: Նման կերպով կը խօսին նաեւ կարծէք, լատինները, երբ ըստինքեան երկրպագութիւնը կը բաժնեն վասն Ինքեան երկրպագութենէն: Մենք Հաստատուն կենանք միաւորական վարդապետութեան վրայ եւ մի Բրիստոսը միշտ Իր անբաժանելի միաւորութեանը մէջ եւ Իրեն ընծայած մեր երկրպագութիւնը երկուքի չբաժանենք, որպէսզի ձայնակից չերեւինք անոնց, որոնք, ըստ Աթանասի, կ'ըսեն. «Ի բայց կաց ի մարմնոյդ, զի պաշտեսցուք զԲեզ»:

211. ԽԱՉ ԵՒ ՊԱՏԿԵՐ

Վերեւ յառաջ բերուած Պօղոսի խօսքերուն մէջ տեսանք Բրիստոսի անունը՝ երկրպագելի բոլոր երկնի եւ երկրի եւ, նոյնիսկ, դժոխաց արարածներէն [Փիլ. Բ 10]: Ենորհալի, իբրեւ բացատրութիւն այդ խօսքերուն, կ'ըսէ, թէ անունը ոչ այլ ինչ է, բայց եթէ՛ ձայն, որ ականջներուն կու

տայ նշանակուած իրին զգայութիւնը եւ էութիւնը: Այդ անունին Համանման է, - կ'ըսէ, - պատկերն ալ, որովհետեւ այս ալ ձեւ մըն է, որ կու տայ նշանակուած իրին զգայութիւնը եւ էութիւնը կ'արթնցնէ, այս պատճառաւ Բրիստոսի ընծայուած պաշտամունքին Համանման պաշտամունք կ'ընծայուի նաեւ Խաչին եւ փրկչական պատկերին: Սակայն երբ Խաչը կը պաշտենք, եթէ՛ ըուն իսկ այն խաչափայտն է, որուն վրայ բեւեռեցաւ Բրիստոս, եւ կամ նոյն խաչափայտէն նշխար մըն է եւ կամ անոր նմանութեամբ նորակերտուած մը, միշտ ստոյգ է, թէ, «աստուածընկալ Խաչը տեսանելով, ո՛չ իբրեւ նիւթին, այլ՝ անոր վրայ եղած Աներեւոյթին է, որ պաշտօնը կը մատուցանենք. այսպէս եւ փրկչական պատկերին ո՛չ թէ նիւթին եւ ներկերուն, այլ՝ Բրիստոսի, որ է պատկեր աներեւոյթ Հօր Աստուծոյ, կ'երկրպագենք»*: Ըստ այսմ, ուրեմն, Խաչին եւ փրկչական պատկերին ընծայուած պաշտօնը ուղղուած է ոչ թէ Խաչին կամ պատկերին նիւթին, այլ՝ միայն եւ միշտ նշանակուած իրին, այսինքն՝ Բրիստոսին, Որուն զգայութիւնը եւ էութիւնը կը զարթուցանեն անոնք մեր մէջ արտաքին զգայութեան ներքին միջնորդով:

212. ԽԱՉԵՐՈՒ ԵՒ ՊԱՏԿԵՐՆԵՐՈՒ ՕԾՈՒՄԸ

Ձեռակերտ խաչերուն Համար մեր Եկեղեցիին Հաստատուն կանոնն է օժել զանոնք ս. Միւռոնով եւ յետոյ գործածել իբրեւ նշան պաշտամունքի. «Զի եթէ՛ ոք խաչ արասցէ փայտեայ կամ յինչ եւ իցէ նիւթոյ եւ ոչ տացէ քահանային օրհնել եւ օծանել զնա եւ միւռոնովն սրբել, ո՛չ է պարտ զնա ի պատուի ընդունիլ եւ երկրպագութիւն մատուցանել»**: Որովհետեւ երբ լոկ չօրհնուած նիւթին երկրպագութիւն մատուցուի, այն ատեն աշխարհի նկարակերտութեանց կամ ուրիշ նիւթերու մէջ եղած որեւէ քառակուսի ձեւ պէտք է երկրպագելի ըլլայ**։ Իսկ ս. Միւռոնը թէ՛ եւ ըստինքեան պաշտելի նիւթ չէ, բայց նուիրական միջնորդ եւ Հաստատուն նշանակ մըն է, որով Հասարակ իրաց կարգէն եւ մարմնաւոր տարազով եւ նիւթով եղած բան մը կը զանազանուի կիրառութեամբ եւ նշանակութեամբ եւ յատկապէս կ'որոշուի Հոգեւոր նշանակութեամբ, կիրառութեամբ եւ գործածութեամբ: Ու ասիկա շատ ալ պատշաճ բան մըն է, զի ինչպէս պաշտամունքին պաշտօնեան կ'օժուի, նոյնպէս եւ պէտք է օժուի պաշտամունքին գործիք եղած առարկաներն ու սպասները: Եթէ՛ ուզէ ըսել, թէ օժումը կրնայ աւելորդապաշտութեան կարծիքներ գրգռել՝ կարծել տալով ռամիկին, թէ իրական փոփոխութիւն մը կը կատարուի նշանակներուն մէջ, աւելի ճահագոյն կ'երեւի ի Հակառակէն ըսել, թէ նիւթական միջնորդներով զօրացած կրօնական պաշտամանց զգացումը պէտք չէ

* Թուղթ առ Աստուծոյ

* Եւրոպայի
** Օճնեցի
*** Եւրոպայի

շատ տարածուի խտրութիւն չգրուած նշանակներու կիրառութեամբ, որ շատ աւելի վնասակար աւելորդապաշտութիւն մըն է: Եւ ի՞նչ կարելի է խորհիլ եւ իմաստութեամբ Հնարել, որպէսզի թոյլ չտրուի, որ տգէտները չգեղծանեն, եւ գիտողները չխծրծեն:

213. ՊԱՇՏՕՆ ՍՐՔՈՑ

Կարգը եկաւ այժմ խօսելու սրբոց ընծայական պաշտամունքին վրայ: Պաշտօն բառով Հոս պէտք է Հասկնալ տուրիականը. եւ եթէ պաշտօն բառը, որ իր Հասարակ առումին մէջ ոչինչ ունի ծանր, զի կը նշանակէ պարզապէս ծառայութիւն, ծանր թուի ոմանց, Հնար է անոր տեղ գործածել յարգութիւն բառը, թէեւ, ըստ մեր Հասկացողութեան, աւելի ծանր է յարգութիւն բառը, որ ցոյց կու տայ բանական էակին բարոյական մէկ գործը, քան՝ պաշտօնը, որ պարզապէս ցոյց կու տայ նիւթական եւ արտաքին գործ:

Կը նկատենք դարձեալ, թէ պաշտամանց կամ յարգութեանց արտաքին ձեւերը ըստինքեան աննպատակ են եւ իրենց սեփական արժէքներուն մէջ իսկական տարբերութիւն կամ էական առաւելութիւն չունին, այլ ամէն ինչ կախուած է առումէն եւ դիտումէն, որով իւրաքանչիւր անձ կամ ընդհանուր սովորոյթ կապուած է անոնց: Այսպէս, ո՞չ ճրագը ստորին է, քան՝ խունկը, եւ ո՞չ ծնրադրութիւնը աւելի բարձր, քան՝ բազկատարածութիւնը եւ այլն: Ո՞չ ապաքէն պաշտամանց եւ յարգութեանց զանազան ձեւերուն մէջ գլուխը ծածկելը կամ կոշիկը ոտքէն Հանելը պատուել-անպատուել է փոխադարձաբար՝ զանազան սովորութիւններուն Համեմատ: Ապա ուրեմն, ոչ մէկ խնդիր կրնայ ըլլալ բառերու, ձեւերու, գործերու եւ նշաններու մասին, զորս կարելի է ընծայել ի պատիւ սրբոց, քայց միշտ պէտք է ցոյց տալ, թէ պաշտօնը, զոր Ջրիստոսի Եկեղեցին կ'ընծայէ Հրեշտակաց, արդարներուն եւ սրբոց, զերծ է կոպապաշտական գեղձմանց մեղադրանքէն:

214. ՍՈՒՐԲԵՐ ԵՒ ՀՐԵՇՏԱԿՆԵՐ

Միասին նկատի կ'առնենք սուրբերը եւ Հրեշտակները, այսինքն՝ արտաքոյ աշխարհիս եղած անմարմին բանաւոր էակները եւ մարդեղէն անոնք, որոնք, Հասարակաց կարծեաց Համեմատ, ուղղութեամբ եւ արդարութեամբ եւ կամ կատարեալ ապաշխարութեամբ մեկնեցան այս աշխարհէն՝ իրենց կեանքը անցնելով կամ պատարագելով Ջրիստոսի Հաւատքին եւ Եկեղեցիին վրայ եւ Հաւատացելոց օգտին: Անոնք, որ ի բնէ աննիւթ են կամ որոնք նիւթականէն մերկացան, կրնան այս տեսակէտով մէկ գիծի վրայ Համարուիլ:

Սուրբ Գիրքը ոչ սակաւ օրինակներ ունի Հրեշտակաց ընծայուած երկրպագութեան: Թողունք Աբրահամի եւ Ղովտի ըրածները, զորս յիշեցինք վերեւ, որովհետեւ, թերեւս, երկրպագած աստն գանոնք չէին ճանչնար իբրեւ Հրեշտակներ, այլ իբրեւ պատուաւոր պանդուխտներ՝ մեծարանքի եւ սպասարկութեան արժանի, եւ լոկ մարդկային պատիւ է, որ կ'ընծայէին ժամանակի ձեւերուն Համեմատ: Բաղամ, երբ տեսաւ Հրեշտակը, «անկեալ ի վերայ երեսաց իւրոց, երկիր եպագ նմա» [Թիւ. ԻԲ 31]: Դիտելի է, որ, ըստ Ս. Գրոց, «Եբաց Տէր գաշս բագումս» այդպէս ընելու Համար: Ցեսու, տեսնելով սուսերամերկ մարդը եւ լսելով, թէ զօրավար է ի զօրու Տեսան, այսինքն՝ երկնային զօրաց, «անկաւ ի վերայ երեսաց իւրոց եւ երկիր եպագ» [Ցես. Ե 15]. ու սոմնացի կինը, Եղիսէի ձեռքով իր որդւոյն յարութիւն առնելէն ետքը, գիտնալով, թէ Աստուծոյ մարդ է ան, «անկաւ առ ոտս նորա եւ երկիր եպագ նմա յերկիր» [Դ. Թագ. Դ 37]: Երրորդ յիսնապետը, երբ մարդ զրկեց Եղիան ձեռքակալելու Համար եւ տեսաւ առաջիններուն պատժուիլը, «անկաւ ի վերայ ծնգաց իւրոց առաջի Եղիայի եւ աղաչէր զնա»՝ զայն կոչելով «այրդ Աստուծոյ» [Դ. Թագ. Ա 13]: Աստուած Ինքնին Հրամայեց պատիւի արժանի նկատել Հրեշտակները:

215. ՆՇԱՆԱԿ ՊԱՏՈՒՈՅ

Եկեղեցւոյ Հին յիշատակարաններուն մէջ յաճախ կը Հանդիպինք սուրբերու ընծայուած պատուոյ եւ մեծարանաց նշաններու, ինչպէս են՝ Հանդէսով անոնց մահուան կամ նահատակութեան տարեդարձները կատարել, պատուել անոնց յիշատակը պատուոյն որոշ օրերուն մէջ, շինել անոնց գերեզմաններուն վրայ կամ մօտը պաշտամունքի վայրեր, որոնք կը կոչուին վկայարան կամ մարտիրոսական, խորհրդական կամ բարեպաշտական պատարագներ մատուցանել անոնց վկայարաններուն մէջ յանուն վայրին կամ սուրբին: Ու այն չափ յայտնի է, որ նախնի սուրբ Հայրերու եկեղեցական մատենագրութեան գիրքերուն մէջ անպակաս են գովութեան խօսքեր, ներբողական ճառեր եւ վկայարանութիւններ՝ նուիրուած անոնց յիշատակին:

216. ՓԱՍՏԻ ՍՈՒՐԲԵՐՈՒ ՊԱՇՏԱՄՈՒՆԵՒՆ

Ընդհանուր սովորոյթ է մարդկութեան, որ զանոնք, որ իրեն երախտաւորներ կը ճանչնայ կամ իրենց գործերովը զարմանալի կամ կեանքովը օրինակելի, անոնցմէ իրեն Համար պաշտամունքի, պատուոյ եւ յարգանքի առարկայ եղողներ կ'ընտրէ իր սրտի բերմանց Համաձայն՝ առանց խտրութիւն զնելու ողջ կամ մեռած եղողներուն: Կը մեծարէ իշխանները եւ պետերը, գրողները, բարերարները եւ որեւէ Հոգեւոր թէ մարմնաւոր

ձիրքերով փայլածները: Կը մեծարէ օգնականները եւ աջակիցները, իշխանաց եւ մեծամեծաց սպասաւորներն ու պաշտօնեաները, նշանաւոր անձնաւորութեանց մերձաւորները կամ ժառանգները, բարիներու եւ քաջերու, բարեգործներու եւ քաջագործներու յիշատակները:

Երբ մարդկային ամէն ընկերութեանց մէջ այսպէս է իրականութիւնը այդ մասին, միթէ բանաւոր չէ՞, որ Եկեղեցին եւս այդպէս վարուի իր ըմբռնումին եւ սկզբանց Համեմատ, բարի եւ բարեգործ ճանչցուածներուն վերաբերմամբ: Չգուշանալի է, անշուշտ, որ սուրբերուն ընծայուած պաշտօնը շքեղութիւն աստուածայինին հետ, որ քաջագունները զիւցազուններուն հետ յիսանուին, եւ զիւցազունները աստուածներ չհամարուին: Այս զեղծումէն շատ հեռու է Հիմնական սկզբունքը քրիստոնէութեան, որ մէ անկի ամուր կրօնական դրութիւն մը չկայ արդարեւ՝ պահպանելու համար Աստուծոյ ստորոգելիները: Ուստի եւ իրաւամբ կ'ըսէր Լայպնից՝ բողոքական իմաստասէրը. «Հարկ է գիտնալ, թէ սրբոց կամ նշխարներուն պաշտօնը այնքան ատեն կրնայ մնալ, որքան ատեն Աստուծոյ կը վերաբերի ան, վասնզի չի կրնար ըլլալ եւ ոչ մէկ կրօնական գործ, որ ի վերջոյ չվերածուի կամ չյանգի մի եւ ամենակալ Աստուծոյ»:

Ուստի եւ երբ սուրբերը կը պատուին, այնպէս Հարկ է իմանալ զայն, ինչպէս Ս. Գրքը կ'ըսէ. «Ինձ յոյժ մեծարոյ եղին բարեկամք Քո, Աստուած» [Սաղմ. ԾԼԸ 17], կամ «Օրհնեցէք զԱստուած ի սրբութեան Նորա» [Սաղմ. ԾԾ 1]: Ստոյգ է, թէ Եկեղեցւոյ երկրորդ դարուն կը կատարուէին արդէն մարտիրոսաց վկայութեան յիշատակի օրերը, եւ անոնց շիրիմներուն վրայ սուրբ Համախմբութիւններ Հաստատուած էին:

217. ԱՌԱՐԿՈՒԹԻՒՆ ՍՐԲՈՑ ՊԱՇՏՕՆԻՆ ՂԷՄ

Մեզի անձանօթ չէ աստուածային Հրամանը, թէ՛ «Ի Տեառնէ Աստուծոյ քումմէ երկիցես եւ զՆա միայն պաշտեսցես» [Բ Օրին. Զ 13], զոր Քրիստոս ալ կը կրկնէր փորձողին զէմ, թէ՛ «Գրեալ է՝ Տեառն Աստուծոյ քում երկիր պագես եւ զՆա միայն պաշտեսցես» [Մատթ. Դ 10]: Յայտնի են Պողոսի խօսքերն ալ. «Միոյն Աստուծոյ փառք եւ պատիւ» [Ա Տիմ. Ա 17]: Համաձայն աստուածային պատգամին՝ «զփառս իմ այլում ո՛չ տաց» [Ես. ԽԲ 8]: Գիտենք Պետրոսի խօսքն ալ, երբ Կուռնելիոս, «անկեալ առ ոտան, երկիր պագանէր», յանդիմանելով կը կասեցնէր. «Յո՛ւն կաց, եւ ես ինքն մարդ եմ» [Գործք Ժ 25, 26]: Նոյնպէս կը պատմուի տեսանողին տեսիլքին մէջ, երբ Յովհաննէս, երէցի մը ոտքը ինկած, կ'երկրպագէր անոր. «Անսա՛, մի՛ անկանիր առաջի իմ, քանզի եւ ես ծառայակից քո եմ եւ եղբարց քոց, որք ունին զվկայութիւնն Յիսուսի Քրիստոսի. Տեառն Աստուծո՛յ միայն երկրպագեալ» [Յայտ. ԺԲ 10]:

Բայց այս բոլոր Հրամաններուն եւ յանգիմանութիւններուն մէջ

միշտ կը գտնենք արգելք՝ Աստուծոյ սահմանուած պաշտօնը չտալու սուրբերուն եւ Հրեշտակներուն կամ, առ առաւելն, չգործածելու այն ձեւերը եւ կերպերը, որոնք Աստուծոյ միայն պահուած են, եւ ո՛չ թէ՛ մեծարանք չտալու արժանաւորներուն՝ իրենց արժանաւորութեան համեմատ:

Պաշտելութիւն եւ պաշտօն բառերն ալ պէտք չէ տհաճութիւն պատճառեն, զի անոնց ընդհանուր իմաստն է սղոթարկութիւն, ոչ ալ՝ երկրպագութիւն բառը, որուն գործածութիւնը անսովոր չէ երբէք նոյնիսկ մարդոց մէջ իրարու հանդէպ: Հետեւաբար, բաւական է ուշադիր ըլլալ միայն պաշտամունքի երկու կերպերուն. այն, որ կատարեալ է եւ է «յինքեան» եւ այն, որ մասնակի է եւ յարաբերական: Ու այս երկրորդն է, որ մենք արժան կը դատենք Աստուծոյ սիրելեաց համար ու այդ կերպով բնաւ ուրացած չենք ըլլար, թէ ճշմարիտ եւ բացարձակ պաշտօնը Աստուծոյ է եւ ո՛չ թէ՛ ուրիշին: Նաեւ, եթէ ս. Հարց գիրքերուն մէջ պատահի մեզի կարգալ, թէ պէտք չէ պաշտել սուրբերը, պէտք է յիշել, թէ նոյն ս. Հայրերն են, որ մեզի սորվեցուցին սրբոց յիշատակները տօնախմբել եւ այդ արգելումով անոնք չէին կրնար ուրիշ բան հասկնալ, եթէ ոչ՝ բացարձակ եւ ճշմարիտ պաշտօնը, զոր լաղրիակա՞ն կոչեցինք:

218. ՁԵՆԵՐՈՒ ԿՐԱՌՈՒԹԻՒՆ

Գալով պաշտամունքի տեսակ-տեսակ նշաններուն՝ Հարկ է վերստին յիշել, թէ չկայ որեւէ գործ կամ ձեւ, որ ըստ ինքեան ունենայ լաղրիական իմաստ եւ չկարենայ փոխանակուիլ տուլիականին հետ: Նոյնպէս, ընդհանուր սովորութիւն մը նուիրագործած է ինչ-ինչ ձեւեր եւ գործեր, գոնէ որոշ շրջանակներու, տեղերու եւ ժամանակներու մէջ՝ անոնց հետ կապելով յատուկ եւ սահմանուած իմաստներ, զորս կարծէք զլացած է ուրիշներուն: Պաշտամունքի այդ կարգի գործերուն մէջ կրնանք յիշել սրբոց տօները, որովհետեւ տարուէ-տարի կը կատարենք Հանդիսութիւններ անոնց, կ'երգենք անոնց գովաբանութիւնները եւ կը փառաւորենք անոնց անունները: Իսկ եթէ ա՞՞՞՞՞՞՞ քառը ծանր կու գայ, Եկեղեցին, անկի ճշգրտանելով, կարծէք, երբեմն անկի կը սիրէ ըսել՝ «որոց այսօր է յիշատակ», քան ըսել՝ «որոց տօն է այսօր»: Իսկ ա՞՞՞՞՞՞՞ յորժորժումը անկի երգերուն, քերթողական ասացուածքներուն մէջ է, որ կը գործածուի: Յայտնի է, թէ յիշատակաց օրերու ցուցակը կը կոչուի «Տօնացոյց», բայց ասիկա ժողովրդական կոչում մըն է, մինչ ժամագրաց մաղթանքը միշտ կը նախընտրէ յիշատակ բանաձեւը: Իսկ յիշատակները կը կարդացուին նաեւ բոլոր ականաւոր անձանց եւ երախտաւորաց համար, եւ յիշատակեալներուն մէջ բարի գործեր կամ ընդունած երախտիքներ միայն կը յիշատակուին, բարիքներ, զորս մարդիկ կը սիրեն հրճուանքով միայն յիշել: Մինչեւ այսօր ամէն տեղ կը կատարուին տարեդարձներ, կը գովաբանուին անձեր, կը

պատմութիւն անոնց արդիւնքներ, կը փառաբանութիւն անոնց անունները: Իրենց ծագմանը մէջ նոյն կերպով պէտք է Հասկնալ տօներն ալ, զորս Եկեղեցին կը կատարէ իր երախտաւորներուն Համար, որոնք կամ անձնագրուածութեամբ, կամ քրտնաթոր ջանքերով եւ կամ գովելի արդիւնքներով նշանաւոր Հանդիսացած են անցեալին մէջ:

219. ՍՈՒՐԲԵՐՈՒՆ ՄԱՏՈՒՑՈՒԱԾ ԱՂՕԹԹ

Բայց կայ կէտ մը, որով սուրբերուն տօները կը տարբերին ոչ կրօնական տօներէն ու եկեղեցական յիշատակները՝ քաղաքական յիշատակներէն: Եւ այդ է այն աղօթքը կամ մաղթանքը, զոր Հաւատացեալները կը մատուցանեն յանուն սրբոց: Քաղաքական տօներուն մէջ երբէք չենք ակնկալեր, յիշատակութեանց ընթացքին, նոր նպաստներ ընդունիլ յիշատակուածներէն: Կը բաւականանանք միայն ընդունուած փառքի եւ նպատի յիշատակութեամբ: Այդ տարբերութիւնն է սրբոց բարեխօսութեան վրայ յուզուած խնդիրը, որուն դէմ կը մաքառին արեւմտեան նորադանդները: Բայց սուրբերուն մատուցուած աղօթքը եւ անոնց ընծայուած աղերսները նոր բան մը չեն եւ կ'արդարանան եւս սովորական սկզբունքներով, մանաւանդ թէ՛ տարբեր ալ չեն մարդոց նոր սովորութենէն: Երբ վախճանեալներու յիշատակներ կը կատարուին քաղաքական կեանքի մէջ, անոնց Հետ յարաբերութեան ձևեր, խօսքեր կամ գործեր չեն լինիր, զի ողջերուն եւ մեռածներուն միջեւ քաղաքական ոչ մէկ առնչութիւն չէ կարելի ըմբռնել: Իսկ երբ ողջերուն Համար կը լինին տօնախմբութիւններ, որովՀետեւ անոնց Հետ քաղաքական յարաբերութիւնք չեն խզուած եւ բաց են նոր ակնկալութեանց դոները, բովանդակ տօնախմբութեան մէջ դիտում կը զգացուի եւ, անշուշտ, իրաւամբ տօնելիներէն ակնկալելու նոր արդիւնքներ, նոր նպաստներ կամ որեւէ ուրիշ շահեր, որոնք տակաւին չեն եղած: Եկեղեցին Հոգեկան է, եւ իր յարաբերութիւնները Հոգեկան են՝ ըստ իր սկզբունքներուն: Իր յարաբերութիւնները վախճանեալներուն Հետ չեն դադրած, անոնց առնչութիւնները չեն խզուած ողջերուն Հետ, եւ, իբրեւ ողջեր, ողջերու Հետ Հաղորդակցութեան մէջ են անոնք Հոգեւորապէս: Ննջեցեալներուն վերաբերմամբ քրիստոնէական Հաւատքը այս է: Անտեղի՛ է, ուրեմն, որ իրերու Հոգեկան կարգին մէջ միեւնոյն կերպով աղերսներ մատուցուին բարի եւ բարեգործ ննջեցեալներուն, ինչպէս քաղաքական իրաց կարգին մէջ կը մատուցուին աղերսներ բարի եւ բարեգործ ողջերուն:

220. ՍՈՒՐԲԵՐՈՒՆ ՄԱՏՈՒՑՈՒԱԾ ԱՂՕԹԹԻՆ ՊԱՅՄԱՆՆԵՐԸ

Այս վարդապետութիւնը կը վերաբերի բուն այն աղօթքներուն, որոնք սուրբերուն կ'ուղղուին, եւ կը կոչուի «խնդիր բարեխօսութեան

սրբոց» եւ կը պարունակէ Հետեւեալ պայմանները. նախ՝ թէ սուրբերուն դիմելը անտեղի բան մը չէ. երկրորդ՝ օգնութիւն եւ շնորհներ կ'ակնկալենք ո՛չ թէ սուրբերէն, այլ՝ Աստուծո՛մէ՛ սուրբերու միջնորդութեամբ: Սուրբերուն միջնորդութիւնը իր գորութիւնը կ'անէ Քրիստոսի եւ ո՛չ թէ՛ իրենց արդիւնքներէն. այնպէս որ, աւելի ի դէպ պիտի ըլլար այդ միջնորդութիւնը, իսկական միջնորդութենէ աւելի, կոչել երկրորդական միջնորդութիւն: Երրորդ՝ սուրբերուն միջնորդութիւնը անպտուղ եւ ապարդիւն չէ եւ որեւէ կերպով կը նպաստէ մեր Հայցուածներուն ընդունելութեան: Բարեխօսութեան խնդիրը, ուրեմն, չունի այն ընդարձակութիւնը, զոր ի զուր անոր կու տան Հակառակորդները, որպէսզի իրենց Հնարաւոր ըլլայ գօտարութիւններ Հանել անկէ:

221. ՍՐԲՈՑ ԲԱՐԵՆՍՈՍՈՒԹԵԱՆ ՓԱՍՏԵՐԸ

Ի Հաստատութիւն այն վարդապետութեան, որ կը պաշտպանէ սուրբերուն մատուցուած աղօթքը եւ անոնց բարեխօսութիւնը, կրնանք, ուրեմն, անխտիր կիրարկել այն խօսքերը, որոնք ողջերուն եւ մեռածներուն կը վերաբերին, որովՀետեւ քրիստոնէական Հաւատքի տեսակէտով միեւնոյն բանը ըսել է՝ ողջերու՝ իրարու աղօթք խնդրել կամ իրարու Համար աղօթել կամ ողջերու եւ մեռածներու փոխադարձաբար նոյնը ընելը: Ըստ այսմ՝ մեր խօսքերուն ի ճահ կու գան Պօղոսի կողմէ Հաւատացեալներուն ուղղուած սա յանձնարարութիւնները. «Աղաչեմ զձեզ, եզբա՛րք, ի ձեռն Տեառն մերոյ Յիսուսի Քրիստոսի եւ սիրով Հոգւոյն՝ պատերազմակից լինել ինձ յաղօթս վասն իմ առ Աստուած» [Հռոմ. ԺԵ 30], եւ թէ՛ «Տքնես՛ջիք ամենայն ժուժկալութեամբ եւ խնդրուածովք վասն ամենայն սրբոց եւ վասն իմ» [Եփես. Զ 18], եւ թէ՛ «Ազօթս արարէք եւ ի վերայ մեր» [Ա Թես. Ե 25]:

222. ՓԱՍՏԵՐ ՍՈՒՐԲ ԳԻՐՔԸՆ

Սուրբ Գիրքին մէջ պակաս չեն օրինակներ, որոնցմով կը Հաստատուի, թէ աղօթքին արդիւնքով սուրբերը եւ Հրեշտակները կը բարեխօսան մարդոց Համար: Աստուած կ'ըսէր Երեմիայի. «Եթէ կացցին Մովսէս եւ Սամուէլ առաջի երեսաց Իմոց, ո՛չ եղիցի Անձն Իմ ընդ նոսա. ի բաց արձակեա գօողովուրդդ զայդ յերեսաց Իմոց» [Երեմ. ԺԵ 1]: Ուրեմն, Հնար էր Մովսէսի եւ Եղիայի՝ միջնորդել Աստուծոյ ժողովուրդին փրկութեան Համար: Նաեւ Ջաքարիա կը տեսնէր Հրեշտակը, որ Աստուծոյ կ'աղօթէր ժողովուրդին Համար, եւ կ'ըսէր. «Տէր ամենակալ, մինչեւ ցե՛րք ոչ ողորմեսցիս ի վերայ Երուսաղեմի եւ քաղաքացն Յուդայ, զորս անտես արարեր» [Ջաք. Ա 12]: Նոյնը չէ՞, որ պիտի կարենանք եզրակացնել՝ ըսելով, թէ Իսրայէլ կը մարտնչէր ժողովուրդին Համար պարսից իշ-

խանին հետ, եւ թէ Միքայէլ՝ մին երկնային զօրաց առաջին իշխաններէն, «եկն օգնել նմա», ինչպէս կը պատմուի Դանիէլի տեսիլքին մէջ [Դան. Ժ 13]:

Այս ամէնը կը հաստատեն, թէ Հրեշտակները եւ ննջեցեալ արդարները կ'աղօթեն ողջերուն համար, ու այդ իսկ հիմն է սրբոց բարեխօսութեան: Այս միտքով կարելի է մեկնել նաեւ Յայտնութեան այն խօսքը, ուր կը տեսնուին քսանչորս երէցներ, որոնք Դ ձեռին ունին «բուրվառ ուկի՝ լի խնկով, որ է աղօթք սրբոցն» [Յայտ. Ե 8]: Ասոնց վրայ աւելցուցէք տակաւին Աստուծոյ հրամանը Յորի բարեկամներուն՝ դիմելու անոր, «զի Յոր՝ ծառայ Իմ, արասցէ աղօթս վասն ձեր», վասնզի իրենք ալ առաջ խրատ կու տային անոր. «Արդ, աղէ, կարգա՛, թէ որ տացէ՞ քեզ ձայն, կամ թէ գոր ի Հրեշտակաց սրբոց տեսցե՛ս» [Յոր ԽԲ 8, Ե 1]: Ինչպէս որ կը կանչէին Բաբելոնի մանուկները. «Վասն Աքրահամու՝ սիրելոյ Ջո եւ վասն Իսահակայ՝ ծառայի Ջո եւ վասն Իսրայելի՝ սրբոյ Ջո» [Դան. Գ 35]:

223. ՓԱՍՏ ԱՆԱՆԴՈՒԹԵԱՆ

Առաջին եւ Հիմնական փաստը աւանդութենէ հանուած նախադրութեան փաստն է, որովհետեւ ինչ որ այսօր կայ եւ կը կատարուի բոլոր Հնազոյն, աւանդական եւ ծիսական Եկեղեցիներուն մէջ, կար եւ կը կատարուէր նախկին դարերուն եւս, եւ անկարելի է ցոյց տալ այն դարը, երբ սովորութիւն չկար, եւ կամ երբ ան մուծուեցաւ ի նորոյ: Ասոնց վրայ պէտք է աւելցնել նաեւ ծիսարաններուն հաւատքը, որոնք թէեւ դարուց ի դարս ճոխացան եւ աճեցան, բայց անոնց մէջ էականները նախնականներն են, հինաւուրց, որ մինչեւ առաքելոց ժամանակները կը հասնին:

Ստոյգ է, անշուշտ, թէ սրբոց բարեխօսութեան խնդիրը Ե դարուն է, որ սկսաւ յուզուիլ. բայց ստիկա վարդապետութեան ո՛չ թէ նորութիւնը ցոյց կու տայ, այլ՝ ստուգութիւնը եւ հնութիւնը: Մարտիրոսներուն միջնորդութեան կամ մարտիրոսութեան համար ապաշխարողաց շնորհուած ներողութիւնները նշաններ են այս վարդապետութեան հնութեան, ինչպէս նաեւ՝ մարտիրոսներուն շիրիմներուն արձանազրութիւնները եւ անոնց վկայաբանութեանց վերջաբանները, որոնց մէջ ակներեւ կը հայցեն վկաներուն միջնորդութիւնը:

224. ԲԱՐԵԽՈՍՈՒԹԵԱՆ ԴԵՄ ԱՌԱՐԿՈՒԹԻՒՆՆԵՐ

Ըստ կարծեաց հակառակողներու՝ բարեխօսութեան վարդապետութիւնը համապատասխան չէ քրիստոնէական վարդապետութեան Հիմնական սկզբունքներուն, որոնք կ'ուսուցանեն.

ա. ԶԲրիստոս միայն ճանչնալ միջնորդ. «Մի միջնորդ Աստուծոյ

եւ մարդկան, Մարզն Յիսուս Զրիստոս» [Ա Տիմ. Բ 5]:

բ. Դիմել միայն անոր, որուն կը հաւատայ. «Իսկ զիմ՞րդ կարգասցեն յոր ոչն հաւատացին» [Հոռոմ. Ժ 14]:

գ. Դիմել միայն անոր, որ կարող է, եւ ընդունուած բարութեանց խոստովանութիւնը Իրեն միայն ընծայել. «Սոստովան եղերուք Տեառն եւ կարգացէք զանուն Նորա» [Սաղմ. ԾԴ 1]:

դ. Ընդունելի են միայն Զրիստոսի անուամբ եղած խնդրանքները. «Զոր ինչ խնդրիցէք ի Հօրէ Իմմէ՛ յանուն Իմ, տացէ՛ ձեզ» [Յովհ. ԺԶ 23]:

ե. Անէծքի սպաննալիքով արգիւուած է յուսալ մարդոցմէ. «Անիծեալ լիցի մարդ, որ արասցէ գոյոյ իւր ի մարդ» [Երեմ. ԺԷ 5]:

Բայց այս եւ այս կարգի խօսքերը պաշտամունքին, աղօթքին եւ յոյսին վերջին եւ բացարձակ նպատակին է, որ կ'ականարկեն» կը խօսին միջնորդութեան արգիւնքին եւ մատուցուած փրկանաց մասին ու չեն մերժեր ընաւ նոյն նպատակին մօտենալու նպաստն ու աջակցութիւնը:

Սուրբերուն երբէք չենք ընծայեր բան մը, որուն վերջը ի Զրիստոս չյանգի, ու ոչինչ կ'ականակենք անոնցմէ՝ իբրեւ թէ իրենց միջոցաւ կատարելի. այլ միայն զանոնք կ'ընենք ընտրելագոյն ծառայակիցներ, որոնք մենէ աւելի համարձակութիւն ունին մեր Տիրոջ առջև: Այս մեկնութեան ճշգրտութիւնը վերեւ յառաջ բերուած առարկութեան մէջ է նոյնիսկ. «Անիծեալ լիցի մարդ, որ արասցէ գոյոյ իւր ի մարդ», որուն իմաստը լրացնելու համար կը յարէ Երեմիա. «Եւ ապստամբիցէ ի Տեառնէ սիրտ նորա» [Երեմ. ԺԷ 5]:

225. ՊԱՅՄԱՆԸ ԲԱՐԵԽՈՍՈՒԹԵԱՆ

Բայց որպէսզի կարելի ըլլար իրական համարել սրբոց բարեխօսութիւնը, պէտք էր, որ.

ա. Միջոցներ ունենայինք փոխանակելու մեր խորհուրդները եւ մեր միտքերը հազորդելու անոնց, որոնք այլեւս աշխարհի վրայ չեն. ինչ որ մեզի կը պակսի բացարձակապէս:

բ. Պէտք է, որ անոնք, որ ոչ եւս են յաշխարհի, միջոցներ ունենային իմանալու մեր հայցուածքները, մինչ, ընդհակառակն, ըստ Ս. Գրոց, «մեռեալքն ոչ են զհտակ եւ ոչ իմիք» [Ժող. Թ 5], որուն համար մարգարէն ի դիմաց ժողովուրդին կ'ըսէր Աստուծոյ. «Աքրահամ ոչ զիտաց զմեզ, եւ Իսրայէլ ոչ ծանեաւ զմեզ, այլ դու, Տէր, Հայր մեր, փրկեա՛ զմեզ» [Ես. 4Գ 16]:

գ. Պէտք էր գիտնալ, թէ սուրբերը, որոնց կը գիմենք, տառապեալ անձնաւորութիւններ են եւ թէ արդար եւ արդարացեալ են արդեօք Աս-

տուժոյ առջեւ. մինչդեռ երկրայական է առաջինը, անյայտ է վերջինը: Հարկ էր, վերջապէս, որ գիտնայինք, թէ մեռեալներուն կացութիւնը ունի՞ գործունէութեան վիճակներ, մինչ, ընդհակառակն, ըստ քրիստոնէական դրութեան, այլեւս աշխարհի վրայ չեղողները ի վիճակի չեն գործունէութեան, այլ կատարեալ անգործութեան մէջ են, որուն Համար անոնք իրենց Համար նոյն իսկ որեւէ արդիւնք մը ձեռք բերել կամ բարի կամ չար գործ մը կատարել [չեն կրնար]. այլ կը մնան, ինչպէս որ էին՝ անկարող փոփոխելու իրենց վախճանական կացութիւնը:

226. ԲԱԾԱՏՐՈՒԹԻՒՆ ԱՅՂ ՊԱՅՄԱՆՆԵՐՈՒ ՄԱՍԻՆ

Կարելի չէ անգիտանալ, թէ այս խնդիրներուն լուծումները կը նպաստեն առաջադրուած վարդապետութեան կատարեալ բացատրութեան, բայց ո՛չ թէ ըստ էութեան եւ գոյութեան ճշմարտութեան, այլ՝ ըստ եղանակի բացայայտութեան եւ մեկնաբանութեան. ու մենք գիտենք, թէ ճշմարտութեան գոյութիւնը անկախ է անոր բացատրութենէն: Արդ, թէ ի՞նչ կերպով եւ ինչպիսի՞ նշաններով կամ միջնորդներով մեզի Հնար պիտի ըլլայ մեր խորհուրդները Հասցնել ննջեցեալներուն կամ թէ անոնք ի՞նչ կերպով պիտի կարող ըլլան իմանալ մեր խորհուրդները, այդ մասին ոչինչ գիտենք: Սակայն Քրիստոս կը Հաւաստէ մեզի, թէ «ուրախութիւն եղիցի առաջի Հրեշտակաց Աստուծոյ ի վերայ միայ մեղաւորի, որ ապաշխարիցէ» [Ղուկ. ԺԵ 10], ինչ որ չէր կրնար ըլլալ, եթէ Հրեշտակները չձանօթանային մարդոց գործերուն: Ու Պատմոսի տեսնողը կը պատմէ, թէ «ել ծուխ խնկոցն՝ աղօթք սրբոցն, ի ձեռաց Հրեշտակացն առաջի Աստուծոյ» [Յայտ. Ը 4]: Արդ, ինչ որ Հրեշտակաց, այսինքն՝ աննիթական եւ աշխարհի Հետ անհաղորդ էակներու Համար կ'ըսուի, պէտք է ըսուի նաեւ մարմինէն մեկացածներուն Համար, որոնք այլեւս Հրեշտակներուն պէս են: Ժողովողին խօսքը կը վերաբերի սովորական եւ կենցաղական դրութեան եւ երկրի վրայ եղողներուն, որովհետեւ մեռելները այլեւս կեանք չունին երկրի վրայ եւ ոչ ալ մասնակցութիւն մարդկային ընկերութեան Հետ: Բոլորովին տարբեր է Հոգեկան Հաղորդակցութիւնը, որուն մասին կը խօսինք: Իսկ ինչ որ Արրահամու եւ Յակոբայ մասին կը գրէ մարգարէն, բաղդատական է սովորական երրայարանութեան Համաձայն, կամ թէ պարզապէս կը թուի ենթադրել, թէ Արրահամ եւ Յակոբ առաջ կը պաշտպանէին, ինչ որ Հիմա այլեւս չեն ընէր: Բայց թէ ննջեցեալները ինչպէ՞ս գիտակ կ'ըլլան մեր Հայցուածներուն, սովորութիւն է ըսել, թէ աստուածային մասնաւոր անօրինութեամբ մըն է, որ կը կատարուի ասիկա: Բայց չենք կրնար ոչինչ ճշդել այդ մասին, եւ Ս. Գիրքը եւ եկեղեցական աւանդութիւնը կատարուածին կերպին մասին է միայն, որ մեկնութիւններ կու տան մեզի:

227. ԶԱՆԱԶԱՆ ԽՆԴԻՐՆԵՐ

Գալով սուրբ կոչուածներու պատմական գոյութեան եւ անոնց արդեանց եւ արժանեաց ստուգութեան՝ այդ ամէնը ոչ մէկ կերպով կապ ունի վարդապետութեան Հետ: Այնպէս որ, եթէ այդ տեսակէտով սխալմունքներ եղած լինին անգամ, եւ եթէ յիշատակուին անձինք, որոնք բնաւ գոյութիւն չեն ունեցած կամ թէ՛ իբրեւ սուրբ Հոշակուած լինին անձեր, որոնք այդպէս կոչուելու արժանի չէին իրապէս եւ ոչ ալ ընտրեալներուն Հետ դասուելիք, սխալանքը պատմական եղած կ'ըլլայ եւ ո՛չ թէ՛ դաւանական: Ու վարդապետութիւնը կը մնայ անյողողոյ:

228. ՂԱՄԱՆԱԿԱՆ ԿԵՏ

Վերադառնալով դաւանական տեսակէտին՝ պէտք է գիտել տանք, թէ այս խնդրոյն վերաբերմամբ տարբերութիւն մը կայ Հռոմէական վարդապետութեան եւ մերիկին միջեւ եւ, առ Հասարակ, Արեւմտեայց եւ Արեւելեայց միջեւ: Վասնզի մինչեւ լատինները դատաստանը կատարուած կը Համարեն, վճիռը՝ արձակուած, սուրբերը՝ փառաւորուած, երանական տառութեան մէջ Հաստատուած եւ իբրեւ սեփական արժանիքովը եւ իրենց առաւելագոյն արդեանց զօրութեամբը կարող նպաստելու մարդոց՝ առաջի Աստուծոյ Աթոռին, մեր Եկեղեցին վճիռն ու փառքը վերջին Դատաստանին կը թողու եւ սուրբերը կը նկատէ իբրեւ փառաւորուածներ Աստուծոյ Աթոռին առջեւ եւ իբրեւ ընտրեալներ եւ պատրաստուածներ փառքի՝ բարեաց յոյսով Հանդիման երկնից օթեւաններուն մէջ: Ու թէպէտ Եկեղեցին գիտէ, թէ մարմնոյ կեանքէն ետքը կը դադարի անհատական գործունէութիւնը, եւ իւրաքանչիւր ոք կը մնայ Հոգեկան այն վիճակին մէջ, զոր ունէր մահուան ըրպէն, բայց ասիկա չարգիւծ, որ արդարութեան վիճակի մէջ գտնուողները կարող լինին Աստուծոյ մատուցած իրենց աղօթքներուն մէջ նպաստաւոր ըլլալու մարդոց, երբ յօժարին այդ բանին կամ երբ մէկը խնդրէ զայդ իրենցմէ: Ասով աւելի եւս կը Հաւաստուի այն նմանութիւնը, զոր ցոյց տուինք վերեւ ընդմէջ բարեկրօն անձերէ խնդրուած աղօթքին եւ այն աղօթքին, զոր կրնանք խնդրել արդար ննջեցեալներէն՝ անոնց Հայցուածները եւ մաղթանքները Համարելով արժանաւորագոյն եւ արժանընդունակ:

229. ՊԱՇՏՕՆ ՆՇՄԱՐԱՅ

Սուրբերուն ընծայուած յարգանաց կամ պաշտամանց մէջ տօներէն եւ աղօթքներէն ետքը կայ դեռ անոնց նշխարներուն կամ պատկերներուն մատուցուած մեծարանքը: Ինչ որ Հիմին եւ սկզբունքին մէջ օրինաւոր է, կը տարածուի նաեւ պարագաներու վրայ. այս սկզբունքով կը վարուինք պաշտամանց վարդապետութեան մէջ, երբ բուն առարկային

պատշաճ եղածը կը տարածենք անոր պարագայից վրայ եւս: Սուրբերուն պաշտօնը եւ յարգութիւնը ընդունեցինք ի շնորհս Քրիստոսի, նշխարներու եւ պատկերներու պաշտօնն ու յարգութիւնը եւս կ'ընդունինք ի շնորհս սուրբերուն եւ իբրեւ նշանակ իրենց անձնաւորութեանց: Նշխար ըսելով նախ կ'իմանանք անոնց մարմիններու մնացորդները, ինչպէս՝ ոսկր, աճիւն, երբեմն նաեւ՝ մազերը եւ մորթը եւ արիւնազանգ իրերը, որոնք կը նկատուին իբրեւ մասունք մարմիններու, զորս անոնք կրեցին եւ որով գործեցին արդարութիւնը կամ զորս պատարագեցին արդարութեան համար: Նշխար ըսելով դեռ երկրորդաբար կ'իմանանք նաեւ անշունչ այն իրերը, զորս գործածեցին անոնք իրենց կենդանութեան, ինչպէս են զգեստները եւ այլն: Նամանպէս անոնց մարմնին հետ շփման մէջ եղած իրերը, ինչպէս են տանջանքի գործիքները ու այն իրերը, որոնք անոնց նշխարներուն հպած են, ինչպէս՝ շիրիմներու բեկորները, գերեզմանի հողը եւ այլն: Անշունչ իրերը միայն յիշեցինք, զի շնչաւորները՝ կենդանիները եւ մարդիկ, իրենց բնութենէն է, որ կը գտնեն իրենց արժանիքը եւ ո՛չ թէ՛ այլոց հետ ունեցած իրենց շփումէն: Այս պատճառաւ կը պատուին տանջանքի գործիքները, բայց ո՛չ տանջող ձեռքերը, կը յարգուին սուրբերու հանդերձները, բայց ո՛չ երբէք՝ անոնց պաշտօնեաները կամ ծառաները: Այս կանոնը Եկեղեցին չէ, որ կը յօրինէ, այլ կենցաղական եւ սովորական օրինակէն կ'առնէ զայն:

230. ՀԱՏԱՎՈՏՈՐՆԵՐ

Ծանօթ է, թէ արեւմուտքի մէջ նորադանդ լուսորականները ահագին պայթար յարուցին նշխարներու պաշտօնին դէմ՝ զայրացած այն ծայրայեղ եսանդին համար մանաւանդ, զոր Հռոմէական Եկեղեցին ցոյց կու տար մասունքներուն նկատմամբ, զոր աւելի սաստկացուց, երբ խաչակիրները Արեւելքէ դարձին բազմաթիւ նշխարներ բերին միասին՝ առանց գիտնալու, թէ ուսկի՞ց առած էին զանոնք եւ, նոյնիսկ, թէ ո՞ր սուրբերունն էին: Նշխարամուղական այս չափազանցութեան ուրիշ պատճառ մը եղան Հռոմի գետնադամները, մանաւանդ երբ նորանոր խուզարկութիւններ ի լոյս հանեցին բազմաթիւ ոսկերտոյիներ, որոնք ամէնքն ալ համարուեցան սուրբերու ոսկորներ, եւ որովհետեւ անունները յայտնի չէին՝ աւելի կամ նուազ անուանակոչութիւններ անոնց համար: Հետո՛ւ մեզմէ պաշտպան կանգնիլ այդպիսի մուլտանդ պաշտամուլներու. զեղծումները չեն կրնար ստիպել մեզ ճշմարտութիւնը չտեսնելու:

Մեր մէջ ալ կան նշխարաց յարգութեան հետքեր՝ Հոփսիսիմեանց եւ Փայրանեանց վկայարանէն մինչեւ լուսաւորչաչէն տաճարները, ուր հաւաքուեցան Կարապետի եւ Աթանազիէի նշխարները: Բայց ո՞ր էր, որ այն ձեւն ու կերպը, զոր ի գործ դրաւ Լուսաւորիչ, ի հող զամբանի ծած-

կելով զանոնք եւ վիճարդեայ շիրիմներ դնելով անոնց վրայ, պահուած ըլլար ընդմիշտ մեր մէջ, եւ չերեւէին թանկագին ու ճարտարագործ տփիկներու մէջ փակուած մասանց փշուրներ:

231. ՊԱՏՄԱԿԱՆ ՅԻՇԱՏԱԿՆԵՐ

Բայց ինչ որ ալ ըլլայ, դաւանական տեսակետով անընդունելի ու չինչ կայ այս մասին: Սուրբ Գիրքը, ս. հայրերը, եկեղեցական աւանդութիւնը եւ աստուածաբանական փաստը կը հաստատեն նշխարներու յարգական օրինաւորութիւնը: Աւետարանը ցոյց կու տայ տեւատես կիւր, որ «մատուցեալ յետոյ մերձեցաւ ի դրօշակ հանդերձից Քրիստոսի» [Մատթ. Թ 20], եւ Աւետարանի պատմութիւնը կը բերէին «զհիւանդս եւ դնել երուսաղէմացիներ, որոնք հրապարակները կը բերէին «զհիւանդս եւ դնել պատգարակօք եւ մահճօք իւրեանց, զի, ընդ անցանելն Պետրոսի, գոնէ հովանի նորա հասցէ ումեք ի նոցանէ» [Գործք Ե 15]. ու եփեսացի հաւատացեալներու համար կ'ըսուի. «Ի հիւանդս տանել ի քրտանէ նորա թաշկինակս կամ վարչամակս եւ մերժել ի նոցանէ ախտիցն» [Գործք ԺԹ 12]:

Փոյթը, զոր նախնի հաւատացեալներ ցոյց կու տային վկաներուն նշխարները թաղելու եւ պատուելու համար, եւ հալածողներուն հակառակ ջանքը՝ ծովակուր ընկզմումով կամ հրակէզ սպառումով ջնջելու մարտիրոսաց մարմինները՝ խափանելու համար հաւատացեալներու յարգութիւնը, սրբոց գերեզմաններուն վրայ կամ կողքին կանգնուած մատուռները, վկաններու շիրիմներուն վրայ դրոշմուած արմաւենիի ոստերու նշանները եւ տէրունական սկզբնատուները, որոնցմով հաւատացեալներու յարգանքէն մատնանիչ կ'ըլլային ընտրեալներու դամբարանները, ծիսական համբոյրը, զոր անոնց ոսկորներուն կու տային հաւատացեալք եւ դեռ ուրիշ բազմադիմի պարագաներ եւ հնախօսական նշաններ, որոնք կը քաղուին գրութիւններէ եւ արձանագրութիւններէ, կը բաւեն հաստատելու համար, թէ Եկեղեցւոյ մէջ հնաւանդ է նշխարներու յարգութիւնը. եւ, ըստ եկեղեցական օրէնքի ցուցմանց, ինչ որ հնաւանդ է եւ նախկին, է ճշմարիտ: Եւ իրաւամբ իսկ, զի ինչպէս աշխարհ ամենայն իր սիրոյ եւ մեծարանաց հաւատիքը իրեններուն կը փութայ յայտնել անոնց նշխարներուն ընձեռուած պատուոյ եւ գորովի նշաններով, նոյնպէս նաեւ՝ Եկեղեցին պարտաւոր է նոյնը ընել, իր ըմբռնումին համեմատ, իրեններուն:

232. ՊԱՇՏՈՆ ՊԱՏԿԵՐԱԾ

Պատկերներու խնդիրն ալ խօսից կարգին կը պատկանի:

Յայտնի է այն մեծ գորգիւնը, զոր պատկերամարտութեան ազանգը հանեց Ը դարուն, եւ նիկիոյ Բ Ժողովին վճիռը 787-ին, զոր յոյնք եւ

լատինք ընդհանրական կը Համարեն: Յայտնի են նոյնպէս այն անցքերը, որոնք այնուհետեւ պատահեցան մանաւանդ Արեւելքի մէջ՝ փոխադարձապէս զօրանալովը պատկերները յարգողներուն եւ անարգողներուն: Այստեղ ծայրայեղութենէ խորշիւ երբ կը խորհինք, թէ, եկեղեցւոյ մէջ պատկեր պահելով, կուպաշտ եղած չենք ըլլար, միեւնոյն ատեն չենք կրնար նաեւ ընդունիլ, թէ պէտք է անխտիր ամէն տեսակ պատկեր մտցնել եկեղեցւոյ մէջ եւ կամ պատկերներով խճողել տաճարները:

Մեր Եկեղեցին կը խորշի կոնալ եւ քանդակալ պատկերներէ՝ տարօրէն պահելով Հին Օրէնքի արգելքը այս մասին. «Մի՛ արասցես դու քեզ կուռս» [Ելք Ի 4], այսինքն՝ «պատկերս կոնալս»: Իսկ զործածած նկարներուն մէջ միշտ կը զանազանէ որմերուն կամ սպասներուն վրայ իբրեւ զարդ զրածները բուն նուիրական պատկերներէն, որոնք իւրաքանչիւր տաճարի մէջ որոշ թիւով, այսինքն՝ սակաւաթիւ, պէտք է լինին: Դարձեալ, այս վերջինները պէտք է ըլլան կամ Փրկչական եւ կամ Փրկիչը Աստուածածնի հետ եւ ո՛չ թէ՛ միայն Աստուածամայրը կամ սուրբերը: Որովհետեւ նոյնիսկ սուրբերուն նուիրուած տաճարներուն մէջ Սեղանին վրայ եղած պատկերները միշտ Փրկչինը կ'ըլլան Աստուածամօր հետ միասին: Այս վերապահումներով Հանդերձ, սրբոց պատկերներուն Հակառակ չենք վարդապետական տեսակէտով եւ պատկերայարգները կամ պատկերապաշտները կուպաշտ նկատելը Համաձայն չենք զաններ ողջամտութեան:

233. ՊԱՏԿԵՐԱՄԱՐՏՈՒԹԻՒՆ

Պատկերամարտներուն ամենէն Հզօր փաստն էր աստուածային պատուիրանը. «Մի՛ արասցես դու քեզ կուռս ըստ ամենայն նմանութեան, որ ինչ յերկինս ի վեր է եւ որ ինչ յերկրի խոնարհ եւ որ ինչ ջուրս ի ներքոյ երկրի, եւ մի՛ պաշտեսցես զնոսա» [Ելք Ի 4-5]: Իսկ պաշտպանները կ'ըսէին, թէ ասիկա պատկերներուն Համար չէ ըսուած, այլ՝ աստուածներուն, զի պատուիրանէն առաջ որոշ կերպով զրուած է. «Մի՛ եղիցին քեզ այլ աստուածք, բաց յինէն», եւ ի վերջոյ կ'աւելացուի. «Զի Ես եմ Տէր Աստուած բո, Աստուած նախանձոտ»: Ի Հաստատութիւն նոյն իմաստին՝ պաշտպանները մէջ կը բերեն քերովբէները, որոնց պատկերները Մովսէս զրաւ Տապանակին վրայ [Ելք Ի 7 18], եւ պղինձէ օձը, զոր Մովսէս Աստուծոյ Հրամանով կանգնեց, եւ, նոյնիսկ, Տապանակը՝ իբրեւ պատկեր աներեսոյթն Աստուծոյ, որուն, կարծես, լաղրիական պաշտօն կը մատուցանէին Հրեաները, զոր օրինակ Յեսու, որ «պատառեաց զհանդերձս իւր եւ անկաւ ի վերայ երեսաց իւրոց յերկիր առաջի Տապանակին Տեսուն մինչեւ ցերեկոյ, ինքն եւ ծերքն Իսրայէլի» [Յես. է 6], ինչպէս եւ Դաւիթ կ'երգէր. «Բարձր արարէք զՏէր Աստուած մեր, երկիր պագէք պատուանդանի ոտից Նորա, զի սուրբ է» [Սաղմ. ԴՔ 3], ուր յայտնապէս Տապա-

նակին մասին են իր խօսքերը, ըստ այնմ, թէ՛ «Ի սրտէ իմում եղեւ շինել տուն Հանգստեան Տապանակի ուխտին Տեսուն եւ կայան ոտից Տեսուն մերոյ» [Ա Մնաց. ԻԸ 2]:

234. ԺՈՂՈՎՐԴԱԿԱՆ ՈՐՈՇՄՈՒՆ

Եկեղեցական աւանդութենէ եղած փաստերը միւս Նիկիոյ Ժողովին որոշման մէջ են, ինչպէս նաեւ՝ Հնախօսական բեկորներու մէջ, որոնք ամէնուրեք կը գտնուին, եւ նորերը միշտ ի լոյս կ'ելլեն Հնադարեան մեսցողներու խուզարկութեանց եւ պեղումներու ընթացքին: Որմանակարներ, վկաներու պատկերներ, Փրկչի եւ Աստուածամօր պատկերներ կամ զանազան պատմական անցքերու տեսարաններ Հին եւ Նոր Կտակարաններէն, կենդանիներու կերպարանքներ, խորհրդաւոր նշանակներով բազմատեսակ զարդեր բազմաթիւ են Հին շէնքերու եւ քրիստոնէական թանգարաններու մէջ. եւ ասիկա՝ ո՛չ միայն լատինաց Արեւմտեան աշխարհին մէջ, այլ նաեւ՝ յունաց Արեւելեան Եկեղեցիի պարագային: Մեր մօտ ալ զանազան յիշատակարանական մեսցողներու մէջ կը տեսնուին նոյնները. միայն թէ պէտք չէ անդէպ կերպով կատարել պատկերներուն կիրառութիւնը:

Վարէն վեր ելլելով՝ նախ՝ կենդանիներու եւ բոյսերու նմանութիւնները՝ իբրեւ լոկ զարդ, ապա՝ մարդոց եւ Հրեշտակներու նմանութիւնները՝ նոյնպէս որպէս զարդ, ապա՝ անձերու կերպարանքները եւ պատմական գործերու ստուերագրութիւնները՝ ի յիշատակ ապագայից, յետոյ՝ սուրբերու պատկերները առանց որեւէ յարաբերութեան պաշտամունքի հետ, այլ՝ լոկ իբր յիշատակ, ապա՝ Զրիստոսի Խաչին ձեւերը: Յետոյ կու գան փրկչական նկարներ Աստուածամայրով Հանդերձ կամ առանց անոր՝ օծուած եւ Սեղանի վրայ դրուած:

Մինչեւ այստեղ յիշուածները մեր Եկեղեցւոյ աւանդական յիշատակութիւններն են: Իսկ Եկեղեցւոյ մէջ զանազան անկիւնները պաշտամունքի Համար դրուած եւ օծուած փրկչական, տէրունական կամ Աստուածամօր կամ ընտրեալներու պատկերները նորամուտ են, յունականէն փոխադրուած մեր մօտ: Գալով անպատկեր կոնալներուն կամ քանդակուածներուն, աստուք տպկաւին չեն մուծուած մեր մէջ եւ առատօրէն կ'երեւին մանաւանդ լատինաց եկեղեցիներէն ներս: Ասոնց մասին Հարկ չկայ խօսելու, զի մեր նպատակն է մեր դաւանութեան հետ առնչութիւն ունեցող պարագաներ միայն նկատի ունենալ:

ՄԻ ԲԱՆԻ ԴԻՏՈՂՈՒԹԻՒՆՆԵՐ ԱՆԱՆԻԱ ՎԱՐԴԱՊԵՏ ՄԱՆԱՀՆԵՑՈՒ «ՇՆՂԴԵՍ ԵՐԿԱՔՆԱԿԱՑ» ՃԱՌԻ «ՐԱՏԱՐԱԿՈՒԹԵԱՆ»¹ ԱՌԻԹՈՎ

Անանիա վարդապետ Սանահնեցու «Բան հակաճառութեան ընդդէմ երկաբնակաց, գոր գրեաց հրամանաւ Տեան Պետրոսի Հայոց Վերադիտողի» խորագիրը կրող ընդարձակ ճառն աւարտում է հետեւեալ չորս ենթավերնագրերով. «Սակս անխտիր հաղորդելոյ»², «Վասն մեծի հինգաբթին»³, «Առ ապականացու ասօղսն է գմարմինն Տեան»⁴ եւ «Վկայութիւնք»⁵: Եւրոպական վերտառութիւնների թե՛ կիրառութեան ձեւերը եւ թե՛ «Շնղդէմ երկաբնակաց»—ի բովանդակային կառոյցը կասկած չեն թողնում այն մասին, որ դրանք բնագրում աւելացուել են յետագայ գրիչների կողմից՝ տուեալ հատուածների իմաստը վեր հանելու եւ ընթերցողի ուշադրութեանը յանձնելու նպատակով: Ինչպէս հանդիպում ենք մեր այլ ձեռագրերում, ենթավերնագրային սոյն յաւելումներն, առանց բնագիրն ընդհատելու, կարող էին սոյնքան լաւ գետնդուել մատենակի լուսանցքներում: Այլապէս, Անանիա Սանահնեցու «Շնղդէմ երկաբնակաց» ճառը մինչեւ վերջին «Վկայութիւնք» հատուածը միաձոյլ եւ երկարաշունչ մի գրուածք է: Սրանցից առաջին երեքը մեր մատենագրութեան մէջ ստացել են կոթակական բնոյթ եւ մաս են կազմել հաղորդութեանը վերաբերող կանոնական որոշ ժողովածուների⁶:

Ճառի յատկապէս Բ՝ «Վասն մեծի հինգաբթին» հատուածից ընթերցողներն ստանում են տարօրինակ տպաւորութիւն: Հակադրուելով յոյներին՝ Անանիա վարդապետ Սանահնեցին պաշտպանում է այն տեսակէտը, «որ ոչ է [պարտ յաւուր Մեծի Հինգաբթին] ամենեցուն ժողովողականաց հաղորդել, բայց միայն քահանայիցն»: Արդարեւ, Հայ եկեղեցում եղել է արդեօք Աագ Հինգաբթի օրը հաւատացեալ ժողովրդին հաղորդութիւն չտալու մի ասանդութիւն, որի մասին այնքան նախանձալուզութեամբ խօսում է Անանիա

1 Տե՛ս Անանիա վարդապետի հայոց Բան հակաճառութեան ընդդէմ երկաբնակաց, գոր գրեաց հրամանաւ Տեան Պետրոսի Հայոց Վերադիտողի, հրտ. 3, Զեռուեալի, Գանձասար, Ա, 1992, էջ 204—234 եւ Բ, էջ 168—211:
2 Տե՛ս Գանձասար, Բ, անդ, 191—193:
3 Տե՛ս անդ, էջ 193—195:
4 Տե՛ս անդ, էջ 195—197:
5 Տե՛ս անդ, էջ 197—211:
6 Հմմտ. Կանոնք ս. ժողովոց հարց Եկեղեցու, խմբ. Արիստակէս արք. Դաթեակի, Թիֆլիս, 1904, էջ 134—136:

վարդապետ Սանահնեցին:

Մինչեւ Ը դարի երեսնական թուականները մեր մատենագրութիւնից մեզ ծանօթ չէ մի տեղիք, որտեղ հարց արծարծուած լինի Աագ Հինգաբթի օրը ժողովրդին հաղորդութիւն չտալու մասին: Այս անչլութեամբ մատենագրական առաջին վկայութեանը հանդիպում ենք Յովհաննէս Իմաստասեր Օձնեցի կաթողիկոսի անունը կրող «Սակս ժողովոց, որ եղեն ի Հայք»¹ գրութեան մէջ: Այստեղ հեղինակը, աստուածաբանական ձախող ելակէտերից մեկնելով, հանգամանօրէն հրահանգում է.

«... Յարինաւոր սուրբ Չատկին ի Մեծի Հինգաբթոցն ո՛չ հրամայեմք հաղորդել ժողովրդեան Մարմնոյ եւ Արեան Տեան, զի, մի՛ քաղկեդոնական ախտին շարախեալ, կործանեսցին յուղիղ հաւատոց անտի [...] Յայս արիւնակ եւ մեք տրոհեալ որոշեմք զժողովուրդն ի սուրբ Խորհրդոյ Մեծի Հինգաբթին, զի թէպէտ եւ փրկագործութեան կատարի Խորհուրդն, այլ ազատութիւն երախայիցն չէ եւս է կատարեալ, բայց ի թարգմանութեան նստելով, քահանայիցն պատմիչ լինելով ժողովրդեանն եւ հրաւիրելոցն գազատութիւն խոստանալով, իբրեւ Աստուածորդին՝ իրայոցն, նոյնպէս եւ՝ քահանայքն իւրոյ հաւատին: Եւ դարձեալ եւս, զի թիւ պահոց պատեքին չէ եւս կատարեալ, եւ լուծումն ազատութեան չէ եւս եղեալ է ի ծառայութենէ մեղսածին ախտիցն, յորում լինի թողութիւն ծառայից, գեղից եւ պարտոց, զի Տէրն մեր Յիսուս Ջրիստոս չէ եւս խաչեալ եւ գմահ լուծեալ եւ անարգեալ եւ ոչ ի գերեզմանի եղեալ եւ ոչ շուարեալ զՅարութիւնն ի մեզ ցուցեալ եւ ոչ զաւետիս Յարութեանն ընկալեալ ուրուք յումեքէ. զայս ամենայն ի Հինգաբթոցն ոչ գտանեմք այսպէս եղեալ, այլ ասեմք, ի Տեանն պատմիչ լինելով, դեռ զկնի այնր ամենայնի եւ ի հին Չատկին զփրկագործ խորհուրդն կատարեմք, եւ մեք, Ջրիստոսի Մարմնովն սպասաւորեալք, յարիւնակ Տեան մերոյ Փրկչին Իւրով աշակերտաւք, որպէս եւ այժմ վերադիտողին միայն հրամայեմք քահանայիք հաղորդել ահաւոր Խորհրդոյն եւ զգեհիկսն արտաքս ելանել»²:

Մեր բանասիրութեան մէջ այսօր կասկած չկայ այն մասին, որ սոյն գրութիւնը Յովհաննէս Իմաստասեր կաթողիկոսի գրական արգասիքը չէ, այլ հաւանաբար՝ նրան ժամանակակից մի հեղինակի: Լա քաջածանօթ է Հայ եկեղեցում կատարուած ժամանակի իրադարձութիւններին, եւ թղթում արծարծուած հարցերն էլ միանգամայն համապատասխանում են դարի՝ անապականութեան վերաբերեալ հայ—ասորական ընդհանրացումներին եւ հակաքաղկեդոնական վէճերին: Թե՛ւ հեղինակը, կեղծելով Յովհաննէս կաթ-

1 Տե՛ս Գիրք թղթոց, Թիֆլիս, 1901, էջ 220—233:
2 Հմմտ. անդ, էջ 227—229:

դիկոսի անունը¹, աշխատում է մեծ հայրապետի կնիքը դնել գրութեան վրայ, բայց եւ այնպէս չի կարողանում հեղինակային պատկանելութեան հարցում տարիամոզել ընթերցողին: Գրութեան ոճը խոտոր է Օձնեցուն, լեզուն չունի Օձնեցու հարազատ գրութիւնների գեղեցկութիւնը, իսկ աստուածաբանական դատողութիւնները զուրկ են նրա մտքերի սլացքից, չասելու համար՝ ուղղակի խոնարհ են: Ահաստիկ այս մասին հայ բանասիրութեան եւ եկեղեցական պատմութեան մեծ երախտաւոր Մաղաքիա արք. Օրմանեանի կարծիքը.

«... Զանկիցս յիշեցինք «Սակս ժողովոց» գրուածքը, որ Լոյսիսկ Յովհաննէս կաթողիկոսի բերնէն «ես Յովհաննէս, ինձ Յովհաննէսի» բացատրութիւնները գործածած է, եւ որուն նպատակն է ցուցնել, թէ ի՞նչ ատաշ Եղոզ վեց կաթողիկոսներ՝ եզո՛ւ Եղիա, քաղկեդոնիկ են եղեր եւ Հայ Եկեղեցին միւրոցուցեր, եւ ինքն՝ Յովհաննէս, յաջողեր է Եկեղեցին ուղղութեան բերել: Այդ գրուածքին ոչ միայն փոքուոյց ձեւը եւ ստորին ոճը անյարմար է Իմաստաստրին գրիչին, այլեւ պէտք է Օձնեցին բոլորովին անտեղեակ ենթադրել անցեալին՝ ձրիապէս անարգելու համար իր նախորդները, որոնց հաւատոյ գիրերը եւ ժողովական գործերը արդէն յառաջ բերինք, եւ ինքն ալ, որ հին գիրերու հաւաքող մըն էր, անձանօթ չէր կրնար ըլլալ: Բաց աստի, Մանազկերտի ժողովը պարզապէս հայոց քաղկեդոնիկութիւնը սրբելու նպատակով գումարուած ըսել՝ անյարմար կու գայ, վասնզի այս դիտման համար Օձնեցին պէտք չունէր ասորուց գործակցութեան: Ուստի թէ՛ գործին եւ թէ՛ գիրին ուսումնասիրութեամբ հնար չէ իբր Օձնեցիի վաւերական գործ մը նկատել այն գրութիւնը, այլ, անոր անունը կեղծելով, որեւէ ապիկար մէկէ մը գրուած ըսել»²:

«Սակս ժողովոց» թղթում եզր կաթողիկոսի անուան յաճախակի եւ անարգական յիշատակումը, ինչպէս նաեւ հանգամանօրէն Կարևոյ ժողովի, երկաբնակութեան եւ Սեւերիոս Անտիոքացու յարուցած ապականութեան ուսմունքի դատապարտումը յուշում են այն մասին, որ սոյն թղթի հեղինակը Մայրագումեցու կուսակցութեանը յարող կրօնոտ մի հակաքաղկեդոնական է³: Ի դէպ, այս թուղթը խօսում է նաեւ այն փաստի մասին, որ է դարի երեսնա-

կան թուականներին Հայ Եկեղեցում եզր կաթողիկոսի եւ Յովհան Մայրագումեցու միջեւ սկիզբ առած պայքարը Ը դարի քսանական թուականներին ասարտում է մայրագումեցիականների՝ վերջնական յաղթանակով, որի պսակն են հանդիսանում Դուինի (719 թ.) եւ Մանազկերտի (726 թ.) ժողովները:

Դառնալով Ասագ Հինգաբթի օրը ժողովոցին հաղորդութիւն չտալու հարցին՝ Օրմանեան սրբազանը «Սակս ժողովոցի» քննարատութեան կապակցութեամբ նշում է. «...Միեւնոյն պատճառով որեւէ կարեւորութեան արժանի չեն կրնար ըլլալ քանի մը տարօրինակ կարգադրութիւններ, որ Լոյս գրուածին մէջ կը հանդիպին: Այսպէս է մեծ պահոց վրայ խօսած ատեն ըսելը, թէ՛ «Ջաբաթ» եւ կիրակի պայծառութեան՝ ի կնոց կերակուրս հրամայեմ լուծանել յուրախութիւն զաւշոտացն եւ որովայնամոլիցն», որպէսզի այս կերպով «ածցուք զբռամբ զարտաքինս եւ զանհաւան ազգս մեր»: Լոյս է եւս հրամայելը. «Ոչ հաղորդել ժողովոցեան Մարմնոյ եւ Արեան Տեան ի Մեծի Հինգաբթուոցն», իբր թէ անկէ քաղկեդոնական վտանգ ըլլալու վտանգ կը ծագէր: Կարգելի էս. «Ոչ զոք ի դպրաց կամ ի մանկանց ուսումնասիրաց կալ յեկեղեցուց սակս վկայութիւն տալոյ»: Նմանապէս նոյնք կը կարոյ աւսնոց, որ «զձու եւ զձուկն եւ զձէթ եւ զթան եւ զհուր եւ զպանիր եւ զգինի միաճաշակ կերակուր» չեն ընդունիր, կամ «զկիրակէ իբրեւ զուրբաթ» կը պահեն կամ թէ «յուրբաթու եւ ի չորեքշաբթու յիշատակ անեն մարտիրոսաց» կամ «զՄուսուկն յառաջ, քան զՅայտնութիւնն անեն», որոնցմով իրաւ կ'ուզուի յունական ծեսեր արգելել, բայց այնպիսի բացատրութիւններով, որոնք ամենեւին չեն համաձայնիր Օձնեցիին վեհ հոգեւոր եւ վսեմ գրչին»²:

Օտար աղբիւրներից մեզ ծանօթ է Կեղծ—Յովհաննէս Դամասկացու «Պատասխանիք առ Հայս» գրութիւնը, որտեղ, ի թիւս այլ մեղադրանքների, յունադաւան հեղինակը հայերին մեղադրում է. «Կասն զի ի Մեծի Հինգաբթին, ի ծամու ընթերց Տեան, որ հաղորդութիւն կարգէ ամենայն քրիստոնէից, նոքա ոչ հաղորդին»³:

Այս թուղթը հրատարակող Բաբգէն վրդ. Կիլիստրեանը, թէս «Պա-

1 «...Դարգեւեալ ընձեռեցաւ Աթոռ հայրապետութեան սրբոյ Գրիգորի, ինձ Յովհաննէսի ներգեւեալ տարապատկան փանաքի», «...Շնորհեցա ինձ Յովհաննէսի կաթողիկոսի ատենէ Է—որ ժողով ի Մանազկերտ», «...Տոր ես Յովհաննէս Հայոց հայրապետս կարգեցի ձեզ կէտ սահմանադրութեան» են: Հմմտ. անդ. էջ 222, 223, 227:

2 Հմմտ. Մաղաքիա արք. Օրմանեան, Ազգապատմ. Ա. Կ. Պոլիս, 1913, էջ 842:

3 Հարկ է այստեղ նշել, որ «Գիրք թղթոց»—ում հրատարակուած «Լորին Յովհաննէս Հայոց կաթողիկոսի ընդդէմ այնոցի, որ ապականեն զուրբ Խորհուրդն ի ձեռն խմորոյ եւ քրոյ» խորագրով թուղթը եւս Օձնեցու վաւերական գրութիւնը չէ: «Սակս ժողովոցն» ու այս թուղթը արդիւնք են միեւնոյն հեղինակի եւ գրչի՝ լեզուական, ոճաբանական ու ծիսական հարցեր ընկալելու համաբնօրէն փաստողութեան պատճառով: Ըստ մեզ՝ այն գործն է Մայրագումեցու կուսակցութեանը յարող հակաքաղկեդոնական Լոյս հեղինակի: Հմմտ. Գիրք թղթոց, անդ. էջ 233—238:

1 Թէս Մայրագումեցին, ինքն էլ մեղադրուելով երեսուականութեան մէջ, դատապարտուել էր, իսկ Թեոդորոս Ջոթեւաւորն էլ նրա դէմ հանդէս էր եկել «Շնորհմ Մայրագումացոյն» ճառով, (չնայած որոշ բանասէրներ կասկածում են, որ ճառն ուղղակի Մայրագումեցու դէմ է, իսկ խորագիրն էլ, բուն է, թէ ճառի վրայ անլեզուն էլ է յետազայում), այնուամենայնիւ պատմական փաստերը մեզ հիմք են տալիս ընդունել, որ վերոյիշեալ պայքարը եզրով ու Մայրագումեցիով չի վերջացել, այլ շարունակուել է մինչեւ Ը դար:

2 Հմմտ. Օրմանեան, անդ. էջ 842—843:

3 Հմմտ. Լորին Յովհաննէս Դամասկացոյ՝ Պատասխանիք առ Հայս, բանք համառօտեայք, իրտ. Բ. Կիլիստրեանի, Լոյս, Կ. Պոլիս, 1905, էջ 1114 եւ 1906, էջ 1126:

տասխանիցի» խմբագրութեան հաւանական թուական է կարծում Ը դարը (մի բան, որ կհամապատասխանէր «Սակս ժողովրդում» արծարծուող որոշ հարցերի, յատկապէս՝ Աւագ Հինգշաբթի օրը ժողովրդին հաղորդութիւն չտալու խնդրի հետ), սակայն թղթում յիշատակուող որոշ անուններ, որպիսիք են՝ Մաթոսիկ (Ուռհայեցի¹), Անանիա (Սանահնեցի²), Կունդ (Սարգի³) են, դժուարացնում են այս գրութեան՝ Ը դարի գործ լինելու տեսակետն ընդունել⁴։ Հակուած ենք այն տեղափոխելու ԺԱ—ԺԲ դարերը, որովհետեւ աստուածաբանական նոյն հարցերի յուզումը գտնում ենք հենց Անանիա Սանահնեցու «Ընդդէմ երկաբնակաց» հակաճառական թղթում։ Այս փաստը նշանակում է, որ Ը-ից մինչեւ ԺԱ դարն ընկած ժամանակահատուածում մատենագրական լուրջ վկայութիւններ չունենք այն մասին, որ Հայ Եկեղեցում գոյութիւն է ունեցել Աւագ Հինգշաբթի օրը ժողովրդին հաղորդութիւն չտալու վերաբերեալ յատուկ մի ասանդութիւն։ Այստեղից եզրակացնում ենք.

ա) ԺԱ դարը հայ—բիւզանդական վեճերի ամենաբուռն շրջաններից մէկն է։ Պետրոս Գետադարձ կաթողիկոսի եւ Գագիկ տարաբախտ թագաւորի օրօք՝ 1045 թուականին, հայերն ստիպուած են իրենց Անի մայրաքաղաքը յանձնել բիւզանդացիներին։ Անանիա վարդապետ Սանահնեցու հակաճառութեան վերտառութիւնն արդէն իսկ ուշում է, որ նա իր թուղթը գրել է «Հրամանաւ Տեան Պետրոսի Հայոց Վերադիտողի»։ Պետրոս Գետադարձ կաթողիկոսը ԺԱ դարի հայ—բիւզանդական վեճերի կարեւոր դէմքերից մէկն է։ Ինչպէս անցեալում, նոյնպէս եւ պատմական այս տխուր ժամանակահատուածում, երբ հայերն ընկրկում են ի քաղաքական, ոչինչ չի խնայուած պահպանելու համար ազգի ինքնուրոյնութիւնն ու անկախութիւնը գէթ եկեղեցական հոգեւոր բնագաւառում։ Ուստի յոյների կողմից Հայ Եկեղեցու դէմ ուղղուած ամեն մի նկրտում՝ դաւանաբանական թէ ծիսական, մերժում եւ ետ է մղում ամենայն վճռականութեամբ։

բ) Այս դէպքում յաճախ վտանգն այն է, որ աստուածաբանական դատողութիւնները մթազնում են ի խնդիր ազգային շահերի ու զգացմունքների, եւ դա միանգամայն հասկանալի է։ Այլապէս, նկատի ունենալով հենց «Ընդդէմ երկաբնակացը», հնարաւոր չէ բացատրել այն պարագան, որ մի կողմից՝ Անանիա Սանահնեցին օգտագործում է աստուածաբանական փայլուն մտածողութիւն եւ իմաստասիրական խրթին հարցեր վերլուծելու կոտորամաբանութիւն, միւս կողմից էլ՝ մեզ համար անհասկանալի եւ Հայ Եկեղեցու ոգուն անհարազատ մի մակերեսայնութիւն։

գ) Չնայած այս մակերեսայնութեանը՝ ընթերցողն իսկ զգում է, որ թղթի հեղինակը պատկառազորու մի դէմք է։ Աւագ Հինգշաբթի օրը ժո-

¹ Լոյսիակ տարակուսելի է այս թղթի՝ յունարէնից թարգմանուած լինելու պարագան։ Այն մի հայ հոռոմի (յունադասան) գործ է թում, որն օգտագործել է յունական ուճաբանութիւններ։ Դժուար է հաստատ այն փաստին, որ օտար մի հեղինակ Հայ Եկեղեցու ծիսական մանրամասնութիւնների վերաբերեալ այնքան լայն տեղեկութիւններ ունենար, որպիսիք ունի այս Կեղծ—Յովհաննէս Դամակազցին։

ղովրդին չհաղորդելու սովորութիւնը նա հիմնում է Նորկոսակարանեան այնպիսի տուեալների ու եզրայանգումների վրայ, որ ընթերցողը ստիպուած է հաշուի առնել դրանք։ Այսուհանդերձ, հայեցակետ ընդունել այն բացատրութիւնը, թէ «ոչ է [պարտ յաւուր Մեծի Հինգշաբթին] ամենեցուն ժողովրդակալաց հաղորդել, բայց միայն՝ քահանայիցն, որպէս ուսոյց մեզ Տէրն մեր Յիսուս Քրիստոս, այն երկուսասանիցն միայն բաշխեաց, թէպէտ բազումք գոյին աշակերտեաց եւ հաւատացեաց ի Նա, զի ի ծածուկ ի գաղտնիս միայն աշակերտացն ուսուցանէր անել...»¹, չի արդարացում, որովհետեւ Քրիստոսի տասներկու առաքեալները ոչ թէ դէտական կամ քահանայական ցեղի ներկայացուցիչներ էին, այլ՝ Խորայէլի տասներկու ցեղերի։ Այսինքն՝ նրանք խորհրդանշաբար ներկայացնում էին ամբողջ Խորայէլը (ժողովրդին), որի փրկութեան համար Եահուէն աշխարհի եր ուղարկել իր Միածին Որդուն։

դ) Աւագ Հինգշաբթի օրը ժողովրդին հաղորդութիւն չտալու մասին անկայ մատենագրական տեղիքները, որոնք, ինչպէս նշեցինք, խիստ սակաւ են, հնարաւոր չէ անտեսել։ Դրանք անհերքելի վկայութիւններ են այն մասին, որ նախ՝ այս հարցի շուրջ վեճեր եղել են, եւ երկրորդ՝ հայոց մեզ, հաւանաբար, նման մի սովորութիւն գոյութիւն ունեցել է։ Սակայն պետք է տարբերել ծիսական սովորութիւններն ասանդութիւնից։ Սովորութիւնն, այս պարագայում, հատուածական եւ անցողիկ է։ Մինչդեռ ասանդութիւնը պատմութեան մեջ երկարատեւ եւ բոլորի համար պարտաւորիչ է։ Այն պէտք է անելի խորը հիմքեր ունենայ, քան՝ սովորութիւնը։ Սովորութիւնը կարող է վերածուել ասանդութեան, հակառակը, սակայն, անհնար է։ Այն սովորութիւնը, որ չի վերածուած ասանդութեան, չի արժանանում յատուկ ուշադրութեան, նաեւ սխալ կլինէր այն վերագրել ընդհանուրին, ինչպէս խնդայ առարկայի պարագայում է, որ թիրիմացաբար հասցեագրուել է ամբողջ Հայ Եկեղեցուն։ Եւ յետոյ, առանձին անհատների, այս դէպքում՝ վարդապետների տեսակետը չի պարտաւորեցնում ամբողջ Եկեղեցուն։ Մինչեւ Ը դար մեզ չի հասել մատենագրական որեւէ տեղիք, որը վկայէր Հայ Եկեղեցում Աւագ Հինգշաբթի օրը ժողովրդին հաղորդութիւն չտալու սովորութեան կիրառութեան մասին։ Նմանապէս, ԺԱ դարից յետոյ չունենք այս առիթով վկայութիւններ, որոնք հաստատին Անանիա վարդապետ Սանահնեցու տեսակետը։

Չնայած այն իրողութեան, որ Անանիա վարդապետ Սանահնեցին իր փայլուն հակաճառականում ակնարկութիւն չի անում «Սակս ժողովրդ» թղթի մասին, բայց եւ այնպէս, նկատի ունենալով երկու թղթերի միջեւ առակաց բովանդակային եւ աստուածաբանական մօտեցումների նմանութիւնները, պէտք է ենթադրել, որ նրան ծանօթ է եղել Յովհաննէս Իմաստասեր կաթողիկոսի անունով ասանդուած թուղթը։ Եւ քանի որ այն կրել է Օձնեցի կաթողիկոսի նման հեղինակաւոր մի անձնաւորութեան անունը, ուստի նրանում ասանդուածը Անանիա վարդապետ Սանահնեցին իբրեւ վաւե-

1 Հմմտ. Գանձաար, Բ, անդ. էջ 193:

րական է ընդունել եւ աստուածաբանական դատողութիւնների ամբողջ թափով օգտագործել «Բան հակաճառութեան ընդդէմ երկաբնակաց» խորագիրը կրող իր ընդարձակ թղթում:

Այսօր մեր եկեղեցում ամենողական որեւէ արգելք չկայ Աւագ Հինգշաբթի օրը հաւատացեալներին հաղորդութիւն տալու վերաբերեալ: Ընդհակառակը՝ հաղորդութեան խորհրդի հաստատման օրուայ առիթով բոլոր եկեղեցիներում հաւատացեալներին բացատրում է սրբազան խորհրդի իմաստը եւ կոչ է արում հաղորդուողներին. «Փորձեցէ մարդ զանձն իւր եւ ապա ի հացէ անտի կերիցէ եւ ի բաժակէն արբցէ: Ջի որ ուտէ եւ ըմպէ անարժանութեամբ, դատաստանս անձին իւրում ուտէ եւ ըմպէ, զի ոչ խորէ զՄարմինն Տեանն»¹:

Մերոյ քահանայ Արամեան

ՄԿՐՏՈՒԹԵԱՆ ԱՐԱՐՈՂՈՒԹԵԱՆ ԱՍՏՈՒԱԾԱԲԱՆՈՒԹԻՒՆԸ

ՄՈՒՏԸ

Աստուածանաչողութեան անկման հետեւանքով հոգեւոր ժառանգութեան մի շարք կարեւոր ոլորտներ ենթարկում են վտանգաւոր աղաւղումների եւ առժամանակեայ, անպատշաճ բնորոշումների: Այդպիսի ոլորտներից է եկեղեցական ծեսը¹: Արդի իրականութեան մէջ ծեսը գրեթէ կորցնում է իր բուն փրկաբանական նշանակութիւնը, մեր ծիսական ըմբռնումները դառնում են խիստ կրաւորական (passive) եւ պատահմունքային, ծեսի «տպաւորիչ» եւ «անհասկանալի» արարողականութիւնը տեղի է տալիս հակասական զգացողութիւնների: Ծեսի ներքին զօրութիւնը, տպաւորականութիւնը, խորհրդաւոր անըմբռնելիութիւնը, բարձր նշանակականութիւնը (սիմվոլիզմ) անկենդան մակերեսային հաւատքի դէպքում առիթ են դառնում զանազան խաբուսիկ ներգործութիւնների, իսկ հաւատքի բացակայութեան դէպքում՝ բազմապիսի վաղակարծ եզրայանգումների: Եկեղեցին մշտապես մերժել է նմանօրինակ արտաքին, օտար մօտեցումները ծեսին՝ բացայայտելով նրա շնորհական—խորհրդական էութիւնը եւ փրկաբանական ուղղորդածութիւնը², որն արգասաւորում է կենդանի հաւատք ունեցող հոգիներում:

Ծեսի ճիշտ ըմբռնումը պահանջում է թէ՛ դաւանական մաքրութիւն եւ թէ՛ ներանձնական աստուածպաշտութեան արթնութիւն, որոնց անկայութեան դէպքում կարելի է կենդանի կերպով առնչուել ծեսի վերին, երկնային իրականութեանը: Ծեսն այն ասպարեզն է, ուր հոգեւոր ժառանգութեան տեսական եւ գործնական սկզբունքները ներդաշնակում են փրկութեան համար անհրաժեշտ ծաւալումներով եւ խտութեամբ: Տեսականի եւ բարոյականի այս ծիսական առնչումն արտայայտուած է աստուածաբանութեան մէջ ընդունուած եռակարգութեամբ՝ տեսական կամ դաւանական, բարոյական կամ գործնական, ծիսական կամ աստուածպաշտական:

Ծեսի ծալքերում անթեղուած աստուածաբանական իմաստների բա-

1 Ծես ենք անուանում եկեղեցու արարողութիւնների ամբողջութիւնը՝ խորհուրդներ, բարեպաշտական արարողութիւններ, ժամերգութիւն:

2 Ըստ ս. Դիոնեսիոս Արիսպագացու՝ քահանայապետական կարգը երկնային քահանայապետութեան արտապատկերն է մարդկային բնութեան վրայ եւ աստուածային բարերարութեամբ հաստատուած է «առ փրկութիւն եւ առ ի յատուածանալ ամենայն բանականաց եւ իմանալեաց էութեանց» (տե՛ս ս. Դիոնեսիոս Արիսպագացի, «Եթէ զի՛նչ է եկեղեցականիս քահանայապետութեան անաղութիւն, եւ զի՛նչ այնորիկ դիտումն», "The Armenian Version of the works attributed to Dionysius the Areopagite", edited by Robert W. Thomson, Lovanii, 1987, էջ 58):

ցայախումը յատկապես կարելի է մեր օրերի համար: Եթե մի ժամանակ ձեռի շնորհական իրացումը զուգակցում էր հայրերի հոգեշունչ բացատրություններով, վարդապետական գրուածքներով, ապա մեր օրերում թե՛ շնորհի նուագումը, թե՛ վարդապետական խօսքի սակաութիւնը, թե՛ հայրերի գրուածքներին անտեղեակ լինելը յանգեցնում են ուղղակի ծիսաբանական աղտի:

Ծիսականը պէտք է ուղեկցուի անհրաժեշտ աստուածաբանական զուգակշռով, այլապես ծեսը վերածում է թատերական անխորնիզմի կամ անհոգի պարտադրանքի՝ կորցնելով իր փրկական նշանակութիւնը. խօսքը վերաբերում է թե՛ անհարկի ճոխացումներին և օտար, խորթ տարրերի ներմուծմանը, թե՛ յանդուգն, կոպիտ կրճատումներին: Ծեսն իր էութեամբ անկրճատելի է, քանզի ձեռի իրաքանչիւր տարր հոգեւոր օրինաչափութեան արտայայտութիւն է:

Աստուծոյ գոյութեան անդրանցականութիւնը, իմանալի և զգալի աշխարհների ոչ միարժեք հայելացումը, աստուածգիտութեան շնորհական բնոյթն ինքնին ակնարկում են աստուածպաշտութեան որոշակի զգայական—նշանական ծիսականութիւն: Ծեսն արարչադիր է, «քանզի էութիւն մերոյս քահանայապետութեան է աստուածաւանդն ասացեալք»¹: Այն ունի իր հինկտակարանեան զարգացման ստուերակերպ ընթացքը, սակայն իր տնօրինական ամբողջութեանն ու կատարելութեանն է հասնում Բան—Աստուծոյ մարմնաւորումով. Քրիստոսի մարդեղութիւնը ձեռի սրբազան հիմքն է. «Առէք, կերայք, այս է Մարմին Իմ...» [Մատթ. ԻԶ 26]:

Ծեսը խորհրդական հանդիպում է Աստուծոյ հետ... Այդ հանդիպմանը պէտք է նախապատրաստուել, այլապես Աստուծոյ սրբարար զօրութիւնը, որ սրբացնում է կատարեալ է դարձնում մարդուն, կարող է դատապարտել [տե՛ս Մատթ. ԻԲ 11—14]: Առանձնական նախապատրաստութիւնը ձեռի շնորհական իրացման նախադրեալն է: Ծեսը հեռու է ամեն տեսակ մոգականութիւնից և ճակատագրական անխուսափելիութիւնից, այլ ընդհակառակը՝ նրա փրկաբանական զօրութիւնը գործում է կամքի ազատութեանը ներդաշնակ: Սակայն որոշակի անդէպ, կեղակարծ հոգեվիճակներում ձեռի զօրութիւնը, տպաւորութիւնը, վայելչութիւնը կարող են կարծուել որպէս մոգական ներգործութիւններ, ինչը խորապէս բացասում է եկեղեցական ձեռի էութեանը:

Երկնային վայելչութիւնը ներյատուկ է ձեռին. աստուածային իրականութեան անիմանալի գեղեցկութիւնը, սուրբերի ժառանգութեան յարազուարճ բերկրանքը, իմանալի զուարթութեան վեհութիւնը խորապէս ներթափանցում են եկեղեցական արարողութեան մէջ: Ուստի ձեռի ժամանակ մեր հոգին տպաւորում է երկնայինով՝ թօթափուելով աշխարհիկ, մեղսահալ տպաւորութիւններից: Մեր հոգու բոլոր զօրութիւնները համակում են

աղօթական զուարթութեամբ և երկնային սիրոյ բաղձանքով, մեր մտքի շարժումները՝ աստուածային երկիւղով և շնորհական ուշադրութեամբ: Մեր զգայարանները կնքում են աստուածային տպաւորութիւններով, տեսողութիւնը՝ սրբազան արարողութեան վայելչութեամբ, լսողութիւնը՝ աղօթքով, սաղմոսներով և երաժշտութեամբ, հոտոտելիքը՝ խունկի բուրմունքով, շօշափելիքը՝ Խաչ, Աւետարան, Սրբութիւններ համբուրելով, ճաշակելիքը՝ կենդանարար Հաղորդութեան ճաշակմամբ:

Յաղթանակած և մարտնչող եկեղեցիները կենդանի մասնակիցներն են ծիսական իրականութեան, որը մեծ հոգեկան զգուշութիւն և զգաստութիւն է պահանջում ձեռի իրաքանչիւր երկրաւոր մասնակցից և յատկապէս՝ սպասաւորող հոգեւորականից: Վերջինիս սրբակենցաղութիւնը և աստուածսիրութիւնը ձեռի շնորհառատութեան նախապայմանն են. առհասարակ, ծիսական նոմինալիզմը (ըստ որի՝ ծեսը գործում է անկախ հոգեւորականի ներքին վիճակից) հասարակական կենցաղում վտանգաւոր հետեւանքների կարող է յանգեցնել, քանզի հոգեւորականի սրբութիւնն ամենէին էլ անկարելի է մի գործօն չէ: Ծեսը վերելք է դէպի երկինք, դէպի Աստուծոյ սուրբերի քաղաք. հոգեւորականն այդ երկնային վերընթացի ուղեկցողն է...

Աստուածպաշտութիւնը նուիրական գաղտնիք է: Այն պէտք է ծածկուած, դրսի համար պաշտպանուած լինի և ապահով փոխանցականութիւն ունենայ: Հոգեւոր ժառանգութեան ծիսական ծրարումն ապահովում է սրբութիւնն անարժանութիւնից, «զի վարագուրու ծածկեցի յանարժանիցն ծածուկ խորհուրդն ի նոսա: Ձի որք անարժան են հաւատով և մտօք և վարուք, ոչ տեսցեն՝ ըստ այնմ՝ «Մի՛ տայք զսրբութիւն շանց...» [Մատթ. Է 6]²: Առհասարակ, ծիսական զգուշութիւնը պէտք է լինի հոգեւորականի մշտական ուղեկիցը, որպէսզի նա դատապարտութեան տակ չյայտնուի: Նման զգուշաւորութեան կոչով է ս. Դիոնեսիոսը դիմում նրանց. «Այլ տե՛ս, որպէս զի մի՛ արտաքս կաքաւեցուցես զսրբութիւն սրբութեանցն, այլ երկիւղի և զթաքնութեան Աստուծոյ իմանալեալք և աներեւութիւք գիտութեամբք պատուեսցես անհաղորդս և անարատս զնոսա պահեալ յանկատարիցն. զի սրբազանիցն միայն է սրբազան վայելչութեամբ առ սրբազանսն կցորդութիւն»²:

Այսօր աւելի քան երբեք մեզ պէտք է ծիսական—աստուածպաշտական արթնութիւն, նախապատրաստութիւն, երկիւղած ներկայութիւն, իրագործում կենցաղում: Ծեռի էութիւնն աստուածպաշտութիւնն է. այն սկսում է մեր ներսում՝ ապաշխարութեամբ Աստուծոյ առաջ մեր սիրտը փշրելով, սեփական մեղքի խորը գիտակցումով, կամքը հնազանդեցնելով, մտքերի և խորհուրդների զգուշութեամբ, հոգեւոր խոնարհութեամբ... Ծեռի ժամանակ

1 ս. Դիոնեսիոս Արիպազացի, «Եթէ զի՛նչ է եկեղեցականիս քահանայապետութեան աւանդութիւն, և զի՛նչ այնորիկ դիտումն», էջ 58

2 ս. Դիոնեսիոս Արիպազացի, «Եթէ զի՛նչ է եկեղեցականիս քահանայապետութեան աւանդութիւն, և զի՛նչ այնորիկ դիտումն», էջ 54

հաաքում են պտուղները, ծեսն ամբողջացնում է նախապատրաստութեան արդիւնքը... Սակայն ծեսը, սկիզբ անելով մարդու հոգու խորքում եւ խորհրդականօրէն կնքուելով արարողութեան կատարմամբ, չի վերջանում: Այն պէտք է իրագործուի կեանքում, ծիսական իրականութիւնը պէտք է տեղափոխուի կեանք եւ պայծառակերպի այդ կեանքը: Քրիստոնեան Քրիստոսի խորհուրդի կրողն է այս աշխարհում, նրա կեանքը պէտք է լինի վկայութիւն ուրիշների համար եւ խորհրդաբար այնպէս լուսաւորի մարդկանց, ինչպէս Քրիստոսի փրկութեան լոյսը՝ Եկեղեցու սրբազան արարողութիւնների միջոցով:

***

Ծիսական ժառանգութեան մէջ առանձնակի տեղ են գրաւում Եկեղեցու եօթ խորհուրդներն՝ իրենց բացառիկ քրիստոսաւանդ ակունքներով եւ փրկաբանական նշանակութեամբ: Եկեղեցու խորհուրդների մասին մեր ըմբռնումները յաճախ սահմանափակուում են բարոյա-ներածական եւ տեսական դիտարկումներով: Որքան էլ նման մօտեցումները կարելու են, այսուհանդերձ բերում են սահմանափակ ճանաչողութեան (եւ յաճախ՝ սխալ շեշտադրումների): Այսինչ ամբողջական ներթափանցման համար խորհուրդներին պէտք է մօտենալ ծիսական տեսանկիւնից, որովհետեւ ծեսն է մարմնաւորում աստուածային խորհուրդները, ծեսն է խորհուրդների կրիչը... Երբեմն խորհուրդների վրայ կառուցում է այնպիսի տեսութիւն, որն, աստուածաբանական լուրջ խմորումներ ունենալով հանդերձ, հեռու է լինում արարողական ներքին իրականութիւնից, երբեմն այդ տեսական կառոյցները ոչ ցանկալի ազդեցութիւններ են ունենում ծեսի վրայ եւ խելաթիւրում են սրբազան կարգը: Պէտք է յիշել, որ սրբազան աւանդութիւնը նախ եւ առաջ ծիսականն է: Քրիստոս, ասելով՝ «զայս արասցիք առ իմոյ յիշատակի» (Դուկ, ԻԲ 19), ծիսականօրէն ասանդեց իր փրկութեան ժառանգութիւնը:

Խորհուրդի եւ արարողութեան միջեւ գոյութիւն ունի խորը ներքին համաձայնութիւն եւ խորհրդա-նշանական ներդաշնակութիւն, որը մենք կանուանենք աստուածաբանական-ծիսական հաւասարակշռութիւն: Այդ հաւասարակշռութեան խախտումը սասանում է աստուածպաշտութեան հիմքերը: Ծեսի չափազանց ծանրաբեռնումը եւ ճոխացումը դժուարացնում են նրա իւրացումը, իսկ կրճատումները սուղեցնում, թերացնում են խորհուրդի սրբազան ներգործութիւնը եւ կրաւորացնում մեր կրօնական գիտակցութիւնը: Տեսութիւնը խոչնդում է զուգահեռուի ծեսին, տեսութիւնը պիտի նախապատրաստի մեր հոգին՝ *աւանդուած սրբազան նշաններով*? եւ խօսքերի միջոցով հաղորդակցուելու Աստուծոյ փրկաբար խորհուրդներին:

1 Եկեղեցու եօթ խորհուրդներն են՝ Սկրտութիւն, Պրոշմ, Վերջին օծում, Ապաշխարութիւն, Հաղորդութիւն, Պսակ, Զստանալական ձեռնադրութիւն:
2 Տե՛ս ս. Պրոնեփոս Արխապագոօ, «Երբ զի՞նչ է եկեղեցականիս քահանայապետութեան աւանդութիւն, եւ զի՞նչ այնորիկ դիտումն», էջ 58

Ժամանակները բերում են իրենց հրամայականները, բայց որքան էլ այդ հրամայականները ճնշեն մեր կրօնական գիտակցութիւնը, այսուհանդերձ պարտաւոր ենք պահպանել սրբազան կարգ ու կանոնն իր աստուածաբանական հիմքերով: Երբ ծիսական բարեկարգութեան հարց է առաջանում, հարկ է ուսումնասիրել ծեսի զարգացման հետագիծը, կատարել բոլոր անհրաժեշտ աստուածաբանական պնդումները, ապա անցնել Նորոգման... Նորոգում նշանակում է հնի, աւանդականի նորովի բացայայտում եւ ոչ թե՛ անբում: Երբ եկեղեցու շինութիւն է վերականգնում, նախ ուսումնասիրում են կառոյցի ճարտարապետութիւնը, ապա զգուշութեամբ վերականգնում, որպէսզի չաղաւաղեն հնի վեհութիւնը եւ գեղեցկութիւնը: Որքա՞ն անելի կարելու է Եկեղեցու ներքին-աստուածպաշտական շինութիւնը, որքա՞ն անելի մեծ զգուշութիւն է մեզ պէտք...

Այս տեսանկիւնից առանձնայատուկ ուշադրութիւն է պահանջում Սկրտութեան խորհուրդը: Սկրտութիւնն այսօր ամենից կիրառական ծեսերից է մեր իրականութեան մէջ, սակայն պէտք է ցաւով նշել, որ շատ քչերն են ճշմարիտ գիտակցումով մօտենում այդ մեծ աստուածային խորհուրդին: Եւ պատճառը ոչ միայն անտեղեակութեան մէջ է, այլ՝ առաւելապէս նրանում, որ խախտուած է խորհուրդի ծիսական-աստուածաբանական հաւասարակշռութիւնը, խորհուրդը խիստ անպաշտպան է դարձել արտաքին աշխարհի նկատմամբ... Այսօր որեւէ մէկը կարող է մտնել եկեղեցի եւ անարգել մկրտուել (ինչը բացառուած էր հին Եկեղեցում)՝ առանց նախապատրաստութեան, առանց գիտակցելու, որ Սկրտութիւնը վերստին ծնունդ եւ տնկակցութիւն է Քրիստոսի չարչարանքներին, մահուանը եւ հետեւաբար՝ յարութեանը, որ Սկրտութեամբ մարդը մուտք է գործում Քրիստոսի Եկեղեցի, դառնում Քրիստոսի փրկագործութեան անմիջական հաղորդակիցը եւ երկնքի արքայութեան ժառանգորդը... Մարդը մտնում է եկեղեցի, եւ նրա վրայ ահեղ խորհուրդ է կատարում, սակայն նա, ոչ մի հոգեւոր ապրում չունենալով, դուրս է գալիս՝ շարունակելով իր՝ Աստուծոց կտրուած գոյութեան ընթացքը: Ոչ մի հոգ չի տարում մկրտուածի յետագայ հոգեւոր կեանքի կազմակերպման համար... Եւ սա նախ եւ առաջ տեղի է ունենում ծեսի անհրաժեշտ մասերի բացակայութեան եւ, առհասարակ, ծեսի ոչ ճիշտ մատուցման պատճառով: Մի բան է պարզ, որ Սկրտութեան արարողութեան բարեկարգման հարցն այսօրուայ հրատապ պահանջներից է, եւ պէտք է վերջապէս մէկ հաստատագրուած եւ սրբագրուած ծես գործի բոլոր հայ եկեղեցիներում: Անշուշտ, անցեալ դարի եւ դարասկզբի տպագիր մշտողների արարողութիւնները խիստ ծանրաբեռնուած են օտար տարրերով եւ

յենուած չեն որեւէ գիտական ուսումնասիրութեան վրայ՝ (խօսքը վերաբերում է ևսեւ խիստ կրճատուած վերջին հրատարակութիւններին²), այլ լի են հրատարակչների կամայականութիւններով: Այսօր մենք ունենք մեր ձեռագիր մաշտոցների Սկրտութեան արարողութեան քննական բնագործը³, եւ արդէն յոյս է տեսել Gabriele Winkler, "Das armenische Initiationsritual. Entwicklungsgeschichtliche u. Iturglevergleichende Untersuchung der Quellen des 3—5" աշխատութիւնը, որոնք շնորհիւ կարող ենք որոշակի պատկերացում ձեռք բերել հայկական ծեսի զարգացման օրինաչափութիւնների մասին: Այսուհանդերձ, սա դեռ բաւարար չէ բարեկարգութեան համար, անհրաժեշտ է տալ ծեսի աստուածաբանական հիմնաւորումները, որից յետոյ միայն կարելի է զատել կարեւորն անկարեւորից եւ ընդունել ծեսի այն տարբերակը, որն աւանդական է, աստուածաբանական տեսանկիւնից՝ կուռ եւ համապատասխանում է արդի ծիսական հոգեբանութեանը:

ՄԵՐ ՄԿՐՏՈՒԹԵԱՆ ԱՐԱՐՈՂՈՒԹԵԱՆ ԸՆԴՀԱՆՈՒՐ ՈՒՐՈՒՄԱԳԵՏԵՐԸ

Մեր ուշադրութիւնն անմիջապէս գրաւեց մեր զոյգ երկաթագիր մաշտոցների⁴ Սկրտութեան արարողութիւնը⁵, որը յոյժ պատշաճ նկատուեց սոյն ուսումնասիրութեան համար: Այդ արարողութիւնը գրեթէ անաղարտօրէն պարունակում է դասական ծեսի հիմնական կառոյցը, գերծ է խճողութիւններից եւ յետամուտ տարրերից, արտացոլում է մեր հնագոյն աւանդութիւնը եւ զգալիօրէն կարճ տեւողութիւն ունի տպագիր (նկատի չունենք վերջին խիստ կրճատուած մաշտոցները) մաշտոցների համեմատութեամբ: Ծեսն ունի հետեւեալ կառուցուածքը.

ԿԱՆՈՆ ԵՐԱՄԱՅՈՒԹԵԱՆ

- ա) երախայութեան սկիզբ կամ երախաների⁶ ձեռնադրութիւն
- բ) երախապատրաստական աղօթքներ (եկեղեցուց դուրս)
- գ) հանդիսաւոր խոստումներ (հրաժարում սատանայից եւ հաւատքի խոստովանութիւն)

ԿԱՆՈՆ ՄԿՐՏՈՒԹԵԱՆ

- ա) մուսոց եկեղեցի

1 Տե՛ս հ. Սահակ Ծեմճեմեան, «Սկրտութեան արարողութիւնը մաշտոցներու մէջ», Բազմալեւ. Վենետիկ, 1971, հ. 1-2, էջ 26:
 2 Տե՛ս «Մաշտոց, որում աւանդին սրբազան արարողութիւնը ազգիս ըստ սահմանադրութեան սուրբ Եկեղեցոյս Հայոց», Երուսաղէմ, 1977: Սոյն վերատարածամբ. Անթիլիաս, 1988:
 3 հ. Սահակ Ծեմճեմեան, «Սկրտութեան արարողութիւնը մաշտոցներու մէջ», Բազմալեւ, 1971, 1972
 4 Չեռ. N 457 (ս. Ղազար), N 1001 (Երեւան)
 5 հ. Սահակ Ծեմճեմեան, «Սկրտութեան արարողութիւնը մաշտոցներու մէջ», Բազմալեւ, 1971, հ. 1-2, էջ 36-46; 1972, հ. 2-3, էջ 211-231
 6 Բնագրերում հանդիպում է ևսեւ երեխայ ձեւը:

- բ) իւղի օրհնութիւն
- գ) ջրի օրհնութիւն
- դ) բուն Սկրտութիւն

ԿԱՆՈՆ ԴՐՈՇՄԻ

- ա) օծում
- բ) զգեստաւորում
- գ) երկրպագութիւն Սեղանին

ՀԱՂՈՐԴՈՒԹԻՒՆ ԵՒ ԱՐՉԱԿՈՒՄ

ՈՒԹ ՕՐ ՅԵՏՈՅ

Հայկական ծեսը բաղդատելով վաղքրիստոնեական արարողութիւնների հետ՝ կարելի է եզրակացնել, որ այն, իր մէջ ամփոփելով եւ բիւրեղացնելով Սկրտութեան խորհուրդի շուրջ ծաւալուած աստուածաբանական շարժումները, մի ինքնատիպ արարողութիւն է եւ արտայայտութիւն է հնագոյն աւանդութեան, որը, հաւանաբար, Հայաստան է բերուել ս. Գրիգոր Լուսաւորչի կողմից: Մենք սոյն աշխատութեան առանձին մասերի աստուածաբանական իմաստները եւ պատմական զարգացման նախընթացը եւ կոտեսնեք, որ Սկրտութիւնն առանձին արարողութիւնների անբաժանելի եւ անկրճատելի միասնութիւն է, եւ որեւէ մասի աղաւաղումը կամ դուրսմղումը ծեսից ծանր հետեւանքների առիթ է դառնում թէ՛ մարդու ներանձնական, թէ՛ հասարակական կեանքում: Այսուհանդերձ, այս տեսքով, թերեւս, այն անհնար լինի գործածել այսօր, սակայն աննշան յաւելումներով (նարօտի օրհնութիւն, մի քանի շարականներ) կարելի է վերադառնալ մեր հայկական ծեսի պարզ եւ աստուածաբանական տեսանկիւնից կուռ վեհութեանը՝ թօթափելով յետագայ դարերի օտարամուտ, անհարկի խճողումներից: Այլ կարեւոր նկատառում եւս, բնիկ հայկական ծեսում խստօրէն ընդգծուած է մկրտողի անհատական դարձը, եւ բոլոր հարց ու պատասխաններում, հանդիսաւոր խոստումներում մենք տեսնում ենք մկրտողի կողմից արտասանուող եզակի ձեւեր՝ ի տարբերութիւն հոգեւորականի կողմից այսօր արտասանուող յոգևակի ձեւերի, ուր անհատի մասնակցութիւնը հասած է նուազագոյնի: Ուրեմն, մեր հայրերի հոգը եղել է մարդու փրկութիւնը, որը սկսում է Սկրտութեամբ, եւ ցանկալի է, որ այդ մտահոգութեամբ այսօր էլ համակուած լինէինք: Հոգեւոր կեանքի մէջ Սկրտութիւնն եական սկիզբ է, եւ այդ սկզբով մեծապէս պայմանաւորուած է մարդու ողջ յետագայ կեանքն ու գործունեութիւնը:

1 J. G. Davies, "The Early Christian Church", Michigan, 1967, p. 102-104, 148-150, 200-203, 262-266

ՊԱՏՐԱՍՏՈՒԹԻՒՆ

Պատրաստութիւնն աստուածարդկային յարաբերութեան անհրաժեշտ նախապայմանն է: Հնուց սկսած՝ մարդ մինչեւ Աստծուն կամ սրբութիւններին մերձենալը պէտք է անցնէր մարմնական եւ հոգեկան պատրաստութեան երկարատեւ շրջան, որպէսզի լիապէս արժանանար Աստուծոյ հետ հաղորդակցման:

Ակրտութիւնը, հանդիսանալով եկեղեցու աստուածպաշտական համակարգի սկզբնարար հիմքը, նոյնպէս պահանջում է լուրջ պատրաստութիւն: Հին եկեղեցում գոյութիւն ունէր բաւականին երկար նախապատրաստական շրջան՝ մէկից երեք տարի: Ակրտութեանը նախապատրաստողները, որոնց անուանում էին *ընծայութեան կոչումներ*¹, աստիճանաբար ներածում էին եկեղեցու մէջ: Նրանց վրայ կատարում էին երդմնեցուցման² մասնաւոր արարողութիւններ, նրանց մանրագլին կերպով ուսուցանում էին հաւատքի տեսական (Սուրբ Գիրք, դասնութիւն) եւ գործնական (աղօթք, պահք, ճգնութիւններ) սկզբունքները: Այս երկար նախապատրաստութեան անմիջապէս յաջորդում էր համեմատաբար ակնի կարճ շրջան, որը տեւում էր 40 օր մինչեւ Ջատիկ³, երբ կոչումները լարուած աղօթքով

1 Նրանց նաեւ անուանում էին պարզապէս *կոչումներ* կամ *երախներ*: Ս. Դիոնիսիոս Արիսպագացին նրանց անուանում է *զգաստացածներ*: Արեւելքում նրանց անուանում էին *լուսատրողներ* կամ *մկրտողներ*, Արեւմուտքում՝ *խնորհներ* կամ *ընտրեալներ*, Երուսաղէմում՝ ուղղակի՝ *հաւատարիմներ* կամ *հաւատացեալներ* (տե՛ս Տառ Ե, «Երանելոյն Կիրոյի Երուսաղէմայ հայրապետի կոչումն ընծայութեան» («Կոչումն ընծայութեան»), Վիեննա, 1832, էջ 74—75):
2 Երդմնեցուցութիւնը դեռեւի հալածման (exorcist) արարողութիւն է, որը հնում մեծ կիրառութիւն ունէր: Մասնաւորաբար, յաճախ կատարում էր երախների վրայ, որոնց պատրաստում էին Ակրտութեան: Երդմնեցուցման արարողութեան մէջ մտնում էին յատուկ աղօթքներ՝ սուրբգրային դրուագների յիշատակմամբ, տեւանագրումներ, փշումներ: Երախայի երեսը ծածկում էին, որպէսզի միտքը եւ տեսողութիւնը զերծ պահէին թափառումներից: Փշումը նշանակն էր մեղքերից մաքրման եւ անամօք ու նախաշար սատանայի հալածման: Միաժամանակ փշումը ցոյց էր տալիս Սուրբ Հոգու ներգործութիւնը, որի համար էլ մեծ գօրութիւն ունէր անտեսանելի թշնամիների դէմ: Երդմնեցուցման արարողութիւնը հնում անհրաժեշտ մաս էր կազմում Ակրտութեան նախապատրաստութեան, այն այսօր էլ որոշ եկեղեցիներում Ակրտութեան արարողութեան բարկացուցիչ մասերից է: Մեզ մօտ երդմնեցուցութիւնը դարձել է առանձին արարողութիւն, որը կոչում է «անտես վանն այսաւարաց եւ լուսնոտից» (տե՛ս «Մաշտոց», Վաղարշապատ, 1905, էջ 281—310):
3 Իրականում հենց Ակրտութեան նախապատրաստութեան շրջանից էլ ստաշացել է Մեծ Պահքը:

ու պահեցով պատրաստում էին սուրբ Գիշերուան¹: Այդ գիշեր Զրիստոսի Տարութեան տօնին նրանք մկրտում էին եւ այդպիսով ստանում նոր կեանքի փրկութիւնը եւ Զրիստոսի լոյսը:

Յետագայում Ակրտութեան նախապատրաստութեան՝ այս ընթացքը փոփոխութիւններ է կրում՝ մնալով սակայն որպէս Ակրտութեան անքակտելի մաս: Այն դառնում է Ջատիկից անկախ՝ պահպանելով իր գատկական իմաստն ու եութիւնը: Ինչպէ՛ս է այս մեծ խորհուրդի նախապատրաստութիւնն արտացոլուած հայկական ծեսում, ինչպիսի՞ն է եղել մեր եկեղեցու վերաբերմունքը... Մեր Ակրտութեան արարողութիւնը սկսում է մի խրատով (այն աննշան զանազանութիւններով առկայ է բոլոր թէ՛ տպագիր, թէ՛ ձեռագիր մաշտոցներում), որն այսօր գրեթէ կատարել անտեսման է մատնուած, սակայն հենց այս խրատով է սկսում Ակրտութեան խորհուրդը, եւ նրանում յստակօրէն սահմանագծուած է մեր եկեղեցու վերաբերմունքը վերստին ծննդեան խորհուրդին մերձենալ կամեցողների նկատմամբ:

Յորժամ քրիստոնեայ առնեն, նախ չէ պարտ յեկեղեցին թողոյ, այլ ձեռնադրեացէ յաստք երիս շարքաթք կամ անյի նախ քան զԱկրտութիւնն, որով եւ զհասարտ եւ զԱկրտութիւնն եկեղեցոյն բասկանացի ուսաննի ի վարդապետն. յաստք՝ նախ զԱստուածութիւն Սրբոյ Երրորդութեանն եւ զարարչութեանն եւ զլինելութեանն արարածոց եւ ապա՝ զընտրութիւնն արանց արդարոց. յետոյ՝ զՄնունդն Բրիստոսի եւ կարգաւ զամենայն տնտեսութեանն եւ զԹաղումն մեծ խորհուրդն եւ զԹաղումնն եւ զՏարութիւնն եւ առ Հայր զՀամբարձումնն եւ զմիասնգայ զԳալուստն եւ զյարութիւնն ամենայն մարմնն եւ զհատուցումն ըստ խրաքանկիսր գործոց: Չայս ուսուցանելով խրատեա-

Երբ [մեկին] քրիստոնեայ են դարձնում, նախ պետք չէ թողնել եկեղեցի [մտնի], այլ պետք է ձեռնադրուի երեք շարքաթ կամ անյի՝ նախքան Ակրտութիւնը, որի ընթացքում էլ հասցնի վարդապետից ուսանել եկեղեցու հասարգը եւ Ակրտութիւնը. սկզբից նախ՝ Սուրբ Երրորդութեան Աստուածութիւնը, արարածների արարչութիւնը եւ լինելութիւնը, ապա՝ արդար այրերի ընտրութիւնը, յետոյ՝ Բրիստոսի Մնունդը եւ, ըստ կարգի, [փրկագործութեան] տնտեսութեան ողջ [ընթացքը]՝ Խաչի մեծ խորհուրդը, Թաղումը, Տարութիւնը, առ Հայր Համբարձումը, միւս Գալուստը, թորու մարմինների յարութիւնը եւ հատուցումն ըստ խրաքանկիսր գործի: Այս ուսուցանելով պետք է խրատի ստեպ աղօ-

1 «Ժակ եթ եղիցի ար տանին, հարագատագոյն է առ ի Ակրտութիւն: Զանգի արն այն յիշատակ է յարութեան, իսկ Ակրտութիւն գաւրութիւն է առ ի յարութիւն: Ի Տարութեան գյարութեան շնորի ընկալցոյ: Տարագս այսորիկ ի հեռուատ եկեղեցի գիկընէտ սնեայն բարոգութեամբ կոչէ. զի գորս կանխաւն երկնք, ծնցի յայնժամ եւ, զատուցեալ ի կաթանէ, զտեսա բանի խորհրդեանն ձաշակեաց զհաստատունն ասանդիցն կերակոր» (ս. Բարսեղ Կեսարացի, «Ժսասք յորդորականք ի Ակրտութիւն», «Գիրք Պահոց», ՍՄ, ձեռ. N 822, էջ 241ա):

ցէ աղօթից ստեպ կայ: Այս կարգա-
տրութիւն չափահասակացն է: Նախ՝
երախայ ձեռնադրեսցի զկատարեալ
հասակն եւ զտղայսն:

թիւ: Այս կարգատրութիւնը չափահա-
սակների համար է: Նախ պէտք է՝
չափահասակներին եւ մանուկներին
երախայ ձեռնադրել¹:

Այս խրատից երեւում է, որ մկրտուել ցանկացողն անհրաժեշտաբար պէտք է անցնի երախայութեան շրջան, որի ընթացքում կարողանայ ձեռք բերել դաւանական մաքրութիւն եւ ներքին կեանքի հաստատութիւն: Միայն այս նախադրեալների դէպքում եւ կարող է ճշմարտապէս ընդառաջ գնալ Աստուծոյ մեծ շնորհներին...

Հին եկեղեցում մկրտուել ցանկացողին բերում էին տեղական եկեղեցու եպիսկոպոսի մօտ, որը քահանայ էր, հովիւ եւ տեղական համայնքի վարդապետ: Այսպէս կոչուած հաւատարիմները կամ խորհրդագածները պէտք է վկայէին թեկնածուի դարձի լուրջ բնոյթի մասին²: Վստահանալով դարձի եկածի մտադրութեան լրջութեան մէջ՝ եպիսկոպոսը նրա անունը մտցնում էր ընծայութեան կոչուածների ցուցակի մէջ: Ապա երեք անգամ նորադարձի դէմքը տեսնագրում էր եւ ձեռքը դնում նրա զլխին: Այս սկզբնական արարողութիւնը նշանակում էր, որ Զրիստոս ընդունել է այս մարդուն իր ժառանգութեան մէջ եւ նրա անունը մտցնում է Կենաց Գրքի մէջ³: Յովհան Ոսկեբերանի ժամանակ սա կատարում էր անմիջապէս Մեծ Պահօքից առաջ⁴:

Այս գործողութիւնները մկրտութեան կարգաւորութեան առաջին աստիճանն են, եւ նրանց իմաստը բացայայտում է կոչուածների վրայ կատարուող առաջին (կամ քրիստոնէական ձեռնադրութեան) աղօթքով:

1 Արարողութիւնը ներկայացնում է ըստ ս. Ղազարի N 457 ձեռագրի: Թարգմանելիս հարկ եղած դէպքում կէտեւենք Երեւանի N 1001 ձեռագրին կամ այլ ձեռագրերի, որը ցոյց կտանք ստուգաւարաբար:

2 Այս ամենին, ըստ Դիոնէսիոսի, նախորդում է Աստուծոյ փրկութեան քարոզութիւնը քահանայապետի (եպիսկոպոսի) կողմից, որն, ընկնելով ոմանց սրտերը, փրկութեան փափագ է առաջացնում եւ զգաստացնում: Զգաստացածը դիմում է խորհրդագածներից մէկին՝ խնդրելով իրեն առաջնորդել քահանայապետի մօտ: «Եւ ինքն բոլորովիմբ զհետեւելն խոստացի աւանդեցելոցն եւ աղաչեսցէ զմատչելն իւր եւ ամենեկին զնոյն հետայն կենացն զվերակացութիւնն ընդունել: Իսկ նորա թէ եւ է ընդ նորա փրկութիւնն սրբազնաբար հաճեալ, սակայն առ իրին բարձրութիւն ընդդիմադրեալ զմարդկաւրէնն, սուկմամբ մեծաւ եւ դժտարին կախից: Սակայն կատարել զարարողութիւն խնդրոյն բարետեսակութեամբ խոստացեալ եւ անեալ ամէ զնա առ քահանայապետութեանն մակաւուն» (ս. Դիոնէսիոս Արիսպագացի, «Նորիւրդ մկրտութեան», էջ 61):

3 Տե՛ս ս. Դիոնէսիոս Արիսպագացի, «Յաղագս ի մկրտութիւնն կատարմանց», Տեւտօսիւն, էջ 66:

4 T. M. Finn, "The Liturgy of Baptism in the Baptismal Instructions of St. John Chrysostom", Washington, 1967, c. 50-51

Ասի սաղմոս ի թիւ.

ՃԼ. «Տէր, ոչ բարձրացաւ սիրտ իմ»:

Աղօթք ի վերայ երախային նախ թան զՄկրտութիւնն: Այս է մկրտութեան սկիզբն.

«Տէր Աստուած մեր, Աստուած բարեբար, որ զվրիպեալս եւ զհետեցեալս ի ԲԵՆ զազգս մարդկան՝ զմերժեալս եւ զանկեալս ի դրախտէն փափկութեան, զոր ոչ կարեցնր անեսս առնել, այլ զքացեալ խոնարհեցար ի Բուսմէ բարձրութենէ ի մեր նուստս բնութիւնս եւ, առնելով զտուրս մեր բայց ի մեղաց, չարչարեցօք մահու, խաչի զփրկութիւն եւ զգործ մեր զնեալ, վերստին շնորհեցնր մեզ զկենդանութիւն: Ընկալ եւ այժմ, բարեբար Տէր, զգարս յօժարութեան ստեղծուածոյս Բո, որ դիմեաց մերձեցալ ի սուրբ եւ ի միայն ճշմարիտ Աստուածութիւն Բո՝ քրիստոնէայ անուն յանձնի կրելով: Եւ ամբ գորութիւն եւ օգնութիւն եւ արժանատիւ եւ հասանելի մարտութիւն սուրբ Աւագանի մարիծ կենացդ եւ ի ժառանգութիւնն որդեգրութեան արքայութեանդ երկնից Բրիստոսի Յիսուսի՝ Տերամբ մերով, Ռոմս վայել է փառք, իշխանութիւն եւ պատիւ այժմ եւ միշտ եւ յաւիտեանս յաւիտեանց. ամեն»:

Ձեռնադրումով մարդը դառնում է քրիստոնէայ, սակայն քրիստոնէան դեռեւս հաւատարիմ չէ: Հնում երախայութեան կարգ մտածները գտնում էին եկեղեցական հսկողութեան տակ, նրանք պէտք է յաճախէին աստուածապաշտական հաւաքներին, ուր նրանց համար յատուկ աղօթքներ էին կատարում, ապաշխարութեան գործերով եւ առհասարակ իրենց ողջ վարքագծով վկայէին իրենց փրկուելու աներկբայ մտադրութեան մասին: Մկրտուողները պէտք է լինէին խիստ պահօքի եւ ժուժկալութեան մէջ, նրանց

Թիւ՝ աստու է սաղմոս.

ՃԼ. «Տէր, ցարձրացաւ իմ սիրտը»:

Աղօթք երախայի վրայ մինչեւ մկրտութիւնը: Այս է մկրտութեան սկիզբը.

«Տէր Աստուած մեր, բարեբար Աստուած, որ Բեզանցի վրիպած եւ հետեցած մարդկութեանը՝ մերժուած եւ ընկած դրախտի փափկութիւնից, չկարողացար անեսսել, այլ զքալով խոնարհուեցիր Բո բարձրութիւնից դէպի մեր նուստս բնութիւնը եւ, ամբողջապէս վերցնելով մեր [բնութիւնն] առանց մեղքի, խաչի եւ մահուան չարչարանքներով զնեալ մեր փրկութիւնը եւ դարձը, վերստին մեզ կենդանութիւն շնորհեցիր: Ընդունիր եւ այժմ, բարեբար Տէր, Բո այս ստեղծուածի բարեյօժարութիւնը, որ որոշեց մերձեցալ Բո սուրբ եւ միայն ճշմարիտ Աստուածութեանը՝ քրիստոնէայ անուանելով²: Եւ ամբ գորութիւն եւ օգնութիւն եւ արժանատր լինել եւ հասնել անքիծ կեանքիդ սուրբ Աւագանի մարտութեանը եւ երկնի արքայութեանդ որդեգրութեան ժառանգութեանը՝ մեր Տէր Յիսուս Բրիստոսով, Ռրին վայել է փառք, իշխանութիւն եւ պատիւ այժմ եւ միշտ եւ յաւիտեանս յաւիտեանց. ամեն»:

1 այսինքն՝ առանց երգելու, արտասանելով

2 ըստ N 1001 (Երեւան) ձեռագրի

թ' խօսքերը, թ' գործերը պէտք է ներծծուած լինին ապաշխարական փշուածութեամբ... Զառասնորդական պահիք Նախապատրաստական շրջանը նրանց համար խոստովանութեան շրջան էր. «Ժամանակ խոստովանութեան է ժամանակ, որ հասեալ կայ, Ե՛կ, լէ՛ր խոստովան, զինչ գործեալ է, ինչ որ բանիւք, որ գործովք, որ ի սուտ, որ ի զիշերի: Եւ լէ՛ր խոստովան ի ժամանակի ընդունելութեան, զի յաւուրն փրկութեան ընդունել մարթասցես զգանձն երկևտրոք»¹: Ընծայութեան կոչուածը պէտք է ուշադրութեամբ հետեւէր քարոզուող խօսքերին, ուսուցանուածը զգուշութեամբ ծրարէր իր սրտում, հեռանար աշխարհիկ հոգսերից՝ ստանալու փրկութեան շնորհը. «Տո՛ւր պարապ անձին քում՝ կանխեալ ընդ ձեռնադրութեամբքն: Դեգերեա՛ց, կա՛ց ի կոչմունս ընծայութեան, եւ յո՛ւշ լիցին քեզ բանքն ամենայն, զոր խօսիցին: Ասեն Նոքա՛՝ ո՛չ միայն զի լսելով լուիցես, այլ զի հաւատովք կըրիցես՝ ծրարեալ ի սրտի քում: Ջամենայն հոգս մարդկան ի բա՛ց քնշեալ ի քն, զի վասն ոգոց ընթանաս: Ջիրս աշխարհիս ապաքէն ցապաք թողոց ես. փոքր է այս, որ լծեալս լինի, եւ մեծամեծ է այն, որ ի Տեառնէն շնորհի: Թո՛ղ, լի՛ք ի բաց գառժամայնս եւ հաւատա՛ր դու ի պատրաստեալս: Չայնչափ բոլորեալ թիս տարերց տարեկանաց անցեր՝ զաշխարհիս զուր տարապարտուց զբաղեալ. արդ, զայս քառասնօրեայ ժամանակ ո՛չ եկեսցես՝ կանխեալ յաճախութեամբ, վասն քոյին ոգոյդ փրկութեան»²: Մկրտութեան Նախապատրաստուողը չպէտք է քննէր որեւէ մէկի, այլ աղօթական ներհայեցողութեամբ պատրաստէր իր անձը Սուրբ Հոգու շնորհներին... Նա պէտք է ներքին ստանար, պէտք է իր անձը պարարտ Սուրբ Հոգի կենթարար խօսքերով, իր ողջ եութեամբ դառնար առ Աստուած, «եւ Ինքն Ջրիստոս՝ մեծ Զահաւայապետն, զձերոցն բարուց նպաստ ընկալեալ, մատուցանիցէ զձեզ զամենեւեան առաջի Հօր եւ ասիցէ. «Ահաւասի՛կ ես եւ մակունք Իմ, զոր ետ Ինձ Աստուած» [Եսայ, Ը 18]³:

ՄԱԿԻՉՔ

Եւ այսպէս յաւուրն Մկրտութեան առ դռան եկեղեցոյն կատարելոց է բաժանայն զայս կարգ՝ հանդերձ միարամ ուխտիւն, ի վերայ սղալոց եւ չափահասակաց:

Աւի սաղմոս ի թիս Գ.

Ի՛. «Առ Բեզ, Տէր, համբարձի զանձն ին»:

ԻԵ. «Դա՛նտ արա ինձ, Տէր»:

Եւ այսպէս Մկրտութեան օրը բաժանայն միարամ ուխտով հանդերձ եկեղեցու դռան առջեւ կատարելու է հետեւեալ կարգը մանուկների եւ չափահասների վրայ:

Ապա թիս սատում է երեք սաղմոս.

Ի՛. «Տէր, դէպի Բեզ եմ բարձրացնում իմ անձը»:

ԻԵ. «Դա՛նտ արա ինձ, Տէր»:

1 Ա. Կիրելի Երուսաղէմացի, Ծառ Ա. «Կոչումն ընծայութեան», էջ 5
2 Լոյն, էջ 5-6
3 Լոյն, էջ 7

Մ. «Ողորմեա՛ր ինձ, Աստուած, ըստ մեծի ողորմութեան Բուն»:

Մարկասագն բարոզէ.

«Եւ ես վասն երախայիս աղաչեցուց զմարդասէրն Աստուած, զի ողորմեսցի սմա ըստ մեծի ողորմութեանն Իրում եւ արժանի արասցէ լուացման վերստին ծննդեան եւ զգեստու անպականութեան եւ զուզթոնեսցէ ընդ հաւատացեալս անուան Իրոյ եւ կեցուցէ ողորմութեամբ Իրով շնորհիս: Ամենակալ եւ արարիչ Տէր Աստուած մեր, կեցո՛ւ եւ ողորմեա՛»:

Գ «Տէր, ողորմեա՛»:

Բահանայն սաւ զաղօթս զայս ի վերայ.

«Ընդուցի՛ր, մարդասէր Տէր, զընծայեալս ի Բեզ զերախայն, սրբեա՛ր զմիսս եւ զխորհուրդ սորա յամենայն նենգութեանց հակառակորդին եւ արժանի՛ արա զսա ի ձեռն Աստուծոյն լուանալ զհնութիւն մեղաց իւրոց եւ նորոզել լուսով շնորհաց Բրիստոսի Բն: Որպէս զի եւ սա մեզ հանդերձ փառաւորեսցէ զՎայր եւ զՈրդի եւ զՍուրբ Հօգիդ այժմ եւ միշտ եւ յաիւեանս յաիւեանց. ամեն»:

Բարոզէ մարկասագն.

«Եւ ես վասն քաւութեան մեղաց, իջանելով ողորմութեանց Աստուծոյ ի վերայ երախայիս, զՏէր աղաչեցուց»:

Գ «Տէր, ողորմեա՛»:

Բահանայն սաւ զաղօթս.

«Տէր Աստուած՝ մեծ եւ փառաւորեալ յամենայն արարածոց, ի Բն ահաւոր անունդ ապաւինելով՝ ծառայս Բն խոնարհեցոյց զզուրիս իւր անուանդ Բն սրբոյ, որում կրկնի

Մ. «Ողորմի՛ր ինձ, Աստուած, ըստ Բն մեծ ողորմութեան»:

Մարկասագը բարոզում է.

«Եւ դարձեալ այս երախայի համար աղաչեմք մարդասէր Աստուծոյն, որպէս զի ողորմի սրան ըստ Իր մեծ ողորմութեան եւ արժանի անի վերստին ծննդեան լուացման եւ անպականութեան զգեստի եւ կարգի Իր անուան հաւատացեալների հետ եւ ապրեցնի, Իր ողորմութեան շնորհիս: Ամենակալ եւ Արարիչ Տէր Աստուած մեր, ապրեցրո՛ւ եւ ողորմի՛ր»:

Երեք «Տէր, ողորմեա՛»:

Բահանայն սատում է այս աղօթքը [մկրտութեան] վրայ.

«Ընդուցի՛ր, մարդասէր Տէր, Բեզ ընծայուող այս երախային, սրբի՛ր սրա միտքը եւ խորհուրդը հակառակորդի բոլոր նենգութիւններից եւ արժանացրո՛ւ սրան Աստուծոյն միջոցով լուանալ իր մեղքերի հնութիւնը եւ նորոզուել Բն Բրիստոսի շնորհների լոյսով: Որպէսզի սա էլ մեզ հետ փառաւորի Հօրը եւ Որդուն եւ Սուրբ Հօգուն այժմ եւ միշտ եւ յաիւեանս յաիւեանց. ամեն»:

Մարկասագը բարոզում է.

«Եւ դարձեալ մեղքերի քաւութեան, Աստուծոյ ողորմութիւններն այս երախայի վրայ իջնելու համար աղաչեմք Տիրոջը»:

Երեք «Տէր, ողորմեա՛»:

Բահանայն սատում է այս աղօթքը:

«Տէր Աստուած՝ մեծ եւ փառաւորեալ բոլոր արարածներից, Բն այս ծառան, ապաւինելով Բն ահաւոր անունդ, խոնարհեցրեց իր գլուխը Բն սուրբ անուանդ առջեւ, որին

ամենայն ծունր երկնաորաց եւ երկ-
բաւորաց եւ սանդարմնաականաց,
եւ ամենայն լեզու խոստովան լիցի,
թէ Տէր է Յիսուս Քրիստոս ի
փառս Աստուծոյ Վոր: Յայդմ ահա-
ւոր անուանէր հաղորդութիւն ընկալ-
ցի սա, որ հալածեաց զխաբէութիւն
զիսաց եւ զվազաշտութիւն մուրաւ-
թեան եւ զամենայն սատանայական
որոգայթս խափանեաց: Վայեաց,
Տէր, ողորմութեամբ Թո ի սա. մեր-
ժեա՛ր եւ հեռացո՛ր ի սմանէ՛ ամենա-
յաղբ կոչմամբ անուան Թո ի վերայ
ստաբ, զօղբալ յայսոց պղծոց զխոր-
հուրդս, զքանն եւ զգործս եւ զամե-
նայն խաղաղաւորութիւնս, որովք սովոր
են խաբել եւ կորուսանել զմարդիկ
չար դեռ: Որպէսզի, զարհուրեալ ի
յաղթող անուանէր, տազմապնսցի եւ
տանջեսցի աներեսայ տանջանօր,
երդմամբ հեռացեալ ի սմանէ՛ եւ
այլ մի՛ եւս դարձցի ի սա: Լցո՛ր երկ-
նային շնորհօք եւ զուարճացո՛ր ամե-
նաբարի կոչմամբդ՝ թրիստոնեայ
անուանելով: Եւ արժանի լիցի ի
զէլ ժամանակի Մկրտութեան
վերստին ծննդեան եւ, ընդունելով
զՆոզիզ Սուրբ, մարմին եւ անդամ
եղիցի Եկեղեցւոյ Թում սրբոյ, եւ
անբարա թրիստոնութեամբ կրօնաւո-
րեալ յայսմ աշխարհիս՝ եւ հանդեր-
ձեաց բարեացդ հասցուք ընդ ամե-
նայն սիրեցողս անուանգ Թո՛ փառա-
ւորելով զանփոփոխելի Տէրութիւնդ
Վոր եւ Որդւոյ եւ Վազայ Սրբոյ
այժմ եւ միշտ եւ յախտեանս յախ-
տեանց. ամեն՝:

ծունր են մատուցում բոլոր երկնա-
ւորները, երկրաւորները եւ սանդար-
մնաականները, եւ ամեն լեզու թող
խոստովանի, թէ Տէր է Յիսուս
Քրիստոս ի փառս Վայր Աստուծոյ:
Թող հաղորդուի սա այդ ահաւոր
անուանդ, որ հալածեց դեւերի խաբե-
ութիւնն ու կտապաշտութեան մուրաւ-
թիւնը եւ խափանեց բոլոր սատանա-
յական որոգայթները: Տէր, նայիր
Թո ողորմութեամբ սրան, Թո
անուան ամենայաղբ կոչմամբ սրա
վրայ՝ մերժիր եւ հեռացրու սրանից
պիղծ այսերի կողմից թաքցած
խորհուրդները, խօսքերը, գործերը
եւ բոլոր խաղաղաւորութիւնները, որոն-
ցով չար դեւերը սովոր են խաբել
եւ կործանել մարդկանց: Որպէսզի,
զարհուրելով Թո յաղթող անուանից,
տազմապն եւ տանջուի աներեսայ
տանջանօրով՝ երդմամբ հեռանալով
սրանից, եւ այլեւս չդառնայ սրա
մէջ: Լցրո՛ւր երկնային շնորհներովդ
եւ զուարճացրո՛ւր ամենաբարի կոչ-
մամբդ՝ թրիստոնեայ անուանելով:
Եւ թող արժանի լինի ժամանակի
յարմարութեամբ վերստին ծննդեան
Մկրտութեանը եւ, ընդունելով Սուրբ
Վոզիզ, մարմին եւ անդամ թող լի-
ցի Թո սուրբ Եկեղեցւոյն: Եւ, ան-
բարա թրիստոնութեամբ կրօնաւորե-
լով այս աշխարհում, նաեւ հանդեր-
ձեալ բարիքներիդ հասնենք բոլոր
Թո անուան սիրողներիդ հետ՝ փառա-
ւորելով Վոր եւ Որդու եւ Սուրբ Վո-
զու անփոփոխելի Տէրութիւնդ այժմ
եւ միշտ եւ յախտեանս յախտեանց.
ամեն՝:

Չարի՛ իշխանութիւնը մարդկային բնութեան մէջ հաստատուեց նա-
խաստեղծների պատուիրանազանցութեամբ: Մարդը, լսելով սատանային,
մերժեց Աստուծոյ սէրը եւ բարիքները, խախտեց պատուիրանը, զրկուեց
հայրենի դրախտի փափկութիւնից եւ արժանացաւ այս տխրական երկրի
պանդխտութեանը. մարդը, որ ստեղծուած էր Աստուծոյ պատկերով եւ նմա-
կութեամբ՝ վայելելու սատուածային բարիքների ամբողջութիւնը, յափշտա-
կուեց չարի պատրանքներով... Չարն իր նենգութիւններով, մոլորութիւններով,
որոգայթներով առգոյացաւ եւ արմատացաւ մարդկային բնութեան մէջ՝
իր խաբէութիւնների մէջ ստրկացնելով մարդկային ինքնութիւնը, խափանե-
լով մարդկային կամքի աստուածադիր ազատութիւնը:

Քրիստոսի փրկագործութեամբ մարդկային բնութիւնն ազատագրուել
է չարի իշխանութիւնից: Բանն—Աստուած ճշմարտապէս մարդացաւ եւ,
առանց մեղքի անցնելով մարդկային բնութեան կրքերի միջով, դատապար-
տեց մեղքը մարմնի մէջ... Քրիստոսի յարութեամբ մարդը ձեռք է բերել կա-
տարեալ հոգեւոր ազատութիւն եւ ազատուել մահուան դատապարտութիւն-
ներից: Նրան ծունր են մատուցում բոլոր երկնաւորները, երկրաւորները եւ
սանդարմնաականները. Յիսուս Քրիստոս Տէր է ի փառս Վայր Աստուծոյ.
ամեն: Նրա ամենայաղբ եւ ահաւոր անուան հաղորդակցութիւնը սրբում է
հակառակորդի բոլոր նենգութիւններից, հալածում դեւերի խաբէութիւնը եւ
կրապաշտութեան մոլորութիւնը...

Սակայն Աստուծոյ փրկութեանը պէտք է ընդհանջ գնալ, մարդը չի
կարող կրաւորապէս, առանց Աստուծոյ լոյսի առջեւ բացուելու, առանց սե-
փական կամքն Աստուծոյ կամքին ներդաշնակելու հաղորդակից դառնալ
Քրիստոսի բերած հոգեւոր ազատութեանը: Մկրտութեան արարողութեան
այս հանդիսաւոր սկիզբն արդէն իսկ ուրուագծում է մարդու փրկաբանա-
կան նախընթացը: Մարդը դեռ մուտք չի գործել Քրիստոսի Եկեղեցին: Նա
կամովի եկել է Եկեղեցու դռան առջեւ եւ իր գլուխը խոնարհեցրել Աստուծոյ
փրկութեան առջեւ այսուհանդերձ, նա դեռեւս իրաւունք չունի մուտք գոր-
ծել Աստուծոյ Եկեղեցի... Նրան ընդհանջ են ելել Եկեղեցու սպասաւորները՝
գորացնելու եւ նախապատրաստելու իրենց աղօթքներով, հաւաստիանալու
նրա՛ն առ Աստուած դարձի՛ ճշմարտացիութեան մէջ եւ ապա ուղեկցելու
նրան դէպի Եկեղեցի: Նրանք քահանայի միջոցով խնդրում են մարդասեր
Տիրոջը՝ ընծայեալին արժանաւորել Աստուծոյ Մկրտութեանը, լցնել երկնա-
յին շնորհներով եւ զուարճացնել երկնային կոչմամբ, որպէսզի իրենց հետ ի
զօրու լինի փառաւորել Ամենասուրբ Երրորդութեանը:

1 Մինչեւ զգալի աշխարհ ներթափանցելը չարը սկիզբ էր առել իմանալի աշխար-
հում, սակայն՝ ոչ թէ Աստուծոյ արարութեամբ, որն ըստ ամենայնի բարի է. այլ՝
որոշ իրեշտակների անձնիշխան կամքով... Վերջիններիս կողմից տեղի է ունե-
նում խոռովութիւն, նրանք ատելութեամբ են համակում Աստուծոյ եւ Նրա արար-
չութեան նկատմամբ, նրանց կամքը սկսում է մերժել սատուածային բարութիւնը,
ժխտել էն, կորստն ձգտել դէպի ոչնէ... Դառնալով խաւարի ոգիներ՝ ընկած
իրեշտակները մտում են որպէս Աստուծոյ արարածներ, այսինքն՝ լուսեղն, իրեշ-
տակային բնութիւն ունեն:

Այս աղօթքներին յաջորդող հարցերն ու պատասխանները ցոյց են տալիս հոգու այն անհրաժեշտ նախապատրաստութիւնը, որից յետոյ նա կարող է ճշմարտացիօրէն մուտք գործել Ջրիստոսի ժառանգութեան մէջ:

ՀՐԱԺԱՐՈՒՄ

Եւ ապա հրամայէ երախային դառնայ յարեամուսու եւ երդմնեցուցանէ երիցս անգամ ասելով այսպէս.

«Հրաժարիմք ի քէն, սատանայ, եւ յամենայն խաբէութենէ թումմ եւ ի պատրանաց թոց եւ ի պաշտամանէ թումմ եւ ի զնացից թոց եւ ի երեշտակաց թոց»:

Եւ դարձնայ հարցանէ քահանայն.

«Հրաժարեն, երաժարեն, երաժարեն»:

Եւ ըստ միոյ միոյ հարցմանն ասացէ.

«Հրաժարեն»:

Ապա հրամայում է երախային դառնայ արեամուտք եւ երդուեցնում է երեք անգամ ասելով այսպէս.

«Հրաժարում եմք քեզանից, սատանայ, թո ողջ խաբէութիւնից, թո պատրանքներից, թո պաշտամունքից, թո ընթացքից եւ թո երեշտակներից»:

Եւ դարձնայ քահանան հարցնում է.

«Հրաժարում ես, երաժարում ես, երաժարում ես»:

Եւ իւրաքանչիւր հարցումին պիտի ասի.

«Հրաժարում եմ»:

Այսօրոյա Սկրտութեան արարողութեան մէջ գործածուող անուղղակի, անդէմ, ընդհանուր ձեւն ուղիղ արտայայտութիւնն է մեր կրօնական գիտակցութեան անկման: Բնիկ հայկական ծեսում առկայ հրաժարման արարողութիւնը գերծ է չարը մերժելու այսօրոյա անորոշ ձեակերպումներից, երբ մկրտուողի փոխարէն ամէն ինչ յովանկիաբար ասում է քահանայի կողմից: Քահանայի եւ մկրտուողի հարց ու պատասխանը ստեղծում են այն հոգեբանական միջավայրը, ուր առաւելագոյնս դրսեւորում է մկրտուողի կամովի դարձը սատանայից, նրա ողջ խաբէութիւնից, պաշտամունքից, ընթացքից եւ երեշտակներից:

Արեւմուտքը նշանակն է խաւարի, սատանայի բնակավայրի: Ակրտուողը չի երկնչում դէմ առ դէմ կանգնել սատանայի առաջ. նա անցել է պատրաստութեան երկարատեւ շրջան: Սակայն նրան առաւելապէս զօրացրել են քահանայի շին առաջ կարողացած աղօթքները:

Չարի մերժումը մարդու կամքի ազատութեան վկայութիւնն է: Այս մերժումը նախ եւ առաջ մարդու ներքին նախապատրաստութեան արտայայտութիւնն է. մարդը երկարատեւ նախապատրաստութեամբ ներքնապէս հեռացել է չարից, որը կոչւում է մեռելութիւն այս աշխարհի՝ նկատմամբ, այ-

սիւնը՝ սեփական մարմնի անդամների, զգայութիւնների, հոգու շարժումների, մտքի զօրութիւնների անկենդանութիւն մեղքի նկատմամբ: Մերժումը միաժամանակ հոգեւոր զգուշութեան եւ շրջահայեցութեան սկիզբ է մեր ներսում, մեր գործերում հրաժարուելով չարից՝ մենք պէտք է զգուշանանք նրա հրապոյրներից. «Հրապուրեալ հրապուրէ նա, այլ ոչ եթէ բռնութեամբ յաղթահարեալ կարէ որ ոչն անսան նմա»¹: Յատկապէս պէտք է մտքերի մեծ զգօնութիւն, որոնց միջոցով չարը սովորաբար ախտաւոր ցանկութիւններ է սերմանում մեր մէջ. «Ապա եթէ անխտիր ցանկութեան զմտաւ ածիցես, քո իսկ խորհրդովքն արմատս չարեաց ի քեզ տնկէ եւ, թակարթապատ արարեալ զքեզ, քոյին խորհրդովքն շարեալ պատեալ, ի խորխորատն չարեաց կործանեսցէ զքեզ»²: Չարն ատելը ինքնանկատարակ չէ, այլ բարին սիրելու սկիզբն է: Անհրաժեշտ է կամովի դարձ առ Աստուած, հրաժարում մեր մեղսահալ—մարմնահալ կամքից, եթէ պատրաստուում եսք դառնալ երկնքի արքայութեան ժառանգորդներ. «Եւ որք հրաժարին ի պատիր խաբէութենէ մարմնաւոր վարուցս՝ լուացեալ զմիտս շնորհօք ի խղճէ չարեաց ստոյգ զղջմամբ, ապաշխարութեամբ եւ արտասուօք, ասել զչարն եւ սիրել զբարին, խափան լինել մուր խաբէութեան ուսման եւ ընծայաբեր լինել ճշմարիտ հաւատով Ամենասուրբ Երրորդութեանն, որք այսմ արժանի լինին, առնուն զանուն առաքելութեան անտեսաց Նորոց Կտակարանաց եւ ժառանգաւոր լինին արքայութեանն երկնից»³: Այսպիսով, հրաժարման համար պէտք է՝ ա) նախապատրաստութիւն, այսինքն՝ գործնական մեռելութիւն այս աշխարհի նկատմամբ եւ տեսական ճանաչողութիւն մեղքի ոլորտի, բ) ներանձնական կեանքի հաստատութիւն եւ որոշակի փորձառութիւն՝ զգուշանալու համար առաջիկայ փորձութիւններից, գ) վճռական պատրաստակամութիւն՝ Ջրիստոսի փրկութեան առջեւ բացուելու եւ շնորհական ներհաստատման:

ՀԱՄԱՏՔԻ ԽՈՍՏՈՎԱՆՈՒԹԻՒՆ

Ապա դարձուցանէ յարեւելս՝ խոստովանելով զՄի Աստուածութիւն Մորոյ Երրորդութեանն երիցս անգամ այսպէս.

«Տաւառն յԱմենասուրբ Երրորդութիւնն՝ ի Հայր եւ յՈրդի եւ ի Հօգին Սուրբ»:

Ապա դարձնում է դէպի արեւելք՝ երեք անգամ այսպէս խոստովան[եցն]ելով Սուրբ Երրորդութեան Մի Աստուածութիւնը.

«Տաւառն եւ Ամենասուրբ Երրորդութեանը՝ Հօրը, Որդուն եւ Սուրբ Հօգուն»:

[Երախան երեք անգամ պատասխանում է՝ հաստում եմ]⁴:

¹ Այս աշխարհի արտայայտութիւնը Նոր Կտակարանի եւ ս. հայրերի գրուածքների ամենակիրառական արտայայտութիւններից է, որով բնորոշում է մեղքի ոլորտն ընդհանրապէս: Այս աշխարհը հաւաքական անուն է, որն իր մէջ է ներառում բոլոր մեղքերն իրենց տարատեսակներով:

1 Ա. Կիրեղ Երուսաղէմացի, Ճատ Բ, «Դուան ընծայութեան», էջ 11
2 Նոյն
3 «Սրբոյն Գրիգորի հայոց Լուսաւորի վարդապետութեան ճանք յաճախապատումք եւ յուսաւորք», Ճատ Ե, Կ Դոկիս, 1824, էջ 44
4 Դրեցիւք ըստ տարրեցեցումների (տե՛ս Կ. Սահակ Եմմանեան, «Սկրտութեան արարողութիւնը մաշտոցներու մէջ», 1972, հ. 2—3, էջ 192—193):

Հարցումը բահանայն այսպես.

«Հաւատն ի Հայր, հաւատն յՈր-
դին, հաւատն ի Սուրբ Հօգին»:

Եւ ըստ միոյ միոյ ասացէ երա-
խայն.

«Հաւատմ, հաւատմ, հաւատմ»:

Եւ դարձեալ հարցումէ երկու ան-
գամ.

«Հաւատն, հաւատն, հաւատն»:

Եւ առ միոյ միոյ ասացէ երախայն.

«Հաւատմ»:

Եւ պաշտեն զՀաստատմն Նիկիոս ի
րում:

Դեպի արեւելք դառնալը խորհրդանշում է մեր հոգու դարձը դեպի
Քրիստոս, դեպի Լոյս: Արեւելքից ծագող զգալի արեգակի լոյսը խորհրդա-
նշում է հոգեւոր արեւելքից ծագած իմանալի Արեգակի՝ Քրիստոսի փրկու-
թեան լոյսը:

Լորից մենք տեսնում ենք, որ բնիկ հայկական ծեսում առկա է հա-
ւատքի խոստովանութեան անհատական ձեւ: Հարց ու պատասխանին յա-
ջորդում է Նիկիական հանգանակի արտասանութիւնը: Բոլոր հին ձեռագրե-
րում, ի տարբերութիւն յոզնակի «Հաւատամքի», արտասանում էր «Հաւա-
տում եմ Սի Աստուծոյ...»՝ դարձեալ ի տարբերութիւն յոզնակի, անհատա-
կան ձայնը խլացնող, անհատի կամովի դարձը չլեզատող կերպերի:

Հաւատքի խոստովանութիւնը նախապատրաստութեան կամ երախա-
յութեան կարգի գլխաւոր եւ եզրափակիչ արարողութիւնն է. երկարատե
նախապատրաստութիւնից յետոյ մարդը պատրաստ է սուրբ Դաւանութեան
խոստովանութեան: Նա ուսանել է հաւատքի տեսական եւ գործնական
սկզբունքները, սրտով հաստատուել—հաւատացել է Քրիստոսի Աւետարա-
նին, սակայն փրկութեան ժառանգութիւն մուտք գործելու համար պէտք է
բերանի խոստովանութիւն. «Ջի սրտի հաւատայք յարդարութիւն եւ բերա-
նով խոստովանիք ի փրկութիւն» [Հոմ. Ժ 10]:

Բահանան հարցնում է այսպես.

«Հաւատում ես Հօրը, հաւատում ես
Որդուն, հաւատում ես Սուրբ Հօ-
գուն»:

Եւ երախան մէկ առ մէկ պիտի
ասի.

«Հաւատում եմ, հաւատում եմ, հաւա-
տում եմ»:

Եւ դարձեալ երեք անգամ հարց-
նում է.

«Հաւատում ես, հաւատում ես, հա-
ւատում ես»:

Եւ երախան մէկ առ մէկ պիտի
ասի.

«Հաւատում եմ»:

Ապա ամբողջապէս երգում են Նի-
կիոյ «Հաստատմը»:

Եկեղեցու հայրերը դաւանական հաւատքը՝ կամ հաւատքի դաւանու-
թիւնը (խոստովանութիւնը) դիտել են որպէս հաւատքի առաջին տեսակ կամ
ստորիճան. «Ջի առաջին տեսակ ձանաչելոյ զԱստուած ուղիղ հաւատոցն
խոստովանութիւնն է...»²: Հաւատքի խոստովանութիւնը Քրիստոսի Եկեղե-
ցի մուտք գործելու խորհրդական դուռն է: Միայն նա կարող է մուտք գոր-
ծել Քրիստոսի Եկեղեցի, ով ունի ճշմարիտ հաւատքի դաւանութիւնը. «...զի
անուն քրիստոնէութեան զՔրիստոս ճշմարիտ խոստովանելն է. եւ քրիստո-
նեայ անուանի. որ զճշմարիտ խոստովանութիւնն ստացեալ ունի»³:

Ապա ասեն սաղմոս ի թիս ճժէ՝
«Խոստովան եղերուք Տեառն, զի բա-
րի է», մինչեւ ցայն վայրն՝ «Բացէք
ինձ գորուն»:

Ապա թիս ասում են ճժէ սաղմո-
սը՝ «Խոստովանեցէք Տիրոջը, որովիե-
տեւ բարի է», մինչեւ այն տեղը՝
«Բացէք ինձ դռները»:

***

Եւ, բացեալ զԵկեղեցին, մտանեն ի
ներքս՝ երթալով առաջի Ասագանին,
պատրաստ ունեալով զիղն սուրբ:

Բարոզէ սարկաազն.

«Եւ ես վասն իջանելոյ ի յիղս յայս
շնորհք Ամենասուրբ Հօգայդ զՏէր
աղաչեսցուք»:

Գ «Տէր, ողորմեա՛»:

Բահանայն ասէ զարօթս զայս.

«Օրինեալ ես, Տէր Աստուած մեր,
որ ընտրեցեր Քեզ ժողովուրդ ի բա-
հանայութիւն եւ ի թագաւորութիւն,
յազգ սուրբ եւ ի ժողովուրդ սեպիե-
կան. ըստ որում եւ յառաջագոյն
իսկ օծեր զբահանայս եւ զթագա-
տոս եւ զմարգարէս՝ այսպիսի ամե-
նասուրբ իլղով: Եւ այժմ աղաչեմք
զՔեզ, Տէր բարեբար, առաքեա՛
զճնարես Հօգայդ Սրբոյ ի յիղս

Եւ, բացելով Եկեղեցին, ներս են
մտնում զնալով Ասագանի առաջ,
պատրաստ ունենալով սուրբ իլղը:

Սարկաազը բարոզում է.

«Եւ դարձեալ այս իլղի վրայ Ամենա-
սուրբ Հօգու շնորհներն իջնելու հա-
մար աղաչեմք Տիրոջը»:

Երեք «Տէր, ողորմեա՛»:

Բահանան ասում է այս աղօթքը.

«Օրինեալ ես, Տէր Աստուած մեր,
որ Քեզ ժողովուրդ ընտրեցիր՝ քահա-
նայութեան եւ թագաւորութեան,
սուրբ ազգ եւ սեփական ժողովուրդ
[իլնելու համար], ըստ որի էլ նա-
խապէս իսկ օծեցիր քահանաներին,
թագաւորներին, մարգարէներին այս-
պիսի ամենասուրբ իլղով: Եւ այժմ
աղաչում ենք Քեզ, բարեբար Տէր,
այս իլղի վրայ առաջիք Սուրբ Հօ-

1 Այս մասին աւելի մանրամասն տե՛ս Մետրոպ քահանայ Արամեան. «Երեք Տիեզե-
րական ժողովների դաւանութիւնը», «Գանձասար», հ. Ա, 1992, էջ 110; «Հայ Եկե-
ղեցու քրիստոսաբանական մտքի ուրուագծեր (7—Ը դդ.)», հ. Բ, 1992, էջ 86:

2 ս. Աթանաս Աղեքսանդրացի, «ՅԱմենասուրբ Երրորդութիւն», «Ա. Աթանասի
Աղեքսանդրիոյ հայրապետի ճառք. թուղթք եւ ընդդիմասացութիւնը», Վենետիկ,
1699, էջ 239

3 Լոյն, էջ 240

յայս, զի որ օճցի սովաւ, եղիցի նմա ի սրբութիւն հոգեւոր իմաստութեան, ի նահապետութիւն եւ յաղթութիւն հակառակամարտին, ի զօրութիւն պատմիրանապահութեան, առաքինի գործոց եւ յամենակատար երեսնեցաւ եւ ի կրթութիւն աստուածաշատութեան: Որպէսզի յուստորեալ մտք կեցցէ յայսմ աշխարհիս՝ ի փրկութիւն անձին իւրոյ, ի պատի եւ ի փառս Ամենասուրբ Երրորդութեան, արժանատիի եւ հասանելի վիճակի ժառանգութեան սիրելեաց անուան Յիսուսի Բրիստոսի՝ Տեառն մերոյ, ընդ Որում Բեզ Հօր եւ Սուրբ Հօգույն վայել է փառք, իշխանութիւն եւ պատի այժմ եւ միշտ եւ յաւիտեան յաւիտենից. ամեն»:

զուր շնորհները, որպէսզի, ով օծուի արանով, նրա համար լինի որպէս հոգեւոր իմաստութեան սրբութիւն, նահապետութիւն եւ յաղթութիւն հակառակամարտ [չարի] նկատմամբ, պատմիրանապահութեան եւ առաքինի գործերի զօրութիւն, ամենակատար երեսնեցան եւ աստուածաշատութեան կրթութիւն: Որպէսզի յուստորում մտքով ապրի այս աշխարհում՝ ի փրկութիւն իր անձի եւ ի պատի եւ ի փառս Ամենասուրբ Երրորդութեան՝ արժանատր լինելու եւ հասնելու մեր Տէր Յիսուս Բրիստոսի անուան սիրելիների ժառանգութեան վիճակին, Որի եես Բեզ՝ Հօրը եւ Սուրբ Հօգույն, վայել է փառք, իշխանութիւն եւ պատի այժմ եւ միշտ եւ յաւիտեան յաւիտենից. ամեն»:

Եկեղեցի մտնելով՝ գնում են դէպի Աւագան: Ձեռագիր մաշտոցները միաբերան պատուիրում են՝ *պատրաստ ունենալով սուրբ իւղը*. որոշ հին ձեռագրերում սուրբ իւղի փոխարէն օծութեան իւղ է: Տպաւորութիւնն այնպիսին է, որ խօսքը Միտոնի մասին է, սակայն թէ՛ սարկաւազի քարոզում եւ թէ՛ քահանայի աղօթքում խնդրում է նրա վրայ առաքել Սուրբ Հոգու շնորհները, ինչն անիմաստ կլինէր օրինուած սուրբ Միտոնի դէպքում: Անկասկած, այս քարոզն ու աղօթքը երախաների օծութեան իւղի օրինութեան հետքերն են: Այս մասին է որոշակիօրէն խօսում ս. Յովհաննէս Օձնեցու ժ կանոնը. «Պարտ է արժան է զՄկրտութեան ձեռք քահանային օրինել մի ըստ միոյք ընդ մկրտելն, ըստ բաւականի ժամուն պիտոյից, եւ նոյնժամայն, առ մկրտեալսն մերձեցուցանելով, գորհնեալն սպառել եւ մի՛ իշխել զմիանգամ օրինեալն բազում անգամ օրինել, եւ միայն օծանել նովաւ գերեխայսն եւ զմկրտեալսն ընդ մկրտելն յԱւագանին, եւ յայլ խորհուրդ օծման մի՛ իշխեսցէ մատուցանել զնա»¹:

Այսուհանդերձ, երախաների օծումն անհետացել է Մկրտութեան արարողութիւնից, բացառութեամբ իւղի օրինութեան քարոզի եւ աղօթքի՝ ոչ մի հետք կամ խորագիր չի պահպանուել: Տպագիր մաշտոցները երախաների օծութեան այս խնդիրը լուծել են՝ ձեւափոխելով քարոզի եւ աղօթքի

իմաստը:

Ս. Գրիգոր Տաթեւացու հետեւեալ արտայայտութիւնից՝ «...զի մի՛ համարձակեցցին քահանայք եւ զձեռք օրինելն վերստին մոռցնել յեկեղեցի»¹, ակնբերել է, որ ձեռք օրինութեան դէմ պայքար է եղել, եւ այն դուրս է մղուել մեր Եկեղեցու ծիսական—բարեպաշտական կիրառումից... Հիմնական պատճառն այն էր, որ օրինուած ձեռք գործածումը հիւանդների եւ տկարների վրայ խափանում էր խոստովանութիւնը²: Սակայն թէ ինչո՞ւ է երախաների օծումը³ անհետացել Մկրտութեան ծեսից, տակաւին մնում է անորոշ:

ՉՐԻ ՕՐՀՆՈՒԹԻՒՆԸ

Եւ ապա զօրն յԱւագանն արկանէ խաչանման:

Մաղմու ԻԸ. «Ձայն Տեառն ի վերայ ջրոց»:

Ընթերցում յԵզեկիել մարգարէ [Եզեկ. ԼԶ 25—28]:

Պօղոսի առաքելոյն ի Գաղատացոց թղթոյն է ընթերցումս [Գաղատ. Գ 24—29]:

Ալեո: Մաղմու ԻԲ. «Տէր հովուեցէ զիս...»:

Անտարան ըստ Յովհաննէս [Յովհ. Գ 1—8]:

Բարդուղիսն ի վերայ Մկրտութեան ջրոյն.

«Լսան խաղաղութեան ամենայն աշխարհի եւ հաստատութեան սրբոյ Եկեղեցոյ զՏէր աղաչեսցուք:

«Լսան ի վերուստ խաղաղութեան եւ փրկութեան անձանց մերոց զՏէր աղաչեսցուք:

«Լսան հայրապետին մերոյ կենաց եւ հաւատոյ զՏէր աղաչեսցուք:

«Լսան զի Տէր ուղղեցէ զգործս ձե-

Եւ ապա ջրոյն խաչանման լցնում է Աւագանի մէջ:

Մաղմու ԻԸ. «Աստուծոյ ձայնը ջրերի վրայ է»:

Ընթերցում Եզեկիել մարգարէից [Եզեկ. ԼԶ 25—28]:

Պօղոս առաքելայի՝ Գաղատացիներին ուղղում թղթից է ընթերցումը [Գաղատ. Գ 24—29]:

Ալեո. Մաղմու ԻԲ. «Տէրը կեովոյի ինձ...»:

Անտարան ըստ Յովհաննէս [Յովհ. Գ 1—8]:

Բարդուղիսն Մկրտութեան ջրի վրայ.

«Ողջ աշխարհի խաղաղութեան եւ սուրբ Եկեղեցու հաստատութեան համար աղաչենք Տիրոջը:

Ի վերուստ խաղաղութեան եւ մեր անձերի փրկութեան համար աղաչենք Տիրոջը:

Մեր հայրապետի կենցիկ եւ հաւատքի համար աղաչենք Տիրոջը:

Որպէսզի Տէրն ուղղի այս քահանայի

1 ս. Գրիգոր Տաթեւացի. «Լսան է խորհրդոյ Եկեղեցոյ», «Ամատան հատոր», էջ 148

2 Տէ՛ս նոյն, էջ 148:

3 Իւղի, միտոնի խորհրդաբանութեան եւ օծման հարցերի մասին անյի մանրամասն ուսումնասիրութիւն կլինի յաջորդ հատորում՝ Պրոշմի արարողութեան մասին մեր ուսումնասիրութեան մէջ:

1 «Յովհաննէս Իմաստաբիրի Անձնեցոյ մատենագրութեան», Վենետիկ, 1833, էջ 26

նաց բահանայիս, որ անն զՄկրտութիւնս, զՏէր աղայնացուց:

Վասն սրբելոյ ասաջիկայ ջրոյս եւ գալ գործակցութեանն Հոգոյն Սրբոյ զՏէր աղայնացուց:

Վասն ընդունելոյ սմա գործութիւնսն Յորդանանու զՏէր աղայնացուց:

Վասն լինելոյ սմա բժշկութիւն հոգաց եւ մարմնոց զՏէր աղայնացուց:

Վասն վերածննդոց, որք ի սմա մկրտին, լինել որոյիս Լուսոյ եւ ճշմարտութեան, զՏէր աղայնացուց:

Ցիշելով զԱստուածածինն եւ զմիշտ Կոյսն Մարիամ եւ զՄկրտիչն Յովհաննէս եւ զամենայն սուրբս՝ եւ նոքօք զՏէր աղայնացուց:

Եւ ես միաբան վասն ճշմարիտ եւ սուրբ հաւատոյս մերոյ զՏէր աղայնացուց:

Չանձինս մեր եւ զմիմեանս Տեսան Աստուծոյ ամենակալին յանձն արասցուց:

Ողորմեաց մեզ, Տէր Աստուած մեր, ըստ մեծի ողորմութեան Բոյս. ասացուց ամենքեան միաբանութեամբ»:

Եւ կացուսցէ զնորընծայն մօտ յԱստուծոյն եւ ասէ զաղօթս զայս.

«Դե՛ս, Տէր, գորութեամբ Բոյ մեծու արարեր զծով եւ զցամաք եւ զամենայն, որ ի նստ արարածք իցեն: Որոշեցեր եւ կացուցեր զզուրս ի վերայ բան զերկինս եւ ի բնակութիւնս յուսեղէն գորաց, որք կան յանդադար փառաբանութեան Բոյս: Առաքեցեր զսուրբ առաքելսն Բո՛ս՝ հրաման առ յով թարգել եւ մկրտել յանուն Հօր եւ Որդոյ եւ Հոգոյն Սրբոյ զամենայն հեթանոսս: Այլ եւ սահմանեցեր անսուս բանիւղ՝ ոչ

ձեռքի գործը, որ կատարում է Մկրտութիւնը, աղայնք Տիրոջը:

Ասաջիկայ ջուրը սրբելու եւ Սուրբ Հոգու գործակցութեան գալու համար աղայնք Տիրոջը:

Որպէսզի սա ընդունի Յորդանանի օրհնութիւնները, աղայնք Տիրոջը:

Որպէսզի սա հոգիների եւ մարմինների բժշկութիւն լինի, աղայնք Տիրոջը:

Որպէսզի սրանով մկրտուող վերածնուածները լինեն Լոյսի եւ ճշմարտութեան որդիներ, աղայնք Տիրոջը:

Ցիշելով Աստուածածինն եւ միշտ Կոյս Մարիամին եւ Յովհաննէս Մկրտիչն եւ բոլոր սուրբերին՝ եւ նրանցով աղայնք Տիրոջը:

Եւ դարձեալ մեր ճշմարիտ եւ սուրբ հաւատքի համար միաբան աղայնք Տիրոջը:

Մեր անձերը եւ միմեանց ամենակալ Տէր Աստուծոյ յանձնեմք:

Ողորմիր մեզ, Տէր Աստուած մեր, ըստ Բոյ մեծ ողորմութեան. բոլորս միաբան ասեմք»:

Եւ նորընծային կանգնեցնում է Ասագանի մօտ եւ ասում այս աղօթքը.

«Դե՛ս, Տէր, Բոյ մեծ գորութեամբ արարեցիր ծովը, ցամաքը եւ նրանց միջի բոլոր արարածներին: Բաժանեցիր եւ հաստատեցիր ջրերը երկնքի վերնում եւ յուսեղէն գործերի բնակավայրերում, որոնք անդադար փառաբանում են Բեզ: Առաքեցիր Բոյ սուրբ առաքելներին՝ հրաման առ յով թարգել եւ մկրտել բոլոր հեթանոսներին Հօր եւ Որդու եւ Սուրբ Հոգու անունով: Այլեւ անսուս խօսքով սահմանեցիր՝ ջրով եւ հոգով

ծննդեղոցն ջրով եւ Հոգով ոչ մտանել յարքայութիւնն: Յորմէ բանէ զարեւորեալ ծառայս Բոյ, ցանկանալով մշտնջենատր կենացդ, եկն կանալ ի Մկրտութիւն հոգեւոր ջրոյս պատրիկ: Աղայնք զԲեզ, Տէր, առաքելս՝ զՀոգիդ Սուրբ ի ջուրս յայս եւ սրբեա՛ զսա, որպէս սրբեցեր զՅորդանան՝ իջանելով ի նմա, Ամենատրրդ ի մեղաց, Տէր մեր Յիսուս Բրիստոս, յորինակ յայսմ Ասագանի Մկրտութեան, վերստին ծննդեան ամենայն մարդկան: Եւ շնորհեա՛ սմա զզուրս զայս, յորում մկրտի այժմիկ, ի թողութիւն մեղաց, յընդունելութիւն Հոգւոյդ Սրբոյ, զորդեզութիւնն Հօրդ երկնատրի, ի ժառանգութիւն արքայութեանդ երկնից: Որպէսզի, սրբեալ ի մեղաց, ի հաճոյս կանաց Բոյ կեցցէ ի յայսմ աշխարհիս եւ ի հանդերձեալս զանսպառ բարիսդ ընդ ամենայն սուրբս Բոյ ընկալցի եւ զանութեամբ փառատեցցէ զՀայր եւ զՈրդի եւ զՍուրբ Հոգիդ այժմ եւ միշտ եւ յաւիտեանս յաւիտենից. ամէն»:

Ապա անցէ ի սուրբ յիղոյն յԱսագանն իսպառնալով ասելով պէտք:

Չուրը՞, որպէս մաքրագործման եւ ազատութեան նիւթական նշանակ, բնատրուած է մաիդու ներաշխարհում... Հին Կտակարանում հանդիպում ենք ջրով լուացման արարողութիւնների, որոնք մարմնական մաքրա-

չծնուածին չմտնել արքայութիւն: Այդ խօսքից զարեւորած Բոյ այս ծառան, ցանկանալով մշտնջենատր կենցիկի [հաղորդակցութիւնը], կանովի եկա՛ այս հոգեւոր ջրով մկրտուելու: Աղայնում ենք Բեզ, Տէր, առաքիր Սուրբ Հոգիդ այս ջրի վրայ եւ սրբիր այն, ինչպէս սրբեցիր Յորդանանը՝ նրա մէջ իջնելով, Ամենատրրդ մեղքերից, Տէր մեր Յիսուս Բրիստոս, որպէս օրհնակ այս Ասագանի Մկրտութեան, բոլոր մարդկանց վերստին ծննդեան [համար]: Եւ շնորհիր սրան այս ջուրը, որով մկրտում է, որպէս մեղքերի թողութիւն, Սուրբ Հոգու ընդունելութիւն, որդեզութիւն՝ երկնատր Հօրդ, ժառանգութիւն երկնքի արքայութեանդ: Որպէսզի, սրբուելով մեղքերից, Բոյ կանքին հաճելի ապրի այս աշխարհում եւ թո հանդերձեալ [կենցեցում] Բոյ բոլոր սուրբերի հետ ստանալ անսպառ բարիքները եւ զանութեամբ փառատրի Հօրը եւ Որդուն եւ Սուրբ Հոգուն այժմ եւ միշտ եւ յաւիտեանս յաւիտենից. ամէն»:

Ապա սուրբ իղից իսպառնալով բող լցնի Ասագանի մէջ՝ ասելով պէտք:

1 ըստ N 1001 (Երեսան) ձեռագրի
2 Այստեղ մենք չենք անդրադառնում ջրի բազմանշանակ խորհուրդներին. այլ միայն դիտարկում ենք Մկրտութեան ջրի աստուածաբանութիւնը:

գործման օրինակով յայտակերպում են Աստուծոյ զօրութեամբ հոգու ազատագրումը մեղքի աղտերից. «Եւ մատուցես զԱհարոն եւ զորդիս Նորա ի դուռն խորանին վկայութեան եւ լուսացես զնոսա ջրով» [Ելք IV 12], «Եւ մատոյց Մովսէս զԱհարոն եւ զորդիս Նորա եւ լուսաց զնոսա ջրով» [Դեառ. Ը 6]: Ջրի հոգեւոր նշանակութիւնը, որպէս Աստուծոյ սրբաբար ներգործութեան նիւթական միջոց, յատկապէս մեծ խորութեամբ է արտացոլուած Եզեկ. ԼԶ 25—28 տեղիցում¹, ուր մարդու վրայ սուրբ ջրի զօրումը խորհրդանշում է մեղքերից ազատագրումը, հոգեւոր նորոգութիւնը, նոր սրտի հաստատումը: Սակայն պէտք չէ ջուրը դիտել որպէս սոսկ սրբազան նշան, որը գործում է անկախ մարդու կամքից, այլ ջրի սրբացնող զօրութիւնը գործում է միայն համապատասխան հոգեվիճակների անկայութեան դէպքում: Առհասարակ, սրբազան նշաններն իրենց մէջ յանգուցում են աստուածաբանական (ի վերուստ, շնորհական) եւ մարդաբանական (ի ներջուստ, գործնական) գործօններ: Այսինքն՝ սրբազան նշանն ունի իր սրբաբար զօրութիւնը, որը կենդանագործում է միայն նախապատրաստուած հոգիներում: Եթէ աստուածային նշանը չարից ազատագրման համար է, ապա մարդը պէտք է կամովի հրաժարովի չարից խորը զղջումով եւ ապաշխարութեամբ, պէտք է դարձի գայ առ Աստուած:

Ներքին մարդուն ուղղուած հզօր կոչով նշանաւորուեց Յովհաննէս Մկրտչի ապաշխարութեան մկրտութիւնը, ուր ջրով մկրտուելը խորհրդանշում էր հրաժարումն այս աշխարհից, դարձն առ Աստուած, հոգու նախապատրաստութիւնը մօտեցող աստուածային Լոյսին: Յովհաննէս մկրտութեան մէջ յատկապէս ընդգծուած է Աստուծոյ փրկութեան հիսկտակարանեան սպասումը. «Ապաշխարեցէ՛ք, քանզի մերձեցել է երկնքի արքայութիւնը» [Մատթ. Գ 2]: Յովհաննէսն ինքը վկայում է, որ իր մկրտութիւնը (հետեւաբար նաեւ՝ հիսկտակարանեան ջրի լուսցումները) դեռեւ կատարեալ չէ: Ոչ մի նիւթական նշան դեռեւս կատարեալ չէ, աշխարհն առեւանգուած է չարի կողմից... Կատարեալ մկրտութիւնը լինելու է Ջրիստոսով. «Եւ մկրտեսցէ զձեզ ի Հոգին Սուրբ եւ ի հուր» [Մատթ. Գ 11]: Այսպիսով, Հին Կտակարանում ջրի խորհուրդը խարսխուած է երկու կարեւոր յանգոյցների վրայ՝ սրբագործում եւ ապաշխարութիւն:

Բանի մարդեղութեամբ ամբողջանում են բոլոր հիսկտակարանեան կերպերը, եւ նիւթը ձեռք է բերում եապէս նոր հոգեւոր արժեքներ: Ջուրը դառնում է փրկութեան, վերստին ծննդեան, Աստուծոյ ժառանգութիւն մուտք գործելու սրբազան նշանակ: Ջուրն եափոխում է նոր վիճակի, որն, ինչպէս

1 Տե՛ս նաեւ Դեառ. ԺԳ 6, ԺԴ 4—9, ԺԶ 4, 24:

2 Այս հաստատան ընթացում է ջրի օրինութեան սկզբում. «Եւ քանեցից ի վերայ ձեր ջուր սուրբ, եւ սրբեսցից յամենայն պոծութեանց ձերոց, եւ յամենայն կոյոց ձերոց սրբեսցից զձեզ: Եւ սոց ձեզ սիրտ նոր եւ ոգի նոր նորոգեցից ի ձեզ, եւ հանից զսիրտն քարեղէն ի մարմնոց ձերոց եւ սոց ձեզ սիրտ մարմնեղէն եւ զՈգի Իմ սոց ձեզ: Եւ արարից, զի յարդարութիւնս Իմ զնազից եւ զիրաւունս Իմ պահիցեք եւ սուկիցեք զնոսա, եւ բնակիցեք յերկրին, զոր ետու հարցն ձերոց, եւ եղիցից Ինձ ի ժողովուրդ, եւ ես եղեց ձեզ յատուած»:

շուտով կտեսնեք, կայանում է Ջրիստոսի մահով եւ յարութեամբ...

Սակայն մենք նորից վերադառնանք ծիսական իրականութեանը: Ջուրը *խաչանման*, այսինքն՝ Ջրիստոսի փրկագործութեան կերպաւորումով, լցում է Ասագանի մէջ, այսպիսի խորհրդական գործողութեամբ անմիջապէս ցոյց է տրուում քրիստոնեական մկրտութեան ջրի նուիրական եութիւնը, այն այլեւս սոսկ Հին Կտակարանի մաքրագործման ջուրը չէ, այլ Ջրիստոսի փրկութեանը տնկակցուելու սրբազան նշան է: Հինկտակարանեան ընթերցումները ներածում են մեզ անտարանական իրականութեան մէջ: Անտարանի ընթերցումածի եւ աղօթքի մէջ սկզբունքային նշանակութիւն ունի տրուական խօսքը. «Եթէ ոչ ոք ծնցի ի ջրոց եւ ի Հոգոց, ոչ կարէ մտանել արքայութիւն Աստուծոյ» [Յովհ. Գ 3]: Ջրից եւ Հոգոց ծնուելը անխուսափելի է դառնում նրանց համար, ովքեր կամենում են ազատագրուել մեղքի բռնութիւններից եւ մտնել Աստուծոյ արքայութիւն, ովքեր կամենում են փրկուել:

Ջրիստոնեական մկրտութեան ջրին զուգակցուած է Սուրբ Հոգու զօրութիւնը, որը ջրի վրայ է հրաւիրում քահանայի աղօթքով... Բան—Աստուծոյ մարմնատրումով արարածն ի զօրու է դարձել կրելու Աստծուն, եւ Սուրբ Հոգին Իր անձնական գալստեամբ լցնում է Աստուծոյ արարչութիւնը, զօրացնում նիւթը եւ փրկութեան առիթ դարձնում: Ջրիստոսի մկրտութեան ժամանակ Սուրբ Հոգու աղանակերպ էջքը, Հայր Աստուծոյ ձայնը, այսինքն՝ Երանձնեայ Աստուածութեան յայտնութիւնը եւ Լրա զօրութեան ընդխառնումը ջրերին, իրենց տնօրինական ամբողջութեան են հասնում Հոգեգալուստով...

Ջրի օրինութեան արարողութիւնն աւարտում է ս. Միտոնի *խաչանման* հեղումով Ասագանի մէջ (ս. Միտոնն այստեղ խորհրդանշում է աննիւթական Աստուածութիւնը): Նաչը մեր փրկութեան ճանապարհն է. միայն Ջրիստոսի Նաչելութիւնից, Մահուանից եւ հրաշափառ Յարութիւնից յետոյ արարածը կարող է արժանանալ աստուածային իրականութեան ամբողջութեանը՝ Սուրբ Հոգու տնօրինական գալստեամբ: Սուրբ Հոգին հեղում է ջրի մէջ, աստուածային անեղ լոյսն իջնում է եղական նիւթի մէջ, հոգեղիւնացնում եւ վերնիւթացնում այն՝ դարձնելով փրկութեան նշան եւ խորհուրդ: Այժմ ջուրը եւ Սուրբ Հոգին պիտի գործեն միեղէն զօրութեամբ...

Մկրտութեան ջրի աստուածաբանութիւնը խորապէս բացայայտուած է ս. Կիրեղ Երուսաղէմացու «Ընծայութեան կոչման» երրորդ ճառում. «Մի՛ լոկ ի ջուր կամ ի դատարկ հայիցիս յԱսագան անդր, այլ՝ ջրովն եւ շնորհօքն խառն ի Հոգին Սուրբ կենդանի»: «Արդ, յորժամ իջանիցես ի ջուր անդր, մի՛ իբրեւ ի թեթեւ ի դատարկ ջուր ինչ հայիցես, այլ ի զօրութենն Ոգոյ անտի փրկութեան սպասեսցիք»¹:

Ըստ ս. Կիրեղի՝ ջրով մկրտութիւնն անհրաժեշտ է փրկութեան համար: Եւ միայն մարտիրոսները, որոնք մկրտում էին սեփական արեամբ,

1 ս. Կիրեղ Երուսաղէմացի, ճառ Գ, «Ընծայութեան», էջ 31, 32

կարող են փրկուել եւ ստանալ արքայութիւնը. «Եթէ ոք ոչ ընկալի զՍկրտութիւն, փրկութիւն ո՛չ գոյ Նորա, բայց միայն մարտիրոսաց, որք եւ առանց ջուրց անուն զքաւութիւն»¹: Տիրոջ խնդած կողից հոսող արիւնը եւ ջուրը ս. Կիւրեղը դիտում է որպէս ջրի Սկրտութեան եւ մարտիրոսական Սկրտութեան խորհրդանիշներ²:

ՄԿՐՏՈՒԹԻՒՆ

Եւ հրամայէ մերկանայ գերախայա- կան զգեստն եւ յինել կազմ ի լու- աքումն սուրբ:

Եւ քահանայն ասէ զաղօթս զայս ի վերայ.

«Որ կոչեցեր զժառայս Բո, Տէր, ի լուսաւորութիւն Մկրտութեան, աղա- չեմք զԲեզ, Տէր, արա՛ զաս արժանի մեծի շնորհաց. մերկեա՛ր ի սմանէ զհնութիւն մեղաց եւ նորագեա՛ր ի կեանս նորս եւ լցո՛ր զօրութեամբ Հոգւոյդ Սրբոյ որդեգրութիւն կենաց Բրիստոսի Բո, Որում վայել է փառք, իշխանութիւն եւ պատիւ այժմ եւ միշտ եւ յաիւսեանս յաիւսե- նից. ամէն»:

Եւ իջոցանէ յԱսզանն եւ խնդրեա- ցէ քահանայն զանունն:

Եւ արկեալ ի սուրբ ջրոյն ի վերայ զազաթսանն Գ անգամ՝ ասելով այս- պէս.

«Այս անուն մկրտի յանուն Հօր եւ Որդոյ եւ Հօգւոյն Սրբոյ՝ զնեալ Արեւմբն Բրիստոսի ի ծառայութենէ մեղաց, ընդունելով զազատութիւն որ- դեգրութեան Հօրդ երկնատրի, լեալ ծառանգակից Բրիստոսի եւ տաճար Հօգւոյն Սրբոյ այժմ եւ միշտ եւ յա- փառեանս յաիւսենից. ամէն»:

Զայս Գ անգամ ասելով՝ Գ ան- գամ ընկղմեցոցանէ ջրովն, որ նշա-

Եւ հրամայում է մերկանայ երախա- յական զգեստից եւ պատրաստ լի- նել սուրբ լուսցման:

Եւ քահանան [մկրտոտողի] վրայ ասում է այս աղօթքը.

«Տէր, որ կոչեցիր Բո ծառային Սկրտութեան լուսաւորութեան, աղա- չում ենք Բեզ, Տէր, արժանի՛ արա սրան մեծ շնորհների, մերկացրո՛ւ սրանից մեղքի հնութիւնը, նորագի՛ր նոր կեանքով եւ լցրո՛ւ Սուրբ Հօ- գւոյ զօրութեամբ՝ [յ] որդեգրութիւն Բրիստոսիդ [յաիւսեանական] կեան- քի, Որին վայել է փառք, իշխանու- թիւն եւ պատիւ այժմ եւ միշտ եւ յաիւսեանս յաիւսենից. ամէն»:

Եւ քահանան իջեցնում է Ասզա- նի մէջ եւ հարցնում է անունը:

Եւ երեք անգամ սուրբ ջրից լցնում է գլխին՝ ասելով այսպէս.

«Այս անուն մկրտում է Հօր եւ Որ- դոյ եւ Սուրբ Հօգւոյ անունով՝ Բրիս- տոսի Արեւմբն զնուելով մեղքի ծա- ռայութիւնից, ընդունելով երկնատր Հօրդ որդեգրութեան ազատութիւնը, լինելով ծառանգակից Բրիստոսի եւ Սուրբ Հօգւոյ տաճար այժմ եւ միշտ եւ յաիւսեանս յաիւսենից. ամէն»:

Երեք անգամ այսպէս ասելով՝ նա- եւ երեք անգամ ընկղմում է ջրի

նակէ զերեքօրեայ թաղումն Բրիստո- սի եւ կցորդութիւն: Եւ լուսանալով զքաւանդակ մարմինն՝ ասելով այս- պէս.

«Որք ի Բրիստոս մկրտեցարուք, զԲրիստոս զգեցեալ էք. ալելուիա»:

Սաղմոս 14. «Բազում նեղութիւնք են արդարոց»:

«Որք ի Հայր լուսաւորեցարուք, Սուրբ Հօգին բերկրեսցի ձեօք. ալե- լուիա»:

Տուն առ տուն սաղմոսն սաղմոս նոյն եւ փառս տան նոյին կցոր- դին: Եւ հանէ յԱսզանն եւ տայ ցկնքահայրն: Եւ ընթեմնու Անտա- րան ըստ Մատթեոսի [Մատթ. Գ 13—17]:

«Հայր մեր, որ յերկինս ես»:

Մենք մօտեցանք Սկրտութեան խորհուրդի կենտրոնական արարո- դութեանը, որն իրենից ներկայացնում է ջրով լուսցում՝ որոշակի խօսքերի արտասանութեամբ [տե՛ս Եփես. Ե 26]: Սակայն մինչեւ բուն Սկրտութիւնը քահանան հրամայում է մերկանալ երախայական զգեստից ու պատրաստ լինել սուրբ լուսցման եւ մկրտուողի վրայ ասում նախապատրաստող աղօթք: Այս փոքրիկ նախապատրաստութիւնն անմիջապէս Սկրտութիւնից առաջ ամփոփում է բոլոր նախորդ արարողութիւնները: Զիչ յետոյ ընծա- յեալը պէտք է արժանանալ Սկրտութեան լուսաւորութեանը՝ մեծ շնորհների, մեղքերից ազատագրման, Նոր կեանքի: Եւ իսկապէս պէտք է «ճշմարիտ սրտիւք, լրութեամբ հաւատոյ, լուսցեալ զսիրտս ի խղճէ չարեաց» [տե՛ս Եբր. Ժ 22], մօտենալ սրբութեան ջրի Սկրտութեանը, որպէսզի արժանանալ շնորհական որդեգրութեանը եւ հոգու ազատագրութեանը...

Քահանան երեք անգամ ընկղմում է սուրբ ջրի մէջ, որն ուղեկցում է աստուածային անունների արտասանութեամբ (epiclesis): Սկրտութեան բանաձեւին յաջորդող հակիրճ բացատրութիւնը՝ «որ նշանակում է Բրիստո- սի երեքօրեայ թաղումը եւ կցորդութիւնը», ներածում է մեզ Սկրտութեան տութեան մէջ: Սկրտութիւնն իրական մուտք է Զրիստոսի մահուան մէջ եւ հետեւաբար՝ Նոր յարութեան: Սկրտութիւն նշանակում է մենել եւ յարու- թիւն անել Զրիստոսի հետ. այն այլեւս սոսկ լուսցում կամ մաքրագործում չէ, այլ մահ է, որին յաջորդում է սքանչելի յարութիւնը. «Թաղեալ է ընդ Նմին ի Սկրտութիւն, որով եւ ընդ Նմին յարեայք հաւատովք...» [Կող. Բ 12]: Սակայն ի՛նչ է նշանակում մենել եւ յարութիւն անել Զրիստոսի հետ կամ, այլ կերպ ասած, տնկակից (հաղորդակից, կցորդ) լինել Նոր մա-

մէջ, որ նշանակում է Բրիստոսի երեքօրեայ թաղումը եւ կցորդութիւ- նը [Նրա մահուանը]: Եւ լուսանում է ողջ մարմինը՝ ասելով այսպէս.

«Ովքեր մկրտուեցիք Բրիստոսով, հազել էք Բրիստոս. ալելուիա»:

Սաղմոս 14. «Բազում նեղութիւնք են արդարներին»:

«Ովքեր լուսաւորեցիք Հայր [Աս- տուծով], թող Սուրբ Հօգին բերկրի՛ ձեզանով. ալելուիա»:

Տուն առ տուն սաղմոսն են նոյն սաղմոսը եւ փառք տալիս նոյն կցորդով: Եւ հանում է Ասզանից եւ տալիս կնքահայրը: Եւ ընթերցում է Անտարան ըստ Մատթեոսի [Մատթ. Գ 13—17]:

«Հայր մեր, որ երկնքում ես»:

1 ս. Կիւրեղ Երուսաղեմացի. Ծառ Գ. «Դոյւան ընծայութեան», էջ 38
2 Տե՛ս նոյն, էջ 38:

հուանը եւ յարութեանը... «Մեղօքն հանդերձ մտեալ իջանես դու ի ջուրն եւ ելանես անտի կենդանացեալ արդարութեամբ: Ջի եթ տնկակից եղեր դու նմանութեան մահու Փրկչին, եւ յարութեան Նորա արժանի լիցիս»¹: Ուրեմն, պէտք է նախապէս մտնել այս աշխարհի համար, կատարելապէս հրաժարում ունենալ մեղքից՝ ըստ գործերի (ձգնաւորական մահ), մկրտուողը պէտք է գործնականօրէն մտնած լինի այս աշխարհի համար, ապա մուտք գործի Քրիստոսի խորհրդական մահուան մէջ: Մկրտութիւնը մոզական նշան չէ, որ գործում է անկախ մկրտուողի կամքից, այլ խորհրդական ամբողջացումն է գործնական մահուան կամ շնորհական կնքումն է այս աշխարհի նկատմամբ ներանձնական մտելութեան: Ահա այս է ճշմարիտ չափանիշը բոլոր նրանց համար, ովքեր ցանկանում են մասն ունենալ այս աստուածային ոգեծնութեան շնորհների մէջ, Քրիստոսի յարութեան յալիտենական ժառանգութեան մէջ, այս է ողջ նախապատրաստութեան իմաստը: Սա նշանակում է, որ Մկրտութեանը պէտք է մօտենալ՝ ծայրագոյն զգուշութեամբ քննելով սեփական անձն այս աշխարհի հրապոյրների եւ հաճոյքների նկատմամբ, արդեօ՞ք պատրաստ ենք վերցնել մեր խաչը, այսինքն՝ մտնել մեղքերի համար եւ գնալ Քրիստոսի ետեւից, այսինքն՝ յարութիւն առնել Նրա հետ, արդեօ՞ք պատրաստ ենք մուտք գործել կատարելապէս նոր աշխարհի, որն օտար է, խորթ է, ծածուկ է այս աշխարհի նկատմամբ: «Արդ, զսրբազնաբար մկրտեալն նշանական վարդապետութիւնն խորհրդագետ առնէ երիւք ընկզմամբք եւ վերացմամբք ի ջուրն զաստուածայետականն երեք տիւ եւ գիշերն թաղումն կենսատուն Յիսուսի նմանել մահ, որպէս երպանելի է արանց յաստուածանմանութիւն, յորում, ըստ խորհրդականի եւ թաքուն անանդութեան բանիս, ոչ ինչ եգիտ աշխարհիս իշխանն»²: Ուրեմն, Մկրտութեամբ մարդը վերջնականապէս մտնում է հին-ընկած աշխարհի համար եւ ծնում նոր-յարեալ կեանքի համար. Մկրտութիւնը վերստին ծնունդ է, ծնունդ, որն անտեսանելի է այս աշխարհի համար: Այն, ինչ մի անգամ կայացել է Քրիստոսի հետ տնօրինաբար՝ մեր փրկութեան համար, այժմ պատահում է մեզ հետ շնորհականօրէն՝ Սուրբ Հոգու գործակցութեամբ: Մկրտութիւնը շնորհական ծնունդ է, որով մենք որդեգրում ենք երկնաւոր Հօրը, դառնում Քրիստոսի ժառանգակից եւ Սուրբ Հոգու տաճար:

Մկրտութեամբ, ճշմարտապէս տնկակցուելով Քրիստոսի յարութեանը՝ Նրա Առաջին Գալստեան տնօրինական առանցքին, մենք մուտք ենք գործում Քրիստոսի Երկրորդ Գալստեան մէջ, վախճանաբանական եզրափակումը՝ համընդհանուր յարութիւնը, անեղ Դատաստանը, դժոխքը եւ արքայութիւնը, դառնում է քրիստոնէական կեանքի կենդանի գործօնը՝ բացառելով անպտուղ-արտաքին սպասումները: Քրիստոնեան՝ Քրիստոսի Յարութեամբ ծնուածը, ներքին իմացում ունի Երկրորդ Գալստեան մասին

1 Ա. Կիրեղ Երուսաղեմացի, Ճառ 9, «Կոյումն ընծայութեան», էջ 39

2 Ա. Դիոնիսիոս Արիպապագոյ, «Ծաղագս ի Մկրտութիւն կատարմանց», Տեսութիւն, էջ 66-69

եւ արդէն իսկ Նրա մէջ է: Ուրեմն, Մկրտութեամբ մենք մուտք ենք գործում մի նոր գոյավիճակի մէջ, որի նուիրական սպասումը վախճանաբանական եզրափակումն է, երբ պիտի գայ Քրիստոս Հօր փառքով...

Ամփոփելով՝ կարելի է ասել, որ Մկրտութիւնը հաւատքի խորհուրդ է (sacramentum fidei), որը հաստատուած է հիմնուած է Քրիստոսով, եւ մեր փրկագործութեան այս նուիրական գործը, որը բաղկացած է նիւթական տարրից (նիւթ) եւ սրբազան բառերից (տեսան), ներկայացնում է մեր Մկրտութիւնը տաստիճան կարգով. ա) Նրա նախապատճառը՝ Քրիստոսի Չարչարանքները, Մահը, Յարութիւնը (որը պատկանում է պատմական անցեալին, բայց կենդանի է այսօր), բ) Նրա շնորհի գոյութիւնը (որը գոյութիւն ունի ներկայում, սակայն իր նախագոյութիւնն ունի Քրիստոսի մէջ), գ) Նրա վախճանաբանական եզրափակումը (որը դեռ պիտի լինի եւ կատարելապէս համապատասխանեցնի մեզ Քրիստոսի կերպարին):

Մկրտութեան միւս կարեւոր նիւտը սրբագործումն է, ինչպէս ջուրը մաքրում է մարմինը, այնպէս էլ Մկրտութիւնը մաքրում է հոգին չարի խղճմանքից [տե՛ս Եբր. Դ 22]: Մասնակից լինելով Քրիստոսի մահուանը, սրբագործուելով Քրիստոսի կողից բխող սրբազան ջրերով՝ անձն ընկերակից է դառնում Քրիստոսի նոր կեանքին, դառնում նոր արարած, վերստին ծնում՝ ժառանգակից դառնալով Նրա Յարութեան պտուղներին, որն իր կատարելութեանը պիտի հասնի վախճանաբանական ապագայում, երբ պիտի վերադառնայ Տէրը: Մկրտուողից պահանջում է հոգեւոր վերափոխում: Մկրտութիւնը նրան տալիս է կատարելապէս նոր գոյավիճակ, եւ նա պէտք է իր կեանքը ներդաշնակի Քրիստոսի Յարութեանը: Հին Եկեղեցին շատ լուրջ էր վերաբերում այս խորհուրդին, «քանզի անհնար է միանգամ մկրտելոցն, որ ճաշակեցին յերկնաւոր պարգեւացն եւ հաղորդք եղէն Հոգւոյն Սրբոյ եւ զգեղեցիկ բանին Աստուծոյ ճաշակն ճաշակեցին եւ զգորութիւնս հանդերձելոյ աշխարհին եւ կործանեցին, միւսանգամ նորոգել յապաշխարհութիւն...» [Եբր. Չ 4-6]:

Այսօր մեզ զարմացնում է սուրբերի այն համաստեղութիւնը, որ կար Հին Եկեղեցում, սրբութեան եւ հոգեւոր շնորհների առատութեան պատճառը նախ է առաջ նրանում էր, որ այն ժամանակ ամէն մէկը չէր կարող մօտենալ Մկրտութեան սրբութեանը: Միայն արժանատիներին էին թոյլ տալիս մերձենալ վերստին ծննդեան խորհուրդին, որն, ըստ ս. Բարսեղ Կեսարացու, գերելոց փրկանք է, պարտաւորութեանց թողութիւն, մահ մեղաց, դարձեալ ծնունդ ոգւոց, զգեստ լուսաւոր, կնիք անձեռակերտելի, կառք առ ի յերկինս, թագաւորական գրաւական, որդեգրութեան շնորհ:

1 Տե՛ս ս. Բարսեղ Կեսարացի, ժառանգ յորդորականք ի Մկրտութիւն, «Գիրք Դանոց», ՍՍ, ձեռ. N 822, էջ 245բ:

Եւ ապա աւէ զաղօթս զայս.

«Որ լուսաորեցեր զարարածս Բո, Բրիստոն Աստուած, ծագելով զայս Աստուածութեան Բո ի ծառայս Բո: Ազատեցեր զսա եւ սրբեցեր եւ արդարացուցեր եւ ետուր զորդեզրութիւն: Շնորհեա եւ զկենաց հաւատարութիւն, պարզելու՝ զհանապազոր զանապականութիւն՝ խառնելով յարդարս Բո, ի թի սիրելեաց Բոց, ի ձեան Տեառն մերոյ Յիսուսի Բրիստոսի, ընդ Որում Բեզ Կոր եւ Հոգւոյդ Սրբոյ վայել է փառք, իշխանութիւն եւ պատիւ այժմ եւ միշտ եւ յաիւաննս յաիւանեցից. ամէն:

Խաղաղութիւն ամենեցուն: Աստուծոյ երկրպագեացուք:

Աստուած, որ մեծոք ես եւ մշտնջենաւոր եւ ամենայն զազանեաց զիտակ, որ սուրբ ես եւ ի սուրբս բնակեալ, փրկիչ ամենայն մարդկան. որ շնորհեա զգիտութիւն Բո՝ հաւատացելոց Բոց եւ ետուր իշխանութիւն որդիս Աստուծոյ լինել ի ձեան վերստին ծննդեան ջրոյ եւ Հոգւոյ: Որով եւ զայս անունն նորացուցեր մաքրութեամբ Աստուծոյ Բո: Սուրբ արա զսա ճշմարտութեամբ Բո, 19ժ՝ շնորհօք Հոգւոյդ Սրբոյ, զի եղիցի առ ձար բնակութեան անուանդ Բո սրբոյ եւ կարասցէ զնալ յամենայն ճանապարհս արդարութեան եւ կալ համարձակութեամբ եւ աշարջութեամբ առաջի ահաւոր Բեմի Միածնի Բո՝ Տեառն մերոյ Յիսուսի Բրիստոսի, Որում վայել է փառք, իշխանութիւն եւ պատիւ այժմ եւ միշտ եւ յաիւաննս յաիւանեցից. ամէն»:

Ապա ասում է այս աղօթքը.

«Որ լուսաորեցիր Բո արարածնեփն, Բրիստոն Աստուած՝ Բո Աստուածութեան լոյսը ծագեցնելով Բո ծառայի վրայ, ազատեցիր սրան, սրբեցիր, արդարացրիր եւ շնորհեցիր որդեգրութիւնը, շնորհիր նաեւ կեանքի հաստատութիւն, պարզելիք հանապազոր զանապականութիւնը՝ միատրելով Բո արդարեմեմին [եւ] Բո սիրելիների շարքերին՝ մեր Տէր Յիսուս Բրիստոսի միջոցով, Որի հետ Բեզ՝ Կորդ եւ Սուրբ Հոգւոյդ, վայել է փառք, իշխանութիւն եւ պատիւ այժմ եւ միշտ եւ յաիւաննս յաիւանեցից. ամէն:

Խաղաղութիւն ամենեցին: Երկրպագեցէ՛ք Աստուծուն:

Աստուած, որ մեծ ես եւ մշտնջենաւոր եւ բոլոր զազանեցներին զիտակ. որ սուրբ ես եւ բնակում ես սուրբերի մէջ, փրկիչ բոլոր մարդկանց, որ Բո զիտութիւնը շնորհում ես Բո հաւատացեալներին եւ իշխանութիւն տուցիր՝ Աստուծոյ որդիներ լինելու Հոգու եւ ջրի վերստին ծննդեան միջոցով, որով եւ այս անունին նորացրիր Բո Աստուծոյ մաքրութեամբ: Սուրբ արա սրան Բո ճշմարտութեամբ, 19ժու՝ Սուրբ Հոգւոյ շնորհներով, որպէսզի Բո սուրբ անուան բնակութեան առձար լինի եւ կարողանայ զնալ արդարութեան բոլոր ճանապարհներով եւ համարձակութեամբ ու աշարջութեամբ կանգնել Բո Միածնի՝ մեր Տէր Յիսուս Բրիստոսի Բեմի առաջ, Որին վայել է փառք, իշխանութիւն եւ պատիւ այժմ եւ միշտ եւ յաիւաննս յաիւանեցից. ամէն»:

Մարդն ազատագրուած է, լուսաւորուած է Բրիստոսի լոյսով. նա արժանացել է երկնային որդեգրութեան: Փրկագործուելով մարմնաւորուած Բան—Աստուծոյ յարութեամբ՝ արարածը գոյեղէն—անբաժանելի մերձաւորութիւն է ձեռք բերել Աստուծոյ հետ: Մարդը դարձել է Աստուծոյ բնակութեան տաճար, նա պէտք է ամենայն զգուշութեամբ եւ սթափութեամբ վարի իր առաջիկայ կեանքը, որպէսզի կարողանայ ընթանալ արդարութեան շարժումներով եւ համարձակութեամբ կանգնել Տիրոջ ահեղ Դատաստանի առջեւ... Սկսում է ետպես Նոր կեանք, մեծ պայքար՝ ընդդիմամարտ ուժերի դէմ, դժուարին վերընթաց՝ Նեղ եւ անձուկ ճանապարհով: Այս ամենի համար մարդուն պէտք է աստուածային սպառնալիցութիւն, շնորհական հաստատութիւն, Սուրբ Հոգու կնիքներ, որոնք տրուում են անմիջապէս յաջորդող Դրոշմի արարողութեամբ:

(շարունակելի)

Աղբիւրներ

- ա. Գրիգոր Տաթևացի. «Գիրք քարոզութեան, որ կոչի Ամասան հասար: Արարեալ սրբոյ հորն մերոյ Գրիգորի Տաթևացոյն», Կ Դրոյս, 1741
- ա. Գրիգոր Տաթևացի. «Գիրք քարոզութեան, որ կոչի Չմեան հասար: Արարեալ սրբոյ հորն մերոյ Գրիգորի Տաթևացոյն», Կ Դրոյս, 1740
- ա. Գրիգոր Տաթևացի. «Գիրք հարցմանց երիցս երանեալ սրբոյ հորն մերոյ Գրիգորի Տաթևացոյն», Կ Դրոյս, 1729
- «Սրբոյն Գրիգորի հայոց Լուսաւորչի վարդապետութեան ճառք յանապատումս եւ լուսաւորք», Կ Դրոյս, 1824
- «Ա. Աթանասի Աղեքսանդրիոյ հայրապետի ճառք, թուրք եւ ընդդիմասացութիւնք», Վենետիկ, 1699
- ա. Բարսեղ Կեսարացի. «Գիրք Դահոց», պատրաստում է տպագրութեան «Գանձասար» հանդէսի կողմից:
- «Երանելոյն Կարդի Երուսաղեմայ հայրապետի կողման ընծայութեան», Վիեննա, 1832, էջ 74—75
- «Յովհաննէս Իմաստասիրի Աւանցոյ մատենագրութիւնք», Գիրք Դահոց, Վենետիկ, 1633
- հ. Սահակ Ընձնմեան. «Ակրտութեան արարողութիւնը մաշտոցներու մէջ», Բազմալեզ. Վենետիկ, 1971, հ. 1—2, 1972, հ. 2—3

Մերոպ քահանայ Արամեան, «Երեք Տիեզերական Ժողովների դասախոսություններ», «Գաւազասար», հ. Ա. 1992; «Հայ Եկեղեցու քրիստոսաբանական մտքի ուրուագծեր (Դ—Ը դդ.)», հ. Բ. 1992

Արշակ Տեր—Միքելեան, «Հայաստանեաց Սուրբ Եկեղեցու Քրիստոնեականը», Տփլիս, 1900

Մաղաքիա արքեպիսկոպոս Օրմանեան, «Տեղիք Աստուածաբանութեան», Երուսաղէմ, 1981

«Գիրք՝ Մեծ Մաշտոց կոչեցեալ», Կ. Պոլիս, 1807

«Մաշտոց, յորում աւանդին սրբազան արարողութիւնը ազգիս ըստ սահմանադրութեան սուրբ Եկեղեցոյս Հայոց», Վաղարշապատ, 1905

Լոյն վերաւորութեամբ, Երուսաղէմ, 1977

Լոյն վերաւորութեամբ, Անթիլիաս, 1988

ս. Դիոնիսիոս Արիսպագացի, "The Armenian Version of the works attributed to Dionysius the Areopagite", edited by Robert W. Thomson, Lovanii, 1987

Gabriele Winkler, "The History of the Syriac Prebaptismal Anointing in the Light of the Earliest Armenian Sources", Orientalia Christiana Analecta 205, Symposium Syriacum 1978, Roma, 1978

J. G. Davies, "The Early Christian Church", Michigan, 1987

J. G. Davies, "The New Westminster Dictionary of Liturgy and Worship", Philadelphia, 1986

Sacramentum Mundi, "Encyclopedia of Theology", New York, 1968

T. M. Finn, "The Liturgy of Baptism in the Baptismal Instructions of St. John Chrysostom", Washington, 1967

Протопресвитер А. Шмеман, "Водою и Духом о Таинстве Крещения", издание Московской Патриархии, 1986

Г. В. Флоровский, "Восточные Отцы IV века", Париж, 1931

Յակոբ Զեռետեան

ՀԱՅ ԵԿԵՂԵՑՈՒ ԱՍՏՈՒԾԱԲԱՆՈՒԹԻՒՆԸ ՇԱՐԿԱՆՆԵՐՈՒՄ ԵՒ ՏԱՂԵՐՈՒՄ

ՍՈՒՔՔ

Հայագիտութեան մէջ այս կամ այն առիթով խօսուել է հոգեւոր բաւաստեղծութիւններում (շարականներ, տաղեր) պատմական իրադարձութիւնների՝ տուեալ ժամանակաշրջանում արծարծուած գաղափարական տարընթաց հոսանքների վերհանման կարեւորութեան մասին, փորձ է արուել դրանց հիման վրայ պարզել ժամանակաշրջանի՝ մինչ այդ չուսումնասիրուած ինչ—ինչ դէպքեր, իրադարձութիւններ¹: Սակայն ցարդ այդ խնդիրը յատուկ ուսումնասիրութեան չի ենթարկուել: Անդրադառնալով այդ խնդրին՝ Ասատուր Մնացականեանն ամենայն իրաւամբ գրում է. «Առհասարակ պիտի նկատել, որ այս կարեւոր հարցը մինչեւ օրս մասնագետների կողմից լուրջ քննութեան առարկայ չի դարձել: Երանցից իրաքանչիւրն իրեն հետաքրքրող առանձին փաստերի կապակցութեամբ է միայն, այն էլ երբեմն, փորձել մօտենալ նրան, մինչդէռ մեր մատենագրութեան հարուստ ու բազմակողմանի նիւթերում նման վիճակում լուծ են մնում մեր անցեալի իրականութեան համապատասխան արձագանքները»²:

Այդ արձագանքների վերհանման տեսակետից խիստ կարեւոր է Կ. Գաբրիէլ Աւետիքեանի նշանաւոր «Բացատրութիւն շարականաց» աշխատութիւնը³: Սակայն խնդրոյ առարկայ նիւթի պարզաբանումն այստեղ իրականացում է բաւական միակողմանի: Աշխատութեան մէջ տրոււմ է շարականների բարոյմաստային վերլուծումը միայն՝ նրանց բովանդակութեան բարոյաբանական վերապատումով:

Նիւթի հետազօտման հայեցակետից շօշափելի ներդրում է կատարել Ս. Աբեղեանը: Իր «Հայոց հին գրականութեան պատմութեան» մէջ նա

1 Տե՛ս Ս. Աբեղեան, Երկեր, հտ. 9, Երեւան, 1968, էջ 549—553: Ա. Մնացականեան, «Ստեփանոս Սիւնեցու տրոյապոս տաղերը», «Բանբեր Սասնենարարանի», N 11, Երեւան, 1973, էջ 284:

2 Ա. Մնացականեան, նշուած աշխ., էջ 284, ծանօթ. 24

3 Կ. Գաբրիէլ Աւետիքեան, «Բացատրութիւն շարականաց, որք պաշտին ի հասարակաց ժամանակագրութեան Հայաստանեաց Եկեղեցոյ», Վենետիկ, 1814

ընդհանուր անդրադարձով խօսում է շարականների վրայ դաւանաբանութեան եւ մեկնաբանական գրականութեան ազդեցութեան մասին¹: Սակայն հասկանալի պատճառներով այստեղ խօսք չկայ աստուածաբանական մտքի մասնաւոր դրսեւորումների մասին:

Շարականների վերաբերեալ յատուկ ուսումնասիրութիւն է գրել Գ. Յակոբեանը: Սակայն իր մեկնագրական ծաւալուն աշխատութեան մէջ յերկնակն ընդամենը մէկ էջ է նուիրում այս խնդրին²: Այսպիսով, առկայ թերին գոնէ մասամբ վերացնելու անհրաժեշտութեամբ է պայմանաւորուած ներկայ հետազօտութիւնը: Սակայն մեր աշխատութեան նպատակը ոչ թէ բոլոր կարգի իրողութիւնների, այլ, մասնաւորաբար, աստուածաբանական մտքի վերհանումն է³: Այս տեսակետից այն ունի իր որոշակի խնդիրները եւ սահմանները, որոնք կպարզուեն եւ կյստակուեն շարադրանքի ընթացքում:

* * *

Հայ միջնադարի հոգեւոր մշակոյթի մէջ առաւել մեծ դեր էր վերապահուած բանաստեղծութեանը (շարականներ, տաղեր, զանձեր): Այն իրականացնում էր եւ ցայսօր իրականացնում է պաշտամունքային գործառնութեան զգալի մասը, օժտուած է ոչ միայն հաղորդող, այլեւ՝ հաղորդակցումն ապահովող գործառնութեամբ: Առաջին պարագայում հոգեւոր բանաստեղծութիւնը ներկայանում է որպէս գրական—գեղարուեստական, իսկ երկրորդում՝ որպէս ծիսական միւտոր: Այս երկու գործառնութիւններում, անշուշտ, առաւել կարեւոր է ծիսականը: Եթէ գրական—գեղարուեստական ընկալումը բանաստեղծութեան ստորին, ապա ծիսականը վերին մակարդակն է մասնանիջ անում: Բանաստեղծութեան գրական—գեղարուեստական արժանիքների վերհանումը կատարում է գրականագիտութիւնը, իսկ նրա ծիսական կողմի ընկալումը՝ աստուածաբանութիւնը: Վերջինիս է վերապահուած բանաստեղծութեան հոգեւոր բովանդակութեան վերլուծումը, քանզի հենց դրա միջոցով է պարզաբանում Աստուծոյ եւ մարդու հաղորդակցման վերբանական առանձնայատկութիւնը, որն իր էութեամբ յայտ-

նութեական է: Աստուածաբանական վերլուծումը երեւան է հանում բառաշեռտի խորքում անթեղուած իմաստային բովանդակութիւնը, որն ընդամենը յայտնութեան շուքն է: Այսպիսով, մեր նպատակն է վերհանել այդ յայտնութեան շուքի ստուերագծերը, տեսական եւ գաղափարական քննութեան ենթարկել նրա բոլոր հիմնական մանրամասները:

Հոգեւոր բանաստեղծութեան աստուածաբանական քննութիւնն իրագործում է բանաստեղծութեան մէջ գեղարուեստական զանազան հնարներով դրսեւորուող աստուածաբանական բոլոր գլխաւոր գիտակարգերի (Արարչաբանութիւն, Զրիստոսաբանութիւն, Երրորդաբանութիւն եւ այլն) տեսական մանրակրկիտ արձանագրումով եւ գնահատումով:

1 Տե՛ս Մ. Աբեղեան, նշուած աշխ., էջ 549—553:

2 Տե՛ս Գ. Ա. Յակոբեան, «Շարականների ժակը հայ միջնադարեան գրականութեան մէջ (V—XV դդ.)», Երեւան, 1980, էջ 231—232:

3 Խնդրոյ առարկայ հարցին է նուիրուած Գ. վրդ. Արքիսեանի (այժմ Լ. Ա. Օ. Տ. Տ. Գարեգին Բ Կաթողիկոս Մեծի Տանն Կիլիկոյ) «Հայ Եկեղեցոյ աստուածաբանութիւնը ըստ շարականների» անտիպ աշխատութիւնը (Ալեքիլիսա, 1953—1955 թթ.), որը, ցաւօք, չենք տեսել (տեղեկութիւնն ըստ Թ. Տասնապետեանի Գ. Լարեկացի, «Ներքող Աստուածածնին», «Հանդէս ամսօրեայ», 1989, էջ 118): Թ. Տասնապետեանը լուրջ աշխատանք է կատարել այս բնագաւառում, յիշատակուած հետազօտութեան մէջ («Հանդէս ամսօրեայ», 1988, էջ 80—80, 1989, էջ 109—145) հեղինակը մանրակրկիտ վերլուծութեամբ վեր է հանում ս. Գրիգոր Լարեկացու ներքող աստուածաբանական բովանդակութիւնը:

Ա. ԱՍՏՈՒԾ, ԱՍՏՈՒԾՈՅ ՅԱՏԿՈՒԹԻՒՆՆԵՐԸ

Աստուծոյ՝ որպէս բացարձակ Ոգու ըմբռնումը մարդ արարածի մէջ սաղմնաւորուել, հաստատուել ու գոյատեւել է անյիշելի ժամանակներից: Անտարակոյս, այդ ըմբռնումը գոյացել է Ոգու հետ կենդանի հաղորդակցման հետեւանքով: Աստուած զանազան եղանակներով ու կերպերով հաղորդակցուել եւ հաղորդակցուում է մարդու հետ՝ դրսեւորելով արարածների համար մատչելի այս կամ այն յատկութիւնը: Սակայն յատկութիւնների դրսեւորումը տակաւին չի նշանակում Աստուծոյ տւթեան դրսեւորում: Աստուծոյ տւթեանը սկզբունքօրէն անտեսանելի, անձանաչելի է: Այս մասին են վկայում եւ Սուրբ Գիրքը, եւ Եկեղեցու վարդապետները: Յովհաննէս եւ Պօղոս առաքելները դրա վերաբերեալ պարզապարզօրէն արձանագրում են. «ՉԱստուած ոչ ոք ետես երբէք» [Յովհ. Ա 18], «ՉԱստուած ուրուք երբէք չից տեսեալ» [Ա Յովհ. Դ 12], «Որ միայն ունի զանմահութիւն՝ բնակեալ ի լոյս անմատոյց, զոր ոչ ոք ետես ի մարդկանէ եւ ոչ տեսնել կարող է» [Ա Տիմոթ. Ջ 16]: Այս խօսքերի հաստատումն են ս. Գրիգոր Լուսատրչի, ս. Յովհան Ոսկեբերանի, ս. Դիոնեսիոս Արիսպագացու, ս. Եղիշէի եւ Սարգիս Շնորհալու հետեւեալ մտքերը. «Ո՛չ եթէ զանհաս բնութենէն կարիցէ ոք ճանել, եւ որպէս էն զայն կարիցէ ոք պատմել, զի անհաս եւ անբաւ եւ անբաւանդակ եւ անքնին, անմատոյց անիմաց է յամենայն արարածոց» [ս. Գրիգոր Լուսատրիչ], «Բազումք գիտեմք զԱստուած, այլ զբնութիւն Նորա, թէ որպէս կամ զինչ իցէ, ոչ ոք գիտէ, բայց միայն՝ որ յեւթենէ Նորա ծնեալ է» [ս. Յովհան Ոսկեբերան], «Նա չի կարող ընկալուել ո՛չ զգացումներով, ո՛չ երեակայութեամբ, ո՛չ կարծիքով, ո՛չ մտքով, ո՛չ ձանաչողութեամբ» [ս. Դիոնեսիոս Արիսպագացի]¹, «Գոյ Աստուած, հաստարիմ է ինձ, զորպիսութիւն Նորա ոչ գիտեմ, եւ որ երեւին՝ զայս եւեթ գիտեմ, զաներեւոյթսն Աստուծոյ՝ Աստուած միայն գիտեմ» [ս. Եղիշէ]², «Որքան ինչ միանգամ ոք ատ զՆմանէ, զո՛չէն սահմանէ ի վերայ Նորա» [Սարգիս Շնորհալի]³: Այսպիսով, Ա. Գրքից սկիզբ առնող Աստուծոյ անձանաչելիութեան գաղափարը վաւերացում է ինչպէս բիզանդական, այն-

- 1 Տե՛ս «Ազգաբանագեղեայ պատմութիւն հայոց» (—Ազգաբանագեղոս), աշխատ. Գ. Տէր—Արտուշեան, Ստ. Կանաեանց, Տփլիս, 1909, էջ 131: «Հրահանգ Զրիստունեական հաւատոյ ըստ ուղղափառ դասականութեան Եկեղեցոյ Հայաստանեայց, աշխատութեամբ Մսերայ վարժապետի Գրիգորեան Զմիտնացոյ» (—Հրահանգ), Մոսկուա, 1850, էջ 120—121
- 2 Տե՛ս Հրահանգ, էջ 121, В. Лосский, "Предание отцов и схоластика", "Богословские труды" (—БТ), сб. 18, М., 1978, с. 121.
- 3 «Արքայ իօրն մերոյ Եղիշէի վարդապետի մատենագրութիւնը», Վենետիկ, 1859, էջ 311
- 4 Տե՛ս Հրահանգ, էջ 121:

պէս էլ Հայ Առաքելական Եկեղեցու աստուածաբանութեան մէջ: Այն սերտօրէն աղերսում է արեւելաքրիստոնէական աստուածաբանութեանը յատուկ անձանելի (ապոֆատիկ) աստուածամտութեան հանրայայտ սկզբունքի հետ⁴: Ըստ անձանելի աստուածաբանութեան՝ Աստուածութեան հետ հաղորդակցման միակ բանական եւ ընդունելի չափանիշն Աստուծոյ անմատչելիութեան, անձանաչելիութեան, «անձանելի» լինելու գիտակցումն է: Աստուծուն տրուած միւս բնորոշումները չեն կարող Աստուածութեան յատկորոշումը համարուել, առաւել եւս՝ եթէ դրանք ճանելի բովանդակութիւն ունեն: Աստուածաբանական այս կանխադրոյթի վրայ են խարսխուած շարականների եւ տաղերի շատ հաստուածներ: Ահա՛ դրանցից մի քանիսը.

Որ անիմանալիդ եւ յեւթեան...²

*Ջանճա տւթիւն եւ զմի Աստուածութիւն
Բարեբանեմք...³*

*Ջանիմանալին ի յեւթեան երկրաւորքս
Ընդ երկնայինսն միարանութեամբ
Բարձր արարեք...⁴*

*Անուն անեղին էին Աստուած է,
է միշտ յեւթեան յանհասութեան նոյն...⁵*

*Գանձ անապական, ծածկեալ մեծութիւն,
Ահաւոր, անիմանալի խորհուրդ...⁶*

Սակայն եթէ Աստուծոյ բացարձակ, ինքնակայ տւթիւնն անմատչելի է աղամորդուն, ապա այդ տւթեան բազմակերպ դրսեւորումներն այս կամ այն չափով մատչելի են: Աստուծոյ՝ աղամորդու նկատմամբ ունեցած անսահման ողորմածութեամբ են պայմանաւորուած այդ կենսաճառագ դրսեւորումները, որոնք աստուածաբանական (եւ ոչ միայն աստուածաբանական) գրականութեան մէջ իրենց կայուն եւ անփոփոխ անունն ունեն՝ արարչագործութիւն: Մարդն Աստուծոյ հետ հաղորդակցում է Նրա արարչութեան, նիւթական իրականութեան միջոցով: Արարչութիւնն Աստուծոյ

- 1 Անձանելիութեան համակողմանի բնութիւնը տե՛ս В. Лосский, "Апофеоз и троническое богословие", БТ, сб. 14, М., 1975, с. 95-104:
- 2 Տե՛ս Հրահանգ, էջ 121 (այս եւ յետագայ ընդգծումները մերն են՝ Տ. Զ.):
- 3 [Կանոն Երկրորդ Կիւրակէն Աղուհացից]. «Շարական հոգետր երգոց սուրբ եւ ուղղափառ Եկեղեցոյս Հայաստանեայց յօրինեալ ի սրբոց Թարգմանացն մերոց...» (—Շարական), Ս. Էքմիածին, 1861, էջ 137
- 4 Շարական, էջ 119, հմմտ. [Կանոն Աշխարհամատարան Կիւրակէն], էջ 341:
- 5 Գրիգոր Լարեկացի, «Տաղեր եւ զանձեր», աշխատ. Արմինէ Զեռչկերեանի, Երեւան, 1981, էջ 91, հմմտ. էջ 131:
- 6 [Կանոն Երկրորդ Կիւրակէն Աղուհացից], Շարական, էջ 131

փառքի ստուերն է. այն ընդհանուր պատկերացում է տալիս Արարչի մասին՝ ուսուցանելով առ Աստուած տանող ուղիները: Այս մասին ունենք Սուրբ Գրքի հեղինակատու վկայութիւնները. «Ի մեծութենէ եւ ի գեղեցկութենէ արարածոցն՝ ըստ նմին համեմատութեան եւ Արարչագործն Նոցա երեւի» [Իմաստ. ԺԳ 5]. «Երկինք պատմեն գիտոս Աստուծոյ, եւ գարարածս ձեռաց Նորա պատմէ հաստատութիւն» [Սաղմ. ԺԸ 2]. «Աներեւոյթք Նորա ի սկզբանէ աշխարհի արարածովքս իմացեալ տեսանին, այսինքն՝ մշտնջենաւորութիւն եւ զօրութիւն եւ Աստուածութիւն Նորա» [Հողմ. Ա 20]: Այս միտքն իր արձագանքն է գտնում արեւելաքրիստոնէական եկեղեցու աստուածաբանութեան մէջ: Այսպէս, ս. Աթանաս Ալեքսանդրացին Բաւնի մարմնաւորման մասին իր աշխատութեան մէջ արարչագործութիւնը նկատում է որպէս «տիեզերքում յայտնուած աստուածաբանութեան սրբազան դպրոց»¹: Ս. Գրիգոր Լուսաւորիչը «Յաճախապատումի» մէջ արձանագրում է. «Վարդեաց Աստուած զաշխարհս որպէս դպրոց, զի ուցին արարածք զնսամս Արարչին յանել եւ ի կազմել»²: Համաձայն ս. Եփրեմ Ասորու՝ Նոյնիսկ հեթանոսները (թէկուզե՛ս՝ սակաւաթիւ) կարողացան արարչութեան շնորհիւ ճանաչել Արարչին: Վարդան Արեւելցին իր Արարածոց խմբագիր մեկնութեան մէջ վկայաբերում է ս. Եփրեմի այդ միտքը. «Սակաւք ի հեթանոսաց լուսաւորեցան եւ ծանեան արարածովքս զԱրարչին»³: Այս մասին, սակայն անելի մանրամասն, խօսում է Ներսէս Լամբրոնացին: Իր՝ Սողոմոնի Իմաստութեան մեկնութեան մէջ նա համակողմանի բացատրութիւն է տալիս այս իրողութեան. «Մեծ է եւ ընդարձակ երկին. լայն եւ անեզր է ծով, սփի՛ն է երկիր, գեղեցիկ է արեգակն. ցանկալի՛ է մարդ, սիրահարո՛ւստ է տեսակ մարդոյ եւ ձգող... վայելո՛ւ է ոսկի... Տե՛ս ի սոսա զԱրարչին՝ համեմատեալ զԱնեղն ընդ եղականքս, զԱրարողն՝ ընդ արարեալքս, զԲառավարն՝ ընդ բերեալքս, զԱղբիւրն իմաստից՝ ընդ բանատրքս, զԲղխողն սիրոյ՝ ընդ սիրահարուստքս եւ արա՛ սոքօք առ Նորա գեղն եւ զօրութիւնն եւ քաղցրութիւնն՝ ճանապարհ, եւ լե՛ր երկնային՝ երկնային խոկմամբ»⁴: Այս գաղափարի գեղարուեստական անդրադարձն են շարականների եւ տաղերի հետեւեալ հատուածները.

Ամենայն գործք Տեսան օրհնեն զՆա անդադար.

- 1 Migne, PG, t. 25, col. 117B. յղումն՝ ըստ С. С. Аверинцев, "Поэтика Ранневизантийской литературы", М., 1977, с. 161
- 2 «Սրբոյ իօրն մերոյ, երանելոյն Գրիգորի Լուսաւորչի Յաճախապատում ճառք լուսաւորք», Ա. Էքմիածին, 1894, էջ 68
- 3 Տե՛ս Հրահանգ, էջ 119:
- 4 Նոյն տեղում

ՁԱնսկիզբն Աստուած, զանյաղթելի զՔազաւորն օրհնեցէք...¹

Երկինք՝ փառացն Աստուծոյ լինին պատմաբան...²

Յարարածոցըս ծանուցաւ

Ստեղծող ստցուն, թէ է՛ անբաւ...³

Աստուած բացարձակ իրողութիւն է, որին չի կարելի որոշակի կարգոյթի մէջ գետեղել, քանզի Նա բոլոր կարգոյթների նախասկիզբն է եւ դրանք ներանում է իր մէջ: Այս է պատճառը, որ Սովսես Նախամարգարէին հաղորդուած Աստուծոյ միակ ճշմարիտ անունը է է [Ելք Գ 15], որն Աստուծոյ բացարձակ առհաստէան է: Այս բացարձակութեան գիտակցութիւնը կայ «Յաճախապատումի»՝ «Այլ որպէս էր եւ է եւ կայ յախտեան, Իկքն միայն գիտէ» բառերի մէջ: Եթէ այս բառերը ցոյց են տալիս աստուածանաչողութեան անկարելիութիւնը (անճանելիութիւն), ապա դրանց հետեւող «սիրովն Իրով յայտնեցաւ արարածոց եւ խնամովք ծանուցեալ եղեւ» բառերը յայտանշում են աստուածաբանական մէկ այլ սկզբունք, որ յայտնի է ճանելիութիւն (կատաֆատիզմ)⁴ եզրով: Եթէ առաջին սկզբունքն իրականացում է Աստուածութեանը տրուած անճանելի (ապոֆատիկ) («անեղծական, անստեղծական, անտարրական»), ապա երկրորդը՝ ճանելի (կատաֆատիկ) որակումներով⁵: Ճանելի աստուածաբանութեան համաձայն՝ Աստուծոյ արարչական զօրութեան դրսեւորումը հնարաւորութիւն է տալիս Նրան բնորոշել ամենաբազմազան որակումներով: Այդ որակումները ոչ այլ ինչ են, քան մարդուն մատչելի աստուածային դրսեւորումների յայտնութեանական անուանումները: Դրանք Աստուծոյ այս կամ այն յատկութեան՝ բառային տարազով ներկայացող, պայմանական նշանակներն են, որոնք աստուածաբանութեան մէջ յայտնի են «Աստուծոյ ստորագելիներ» անուանումով: Ի տարբերութիւն Աստուծոյ անդրանցական (տրանսցենդենտալ) տիւրիւնը մատնացուցող «անճանելի», «անճանաչելի» որակումների.

- 1 [Վանոն Եօթներորդի Աւուրն], Շարական, էջ 48
- 2 Տե՛ս Հրահանգ, էջ 135:
- 3 Նոյն տեղում, էջ 119
- 4 Տե՛ս В. Лосский, "Догматическое богословие", БТ, сб. 8, М., 1972, с. 133-134, сб. 18, М., 1978, с. 189: Այս տեսակետից ուշագրաւ է Դիդիմոս Կոյի (313-393 թթ.) հետեւեալ միտքը. «Նոյնիսկ սերովբէների համար անտեսանելի, անմատչելի [Աստուածութիւնը - Տ. Զ.] չի կարող պարունակուել որեւէ մտքի մէջ. որեւէ տեղում... անշօշափելի, անտարանջատելի, որ չունի ո՛չ խորք, ո՛չ մեծութիւն, ո՛չ լայնութիւն, ո՛չ ձեւ, որ իր պայծառութեամբ գերազանցում է երկնային բոլոր լոյսերը... որն իր հոգեւոր բնութեան պատճառով գերազանցում է ամեն տեսակ միտք»: Տե՛ս В. Лосский, "Каппадокийцы", БТ, сб. 25, М., 1984, с. 161:
- 5 Տե՛ս Ա. Տեր-Սիբեյեան, «Հայաստանեայց սուրբ եկեղեցու Քրիստոնէականը», Տփլիս, 1900, էջ 70:

այս որակումներն արձանագրում են արարչութեան նկատմամբ Աստուածութեան ներունակութիւնը (իմանենտութիւնը): Մերժելով Եւսոփոսի բանաբնական բացարձակաբանութիւնը, ըստ որի Աստուծոյ միակ է ընդունելի անունը «անծին»—ն է՝ Բիզանդական եւ Հայ Եկեղեցու հայրերը յստակօրէն զատորոշում են Աստուծոյ ինքնակայ եւութիւնը Նրա ներգործութիւնից: Եթէ առաջին անանունն էլ իր անորանցականութեան հետեանքով, ապա երկրորդն իր ներունակութեամբ կամ յայտնութեանակա բնոյթով ենթակայ է տարբեր անուանումների: Աստուածութեան յայտնութեանակա անուանումներից են հոգի, հուր, լոյս եւ այլ բաները: Ահա այս պատճառով՝ «Անբաւ է մարդոյ տեսանել զԱստուած գոյի Իրով... բայց իբրեւ ինքնակամ կամօք բարերարութեամբ Իրով զԻնքն ցուցաներ... ումեմ՝ լոյս, ումեմ՝ հուր... Թէ ասիցեմք, եթէ հուր է, զոր ինչ տեսանեմքն ասեմք, թէ ասիցեմք լոյս է... նմանութիւնք ցուցանեմք Աներեւոյթին վասն մերոյ անհասութեան»²: Ներսէս Շնորհալիս Համայնք սահանգի քահանաներին յղած թղթում գրում է. «Հոգի անուն զանմարմին բնութիւն նշանակէ՝ ըստ Տեանն ասելոյ յաղագս յաւետ անմարմնութեան, եթէ՝ Հոգի է Աստուած» [ս. Ներսէս Շնորհալի]՝: Այս միտքն անելի յստակում է Ներսէս Լամբրոնացու «Ատենաբանութեան» մէջ. «Սովորութիւն է զԱստուած վասն մաքրութեանն հուր անուանել եւ վասն պարզութեանն՝ լոյս, նաեւ բազումս առնումք ի վերայ Նորա այսպիսի անուանք. սակայն ո՛չ թէ մի ոք ի սոցանէ զԵւութիւն Նորա ստուգէ, որ անհասն է, այլ միայն զներգործութիւն կամաց Նորա մեզ յայտնի ցուցանէ» [ս. Ներսէս Լամբրոնացի]⁴: Այսուամենայնիւ, հայ եւ առհասարակ արեւելաքրիստոնէական աստուածաբանութեան մէջ անճառելիութիւնը (ապոֆատիզմ) եւ ճառելիութիւնը (կատաֆատիզմ), յստակօրէն զանազանուելով հանդերձ, գրեթէ միշտ հանդէս են գալիս փոխկապակցուած կերպով: Այս է պատճառը, որ Աստուած է՛ր անանուն է, է՛ր բազմանուն: «ՋՆորա զանունն ոչ ոք գիտաց, — ասում է ս. Գրիգոր Լուսաւորիչը, — զի չէր եւս անդր քան զՆա ոք, որ անտի եւ այսր պնուանիցէ...»⁵: «Անիմանալի է Աստուած եւ անանուն»⁶, — հաստատում է ս. Դիոնիսիոս Արիսպագացին: Առաւել պերճախօս են ս. Գրիգոր Լարեկացու Աղօթամատենանի հետեւեալ տողերը. «Ո՛չ անուամբ չափեալ եւ ո՛չ յորջորջմամբ նշանակեալ, ո՛չ որակութեամբ նմանեալ եւ ո՛չ քանակութեամբ

կոնցեալ, ո՛չ օրինակաւ ձեւացեալ եւ ո՛չ որպիսութեամբ ծանուցեալ...»¹: Բայց միաժամանակ՝ «Ի մեծութենէ զօրութեան յայտնի է անուն Տեանն» [Առակ. ԺԸ 10]: Ի մտի ունենալով այս իրողութիւնը՝ Սուրբ Գիրքը սահմանել է Աստուծոյ զանազան անունները՝ Արարիչ, Տէր, Տէր Աստուած, Տէր Ամենակալ, Տէր Զօրութեանց, Թագաւոր, Դատաւոր, Իշխան, Հայր: Այս կապակցութեամբ Արշակ Տէր—Միքելեանը նկատում է. «Իբրեւ արարիչ ու յափտենական պատճառ՝ Նա կոչում է Աստուած (Էլոհիմ), եւ մեք ձանաչում ենք, որ Նա ամբողջ աշխարհի Աստուածն է, իսկ իբրեւ Նախախնամող, կառավարող, դատող ու յայտնող կոչում է Տէր (Եհովա կամ Եահոււ)...»²: «Զո արարածք Զեզ Արարչիդ արբանեկէ [Իմաստ. ԺՁ 24], «Որ արար զերկիրդ եւ ստեղծ զգա... զի անուն Զո Տէր է» [Երեմ. ԼԳ 3, նաեւ՝ Սաղմ. 2Բ 19], «Ես Տէր Աստուած, այս է անուն Իմ» [Եսայի ԽԲ 8], «Տէր ամենակալ անուն է Նորա» [Երեմ. ԾԱ 57], «Թագաւոր յաղթող եմ ես, — ասէ Տէր ամենակալ» [Սաղմ. Ա 14], «Տէր Հայր մեր, Տէր Դատաւոր մեր, Տէր Իշխան մեր» [Եսայի ԼԳ 22], «...Առաւել հնազանդեցուք Հօրն հոգւոց եւ կեցցուք» [Եբր. ԺԲ 9], «Այլ եկեցէ ժամանակ եւ այժմ իսկ է, յորժամ ճշմարիտքն երկրպագուք երկիր պազանիցեն Հօր հոգւով եւ ճշմարտութեամբ, քանզի եւ Հայր այնպիսի երկրպագուս Իր խնդրէ» [Յովհ. Դ 23]:

Սուրբ Գրքի եւ աստուածաբանութեան վերոյիշեալ գաղափարներից են սնում շարականների եւ տաղերի՝ Աստուածութիւնը բնութագրող հետեւեալ տողերը.

Ամենիմաստ ամենից Հայր,
 Բազմազեղ խնամող, սանդուղ
 Եւ Տէր բոլորից,
 Անեղ եւ էիցս եակ,
 Զոր միշտ օրհնեն դասք անմարմնական
 Յաւերժաբար Հնչմամբ...³
 Որ Համագոյից ես եստիչ,
 Հարցն մերոց Աստուած,
 Ուսո՛ մեզ անդադար օրհնել
 Անուն Զո սուրբ...⁴

1 Տե՛ս Ե. Լոսկի, «Каппадокийцы», с. 162:
 2 Տե՛ս Ագաթանգեղոս, էջ 179:
 3 Տե՛ս Հրահանգ, էջ 122:
 4 Խոյն տեղում
 5 Ագաթանգեղոս, էջ 180
 6 Տե՛ս Հրահանգ, էջ 126:

1 Գրիգոր Լարեկացի, «Մատենա ողբերգութեան», աշխատ. Գ. Մ. Խաչատրեանի եւ Ա. Ա. Դազինեանի, Երևան, 1985, էջ 306 (Բան ԼԴ, Գ)
 2 Ա. Տէր—Միքելեան, նշուած աշխ., էջ 73
 3 [Կանոն Օննդեանն Զրիստոսի Առաջնոյ Աւուր], Շարական, էջ 25
 4 [Կանոն Բուն Բարեկեղանիս], Խոյն տեղում, էջ 119

Աստուած բազումողորմ,
Խնայի՛մ յարարածս Քո, Հայր աննշակ,
Եւ ողորմեա...

Աստուած Հարցն մերոց,
Բարեբանեալ է անուն Բո յաւիտեան,
Վասն ուխտի Հարցն մերոց,
Տէր, մի՛ մատներ իսպառ
Վասն անուանդ Բուն սրբոյ՝²:

Էն էապէս մեզ քարոզէ,
Ձոր էնն, ուսնալ ի Մովսիսէ,
Թէ Աստուած էր ի սկզբանէ,
Եւ ոչ եղեալ ի յումեքէ՝³:

Դաստա՛ր արդար, որ Հաստատեցեր ի մեզ
Դատող բնութեան զմիտս մեր,
Շնորհեա՛մ սմա դատել զանձինս իրաւամբ...⁴

Արքայ՝ երկնատր,
Տո՛ւր ինձ զարքայութիւն Քո,
Ձոր խոստացար սիրելեաց Քոց՝⁵:

Արձագանքելով Աստուածաշնչի «երկինք եւ երկնից երկինք չեն Ձեզ բաւական» [Գ Թագ. Ը 27], ս. Կիլոզ երուսաղէմացու «Ո՛չ ընդ վայրօք փակեալ, այլ վայրացն Ինքն է արարիչ», Սեբերիանոս Գաբաղացու «Անսկիզբն է Աստուած, անձառ եւ անհասական, որ ոչ տեղեօք սահմանի եւ ոչ վայրօք բովանդակի», ս. Յովհան Ոսկեբերանի «Յամենայնի է եւ անտեղի է»⁶ խօսքերին՝ Ներսէս Շնորհալիլն եւ Գրիգոր Լարեկացին գրում են.

Աստուած անեղ եւ անժամանակ,
Անսկիզբն, անեզր եւ անկատարած,

Լոյս անմատոյց, գերարփի անուր, անուստ եւ տիպ անսահման.
Գերազոյն բնութիւն էութիւն, ի վեր, քան զմիտս եւ զքան՝:

Ձի է անկէտ եւ անսահման,
Աներբ, անուր եւ անվախճան՝²:

Տէր Աստուած ամենայնի, զօրաւոր յամենայնի,
Անպարագիր, անվայրափակ տեղի ամենեցուն,
Բոլոր իսկութեամբ Հուպ յամենեսին,
Անուրեք վայրից, եւ չիք սահման առանց Քո,
Ո՛չ երեւեալ երբէք եւ ո՛չ տեսականութիւն առանց Քո
ծագման լուսաւոր՝³:

Աստուծոյ կարեւորագոյն ստորոգելիներից է Նրան տրուած Արարիչ անուանումը, որը լաւագոյնս յատկորոշում է Նրա էութիւնը, այն է՝ արարչագործելու, ստեղծելու ներուժ կարողականութիւնը: Ուրիշ խօսքով՝ Աստուծոյ Արարիչ անուանումը բխում է Նրա նախասկզբնական զօրութեան բնոյթից, արարելու կարողութիւնից եւ այդ կարողութեան գործադրումից, որի արդիւնքը տիեզերքն է: Արարիչը ոչ միայն նիւթ ստեղծիչն է ոչնչից, այլեւ այն շնչաւորող, ձեւ տուող, կարգաւորող բացարձակ Ոգի է: «Չգոյր ինչ ժամանակակից Աստուծոյ. — ասում է Եզնիկ Կողբացին. — եւ ոչ նիւթ ինչ, ուստի առեալ զարարածս կազմիցէ, այլ Ինքն է ամենայն բնութեանց արարիչ. եւ ոչ միայն կերպարանաց կազմիչ եւ ոչ էութեան էականաց իրիք խառնիչ, այլ գոյանալոյ գոյացելոցն գոյարար»⁴: Դեռ աւելին, ըստ Խոսրով Անձեւացու՝ «Աստուած» անունը բխում է Նրա «արարիչ» իմաստից. «Աստուած անունն արարչական է. — բացատրում է նա իր ժամակարգութեան մեկնութեան մէջ. — եւ առ մեզ ստուգաբանի, թէ՛ Աստ էած զմեզ»⁵: Իր մէկ այլ աշխատութեան մէջ նա նոյն ստուգաբանութիւնն է տալիս. «Տէրն անուն վասն սիրելոյն է, իսկ Աստուածն՝ վասն ստեղծանելոյն եւ յաստիս ածելոյ գեղեալս»⁶:

Այսպիսով, Աստուծոյ գլխաւոր ստորոգելին Նրա Արարիչ լինելն է, որն իր գոյաւորող զօրութեամբ, իր կամքի գերբնական տնօրինումով է

1 [Վանոն Բուն Բարեկենդանին], Շարական էջ 119

2 [Վանոն Երկրորդ Վարակէին Աղուացից], Նոյն տեղում, էջ 133—134

3 Տե՛ս Հրահանգ, էջ 129:

4 [Վանոն Հինգերորդ Վարակէին Աղուացից], Շարական, էջ 185

5 ս. Ներսէս Շնորհալի, «Հաստով խոստովանիմ»

6 Տե՛ս Հրահանգ, էջ 133—134:

1 Ներսէս Շնորհալի, «Տաղեր եւ գանձեր», աշխատ. Թեոզիկեանի, Երեւան, 1987, էջ 307

2 Տե՛ս Հրահանգ, էջ 133:

3 Գրիգոր Լարեկացի, «Մատեան ողբերգութեան», էջ 331 (Բան ԻԳ. Ա)

4 Եզնիկ Կողբացի, «Էդոն աղանոց», Վենետիկ, 1826, էջ 239

5 «Ժողովուրդու Անձեւացեաց եպիսկոպոսի Մեկնութիւն ժամակարգութեան կարգադրեալ Մովսէսի գիտնական վարդապետի», Կ. Պոլիս, 1840, էջ 99

6 «Ժողովուրդու Անձեւացեաց եպիսկոպոսի Մեկնութիւն աղօթից Պատարագին», Վենետիկ, 1869, էջ 16

միայն խօսքի արտաբերումով անգոյութիւնից կեանքի է կոչում յաւիտենա-
կանութիւնն ու բովանդակ իրականութիւնը: Սա նշանակում է, որ «աշ-
խարհի՝ յառաջ, քան գլինելն իւր, գոյր ի նախագաղափար տեսութիւնն Աս-
տուծոյ»: Արարչաբանական այս գաղափարներն են ընկած շարականների
եւ տաղերի ներքոբերեալ տողերի հիմքում.

*Որ Արարիչդ ես յաւիտենից
Եւ ստեղծեր զարարածս ամենայն յոչնչէ,
ԶՋեզ օրհնեմք, Աստուած Հարցն մերոց...²*

*Արարչագործ Աստուած, որ յոչնչէ զոյացուցեր զերկինս եւ զերկիր,
Օրհնեմք քեզ, որ Հանգուցիչդ ես ննջեցելոց,
Համյր ամենակալ...³*

*Որ բանի Իրամանի Թոյ Խառատեցեր զերկինս եւ զերկիր,
Արարիչդ ամենայն Իրանութեանց,
Վասնզի լոյս են Հրամանք Քո ի վերայ երկրի⁴:*

*Տէրն յետ ստեղծման արարածոց
Հանգեալ յօթն օրն ի գործոց,
Այն որ Հանգիստ աշխատելոց
Եւ կամքն գործ է եղելոց,
Ուստի եւ մեզ յոյս Հաստատուն
Հանգստեամբն շարաթուն,
Թէ աստ գործել զգործս Աստուծոյ,
Անզէն Հանգչիլ ընդ Աստուծոյ⁵:*

*Իսկապէս անսկիզբն եւ սկզբնացուցիչ յոչէից գոյեցս,
Ամենայնց աննիւթից եւ նիւթականաց կառուցիչ եւ Տէր,
Որոշող կայանից կենաց կացման՝ ըստ իրին,
Համազոյզ անտարիցն⁶ եւ Հոգեղինաց էութեանց՝
Ջաշխարհն վերին զասիւր զանազանեալ եւ փառօք որոշեալ...⁷*

Ասկայ են նաեւ անճառելի եւ ճառելի աստուածաբանութեան մէկ-
տեղման արուել պերճախօս օրինակներ, որոնք դարձեալ սնում են

1 Տե՛ս Ա. Տէր—Միքելեան, նշում աշխ., էջ 88:

2 [Բանու Մեծի Երկուշաբթին], Շարաբան, էջ 236

3 [Բանու Խառտէն Նեշտեղոցն ի Բրիտանայ], նոյն տեղում, էջ 689

4 [Կարգ Օրինութեանց Շարաբան Տեառն մերոյ Յիսուսի Բրիտանայի], նոյն տե-
ղում, էջ 739

5 [Օրգ վասն Եօթներորդի Ասուր Արարչութեան...], նոյն տեղում, էջ 583

6 անտարիցն — անտասաններ, անտասանելի, անտասան, անտարբե-
լի, անշարժ

7 Գրիգոր Լարեկացի, «Տաղեր եւ գանձեր», էջ 141

սուրբգրային եւ արեւելաքրիստոնէական աստուածաբանութեան ակունքնե-
րից. «Արքայութիւն Նորա ամենեցուն տիրէ... ընդ ամենայն տեղիս է տե-
րութիւն Նորա» [Սաղմ. ՃԲ 19, 22]:

«Աստուած մերձաւոր եմ ես, — ասէ Տէր, — եւ ոչ՝ Աստուած հեռա-
ւոր» [Երեմ. ԻԳ 23—24], այս միտքն իր աստուածաբանական կարճաժողով
մեկնութիւնն է ստանում ս. Դիոնեսիոս Արիսպագացու «Յաղագս աս-
տուածային անուանց» երկում. «Ինքն յամենեսին մերձ է, բայց ոչ ամե-
նայն մերձ ի Նա»¹: Արձագանքելով աստուածաբանական այս աւանդոյթին՝
ս. Ներսէս Շնորհալիս գրում է.

*Հուպ ամենից եւ մերձաւոր
Եւ յումեքէ ոչ Հեռաւոր²:*

Սակայն անճառելի եւ ճառելի աստուածաբանութեան հակոտնեալ
ծայրաբեւեռների պարադոքսալ մէկտեղման մի իսկական օրինակ պիտի
համարել ս. Գրիգոր Լարեկացու Աղօթամատենի եւ «Գանձ ի Սուրբ
Խաչն աստուածընկալ» խորագրով գանձի հետեւեալ տողերը.

*Ձայն անբաւութեան, իսկութիւն անքննութեան,
Անմատչելի Հեռաւոր եւ անընդմիջելի մերձաւոր,
Տեսող Հեծութեան, նկարիչ թշուառութեան...³*

*Անճառ իսկութիւն՝ փակեալ ի զգալեացս, Համազոյ
անթարգմանելի,*

*ԱԳնասանելի հեռաւոր եւ տընդմիջելի մերձաւոր անմահ թագաւոր,
ԱՀա խնկեացին մաղթանք մեր առաջի Քո, ամենակալ,
աղաչեմք⁴:*

Բ. ՍՈՒՐԲ ԵՐՐՈՐԴՊԻՏԻՒՆ

Ոգու եւ նիւթի, Աստուծոյ եւ աշխարհի յարաբերութիւնն իրակա-
նացում է Սուրբ Երրորդութեան՝ Հօր, Որդու եւ Սուրբ Հոգու միջոցով,
որոնք, Ա. Տէր—Միքելեանի նկատումով, ոչ թէ սոսկ «Կատարելութիւններ»
եւ «աստուածային գործունէութեան երեսոյթներ» են, այլեւ՝ Անձեր⁵: Մէկ
բնութիւն ունեցող այդ Անձերից իւրաքանչիւրն ունի գործունէութեան Իր
ուրուրդ: Այդ ուրուրդներում դրսեւորում են Աստուածութեան երեք անձնա-

1 Տե՛ս Հրահանգ, էջ 134:

2 նոյն տեղում

3 Գրիգոր Լարեկացի, «Մատենա ողբերգութեան», էջ 331 (Բան ԻԳ, Ա)

4 Գրիգոր Լարեկացի, «Տաղեր եւ գանձեր», էջ 212—213

5 Տե՛ս Ա. Տէր—Միքելեան, նշում աշխ., էջ 77:

տոր յատկութիւնները, որոնք կեանքի են կոչուում Նրա կամքով, մտքով եւ զգացումով: Եթէ մարդ արարածի համար դրանք կարողութիւն են, ապա Աստուծոյ համար՝ իրողութիւն, «վասն զի Աստուծոյ մէջ մտածողութիւնն ու գոյութիւնը մէկ է...», մինչդեռ մարդու սահմանաւոր, արարածական լինելու պատճառով դրանց միջեւ հակադրութիւն կայ¹: Աստուածութեան կամքը Հայրն է, միտքը՝ Որդին, զգացումը՝ Սուրբ Հոգին: Սակայն այսօրինակ մեկնաբանումը (չասելու համար պարզունակացնում) զգալիօրէն պարզեցնում է խնդիրը: Արեւելաքրիստոնէական Եկեղեցու հայրերը, մտավախութիւն ունենալով սրանից, Սուրբ Երրորդութեան պարագային քանում են իրենց զերծ պահել տրամաբանական կարգոյթներով մտակառուցումներ կատարելու գայթակղութիւնից: Այս է պատճառը, որ Նրանք, Սուրբ Երրորդութեան մասին խորհրդածելիս, աշխատում են վեր կանգնել նիւթական իրականութեան թելադրած կաղապարային մտազննութեան յայտնի ձեւերից: Ինչո՞ւ. քանզի յայտնութեանական բնաւորութեան հետեւանքով մերժելով քննական տրամաբանութեան հանրայայտ օրէնքները՝ Եկեղեցու հայրերն ամենայն իրամաք Սուրբ Երրորդութեան մէջ տեսնում են, թում է, մէկմէկու բացառող անձնաւորական տարանջատութեան եւ բնաւորական միասնութեան համաժամանակեայ գոյակցութիւնը: Երեք Դեմքերի այսօրինակ յարաբերակցութիւնը Եկեղեցին որակել է *համագոյութիւն* եզրով: Ի տարբերութիւն պլուտինեան երրորդութեան, ուր դեմքերի (Միակ, Միտք, Համաշխարհային Հոգի) համագոյութեան մէջ էմանացիոն աստիճանակարգում կայ, Սուրբ Երրորդութեան Դեմքերի յարաբերութիւնն աչքի է ընկնում հակօրինական (անտիկոմիկ) բնոյթով, ինչը դրսեւորում է Անձերի փոխադարձ հայելացումով, այսինքն՝ հաւասար ուժով Մէկի մէջ Միւսի արտացոլումով: Եզրն աստուածաբանական ներկայ իմաստով կիրարկուել է այնպիսի նշանաւոր եկեղեցականների կողմից, որպիսիք են ս. Աթանաս Ալեքսանդրացին, ս. Գրիգոր Աստուածաբանը, ս. Կիրիլ Ալեքսանդրացին, ս. Յովհան Ոսկեբերանը եւ արեւելաքրիստոնէական մտքի դարաւոր փորձն իր մէջ՝ ամբարած Յովհան Դամասկացին²:

Սուրբ Երրորդութեան այս հակօրինական իրողութիւնն է արձակագրում ս. Գրիգոր Աստուածաբանը Սկրտութեան նուիրում ճառում. «Աստուած Երեքեանն՝ ընդ իրեարս միացեալ, այս է՝ յաղագս միիշխանութեանն. ո՛չ ժամանեմ զՄինն իմանալ, Երեքումք շուրջ պայծառանամ, ո՛չ ժամանեմ զԵրիսն բաժանել եւ ի Մինն ի վեր բերեալ լինիմ: Յորժամ զՄի ոք յերիցն նկատեմ, զԼա իմանամ զամենայն եւ դիմօքն լցեալ լինիմ, եւ

1 Տե՛ս Ա. Տեր—Միքելեան, նշում աշխ., էջ 81:

2 Տե՛ս «Նոր բաղադիր Հայկազեան լեզուի, երկափրութիւն երից վարդապետաց յաշակերտութենէ մեծին Միքիմարայ աբբաթոր հ. Գաբրիէլի Անտիոքեան, հ. Խարոյ Սյարմէեան, հ. Սլրոյի Ազերեան», հտ. Բ, Վենետիկ, 1837, էջ 12—13:

առաւելն փախչի. ո՛չ ունիմ մեծութեան Նորա հասու լինել... Եւ յորժամ զԵրեքեանն միանգամայն ընդունիմ տեսութիւն, զՄինն տեսանեմ քահ. ո՛չ ունիմ որոշել կամ չափել զլոյսն միաւորեալ³: Աւելի յստակելով այս միտքը՝ իր Յայտնութեան ճառում ս. Գրիգոր Աստուածաբանը նկատում է. «Եւ Աստուծոյ յորժամ ասեմ, Հօր եւ Որդւոյ եւ Սուրբ Հոգւոյն ասեմ, զի եւ ո՛չ քան զայս Աստուածութիւն է ցնդեալ, եւ մի բազմաստուածութիւն աստուածոց ի ներքս ածիցեմք, եւ ոչ ի ներքսագոյն, քան զայս սահմանեալ, զի մի աղքատութիւն Աստուածութեանն դատապարտիցիմք. յաղագս մի իշխանութեանն հրեաբար հրեիցեմք եւ կամ երկուցն՝ հեթանոսաբար. քանզի չարն յերկուսին նման է, թպէտ եւ ի հակառակացն գտանիցին»⁴:

Ս. Գրիգոր Աստուածաբանը սրանով պարզորոշ ցոյց է տալիս, որ Սուրբ Երրորդութեան պարագային ամբողջի մէջ բազում եւ բազումի մէջ ամբողջ, մէկի մէջ երեք եւ երեքի մէջ մէկ յարաբերութեան պայմաններում առտնին թուաբանական կարգոյթները սկզբունքօրէն անկարող են ներկայացնել այդ անդրանցական իրողութիւնը:

Ուրիշ խօսքով՝ երրորդաբանական այս խնդիրը լուսաբանելիս միտքը պէտք է վերանայ Երրորդութեան թուի քանակային հասկացողութիւնից, քանզի անքակտելիօրէն շարկապուած աստուածային երեք Անձնաւորութիւնների գումարը մարդկային բանականութեան համար անմատչելի ձեւով միշտ հաւասար է մէկի: Այսպիսով, Սուրբ Երրորդութեան երեքը թուային քանակ չէ, այլ՝ Աստուածութեան անձառելի կարգ³: Այս անձառելի կարգի աստուածաբանական խորախոր մեկնաբանութիւնն է տրուած Մամբրե Վերձանողի ճառերից մէկի հետեւեալ տողերում. «Եւ արդ, ոչ մեծ եւ փոքր ի Սուրբ Երրորդութեանն երեւի, զի գմեծ եւ զփոքր, զծանր եւ զթեթեւ, զշատ եւ զսակաւ ժամք եւ ժամանակք բովանդակեն, իսկ ուր ոչ ժամք եւ ոչ ժամանակք, ոչ չափ եւ ոչ կշիռ մերձեանայ յանբաւելի Բնութիւնն, անդ ոչ նկատի ո՛չ փոքր եւ ո՛չ մեծ»⁴: Այսպիսով, Սուրբ Երրորդութեան ապաժամանակեայ իրողութիւն լինելը բացառում է Նրա մասին քննական տրամաբանութեան հանրայայտ կարգոյթներով խորհելու նուազագոյն հնարաւորութիւնն իսկ: Սա նշանակում է, որ Սուրբ Երրորդութեան մասին ամեն բնթողում անկարող է իրապէս յատկորոշել Նրան, քանզի Նա, լինելով անդրանցական իրողութիւն, վեր է հնարաւոր բոլոր ձեւակերպումներից: Այս միտքն է ընկած Շնորհալու Վիպասանութեան հե-

1 Տե՛ս «Վիցի հաւատոյ ընդհանուր սուրբ Եկեղեցոյ յողովապա եւ ս. Իոզելիոս հարցն մերոց դասականաց յատուրս Կոմիտաս Կաթողիկոսի» (Վիցի հաւատոյ), Իրատ. Կարապետ Եպիսկոպոսի (Տեր—Սլրոյեան), Ա. Էջմիածին, 1914, էջ 35:

2 Նոյն տեղում, էջ 32

3 Նոյն տեղում: Տե՛ս Լաւր Մետրոպ թի. Արամեան, «Երեք Տիեզերական Ժողովների դասականութիւնը (աստուածաբանական ակնարկ)», «Գանձասար», 1992, Ա, էջ 124:

4 Ա. Տեր—Միքելեան, նշում աշխ., էջ 84

տեսեալ տողերի հիմքում.

*Երրորդութիւն անձնաւորեալ,
ՅԱստուածութիւն մի Հաւարեալ,
Ըստ երեսաց տարրորոշեալ,
Բնութեամբ անքակ յոյժ միացեալ,
Ոչ արարած գոյ ընդ թրեալ
Եւ ոչ կըրսեր որ ծառայեալ.
Ոչ բարձրութեամբ որ մեծացեալ,
Ոչ ելեւէջ աստիճանեալ¹:*

Անձերի յարաբերութեան բնոյթը մեկնաբանելուց զատ երրորդաբանութեան մէջ կարելոր տեղ է զբաղեցնել Նրանց յատկութիւնների կարգորոշումը: Անդրադառնալով այս իրողութեանը՝ ս. Գրիգոր Աստուածաբանը աստուածաբանութեան մասին իր նշանատր խօսքում գրում է. «Անձին, ծնուած, բխած լինելը հետեւեալ անուններն է յայտանշում. առաջինը՝ Հօր, երկրորդը՝ Որդու եւ երրորդը՝ Սուրբ Հոգու այնպէս որ, երեք Անձերի ոչ միատարր լինելը դրսեւորում է Աստուածութեան միակ բնութեան եւ արժանիքի մէջ: Որդին Հայր չէ, քանզի Հայրը միակ է, սակայն նոյնն է, ինչ Հայրը, Հոգին Որդի չէ, թպէտ Աստուածութիւնից է, քանզի Միածինը միակ է, սակայն նոյնն է, ինչ Որդին: Եւ երեքը Մէկ է ըստ Աստուածութեան, եւ Մէկը երեք է՝ ըստ անձնատրական յատկութիւնների: Այնպէս որ, չկայ ո՛չ միակ՝ ըստ սաբելեան իմաստի եւ ո՛չ էլ՝ երեք՝ ըստ ներկայիս չարամիտ բաժանման» (այսինքն՝ արիոսականութեան)²: Անդրադառնալով այս խնդրին՝ Եփրեմ Ասորին «Անհասութեան» մէջ նկատում է. «Լուար, թէ Աստուած աստուած է, ծանի՛ր զանձն քո իբր զմարդ, լուար, թէ Աստուած արարի՛չ է, ստեղծուած, զիա՛րող քննեւ զԼա: Լուար, թէ Աստուած Հայր է, հայրութեամբ ծանի՛ր զՄուսնդ Նորա, զի Որդին Իւր ծնաւ յինքնէ. զի մի Մուսնդ Նորա Միածին է, մի՛ բաժանեցցեն հարցուածք Ջո... Լուար զՀօր է զՈրդոյ եւ զՍուրբ Հոգոյն, անուամբ ստացի՛ր զանձինսն, ո՛չ եթէ անուամբք լոկ են, ճշմարիտ երեք են...»³: Եռամիասնական Աստուածութեան տուեալ գաղափարը, ինչպէս երեւում է ս. Գրիգոր Աստուածաբանի բացորոշ ակնարկից, ուղղուած էր Արիոսի եւ Սաբելի հերձուածողական տեսութիւնների դէմ: Ըստ արիոսականների՝ միայն Հայրն է Աստուած, իսկ Որդին եւ Սուրբ Հոգին արարածներ են: Վերջիններս Հայր Աստուծոյ նկատմամբ ստորադաս տւութիւններ են, որոնք լոկ իրագործում են իր

բնոյթով աշխարհի համար անմատչելի Հօր արարչական ծրագրերը: Արիոսական տեսութեան հակառակ բեւեռն է ներկայացնում սաբելեան գաղափարաբանութիւնը, ըստ որի՝ Սուրբ Երրորդութեան Անձերը զուրկ են որեւէ ինքնակալ զօրութիւնից. Դրանք ոչ այլ ինչ են, քան նոյն Աստուածութեան տարբեր դրսեւորումները. Հայրը՝ Իր արարչական զօրութեամբ, Որդին՝ Իր փրկագործութեամբ, եւ Սուրբ Հոգին՝ Իր մխիթարական ներգործութեամբ: Երրորդաբանութեան մէջ լուրջ վտանգ է ներկայացրել նաեւ սուբորդինացիոն (աստիճանակարգային) տեսութիւնը: Նորպլատոնեան իմաստասիրութիւնից սերուած այդ տեսութեան համաձայն՝ Միակ-Հայր, Միտը-Բան-Որդի, համաշխարհային Հոգի-Սուրբ Հոգի, Հայրն առաւել է Որդուց, իսկ Որդին՝ Սուրբ Հոգուց, քանզի Հայրը համարում է ամենայն ինչի առաջին Պատճառ, Իսկ Որդին՝ երկրորդ Պատճառ, Որը, ծնուած լինելով Հօրից, ենթակայ է Նրան: Այս յարաբերութեամբ Սուրբ Հոգին էլ ենթակայ է Որդուն¹: Ինչպէս վերը տեսանք, Տիեզերական Եկեղեցին, ելնելով խնդրի յայտնութեանական բնոյթից, արժանի պատասխան է տուել հերձուածողական այս տեսութիւններին:

Հայ Եկեղեցին եւս իր հեղինակատր, ծանրակշիռ մասնակցութիւնն է բերել այս պայքարին: Արդէն Շիրակաւանի Եկեղեցածոցովի կանոններում մէկընդմիջտ հաստատագրում է. «Երեք Անձինք են ի կենդանարար երրորդութեան»: Այս գաղափարն է ընկած նաեւ ս. Ներսէս Շնորհալու՛ Մանուկ կայսեր յղած թղթի հետեւեալ բառերի հիմքում. «Երիս դաւանեմք զԱնձինս եւ ո՛չ՝ առաւել կամ նուազ, քան զերիսն»²: Հետեւելով Տիեզերական Եկեղեցու աստուածաբանութեան սրբագործուած աւանդոյթին («Պարտ է զՄի Աստուածութիւնն պահել եւ զԵրիս Դէմս խոստովանել: Միաւորութիւն Երրորդութեամբն երկրպագեալ, եւ Երրորդութիւն ի միաւորութիւն գլխաւորեալ» [ս. Գրիգոր Աստուածաբան]: «Մի է Տէր, եւ մի Աստուած, եւ... ո՛չ տեարս՝ եւ ո՛չ Աստուածս դաւանեմք զՍուրբ Երրորդութիւն... Զանզի մի է տէրութիւն Հօր եւ Որդոյ եւ Հոգոյն Սրբոյ... Երիս՝ եւ Մի, Մի՛ եւ Երիս, քանզի մի տւութիւն Սուրբ Երրորդութեանն դաւանեմք՝ յերիս կայս կատարեալ Անձանց» [Ստեբրիանոս Գաբաղացի]³) Հայ Եկեղեցու հայրերը, ս. Գրիգոր Լուսատրչից սկսած, աշխատել են փրկեղացնել նրա որդեգրած դաւանական տեսութիւնները. «Երեք Անձինք եւ Մի բնութիւն, Մի Աստուածութիւն, զՋեզ խոստովանիմք յաւետ, Սո՛ւրբ Երրորդութիւն», — կարդում ենք ժամագրքում: «Խոստովանիմք համագոյ եւ անեղ զԱմենասուրբ

1 Ներսէս Շնորհալի, «Վիպասանութիւն», աշխատ. Ս. Մկրտչեանի, Երեւան, 1981, էջ 36
2 В. Лосский, "Очерк мистического богословия Восточной церкви", БТ, сб. 8, М., 1972, с. 32
3 Տե՛ս Կմիք հաւատոյ, էջ 5:

1 Տե՛ս Գ. Գ. Майоров, "Формирование средневековой философии. Латинская патристика", М., 1979, с. 94-95:
2 Տե՛ս ս. Ներսէս Շնորհալի, «Մահմանց հաւատոյ ... առ էմանուկ կայսրն», «Թուրք ընդհանրական», Ս. էջմիածին, 1865, էջ 168:
3 Տե՛ս Հրահանգ, էջ 146-147:

գերորդութիւն՝ յերիս Անձնատրութիւնս բաժանեալ եւ ի Սի բնութիւն եւ ի Սի Աստուածութիւն միաւորեալ».— ասում է ս. Լերստս Շնորհալիս: Իսկ Գրիգոր Տղայ կաթողիկոսը հոռոմոց Միքայել պատրիարքին յղած թղթում հաստատում է. «Հաւատամք եւ խոստովանիմք զպաշտելի եւ զերկրպագելի Սուրբ Երրորդութիւն՝ Սի Աստուածութիւն յերիս Անձնատրութիւնս բաժանեալ...»¹: Սուրբ Երրորդութեան մեջ Դեմքերը զանազանում են բացառապէս իրենց անձնատրական յատկութիւններով. Հայրը՝ անծին, Որդին՝ բոլոր ժամանակներից առաջ ծնուած Հօրից, եւ Սուրբ Հոգին՝ բխած Հօրից: Անձերի այսօրինակ զանազանումից եւ յատկորոշումից են ծագում երրորդաբանական հետեւեալ մեկնաբանութիւնները, որոնցում տրում է Երանցից իրաբանչիւրի անշփոթ ինքնութեան բնութագիծը: Այսպէս, Խոսրով Անձեացին ժամակարգութեան մեկնութեան մեջ գրում է. «Թէպէտ մի են բնութեամբ Հայր եւ Որդի, սակայն անուամբ որիչ են եւ զանազան: Որդի միշտ Որդի՝ է եւ ո՛չ երբեք եղեալ Հայր, որպէս Հայր միշտ է՝ Հայր եւ ո՛չ երբեք Որդի լեալ... Որդի տիրապէս [ասի] Որդի՛, զի Հայր ո՛չ եղել երբեք, որպէս եւ Հայր տիրապէս ասի Հայր, զի Որդի երբեք ո՛չ է եղեալ, այլ միշտ է՝ Հայր, որպէս Որդի միշտ Որդի՛ է»²: Տիրոջ թաղմանը եւ յարութեանը նուիրուած նշանատր ճառում Եղիշէ վարդապետն ասում է. «Աստուած հոգի է: Հոգի՛ է Հայր, հոգի՛ Որդի, հոգի՛ է Սուրբ Հոգին: Եւ արդ, զի այս այսպէս է, ո՛չ եթէ Հայր՝ Որդի, եւ ո՛չ Որդին՝ Հայր, եւ ո՛չ Սուրբ Հոգին՝ Հայր եւ Որդի»³: Աւելի մանրամասնելով երրորդաբանական այս տեսութիւնը՝ Սարգիս Շնորհալիս կաթողիկէ թղթոց մեկնութեան մեջ գրում է. «Ամենայն ինչ, որ Հօրն է՝ Որդոյ է, բաց ի հայրութենէն, եւ որ ինչ Որդոյ է՝ Հոգոյն է, բաց յորդիութենէն, եւ որ ինչ Հոգոյն է՝ Հօր է եւ Որդոյ, բաց ի Հոգոյն անձնատրութենէն, եւ որ ինչ Որդոյ եւ Հոգոյն՝ Հոգոյն Հօր է: Բայց Հայր ոչ է ի պատճառէ իմքէ, որպէս Որդի եւ Հոգի, այլ Ինքն է պատճառ Որդոյ եւ Հոգոյ, Միոյն՝ ծննդեամբ եւ Միտոյն՝ ելողութեամբ»⁴: Սուրբ Երրորդութեան Անձերի յարաբերութեան մասին այս մեկնաբանութիւնները շատ շարականների եւ տաղերի տեսական ակունքն են: Այսպէս, ս. Յովհան Ոսկեբերանի հետեւեալ խօսքը. «Լոյս է Հայր, վասնզի «Աստուած լոյս է» [Ա Յովհ. Ա 5], լոյս է եւ Որդին՝ «Ես եմ լոյս աշխարհի» [Յովհ. Ը 12], եթէ ոչ էր լոյս եւ Հոգին Սուրբ... ո՛չ արդեօք ասէր Պօղոս. «ՉՀոգին մի՛ շիջուցանէք» [Ա Թեսաղ. Ե 19] ինչպէս նաեւ՝ ս. Կիրէղ Երուսաղէմացու եւ ս. Գրիգոր Լուսաւորչի խորհրդածութիւնները:

1 Տե՛ս Հրահանգ, էջ 146:

2 Տե՛ս Հրահանգ, էջ 156:

3 Լոյն տեղում

4 Սարգիս Շնորհալի, «Մեկնութիւն կաթողիկէայ թղթոց», Կ. Պոլիս, 1826, էջ 47

րո. «Ոչ եթէ այլ ինչ էր յառաջ [Որդին] եւ այլ ինչ ծնաւ, այլ՝ Որդի ի սկզբանէ ծնեալ, Որդի Հօր՝ նման ծնողին Իւրոյ, Կեանք ի Կենաց ծնեալ եւ Լոյս ի Լուսոյ»¹, «Որ առաքեցեր զՄիածին Որդիդ Ջո յաշխարհ, Լոյս ի Լուսոյ, Կեանք ի Կենաց»², — կարծես իրենց արձագանքն են գտել Լերստս Շնորհալու նշանատր քերթիւածի հետեւեալ տողերում.

*Լոյս, Արարիչ լուսոյ, առաջին Լոյս,
Բնակեալդ ի լոյս անմատոյց Հայր երկնաւոր՝
Ի դասուց լուսեղինացն օրհնեալ.*

*Ի ծագել լուսոյ առաւօտուս
Ծագեա՛ ի Հոգիս մեզ զլոյս Ջո իմանալի:*

*Լոյս ի Լուսոյ ծագումն՝ Արեգակն արդար,
Անճա՛ն ծնունդ Հօր՝ Որդի,*

Յառաջ, քան զարեւ անուն Ջո

Գովեալ ընդ Հօր ի ծագել լուսոյ:

Լոյս, ի Հօրէ բղխումն, Աղբիւր բարութեան,

Հոգի՛դ Սուրբ Աստուծոյ.

Մանկունք Եկեղեցւոյ ընդ Հրեշտակս

ՋՋեզ բարեբանեն ի ծագել լուսոյ:

Լոյս Երբեակ եւ Մի անբաժանելի

Սուրբ Երրորդութիւն,

ՋՋեզ ընդ երկնայնոցն երկրածինքս

Միշտ փառաւորեմք ի ծագել լուսոյ»³:

Անճառ Ծնունդ գերագոյին,

Ծածկեալն ի ծոց Հօր իսկակից,

Անհրեւոյթ, անտեսական,

Լոյս ի Լուսոյ անմարմնական»⁴:

«Թէպէտ անձնատրութեամբ որոշեալ են Որդի եւ Հոգի ի Հօր», սակայն Աստուածութեամբ, բնութեամբ եւ տիւթեամբ Երանք մէկ միասնութիւն են կազմում: Այս է պատճառը, որ «մի տիւթիւն, մի իշխանութիւն, մի կամք եւ մի արարչագործ զօրութիւն»⁵ ունեցող Սուրբ Երրորդութեան Անձերը մէկմէկու նկատմամբ *համագոյ, եակից, հաւասարապատի*⁶ են: Աստուածաբանական այս տեսութեան վրայ են հաստատուած հետեւեալ տեղիները, որոնցում յատուկ միտումով կիրարկուած են դասաբանական

1 Կիրէղ Երուսաղէմացի, Կոյումն քննադրութեան, Վիեննա, 1832, էջ 50—51

2 Ագաթանգեղոս, էջ 56

3 [Երգ զվի «Աստուած Աստուած իմ» սաղմոսին], Շարական, էջ 596—597

4 Տե՛ս Հրահանգ, էջ 164:

5 Լերստս Շնորհալի, «Թուղթ քննիակրական», Երուսաղէմ, 1871, էջ 68

6 Տե՛ս Հրահանգ, էջ 152—153:

մասնաւոր նշանակութիւն ու կարեւորութիւն ունեցող յիշեալ եզրերը.

Էդ Հայր անսկիզբն,
Էակից Որդի,
Է միշտ Սուրբ Հոգի¹:

Էակից Հօր եւ Հոգւոյն՝ անսկիզբն Որդի:
Որ անքնինդ ես յեւթեան համազոյ Երրորդութիւն.
Երեքսրբեան մի Տէրութիւն, միով բնութեամբ
Աստուածութիւն²:

Օրհնեմք զՔեզ, անսկիզբն Հայր,
Որ յամենայն ժամ օրհնիս ի դասուց թերովբէից,
Գովեմք զՔեզ, Միածին Որդի,
Որ անդադար փառաբանիս ի դասուց սերովբէից,
Անդադար բերանով, անհանգիստ բարբառով
Բարեբանեմք Սուրբ Հոգիդ,
Որ փառակից ես Հօր եւ Որդւոյ³:

Բանն, որ ընդ Հօր յեւթեան
Եւ համազոյ Սուրբ Հոգւոյն,
Զպատուէրն իւրական խառնեալ
Ընդ Հոգանիւթ բնութեանս...⁴

Գանձ անպատում եւ անճառելի,
Անպարազրելի միասնական Սուրբ Երրորդութիւն,
Անհաս խորհրդով Հայր անսկիզբն եւ Արարիչ Աստուած,
Լոյս ի Լուսոյ, Էակից Որդի ի Հօրէ՝ ծնեալ յառաջ,
քան զամենայն,
Ծախտեանս անբաժանելի եւ անորիշ ի Հայրական ծոցոյ,
Զուզեալաւսար միակցութեամբ անշփոթ եւ անփոխարինելին
բնութիւն,
Համապատի ընդ Հօր եւ ընդ Որդւոյ փառակից Սուրբ Հոգիդ,
Որ ի Հօրէ երանես եւ լնուս զամենայն արարածս...
Բարունեացըն Տէր եւ փառակից Հօր՝ Որդիդ միածին.

Գովեմք զՔեզ, որ ես յեւթեան ընդ Հօր,
Անիմանալի բնութիւն, Էակից Հօր եւ փառակից
Սուրբ Հոգւոյն...

Պայծառակերպման պահին Տիրոջից ճառագած անեղական լոյսը
յայտանշում է Սուրբ Երրորդութեան ներկայութիւնը²: Այդ մասին են խօսում
ս. Ներսէս Շնորհալու Վարդավառի տաղի հետեւեալ տողերը.

Էական Բանին բնութիւն մարմնով պարածածկեալն,
Այսօր ի Թաքօր արտափայլեալ պայծառ ծագմամբ:
Էնն Աստուած եւ Հայր յերկնից ձայնի ազազակէր.
—Դա՛ է Իմ Որդի, Դրմա՛ լուարուք, որդիք մարդկան:
Սուրբ Հոգին ընդ Հօր հովանացեալ Իւր Էակցին,
Ի նրմանութիւն լուսոյ փայլեալ պայծառ ամպոյ:
Ի Թաքօր լերինն խորհուրդ յայտնեալ Երրորդութեան,
Զոր եւ Պետրոսի երիւք ազգէր տաղաւարօք³:

Այս մասին կարդում ենք շարականում նմանապէս.

Որ յայտնեցան այսօր ի Թաքօր լերինն
Զմիութիւն Սուրբ Երրորդութեանն,
ԶՏէր օրհնեցէք...⁴

Ինչպէս արդէն նկատուեց, Սուրբ Երրորդութեան Անձերի կամ Դեմ-
քերի յարաբերութիւնը դրսեւորում է Երանց անուանումների մէջ: Այդ յարա-
բերութիւնը յատկորոշում է երկու մակարդակով. յարաբերութիւն Անձե-
րի միջեւ (տրանսցենդենտալ-անդրանցական մակարդակ) եւ յարաբերու-
թիւն աշխարհի նկատմամբ (իմանենտ-յայտնութեանական մակարդակ): Ան-
ձերի միջեւ յարաբերութիւնն իրականացում է ինքնաբաւ փառքի մէջ
Նրանց բնոյթի ընդհանրութեան ու ներկայ փոխկապակցութեան շնորհիւ
(Հայրը՝ անծին, անսկիզբ, Որդին՝ ծնուած Հօրից, անսկզբնակից եւ Էակից
Նրան, Սուրբ Հոգին՝ բխած Հօրից, փառակից Հօրը եւ Որդուն): Այս
միտքն իր յստակ ձեւակերպումն է ստացել Յովհան Օձնեցու եւ Ներսէս
Շնորհալու երկերում: «ԸՆդդէմ երեւութականաց» ճառում Յովհան Օձնեցի
հայրապետը գրում է. «Արտորոշեալ ճանաչի ի նոսպ (յերիս անձինս) դէմս

1 Գրիգոր Լարեկացի. «Տաղեր եւ գանձեր», էջ 244

2 Տե՛ս Բ. Лосский, "Паламитский синтез", БТ, сб. 8, М., 1972, с. 201:

3 Ներսէս Շնորհալի. «Տաղեր եւ գանձեր», էջ 155-156

4 [Կանոն Վեցերորդ Կիրակիին], Շարական, էջ 218, նաեւ՝ [Կանոն Երկրորդ Կիրակիին], էջ 144, 146, 237

1 ս. Ներսէս Շնորհալի. «Առաւօտ լուսոյ»

2 Տէ՛ս Հրատանգ, էջ 152-153:

3 [Կանոն Վեցերորդ Կիրակիին], Շարական, էջ 218

4 [Կանոն Բուն Բարեկէտականին], Լոյս տեղում, էջ 114

5 Գրիգոր Լարեկացի. «Տաղեր եւ գանձեր», էջ 189-190

ձինս) դեմն այսուիկ, Հօր՝ ծնող գոյ, Որդւոյ՝ ծնունդ, իսկ Հոգւոյ՝ ելումն»¹: Մանուկ կայսերը յղած թղթում, անդրադառնալով դաւանական այս կարեւոր խնդրին, Լեւոն Ենոքիային ասում է. «Խոստովանիմք զՀօր յատկութիւն անձնաւորութեան անծին եւ անսկիզբն եւ գՈրդւոյ՝ ծնունդ անսկզբականին Հօր անեղապէս եւ անժամանակ եւ զՀոգւոյ՝ բոխումն եւ ելումն եւ արտաքս առաքումն ի Հօրէ անճառաբար»²: Աշխարհի նկատմամբ Սուրբ Երրորդութեան յարաբերութիւնն իրականացում է Հօր, Որդու եւ Սուրբ Հոգու գործունեութեամբ (արարչագործութիւն, փրկագործութիւն եւ շնորհաբաշխութիւն): Սակայն շարականներում եւ տաղերում (եւ ոչ միայն սրանց մէջ) այս երկու մակարդակներն, իբրեւ կանոն, հանդէս են գալիս փոխազուցուած ձեւով: Այդ մասին են խօսում հետեւեալ տողերը.

Օրհնեմք զՋեզ, անսկիզբն Հայր,
Որ յամենայն ժամ օրհնիս ի դասուց բերովբէից:
Գովեմք զՋեզ, միածին Որդի,
Որ անդադար փառաբանիս ի դասուց սերովբէից:
Անդադար բերանով, անհանգիստ բարբառով
Բարեբանեմք Սուրբ զՀոգիդ,
Որ փառակից ես Հօր եւ Որդւոյ...³

Օրհնեմք զՋեզ, Հայր անսկիզբն,
Ստեղծիչ ամենայն եղելոց...
Գովեմք զՋեզ, անճառ ծնունդ Հօր՝
Անսկզբնակից Որդի,
Որ մահու խաչի համբերեցեր...
Բարեխնամ Սուրբ Հոգի,
Փառակից Հօր եւ Որդւոյ,
Հայցեմք ի Ջէն՝ զննջեցեալսն
Ճշմարիտ Հաւատով Սուրբ Երրորդութեանդ
Ի միւս անգամ նորոգմանն
Դասեմք ի դաս ընտրելոց Ջոց...⁴

Երեք Դիմաց Միով ընութեամբ
Հօր եւ Որդւոյ եւ Սուրբ Հոգւոյն,
Որոյ աթոռք են բերովբէքն,
Գովեն սրովբէքն վեցթեաներ:

1 Տե՛ս Հրահանգ, էջ 158, «Յովհաննու Իմաստասիրի Օձնեցոյ մատենագրութիւնը», Վենետիկ, 1833, էջ 64:

2 Լեւոն Ենոքիայի, «Ծովոյ» ընդհանրական», էջ 121, հմմտ. էջ 88

3 [Կանոն Վեցերորդ Կիրակիին], Շարական, էջ 218

4 [Կանոն հասկոն ննջելոց ի Ձրիստոս], Շարական, էջ 666, նաեւ՝ էջ 669, 693

Տէր եւ Աստուած զՀայր քարոզեմք,
Ընդ Հօր զՈրդի Տէր դաւանեմք,
Վեհին Հոգւոյ բրդխումն ասեմք,
Որ է անհաս՝ ի մէնջ պատուեմք:

Անրկրզբան Հօր անեղի,
Յորմէ Որդին է եւ Հոգի,
Նոյն եւ նրման Երիցն ի Մի,
Ի մէնջ յաւեժ փառքս տացի¹:

Օրհնեմք զՋեզ, անսկիզբն Հայր Որդւոյ միածնի,
Ջոր առաքեցեր ի դարձումն մոլորեալ ոչխարին...
Գովեմք զՋեզ, Բան եւ Լոյս,
Որ գտիրական Ջո պատկեր
Լուսով ճրագի զրտեալ վերականգնեցեր...
Բարեբանեմք զփառակից Հօր զՀոգիդ ճշմարիտ,
Որ նստեցեր զհնացեալքս մեղօք հնոյն Ազամայ...²

Հայր երկնաւոր, Աստուած ճշմարիտ,
Որ առաքեցեր զՈրդիդ Ջո սիրելի
Ի խնդիր մոլորեալ ոչխարին...

Որդի՛ Աստուծոյ, Աստուած ճշմարիտ,
Որ խոնարհեցար ի Հայրական ծոցոյ
Եւ առեր մարմին ի սրբոյ Կուսէն Մարիամայ՝
Վասն մերոյ փրկութեան...

Հոգի՛ Աստուծոյ, Աստուած ճշմարիտ,
Որ իջեր ի Յորդանան եւ ի Վերնատունն
Եւ լուսաւորեցեր զիս մկրտութեամբ սուրբ Աւագանին,
Մեղայ յերկինս եւ առաջի Ջո...³

Թեպէտ Սուրբ Երրորդութեան վերոյիշեալ երկու մակարդակների մասին բանաստեղծական խորհրդածութիւններն ու խոկումները գլխաւորապէս հանդէս են գալիս փոխազուցուած կերպով, սակայն քիչ չեն Լատեայնիսի քերթուածներ, որոնցում գերակշռում է այդ մակարդակներից մեկը կամ միւսը: Այսպէս, Սուրբ Երրորդութեան բացառապէս յայտնութեան կան մակարդակն են մատնանիշ անում Երա արարչական զօրութեան մա-

1 Լեւոն Ենոքիայի, «Տաղեր եւ գանձեր», էջ 141–143

2 [Կանոն Երրորդ Կիրակիին], Շարական, էջ 140–141

3 Լեւոն Ենոքիայի, «Հաւատով խոստովանիմք»

սին խօսող, Աստուածաշնչից ծնունդ առած («Ողորմութեամբ Տեան լի եղեւ երկիր. եւ Բանի Տեան երկինք հաստատեցան, եւ Հոգով բերանոյ Նորա ամենայն գորութիւնք լոցա» [Սաղմ. ԼԲ 5-6]) հետեւեալ մտքերը. «Պաշտել զԱստուած [Հայր] Արարիչ եւ զՌոդին՝ Հաստիչ եւ զՀոգին՝ Կագմիչ»¹. «Հասարակաց Երրորդութեան է արարչագործութիւնն» [Նոսրով Անձեացի, Մեկնութիւն Պատարագի]²: Աստուածաբանական այս մտքերի բանաստեղծական արձագանքներն են շարականի հետեւեալ տողերը.

*Որ, ի վերայ ջուրցն գոլով, գոյացոյց զարարածս
Անանջրպետն ի Հօրէ եւ յՈրդոյ իշխանակից Սուրբ Հոգին:
Ամենասուրբ Երրորդութեանդ երկրպագեն զօրք երկնայինք
Եւ ստեղծուածք անարատ ձեռացդ...*

Այս գաղափարն է ընկած նաեւ ս. Ներսէս Շնորհալու «Ողբ Եդիսիոյ» երկի հետեւեալ տողերի հիմքում.

*Միոյ բնութեան աստուածային
Մի Տէրութեանդ եւ միշտ էին,
Գերակատար Երիցդ Անձին
Կատարողի արարածին
Փառք եւ պատիւ եւ զօրութիւն:³*

Ինչպէս աստուածաբանական գրականութեան, այնպէս էլ հոգեւոր բանաստեղծութեան մէջ խստօրէն դատապարտում է Սաբէլի եւ Արիոսի երրորդաբանական հերձուածքը: Սա առաւել բացորոշ արտայայտուած է յատկապէս ս. Ներսէս Շնորհալու քերթուածներում.

*Արիոսի չեմք Հաւանեալ,
Որ զմի բնութիւն յերիս Հատեալ,
Եւ Սաբէլի չեմք Հնազանդեալ,
Որ չարաչարն ժողովեալ...⁴*

*Եւ ո՛չ անձամբ խառն ասելով,
Երիցն ի մի ժողովելով,
Ըստ որում թուեցաւ այս Սաբէլի
Հրէականին Հետեւողի:*

*Ո՛չ բաժանեալ յէութիւնէ
Բանն եւ Հոգին առ ի Հօրէ.*

1 Ագաթանգեղոս, էջ 34
2 Տե՛ս Հրահանգ, էջ 171:
3 Տե՛ս Հրահանգ, էջ 171-172:
4 Ներսէս Շնորհալի, «Վիպասանութիւն», էջ 81, տող 687-690

*Ո՛չ մին ստեղծիչ, մին արարած,
Եւ միան օտար պաշտօնատար,
Որպէս կարծիքն Արիոսի՝
Հեթանոսաց Համայնո՛ւհի,
Որ ելեւէջս աստիճանի՝
Բնութեանն եմոյծ Հաւասարի՛:*

Գ. ՀՐԵՇՏԱԿՆԵՐ

Աստուծոյ արարչութեան պսակը մարդն է: Մարդու արարումով աւարտում է արարչական գործընթացը: Նա արարչական գործերի հանրագումարն է: «Մարդու այս մեծ նշանակութիւնն առաւել եւս բարձրանում է, երբ նկատում ենք, որ Նորա համար են ստեղծուած միևնույն անգամ այն հոգեւոր արարածները, որոնք մարդու պէս բանաւոր են»²: Սրանք հրեշտակ անունն են կրում: Աստուածաշունչ մատենան ակնարկում է, որ այս արարածները, իբրեւ լուսեղէն էակներ, ստեղծուել են առաջին օրը, լոյսի հետ միասին³: Աստուծոյ իրահանգով Նրանք կոչուած են սպասաւորելու մարդուն: Հետեւաբար, նրանք սպասաւոր հոգիներ են, որոնք, երկնաբնակ վիսելով, այսուամենայնիւ, ժամանակի եւ տարածքի իրենց մասնակցութիւնն են բերում երկրաւոր կեանքի ընթացքին, գործում են ժամանակի եւ տարածքի մէջ կենցաղավարող մարդու հետ, մարդու համար⁴: Ըստ իրենց այս կոչման՝ հրեշտակներն անուանում են նաեւ Աստուծոյ պատգամաւորներ, «գուարթունք», որոնք իրականացնում են Տիրոջ կամքը: Սուրբ Գրոց վկայութեամբ նրանք բազմաքանակ են⁵, յայտնի են իրենց զօրութեամբ, ուժով⁶ եւ գործունեութեամբ⁷: Հրեշտակների գործունեութեան մէջ առկայ է երկու ոլորտ՝ անդրանցական եւ յայտնութենական: Յայտնութենականը հրեշտակների է մարդկանց յարաբերութեան ոլորտն է: Այս տարածքում գործում է իւրաքանչիւր բարեպաշտ, աստուածներկիւղ քրիստոնեայի հոգեւոր կցորդ պահապան հրեշտակը, որը նպատակամետ շահագրգռութեամբ գործում է յօգուտ մարդու փրկութեան: Այսպիսով, հրեշտակները «կուզեն, որ մարդիկ հաղորդ ըլլան յափտեանս երկնից երանութիւններուն»⁸: Անդրանցական ոլորտում հրեշտակների միակ գործը Աստուածութեան փառա-

1 Տե՛ս Հրահանգ, էջ 168-170:
2 Ա. Տեր-Միքելեան, Նշուած աշխ., էջ 95
3 Նոյն տեղում
4 Տե՛ս Սաղմ., ՂԱ 11, ԵԳ 20, Եբր. Ա 14:
5 Տե՛ս Բ Օր. ԼԳ 2, Սաղմ. ԿԷ 18, Մատթ. ԻԶ 53, Ղուկ. Բ 13:
6 Տե՛ս Բ Պետ. Բ 11, Յայտ. Ե 2, ԺԸ 21, ԺԹ 17:
7 Տե՛ս Եսայի Զ 6-7, Գործք ԻԷ 23, Յայտ. ԺԲ 7:
8 «Ըստարան Սուրբ Գրոց», Կ Պոլիս, 1681, էջ 318-319

բանումն է: Լինելով բացառապես հոգեւոր եակներ՝ նրանք անմիջական մասնակցութիւն են ունենում «աստուածային փառաց լոյսին»: Ըստ իրենց փառաբանելու մակարդակի եւ եղանակի՝ նրանք ինը կարգի են դաս- դասուած. Աթոռներ, Զերովբէներ (Զօրաւորներ), Սերովբէներ (Գլխաւոր- ներ), Տերութիւններ, Զօրութիւններ, Իշխանութիւններ, Պետութիւններ, Հրեշտակապետեր եւ Հրեշտակներ¹: Ինը կարգի իւրաքանչիւր ետեակ Աս- տուծոյ փառաբանութիւնն է կատարում իրեն յատկացուած ոգեղէն երկնքի անդրանցական տարածքում: Համապատասխանաբար, Աստուածութեան հրեղէն փառքի հետ անմիջաբար հաղորդակցուած են Առաջին երկնքում գտնուող Աթոռները, Զերովբէները եւ Սերովբէները, միջնորդաւորուած կերպով՝ երկրորդ երկնքում գտնուող Տերութիւնները, Զօրութիւնները եւ Իշխանութիւնները, իսկ յետոյ՝ երրորդ երկնքում գտնուող Պետութիւննե- րը, Հրեշտակապետերը եւ Հրեշտակները: Իւրաքանչիւր կարգ իրականաց- նում է նուիրապետական սանդղակում իրեն շնորհուած քահանայապետա- կան պաշտօնը, որի էութիւնը փառաբանութիւնն ու բարեխօսութիւնն է²: Սուրբ Գրոց մէջ մասնաւոր ուշադրութեամբ է խօսուած քերովբէների եւ սե- րովբէների մասին: Այսպէս, սերովբէները [այրոջ] Աստուծոյ Աթոռի շուրջ խմբուած երկնային եակներ են³, որոնք վեց թեւ ունեն: Որպէսզի չայրուեն աստուածային փառքի հրեղէն լոյսից, երկու թեւով նրանք ծածկուած են իրենց երեսը, երկու թեւով՝ ոտքերը, իսկ երկու թեւով էլ թռչում են՝ օրի- ներգելով եւ փառաբանելով Աստծուն. «Սուրբ, Սուրբ, Սուրբ՝ Տեր զօրու- թեանց, լի է ամենայն երկիր փառօք Նորա»⁴: Փառաբանական նոյն այս դերն ունեն քերովբէները, որոնք զանազան կերպարանքներով են ներկա- յանում Աստուածաշունչ մատենում. մերթ որպէս պատկերներ վարագոյր- ների վրայ⁵, մերթ որպէս «միակերպարան, երկկերպարան կամ չորեքկեր- պեան»⁶, կամ էլ որպէս երկթեւեան, չորեքթեւեան, վեցթեւեան եակներ»⁷: Սակայն «բոլոր այս նկարագրութեանց մէջ կատարեալն եւ թեւաւոր քե- րովբէն է մարդակերպարան, լի աչօք եւ չորեքգլխեան, այսինքն՝ մարդու.

1 Տե՛ս Ա. Տեր—Միքելեան, նշուած աշխ., էջ 95—97:

2 Երկնային քահանայապետութեան պատճէկը, նմանակն է եկեղեցական քահանա- յապետութիւնն իր նուիրապետական համակարգով. այս մասին մակարանս տե՛ս Կ. Դիոնեսիոս Արիսպագացու «Տաղազս երկնային քահանայապետութեան», «Տա- ղազս եկեղեցական քահանայապետութեան» աշխատութիւնները (Մաշտոցի ան. Մատենադարան, ձեռ. N 110, թերթ 1բ—351ա: Բնական քննարկը՝ Ռ. Թումանի աշխատասիրութեամբ. "Corpus Scriptorum Christianorum Orientabilium", V. 408, Scriptorum Armeniaci, t. 17, Lovanii, 1987):

3 Տե՛ս Բ. Օր. Դ 24, Երբ. ԺԲ 29:

4 Տե՛ս Եսայի Զ 2—3, «Բառարան Սուրբ Գրոց», էջ 406:

5 Տե՛ս Ելք ԼԶ 35, ԼԷ 7, Եզեկ. ԽԱ 25:

6 Տե՛ս Եզեկ. Ժ 14:

7 Տե՛ս Գ. Թագ. Զ 27, Եզեկ. Ա 6, Յայտ. Դ 8:

առիւծու, եզան եւ արծուոյ գլխով ամեն կողմ դարձող անիւներով եւ արագ՝ իբր փայլակն երկրիս, պերճագոյն եւ հզօրագոյն արարածոց կեր- պարանօք»¹:

Աստուածաշնչի այս նկարագրութիւնների վրայ է հիմնուած Արեւ- լացրիստոնէական եւ Հայ Առաքելական Եկեղեցու հրեշտակաբանութիւնը: Այսպէս, իր նշանաւոր աշխատութիւններից մէկում, անդրադառնալով *Սե- րովբէ* եւ *Զերովբէ* անունների ստուգաբանութեանը, ս. Դիոնեսիոս Արիս- պագացին գրում է. «Չարբոցս սերովբէից անուանակոչութիւն ասեն, որք զեբրայեցոյն գիտեն. թէ կա՛մ կիզիչս երեսեալ, կա՛մ ջեռուցիչ, իսկ զժե- րովբէիցն՝ կա՛մ բազմութիւն գիտութեան, կա՛մ հեղումն իմաստութեան»²: Մօտիկից հաղորդակցուելով Աստուծոյ հրկէզ լոյսին՝ նրանք համակուած են Աստուածութեան փառքի կրակով եւ դառնում այրող, կիզող: Սակայն, լինելով հրեղէն միտք եւ իմացութիւն, գտնուելով իսկ անդրանցական ոլորտում, չեն կարող ճանաչել Աստուծոյ էութիւնը: Հրեշտակների ծագ- ման, բնոյթի, գործունէութեան եւ կարգավիճակի վերաբերեալ այս եւ նման մեկնաբանութիւնների անմիջական ազդեցութեամբ են ստեղծուել շարականների եւ տաղերի ներքերերեալ հատուածները, որոնցում հաճա- րեղօրէն ներհիւսուած են նրանց գործունէութեան անդրանցական եւ յայտ- նութենական մակարդակների նկարագրութիւնները.

*Նորաստեղծեալ Բանն յանէից,
Ի սկզբանէ գերկինս երկնից
Եւ գերկնային զօրս անմարմնոց
Իմանալեացն զուարթնոց
Եւ զգալի տարիբց քառից,
Հակառակաց միաբանից,
Որով յաւէտ փառաբանի
Երրորդութիւնն անճառելի»³:*

Ահա «Սրբոց հրեշտակապետացն Սիքայելի եւ Գաբրիէլի ամենայն երկնային զօրացն» նուիրուած կանոնը.

*Որ յանէից ստեղծեբ զպաշտօննայս Զ
Ի Հուր կիզելոյ, Հո՛ւրդ անեզական,
Ընդ նոսին օրհնեմք զՋեզ եւ մեք՝ Հողեղէնքս:
Որ բանիւ զոյացուցեբ զիննեակ դասս Հրեղինաց, Բանդ ի
սկզբանէ,
Ընդ նոսին զովեմք զՋեզ եւ մեք՝ Հողեղէնքս:*

1 «Բառարան Սուրբ Գրոց», էջ 577

2 «Բազմակէպ», 1875, էջ 121

3 [Երզ Առաքելոյ Աւուր Միաշաբաթին], Շարական, էջ 583

Որ արարեր յոգիս իմանալի զհրեշտակս Քո, Հոգի՛ Աստուծոյ,
Ընդ նոսին բարեբանեմք գձեզ եւ մեք՝ Հոգեղէնքս:
Անդադար յերկինս օրհնարանո՞ղջ Հօր երկնաւորի՝
զօրք լուսեղինաց,

Բարեխօս լերուք ընդ մեղաւորացս:
Քաղցրաձայն երգով զօհարանո՞ղջ Որդւոյն միածնի՝
Դասք Հրեշտակաց, բարեխօս լերուք:
Անլուսի Հնչմամբ բարեբանո՞ղջ Հոգւոյն ճշմարտի՝
Հո՞յլք Հոգեղինաց, բարեխօս լերուք:
Երեքսրբանն ձայնիւ փառաբանո՞ղջ Սուրբ Երրորդութեանն՝
Գո՛ւնդք սերովքէից, բարեխօս լերուք:
Անսկի՛գքն Հայր, ահագին Լոյս անճառելի,
Որ ի լուսոյ լոյս ներգործեալ գիմանալեաց գոյական,
Ջձեզ օրհնեմք, Աստուած Հարցն մերոց:
Ըսկի՛ցդ Հօր, ի լուսոյ լոյս ծագումն Որդի,
Որ արարեր ի պաշտօն փառաց Քոց զհրեղինացն զօրս,
Ջձեզ օրհնեմք...

Երկնային գուարթունք, Հրեշտակք եւ Հրեշտակապետք,
Վերին պետութիւնք, բարձր արարէք զՀայրն երկնաւոր:
Անմարմնոց բազմութիւնք, իշխանութիւնք, զօրութիւնք,
Անմահ տէրութիւնք, բարձր արարէք զՔրիստոս Քաղաւորն:
Վեցթեւեան սերովքէք, քառակերպեան քերովքէք,
Աթո՞ղք Անեղին, բարձր արարէք զՀոգին ճշմարիտ:
Որ ի հրեղէն զօրաց երկնից փառաբանիս, Աստուած,
Որով զերկնային անապական աստուածային զշնորհս Հեզեր
յորդիս Ազամայ,

Ազաչանօք սոցա ողորմեա՛ մեզ, Աստուած:
Երեւելով Հոգեղինացս անհիւթականքն ի ձեւ մարմնոյ,
Որք եւ ծանուցին մարգարէիցն զխորհուրդ Քո զալստեանդ՝
Բազմապատիկ տեսլամբք օրինակելով.
Ազաչանօք սոցա...

Անճառելի տնօրէնութեանդ Քո աւետարեբք
Առաքեցան Գարրիէլ եւ Միքայէլ անմարմնական դասուքն
իւրեանց յերկրի սպասաւորելով...

Անմահ Արքային անարուեստ Աթո՞ղք,
Բազմաչեայ Ջերովքէք, սրբասաց ձայնիւ Սերովքէք՝
Առաջին յերկինս քահանայապետք,
Բարեխօս լերուք առ Տէր վասն Եկեղեցւոյ...
Բարձրելոյն փառաց բարձող Տէրութիւնք,
Անյաղթելի Ջօրութիւնք, վեհագոյն Իշխանութիւնք՝

Երկրորդին դասուք քահանայապետք...
Գերագոյն էին Պետութիւնք վերին,
Հրեշտակապետք երկնաւորք, Հրեշտակաց զինուորութիւնք՝
Երրորդի յերկինս քահանայապետք...
Երկնաւոր Հօտ ընտրեալ, զոր Հովին քաջ թողեալ յերկինս
Եւ եկեալ ի խնդիր մեզ՝ մուրեկոցս,
Որով լցեալ զթիւ հարիւրոցդ,
Արար ուրախութիւն ի յերկինս երկնաւորացդ,
Ազաչեմք զձեզ, բարեխօս լերուք...
Տեսանողք Անտեսին խորհրդածուք խորոցն Աստուծոյ,
Որք իջեալք ընդ Միածնին սպասաւորել տնօրէնութեանն,
Ի ծննդեանն աւետաւորք Հովուացն
Եւ կանանցն իւղաքերից կենաց քարոզք զկենդանւոյն,
Ազաչեմք զձեզ...
Պահապանք աշխարհի, բանակք Տեառն՝
Եուրջ զերկիւղածովք, բարեկամք ազգի մարդկան,
Միջնորդք մահու եւ յարութեան Միքայէլ եւ Գարրիէլ մեծք,
Որք կայք միշտ առաջի Ամենասուրբ Երրորդութեանն,
Ազաչեմք զձեզ...

Բանաստեղծական մանրապատկերի մէջ ներկայացուած աստուածաբանական մի աշխատութիւն է յիշեցնում նաեւ ս. Ներսէս Շնորհալու «Քաղոզ սրբոց հրեշտակապետացն» տաղը.

Աթոռք Հանգստեան Անկարօտիդ բազմելոյ՝
Յանձայր իմաստիցդ առեալ լցմամբ զիտութեան,
Բազմաչեայ գունդ Ջերովքէից մերձ Աստուածութեանդ,
Սրբասաց Սերովքէք, յորմէ գոյացան Հուպ եղեալք՝
Պակուցմամբ առ նոյնդ կայանիւ.
Տիրապէս Տէրութիւնք, Ջօրութիւնք, Իշխանութիւնք
Յիշխանարար Իշխողէդ ստեղծան,
Միջինք երկնայնոցն Պետութիւնք, Հրեշտակապետք
եւ Հրեշտակք

Անհիւթիցդ ծայր եւ կնիք՝ ի Ջէն գոյացան.
Իննեակ դասուցդ անմահիցդ
Կարգեցեր երկու քահանայապետութիւնս,
Կատարիչ, լուսաւորիչ, մաքրիչ առողս եւ բաշխողս,
Չգիտութիւն ծորես միջոցաւ, զլոյս նախնեօքն առ վերջինս.
Շնորհեցեր սահման յետնոցն յառաջինս դառնալ

Նմանիւ ըստ կարութեան.

Եւ զքնօքն ի Քեզ սիրով միութեամբ Արքայիդ անմահի
Կարգեցեր Հազարք Հազարաց եւ բիրք բիրուց՝
Առ զուրս Հզօրիդ միշտ արթուն զինուորս ահաւորք.
Ընկալ, Մարդասէր, բարերար կամօք զնուէր մաղթանաց
երկրածին մարդկան՝

Յօր յիշատակի երկնային անմարմին զուարթնոցն, աղաչեմք:
Մեծահարաշ բերկրանօք ի սէր յարապէս ցնծան
Արարչիդ Հոյլ Հոգեղինացն անլոյծ խնդութեամբ,
Վերակենալք անտես տեսեամբ տոբիւ բաղձանօք,
Իբր ի սկիզբն ի Քեզ, ի պատճառ մասանց բոլորից.
Ստեղծողիդ պարգեւաց սպասեալ Հոսման իմաստից վտակաց,
Ջնոսին արբուցող որպէս զբուրաստան գետոյ վայելուչ,
Յորմէ լցեալք անյազութեամբ եւ միշտ ի նոյն ծարաւեալք՝
Որպէս շուշան ի ցօղ գարնայնոյ.

Ջառացեալն ի Քէն ծորմամբ զիտութեան
Անխանտարար բաշխեն յետնոցն առաջինքն ի Քէն
Բարեղրեալ Հրամանաւ,

Ըստ Հասման ինքնութեանց բերեալք զԱնհասիդ
Յինքեանս օրինակ անկերպ կերպարանեալ նմանիւ.
Ընկալ, Մարդասէր, բարերար կամօք զնուէր մաղթանաց
երկրածին մարդկան

Յօր յիշատակի երկնային անմարմին զուարթնոցն, աղաչեմք¹:

Հրեշտակների անդրանցական գործունեութեան այս նկարագրու-
թեանը յաջորդում է Աստուածաշնչի բազում դրուագներով յայտնի նրանց
յայտնութենական գործունեութեան տարփողական պատկերագրումը: Ահա՛
այդ դրուագներից մի քանիսը.

Մրովբէն Հրանիւթ զկենացն տունկ պահէր,
Ձի մի՛ պատրեալն Ադամ կերեալ մշտասցի մահուամբն
անյաջորդ...

Յակոբայ սանդղոյն ելողք
Եւ իջիչք յերկնից յաշխարհ առ մարդիկ...

Հրաշալի տեսեամբ երեւեալք Մովսէսի՝
Ի վեր, քան զկարծիս ի մորենուջն անկէզ բորբոքմամբ...²

Առաջնորդք Յեսուայ յերկիրն աւետեաց

1 Լեոստե Շնորհալի. «Տաղեր եւ զանկեր», էջ 309—310

2 Լոյն տեղում, էջ 310—311

Ի տիպն երկնից գաւառացդ,
Որոց Միքայէլ իշխան ըստ Մովսէսի բաժանմանցն,
Ըստ ազանցն թուելոց
Սպառնման արքային Դաւթի Հրեղէն սուսերաւ,

Ի սաստ բարկութեան առաքեալ ի Քէն զուարթունն...

Կառք քառակերպեան Եզեկիէլի երեւեալք,
Յորոյ վերայ բազմեալ Աստուածոց աստուծոց.
Պատժողք արանց Հեստելոց եւ զբիչք նշան ի ճակատ
արդարոցն

Հրանիւթ անուօք զՀեղիաս յաշխարհն ամբարձին կենդանեաց,
Եւ բիրք բանակէին շուրջ զԵղիսէիւ.
Եսայեայ ունելեօք բերեալ սրովբէն կայծակն
Ի շրթունս մաքրիչ պղծութեանց Համօրէն դասուց տեսողացն...

Ի սկզբան Անեղիդ եղելութեան մարմնով անճառ Հօր,
Ծննդեամբ Որդուոյդ եւ Բանիդ սոքա եղեն սպասաւորք.
Պետն Հրեղինաց Գաբրիէլ բերեալ աւետիս Մարիամու՝
Ծնանիլ կուսութեամբ զՏէրդ եւ զԾնեալդ աներբ ի Հօրէ...¹

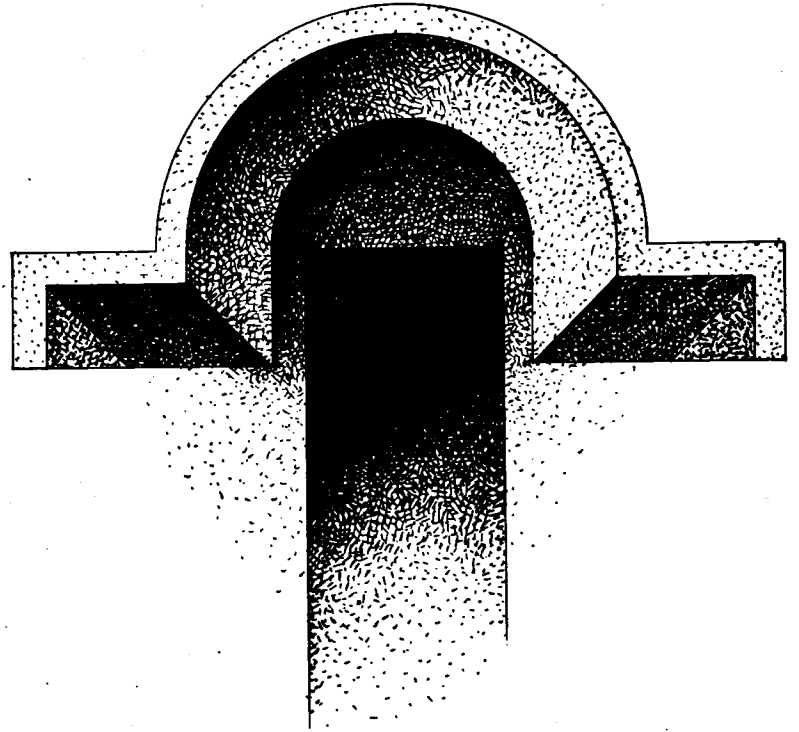
Վերջում, խօսելով հրեշտակների պահպանական առաքելութեան
մասին, Շնորհալին հետեւեալ տողերն է հիւսում.

Պահապան մեր լերուք ի յելս եւ ի մուտս, ի կալս եւ ի զնալս,
Ի գիշերի եւ ի տուրնջեան, յարթութեան եւ ի ննջման՝
Բանակել շուրջ զմեօք՝ զերկիւղածովքս Աստուծոյ,
Յօր մահու մեր զհոգիս քաղցրութեամբ աւանդողք,
Հեզաբար լերուք երեւեալք, որպէս Հարք՝ առ որդիս.
Ընդ խաւարայինսն զքնաւից
Ձերծուցէք զհոգիս ընդ իշխանութիւն ի Հոյս արդարոց.
Ջբանսարկուն, բարեկամք մեր, ատեցէք
Եւ զմեզ անվրէպ ի ծոցն անէք Աստուծոյ...²

(Զարուակալի)

1 Լեոստե Շնորհալի. «Տաղեր եւ զանկեր», էջ 312—313

2 Լոյն տեղում, էջ 320—321

ԵԿԵՂԵՑՈՒ
ՀԱՅՐԵՐ

Ա. Յովհան Մանդակունին ծնունդ է Արշամունեաց գաւառի Ծախնոս գիւղում մօտ 420 թ. եւ, ինչպէս ցոյց է տալիս մականունը, սերում է յայտնի մախարաբական ընտանիքից: Նախնական ուսումը ստացել է կաթողիկոսարանի դպրոցում եւ ապա ուսանել հուսեանքար Յունաստանում: Գիւս կաթողիկոսի մահից անմիջապէս յետոյ բարձրացել է հայրապետական Աթոռին եւ 12 տարի (478—490 թթ.) վարել Հայ Եկեղեցու վերին տեսչութիւնը:

Մանդակունու հայրապետութեան առաջին շրջանը (478—485 թթ.) սերտօրէն առնչուած է Վահանեանց պատերազմի հետ. սուրբ հայրապետի ուղղակի ներկայութիւնը, աղօթքներն ու օրհնութիւնը ոգեշնչում եւ անընկճելի կորով էին հաղորդում հայ բազմիկներին: Մէկ անգամ նա նոյնիսկ վիրաւորուել է մարտի ժամանակ, երբ, ձիով վրայ նստած, Վահանի գնդի մէջ էր... Այս պատերազմի յաղթական տարաից յետոյ, որով հաստատուեց Վահան Մամիկոնեանցի մարզպետութիւնը, Մանդակունին ձեռնամուխ է լինում աստուածաշառական կարգերի հաստատման դժուարին գործին. ս. Թարգմանիչների ծիսական գործունէութիւնն անուարա էր մնացել տեւական պատերազմի պատճառով: Մանդակունին մեր ծիսական ժառանգութեան (Ժամագիրք, Մաշտոց, Պատարագամատոյց) առաջին ամբողջացնողն ու համակարգողն է. սրա լուսագոյն վկայութիւնն է Ժամագրքի վերաբանութիւնը, ուր նրա անունը դրուած է Սահակի, Մեսրոպի, Գիւտի անունների կողքին:

Մանդակունու անզուգական հայրենասիրական եւ եկեղեցեանուէր գործունէութեան աղբիւրն է նրա հոգու աստուածամերձ ընտանութիւնը, որի անմիջական արդիւնքն են նրա ներանձնական—խրատական ճառերը: Դրանք հոգեւոր կեանքի ազդու կոչեր են, ունեն խօսքի ներառափանց գորութիւն եւ զարմանալի այժմեական անդրադարձներ... Արեւելահայերէնով ներկայացնում ենք առաջին յոբարդ* «Թուղ» յանցաւոր վարքի խոստովանութեան մասին», «Թուղ» ապաշխարութեան մասին», «Թուղ» պատիւ պնդութեան մասին», «Ընդունելի եւ անընդունելի աղօթքի մասին»**:

Սուրբերի ժառանգութեան իրաքանչիւր բացայայտում առնչութիւն է Յաղթանակած Եկեղեցու խորհրդական իրականութեան հետ, որի ներկայացուցիչն է այս իսկապէս զարմանալի եւ աստուածապարզ եւ հայրապետական ճանգում ենք, որ այն ճառերի հրապարակումը կօզնի մեզ առաւել մերձաւորուել նրա սրբաբար աւանդին եւ կենդանի բարեխօսութեանը:

ՄԵՐՈՂ ԶԱԿԱՆԱՅ ԱՐԱՄԵԱՆ

* Տե՛ս «Տեառն Յովհաննու Սանդակունու իւրոց հայրապետի ճառք», Վենետիկ, 1836, էջ 1—34:
** Ծառերի արեւելահայերէն թարգմանութեան ամբողջական հրատարակութիւնը շուտով լոյս կտեսի «Գանձապար» մատենաշարով:

Ա

ԹՈՒԴԹ ՅԱՆՃԱԽՈՐ ՎԱՐՔԻ ԽՈՍՏՈՎԱՆՈՒԹԵԱՆ ԱՄՍԻՆ

Ովքեր ունեն Սուրբ Հոգու ցանկութիւնը եւ աստուածային սիրոյ բաղձանքը, [նրանք] սպասում են Աստուծոյ Որդու զալստեանը եւ փափագում անմահ փառքը, միշտ խորհում վերինի մասին եւ Հանապազ տենչում այնտեղի ուրախութիւնը, ուրանում, արհամարհում առօրէական քանկերը եւ օրրատօրէ վեր բարձրանում ոչ միայն Հաւատքի ճշմարտութեամբ, այլեւ՝ վարքի առաքինութիւններով, միշտ Հսկում սրտի սրբութեամբ եւ Հանապազ պատրաստ լինում Հոգիների անարատութեան Համար. նաեւ ընթանում եւ ապրում են աշխարհում ոչ ըստ այս աշխարհի Հաճոյքների, այլ ինչպէս այլ աշխարհի օտարականներ, Թափառականներ եւ մանուկներ նեղում ու՝ մաշում են բազում կարիքներից, [բայց] զօրանում այն յոյսով, թէ՛ «Ուր Ես եմ, այնտեղ եւ Իմ պաշտօնեան կլինի» [Յովհ. ԺԲ 26]: Այսպիսին են Հոգեւորների պատիւները եւ աստուածասէրների պարգեւները:

Իսկ ես չարի բազում նետերից վիրաւորուեցի եւ յաղթուելով պարտաւորուեցի. խոստովանում եմ [իմ] պարտութիւնը եւ ծանուցում իմ ամբարշտութիւնը, պատմում եմ իմ անթիւ մեղքերը եւ ողբում իմ ահեղ անօրէնութիւնները: Քանզի վէրքերիս ցուերը Հարկադրում են ինձ պատմել եւ իմ աղէտների վարանումները ստիպում են ինձ պաղատել, վէրքերիս դեղ որոնել եւ Հանապազ արտասուքի վտակներ խնդրել, որով մեղքերս լամ եւ վէրքերս բժշկեմ: Որը մեծ բաղձանքով Հանապազ ցանկանում եմ եւ ըղձալի տենչանքով յարածամ Հայցում ողբալու այն մարգարէական [խօսքերով], որպէսզի, նրա Հետ ձայնակցելով, ողբայի եւ արտասուելով միշտ բարբառէի գորովի աղբսալի ձայնը՝ անկով, թէ՛ «Մէկն իմ գլուխը բազում ջրերի շտեմարաններ դարձնէր եւ աչքերս՝ արտասուքների յորդ աղբիւրներ» [Երեմ. Թ 1]. եւ միշտ օր ու գիշեր անդադար լաց լինէի՝ դառնապէս արտասուելով իմ ամբարշտութեան Համար, վարանելով իմ չարիքների Համար, լալով իմ անօրէնութիւնների բազմութեան Համար, միշտ ողբալով իմ մեղքերի Համար, Հեծելով իմ անբաւելի յանցանքների Համար, Հառաչելով իմ անթիւ պղծութիւնների Համար, կոծելով իմ ահեղ կործանման Համար եւ դառնապէս ողբալով տանջանքների աղէտների Համար: Քանզի յանցանքներիս խղճմտանքը Հանապազ Հեղձում է ինձ, եւ չարիքներս յարածամ չարչարում են ինձ.

երբ նայում եմ իմ անթիւ մեղքերի բազմութեանը եւ ահաւոր ախտերի անօրէնութեանը, որ միշտ մաշում է մարմինս, խարշատում¹ ոսկորներս, ճմլում սիրտս, գալարում որովայնս, եւ իմ անձը դողում է երկիւղով, եւ բոլոր անդամներս հանապազ հալում են: Քանզի վարանում եմ իմ վէրքերի ցաւերի համար, եւ իմ միտքն ապշած յամառում է, քանի որ գիտեմ բարին եւ անում եմ չարը, իմանում եմ արդարութիւնը եւ գործում անօրէնութիւնը, խօսում եմ արդարութեան եւ խորհում անիրաւութեան մասին, սուրբ եմ երեւում եւ մերձենում աղտեղութիւնների, ճանաչում եմ ճշմարտութիւնը եւ մոլորութեան յարում, տեսնում եմ լոյսը եւ փափագում խաւարը:

Արդ, ո՞վ պիտի լաց լինի ինձ համար եւ ո՞վ պիտի ողբայ մեղքերով մեռածին եւ անօրէնութեամբ կործանուածին, ամբարշտութեամբ խաւարի խորքերի եւ անդունդների մէջ ընկածին համար, քանզի չարիքներս չարչարում են ինձ, եւ պղծութիւններս՝ սպանում: Եւ արդ, ի՞նչ կերպով լաց լինեմ կամ ինչպէ՞ս ողբամ իմ անթիւ մեղքերի բազմութեան համար, որ հիւանդացել եմ այս յանցանքներից եւ իմ ծուլութեամբ ցաւահարուել: Քանզի ինձ անմահութիւն խոստացաւ, իսկ ես մնում եմ այս մահուան մէջ. հրաւիրեց ղէպի վեր՝ երկինք, իսկ ես իջնում եմ դժոխքի անդունդները. պատրաստեց փափագելի դրախտը, իսկ ես ընտրեցի խոցոտիչ փուշը. նաեւ [պատրաստեց] մշտնջենաւոր կեանքը եւ փառքը, իսկ ես ինձ մեղքով սպանեցի: Եւ արդ, այս ամենի համար ի՞նչ սուգ բաւական կլինի կամ ողբալու ի՞նչ ողբեր, արտասուքների ինչպիսի՞ լալում կամ պաղատանքների ինչպիսի՞ հառաչանքներ. ինչպիսի՞ աշխատութիւններ կամ առաքինութեան ի՞նչ ջանքեր կբժշկեն իմ վէրքերը, քանզի անթիւ ու անհամար եմ: Եւ իմ անձը հեղզում է ծուլութեամբ, թուլանում՝ ահեղ մեղքերի բազմութիւնից լքուած եւ, զհեղին անշէջ հրից սարսելով, սարսափում, քանզի, յիշելով Ահեղ Դատաստանի մեծ Օրը եւ Բեմի սոսկալի արհաւիրքները, Հոգիս դողում է երկիւղով, եւ միտքս ահով սարսափում, սիրտս ողբալ է պահանջում, եւ աչքերս արտասուքներ են բազձում. ահեղ Ատեանի ահը շտապեցնում է ինձ ապաշխարել, իսկ չարի պատրանքները հանապազ ինձ ծուլացնում են: Եւ ահա նեղուած եմ երկու կողմից եւ ամբողջութեամբ տազնապած, քանզի օրերս միշտ մեղքերի մէջ անցկացրեցի եւ կեանքս անօրէնութեան մէջ ծախսեցի, մէկին չարարեցի բարին եւ երբէք չստացայ արդարութիւնը, այլ, ապականելով բոլոր անդամներս, կորստեան մատնեցի բազմադիմի յանցանքներում: Բերանս պղծեցի բամբասանքներով եւ լեզուս աղտոտեցի դատարկ խօսքերով. ունկս [տուեցի] ի լուր չարութեան, աչքս՝ նայելու աղտեղիների, սիրտս՝ զագիր խորհուրդներով եւ իմ անձը հանապազ վարեցի անպարկեշտ ընթացքով, մարմինս ամենեւին առողջ չպահեցի.

¹ խարշատել — չարաչար խաշել, արել

սիրտս՝ ճշմարիտ, քանզի մեղքերով ցաւերի մէջ եմ եւ յանցանքներով հիւանդութիւնների: Ցանկանում եմ զղջալ, խոստովանել, իսկ թշնամին յապաղեցնում է. ցանկանում եմ մտնել ապաշխարութեան վարքի մէջ, իսկ թշնամին ծուլացնում է. ցանկանում եմ Աստուծոյ առաջ ընկնել, իսկ թշնամին հեռացնում է. ցանկանում եմ պաղատել, աղերսել, աղաչել, իսկ թշնամին կարծրացնում է. ցանկանում եմ ողբալ ու արտասուքներով լալ, իսկ թշնամին ցամաքեցնում է. ցանկանում եմ ողորմել աղքատին, իսկ թշնամին յիշեցնում է իմ աղքատութիւնը. ցանկանում եմ մաշել ինձ պահքով, իսկ թշնամին յիշեցնում է ինձ մարմնով տկարանալը. ցանկանում եմ խոնարհուել եւ հնազանդուել եղբօրը, իսկ սիրտս խտտանում է ամբարհաւաճութեամբ. քանզի ինչով որ կարող եմ մեղքերս քաւել, նրա դէմ պատրաստուած եմ գտնում թշնամու չար որոգայթները:

Եւ արդ, բոլորովին նեղուած եմ, եւ Հոգիս հանապազ հեծում է. յիշելով մեղքերիս բազմութիւնը՝ երկիւղով դողում եմ եւ վարանում խորհուրդներիս զագրութիւնից. անսրբութիւններս տեսնելով՝ ողբում եմ հանապազ եւ, [իմ] անօրէնութիւնները յիշելով, ինձ վրայ են հասնում տարակուսանքների արհաւիրքները, եւ վշտերի ցաւերն են ինձ զարկում: Քանզի միշտ տեսնում եմ ահեղ Ատեանի ահը եւ մեծ եւ ահաւոր Բեմի արհաւիրքները, փողի ահեղ հնչումը, հրեշտակապետի ահագոյ բարբառումը, ծովածաւալ հրի բորբոքումը եւ ծաւալումը ողջ երկրով մէկ, արդարների վեր ելնելը եւ մեղաւորների մնալը, բոլոր մեղաւորների հաւաքուելը եւ գործերի ու խօսքերի հաշիւ տալը, Դատաստրի սոսկալի ղէմքը, Դատաստանի աննրբիլի Օրը, մեղաւորների չար ամօթը եւ դառն, անվախճան յաւիտենական տանջանքները: Եւ այս ամենի պատճառով հեծում ու դառնապէս լալիս եմ անդադար ողբալով իմ մեղքերը, քանզի յոյժ ահեղ եմ տեսնում զհեղին արհաւիրքները եւ սոսկալի՝ աղէտների տեսչութիւնը, ուր չեն օգնում ո՛չ ունեցուածք, ո՛չ էլ՝ որեւէ աղաչանք, օգուտ չեն տալիս ո՛չ լաց, ո՛չ էլ՝ արտասուքներ, պէտք չեն ո՛չ հեծութիւններ, ո՛չ էլ՝ հառաչանքներ. ո՛չ արդարներն են աղերսում, ո՛չ էլ սուրբերը բարեխօսում մեղքով ընթացածների համար: Ծանօթներին անծանօթ ես, մերձաւորներից՝ հեռու, սիրելիների համար ատելի եւ եւ բարեկամների համար՝ թշնամի, ամենեւին ամառի եւ եւ օտար՝ բոլորին: Ոչ մէկի չես կարող աղաչել, ոչ մէկը քեզ չի ճանաչում. ողբում եւ ողորմագին լալիս ես, եւ ոչ մէկը քեզ չի խոնարհուում. ծարաւից չորացած՝ տապալուում ես, եւ մէկը քեզ չի ողորմում. հանապազ այրում ես եւ ամենեւին հնար չես գտնում խորովումից [փրկուելու]. միզապատուած եւ հնոցների կրակի մէջ եւ աղջամղջով պատուած՝ աննշմարելի զհեղին մէջ, զարշահոտ եւ որդեոաց խաւարային գուրբում եւ ներքին տարտարոսներում, ներքեւից՝ հրով բորբոքուած, իսկ վերեւից՝ ահեղ հրահոսանքներ, որ յորդալով իջնում են հրեղէնների յորդահոս գետերից, ուր շօշափելի խաւարն է: Եւ ամենեւին չես կարող տեսնել որեւէ մէկին, քանզի

մթապատուած եւ սեւաթոր մէզով եւ գցուած՝ կայծակների մէջ. անդադար լալիս ու ողբում եւ միայն թո վարանումներն եւ կոծում, քանզի ահեղ աղէտների ցաւերի պատճառով միայն քեզ եւ Համարում չարչարանքների տանջանքների մէջ: Հանապազ հեծում եւ ու դառնապէս լալիս՝ անհանգիստ ու անմխիթար. վշտեր, նեղութիւններ, մշտնջենաւոր տառապանքներ, անդադար տանջանք եւ աններելի տազանքներ, անպատում ցաւեր եւ աննման կսկիծներ, ամէն ինչից վարանումներ եւ միայն տարակոյսներ: Քանզի այնտեղ միայն ճիչ ու վայ է լսում, այնտեղ թախանձանքներ ու աղերսներ են, միայն լսում եւ հեծեծանքներ ու Հառաչանքներ. հեծել ու տազնապել, անդադար լալ ու ողբալ եւ ողորմութիւն չգտնել, այլ միշտ խաշուում եւ վշտերի մէջ, Հանապազ մաշուում կարօտութեան մէջ արտասուքներով ու պաղատանքներով Հանդերձ, որոնք ոչ ոք չի լսում, եւ ոչ էլ պաղատանքներն են ընդունում, քանզի ուշ է արդէն: Այլ այնտեղ է [պէտք] լալ եւ ողբալ, այստեղ է [պէտք] հեծեծել ու Հառաչել: Այստեղ է [պէտք] աղաչել, աղերսել ու թողութիւն խնդրել, քանզի այստեղ են արտասուքների շահը եւ աղօթքի օգուտը, ողորմութեան սերմերն ու ապաշխարութեան պտուղը, Հառաչելու եւ ողորմութիւն խնդրելու ժամանակը:

Եւ արդ, այստեղ մարմնական սուղ նեղութիւնները փոխանակենք անսպառ տանջանքների ցաւերի հետ, որպէսզի սակաւ պահքի, այս աշխարհի շանքերի միջոցով փրկուենք գեհնի ահեղ կայծակներից եւ բորբոքուած բոցից. աղօթքի փոքր-ինչ տքնութիւնների միջոցով փրկուենք հրեղէնների յորդահոս գետերից, սուղ տրտմութեամբ փրկուենք ահեղ հնոցներից եւ կրծող չարածանիք որդերից. այստեղ հեծեծելով ու Հառաչելով այնտեղ փրկուենք դառը տանջանքներից եւ աննշոյլ խաւարից, այստեղ մի փոքր լալով եւ արտասուելով այնտեղ փրկուենք միշտ լաց լինելուց եւ Հանապազ ողբալուց եւ այստեղի մի ապաշխարութեան փոխարէն այնտեղ փրկուենք միգապատ խաւարից, դառը մահից եւ յաւիտենական ամօթից:

Եւ արդ, այս ամէնը խորհրդածելով, ո՛վ անձ իմ քազմամեղ, հեղզ մի՛ եղիր պահքից, մի՛ ծուլացիր աղօթքից, մի՛ դադարիր զղջալուց, մի՛ ուշացիր խոստովանութիւնից, մի՛ վհատուիր ապաշխարութիւնից, մի՛ յոգնիր ողորմութիւնից, մի՛ դադարիր լաց լինելուց, մի՛ Հանգստացիր ողբալուց, մի՛ սպասիր վախճանին, մի՛ յուսայ ծերութեան վաստակի վրայ, մի՛ Համարիր, թէ՛ աշխարհում քազում տարիներ եւ [անցկացնելու], մի՛ կարծիր, թէ՛ յետոյ կապաշխարես, [քանզի] գող է թշնամին եւ խաբող. խաբում է քեզ եւ, այսպէս ուշացնելով, կործանում: Ասում ես՝ այժմ կգործեմ, ապա կապաշխարեմ. ասում ես՝ մանկութեանս տարիներին կհանգստանամ, իսկ ծերութեանս տարիներին կապաշխարեմ. ասում ես՝ այսօր կապրեմ, կվայելեմ, իսկ վաղը կպահեմ. ասում ես՝ այժմ կյգիպա-

նամ, ապա կպարկեշտանամ. ասում ես՝ այժմ կժողովեմ, ապա կսփռեմ աղքատներին. այսպիսին են թշնամու պատրանքները, որոնցով խաբում եւ կորստեան է մատնում մեզ՝ տարէցտարի բռնելով եւ ժամ առ ժամ ձգձգելով քարին գործելը:

Եւ արդ, չխաբուենք այսպիսի պատրանքներով. անյայտ է վախճանի օրը, անտեսանելի է ելքն այս աշխարհից: Վրայ է Հասնում երկունքի պէս, եւ չես Հասցնում զղջալ ու ապաշխարել. գիշերով վրայ է Հասնում գողի պէս եւ չի թողնում կոծել ու ապաշխարել. թռչնորաների թակարդի պէս բռնում է արագ եւ չի տալիս լաց լինել, հեծել եւ ողորմութիւն գործել. առիծի պէս յարձակում է, մոնչում եւ յափշտակում, եւ բոլորովին չես Հասցնում: Եւ արդ, անձ իմ, ի՛նչ պիտի անես կամ ի՛նչ պիտի գործես դ՛ու, որ խորհում ես քարին եւ չես կատարում, կամե՛նում ես ողորմել եւ յապաղում ես, ասում ես՝ [պէտք] է զղջալ, եւ Դաւթի նման արտասուքներով չես թրջում մահիճդ. [նա] նաեւ ասում է. «Մոխիրը որպէս Հաց կերայ եւ իմ ըմպելիքն արտասուքով խառնեցի» [Սաղմ. ԾԱ 10]. եւ ողջ գիշերն անդադար դառնապէս հեծեծում ու լալիս էր: Յօժար ես պահելու եւ նիւտէացիների պէս խարազանի ու մոխրի մէջ չես մտնում. նաեւ [Գրքում] ասում է, [որ] դարձան բոլոր չար ճանապարհներից եւ անօրէն գործերից, որ գործում էին [տե՛ս Յովն. Գ 5-8]: Ախորժում ես արտասուել ու լալ եւ պոռնիկի պէս խանդաղատագին չես ողբում [տե՛ս Ղուկ. է 37-50], կամենում ես ողորմել նեղեալներին եւ ոչ՝ այրի կնոջ պէս, որ ամէն ինչ զոհեց [Մարկ. ԺԲ 41-44]:

Արդ, այսպիսին է ապաշխարութեան ջերմութիւնը, որ ո՛չ ունեցուածք, ո՛չ էլ մարմնի ճիգեր է խնայում, այլ նեղում, մաշում ու տառապեցնում է եւ միայն փնտրում է մեղքերի թողութիւն եւ հոգիների ախտերի բժշկութիւն, որով մենք նոյնպէս քաւենք մեր մեղքերը եւ բժշկենք մեր հոգիների վէրքերը: Քանզի մեղքերը քաւել է լինում պահքով եւ ծովաջան տքնութեամբ, մեղքերը քաւել է լինում աղօթքներով, խնդրուածքներով եւ գորովագին պաղատանքներով, մեղքերը քաւել է լինում խարազանով, մոխրով եւ գետնատարած անկողնով, մեղքերը քաւել է լինում լալով, ողբալով եւ տնանկներին զթալով, մեղքերը քաւել է լինում յոգոց Հանելով, Հառաչելով եւ անդադար հեծեծանքներով, մեղքերը քաւել է լինում հեղութեամբ, խոնարհութեամբ եւ Հնազանդութեամբ, մեղքերը քաւել է լինում աղքատութեամբ, անընչութեամբ եւ մերկութեամբ, մեղքերը քաւել է լինում բարի գործերով եւ բոլորի հանդէպ բարերարութեամբ, մեղքերը քաւել է լինում եղբայրասիրութեամբ եւ Աստուծոյ երկիւղով, մեղքերը քաւել է լինում ուղիղ խրատով եւ վարդապետութեամբ՝ ըստ այնմ, թէ՛ «Ո՛վ դարձնում է [մէկին] չար՝ ճանապարհից, փրկում է իր հոգին մահուանից եւ ծածկում իր մեղքերի քազմութիւնը» [Յակոբ Ե 20]: Նաեւ միայն ճշմարիտ գարձը եւ ուղիղ խոստո-

վանութիւնը բաւական են փրկուելու եւ արդարանալու Համար՝ ըստ այնմ, թէ՛ «Նախ զու քո անօրէնութիւնները պատմիր, որպէսզի փրկուես» [Եսայի ԽԳ 26]:

Եւ արդ, զու ի՞նչ ունես ասելու, անձ իմ բազմամեզ, եթէ այսքան զեղբրով չես բժշկուում: Աճկայն փութա՛մ, մի՛ յապաղիր, զարթնիր դառնանիւր՝ քնիցդ, դարձիր կորստական ճանապարհիցդ, փարատիր անգիտութեան խաւարը, սթափուիր անզգայ մոլորութիւնիցդ եւ ուշքի՛ եկ, թօթափիր քեզանից մեղքերիդ սաստկութիւնը, թեթեւացրո՛ւ անօրէնութեան բեռներիդ ծանրութիւնը, քաւիր յանցանքներիդ անթիւ բազմութիւնը, բժշկիր շարաշար վէրքերիդ խոցուածքները եւ լուա՛ւ ամբարշտութեանդ տիղմի ժանտաՀոտութիւնը, որպէսզի սրբուած եւ մաքրուած Հոգով, լուսազարդուած եւ մեծապայծառ մարմնով կարողանաս Համարձակաղէմ եւ զուարթերես անցնել տինգերական աճեղ եւ անթիւ բանակների միջով, կանգնել Աստուծոյ աճաւոր ու մեծ Բնմի առաջ եւ լսել Նրանից երանութեան քաղցրալուր բարբառը եւ աշխարհատես Հրապարակի [աւետիսը], թէ՛ «Եկէ՛ք, Իմ Հօր օրհնեալներ, եւ մտէ՛ք, ժառանգեցէ՛ք երկնքի բարութեան վայելչութիւնը Հօր, Որդու եւ Սուրբ Հոգու Հետ» [Մատթ. ԻԵ 34]: Նրան փառք եւ պատիւ յաւիտեանս յաւիտենից. ամէն:

Բ

ԹՈՒՂՕ ԱՊՈՇՏՈՐՈՒԹԵԱՆ ՄԱՍԻՆ

Բժշկական դեղաբոյսերի արմատներն առողջացնում են մարմնի ցււերը, իսկ ապաշխարութեան արտասուքների Հոսքը բժշկում է Հոգու մեղքերի վէրքերը, մանաւանդ՝ [նրանց], ովքեր ապաշխարում են ողորմութեամբ եւ տնանկների Հանդէպ զթասրտութեամբ: Քանզի Հիւանդութիւնները զազարեցնող բազում արմատներ կան, որոնք խառնուած են բժիշկների դեղերի մէջ, բայց կայ [մէկը], որ առաւել եւս ազդու է ցււերի փարատման Համար: Նոյնպէս եւ Հոգու ցււերի դեղերի մէջ կան մեղքերը մաքրող ապաշխարութեան բազում ճգնութիւններ, բայց մեղքերը քաւելու եւ վէրքերը բժշկելու Համար ողորմութիւնն է ամենից կարելոր եւ ազդու առաքինութիւնը՝ ողբերով, Հառայանքներով եւ զթագին արտասուքներով ուղեկցուող, որից չյապաղենք եւ փութանակի արարենք մեղքերի ապաշխարութեան դարձը եւ ունեցուածքից ողորմութիւն տալը չթողնենք վաղուայ օրուան: Քանզի զող է այն օրը, յափշտակող է վախճանի օրը. անտեսանելի է այս աշխարհից ելքը, յանկարծաճաս եւ ստիպող եւ չի թողնում աղաչել ու աղերսել, լալ ու ողբալ, ողորմել ու ապաշխարել: Բռնում է ինչպէս որոգայթ, յափշտակում ինչպէս առիւծ եւ, անողորմ վարելով, [տանում] ինչպէս զերեկարների գերի. արտասուե-

լով Հառայում եւ եւ ողբալով Հեծում, սակայն օգուտ չես գտնում: Քանզի, ժամ առ ժամ յետաձգելով, բաց թողցիր ապաշխարութեան ժամանակը, որով կարող էիր մեղքերիդ բեռները թեթեւացնել եւ անօրէնութիւնների տիղմը մաքրել, լինել արդարներին երամակից, երկնաւոր Հօր որդի եւ անանց բարիքների ժառանգորդ:

Եւ արդ, կամ ըղձալի փափկութեան բաղձանքով, կամ աճեղ տանջանքների սպառնալիքներով փութանք ապաշխարել եւ բեռը բեռի վրայ չկապենք եւ ցաւը ցաւի վրայ չաւելացնենք: Եւ թող յիսարի մեզ սատանան, թէ երկար է այս կեանքը, եւ թող չպատրի մեզ մանկութեամբ, թէ կապաշխարենք ծերութեան ժամանակ: Չսպասենք աններելի վախճանին եւ անողորմ պահանջողներին, անվաստակ չծուլանանք եւ անվարձ չգնանք: Այլ քաւենք յանցանքները, ապաշխարենք մեղքերը եւ նախանձաւոր լինենք քաջերի քաջութեանը եւ առաքինիների առաքինութեանը, որոնց սրտերը սրբուած են եւ մտքերը՝ լուսաւորուած, անմեղ են մեղքերից եւ անարատ՝ անօրէնութիւններից, որ միշտ վերինն են խորհում եւ Հանապազ վերինների Համար Հոգում, ովքեր Հոգեղէն մարմին ունեն եւ Հրեշտակակրօսն են, ովքեր կարօտ չեն վարդապետութեան զրքերի եւ տարացոյց օրինակների, քանզի զրքերից առաւել են [նրանց] մտքի ուզողութիւնը եւ վարքի առաքինութիւնը: Իսկ մենք Հեռու ենք ուղիղ ընթացքից եւ օտար՝ առաքինութեան վարքից, շեղուած ենք թշնամու որոգայթներով եւ շաղախուած՝ յանցանքների տիղմով, կարօտ ենք խրատների, վարդապետութեան եւ տարացոյց օրինակների. եւ, թերեւս, երկնչենք աճեղ Հրի սաստերի աճից եւ իմանանք տարացոյց օրինակների աղէտներից: Մարմնականով ճանաչենք Հոգեւորը եւ երեւելիով իմանանք աներեւոյթը. զղջանք աճեղ տանջանքների աճով եւ անանց բարիքների փափագմամբ: Հոգու վէրքերի ցււերի վրայ ապաշխարելու Համար պէտք է օրինակ վերցնել մարմնական ախտերի ցաւը, թէ ինչպէս է անձը միշտ ցաւագին ողբում մարմնական ցււերի նեղութիւնների Համար, Հանապազ դառնապէս լալիս ժամանակաւոր ախտերի սաստկացման Համար եւ աճաւոր աղէտների տարակուսանքից Հառայում, անդադար Հեծում, եւ պաղատանքների ու վայերի ձայները շարժում են նոյնիսկ անողորմների գութը: Քանզի ցււերի նեղութեան սաստկութիւնից ո՛չ սիրելիների սիրով է բերկրում, ո՛չ ատողների թշնամանքի վրայ զարմանում, ո՛չ կանցքի փափկութիւնը յիշում, ո՛չ էլ մտաբերում զեղեցկութեան վայելչութիւնը. եւ այս աշխարհի ողջ պատիւներն ու պայծառութիւնն արՀամարհելով ուրանում է ցււերի տարակուսանքների պատճառով: Այլ միշտ մնում է սուզով, արտասուքով եւ ողբագին խանդաղատանքներով. միայն վշտերի նեղութիւնների Համար է վշտագին պաղատում, որի պատճառով մերձաւորներից շատերը ողորմելով արտասուում են եւ շտապում փնտրել բժիշկներ եւ զեղբր, որպէսզի միառժամանակ ցււերը փարատեն եւ բժիշկներին խոստանում են նաեւ վարձ եւ զեղբրի գներ՝ ցււերի տաղանայները

փարատելու համար:

Եւ այս բոլոր նեղութիւնները լինում են յանուն այս ապականացու մարմնի, որ թէպէտ եւ բժշկում է, սակայն մոռնել ունի: Իսկ ի՞նչ անենք գեհեհի ահեղ հրի մշտնջենաւոր ցաւերի համար, որ պատրաստ պահուում են մեր բազմավէրջ հոգիների համար, որոնք միշտ ախտացել են մեղքերի մէջ եւ անբուժելի կերպով ընկած են յանցանքների մահուում. եւ մեղքերի անօրէնութիւնները հանապաղ խոցոտում են եւ միշտ վիրաւորում, եւ ցաւերի աղէտների նեղութիւններն առաւել չարաչար են տանջում քեզ: Եւ չենք հառաչում, հեծում եւ հանապաղ պաղատում Աստծուն, չենք ողբում մեղքերի ցաւերը եւ չենք լուանում մեր յանցանքների վէրքերը, անդադար լալով չենք արտասուում մեր անօրէնութիւնների եւ մշտնջենաւոր տանջանքների արհաւիրքների համար, այլ հանապաղ մեղքեր ենք աւելացնում [նրանց] վրայ եւ ապաշխարութեան սպեղանիներով չենք դարմանում, բժիշկներ չենք փնտրում եւ դեղեր չենք որոնում, ունեցուածք չենք վաճառում եւ վարձ չենք խոստանում կարեւոր վէրքերի բժշկութեան ու անտանելի ախտերի անօրէնութեան դիմաց, որ ոչ միայն աղիքներով եւ որովայնով ենք ցաւերի մէջ, այլեւ մեր ողջ մարմնով մեղքերի վէրքերի մէջ: Քանզի մեր թափառող աչքերը վիրաւորուած են՝ արատներին նայելով, մեր լսելիքը ցաւահարուած է անվայել բաներ ախորժելու պատճառով, իսկ մեր լեզուները՝ քամբասանքներով եւ երդումներով, մեր սրտերը ցաւահարուած են չար ցանկութիւններով եւ պիղծ խորհուրդներով, մեր ձեռքերը՝ յափշտակութեամբ եւ զրկելով, իսկ մեր ոտքերը՝ թատերական խաղերով եւ անպարկեշտ ընթացքով. եւ մեր մարմիններն ամբողջովին ջրզողուած՝ են մեղքերով եւ այտուցուած՝ անօրէնութեամբ: Եւ այսպէս, բոլոր անգամներով մեղքերի ցաւերի եւ վշտերի մէջ ենք եւ չենք մերձենում հոգու բժիշկներին, ապաշխարութեան դեղ չենք փնտրում, [այլ] մեղքերի հիւանդութիւններով չարչարում ենք եւ արտասուքների ապաշխարութեամբ չենք բժշկուում: Ո՛չ ողբերով ենք սրբում մեղքերի դառը թարախը, ո՛չ էլ արտասուքներով լուանում չար նեխածութեան ապականութիւնը, որը եթէ մէկն այստեղ չբժշկի աղօթքով, պահգով եւ ողորմածութեամբ, այնտեղ [նրան] սպասում է ահեղ հուրը եւ գեհեհի բոցի անշէջ բորբոքումը, [այնտեղ] պատրաստ են եւ սպասում են հրեղէնների գետերի հրահոսանքները եւ խաւարով լի աղջամղջին տարտարոսները, դառը դահիճները եւ անողորմ չարչարանքները, աղէտների բազում վարանումները եւ աններելի տանջանքների սարսափելի արհաւիրքները, որ մնում եւ պահուում են ահեղ Դատաստանի մեծ Օրուան:

Եւ արդ, այս ամէնն է սպասում [մեզ], իսկ մենք աներկիւզ փա-

1 ջրզողուել — մարմնի խոռուչները ցրով լցուել

փաշուում, փափկանում եւ մեղանշում ենք եւ, ամբողջապէս երկրաւորների մէջ յորդելով, անհոգ գործում ենք ամէն ինչ՝ ուսում եւ ըմպում ենք, անհոգ քնում ենք, որպէս անմահներ եւ մշտնջենաւորներ մեծ ազաւութեամբ մթերքներ հաւաքում: Ո՛չ երբեւէ մտաբերում ենք Օրը, ո՛չ Դատաստանի արհաւիրքները եւ յաւիտենական դառն ամօթը: Եւ ամենեւին իսկ չենք յիշում, թէ ինչ պիտի կրենք յետմահու եւ մեծ զգուշութեամբ եւ հանապաղ երկիւղով չենք մտաբերում սաստանայի ամենահար պատերազմը, որը միշտ գաղտնի, անդադար մարտնչում է եւ յարժամ աներեւոյթ վիրաւորում. եւ չենք սղում եւ չենք չզուշանում նրա չար նետերից ու խստավէր հարուածներից, այլ ամբողջովին ցանկութիւնների մէջ անհոգ վայելում ենք եւ անխոհեմ հանգստանում: Եւ այնպէս ծոյլ եւ անհոգ ենք ապրում, որպէս թէ տանջանքներ իսկ չկան, ո՛չ գեհեհ, ո՛չ ահեղ Դատաւոր, ո՛չ անողորմ դատաստաններ, ո՛չ գործերի քննութիւն, ո՛չ խորհուրդների որոնում, ո՛չ վարքի հաշուետուութիւն, ո՛չ դատարկ խօսքերի պահանջ:

Եւ այս բոլոր ծուլութիւնները սաստանայի չար հնարքներից են [լինում], որ ընթանում է մեր ողջ կենցաղավարութեան միջով եւ այնտեղ դնում մահուան որոգայթը, քանզի սաստանան ոչ միայն չարիքով է չարչարում, այլեւ ուղիղ վարքը դէպի չարը դարձնում. եւ քարի շնորհների [դիմաց], որ մարդու մէջ տեսնում է, դնում է մահուան որոգայթը: Ինչ որ փոքր եւ համարում եւ չես շտապում ապաշխարել, նրանով է կործանում, քանզի պահողին կործանում է կեղծաւորութեամբ եւ ի ցոյց ճգնելով, աղօթողին՝ արհամարհանքով Աստուծոյ առաջ կանգնելով եւ միտքը դրսում թափանցնելով, ողորմածին՝ հիւանդների տեսութեան չգնալով: Նաեւ կործանում է վարդապետներին՝ կեղծաւորութեամբ ուսուցանելով, որպէսզի մեծ երկիւղով չուսուցանի Աստուծոյ կամբը: Սաստանան կորստեան է մատնում նաեւ սաղմոսերգողին, եթէ չզգուշանայ սեւփառութեան չար ախտից, այլ լսողներին ցոյց տալու եւ նրանցից զովուելու համար ափ եւ ոչ թէ Աստուծոյ պատգամները պատմի եւ նրա օրհնութիւնները երգի. այդպիսիներն, ինչպէս փառաւորիչները, չեն պատուում: Սաստանան կորստեան է մատնում նաեւ լսողներին՝ Աստուծոյ պատգամները եւ վարդապետութեան խօսքերը ծուլութեամբ եւ արհամարհանքով լսելով: Սաստանան կորստեան է մատնում նաեւ վաստակաւորների վաստակները՝ տրտնջալով, աւելի ծոյլերից [իրեն] մեծ ցոյց տալով, իր սպասաւորութեան գործի հաշիւ ու համար ներկայացնելով եւ բոլորին յայտնելով իր վաստակի ջանքը, ով ոչ թէ վաստակաւորների պէս հանգստանում է, այլ տրտնջացողների եւ դատապարտեալների պէս յանգիմանում: Սաստանան կործանում է նաեւ ունեւորներին, որոնք ժրջան են միայն հաւաքելու եւ ոչ թէ՝ տնանկներին բաշխելու մէջ, որ ունեցուածքի միջոցով էլ չեն կարողանայ փրկուել, այլ կդատապարտուեն ինչպէս անողորմներ եւ ազահներ: Սաստանան կորստեան է մատնում նա-

և աղքատներին՝ Հեծեծանքներով, տրտնջալով և չզոհանալով Աստուծոց, որ կամենում է մշտնջենաւորների մէջ փառաւորել նրանց: Սատանան կործանում է նաև արուեստաւորներին, եթէ վարձն աւելի են վերցնում, քան գործը և կամ նախանձով ու չարակնութեամբ արուեստի տաղանդն արգելում են նրանցից, ովքեր խնդրում են ուսանել, որ կպարտաւորուեն ինչպէս տաղանդապարտները [տե՛ս Մատթ. ԻԵ]: Սատանան կործանում է նաև իշխաններին, որ ծանր իշխանութիւն վարեն, գազանացած սրտով ահարկեկեն ուսմիկներին կամ շքեղ արտաքինի և կաշառքի համար արգարների իրաւունքը գողանան: Կործանում է նաև նրանց, որ իշխանութեան տակ են, եթէ չհնազանդուեն [իշխանին] որպէս Աստուծոյ սպասաւորին և երկիւղով չպատուեն: Կործանում է նաև հարկահանների հարկապահանջներին, եթէ արքունական հրամանից աւելի պահանջեն և նեղեն նեղեալներին...¹ և գեհնի գուրբի մէջ վատուեն:

Եւ արդ, սատանան այսպէս բոլորի համար մահուան որոգայթներ է հնարում և Աստուծոյ ուղիղ կարգից և վարքից հանում: [Արդիւնքում] չար պտուղ և անօրէն վարձ, [և] որով կարծում են ստանալ արքայութիւնը, նոյնով պիտի ժառանգեն տանջանքները: Եւ սատանան այնպիսի յափշտակումով է յիմարացնում, որ նոյնիսկ աղօթքի, պահքի և ողորմութեան ժամանակ է գցում մեղքի մէջ: Եւ չենք ջանում մեղանից թօթափել սատանայի թմբիրը և պաղատանքներով, ապաշխարութեամբ Տիրոջը չենք հաշտեցնում, քանզի ապաշխարութիւնը կարող է սպիտակեցնել մեղքերով սեւացածներին և մաքրել գարշաթաթախներին, լուսաւորել մեղքերով խաւարեալներին և փարատել անօրէնութեան մթերումները: Եւ, այս իմանալով, սատանան մօտենում է նրան, ով կամենում է ապաշխարել, և ծանրացնում է նրա միտքը՝ յօժարելու սկսել ապաշխարութիւնը: Քանզի գիտի՝ եթէ սկզբի մէջ հաստատուի, ապա նաև ապաշխարութեան վաստակով կքաղցրանայ, ուստի բոլոր հնարներով հեռացնում է ապաշխարութիւնը սկսելուց՝ օր-օրի ձգձգելով:

Եւ մենք, այս ամէնն իմանալով, փութալով փութանք սկսել ապաշխարութիւնը, քանզի միայն սկսելիս է թուում, թէ ծանր կլինի, սակայն սկսելուց յետոյ գործը հեշտանում է և քաղցր ու ցանկալի ընթանում: Ինչպէս նա, ով կամենում է ուսանել, անգամ չի համարձակուում գրով երկրորդել այբուբենի առաջին [տառերը] և ուսման [պարզ] բռնելը, այլ, [նախ] կիսատ նշանախեցներով և բնկրեկելով և ապա տառը տառին կպցնելով, դիրութեամբ կազմում է վանկը, այնպէս էլ ապաշխարութիւնն է. եթէ սկզբում միայն համբերում է, խոստովանութեամբ շնորհներ է ստանում, իսկ շնորհներով լուսաւորում է [նրա] միտքը. ճանաչում է տանջանքների երկիւղը, իսկ երկիւղով արտասուք և սուգ է

1 Բնագրում մէկ տող անընթանելի է. որ միաներում չկայ:

ստանում. սուգն ուսուցանում է պահք, իսկ պահքը բերում է աղօթք. աղօթքը յօժարեցնում է ողորմել. և կամաց-կամաց, աստիճան առ աստիճան բարձրանում է և հեշտութեամբ երկինք ելնում: Այլև կարող ես սրանցից միայն մէկով արդարանալ, եթէ ցանկանաս, քանզի շատերը միայն ճշմարիտ խոստովանութեամբ փրկուեցին, ոմանք փրկուեցին սգով և տրտմութեամբ, ոմանք խարազանով ու մոխրով միայն ապաշխարեցին, ոմանք լալով ու արտասուքներով հաշտեցրին Տիրոջը, ոմանք պահքով և աղօթքով ապաշխարեցին, ոմանք ողորմութեամբ Աստուծոյ ողորմութիւնը ստացան, ոմանք մարդասիրութեամբ և աւելի տկարների ծառայելով ապաշխարութիւն գտան, ոմանք խոնարհութեամբ և հեղութեամբ ստացան մեղքերի թողութիւն: Ինչպէս բազմատեսակ են մեղքի ճանապարհները, նոյնպէս և գանազան են ապաշխարութեան դեղբը, որոնցով կարող ես բժշկել մեղքերի բոլոր հիւանդութիւնները, ոչ թէ տարիների թուով և շատ ժամանակով, այլ միայն ճշմարիտ դարձով և սրտով չարից հեռանալով կարող ես արդարանալ:

Արդ, այս ամէնն իմանալով, ապաշխարութեամբ քաւենք մեր մեղքերը, քանզի մեղքերի պղծութիւնները դատապարտում են ոչ միայն [Դատաստանի] ահեղ Օրը, այլև այստեղից իսկ խղճմտանքով սաստիկ չարչարում. և, գաղտագողի շրջելով, [ապրում է] երկիւղով մարդկանցից, կասկածանքով ծանօթներից, ամօթով՝ սիրելիներից, նախատինքով՝ թշնամիներից, դատաւորների սպառնալիքներով, քանտի ու պատուհասների երկիւղով, Աստուծոյ պատուիրանների յանդիմանութեամբ և ահեղ տանջանքների ահով: Եւ, այնտեղ գնալով, ո՞վ կկարողանայ պատմել մշտնջենաւոր աններիլի աղէտների նեղութիւնների մասին, ուր այրում և մաշում են ամօթով և նախատինքով: Իսկ ապաշխարութեան պտուղը ոչ միայն երկնքում ես վայելում, այլև այստեղ իսկ հարիւրապատիկ [աւելին] ես ստանում խնդութեամբ, անհոգութեամբ, պատուիրանների գովութեամբ, անխղճմտալի ուրախութեամբ: Անվեհեր ես մարդկանցից, անկասկած՝ ծանօթներից, անպարսաւ՝ թշնամիներից, առանց ամօթի՝ սիրելիների հանդէպ, համարձակ՝ հրապարակներում, աներկիւղ՝ դատաւորների առաջ, ազատ՝ փառուհասներից. խաղաղ կեանք, հեշտական մահ, մշտնջենաւոր և փափագելի փափկութիւնների ակնկալութիւն: Իսկ այնտեղի ուրախութիւնները, անբաւ բարիքների վայելչութիւնը ո՞ր բերանը բաւական կլինի պատմելու:

Արդ, այս է արդարութեան վարձը, այս է ապաշխարութեան պտուղը: Ուստի մեղքերի բազմութիւնից մի՛ երկնչիր ապաշխարութեան մէջ մտնելիս, միայն Աստուծոյ առաջ ընկիր. [նա] ոչ թէ դատաւոր է, այլ՝ բժիշկ, ոչ թէ սպանող դահիճ է, այլ՝ գորովագին Հայր: Քեզ ընդունաջ է ելնում, ինչպէս անառակ որդուն, քո պարանոցովն է ընկնում, որ դարձար դէպի ապաշխարութիւն, երկնաւոր Հայրը համբուրում է քեզ՝

բերանը [Հպելով] աչքերիդ, հրամայում է քեզ Հազցնել անմեղութեան ստաշին պատմուճանը, ամբարցնում է քեզ կոշիկներով թշնամու յետազայ թոյների դէմ: Կերակրում ես Որդու Մարմնի Պատարագով, քեզ Հետ Պատարագից վայելում են ընտրեալ ծառանները, քո անառակութիւնիցդ դառնալու առթիւ բոլոր սուրբերը երզում եւ պարում են, որից սարսափած փոքր-ինչ նարանձում է առաջին թլփատուած ժողովուրդը՝ չմտնելով Աստուծոյ Որդու զենման ուրախութեան մէջ, որոնց մօտ ելաւ ու եկաւ էական Աստուած Մարմնով աղաչելու Հօրը Հաւատացող Հրեային, Հաւատի կոչելու ապաշխարող Հեթանոսին եւ ուրախ լինելու իր անառակ եղբոր դարձով, միասին վայելելու Աստուծոյ Որդու զենումից եւ ժառանգելու անանց բարիքների վայելչութիւնը Հօր, Որդու եւ Սուրբ Հոգու Հետ. նրան փառք եւ պատիւ յաւիտեանս յաւիտենից:

Գ

ԹՈՒՂԹ ՊԱՇԻ ՊԵՐՈՒԹԵԱՆ ՄԱՍԻՆ

Ազգու, օգտակար եւ կարեւոր է պահճի պնդութիւնը եւ ժողովուրդութիւնը որկրամոլութիւնից եւ մանաւանդ [նրանց Համար], ովքեր խոհեմութեամբ են մերձենում նրան եւ ճշմարտապէս ճանաչում, թէ որքան շահաւոր է պահճի պնդութիւնը: Իսկ ովքեր այսպիսի զգուշութիւն չունեն, արդէն իսկ Հետեւեալ տեսանելի [օրինակներով] պէտք է իմանան պարկեշտութեան մաքրութիւնը եւ որովայնի վնասակար լցումը: Յայտնի է, որ ինչպէս երաշտահար տեղանքները պէս-պէս բուսականութիւն չեն բուսեցնում, այնպէս էլ ցամաքած որովայնները պղծութեան խորհուրդներ չեն ծնում: Եւ ինչպէս աղբուտ Հողը խառնիխուռն բուսականութիւն է բուսեցնում եւ աճեցնում, նոյնպէս էլ կերակուրների աղբով փափկացած որովայնները Հանապազ աղտեղի խորհուրդներ են վեր Հանում, քանզի դէ՞ Հողը պարարտացնում է որդերին, իսկ գիջացած որովայնը՝ պիղծ ախտերը. քանզի ովքեր փափկանում են Համեղութեամբ, [նրանք] նաեւ ենթարկւում են տեսակ-տեսակ խորհուրդների, եւ ով փոքր-ինչ կերակրով բարարւում է, նա [սոսկ] յիշում է քաղցի տաճնապը. քանզի թանձրացած որովայնները սուրբ խորհուրդներ չեն ծնում, այլ մարմնի զգայութիւններն ամուր պատում են [մեղքի] ծածկոյթով: Ովքեր որովայնին են ծառայում, Հնարաւոր չէ, որ լինեն Աստուծոյ Հաւատարիմ ծառայ, քանզի ովքեր պահճով նրբանում եւ սրբում են, ոչ միայն անօրէնութիւնների պղծութիւնն են սրբում, այլեւ սուրբ Աստուծուն իրենց մէջ են բնակեցնում:

Եւ արդ, այսպիսի մեծութիւն ունեն պահճի պնդութիւնը եւ պարկեշտութեան առաքինութիւնը, որ արգելիչով կանգնեցնում են մարմնի

բոլոր անդամները անդէպ ցանկութիւններից ու աղտեղի խորհուրդներից եւ ստեպ-ստեպ Հալածում մտքից դիւային խորհուրդների յարձակումը, որոնք ցանկանում են մաքրուածների սրտերը պղտորել եւ պղծել: Քանզի պահճի պնդութիւնը որպէս երկաթէ շիւրով ամուր պահում է վարքի բոլոր առաքինութիւնները եւ Հաւատքի Հաստատութիւնները, քանզի Հօր աշտարակ է ընդդէմ թշնամու եւ ամուր պարիսպ՝ սատանայի բոլոր նետերի դէմ: Քանզի յոյժ կարեւոր է պահճի պնդութիւնը մեր բնութեան Համար, եւ շատ թերութիւններ շտկւում են պահճի խոնարհութեամբ: Արդէն իսկ մարդուն ստեղծելիս Աստուած պահճի պնդութեամբ պարսպեց մեր բնութիւնը եւ առաջին մարդուն որպէս առաջին պատուիրան տուեց պահճի պնդութիւնը՝ չճաշակել չարի եւ բարու գիտութեան ծառից: Քանզի եթէ պահճը պահճի պատուիրանը, կժառանգէր անախտ, անմահ եւ անմեղ կեանքը եւ երկնքում երկնային բարիքները, քանզի շատերը, ովքեր պահճեցին պահճի պնդութիւնը, փրկուեցին բազում վշտերից:

Այս պահճի պնդութեամբ նաեւ մեծն Դանիէլը փրկուեց առիւծների ժանիքներից, քանզի զազանական բնութիւնն էլ էր պատկառում մերձենալ պահճողի սուրբ մարմնին, եւ քանի որ իրեն արգելել էր մօտենալ թագաւորի պիղծ զոհերով աղտեղուած սեղանին, զազաններին էլ արգելուեց մօտենալ պահճողի սուրբ մարմնին [տես Դան. Ե]: Այս պահճի պնդութեամբ նաեւ երեք մանուկները փրկուեցին բորբոքուած բոցից, քանի որ այրեցին կերակուրների ցանկութեան մոլութիւնը եւ մի փոքր ուսպով զոհացան, Հանգրին Հնոցի բարձրացրած ահեղ Հուրը, քանզի այնտեղ՝ ներսում, [Հոգու] զովացուցիչ ցօղը մխիթարում էր պահճողներին. եւ դրսում բոցը զեղխացածների կողմից սաստկանում էր եւ քառասուններ կանգուն տարածութեան վրայ սպանում բոլորին, իսկ ներսում զովացուցիչ ցօղը մխիթարում էր պահճողներին [տես Դան. Գ]: Այս պահճի պնդութեամբ նաեւ նինուէացիների բազմամբոխ քաղաքը փրկուեց, քանզի դարձան իրենց բոլոր անօրէնութիւններից եւ չար ընթացքից, խարազանով եւ մոխրով դարձրին Աստուծոյ խստացած բարկութիւնը. եւ քանզի առանց խնայելու նեղեցին իրենց անձերը պահճով եւ պաղատանքներով, Հեծեճագին լայլով ու ողբալով, Աստուած խնայեց նրանց Հողիներն ու մարմինները [տես Յովն. Գ]: Այս պահճի պնդութեամբ նաեւ Մովսէսը ստացաւ աստուածադիր օրէնքը, քանզի քառասունորեայ պահճի մաքրութեամբ արժանացաւ մերձենալ Մաքուրին. եւ անմիջականօրէն խօսում էր նրա Հետ, ինչպէս՝ բարեկամի [տես Ելք ԻԴ 12-18]: Այս պահճի պնդութեամբ Թեսարացի Եղիան իր բերանի խօսքով երկինքն էր բացում եւ փակում, Հուր էր երկիր իջեցնում [տես Գ. Թագ. ԺԸ]:

Պահճի պնդութեան մասին էլ ի՞նչ ասեմ աւելի, որը նաեւ պէտք եղաւ տէրունական Մարմնին՝ Անմեղին եւ Անարատին՝ մեղ օրինակ ցոյց

տալու Համար, որով եւ մեր առաջին Հայրերն առաքինացան եւ անմարմին Հրեշտակների վարքը մարդկային մարմնի մէջ երեւցրին, երկրի վրայ մեծցրին երկրային ցանկութիւնները եւ Հոգիները կենդանացրին երկնքում, մերժեցին յանցաւոր Հեշտութիւնները, որպէսզի ստանան անանց բարիքները. տներից եւ ունեցուածքներից Հեռացած՝ չարչարուեցին բազում փորձանքներով եւ, իրենց անձերն ամենեւին նեղելով, մեծցրին քաղցով, ծարաւով եւ գծուծ Հանդերձով: Քանզի նրանցից ոմանք միայն խոտաճարակութեամբ բաւականացան, իսկ ոմանք միայն մրգերի ճաշակմամբ կենցաղավարեցին: Ոմանք միայն ծառի [Ճիւղերի] ծայրերն ու խոտերի արմատներն էին ուտում, ոմանք ժուժկալում էին փոքր-ինչ ընդդէմով, ոմանք՝ օրական երեք նուկի¹ Հացով, ոմանք [օրական ուտում էին] նկանակի² շորրորդ մասը, ուրիշներ էլ՝ վեցերորդ մասը. ոմանք որպէս կերակուր էին գործածում ցորենի թեփը, ոմանք միայն խոզաբուտ եղջիւրով³ էին դաղարեցնում քաղցի տագնապը: Ոմանք Հոգեւոր Կերակուրի Հաղորդութիւնն օրուայ մէջ բաւական էին Համարում մարմնի կարիքների Համար, եւ այլ կերակուրների փափկութիւնն ամենեւին մեռած էր նրանց Համար: Քանզի ոմանք ճաշակում էին օրական մէկ անգամ, ոմանք՝ երկու օրը մէկ, ոմանք՝ երեք օրը մէկ, ոմանք՝ եօթ օրը մէկ, ոմանք էլ՝ աւելի: [Երբ] յիշում էին կերակրի կարիքը, այն ճաշակում էին կշռով եւ ջուրն ըմպում էին չափով, անդադար Հեծութեամբ պարապում էին աղօթքի եւ պաշտօնի⁴ մէջ, ողջ գիշերն անցկացնում արտասուքների եւ ողբերի մէջ եւ աղերսալի թախանձանքներով եւ Հառաչանքներով Հաշտեցնում Աստծուն: Ոմանք ննջում էին պարաններով կապուած⁵, ոմանք՝ ոտքի վրայ տքնելով գիշերն անցկացնում, ոմանք՝ սակաւ ինչ նստելով, ոմանք՝ մինչեւ առաւօտ ձեռքերը վեր ամբարձած պահում, ոմանք, պարանոցները խոնարհած, մինչեւ առաւօտ Համբերում, ոմանք՝ Հարիւրաւոր աղօթքներ կատարում: Ոմանք լռում էին, ոմանք՝ միայն սաղմոսներ ասում, ոմանք չէին բարբառում, մինչեւ մէկը չհարցնէր նրանց, ոմանք խոհեմաբար խօսում էին միայն ընկերոջն օգուտ տալու Համար եւ մշտաջան ճիւղերով ու պաղատանքներով անցկացնում օրը, ինչ-որ Հոգեւոր խրատի Համար գնում էին օտար աշխարհներ, թշնամիներին սիրում ինչպէս բարեկամների, խոնարհութեամբ ընկերոջն իրենց անձից լաւը Համարում, Հնազանդութեան Համար նոյնիսկ Հրի մատնում եւ գազանների առաջ գնում, իրենց անձերը ծառայեցնում ընկերոջը եւ իրենց արդար վաստակով կերակրում ընկածին,

1 Նուկի — 1/12 լիտր
2 Նկանակ — հացի բլիթ
3 խոզաբուտ եղջիւր — եղջերեւու պատռ, որով սևում են խոզերը
4 պաշտօն — սաղմոսբարձութեան կատն, գիշերային ժամերգութեան մաս
5 Հաւանաբար կապտի ուկի ճգնութեան այն տեսակը, որի ժամանակ լքնելու նպատակով պարանոցներով իրենց կապում էին պատից կամ առաստաղից:

տնանկին եւ Հիւանդին: Իրենց մարմինը չափով էին պահում եւ սանձահարում խորհուրդները եւ այնպէս զանազան եւ բազում նեղութիւններով պահճի պնդութիւններ յօրինում, քանզի այս ամէնն է նեղ դուռը եւ անձուկ ճանապարհը, որ տանում է դէպի յաւիտենական կեանք: Ծճմարիտ պահճի պնդութեամբ նաեւ կատարում էին բազում նշաններ եւ սքանչելիքներ՝ Հանում էին դեւերին, բժշկում Հիւանդներին, յարութիւն տալիս մեռալների, քայլում ջրերի վրայով եւ արեգակի ընթացքը դաղարեցնում. եւ այսպիսի ու սրանից էլ աւելի մեծ զօրութիւններ էին գործում պահճի պնդութիւնները: Քանզի առաջին սուրբերը, երբ կամենում էին մերձենալ Աստծուն, նախ մաքրում էին պահճով, ապա մերձենում Մաքուրին եւ աստուածատեսներ լինում: Իսկ ովքեր Հեռացան պահճից, Հեռացան Աստուծոյ շնորհներից եւ բազում չարիքներով չարչարուեցին: Ահա Աղամը Հեռացաւ պահճի պնդութիւնից եւ դուրս ելաւ դրախտից դէպի փշաբեր երկիրը: Նոյի ժամանակների ազգի որդիները Հեռացան պահճի պնդութիւնից եւ Համաջունջ ջրհեղեղով սատակուեցին եւ Հեղձուեցին: Երբայցիցիների ժողովուրդը Հեռացաւ պահճի պնդութիւնից, եւ ընտիրները սատակուեցին [տե՛ս Սաղմ. Հէ 31]: Սողոմի ընակիչները Հեռացան պահճից, եւ կայծակների Հրացայտ անձրեւ տեղաց նրանց վրայ: Եւ բոլորը, ովքեր արհամարհեցին պահճը, արհամարհուեցին Աստծուց եւ նրա ողորմութիւնից Հեռացան:

Բայց պահողները պէտք է [գինուած] լինեն խոհեմութեամբ, քանզի սատանան կործանում է պահեցողին եւ ժուժկալողին, եթէ բամբակի աւելի անպարկեշտների մասին կամ իրեն ուրիշներից բարձր ցոյց տայ կամ կերակուրները պիղծ Համարի կամ, եթէ կեղծաւորութեամբ պահի, որպէս թէ ուրիշների աչքում պահճի պնդութիւնը ծածկի՝ սնապարծ եւ կեղծաւոր չըրեւալու Համար, սակայն ցանկանում է, որ ուրիշների կողմից Հուշակուէր իր ժուժկալութիւնը. եւ եթէ ոչ ոք չիմանայ, ապա ինքը ցանկանում է խստացնել [ճգնութիւնները] պահճի պնդութեան պատրուակով, որպէսզի իմանան եւ զարմանան նրա Համբերութեան վրայ: Այսպիսի պահճը ոչ թէ սրբում եւ արդարացնում է, այլ՝ պղծում եւ կործանում: Եւ եթէ նոյնիսկ կերակուրներով պարկեշտանայ, իսկ միւս անդամներով չպահի, գուր եւ ունայն է ջանում: Այս է, որ ասում եմ. եթէ լեզուն չպարկեշտացնի, աչքի, ունկի, խորհուրդների եւ մտքերի Համար չզգուշանայ, ընկերոջ նկատմամբ ոխ պահի, եղբոր անդէպ ստելութիւն ունենայ կամ մէկի նկատմամբ կեղծաւորութեամբ էնը ցոյց տայ կամ խոնարհութեամբ ընկերոջը չծառայի, պատիւ եւ իշխանութիւն ցանկանայ եւ կարծի, թէ իր անձը պահճի մէջ է, այնպիսին յոյժ մոլորուած կլի՛նի սատանայական խորհուրդներից: Քանզի այն ոչ թէ խոնարհութեան պահճ է, այլ՝ խաբէութեան եւ կեղծաւորութեան, զրաջան եւ անվաստակ է, որ այրում է Հրի մէջ եւ Հանապազ ջուրը թափում, որը ցեցն ապականեց, եւ գողերը կտրեցին ու տարան, եւ ոչ մի

օգուտ չստացաւ այնպիսի պահի մրցութիւնից, այլ յոյժ պատժի եւ պատուհասի (արժանացաւ): Քանզի այստեղ պատժուում է կեղծաւոր պահքով, իսկ այնտեղ՝ արդար դատաստանից դատապարտուելով, Հնոցների կրակի մէջ է չարչարուում եւ աւելի եւս պատժապարտ լինում, քան որկրամուկն ու արքեցոյը, քանզի ամենագէտ Աստուծոն անգէտ Համարեց չարաչար խտտակրօնութեան կեղծաւորութեամբ:

Կան նաեւ այնպիսիներ, ովքեր երբ ցանկանում են մտնել պահքի մէջ, շտապում են լուացուել եւ օծանուել, խճողում են փորն ու որովայնը, սաստիկ որկրամուկութեամբ եւ արքեցութեամբ շուայտանում, ապա մտնում պահքի պնդութեան մէջ: Եւ արդ, ինչ կողմնք այնպիսիներին՝ պահողներ, թէ՛ արքեցողներ, պարկեշտներ, թէ՛ որկրամուկներ, ճգնաւորներ, թէ՛ զեղխացածներ, քանզի անհար է պղծութեամբ սրբութիւն գաննել եւ մեղքով զէպի արդարութիւն բարձրանալ. եւ ոչ որ պոռնկութեամբ կուսութիւն չի ստանում, ոչ էլ զեղխութեամբ եւ արքեցութեամբ՝ պահքի սրբութիւն: Քանզի անհար է այսպէս լինել. թէ՛ նախ պոռնկանամ, ապա կուսանամ եւ կամ զեղխանամ ու շուայտանամ արքեցութեամբ, ապա մտնեմ պահքի սրբութեան մէջ, քանզի անհար է պոռնկին կուսանալ եւ արքեցութեամբ զեղխացածին՝ պահող եւ ճգնող դառնալ: Քանզի կոյսը կուսութեամբ է ստանում կուսութեան պակը եւ ոչ թէ՛ պոռնկութեամբ, եւ պահողը ժուժկալութեամբ է ընդունում պահքի վարձը եւ ոչ թէ՛ արքեցութեամբ, զեղխութեամբ եւ որկրամուկութեան շուայտանքով:

Կան նաեւ այնպիսիներ, ովքեր քառասնորդական պահքն ապաղաս՝ են ասում. շաբաթների մի կէտը կարելոր են անուանում եւ պնդում ու ճգնում են սրբութեամբ, իսկ մնացածն ապաղաս են անուանում եւ թուլացնում պահքի պնդութիւնը, անակնկալ կերպով փափուկ կերակուրներ ճաշակում եւ որկրամուկութեամբ լուծում սուրբ եւ անարատ քառասնորդական պահքը: Քանզի այս կարելոր քառասնորդական պահքն Աստուծոյ Որդին պահեց՝ մեզ օրինակ ցոյց տալու Համար եւ այնտեղ չէր անուանում ապաղաս: Նոյն քառասունքը նաեւ Մովսէսը պահեց լեռան վրայ եւ այնտեղ չէր անուանում ապաղաս: Նոյն քառասունքը Եղիան պահեց անապատում՝ լեռան վրայ եւ այնտեղ չանուանեց ապաղաս: Նոյն քառասունքը նաեւ մենք մեր տկարութեամբ կատարում ենք օրըստօրէ պահքով, եւ վայել չէ մեզ քառասնորդական պահքն սակ ապաղաս եւ լուծարել սուրբ պահքի պնդութիւնը, քանզի պահքի սկզբից մինչեւ վերջ պահք է փափկութիւնից, եթէ ցանկանաս ճգնել եւ պահել, իսկ եթէ ցանկանաս որկրամուկութեամբ լուծարել, ոչ թէ թեթեւ ապաղասներ եւ լուծարում, այլ՝ կարելոր պահք: Քանզի ապաղաս է անուան-

ում ծոյլերի եւ անկատարների կողմից եւ ոչ թէ՛ պարկեշտների եւ պահողների:

Այլեւ պահք է անուանում ոչ թէ միայն կերակուրներից (ժուժկալելը), այլեւ խուսափելն ամէն տեսակ մեղքերից, քանզի պահք է նաեւ բերանի լուծիւնը եւ ոչ առանց Հարկի եւ մէկի Հարցնելու խօսելը: Պահք է նաեւ անընչութիւնը, աղքատութիւնը եւ անելորդութիւնները չհոգալը, այլ օրուայ կարիքները փնտրելը եւ նոյնն Աստուծոց խնդրելը: Պահք է նաեւ խոնարհութեամբ տեղում նստելը եւ փուշ մէկի պէս ցոփութեամբ շըրջելը՝ թափառելով եւ դրամաշորթութեամբ: Պահք է նաեւ առանց լուացուելու եւ օծանուելու, ողորմելի եւ զծուծ Հազնուելը. պահք է նաեւ միայն խարազանագործ Հանդերձներով մերկութեան եւ ցրտի կարիքները հոգալը: Պահք է նաեւ աչքերն՝ արատութիւնից, լսելիքը՝ անզէպ լսելուց եւ սիրտը՝ պիղծ խորհուրդներից զերծ պահելը: Պահք է նաեւ շընկերանալը պատուի եւ իշխանութեան Համար, չբարկանալը, չաղաղակից, չնախանձելը, վրէժխնդիր չլինելը եւ չջանալը սեփական անձն զակիւր, չնախանձելը, վրէժխնդիր չլինելը եւ չջանալը սեփական անձն զակիւր՝ մօտ արդարացնել: Պահք է ազահութիւն չանելը, չմարդահաճոնկերով մօտ արդարացնել: Պահք է նաեւ խոնարհութիւնը, Հնազանդութիւնը եւ սուրբ սրտով բոլորին սիրելը: Պահք է նաեւ, երբ քնական քնի կարիքը միայն սպառի եւ ցանկութեան քուն չունենայ, այլ միայն առաջինով (զոհանայ) եւ ապա, վեր կենալով, գործի կամ աղօթի:

Եւ արդ, այս ամէնն է ճշմարիտ պահքը եւ առաւել է, քան կերակուրների կարճումը. այս եւ սրանց նման բաները պէտք է կարճել պահքի ժամանակ, եւ ապա ընդունելի կլինի նաեւ կերակուրների կարճումը: Նաեւ կերակուրների կարճումը միանման չէ, այլ՝ ըստ իւրաքանչիւրի կարողութեան. ոմանք՝ միօրեայ, ոմանք՝ երկօրեայ, ոմանք՝ երեքօրեայ եւ ոմանք եօթօրեայ (պահքով) պարկեշտութեամբ կատարում են՝ իւրաքանչիւրն ըստ իր անձի զօրութեան: Ոմանք՝ լոկ բանջարով, ոմանք էլ միայն ընդեղէնով բաւականացան. ոմանք՝ փոքր-ինչ Հացով, ոմանք՝ աւելի շատով եւ անպաճոյճ թանիկը եւս յաւելեցին. եւ ոմանք եղան միայն զգինեհատներ, ոմանք՝ թանահատներ, ոմանք՝ Հացահատներ եւ փափուկ ու Համեղ կերակուրները բացէլբաց Հալածեցին եւ ուրացան, մի տեսակի կերակուրով եւ Հոգեպահով միայն բաւականացան, որը միայն կենդանութիւնն է պահում եւ ոչ թէ մարմինն ու արիւնն աւելացնում, որոնք ախտերի ցանկութիւնն են գրգռում: Եւ այսպէս (ժուժկալեցին) սակաուտելով, սակաւ ըմպելով, սակաւ քնելով եւ անզաղար աղօթելով: Նաեւ մանաւանդ պէտք է պահքի օրերին ինչ արգելում եւ որովայնիցդ, այն աղքատներին ընձեռել, քանզի դու պիտի քաղցես, եւ քաղցածը յազենայ, եւ քո մեղքը քաւուի: Այս է սուրբ եւ աստուածահաճ պահքը, եւ սրանով են ընդունելի լինում բոլոր վշտամբերութիւնների ճգնութիւնները, որ բժշկում են մեղքերով վիրաւորուածներին, սատանայից զերուածներին,

1 ապաղաս — թեթեւ լուծելի պահք

կանգնեցնում անօրէնութեամբ կործանուածներին, յարութիւն տալիս ամբարշտութեամբ Հիւանդացածներին, սրբում պղծութեամբ աղտոտուածներին, լուսաւորում մոլորութեամբ խաւարածներին, բոլոր յանցանքներից մաքրում ու արդարացնում պահողներին եւ մեծապայծառ լոյսով կանգնեցնում Աստուծոյ ահաւոր եւ լուսաւոր Բեմի առջև եւ [պահեցողները] Նրա Հետ ժառանգում են անանց բարութեան վայելչութիւններն ի Բրիստոս Յիսուս ի Տէր մեր: Նրան փառք յաւիտեանս:

7

ԱՆՂՈՒՄԵԼԻ ԵՒ ԱՆՆՂՈՒՄԵԼԻ ԱՂՕԹԻ ԱՍԻՆ

Հաւաքելով մեր միտքը՝ ճանաչենք այս ճառի խօսքերը եւ այս երեւելիով ծաննենք աներևոյթը եւ գիտնանք, թէ ինչպիսի զոգում եւ ահեղ արհաւիրքներ են [սպասում] յանցաւորներին, երբ մեղքերի ամօթով կանգնեն Դատաւորի առջեւ ինչո՞ւ են այլայլում եւ այլազունում նրանց դէմքերը, ինչո՞ւ են սոսկում եւ սարսափում, ինչո՞ւ են երկիւզով զոգում Դատաւորի ահեղ դէմքից եւ գլխիկոր, Հայեացքը խոնարհած եւ լեզուակապ կանգնում [Նրա] առջեւ: Եւ եթէ յանդգնեն ինչ-որ բան աղաչել եւ աղերսել, ապա երկիւզած սրտով, անհամարձակ լեզուով Հիւանդաձայն բարբառում են եւ բազում աղերսներով ցաւազին պաղատանքներ մատուցում: Արտասւում են, աղաչում, աղերսում, որպէսզի շարժեն Դատաւորին զթալու ու ողորմելու՝ յանցանքների պատուհաններից փրկուելու համար. նրանց միտքը չի զբօսնում ուրիշ տեղում, ոչ էլ նրանց աչքերը՝ այլուր, եւ լսելիքը՝ այլուր: Եւ երբ Դատաւորը բարբառում է նրանց Հետ, չեն իշխում երեսները դարձնել կամ ծառայակիցներից մէկի Հետ խօսել, այլ միայն Դատաւորին են նայում մեծ պատկառանքով աղաչելով ու Հայցելով յանցանքների տանջանքների թողութիւն: Իսկ որչա՞փ առաւել եւս մեզ համար յոյժ կարեւոր է մեծ պատկառանքով կանգնել ահաւոր [եւ] մեծ Դատաւորի առջեւ, ահեղ ահով ու սուկալի զոգութեամբ մտնել եւ կանգնել Աստուծոյ Հայեացքի դիմաց եւ ցաւազին ողբերով ու յորդահոս արտասուքներով թախանձել ու թողութիւն խնդրել: Պէտք չէ այլուր՝ միտքը եւ այլուր խորհուրդներն առաքել, այլուր՝ լսելիքը եւ այլուր տեսանելիքը թափառեցնել, երբ մէկը կամենում է իր մեղքերի յանցանքների համար աղաչել եւ աղերսել Աստուծոց, որպէսզի Հեծեծանքներով ու հառաչանքներով հաշտեցնենք Տիրոջը եւ պաղատանքներին զթալու խոնարհեցնենք, որ աղօթքի աղերսների եւ զթազին արտի շեղմութեան միջոցով քաւի մեր մեղքերը, սրբի մեր անօրէնութիւնները, փրկի ահեղ ազէտների տանջանքներից եւ յաւիտեանական ամօթից: Բանդի շատերը բազում բարիքներ ստացան աղօթքի միջոցով

եւ Հաճելի եղան Աստուծոն, որով մեղքերի թողութիւն եւ Հողիների փրկութիւն գտան. եւ մանաւանդ [Նրանք], ովքեր արտասուքներով եւ տնանկներին զթալով աղօթեցին, ոչ միայն մեղքերի թողութիւն են գտնում, այլեւ ստանում են մարմնի խնդրանքները եւ երկնքի բարիքները: Բանդի աղօթքը աղօթականի ձեռքերն են, եւ [նրանցով] բռնել է Աստուծոյ ոտքերից, եւ աղօթքն արագ խոնարհեցնում է՝ [նայելու] մաղթողի աղաչանքներին, քանզի Աստուած յոյժ կամենում եւ ախորժում է աղաչողի թախանձելը. «Խնդրեցէք, եւ կտրուի ձեզ, փնտրեցէք եւ կգտնէք» [Մատթ. է 7]:

Եւ արդ, բոլոր մեղքով ծանրացածներին, վշտերով նեղուածներին, թշնամուց վտանգուածներին եւ ցաւերով տառապածներին միշտ պէտք է ամէնօրեայ անդադար աղօթքներով եւ պաղատանքներով աղաչել, թախանձել եւ խնդրել, քանզի ովքեր միամիտ մտքով եւ աննենգ հաւատքով աղօթում են Աստուծոն եւ խնդրում բարին, ստանում եմ բոլոր խնդրածները, ինչպէս ստացան մեր առաջին Հայրերը: Իսկ եթէ մէկն ասի, թէ՛ խնդրեցի եւ չունեցայ, աղօթեցի եւ չստացայ, [ապա] դեռ թախանձազին չես խնդրել, ինչպէս այրի կինը՝ անիրաւ զատաւորից [տե՛ս Ղուկ. ԺԸ 1-6], եւ բարեկամը, որ գիշերով Հայցում էր նկանակները [տե՛ս Ղուկ. ԺԱ 5], որ ոչ թէ բարեկամութեան, այլ թախանձաքի շնորհիւ ստացաւ: Նոյնպէս եւ Աննան ցաւազին Հոգով, արտասուելով եւ աղօթքի թախանձով ստացաւ Սամուէլին [տե՛ս Ա Քազ. Ա]. նոյնպէս էլ Ժողովուրդը տրտմութեան Հովտում լալիս էր առ Աստուած, եւ շեղմաբար աղօթքների եւ պաղատանքների շնորհիւ Աստուած տունց նրանց Գեղէտնին եւ փրկեց Իսրայէլը [տե՛ս Դատ. Բ, 2]. եւ Եղեկիայի արտասուազին աղօթքների շնորհիւ տասնհինգ տարով աւելացրեց կեանքը [տե՛ս Բ Քազ. Ի]: Եւ եթէ դու այսպիսի արտասուքներով եւ ողջ սրտով աղօթես Աստուծոն եւ չերկմտես, ընդունում է քո խնդրուածքները:

Աղօթականին պէտք չեն շատ խօսքերի Հիւսուածքներ. մաքրաւորը մի բարբառ արձակեց, եւ նրա աղօթքն ընդունելի եղաւ, եւ մեղքերի բազմաքանքար բեռները թեթեւացրեց [տե՛ս Ղուկ. ԺԸ]. Մովսէսն իր անշշունջ բերանով իսկ աղաղակեց եւ ծովը մինչեւ յատակ բաժանեց [տե՛ս Ելք ԺԴ 21]: Եւ եթէ դու ամբողջ սրտով աղերսես, մեղքերի ծովը մենակ կցամաքեցնես եւ կղաղարեցնես բարկութեան ալիքները: Բանդի Աստուծոց չստանալու պատճառը ամբողջ սրտով չթախանձելն ու չաղաչելն է կամ եթէ աւելի վնասակար բան խնդրէք: Իսկ եթէ անդադար աղօթքներով հոգո՞ւ համար օգտակարը խնդրէք, անհնար է Աստուծոց չստանալ: Ահա Եղիայի աղօթքը երկինքը փակեց ու բացեց [տե՛ս Գ Քազ. ԺԸ], Դաւթի աղօթքը հրեշտակի սուրը կանգնեցրեց [տե՛ս Յովն. Բ]. Յովնանի աղօթքն իրեն կենդանի Հանեց կէտի փորից [տե՛ս Յովն. Բ]. քանանացու աղօթքը հալածեց դուին իր դատեր միջից [տե՛ս Մատթ.

ժԵՆ]. ազօթքը սրբեց պոռնիկներին, բժշկեց Հիւանդներին, մաքրեց բո-
րոտներին, լուսաւորեց կոյրերին եւ արդարացրեց մեղաւորներին:

Եւ արդ, այս բոլորն ընդունելի ազօթքի օրինակներ են, որին եթէ
կամենաս, կարող ես նմանուել, Հանել քեզ մեղքերի բանտից եւ արձա-
կուել սատանայական կապանքներից: Միայն արտասուալից պաղատանք-
ներով ազօթիր Աստծուն եւ կթեթեւանաս ամբարշտութեան ախտերից,
կատողջացնես անօրէնութեան ցաւերը եւ կբժշկես յանցանքների Հիւան-
դութիւնները: Միայն ամբողջ սրտով ազօթիր Աստծուն եւ կազատուես
սատանայի որոգայթներից, կփրկուես չարաժանիք վիշապից եւ ողջան-
դամ կազատուես թունաւոր թշնամուց: Միայն անդադար ազօթքով թա-
խանձիր Աստծուն, եւ կլուսաւորի մոլորութեան խաւարը եւ կցամաքեցնի
մեղքերի պղծութեան աղտոտութիւններն ու ցանկութեան տղձը: Քանզի
երբ անբիծ Հաւատքով ամբողջ սրտով ազօթես Աստծուն, կստանաս մեղ-
քերի թողութիւն եւ յանցանքների քաւութիւն, կստանաս երկնքի արքա-
յութիւնը եւ անբաւ բարիքները, կունենաս մարմնի առողջութիւն եւ Հօ-
գու փրկութիւն, կունենաս բարի օրեր եւ խաղաղ կեանք՝ [ազատ] բոլոր
զրպարտողներից: Նաեւ ազօթքը դադարեցնում է բնաւորների բարկու-
թեան ալիքները, դարձնում է Աստուծոյ բարկութեան ցասումը, ազօթքը
բժշկում է Հիւանդներին եւ Հալածում մոլի ախտերը, ազօթքն ամուլին
ծննդական է դարձնում եւ անզաւակներին՝ բազմազաւակ, փրկում է ծովի
փոթորիկներից եւ ազատում գետի յորձանքներից, կերակրում է քաղցած-
ներին եւ Հազցնում մերկերին, արգելում է տարածամ աւհը եւ կատա-
րում Հաւատքով թախանձողների բոլոր խնդրուածքները:

Այս է ճշմարիտ ազօթքի գորութիւնը նրան մերձենալ կամեցող-
ների Համար: Սա է անարիւն բանաւոր պատարագը, քանզի իւրաքանչիւր
մէկի ազօթք Աստուծոյ պատարագ է. եւ եթէ սիրով շնորհես, Հհանես ըն-
կերողդ, քո ազօթքն ընդունելի պատարագ չի լինի, քանզի առ Աստուած
չի բարձրանում: Որովհետեւ ով քէն ունենայ ընկերող նկատմամբ, ան-
հնար է, որ նրա ազօթքները ելնեն առ Աստուած, իսկ եթէ նա սրտի սի-
րով ազօթի նրան, մինչեւ ազաղակելը կասի, թէ՛ ահա Հասել եմ: Քան-
զի անարատ ազօթքը՝ արտասուքներով եւ ողորմութեամբ ուղեկցուող,
ազօթքի ժամին ազօթականի առաջ բացում է երկնքի դռները եւ ելնում
դէպի Աստուծոյ լսելիքը, եթէ միայն առանց թերանալու կանչեն նրան:

Սատանան, գիտենալով այս ամէնը, թէ ազօթքով մեծամեծ գօ-
րութիւններ եւ անբաւ բարիքներ են կատարուում, գնում, մերձենում է
նրան, ով ազօթել է ցանկանում: Եւ նախ եւ առաջ մահճի մէջ է պատե-
րազմում նրա հետ՝ Հեշտացնելով անկողինը, քաղցրացնելով քունը, ծան-
րացնելով մարմինը. այս ու այն կողմ է շուռ տալիս, յօրանջեցնում եւ
բորել տալիս: Եւ յետոյ, Հազիւ վեր կենալով, բեկբեկուելով գնում է Եկե-

զեցի եւ ներս մտնում ու կանգնում Աստուծոյ առաջ: Եւ սատանան այն-
տեղ էլ պատրուակում է միտքը՝ իր յանցանքների քաղմութիւնը չլիջելու,
եւ չի Հասկանում, որ կանգնած է Աստուծոյ առաջ. ո՛չ օրհնութիւնն է
լուսւմ, ո՛չ փառաբանութիւնն է իմանում, ո՛չ էլ ընթերցուածների վարդա-
պետութիւնն է նրա սիրտը մտնում: Ո՛չ Հեծում է, ո՛չ էլ Հառաչում մեղ-
քերի անօրէնութիւնների Համար, ո՛չ լալիս է, ո՛չ էլ ողբում Հոգու վէրքե-
րի. Համար, ո՛չ աղաչում է, ո՛չ էլ աղերսում Աստուծուց, ո՛չ էլ արտա-
սուալից պաղատանքներով Հաշտեցնում Տիրոջը՝ շխտտովանելով չարիք-
ների քաղմութիւնը եւ չյայտնելով անօրէնութեան ծածկուած մթերու-
ները, որպէսզի փրկուի ահեղ տանջանքներից եւ աննշոյլ խաւարից: Փո-
խանակ լալու եւ պաղատելու՝ մեծ աներկիւղութեամբ եւ արհամարհան-
քով կանգնած ենք Աստուծոյ առաջ՝ առանց պատկառանքի, ահ ու զողի,
ինչպէս դատապարտեալները դատաւորի առաջ կամ ինչպէս մեղանշած
ծառաները, ովքեր, իրենց տիրոջ ոտքերն [ընկած], աղերսում են եւ մեծ
երկիւղով ու պաղատանքներով աղաչում ու պաղատում: Նաեւ Հեծե-
ծանքներով, Հառաչանքներով եւ ողորմագին ողբերով չենք արտասուում
մահապարտների պէս, որոնց քարշ տալով տանում են չարչարանքների
տեղը, եւ չենք ընկնում Աստուծոյ առաջ խորզով, մոխրով եւ մեծ սու-
զով, որպէսզի փրկի մեզ բորբոքուած գեհեցից եւ սաստիկ տանջանքնե-
րից, որդերի չարութիւնից եւ աննշոյլ խաւարից:

Եւ արգ, ահով եւ խանդաղատագին աղերսներով չենք կանգնել
Աստուծոյ առաջ՝ աղաչելու եւ աղերսելու [Հոգու] վէրքերի բժշկութիւնը,
այլ երբ պատրաստուում ենք ազօթքի, պաղատանքների եւ մեղքերի թո-
ղութիւն խնդրելու, լուացում, օծանում եւ պաճուճում ենք Հանդերձնե-
րը, որպէս թէ պատրաստուում ենք բոզանոց կամ թատերախաղի [գնալ]:
Եւ սնափատ պերճանքներով եւ մոլեկան Հպարտութեամբ կանգնում են
Աստուծոյ առաջ կանայք՝ բոզերի կերպարանքով, իսկ տղամարդիկ՝ բո-
զահոմանիներով: Եւ ցոփոգի մեղկութեամբ իզանում են պիղծ ցանկու-
թեամբ եւ ձանձրացած վաւաչում են նոխանքների եւ իզամուլ ձիերի
նման, եւ Հէնց եկեղեցու մէջ եւ սրբութեան առաջ պղծութիւն ու պոռն-
կութիւն են գործում եւ շնութիւն կատարում, [որը] թէպէտ եւ մարմնով
չեն գործում, սակայն մտքով են կատարում նոյնը՝ անխարկելով, արա-
տալի Հայեացքներով եւ կնկաձայն բարբառով, ինչպէս եւ Ինքը Տէրն է
ասում, թէ ով ցանկութեամբ նայի, կատարեալ շնացող է [տե՛ս Մատթ.
Ե 28]: Այսպիսիներն արժանի են ի վերուստ իջնող փայլակների, կայ-
ծակների, Հրէ շանթերի եւ այրուելու ու սատակուելու այնտեղ եւ որից
յետոյ՝ յաւիտենական Հրին, սարսափելի խաւարին եւ աններելի տան-
ջանքներին, քանզի ազօթքի ժամին պղծութիւնների ցանկութեամբ են
սիրտը լցնում:

1 բողաղամաւտի — բոզի հոմանի, սեղոյն

Քանզի, ո՛վ թշուառական, եկար՝ Հեծելու եւ պաղատելու առ Աստուած, արտասուքներ Հեղելու եւ աղերսագին ողբալու, Հայցելու, Հառաչելու եւ թողութիւն խնդրելու. եւ արդ, ա՛յդ է քո խնդրուածքների կերպարանքը՝ ի ցոյց նայողների պաճուճուելը, օծանուելը եւ լուացուելը. ա՛յդ է մեղքերիդ թողութիւն խնդրելու եւ Հայցելու կերպարանքը՝ արտանալը, շողորթիվելը եւ պիղծ ցանկութեամբ անխարկելը. ա՛յդ է Տիրոջը քո չարիքների վրայ Հաշտեցնելու կերպարանքը՝ կրթոտ ցանկութեամբ բողաճումանիների զեղեցկութիւնը եւ Հասակը զննելը: Ինքդ քեզ սատանայացնում ես եւ աղաչում ես սատանայից ազատուել, կամովին դիւահարում ես եւ խնդրում ես փրկուել դեւերից: Ինչպէ՛ս կարող ես Աստուծոյ առջեւ Հեծել այդպիսի կերպարանքով կամ ինչպէ՛ս Հառաչել այդպիսի խորհուրդներով: Նաեւ Համարձակուեցիր նոյնիսկ մտնել Աստուծոյ առաջ զարելի մտքով եւ սատանայական կերպարանքով, Աստուծոյ եկեղեցին պոռնկանոց դարձնել եւ շես ստկում ու զողում սուրբերի Սուրբից եւ Աստուծոյ աճեղ զէմքից: Չգիտե՛ս, որ Սրտագէտը քննում է քո խորհուրդները եւ գիտի ամէն ինչ. չե՛ս լսել, որ [Աստուած] դատելու է մտածութիւնների Համար եւ Հաշիւ է պահանջելու աչքերի արատաւոր [նայուածքների] Համար:

Եւ արդ, սթափուի՛ր եւ դէ՛ն գջիր քեզանից մտքի պաճուճանքների կեղծաւոր խաբէութիւնը, պպա՛ մտիր Աստուծոյ առաջ եւ լսի՛ր: Երբ մահապարտները մտնում են թազաւորի առաջ, չեն դիմում պաճուճանքների, այլ՝ աղերսների եւ պաղատանքների. երբ վիրաւորը մտնում է Հիւանդանոց, այլեւայլ խորհուրդների կարիք չունի, այլ՝ միայն դեղ որոնել վէրքին եւ բժշկել ցաւերը: Նոյնպէս էլ մեղքերով վիրաւորին եւ անօրէնութիւններով ցաւագնեային պաճուճանքներ եւ պիղծ խորհուրդներ պէտք չեն, երբ եկեղեցի է մտնում, ոչ էլ՝ օծանուել եւ մազերը Հիւսել՝ աղօթքի ժամին Աստուծոյ առաջ պաղատելու Համար, այլ [պէտք է] մարմինը նեղել եւ խորհուրդը մաքրել. եւ գծուծ տեսքով, փշրուած սրտով, խոնարհ անձով մտնել, կանգնել Աստուծոյ առաջ եւ բազում պաղատանքներով ողբալ եւ դաճնապէս լալ. անդադար Հեծութեամբ աղաչել ու աղերսել, բախել կուրծքը, տարածել ձեռքերը, արտասուք Հոսեցնել, նեղուած սրտով խոստովանել չարիքները, անհամարձակ լեզուով, ամօթալից երեսով, ողբալի ձայնով եւ խանդաղատալի բարբառով Հաշտեցնել Աստուծոն եւ մեղքերի թողութիւն ստանալ:

Այս է այն աղօթքների եւ խնդրուածքների կերպարանքը, որոնց վրայ Տէրը խոնարհուում է եւ լսում, որով յանցանքներին [թողութիւն] է շնորհում, քաւում անօրէնութիւնները, որով մաքրում եւ սրբում ենք պղծութիւնների չար ախտերից եւ սատանայական խորհուրդներից, որով ստանում ենք արթայութիւնը եւ անմահ կեանքի փափկութիւնը: Իսկ մենք, այս ամէնը յիշելով, մեծ արհամարհանքով մտնում ենք Աստու-

ծոյ մօտ, սակայն սատանայի Հետ լինում, որ շփոթեցնելով խառնակում է մեր միտքը պէս-պէս մտքերով եւ ցրելով Հոսեցնում մեր խորհուրդներն աշխարհի Հոգսերի եւ գրօսանքների մէջ: Եւ, գերուած աղօթքի շահաւոր օգնութիւնից, գրաւում ենք չարի չար խորհուրդներով. [եկեղեցու] ներսում ծունկի ենք եկել աղօթելու Համար, իսկ մեր միտքը շրջում է՝ բազում ցնորքներով թափառելով դրսում: Քանզի աղօթելիս խորհում ենք տան եւ անդաստանների Հոգսերի մասին. աղօթելիս Հաշտում ենք դաշտերի արդիւնքը եւ այգիների պտուղները, թէ՛ քանի աման կլինի իմ Հացը կամ քանի սափոր՝ գինին. նաեւ աղօթելիս մտաբերում ենք Հօտերն ու նախիրները, թէ՛ քանի արջառ կամ քանի ոչխար կայ. այնտեղ նաեւ յիշում ենք վարձկանների գործն ու վարձը, թէ՛ ափսոս, որ այս [կամ այն] ելնում է իմ տանից: Այլեւ աղօթելիս յիշում ենք նոյնիսկ ընկերոջ դատաստանները եւ իսկոյն դատում Աստուծոյ առաջ. եւ մինչդեռ աղօթքի ենք կանգնած, տակաւին նաեւ ամբաստանութիւններ ենք խորհում եղբոր մասին եւ, եկեղեցուց դեռ չարձակուած, սկսում ենք ոտիսին ամբաստանել եւ որպէս լեղիով դառնացնում աղօթքի քաղցրութիւնը: Եւ այնպէս է սատանան մեր միտքը յափշտակում, որ աղօթելիս մինչեւ իսկ աղտեղի խորհուրդներն է յիշեցնում. աղօթելիս Հաշտում ենք փողերի վաշխերը եւ տոկոսները, աղօթելիս յիշում ենք ընկերոջ նկատմամբ թշնամանքը եւ նախանձը: Եւ ոչ միայն դատապարտում ենք այսպիսի չար խորհուրդներով, այլեւ վիրաւորում ենք՝ աղօթելիս ունայնախօս լեզուով եւ շատախօսութեամբ վնասուելով. քանզի բազում Հոգիների վնաս ենք Հասցնում, որոնց մասին գերում ենք մտքով եւ մերժուելով դուրս բերում աղօթքից եւ փառատութիւնից, [աղօթքը] վերածում ենք խաւարային խօսքի եւ կորստեան խորխորատներն իջեցնում [մեր Հոգիները]: Այս ամէնն արժանի չէ՝ արդեօք [Աստուծոյ] աճեղ բարկութեանը եւ գեճեճի բորբոքուած բոցին, բազում տանջանքների եւ աննշոյլ խաւարին, որովհետեւ այսչափ անօրէնութիւններ ենք գործում Աստուծոյ առաջ եւ, դատապարտութեամբ պատուհասուած, դուրս ելնում աղօթքից եւ ո՛չ թէ՛ որպէս աղօթականներ պատուում, այլ որպէս Հայհոյիչներ եւ արհամարհողներ՝ պարտաւորում եւ պատժում:

Իսկ եթէ աղօթքի եւ բարեգործութեան մէջ ենք մեղանչում, որչափ առաւել եւս պարտաւորում ենք չար գործերի մէջ. եթէ [աղօթքի] նաւահանգստի ներսում ընկզմում ենք չարի խորութիւնների մէջ, ի՛նչ պիտի անենք, երբ, դուրս ելնելով, մտնենք մեղքերի ծովի մէջ՝ Հրապարակների, շուկաների, երգումների, Հայհոյանքների, զրկանքների, սնափառութեան, բամբասանքների, նախանձի, բարկութեան, դրամաշորթութեան, արբեցողութեան, որկրամոլութեան, Հպարտութեան [եւ առհասարակ] բոլոր ախտերի բազմութեան մէջ, որ, առաւել քան ծովածուփ ալեկեղծութիւնները խեղդելով, ընկզմում է եւ խորասուզելով սատակեցնում բազմահոյլ յանցանքներով: Եւ արդ, ինչո՞վ կամ որո՞վ պիտի կարողանանք

փրկուել մեր անթիւ եւ չարաչար գործերից եւ սատանայի բազում հնարներից, որ ոչ միայն դառը չարիքներով չարաչարում եւ սպանում է, այլև հնարներ է նիւթում սուրբ աղօթքի քաղցրութիւնը վերածելու դժնդակ լեզու դառնութեան. եւ չենք կարող որեւէ ճանապարհով զերծ մնալ չար խօսից եւ դառը քարբից, եթէ ոչ՝ հանապազ պատրաստ լինելով սատանայի մեքենայութիւններին եւ զգուշանալով նրա աննրբելիք նետերից:

Եւ եթէ միշտ յիշենք մեր վախճանի օրը՝ երկիւղելով այն վտանգից, կարող ենք փրկուել, երբ Հոգին աններելի տագնապով մարմնից դուրս գալ պահանջուի եւ բռնուելով տարուի մթապատ խաւարային մէզի միջով. եւ եթէ միշտ յիշենք մեծ Բեմի արհաւիրքները եւ Դատաստանի ահաւոր Օրը, եթէ յարածամ Հոգանք այն ամօթի համար, որ լինելու է տիեզերական հրապարակի առաջ, [եթէ յիշենք] տանջանքների բազմութիւնը, թունաւոր որդերի դառնութիւնը, աղջամուղջի շօշափելի խաւարը, ժանտահոտ տարտարոսների խորութիւնները, գեհնի հրի կայծակների բորբոքումը, հնոցների բարձրաձայն գոչումները, հրեղէնների յորդահոս գետերի արհաւիրքները, մեղաւորների մշտատես այրումն ու խորովումը, ցաւերի ու աղէտների անտանելի կսկիծները:

Եթէ այս ամէնը միշտ մտաբերես, կարող ես զերծ մնալ սատանայի որոգայթներից, կարող ես երկիւղով կանգնել Աստուծոյ դիմաց, կարող ես սուրբ աղօթք մատուցել, կարող ես սգալ, լալ եւ դառնապէս ողբալ, կարող ես Դատարարի դէմքը քաղցրացնել, ողորմելու եւ զթալու խոնարհեցնել եւ արժանանալ մեղքերի թողութեանը եւ յանցանքների քաւութեանը, լուսեղէն խորանների ժառանգութեանը եւ փափազելի դրախտի փափկութեանը, յաւիտենական ուրախութիւնների հեշտութիւններին, անմահ կեանքի ցանկութիւններին եւ անբաւ բարիքների վայելչութիւններին Հօր, Որդու եւ Սուրբ Հոգու հետ. Նրան փառք, պատիւ եւ գոհութիւն յաւիտեանս յաւիտեանից. ամէն:

Սուրբ Եփրեմ Սուրբի Ասորին Եկեղեցու տասներկու տիեզերական վարդապետներից¹ մէկն է: Նա ապրել է գործել է Դ դարում (306—373 թթ.): Մանուկ հասակից աշակերտել է ս. Յակոբ Մծբնայ հայրապետին: Վերջինս, տեսնելով Եփրեմի բացառիկ ընդունակութիւններն ու անաղարտ վարքը, կարգել է Նրան Մծբնի Նշանաւոր դպրանոցի վարիչ:

363—ին Մծբնը պարսիկների տիրապետութեան տակ է անցնում, եւ Եփրեմը քրիստոնէայ բնակչութեան մեծ մասի հետ գաղթում է Եդեսիա: Ըստ պահպանուած արևելոյթեան՝ նա սկսում է խստակրօս կեանք վարել Եդեսիայի լեռներում եւ շուտով համբաւում հրաշագործութիւններով: 370—ին Եփրեմը գնում է Կապադովկիայի Կեսարիա քաղաքը, ուր ս. Բարսեղ Կեսարացու կողմից սարկաւազ է ձեռնադրում, որից յետոյ, վերադառնալով Եդեսիա, քրիստոնէական քարոզչութեան գործունեութիւն է ծաւալում: Յայտնի է, որ կեանքի վերջին շրջանում նա դարձեալ անցնում է իր նախընտրած մենակեցութեանն ու ճգնութիւններին եւ վախճանում խոր ծերութեան մեջ:

Դեռեւս իր կեանքի օրօք ս. Եփրեմը մեծ հոչակ է ունեցել ողջ քրիստոնէայ արեւելքում որպէս հոգեւոր քերթուածքների հեղինակ: Նա համարում է Ասորական Եկեղեցու պարծանքն ու *ամենամեծ գիտական ներկայացուցիչը*: Ս. Եփրեմի գրական ժառանգութիւնը կարելի է տեղ է գրաւում նաեւ Հայոց Եկեղեցու վարդապետարանում: Նրա գրուածքների հայերէն թարգմանութիւնները ոսկեդարեան են համարում եւ մեծ ազդեցութիւն են գործել մեր հայրերի հոգեւոր կեանքի եւ հայ կրօնական գրականութեան վրայ: Ս. Եփրեմը թողել է մեկնութիւններ, ճառեր, հոգեւոր բանաստեղծութիւններ ու աղօթքներ: Նրա մեկնութիւններից շատերը միջին դարերում զուգորդուել են ուրիշ հեղինակների (յատկապէս՝ ս. Ոսկերանի) մեկնութիւնների հետ: Ոչնչապէս վկայում են իր ժամանակակիցները, ս. Եփրեմն ունեցել է հոգեւոր խորհուրդների ի վերուստ բացայայտութեան բացառիկ պարգէն եւ Սուրբ Գիրքը ոչ մարդկօրէն մեկնաբանելու կարողութիւն: Ս. Բարսեղ Կեսարացին իր «Արարածոց մեկնութեան» մեջ

¹ Այս վարդապետները (Ռեթեոս, Դիոնեփոս Արիպազացի, Մեղեքատոս, Արևաս Աղեքսանդրացի, Կիրեղ Երուսաղէմացի, Եփրեմ Ասորի, Բարսեղ Կեսարացի, Գրիգոր Նիսացի, Գրիգոր Աստուածաբան, Եպիփան Կիպրացի, Յովհան Ոսկեբերան, Կիրեղ Աղեքսանդրացի) ապրել են քրիստոնէական այսպէս կոչուած տիեզերական, միջքաղկեդոնեան ժամանակաշրջանում, երբ դեռեւս Եկեղեցին բաժանուած չէր: Նրանց վարդապետութիւնն առ այսօր հանդիսանում է բոլոր Առաքելական Եկեղեցիների տեսական եւ բարոյական աստուածաբանութեան հիմքը:

մի հատուած մեկնելիս նշում է, որ տուեալ մեկնութիւնն իրենը չէ, այլ մի ասորու, «որ երեւեր անչափ օտարոտի ի մարդկեղէն իմաստութեան աշխարհիս, առաւել ջան զոյն մօտ եւ ընտանի եր վարժից ճշմարիտ վարդապետութեան»¹: Ըստ պահպանուած տեղեկութիւնների՝ խօսքը ս. Եփրեմի մասին է²:

«Ճշմարիտ վարդապետութիւն» ասելով՝ Կեսարացին նկատի ուներ ոչ միայն ս. Եփրեմի իմացական կողմը, այլեւ՝ գործնական, աստուածաբանական իմաստութիւնը: Խստակրօնութեան մէջ հասնելով հրեշտակային վարքի՝ նա արժանացել է Աստուածութեանը վերաբերող ճանաչողութիւնների՝ «ի շնորհաց Հոգւոյն սքանչելեօք հմուտ գտեալ խորոցն Աստուծոյ»³: Այս ամենի շնորհիւ՝ նա ունակ է եղել գրելու նաեւ դասաւարական աշխատութիւններ, որոնք, ցաւօք, չեն պահպանուել:

Լինելով ճգնաժամային կրօնատար՝ ս. Եփրեմն ամբողջովին նուիրուած է եղել հոգեւոր նորոգութեան խնդրին եւ ամէն զնով պայքարել՝ չարին ու մեղքին ոչնչով չզիջելու համար: Սա նրան խիստ աշախուհ է դարձրել չարի նրբին խաբէութիւնների նկատմամբ, որոնցով վերջինս Ջրիստոսի նուիրեալներին ձգտում է շեղել ուղիղ աստուածաբանութիւնից: Եւ ինչպէս բոլոր սուրբերի, այնպէս էլ Եփրեմի համար այդ խաբէութիւններին բնատուրուելու ամենափորձ միջոց է հանդիսացել յարատեւ աղօթքը՝ սեփական անձի մեղաւորութեան մշտական գիտակցմամբ, որն իր վրայ է հրափրում քաւութեան եւ նորոգութեան աստուածային Շնորհը եւ ետ վանում ամէն տեսակ չարահնար յարձակում: Աղօթքի փրկարար պտուղը ճաշակելով՝ երանելի ս. հայրն իր գրաւոր խօսքի միջոցով ձգտել է սերունդներին փոխանցել իր նուիրական փորձառութիւնը՝ ստեղծելով բազմաթիւ աղօթքներ: Դրանցից է «Ջօրաւոր» վերտառութեան արժանացած նրա երկարաշունչ աղօթքը⁴, որն, ինչպէս յայտնի է, մեծ տարածում է ունեցել Հայոց աշխարհում, եւ ս. Եփրեմի անունն այս իսկ աղօթքով է հռչակուած ու սիրելի եղել հայ ժողովրդի մէջ:

* * *

Իւրաքանչիւր աղօթական խօսք, որ տրուում է սուրբերի կողմից եւ «յանձնուում» եկեղեցու տնօրինութեանը, ունի իր վերնային նախախնամութիւնը եւ հոգեւոր նպատակը: Ծանօթանալով ս. Եփրեմի «Ջօրաւոր» աղօթքին՝ կարող ենք ասել, որ այն ինչ-որ առումով նախօրինակ է հան-

դիսացել մեր հայրերի համար թէ՛ ըստ պատշաճի աղօթելու եւ թէ՛ աղօթքներ ու աղօթական մատենաներ ստեղծելու խնդրում: Զանգի այս աղօթքում տրուած է ճշմարիտ քրիստոնեայի ամբողջական ներքին նկարագիրը՝ համակուած Աստուծոյ սուրբ երկիւղով եւ ամէն ինչում անբիծ ու անարատ լինելու սրբազան ուխտադրութեամբ: Այս աղօթքն արտացոլումն է սրբազգաց հոգու ամբողջական ինքնանուիրումի: Այն «Ջօրաւոր» է անուանուել հաւանաբար իր ունեցած բժշկական ներգործութեան շնորհիւ: Նման ներգործութեան նախապատճառը թաքնուած է աղօթքի զղջաւոր, ապաշխարական բնոյթի մէջ, որը նպաստում է մեղքի գիտակցութեան արթնացմանն ու խորացմանը եւ ամենից առաջ մեղքերից ձերբազատուելու աստուածահաճ յօժարութիւն բորբոքում մարդու սրտում: Բացի այդ, աղօթքում հետեւողականօրէն արժարձուած են հոգեւոր ճանապարհորդին անհրաժեշտ հիմնական սկզբունքները, որոնք իրագործումն է անդադար հայցում Փրկչից: Սրանում թաքնուած է աստուածաբանութեան խորապէս ուղղափառ ըմբռնումը, որ կայանում է երկնառաջ Շնորհի հետ մշտապէս գործակցելու (*συνεργία*) ճգնատրական ներհմութեան մէջ: Այս ունակութիւնը խիստ յատկանշական է եղել բոլոր սուրբերին, որոնք, մինչեւ վերջ լինելով ուղղափառ ընթացքում, կարողացել են գերծ մնալ երկու հերձուածողական ծայրայեղութիւններից. մի կողմից՝ սեփական գործերի եւ առաքիւնութիւնների նշանակութեան չափազանցումից, որ տանում է մոլեռանդ ինքնագործունէութեան, եւ միւս կողմից՝ միայն Աստուածային Շնորհին ապաւինելու թերամիտ «փրկաբանութիւնից», որ տանում է կործանարար ծուլութեան: Արդ, ս. Եփրեմի աղօթքում պարունակուող «զօրաւոր» ներուժն ամենից առաջ այս աստուածաբանական ոսկէ միջինի գիտակցութիւնը հաղորդելու մէջ է: Զանգի աղօթքը սկզբից մինչեւ վերջ յագեցած է աստուածաբանական գործառնութիւններն իրականացնելու համար անդադար խնդրուածքներով ու պաղատանքներով, որով աղօթարար ընթերցողի մէջ ներհաստատում է անձնական ճիգեր գործադրելու եւ այդ ամենի համար շնորհական օգնականութիւն հայցելու անհրաժեշտութեան գիտակցումը: Անձնական ճիգերի եւ Շնորհի մշտատեւ գործակցութեան մէջ է կայացել սքանչելագործ սուրբերի գօրութիւնը, որի առջեւ անզօր է ամէն մի չարահնար յարձակում, որի առաջ նահանջում են մարդկային բնութեան բոլոր ախտերն ու տկարութիւնները: Շնորհի եւ ջանքերի միասնականութիւնը բազմիցս արտայատուած է այս իսկ աղօթքում, յատկապէս՝ ԽԱ գլխում.

Առաքի՛ր, Տէ՛ր, Բռ լոյսը եւ լուսաւորի՛ր իմ միտքն ու իմ խորհուրդները Բռ գիտութեան լոյսով, հալածի՛ր իմ մտքի խառնը եւ իմ աճձի տկարութիւնը կակղեցրա՛ւ իմ հոգու ջանքերով ու վաստակներով:

Թէ ինչ ջանքեր ու վաստակներ են պէտք ուղղափառ աստուածա-

1 Տե՛ս ս. Բարսեղ Կեսարացի. «Ճաղագս վեցարեայ արարչութեան», Երեւան, 1984, էջ 52-53:

2 Տե՛ս «Լիակատար վարք եւ վկայաբանութիւն սրբոց», Վեներիկ, 1810, էջ 1036:

3 Տե՛ս «Արքայն Եփրեմի մատենագրութիւնը», հատոր առաջին, Վեներիկ, 1836, էջ 5-6:

4 Տե՛ս «Գիրք աղօթից ասացեալ սրբոյն Եփրեմի Խորին Ասորոյ», Երուսաղէմ, 1848:

պաշտին, առատապես կշռած եւ բազմապես կրկնուած են այս աղօթքի հայցուածքներում: Այս առումով աղօթքն ընդարձակ խրատական «ձեռնարկ» է, եւ նրանում արծարծուած աստուածապաշտական սկզբունքների (յարասեւ զղջաւորութիւն եւ երկիւղածութիւն, Դատաստանի եւ Արքայութեան յիշողութիւն, մտաւոր եւ մարմնաւոր ձգնութիւններ, մշտարթուն աղօթական զգօնութիւն, համբերութիւն եւ այլն) իրացումը խիստ անհրաժեշտ է մեզ այսօր՝ առաւել հաստատուելու համար ուղղափառութեան շաւղում: Այսու, ս. Եփրեմի «Զօրաւոր» աղօթքին պէտք է մօտենալ ոչ թէ մոզական գիտակցութեամբ, նրա բօշկական ներգործութեան արհեստական եւ անխոկում ակնկալութեամբ, այլ՝ խորամուկ լինելով նրանում զետեղուած հոգեւոր խորհուրդների մէջ, որպէսզի նրանք խորապէս տպաւորուեն մեր սրտերում: Այդժամ աղօթքի հայցուածքները մեզ համար կդառնան Տիրոջ առջեւ արուող սրբազան ուխտադրութիւններ՝ այդ ամենը կեանքում իրականացնելու ձգտմամբ, այն, ինչի համար իսկ աւանդել է այս աղօթքը երանելի ս. հայրը, ինչի համար նա բարեխօս է այժմ երկնքում:

Տիգրան Խաչատրեան

ԳԱՆՁԱՍԱՐ

ՍՈՒՐԲ ՀԱՅՐ ԵՓՐԵՄ ԽՈՒՐԻ ԱՍՈՐՈՒ ԶՕՐԱՎՈՐ ԱՂՕԹՔԸ

Ա

Տե՛ս, Տե՛ր, իմ առապանքները եւ իմ բազմամեղ հոգու ցանրը, դարձի՛ր, ների՛ր եւ դէպի Բե՛զ առաջնորդի, ինչպէս որ ասացիր. «Դարձե՛ր դէպի Իճձ, եւ ես կդառնամ դէպի ձեզ»*:

Բ

Ողորմի՛ր իճձ՝ լքուածիս, օգնի՛ր իճձ՝ եղկելիիս, ճառագայթի՛ր իճձ՝ խաւարեալիս, առաջնորդի՛ր իճձ՝ մուրեալիս, որ լի եմ մեղքերով եւ անթիւ յանցանքներով եւ տարութեանով ծփում եմ անօրէնութեան յորձանքներում:

Գ

Չնո՛ք մեկնի՛ր, ինչպէս Գեարասիճ. մաքսաւորի պէս արդարանալ եմ ազերսում:

Դ

Շնորհի՛ր, ինչպէս ասագակիճ. բաց իճձ կենաց ճանապարհի եւ մեծ պարունակեան առազաստի դուռը:

Ե

Ո՛ր Խորք մեծութեան եւ իմաստութեան, ընդունի՛ր բռնուածիս, որ մեղքերով ընկել եմ ծովի խորքը, պահպանի՛ր եւ զօրացո՛ւր իճձ՝ գործելու Բո կամքը, որ ու զիշեր սգալու եւ

լալու իմ ողջ անօրէնութիւնն ու հեղզութիւնները:

Զ

Աղբիւրդ կենդանութեան, յագեցո՛ւր իմ ծարաւ հոգիճ Բո առատաբալիս վաակից, որ ցամաքած աչիւրում եմ իմ բազում անօրէնութիւններից: Ծնցի՛ր իմ ջարացած սիրտը եւ ինձանց ապաշխարութեան արցունքների ըամիր:

Է

Գաճձդ բոլոր բարիքների, շնորհի՛ր իճձ դոյզն-ինչ Բո յոգնառատ բարիքներից, որ չարաչար աղքատացած ու մերկացած եմ, հագցո՛ւր եւ կերակրի՛ր իճձ ապաշխարութեան արատաւըներով:

Ը

Լա՛յս ճշմարիտ Բքիստոս, որ լուսաւորում ես ամէն մարդու, լուսաւորի՛ր մեղքերով խաւարեալիս, բաց իմ սրտի այցերը եւ հաստատի՛ր Բո պատուիրանների երկիւղով ու սիրով:

Թ

Մի՛ դատիր եւ մի՛ դատապարտիր իճձ, Տե՛ր, ըստ իմ անբաւ զազիր

* Սաղսք. Գ 7

գործերի եւ մի կարգիւր ինձ
ուրիշների հետ, որոնք
զայրացրեցին Քեզ, այլ
փառաւորի փառաւորեալների հետ
եւ պատկիր պատկեալների հետ եւ
ուրախացրաւ բերկրեալների հետ:

Ժ

Շահ է ինձ, Տէր, բայց յայ եւ
զնում Բո ողորմութեան վրայ,
բանգի շներն էլ կերակուում են
իբնց սիրոջ սեղանից ընկած
կերակրի փշրանքներով: Շահ
կեցիւր ինձ, Տէր, որպէսզի գամ
Բո ետեւից:

Վոյիւր բարի, փնտրիր ինձ՝
մուտքեալիս: Նաւապետ բարի
Յիսուս, փրկիր ինձ իմ մեղքերի
ծովի ալիքների բազմութիւնից եւ
տար ինձ խաղաղութեան
նաւահանգիստը:

ԺԱ

Տար ինձ, Տէր, սուգ եւ
արտասուքներով զօրացրաւ իմ
մարմինը, կակղեցրաւ իմ
բարացած սիրտը եւ հաւաքիր
մաքերս դէպի Քեզ: Չնշիր իմ
յանցանքների բազմութիւնը եւ
շնորհիր ինձ իմ հոգու շահը:

Ընդունիր եւ մի անտեսիր իմ
սրտի հառաչանքները:

ԺԲ

Տար ինձ իմաստութիւն եւ
հաստատիր, Տէր, իմ սրտում Բո
տե՛ն ու երկիւղը: Լուսաւորիր իմ
խորհուրդները, կտորձ դարձրու
իմ մարմինը՝ յարածամ
ժուժկալութեամբ մնալու Բո

պատուիրանի մէջ:

ԺԳ

Բաց, Տէր, իմ սրտի աչքերը եւ
լուսաւորիր Սուրբ Վոզով:

Գարգուլիր ինձ առողջ
խորհուրդներ եւ առաքինի վարք,
հանապազ ողբայ, տե՛ն ու զոգով
ամէն ժամ անզրադ մնալ [Բո]
առջեւ:

ԺԴ

Մի բարեբար եւ մարդասէր Տէր,
առանց չարչարանքների եւ
ժուժկալութեան ինչպէ՛ս ազատեմ
իմ մեղքերի բազմութիւնից, բանգի
մարմնովս ակար եմ եւ հոգով՝
խաւար. ողորմիր, Տէր, եւ, ինչպէս
կամենում ես, օգնիր ինձ:

ԺԵ

Անոխակա՛ր Տէր, մի անտեսիր
ինձ իմ բազում չարիքների
պատճառով, այլ դարձիր դէպի
ինձ եւ իմ բոլոր ցանկութիւնները
դարձրու դէպի Քեզ եւ ինձ
ամբողջ սրտով միայն Քեզ սիրել
առար:

Մոջ պահիր իմ մարմինը նուազ
եւ անպաճայձ կերակուրներով:

ԺԶ

Գտակերիր, Տէր, Բո
անխուսափելի Գալուսան իմ
աչքերի առաջ եւ դողացրաւ իմ
մարմինը՝ անդադար լալու եւ
սզալու Բո Ահեղ Ղաւասաւանի
երկիւղից եւ մի փակիր Բո
արարչական սիրոյ զուրթ Բո
ստեղծութիցս, որ մեռած եմ

մեղքերով:

ԺԷ

Վասուճացրաւ ինձ, Տէր, բարին
զարծելու ամէն ժամ եւ խափանիր
իմ չար մաքից բոլոր չարիքները,
եւս պահիր ինձ պիղծ եւ
անխուսա ընթացքից ու չար
սովորութիւնից եւ հաստատիր Բո
պատուիրանների երկիւղի ու սիրոյ
մէջ:

ԺԸ

Արեզակո՛ղ արդարութեան՝ փրկի՛չ
իմ եւ ազատի՛չ Յիսուս Բրիսաւս,
Բո յոյսին եմ ապաստում,
լուսաւորիր եւ շերմացրաւ իմ
սիրտը: Հրկիւր իմ չար
խորհուրդները եւ հոյեցրաւ իմ
մեղքերի սառնամանիքը: Գարուն
շնորհիր, Տէր, իմ հոգում՝
ծաղկեցնելու եւ պտղարեւելու
արդարութեան պատուը:

ԺԹ

Ազատի՛չ Բրիսաւս, ազատիր ինձ
ձմեռային մեղքերի դառնաշունչ
բամբներից, պայծառացրաւ եւ
շերմացրաւ խաւարած եւ սառած
հոգիս եւ ցօղիր Բո շնորհի
շերմութեան ցօղն իմ սրտի
խորհուրդների անղասաւաններում:

Ի

Փշիր, Տէր, Սուրբ Վոզու շնչի
հարաւային թաղոյր զեփիւն իմ
խասացած եւ բանձրացած սրտի
վրայ եւ Բո որուղնդոսս
փայլատակմամբ զարթնեցրաւ իմ
սառնացած եւ ցամաքած միտքը:

ԻԱ

Բաց, Տէր, իմ սրտի փակուած
դուռը եւ ծաղկեցրաւ ներսում Բո
ձառագայթների լուսաւորութիւնը:

Սրբիր եւ իմ մեղքերի ազաղ եւ
բժշկիր իմ հոգու վերքերը:

Ամրացրաւ Բո երկիւղով եւ
զօրացրաւ՝ արդարութիւն զարծելու
ամէն ժամ:

ԻԲ

Իմ զուխն արտասուքների բիժման
աղբիր դարձրու, Տէր, լուս՝ իմ
հոգու թարախը, սրբիր իմ
զգայարանները: Եւ չարութիւններ
զարծողիս դարձրու դէպի Բո շերմ
սիրոյ զղջումը՝ զգասա մարմնով
ապրելու ըստ Բո պատուիրանի:

ԻԳ

Մեկնիր, Տէր, Բո ձեռքը
նուարեկեալիս, որ ընկղմուած եմ
չարիքների խորքերում, փրկիր
ինձ իմ մեղքերի ալիքների
սաստիկ ծովածուփ բռնութիւնից:
Սանձիր, Տէր, եւ դադարեցրաւ իմ
անտանձ միտքը կենցաղի
զբաղմունքներից եւ
ունայնութիւններից:

ԻԴ

Ցաղկեցրաւ, Տէր, իմ հոգու ծարաղ
Բո առատաբախ շնորհով եւ մի
անտեսիր իմ սրտի առջորումը:
Գապակում եմ իմ չարիքների
առաջից. զովացրաւ եւ լուս՝ Բո
ողորմութեան ջրով իմ
ապակեալութեան եւ հոսած շարքերը:

ԻԵ

Մազեցորտ, Տէր, իմ սրտում, Բո
շնորհների լուսատուփինն ու
խաղաղութիւնը: Հայածիր իմ
մաքից մեղքերի ցտազին գիշերը
և արի վարք շնորհիր իմ
մարմնի՞՞ առաքինութեամբ
ապրելու Բո կամքի համաձայն:
Սու հանիր իմ սրտից մեղքերի
փուշը, ջանգի իմ հոգին չարաչար
վիրատում է, և բարի սերմ
սերմանիր իմ սրտում՝ աճեցնելու
և պաղաքերելու արդարութեան
պատուը:

ԻԶ

Հայածիր, Տէր, խաարն իմ
հոգուց և հագցորտ Բո
արդարութեան ճառագայթների
լոյսը: Զարդարիր իմ սիրտը
երկիւղով, զղջմամբ և
արտասուքով՝ երկնչելու Բո
դասաստաններից և պահելու Բո
բոլոր պատուիրանները:

ԻԷ

Արթնացորտ ի՞նձ, Տէր, իմ
մեղքերի ընի տեսար
խորութիւնից և զգասացորտ իմ
տարակուսեալ մարմինը բոլոր
բարի գործերի մէջ, որ միշտ
խորհեմ մեծ երկիւղով և Բո
կամքը գործեմ ամէն ժամ:

ԻԸ

Ազատիր ի՞նձ, Տէր, մեղքերի
ծառայութիւնից և դատիր Բո
ծառաների շարքում, ովքեր
սիրեցին Բեզ և պահեցին Բո
պատուիրանները: Տէր իմ սրտին
ճրանց երկիւղը և ուսուցանիր

ի՞նձ զեալ ճրանց ընթացքի
շաղկնեռով:

ԻԹ

Թերեացորտ իմ մարմնի
կարիքները և առասացորտ իմ
մէջ Սուրբ Հոգուդ շնորհները՝
լինելու Բո աստուածային կամքի
տաճար և բնակարան, անյազ
սիրով սիրելու Բեզ և ասելու
ամենայն ցանկութիւն և այս
աշխարհի սէրը, որով եղաւ
հոգուս կորուստը և մահը:

Լ

Ողորմիր, Տէր, այս
անմարդարեակ անապատում, սրտ
միջոցով արժանատրիր ի՞նձ
միատրուել առաջին սուրբ
հայրերի հետ, արի և զգաստ
ժուժկալութեամբ ժառանգելու
խոստացուած պարգեւները:

ԼԱ

Առաջնորդիր ի՞նձ, Տէր, նեղ և
նուրբ ճանապարհով, ինչպէս որ
առաջնորդեցիր Բո սուրբերին և
գորացորտ իմ տկարութիւնից՝
ժուժկալութեամբ, համբերութեամբ
և ջերմեռանդ սրտով զնալու Բո
ճանապարհով:

ԼԲ

Նայիր, Տէր, իմ նեխած և
բարախած հոգուն և լուս՝
աստուածային ջրով: Համեմիր
հոգեւոր աղովզ և օծիր
անուշահոտ սուրբ խղովզ և
ընձեանիր կտաարեալ առողջութիւն:

ԼԳ

Նաւազեցորտ, Տէր, իմ աչքերի
ջունը և բօթափիր նիրհն իմ
զլիթից, ջանգի, ծուլութեամբ
ծանրացած, պաշարում է իմ
մարմինը: Ի՞նձ արթուն և
պատարստ դարձրու, Տէր, ամէն
ժամ, որ զգաստութեամբ և
արդարութեամբ վարեմ իմ կեանքը:

ԼԴ

Տէր, Տէր, իմ որովայնի
ընդվզումը, որ զօրացել է ի՞նձ
վրայ, հանապազ ցանկանում է
կերակուր, ընդելիք և
խորտիկների համեղութիւն:
Սակայն Դէր, Տէր ամենակարող,
կարիր մարմնիս աննշանքների
ցանկութիւնը:

ԼԵ

Սու ջանգի իմ ցեղած, պղտորուած
և ցեղորուած միաբը շրջում է
երկրատր կենցաղի հոսանքներում,
Դէր, Տէր, լուսատրիր հոգուս
աչքերը՝ անգրազ և աներկմիտ,
արի և զգաստ ամենայտրդոր
փութով զալու Բո աստուածային
սիրոյ ետելից:

ԼԶ

Հայածիր, Տէր, իմ մաքի
խորհուրդներից բոլոր չար
երկրաբարշ մտածումները,
բարիքների արմատն անուր
անկիր իմ սրտում և նկարիր իմ
հոգում շնորհների պատուը:

ԼԷ

Ազաչում եմ, բարեբար և
ողորմած Տէր, արթուն և զգարտ

պահիր ի՞նձ, ուսուցանիր ի՞նձ՝
զնալու Բո բարի ճանապարհով,
որ արժանի լինեմ Բո մեծ
փառքին:

ԼԸ

Սու ջանգի ճաշակման
ցանկութիւնն անբողջապէս
զրաղեցնում է իմ միաբը, աբը,
հայածիր ի՞նձանից
որկրամուլութիւնը, որից միշտ
խարուցի, և կերակրիր ի՞նձ Բո
սուրբ երկիւղով:

ԼԹ

Առաջիր, Տէր, Բո սերովութներից
մէկին, որ, բերելով հրէ կայծակը,
մերձեցնի իմ շուրթերին և դուրս
հանի իմ անօրէնութիւնները, սրբի
իմ մեղքերը, մաքրի իմ
խորհուրդները, ջնջի իմ
աղտեղութիւնները և լուսատրի իմ
միաբը՝ ճրանով յախտեմական
կեանքը ժառանգելու:

ԼՍ

Առաջիր, Տէր, Սուրբ Հոգուդ
ուրախարար բաժակը եղկելիս,
որ ծարաւում եմ Բեզ, յազեցորտ
և զուարթացորտ Բո սիրոյ
եռանդով, լուծիր և ոչնչացորտ իմ
յանցանքների դառնութեան մրտուր:

ԼՍԱ

Առաջիր, Տէր, Բո լոյսը և
լուսատրիր իմ միաբն ու իմ
խորհուրդները Բո զխաութեան
լոյսով, հայածիր իմ մաքի
խաարը և իմ անձի
տկարութիւնը կակզեցորտ իմ հոգու
ջանքերով և վաստակներով:

ԽԲ

Առաքիլր, Տէր, Բռ խաղաղութեան
հրեշտակին իմ անձին վերակացու
և պահապան՝ որպէս
իշխանութիւն՝ զնայու համար իժի
և շարրի վրայով և ոսնակոյի
անկու թշնամու ամենայն
զօրութիւն: Եւ պահիլր ինձ, Տէր,
որպէս այժի բիր Բռ թեւերի
հովանու սակ:

ԽԳ

Երբ ճանապարհ ընկնեմ, ինձ մի
թողնիլ մեռակ, այլ առաքիլ իմ
եսեկից Բռ օգնականութիւնը՝ օր
ու զիշեր պահելով ինձ
ստատանայի բոլոր փորձութիւններից
և իմ անկալուն ու թոյլ մարմին
մի՛ թող մնալանել, այլ՝ լալ ու
կոծել իմ մեղքերի և
անօրէնութիւնների համար:

ԽԴ

Պահիլր ինձ, Տէր, խօսքերից և
զօրծերից, տեսումներից և զերիշ
խորհուրդներից. և Բռ
Ղառասանի երկիւղը սպառօրիլ
իմ սրտում՝ անզրաղ
յօժարամտութեամբ փութալու և
Բռ պատուիրանները պահելու
համար:

ԽԵ

Փակիլր, Տէր, դուռն իմ մեղքերի
և բաց ինձ լուսայ և
արդարութեան դուռը, որպէսզի
երկիւղալից սիրով զամ ինձ
Ստեղծողիդ եսեկից, որ սասցիլ:

* Ստոր. ԺԱ 28
** Տե՛ս Ստոր. է 7

«Եկէ՛ք Ինձ մօտ բոլոր
յուզնածները»*: Եւ դարձեալ, թե՛
«Ով փնտրում է, ստանում է, ով
հայցում է, զանում է և ով
բախում է, բացում է նրան»**:

ԽԶ

Նայիլր, Տէր, իմ անձի
մերկութեանը, որ կողապսեց
թշնամից: Եւ այժմ խայտառակ և
անօրալից եմ Բռ առջև:
Մարդասիրիլր և հանդերձ
հագցրու ինձ, մտցրու և
ուրախացրու Բռ ընթերցանների
պատուի մէջ:

ԽԷ

«Հագցրու ինձ, Տէր, առաջին
պատմուճանը, որից մերկացայ իմ
մեղքերով, ցոյց ստուր Բռ
անխակալութիւնն իմ հանդէպ և
Բռ լուսափայլ ողորմութեամբ
զարդարիլ իմ մերկութիւնը:

ԽԸ

Լսիլր, Տէր, անառակիս աղաղակը,
որ անօրով կանգնած եմ Բռ
առջև. հայրենի զանձը վաճճած՝
կորչում եմ սովամահ: Անասուն
խոզերին հաւասար կերակրուեցի
և նմանուեցի նրանց:

ԽԹ

Մի՛ մտքիդ ինձ, Տէր, Բռ
հայրենի գութից, համարձակում
եմ Բռ սիրոյ խնամքին
[ապախնել]: Մնողիցդ հեռացայ
և իմ որդիութիւնն ուրացայ:

«Նյր, մեղայ՛ Բռ և երկնքի
առաջ, արժանի չեմ Բռ որդին
կոչուելու, դարձնուր ինձ որպէս
մէկը Բռ վարձկաններից:

Խ

Չարդարիլր ինձ, Տէր, Բռ մեծ
երկիւղով և դարձնուր
անառակութիւնից դէպի
արդարութիւն, աղաւթութիւնից՝
սրբութիւն, ծուլութիւնից՝
զգաստութիւն՝ ժուժկալութեամբ
զնայու Բռ ուղիղ ճանապարհներով:

ԽԱ

Ղաղարեցրու ինձ, Տէր, իմ
չարաչար խորհուրդներից և իմ
մտքի և մարմնի կամքը
զօրծելուց, Բռ Գալստեան սեւեղ
Օրը պատկերիլր իմ այժերի
առջև, Տէր, որ դողամ և սարսեմ
Բռ Ղառասանից:

ԽԲ

Պայծառացրու, Տէր, իմ հոգու
լապտերն իմաստուն կոյսերի պէս
և շնորհիլր արթնութեամբ
պատրաստուել՝ դիմաւորելու
երկնատուր Փեսայիդ, որպէսզի
դուռն չմեռնը յիմար կոյսերի պէս:

ԽԳ

Ճանաչեցրու ինձ, Տէր, Բռ
ճանապարհը և ուսուցանիլր ինձ
Բռ արդարութիւնը: «Նաացրու,
Տէր, իմ մարմինը չար
խորհուրդներից և հաստատիլր
բարի երկիւղի մէջ, [որպէսզի]
մշտապէս սուրբ և անարատ
ապրեմ Բռ առաջ:

ՄԴ

Չնշիլր, Տէր, իմ
անօրէնութիւնները, ամբացրու
միտքս բարի յոյսով և Բռ
երկիւղով՝ սիրով լցուած սպասելու
և ակնկալելու Բռ մեծ Գալուսաղ:

ՄԵ

Չօրացրու ինձ, Տէր, երկիւղով
ենազանդուելու Բռ
պատուիրաններից, դողալու և
սարսելու Բռ դառաստաններից,
փնտրելու Բռ երեսի
արդարութիւնն ու իրաւունքը և
ստանալու Բռ շնորհների
պարգևները:

ՄԶ

Արձակիլր ինձ, Տէր, իմ մեղքերի
կապանքներից, վերստին նորոգիլր
մեղքով հնացածիս և լուսատիլր
մարմնիս ցանկութիւնից
խաւարեալիս՝ զնայով
խաղաղութեան ճանապարհով,
որպէսզի իմ այժերը տեսնեմ Բռ
փրկութիւնը, որ պատրաստեցիլր
Բռ սուրբերի համար:

ՄԷ

Բժշկիլր, Տէր, իմ անբժշկելի
հիւանդութիւնը, որ կարկամեալ
դուռած եմ իմ մեղքերի մահձում
և դեզերում. եմ երկրորդ Սելովմի
դռնն առջև, որպէսզի սպասեմ և
ակնկալեմ Բռ մեծ Գալուսաղ:

ՄԸ

Հրամայիլր, Տէր, որ անդամալոյծի
պէս առողջանամ, խորատկեմ իմ
ցտերի անկողինը, Բռ
կամարարների հետ շրջեմ Տիրոջ

տանը եւ Աստուծոյ զարում ծաղկեմ ու շնորհանշնմ: Խորապէիր, Տէր, սասանայի բռնութիւնը, կարիր եւ դէ՛ն նեախր նրա զօրութիւնը, արգելիր նրա յարձակումն ինձ վրայ, քանզի, իմ մարմինն ընդունայն վարելով, տանում է լայն ճանապարհով, որը կորստեան եւ ապականութեան է տանում:

ԾԹ

Յիշեցրտ, Տէր, իմ զրազուած եւ մոռացկուս մտքին Քո ահաւոր եւ սուկայի Դասաստանը, արդարների պատիւն ու փառքը եւ մեղատրների աններեխի տանջանքները եւ, նրանցով զարհուրեցնելով, դողացրտ իմ մարմինը, որ իմ աչքերի առջեւ համապագ աեսնեմ մտիը:

Կ

Բեռեխր, Տէր, իմ մարմինը Քո երկիւղով եւ Քո պատիխրանների սիրով եւ [առաջնորդիր] երկիւղով լսելու նրանցում հրամայուածները, կատարելու առանց ձանձրութեան, մերկանալու մեղքերից եւ այս կենցաղի ցանկութիւններից եւ պայծառանալու առաքինի վարքով:

ԿԱ

Փրկիր ինձ, Տէր, սասանայի գաղամաձիգ նեւերից, որ, բազում մեքենայութիւններով պատելով, պաշարում է ինձ: Յափշտակելով իմ միտքը՝ տանում է մեղքերի ցանկութեան զերութեան՝ բշնամական ծաղր ու ծանակի

եմքարկելով:

ԿԲ

Ամբացրտ ինձ, Տէր, Քո երկիւղով, զօրացրտ Քո զօրութեանը, առողջացրտ իմ հոգու հիւանդութիւնը, բժշկիր մարմնիս ցտերը եւ հաստաւիր իմ սրտում Քո սրտի ջերմութիւնը, որ չարչարանակից լինեմ Քո սուրբերին:

ԿԳ

Եւս բեր սասանայից զերուածիս եւ մեղքերով եզիպատեան եւ խիստ տանջանքների վաճառուածիս, փրկիր դեւերի բռնակալ չար սպասատրներից, դո՛ւրս բեր փշուս մեղքերից եւ դիր Աւեաեաց Երկրում:

ԿԴ

Ընկղմիր, Տէր, իմ բշնամում փառաւոնի զօրութեան պէս, քանզի սպառնալով խրոխտանում է ինձ վրայ՝ դարձնելով ինձ դէպի առաջին յանցանքը՝ իր իշխանութեան տակ մեղքերին եւ անօրէնութիւններին ծառայելու:

ԿԵ

Պատապարիր ինձ, Տէր, լեռան քարանձաւում կամ անապատ վայրում, ուր եւ թող առաջնորդի ինձ Քո ռդարմութիւնը, որ հանդիպեմ Քո անուան մեծ փառքին, ստանամ Սուրբ Հոգուդ աղանակերդ թեւերը՝ բռչելու եւ բարձրանալու, խառնուելու արդարների երամին:

ԿԶ

Հասցրտ ինձ, Տէր, Քո արդարների օրեանը եւ պարգելիր ինձ սուրբ եայրերի ճգնութեան բնակավայրը, անտեխիր իմ յանցանքները եւ պայծառացրտ՝ դասելով Քո սուրբերի եւ Քո անուան սիրելիների հետ:

ԿԷ

Հաստաւիր, Տէր, իմ հոգում կենաց Լոյսի խաղաղութիւնն ու պայծառութիւնը, որպէսզի չխռտորուեմ աչ կամ ձախ եւ չդատապարտուեմ Քո Գալստեան Օրը՝ պահանջելով [ինձանցի] մինչեւ վերջին նաքարակիւղը:

ԿԸ

Մի՛ մերժիր ինձ Քո բազմազուր ռդարմութիւններից, Քեզ ապաւինածիս ամբացրտ՝ աներկիւղ պահելով սասանայի բուր որոգայքներից, որպէսզի զերեկարելով չսանի իմ միտքը զբազմունքի եւ չար ծառայութեան:

ԿԹ

Ուսուցանիր ինձ, Տէր, արդարութիւն գործել, ճշմարտութիւն խօսել, սրբութիւն սիրել եւ ասել աղանդութիւնը, խոտորուել չարից եւ գնալ բարի ճանապարհով:

Հ

Փրկիր ինձ, Տէր, որսացողներից, որոնք գալիս են ինձ վրայ՝ բռնելու մեղքով եւ անժուժկալութեան ծուլութեանը, մոռացնելու իմ յանցանքները եւ թոյլ չաւալու յիշել հասուցման Օրը եւ սարսելի պատասխանը, որ ասում է. «Հեռո՛ր գնացէ ինձանից, անհիծաւներ, դէպի յախանեական հուրը»**:

ՀԱ

Կանգնեցրտ ինձ գործումից, Տէր, եւ բազմամեղ անդնդային խորութիւնից Սուրբ Հոգուդ թեւերով վեր հանիր եւ բարձրացրտ վայելուչ աղօթքների, մտքի նորոգութեան եւ լուսատրութեան, մեղքերի բնաջնջման եւ Քո սուրբ պատիխրանների կատարման:

ՀԲ

Փնարիր, Տէր, Քո եղծեալ ու կարուսեալ պատկերիս, որ մեղքերի աղբի եւ տիղմի մէջ եմ ծածկուել, դո՛ւրս բեր Քո շնորհի տեղով եւ դիր նախակին գանձանակի մէջ, որից ընկալ:

ՀԳ

Եկ, Տէր, տեսութեան իմ հիւանդացած հոգում, դիր Քո ձեռքն ինձ վրայ, բժշկիր՝ ասելով. «Ջօրացիր, վերցրտ ըս մտիճը եւ գնա՛ արդարութեան տունը»***:

* Տէ՛ս Սատր. Ե 26:
** Սատր. ԽԵ 41
*** Տէ՛ս Դուկ. Ե 24, Յուկ. Ե 12:

ՀԴ

Մկ, ՏԿ, ֆնարելու մուտրամծիս, որ դեզերելով շրջում են Բո պատուիրանների հոսից դուրս, զազանարել եղած եւ մեղքերով ջարկածուած՝ վիրատուում դետերից. բռնիր եւ սար հայրենի փարախը եւ խառնիր Բո հոսի գառներին:

ՀԵ

Նետելիր, ՏԿ, Բեզանից ճողոպողիս հեարին, արագապէս փութա՛, հասիր եւ բռնիր Բո կանչի ձայնից ապստամբածիս եւ դիր Բո սիրոյ անխզելի կապանքների բանաղ:

ՀԶ

Մի՛ թող ինձ, ՏԿ, հեռանկ Բո պատուիրանների սիրուց եւ առաքինութիւնների վարքից, այլ յորդորիր առանկանալ արդարութեան բոլոր գործերում, առանց մեղքերի եւ առանց որեւէ խափանման Բեզ ծառայել՝ իմ կեանքի բոլոր օրերը սրբութեամբ եւ արդարութեամբ [անցկացնելով] Բո առջես:

ՀԸ

Մի՛ մտանիր ինձ, ՏԿ, մեղքերի ցանկութեանը, աչքերի թնին եւ մաքի ցանկութեանը, այլ պարսպիր երկիւղով եւ փրկիր ամենահեմար չար դետերից եւ աշխարհական զրօսանքներից:

ՀԼ

Մի՛ յապաղիր սալ ինձ հոգու փրկութիւն եւ սիրոյ ջերմութիւն,

կերակրի պարկեշտութիւն եւ մարմնի ժուժկալութիւն, արտասուքների բխում, անզաղար աղօթք, հնազանդութիւն եւ լոյսի համբերութիւն:

ՀԼԹ

Ցաղթիր, ՏԿ, իմ հակառակամարտին եւ զօրացրո՛ւ՝ ընդդիմակայելու ինձ հետ պատերազմողին, հազցրո՛ւ ինձ հուսարի զրահը, որ պահելով եւ աղօթքով սրբեմ ցանկութեան աղանը՝ եւ մարմնական խորհուրդները եւ ստանամ փրկական շնորհները:

2

Տար ինձ, ՏԿ, ապաշխարութեան վայր, ճգնութեան օրտան, խաղաղութեան հոգի եւ արդարութեան ճանապարհ, ամբութեան սպառազինութիւն, հաստատութեան յոյս եւ տակունութեան երկիւղ:

2Ա

Դե՛րս բեր ինձ, ՏԿ, խորաթիչ ծովահեղձ ցանկական կենցաղի մեղքերի անվերջ արկածներից եւ շնորհիր ինձ աչքերի լոյս եւ մաքի տեսութիւն, կեանքի հանդարտութիւն, շնորհների մերձեցում, արդարութեան ճանապարհների շախմուկներ:

2Բ

Շնորհիր ինձ, ՏԿ, աչքերի լաց, արցունքների հոսում, մեղքերի սուզ, սրտի երկիւղ, ոսկորներիս սարսափ ու դող՝ ամենշանքների

տնից, կենաց ճանապարհ եւ անզաղար պաղատանքներ:

2Գ

Արիացրո՛ւ ինձ, ՏԿ, պատուիրանների պահպանութեան, որով յայտնի է լինում ժուժկալութիւնը պատերազմի մարտերում, յաղթութիւնը բաճարկուի հանդէպ, մարմնի մէջ մեռնելը [մեղքի համար] եւ ճգնութեան մէջ պայծառանալը:

2Դ

Ապրեցրո՛ւ ինձ, ՏԿ, երկիւղով եւ զղջմամբ, արտասուքներով եւ հառաչանքներով, սիրով եւ սրբութեամբ, շնորհներով եւ ճշմարտութեամբ, զիտութեամբ եւ բոլոր առաքինութիւններով:

2Ե

Ջնջիր, ՏԿ, իմ մեղքերի բազմութիւնը եւ թօթափիր իմ յանցանքների դառը մրուրը, պարարիր իմ սիրաը Սուրբ Նոզուղ արքմամբ եւ իմ փշարեք մարմինը լցրո՛ւ շնորհներով, զարգացրո՛ւ եւ պաղարե՛ր դարձրո՛ւ:

2Զ

Ծոյց սուր, ՏԿ, Բո շնորհները՝ Բո զուրթ ու ողորմութիւնը Բո ծառային եւ առճարացրո՛ւ ինձ՝ Ամենասուրբ Նոզուղ բնակարան լինելու, այլես մի՛ [թող], որ ծառայեմ մեղքի եւ ապականութեան:

2Է

Բժշկիր ինձ, ՏԿ, եպարտութիւնքի

եւ ամբարտաւանութիւնից, սնափառութիւնից, մարդահաճութիւնից եւ ռիսակալութիւնից, նախաճնից եւ տեսլութիւնից եւ բոլոր չարիքներից:

2Ը

Փրկիր ինձ, ՏԿ, մարդկային գովեստից, փառքից ու մեծարումներից, [բանգի], լոյս կարծելով խաւարիս, բարին եմ համբաում իմ եղկելիիս եւ ողորմելիիս մասին: Ի՛նձ առաքին եմ համբաում, մի՛նչդեռ ես ողբալի եմ եւ անբիւ մեղքերով լի: Ծածկիր ինձ, ՏԿ, սուտ գովեստների եւ երանիների լոյսից, բանգի չգիտեմ իմ մեղքերը: Ի՛նձ սուրբ եմ ցոյց տալիս եւ լի եմ աղետալութեամբ, կերպարանում եմ առաքինութեամբ եւ ամառակութեամբ պարում, փայլում եմ երկիւղածութեամբ եւ ընթառում մարդահաճութեամբ, ճանաչում եմ ճշմարտութիւնը եւ սուտ խօսում, զիտեմ արդարութիւնը եւ անօրէնութիւն եմ զործում:

2Թ

Բաւիր ինձ, ՏԿ, մեղքերից եւ բամբասանքներից եւ ներիր իմ անժուժկալութեան եւ ծուլութեան, որկրանլութեան եւ դատարկարանութեան համար, մաքրիր աղետալութեան ցանկութիւնը, հայեայնութիւնը եւ բոլոր չար բծերը:

2

Կանգնացրո՛ւ ինձ, ՏԿ,

հաստատուն եւ անշարժ
պատերազմի փորձաքննութիւններ
մէջ առանց երկիւղի, քաջ եւ ամուր
հաւատքով եւ յորդորակամ սիրով
գործակալու ինձ վրայ եկող դեմքի
դէմ: Ջիւնի ինձ Բո ամրակառ
զենքով՝ պատերազմելու եւ
յաղթելու հակառակամարտ
քշեմուն, որ կամենում է ինձ
որսալ իսպառ:

ՂԱ

Մեղքերի խորքերն ընկղմուածիս
հաճ եւ բեր դէպի Բո
պատուիրանների լոյսը, Բեզ մօտ
կանչիր Բեզանցի հեռացածիս եւ
ներիր իմ անառակ գործերը, Բեզ
ազատիմածիս մխիթարիր, Բո
պատուիրանների կապից
արձակուածիս բռնիր Բո սիրայ
լծով:

ՂԲ

Բո սիրայ զուրը, Տէր, միտարիր
ինձ հեռ եւ արձակիր բանտի
կապանքներով արգելուածիս,
խզիր իմ մեղքերի կապանքները,
առաջնորդիր ինձ [փրկութեան]
ճանապարհով, [ինձ] օթեւաններ
պատրաստիր եւ պակիր Բո
սուրբերի հեռ:

ՂԳ

Վազարդ դարձու ինձ, Տէր, Բո
աստուածային սիրուն՝ սիրելու Բո
պատուիրանները եւ զնալու Բո
ճանապարհով, չարչարուելու մինչ
ի մահ Բո անուան համար,
մտնելու փառքի մէջ, դասուելու
Բո սուրբերի շարքը եւ միշտ
ուրախանալու Բո կամարարների

հեռ:

ՂԴ

Վթա՛, Տէր, մեղանշած եւ եղկելի
անձիս, խափանիր իմ անառակ
ցանկութիւնները, սրբիր մեղքերի
աղանդութիւնները եւ թափիր իմ
անօրէնութիւնները, բռնիր
վիրաւորուած հոգիս եւ
առողջացրո՛ւ իմ հիւանդացած
մարմինը, ցրիր ինձանցի չարը,
ժողովիր բարին եւ լցրո՛ւ իմ
պակասութիւնները:

ՂԵ

Բո առաջ եմ ընկնում եւ
թողութիւն հայցում իմ մեղքերից.
ընդունիր իմ պաղատանքները եւ
թափէ՛ եղիր յանցանքներիս,
պայծառացրո՛ւ եւ լուսաւորիր իմ
խորհուրդներն ու միտքը, կարող
դարձրու իմ մարմինը՝ անդադար
Բո սուրբ անուան
փառաբանութեան մէջ մնալու:

ՂԶ

Մեղքով ընկածիս կանգներո՛ւ,
Տէր, եւ թշնամուց խոցուածիս
դարմանիր, վերցրո՛ւ մեղքերիս
ցաւը եւ վերացրո՛ւ յանցանքներիս
կսկիծը, յափշտակիր դառը
մտնից եւ ազատիր անողորմ
առեցանքներից, հեռացրո՛ւ
մարմնական յփստութիւններից եւ
կարգիր ճգնաւորների դասում:

ՂԷ

Վերակացու եւ պահապան եղիր
իմ անձին, ով Տէր իմ Յիսուս,
պահիր ինձ դեմքից եւ փրկիր
ինձ մարգկային փորձանքներից:

Յաղթիր հակառակուողներին եւ
հաստատիր ինձ՝
պատերազմողների մէջ քաջ եւ
ընտիր լինելու, գործակցիր ինձ՝
մեղքերի թաւարան լինելու եւ
համբերելու վշտերի, առաքինացած
գործերով մերձենալու Բո
աստուածային շնորհներին:

ՂԸ

Վա՛յ ինձ, Տէր, վա՛յ ինձ, թանգի
կործանուցի մեղքերով եւ իմ
մաքերով աղտեղացայ, ունայնացայ
բարիքներից եւ ցամաքեցի սիրուց,
խաւարեցի լալուց եւ դաղարեցի
[առաջ] զնալուց: Այք չունեմ
լալու՝ եւ արտասուելու, ծփում եմ
տարակուսած, թանգի չունեմ
բարու յոյս եւ ակնկալութիւն:

ՂԹ

Վաստատիր, Տէր, իմ սասանուած
անձը, որ լի եմ մեղքերով եւ
անթի յանցանքներով եւ այրուած
ու արոհուած բոլոր անդամներովս՝
ուսրից մինչեւ զլուխ
ապականուած, եւ չկայ
բռնկութեան հնար Բեզանցի բացի,
Տէր իմ Յիսուս, խոնարհուիր
դէպի կախարդութեամբ
վիրաւորուածս եւ մի՛ գարշիր
չարահոս ախտացածիցս:

Ճ

Վեռացրո՛ւ, Տէր, իմ բերանը
բամբասելուց եւ իմ լեզուն՝ չար
խօսելուց, իմ ակնքները՝ չար
լուր լսելուց, ձեռքերս՝
յափշտակելուց եւ ուսրերս՝
անառակ ճանապարհով զնալուց
եւ բոլոր անդամներս

զգաստացրո՛ւ՝ միշտ կատարելու
Բո կամքը:

ՃԱ

Մեղա՛յ Բեզ, Տէր, մեղա՛յ, թանգի
խախտեցի Բո պատուիրանները,
եղայ կենաց լոյսից եւ մտայ
մեղքերի խաւարը՝
աղանդութիւններ ցանկանալով:

Բո սիրուց հեռացայ, բռնուցի
չարից եւ կորստեան որդի եղայ.
ողորմիր ինձ՝ բազմամեղիս,
Բարերար, թանգի միայն Դո՛ւ ես
մարդասէշ:

ՃԲ

Բեզ եմ ապաւինում, Տէր, որ
թաւարան ես մեղաւորների եւ
դարան՝ հալածուածիս.
փախստական դարձու իմ
քշեմուն: Չունեմ այլ օգնակամ,
այլ միայն Բեզ՝ ունեմ պահապան
իմ անձին. փրկիր վաճակից,
ազատիր որոզաբներից եւ
արծաճացրո՛ւ ինձ լինել յաւերժի
որդի:

ՃԳ

Ողորմիր ինձ, Տէր կենաց եւ
Բաւի՛ մեղքերի, Կատարի՛
խնդրուածքների եւ Արձակի՛
կապուածների, Բաշխո՛ղ
պարգևների եւ Տօխի՛ բոլոր
շնորհների:

ՃԴ

Լսիր, Տէր, իմ աղաչանքները եւ
ընդունիր իմ պաղատանքները,
թափիր իմ յանցանքները եւ
կատարիր իմ խնդրուածքները,
արձակիր իմ կապանքները եւ

բժշկիր իմ հոգին, առողջացրա՛ր իմ մարմինը և ուղիքի իմ ընթացքը, արագացրա՛ր ինձ ժամանել Բո սուրբերի օրնանը:

ԾԵ

Հայածիր, Տէր, իմ բազում ախտածուրփունները, մարմնիս ցաները և հոգուս աղաները, գլխիս ջունը և որկորիս յազնցումը:

Պանիր խորհուրդներս անգրազ, սիրաս՝ սուրբ և միաբն՝ լուսաւոր, ցանկութիւնս՝ դէպի Բեզ և յօժարութիւնս՝ աղօթքի մէջ օր ու գիշեր:

ԾԶ

Բխեցրա՛ր, Տէր, իմ գլխում վառակների աղբիւր և առօգիր իմ մտքերի անդաստանը, լուս՝ իմ յանցանքների աղաները և սրբիր իմ վերքերի բարախը, հանիր իմ մեղքերի փուշը և անկիր կենաց բոյսը: Աճեցրա՛ր, Տէր, արդարութիւնը և նուաստացրա՛ր անօրէնութիւնը, մեղքո՛ւր մարմնի ցանկութիւնը և նորոգիր հոգուս կենդանութիւնը:

ԾԷ

Կանչիր, Տէր, իմ մեղանչած անձը Բեզ մօտ, ջանգի չեմ համարձակում մերձենալ Բեզ, պատկառում եմ անօթից և զարհուրում եմ իմ զօրծերից, չունեմ համարձակութիւն Բո առջեւ, ջանգի ես ինքս եմ ինձ կորստեան [մտանել]: Հեռացայ Բո սուրբ պատուիրաններից և մերկացայ Բո փառքից, բայց Ղա՛ր, Տէր, զքա՛ ինձ և ողորմիր,

ջանգի Բո անարատ ձեռքերի ստեղծումսն եմ:

ԾԸ

Չեմ կարող, Տէր, անյայս լինել, ջանգի ողորմած ես [և] զքած և անճառ փառք խոստացար դարձի եկած մեղաւորներին, սակայն ես զարհուրում ու դողում եմ և երկնչում իմ բազում և անբիւ մեղքերից, ջանգի պատուելով խարոնցի օրսողից. և արդ, ի՛նչ կլինեմ եղկելիս, որ տարակուսած եմ կեանքից:

ԾԹ

Ղարձար ինձ, Տէր, իմ մեղքերի համար սզացող և արասասուղ, ջանգի ծանրացած եմ անօրէնութեան քեռով և յազնցած՝ աղանդի խորհրդով, շատ ներեցիր ինձ, ջանգի չպատժեցիր մարմնի մէջ. արդ, սարսելով դողում եմ, թէ ինձ համար [անցներելի] չե՛մ մնայ այսպիսի չարիքները:

Ազաչում եմ, բարեբար Տէր, մի՛ կանչիր ինձ Ասեան և մի՛ մասնիր ինձ տանջանքների, այլ փրկիր գեհեհի հրից, ազատիր վառակներից և ողորմիր ինձ, ջանգի միայն Ղա՛ր ես մարդասէր:

ԾՃ

Վա՛յ ինձ, Տէր, ջանգի տարակուսանքների ծփանքն է ինձ պատում և ալկոծում իմ սիրաը: Չգիտեմ, թէ ինչ աղօթեմ. ստղմսում եմ և չեմ հասկանում, շուրթերս բարբառում են, իսկ միաբն ճողապրելով այս ու այն կողմ է բափառում և չունի

դադար, կամենում եմ, որ այնտեղ լինի, սակայն կանգ չի առնում, չի տեսնում արդարեւ ու չի ըմբռնում, զօր եմ աշխատում ու չեմ շահում ոչինչ, պղնձի և ծնծղայի ձայնի պէս թափօր և ունայն եմ համարում և անգլատղ զանում բոլոր բարիքներից:

ԾԺԱ

Ընդունիր, Տէր, մուրումածիս, որ փախել եմ լեռները մեղքերի պատճառով սիրոջից հալածուած չար ծառայի պէս: Եւ հրաժարուած եմ սուրբ եղբայրներից, հեռացած՝ սուրբ ծառայութիւնից, ջանգի սիրող էի մեղքերի և նախատինք էի կրօնաւորների համար, անյազ՝ մեղքերից և զրկանքներից: Անզուր էի աղբասների և հակառակուող՝ սպասաւորների հանդէպ, անողորմ էի հիւանդների և անմխիթար՝ նեղումների հանդէպ, արժանի իսկ չէի ճզնաւորների մէջ դասուելու:

ԾԺԲ

Իջեցրա՛ր, Տէր, Սուրբ Հոգուդ շնորհներն ինձ վրայ, որ մնեակ եմ պատերազմի մէջ՝ առանց օգնականի: Սրբիր, Տէր, իմ հոգու տաճարը և ինձ հե՛ն եղիր երկկոները: Բայց իմ հոգու այջերը և լուսաւորիր իմ միաբն ու խորհուրդները: Զօրութիւն տուր ինձ, Տէր իմ Յիսուս, և ընդունիր իմ քերական օրհնաբանութիւնը: Արթնացրա՛ր ինձ գիշերուայ խոր ընթից՝ զոհանալու և օրհնելու Բեզ, որով ջառեմ իմ մեղքերը: Ընորհիր ինձ

սուղ և արասասուղ՝ լալու, սզալու և անդադար Բո առջեւ աղօթելու:

ԾԺԳ

Ղատիր, Տէր, ինձ դասապարտողից, որ յանգզնում է զօրածողով լինել ինձ վրայ՝ մարտնչելով ինձ հետ ցանկութեամբ և անժուժկալութեամբ, ծալութեամբ և որկրամուլութեամբ, փառասիրութեամբ և մարդահաճութեամբ, բարկութեամբ և զայրոյթով, անելութեամբ և չարաչար հայեայութեամբ, սնափառութեամբ և կարարութեամբ և ամբարասանութեամբ, խօսքերով, զործերով և խորհուրդներով. և ընկզմում է ինձ չարիքների խորըը:

ԾԺԴ

Սփռիր, Տէր, Բո շնորհներն իմ անդամների վրայ, լցրա՛ր իմ մարմինն արիութեամբ ու ժուժկալութեամբ և հոգիս՝ երկխղով ու դողութեամբ, սփրաս՝ սիրով ու արդարութեամբ և միաբն՝ Բո լոյսով ու իմաստութեամբ, խորհուրդներս՝ Բո զիտութեան հանճարով [զօրացրա՛ր] ոսքերս՝ արդարութեան շաւղով զնալու, քերանս՝ անդադար Բեզ սաղմոսելու զոհութեամբ և այջերս՝ յարդարութի արասուելու, հուտակիցս՝ հուտակելու կեանքի զիտութեան բոյրը և լսելիքս՝ լսելու տեսեաց ձայնը, որ ասում

է. «Թողնուած լինեն ընդ թո բոլոր մեղքերը»*:

ՃԺԵ

Մինչև երբ ես, Տէր, հանդուրժելու չարագործին, որ չի յազննում իմ կորստեամբ, այլ հանապազ չարիքներ է յարուցում եւ օտարացնելով խափանում ինձ բարոց եւ առաքինութիւններից, հեռացնում ինձ սրբութիւնից եւ դուրս հանում յախտեցական կեանքից: Խառնեցնում է իմ աչքերի լուսաւորութիւնը եւ ապականելով զերում իմ միտքը, մղում ինձ յանցանքների չար ծառայութեան եւ մատնում ինձ անօրէն դահիճների ձեռքը, տանում չարչարանքների վայր եւ նետում մահուան կապանքների բանա, դնում խաւարասէր սպասարների մէջ եւ կապում մեղքերի պարանցներով եւ արդ, ինչ կ'իկնեն ես՝ եղկելիս, եթէ Ղեւ, Տէր, չօգնես ինձ:

ՃԺԶ

Տես, Տէր, ողորմելիս եւ ողբալիս, պաղատելիս եւ եղկելիս, ողորմիր ինձ՝ անօրինացածիս, եւ շնորհիր ինձ զիշերը յորդ արտասուք եւ առաւօտեան՝ շնորհներիդ շողը:

Բայ իմ սրտի խաւարած աչքը եւ բոշկիր իմ հիւանդացած հոգին, ընգուցիր մեղաւորիս դարձը եւ մի բարկացիր բազմամեղիս վրայ, Տէր իմ Յիսուս: Եւ ըսնզի անբիս

չարիքներ ունեմ, ջնջիր ինձանից եւ արբ ինձ բարի շնորհները:

ՃԺԷ

Վամարձակում եմ, Տէր, աղօթել Բեզ, խնդրում եմ եւ չեմ իմանում օգուտակարը հոգուս համար, յայտնիր ինձ, ողորմած Տէր, բարի կամքը եւ ուսուցանիր ինձ Բո պատուիրանները:

Տօր ինձ, Տէր, բարին, որ չեմ խնդրում ու չգիտեմ եւ եթէ չեմ զօրծում բարիք, բարիք արա ինձ, Տէր, եւ եթէ չեմ խնդրում ողորմութիւն, ողորմութիւն շնորհիր ինձ, Տէր, եւ կանչիր Բեզ մօտ հեռացածիս, եւ եթէ չեմ կամենում, բռնատրիր եւ արբ Բեզ մօտ, եւ եթէ չեմ կամենում, ե՛տ դարձրու ինձ, եւ եթէ բռնում եմ մէկի կողմից, ազատիր ինձ, եթէ զբաղում եմ երկրատր [բաներով], հոգևոր խորհուրդներով զբաղեցրու ինձ, եթէ ցրում եմ այս ու այն կողմ զնայով, մի՛ բող ինձ, մինչև բռնելով տանես Բո փառքի օրեսանը:

ՃԺԸ

Մի՛ նայիր, Տէր իմ, եղկելի սրտիս եւ զազրասէր մարմնիս, ըսնզի հող եմ եւ մոխիր, սիրում եմ երկրատրները եւ չեմ փափագում նայել երկնայիններից, այլ միշտ հեշտանում եմ չարիքների մէջ ու չեմ տեսնում անվախձան փառքը: Եւ չեմ յիշում

առաջին երանելի սուրբ հայրերին, այլ թաւալում եմ այս աշխարհի տիղմում եւ մաքրուելով չեմ բարձրանում դասուելու առաքինների կողքին:

Եւ ըսնզի մտաւնում եմ Ղառաստանի երկիւղը եւ չեմ դողում անեղ, սուկալի, դառը առնջանքներից, որ պահում են մեղատրների համար, եւ ծուլանում եմ անհոգ լինելով կեանքի փրկութեան հանդէպ. շնորհիր ինձ, Տէր, անհանգիստ սուգ ու կոծ եւ ապաշխարութեան արցունքներ:

ՃԺԹ

Մի՛ յանդիմանիր ինձ, Տէր, մեծ Օրը անեղ եւ մի՛ կանգնեցրու հրապարակի ամօթալի Ասեւանում եւ մի՛ խայտառակիր ինձ, մի՛ կշտամիր Ղառաստանի Ասեւանում եւ մի՛ բող ինձ լսել «չեմ ճանաչում»-ը եւ անատր բարբառն անարեկ, որ ասում է. «Գնացէ՛ք Ինձանից զհիննի հուրը»*:

Եւ մի՛ վատիր ինձ ծայլ եւ չար ծառայի հետ ու մի՛ մասնիր ինձ անօրէն կապողի ձեռքը, մի՛ դարձրու կերակուր թունատր որդերին թճրոքուած բոցի մէջ եւ մի՛ նեայիր ինձ տարաբարսի ստանամանիք խաւարը: Այլ փրկիր ինձ հրի սաստիկ կայծակներից, բոցեղէն զետերի արշաւանքներից, սաստիկ լալազին ու խիստ

առնջանքներից եւ տարակուսական ողբերից, առամների կափկափումից ու սարսաելի կակիծներից, խաւարային բոցի առչորումից եւ խորովուելուց դժնդակ, դառն աղէտներից, բոցածաւալ ու պարուրող հրից. եւ կողկողաձայն եւ անդադար վայից փրկիր եւ ազատիր ինձ, Տէր:

ՃԻ

Բազմացու, Տէր, անօրէնութիւնն ինձ վրայ աղի կամ կապարի բեռի պէս, իմ հոգում բազում է ախաղ, անզոյշ եմ մարմնի մեղքերում եւ լցուած եմ զանազան չարիքներով:

Բայց մի այլ՝ առուել վատբար բան եմ կրում մարմնի անզոյութիւնը, որ աւելի դառն է, ըսն բոլոր չարիքները: Եւ ըսնզի աղօթելիս ձանձրանում եմ եւ սաղմուսելիս չեմ հասկանում, երանութիւնը խնդրելիս ծուլանում եմ եւ շնորհների երկիւղից՝ դատարկում, տկարանում եմ մարմնով, եւ սիրտս աղի արձան է լինում, չի ծագում իմ ներսում անշէջ լոյսը, եւ սարսեղով չեմ դողում չար Օրուանից:

ՃԻԱ

Շնորհիր ինձ, Տէր, սրբութեան եւ սուգի երկիւղ եւ յորդորիր իմ մէջ արտասուքների աղբիւրներ, թեթեւացրու իմ բեռների ծանրութիւնը եւ անեցրու իմ մէջ սուրբ աղօթքը: Շաապիր, Տէր, եւ

* Ղուկ է 48-49

* Տէ՛ս Սաւոր. ԽԳ 41:

եկ փճարելու մուրեակիս, որ մերձեցել եմ կորստեան վախճանին, ջանգի խաւարեցի լայսից եւ խափանուցի Քո պատուիրանների սիրուց, յաղթուցի չար թշնամուց եւ նուազեցի Քո երկիւղից:

Տաղալուցի չարի չար խորհուրդներից եւ ցամաքեցի Քո սիրոյ արատաւոցների շնորհից, խաբուցի ունայն խօսքերից եւ մուրուցի մտքի լուսաւորութիւնից, ազատեցայ մեղքերով եւ մտաւցայ վախճանի օրը:

ԾԻԲ

Տարակուսում եմ անյայս լինելով, որ չկայ հնար ապաշխարութեան, ջանգի ակարացայ մարմնովս՝ պեկասելով զօրութիւնից եւ ծնրանալով նուազեցի: Սակայն Քեզ եմ ապահնում, Տէր Յիսուս, օգնութեան հասիր, ծանրաբեռնեալ ընկղմուածիս եւ ազատիր ինձ չարիքներից, Դ՛ւր, որ ազատիչ ես յանցանքներից:

ԾԻԳ

Ընդունիր, Տէր, իմ ունայնախօս սակաւ աղօթքները, որ կանգնած եմ Քո առաջ դասապարտուած, նաեւ ծայր՝ զգաստութիւնից, մալորուած՝ մաքրեցից եւ ունայնացած՝ երկիւղից:

Բերանս անկապ բաներ է բարբաջում, այցս՝ ապառ զարած

նայում, եւ միտքս՝ թափառում: Չեմ աղօթում անգրօս եւ չեմ խնդրում, չեմ կանչում Քեզ հաւատարով եւ չեմ աղօթում երկիւղով, չեմ հայցում արցունքներով եւ չեմ դողում ու սարսում պատասխանատւութեան Օրոսայ համար:

Եւ այժմ, Տէր, մի՛ սպասիր, այլ փութապէս նետիր ապաշխարութեան եւ մաքրողական երի բովը՝ սրբելով եւ ազատելով մեղքերից: Մեծ ջերմով եռացրո՛ւ եւ [տո՛ւր] յորդ արատաւել, պաղատել ու խնդրել եւ պատկերիր իմ մէջ նախկին լուսաւոր կերպարանք:

ԾԻԴ

Ողորմիր, Տէր, մեղաւորիս՝ անթիւ բազմութեամբ յանցաւորիս, եւ ապաշխարութեան դարձի՛ բն վտարանդի գերուս եւ մացրո՛ւ ինձ արքունական փառքի մէջ: Առաջնորդիր ինձ Քեզ մօտ զայ վերին ճանապարհով, ջանգի ետէ Դ՛ու յառաջնորդես ինձ, ես չեմ կարողանայ զայ: Որովհետեւ Դ՛ւր իսկ հրամայեցիր, թէ՛ «Ոչ ոք չի կարող զայ ինձ մօտ, ետէ Հայրս չձգի նրան»:

Եւ արդ, Տէր իմ գրած, մի՛ յիշիր իմ բազում պիղծ մեղքերը եւ մի՛ անտեսիր Քո ծառային, մի՛ թող ինձ մնալ նայն չարիքի մէջ եւ զեզերել աշխարհիկ կեանքում, այլ, ինչպէս փախած ծառայի

ետեից ընթանալով, այնպէս ինձ եւս բեր եւ թողութիւն տուր իմ յանցանքներին ու հաղորդ դարձրու Քո սուրբ կամարարներին:

ԾԻԵ

Դարձրո՛ւ ինձանից, Տէր, Քո բարկութեան ցատունը, որ իմ բազում մեղքերով Քեզ արամեցի: Ողորմիր Քո դէմ ապաստամբոս եւ ցրիր իմ մեղքերի սաստիկ դիզուած կոյտերը, բնուիր իմ միտքը Քեզ ծառայելու ջաղջր լծին:

ԾԻԶ

Գարգելիր ինձ, Տէր, Դասի լացը եւ Երեմիայի ողբը, Գևորասի հառաչումը եւ պռոնիկ կնոջ արատաւոցների յորդառատ վառկը, որպէսզի նստած անդադար լամ օր ու զիշեր, որ արժանանամ սրբուելու ախտից եւ թարախից, ազատուելու որդնած վէրքերից, թթնանալու բազմաբեռ չարիքներից եւ դատուելու Քո սուրբերի ենա:

ԾԻԷ

Մի՛ յազաղիր ողորմել ինձ, Տէր, ջանգի առանց Քո ներգործութեան իմ մէջ երբէք չի գործուում բարին, եւ չի բուսնում սերմանուածը իմ հոգու անդաստանում, ջանգի Քո խօսքի սերմը, որ սերմանուեց իմ մէջ, ջաղուեց չար թշնամու կողմից, եւ բուսածը չորացաւ ապաից, իսկ միտը, փշերի մէջ ընկնելով, խեղդուելով չորացաւ:

Մշակելով իմ մէջ, Տէր, որպէս եզների՝ լծիր իմ երկու աչքերը՝ արատաւազայ ձայնով յարածած պաղատելու Քեզ, որ արժանի լինեմ Քո ողորմութեանը:

ԾԻԸ

Խաղաղութիւն շնորհիր, Տէր, Քո սուրբ Եկեղեցուն. եւ բոլոր հաւատացեալներին՝ թագաւորներին եւ իշխաններին, զօրքերին եւ զօրաւորներին պատերազմների ճակատում՝ յաղթել անօրէն բռնաւորներին:

ԾԻԹ

Ողորմիր, Տէր, Եկեղեցու առաջնորդներին, հարկապետներին եւ վարդապետներին, երէցներին, սարկաւազներին, դպիրներին եւ Եկեղեցու ուխտի բոլոր մանուկներին՝ ամեն ժամ կատարելու իրաւունքը եւ արդարութիւնը, հովուելու Քո ժողովուրդը, աջնելու նրանց հոգիների համար՝ ասելով. «Ահաւասիկ ես եւ իմ մանուկները, որ տուեցիր ինձ»:

ԾԼ

Ողորմիր, Տէր Յիսուս Բրիտանոս, կարօտեալներին եւ տարակուսեալներին, որբերին եւ աղիներին, անանկներին եւ հաւատացեալ ընտանիքներին, կենդանիներին, ճնջեցեալներին եւ Եկեղեցուն ընծայարարութիւն անողներին: Աղջատներին,

* Յովի. Զ 44

* Եսայի Ը 18

կերակրողներին, ողորմածներին, երկխղածներին եւ հիւանդներին, նաւորներին եւ ճանապարհորդներին, խոստովանողներին, ապաշխարողներին եւ անդամ մեղաւորներին ողորմիր, Տէր, եւ ապաշխարութեան քեր նրանց:

ՃԼԱ

Ողորմիր, Տէր, մեր կրօնաւոր եղբայրներին եւ միանձնեայ ձգնաւորներին եւ ովքեր յանձնարարեցին իրենց յիշել մեր աղօթքներում՝ ողորմիր, Բարերար, եւ [տւր] ըստ իրաջանչիւրի կարգի: Առատապէս բաշխիր Մայր Հոգւոյ շնորհները բոլոր սրանց վրայ եւ զարգայիր ու միացրո՛ւ Քո Աստուածութեան սիրոյ մէջ:

ՃԼԲ

Ազաւում եմ, Տէր Յիսուս, եւ ընկնում եմ Քո սուր Խաչի առջ. սրա բարեխօսութեամբ ընդունիր աղաչանքներս, կատարիր խնդրուածքներս եւ սրա զօրութեամբ զօրացրո՛ւ ինձ կոչմանս մէջ, որի համար կանչուեցի, եւ Քո պատուիրաններում, որոնք սովորեցի: Տէր ինձ, Տէր, սա որպէս զօրութիւն եւ ժամկալութիւն, որպէս զգաստութիւն եւ առողջութիւն՝ պահապան լինելու իմ անձին օր ու զիշեր եւ բոլոր ժամերին՝ ննջելիս եւ վեր կենալիս, գնալիս եւ կանգ առնելիս, գործերում եւ վաստակներում, աղօթքում եւ

պահքում եւ [տւր] Քո կամքի համար հաճելի՞ն կատարել: Սա թող ամուր քեր լինի ինձ եւ հզօր աշտարակ՝ թշնամու առջ, զարդարիր ինձ սրանով՝ հոգեղէնների զարդով եւ անիմանալի լոյսով: Եւ Գարբիէլի սենդ բարբառի Օրը՝ սուրբ Խաչիդ երեսալիս, լուսաւորիր խաւարած հոգիս՝ լոյսով բարձրանալու անմահ Փեսայիդ ընդառաջ, խառնուելու հայրապետների երամներին, մարտիրոսների դասերին եւ հրեշտակների զնդերին:

ՃԼԳ

Սրբուհի Աստուածածնիդ՝ միշտ սուրբ Կոյսիդ եւ Յովհաննէս Կարապետի, առաջին մարտիրոս Ստեփանոսի, սուրբ Գրիգոր Լուսաւորչի եւ Քո բոլոր սուրբ վկաների բարեխօսութեամբ լսիր ինձ՝ եղկելիս: Եւ ձեռք մեկնիր զլորուածիս, առջնորդիր մուրումածիս, հանիր ինձ խաւարից դէպի լոյս եւ ազատութիւն շնորհիր իմ հոգուն:

Հաստատիր Քո սիրոյ մէջ եւ բնուէիր Քո երկիւղին: Մտքիր իմ հոգու տաճարը եւ օրնակներ ինձ մօտ:

Փակիր իմ մեղքերի դուռը եւ շարքշարքս պարապապայիր իմ ոտիսից, չար ու սերիւս մարդուց փրկիր ինձ, առօրեանութեամբ ազատիր եւ պարզուիր ինձ Քո անձառ երանութիւնը: Ողորմիր մեզ՝ ողբերիս, եւ պայծառացնելով լուսաւորիր մեր ննջեցեալների

հոգիները:

ՃԼԴ

Քեզ մօտ բարեխօս ունենք առաքեալներին, մարգարէներին, բոլոր սուրբ մարտիրոսներին, հայրապետներին եւ վարդապետներին: Լսիր նրանց աղաչանքները եւ ազատիր ինձ իմ մեղքերից, անկիր իմ մէջ շնորհների հոգի՞ն եւ յարդարիր ինձ գործել բարին: Բռնազատիր ինձ ծուլանալիս, խափանիր չար գործերից եւ սերմանիր իմ մէջ բարիքների պտուղը:

Բաջալերիր ինձ իմ նեղութեան մէջ, մխիթարիր վշտի մէջ, արժանի դարձրու ինձ, Տէր իմ եւ Աստուած իմ, Յիսուս Բրիստոս, խաչակից լինել Քեզ մինչ ի մահ, որպէսզի այս աշխարհի հեշտութիւններից հրաժարուեմ եւ դասակից լինեմ երանելիներին, հաղորդ լինեմ աւազակին եւ դրախտում անմահ կեանքը վայելեմ:

ՃԼԵ

Վախճանիս օրը բարի հրեշտակ առաքիր ինձ եւ [տւր] ըսողորութեամբ աւանդել իմ հոգի՞ն, առաջնորդիր ուղիդ ճանապարհով եւ կործանիր դարանակալ զազանի՞ն, անխռով անցկացրու խաւարային օդի միջով եւ ազատիր զազանի՞ չար ժանիքներից, փրկիր, աներկիրդ պահիր եւ բնակեցրո՛ւ սուրբերի կայանում՝ սպասելու եւ ակնկալելու Քո Գալստեանը:

ՃԼԶ

Երբ գաս երկնքից սենդ փառքով եւ հրեշտակների սերիս դասերով, զարհուրելով կողաւն ողջ ասորբը, երկնայինները եւ երկրայիններս, նայելով Քո զօրութեանը՝ կատարեն անմահ Բազաւորիդ, անձառ Դասաստանիդ եւ աններելի պատուհասիդ սենդ փառքից:

ՃԼԷ

Այն Օրը եւ ինձ ընդունիր, Տէր, Քո արդարների եւ կատարեալների հետ, կարգիր աջակողմեան դասում, պակիր Քո սուրբերի հետ, շնորհիր ինձ յախտեցեալան կեանքը եւ պարզուիր ինձ Քո անձառ բարիքները: Եւ փա՛ռք Քեզ՝ Աբարողիդ եւ ինձ բարիքներ Գարգաւողիդ:

ՃԼԸ

Յիշիր, Տէր, մեր ննջեցեալների հոգիները Քո Գալստեան մեծ Օրը, երբ գաս երկնքից անձառ փառքով, սենդ եւ սուկալի զօրքերով, հրանիս եւ հոգեղէն զուարթուններով: Ահաւոր հուրն ընթանալով՝ տարածում է Քո առջիւ, կիզում է լեռները, հայեցնում բլուրները եւ առհասարակ տապալում բոլոր արարածներին: Ողորմիր ինձ, Մարդասէր, այն սենդ Օրը, ջանգի զինն եմ Քո սուրբ Արեան: Երբ ցամաքեցնես աղբիւրները եւ դաղաբեցնես գետերի ընթացքը, ծովի ջրի սերտութիւնը սպառես, լուսաւունքը խաւարեցնես, երբ

սեփար փողը հնչի ողջ
սեփարը և զարթոնքի բոլոր
մենայնրին ու աստանի ողջ
աշխարհը, և բոլոր արարածները,
յարութիւն առնելով, կանգնեն Բո
Աստուածութեան աջին, այժմ
կոնեն Բո դատողական Արքայը և
կրօնական Բեզ հետ ասանելու
առաջնայնրին: Կոտեսն անաշտ
դատաստանով և ամենքից
արդարութիւն կպահանջես,
կպատես Բո կամարանրին և
կպատես Բո կանչի ձայնից
ապաստաններին, կփառարես
արդարներին և կպատես
մարտիրոսներին ու սուրբ
վկանրին, կարդարես իմաստն
սուրբ կոյսերին և յիմար կոյսերի
առաջ առազաստի դուռը կփակես
և կհալածես փառքից ու
երանութիւններին: Կրնարես Բո
ոչխարներին և Բեզնից դուրս
կըջես այծերին ու կառարես
զենեն, ուր աչքերի լաց է, սենդ
առնալներին դառնազոյն կսկիծ
և ասամներին կրճատմ' չար
հրեղէններինց ու թունաւոր, կատող
արդարինց:

ՃԼԹ

Արգ, ինձ էլ զքա այժմամ,
մարդասէր Տէր և բարերար
Փրկիչ իմ, Յիսուս Բրիստոս, և
Բո ողորմութեամբ զքա՛ մեր
ննջնայնրին հոգիներին, ովքեր
հաւատարմ ի Բեզ ննջնին,
որոնց, յարութիւն տալով,
կանգնեցոր՝ Բո սեփար մեծ

Դատաստանի աջին՝ այն սենդ
սեփարական՝ հրապարակում:

Սրբ Աստուան յայտնի դառնան
անթաղելի բարի և չար գործերը,
այն սենդ Օրը թողութիւն
շնորհիր Բեզ յուսացողներին,
ովքեր Բո սուրբ անուան համար
ննջնին երկրում, որոնց զննցիր
Բո պատուական Արեամբ:

Չնջիր Բո [անուամբ] բոլոր
մկրտածների [մեղքերի]
ձեռագիրը և թո՛ղ բոլոր
հաւատացեալների յանցանքների
կամար և ակամայ պարտքերը,
դասիր Բո աչ կողմում և
սեփարանրին բոլոր
հաւատացեալների ակնջնրին
երանելի ձայնը՝ ստեղծով. «Մկէ՛ք,
Իմ <Օ՛ր օրհնեալներդ,
ժառանգեցէ՛ք յախտեակական
բարիքները»*:

ՃԼ

Արգ, Տէր իմ և Աստուած իմ
Յիսուս Բրիստոս՝ բարերար,
ողորմած և մարդասէր,
անոխակալ և անխշար,
ընդունիր իմ աղօթքներն ու
խնդրումքները, ինչպէս որ
պաղատում և հայցում եմ
Բեզնից ինձ և բոլոր
հաւատացեալների համար, երես
մի՛ թեքիր աղերսողիցս, այլ
խոնարհուիր դէպ իմ
աղաչանքները և լսիր ինձ,
Մարդասէր, ցոյց տուր իմ
հանդէպ Բո ընտանի

մարդասիրութեան ողորմութիւնը և
խնայիր Բո մեղանշած ծառայիս:
Եւ կարգիր Բո աջակողման
դասում ու մի՛ դասիր
ձախակողմանում ուլերի հետ,
որոնք զայրացրին Բեզ, և մի՛
պահանջիր ինձանից իմ
յանցանքների անհամար
պարտքերը: Եւ այժմամ մի՛
դատապարտիր մեղաւորիս, և թող
յայտնի չդառնան անաշտ
Աստուան իմ յանցանքների
ամբարշտութեան ծածուկ գործերը՝
սեսնող հրեշտակներին ու
հրեշտակալներին և Բեզ սիրող
բոլոր սուրբերին, այլ, յաղթուելով
Բո մարդասիրութեամբ,
այցելութիւն արա Բո մեղանշած
ծառայիս և մի՛ հատուցիր ինձ
ըստ իմ չար գործերի: Եւ մի՛
հրամայիր կապումս ոսքերով ու
ձեռքերով հանել արտաքին
խտարը, ուր աչքերի լաց է և
ասամների կրճատմ, այլ, ըստ Բո
զօրութեան, բարերարութեան և
անխշարութեան, ողորմիր ինձ՝
բազմամեղիս: Այն Օրն ազատիր
յախտեակական անօթից և փրկիր
ինձ անվախճան առնալներինց
և աննրելի պատուաստից, բայց
ինձ Բո ողորմութեան դուռը և

մի՛ փակիր Բո Արքայութեան
դուռը, Տէր իմ, Տէր, Աստուած
իմ, Աստուած Յիսուս Բրիստոս:
Այն Օրն արժանացոր՝ ինձ՝
անարժանիս, երանութիւնների և
անապական պարգևների լոյսին,
անապատ յախտեակական
ուրախութիւններին, սուրբերի և
արդարների բարիքների
հատուցմանը և երանելիների
փառքը միշտ վայելելուն: Որպէսզի
արժանապա մանեն անմահ
Փեսայիդ առազաստը և Բո բոլոր
սուրբերի հետ ժառանգեն անապատ
բարիքները՝ մաքուր և յստակ և
սուրբ սրտով, համարձակ երեսով:
Միշտ տեսնեմ Բեզ հրեշտակների
հետ և, [Բեզ] սիրող սուրբերի
հետ զոհանալով, վայելեմ
Նրորդութեանդ անհաս,
անձառելի և անեզր լոյսը: Եւ
զուգահեռասար դարձուր Բո
սուրբերին՝ միշտ արժանավայել
օրհնարանելու, հանապազ
պայծառացոր՝ Բո աստուածային
անստուեր լոյսով: Եւ անդադար
երգով կփառարես Ամենասուրբ
Նրորդութիւնդ այժմ և
յախտեակ յախտեակից. ամէն:

ԳԱՆՁԱՍԱՐ

* Սասն. ԻԵ 34

**ԱՆԱՆԻԱՅԻ ՎԱՐՂԱԳԵՏԻ ՀԱՅՈՑ ԲԱՆ
ՀԱԿԱՃԱՌՈՒԹԵԱՆ ԸՆԴՂԵՄ ԵՐԿԱՐՆԱԿԱՑ, ՋՈՐ
ԳՐԵԱՑ ՀՐԱՄԱՆԱԻ ՏԵԱՌՆ ԴԵՏՐՈՍԻ ՀԱՅՈՑ
ՎԵՐԱԴԵՏՈՂԻ
(շարունակութիւն)**

ԱՐ ՆԵՐՔՆԱԿՑԵԱԼՆՆԸ³⁷²

Եւ արդ, հարցից սուղ ինչ բան ի ձեռք պահանջելով՝ ուստի՞ ուսայք գլխոտեալս եւ զարտամերժեալսն, ոչ միայն յեկեղեցոյ, այլեւ ի բնութենէ արանց եւ կանանց, ըստ սրբոյ հայրապետաց կանոնի զարտասահմանեալ կրտացն ասեմք, զորս ամենայն Աստուածաշունչ Գիրք տարագրեալ արտորոշեն ի սուրբ հաւատոյ եւ ընդ մանիքեցիսն դասեն: Եւ ձեր ընդդէմ ճշմարտութեան խորհեցեալ ոչ միայն ի կարգ չեզոքացն ընդունիք որպէս օրէն հրամանի է, այլեւ ի գլուխ գահերեցութեան կարգէ եւ զայն ոչ ամէք զմտաւ, զի որ ի գլուխ առաջնորդութեան Եկեղեցոյ վերակոչի³⁷³, արդ, նախ պարտ է զաղափարին նմանել եւ լինել պատկեր վերին փառացն եւ Նոյն օրինակ բարեաց ժողովրդականաց, զի Նոյնատիպ եւ Նոցա զինքեանս յարդարիցեն, որ պատկեր երկուցն է տեսանել, զի ի վարդապետն, հայելով բազմութիւն աշակերտելոցն, եւ զնոյն ճշգրտաբանդակ պատկերն պայծառակշիռ յիւրանց տախտակսն նկարագրեն՝ զմիեւնոյն ունելով ամենիցն զնմանութիւն զսկզբնատպին բերելով յինքեանս: Որպէս աստ սուրբն Բարսեղ յառաջնորդաց ընտրութեան ճառին, «Իսկ առաջնորդն ձեր զհա՛րող կարտ նմանող լինել վերին փառացն, որ եւ ոչ զնմանութիւն մարդոյ ունի, զի եւ ոչ ըստ բնութեան արանց ունի եւ ոչ զկանանց, զի ո՛չ սերմանել կարտ ըստ բնութեան հաստատելոյն յկարօշէն, թէպէտ եւ կամի, եւ ո՛չ ընդունել ըստ սահմանի կանանց: Եւ զհա՛րող շփոթեալ բնութիւն եւ արտաքսել յառաջին ստեղծուածէն, որ ի ձեռանէ Աստուծոյ յարդարեցաւ, ի

հնարից մարդկան եղծեալն կարտ լինել պատկեր սկզբնատպին, որ ոչ եւ մարդ ըստ փոխադրութեան: Եւ արդ, եթէ հրաման է ի Գրոց Սրբոց՝ առաջնորդին օրինակ լինել ժողովրդականացն եւ Նոցա ի Նոյն նմանութիւն յարդարել զինքեանս, որպէս առաքեալ աստ. «Նմանողք ինձ եղերուք, որպէս եւ ես՝ Զրիստոսի³⁷⁴»: Եւ արդ, պարտ է ձեզ, եթէ բարի ոք թուի յայս ձեր, եւ զիտք ստուգիւ, եթէ հաճոյ է այն Աստուծոյ եւ ամենեցուն զնոյն առաքիւնութիւն ստանալ եւ հաճոյ լինել Աստուծոյ այնովիկ: Եւ զայն ոչ զիտք, ո՛վ յիմարք, եթէ առաքիւնութիւն անտեր է եւ անծառայական եւ ազատաբար ունի ի յոյս թեակոխել ըստ իշխանականին ազատութեան, ըստ որում եւ պատկեր սկզբնատպին անուանի: Եւ զհա՛րող զազատն ի ստեղծուած արկանէք ի հնարիք ընդ ստրուկ ծառայութեամբ: Եւ ոչ լուայք ասողին առ Մովսէսին, թէ՛ գործին արկեր զնովաւ եւ պղծեալ է: Եւ արդ, տե՛ս զհրամանն, զի եթէ ի քարանց շինել սեղան գործ ձեռնի մերձենայր, պիղծ էր եւ անմատչելի զոհիցն, որչափ եւս³⁷⁴ առաւել, որք զբնութիւն եղծեն, պիղծ եւ անընդունելի է Աստուծոյ: Որպէս Փիլոն մեկնէ, թէ որք ի բնութիւն ձեռնարկեն յաւելուկ կամ պակասեցուցանել, զանպիղծն պղծեն եւ զսուրբն ապականեն: Եւ զհա՛րող զայսպիսի խոտեալն յԱստուծոյ եւ ի Գրոց Սրբոց ի գլուխ Եկեղեցոյ կարգել, որ եւ ոչ ի բնութիւն մարդոյ է համարելի, զի եթէ ակամայ առաքիւնութիւն հաճոյ էր Աստուծոյ, բազում գոն յանասնոց զայդ ստացեալ բնաբար՝ ի բարսն ունելով, զանմեղութիւն՝ գառնիք եւ զողջախոհութիւն՝ տատարկք եւ զխոհեմութիւն՝ ուղտք եւ զարդարութիւն տառեղն, որ զծերացեալ³⁷⁵ ծնողն կերակրեն՝ պահապան զլիտյ թագաւորաց, զի չէ հնար կրտի թագաւորել, զի խոտեալ է յամենեցունց եւ որոշեալ է ի թագաւորական աստիճանէ: Եւ յայսմ ամենայն, զի զմնացեալսն ի զարմ թագաւորաց թագաւորեալքն կրտեն վասն ոչ թագաւորելոյ Նոցա: Եւ արդ, եթէ ի մարդկանէ խոտեալ ոչ կարտ թագաւորել գառ ի յԱստուծոյն խոտեալն եւ զտարամերժեալն ի բնութենէ, զհա՛րող մարթի ի գլուխ գահերիցութեան Եկեղեցոց նստել, զի որչափ առաւել է հոգի, քան՝ զմարմին, այնչափ վերագոյն է իշխանութիւն հոգոյն, քան՝ զմարմնոյն: Եւ արդ, զոր խոտան համարիք իշխան մարմնոյ կացուցանել, զհա՛րող զնոյն իշխան հոգոյ կարգէ, որ ոչ յարանց կարգի եւ ոչ ի կանանց է բնաւորեալ, այլ ի չար հնարից է ստեղծագործեալ: Որպէս զիշակեաս³⁷⁶ հնարեցան մարդիկ արտաքոյ բնութեան ստեղծուածս տեւողական եւ բեռնակար ծուժկալ գոլ, եւ զայս հնար հարկի պիտոյից իմացաւ: Նոյնպէս եւ զնոցայն հնար հարկ պիտոյիցն հնարեցաւ եղծանել զբնութիւն: Եւ զայն ոչ կարեք սուցանել, եթէ յառաքելոցն հրամայեցաւ այս կամ ի սուրբ հայրապետաց սահմանեցաւ զրով եւ կամ անգիր եւ ոչ այլ ոք յուղղափառացն ընդունի մինչեւ ցայժմ զդատ: Եւ արդ, յոր ինչ պէտս ստեղծագործե-

ալ կարգեցան³⁷⁷, ի նմին կացցեն եւ մի՛ զառանցեալ ի գերագոյնս ամբարձցին իշխանութիւն, որ ոչ է անզ ևոցա, եւ ոչ ընդունի հոգին զայնպիսիս³⁷⁸ ձեռնադրել յաստիճան առաջնորդութեան, զի եւ ոչ զոք ծանեաք յայսպիսեացս ի Հոգոյն ազդմանէ կոչեցեալ յաստիճան հայրապետութեան, զի անգեալն յաստիճանէ մարդկան զիա՛րոյ մարթ է յաստիճան երկնայնոցն ամբառնալ. զուցէ ընդ ամբարձելոյն ի վեր, քան զիւր կարգն, անկցի³⁷⁹ վրիպեալ ի փառաց վեհին, եւ ստորանկեալ յիւրն անկցի արժանատրն դասեալ տեղին:

Եւ արդ, եթէ աւելորդ համարիք զմեր բանս ընդդէմ ձեր հակաճանեալ, մեք ոչ յանձնէ ասեմք զայս, այլ՝ ի գրոց սրբոց վկայութեանց, առաւել եւս՝ ի Յոհաննու Ոսկեբերանէ շարագրելոց: Եւ արդ, լուր զիսչ գրէ ի զաղատացոց թղթին մեկնութեան յայն բանի, որ ասէ առաքեալ. «Երանի՛ թէ մօտակտուր իսկ³⁸⁰ լինին, որ զձեզն խոռվեցուցանէին³⁸¹»: Եւ արդ, ուր իցեն, որ յանդձնեցան անձամբ զանձանց հատանել զծննդական գտերմունսն եւ զայսպիսի անեծս ընդունել եւ զԱստուծոյ արարչութիւն խոտեցին եւ մանիքեցոց գործակից լինին, զի նոքա զմարմինն վնասակար եւ նենգիչս ասեն եւ ի հիւղղէ իմն չարէ, այսինքն՝ ի նիւթոյ: Եւ սոքա արդեւմբք այսպէս դժնդակ կրօնից տան պատճառս, զի իբրեւ զթշևամի եւ զնենգիչ խափանեն զմարմնական զօրութիւնս, զոր Աստուած ի բնութիւնս հաստատեաց, թէ այդպէս իցէ, ապա պարտ է զակն եւ զականջ եւ լեզու եւ զուշս հատանել, որ է կատարեալ ամբարշտութիւն, զի ոչ թէ սոքա են պատճառք³⁸² չարի, այլ՝ կամք չարք եւ յօժարութիւն մտաց³⁸³: Եւ դարձեալ, յԱւետարանին մեկնութեան յայն բանի, որ ասէ, թէ՛ են ներքինիք, որ ի մարդկանէ են³⁸⁴ կամ ի բնութենէն³⁸⁵, վարձս ոչ ունին, իսկ որք վասն Աստուծոյ ճգնին, վարձք եւ պսակք պահեալ են, իսկ որք ի մարդկանէ եղեն ներքինիք, առանց պսակաց եւ վարձուց են ծանրագաղտուկ, զի յոյս ինչ ոչ ունին: Իսկ որք կամաւ ճգնին, յոյսն թեթեւ գործէ խնդութեամբ³⁸⁶ յուսոյն, զի ոչ կարեն անիք ցանկութեան լլկել զմիտս նորա, որ զամ մի հաստատեալ են ի յոյս պսակացն, զի ոչ այնպէս անդամոցն հատումն կտրեն զախտսն, որպէս ցանցք մտացն ցածուցանեն զալիս ցանկութեան եւ յապահովս առնեն զոգին, մանաւանդ թէ խորհուրդն միայն կարեն զայն գործել, զի յորժամ ասէ, թէ՛ զանձինս ներքինիս արարիս³⁸⁷, ոչ եթէ զանդամոց ինչ հատանելն ասիցէ. քաւ լիցի, այլ՝ խորհուրդս չարս բառնալ ի մտացն, զի որ զանդամսն հատանեն եւ դատապարտս եւս գտանիցին եւ կարի եւս յիրակի, զի սպանողի գործ է այնպիսին, զի այդպիսի յանդձնութիւն զԱստուծոյ արարչութիւն խոտելոյ տան պատճառս³⁸⁸ եւ զմանիքեցոց բերանս բանան եւ ի կոպապաշտիցն ծայրակտորութեանս յանդձնին, զի

զանդամս հատանել դիւաց գործ է եւ սատանայի նենգութեան ի սկզբանէ, զի զԱստուծոյ գործն խոտեաց այնպիսին, եւ զայնպիսին զկենդանի անդամսն ապականեսցէ եւ ոչ՝ կամացն, այլ բնութեան համարեցին զամենայն վնասն: Եւ այսպէս աներկիւղ մեղանչն ի վնասակարսն եւ կրկին մեղանչն զկենդանի անդամսն խափանելով եւ զկամաց ցանկութեան բարեացն արգելուն: Չայնպիսի օրէնս սատանայ եղ, եւ ամենայն ուստեք զտուեալն յԱստուծոյ զազատութիւն ապական սատանայ եւ հաւանեցուցանէ, թէ բնական են չարիքն, եւ բազում աստի սերմանէ չարիք կրօնից ոչ յայտնի ինչ, քանզի այս այսպիսի են նենգութիւնք սատանայի: Վասն որոյ աղաչեմ փախչել յայնմ անօրէնութենէ, զի ցանկութիւն չլինի ինչ այնու մեղմագոյն, այլ՝ կարի սաստիկ, քանզի այլուստ ունի զաղբիւր սերմանն ի մեզ, եւ այլուստ յառնեն անիք ցանկութեան, ոմանք յուղղոյն ասեն եւ այլք³⁸⁹ ի միջոյն ասեն բուսանիլ ցանկութեան: Իսկ եւ ոչ ուստեք ասեմ, բայց միայն՝ ի լլտի կամացն եւ ի լոյծ եւ ի մեղկ խորհրդոցն, եւ եթէ նա ցածնուցու ի բնական շարժմանցն եւ ոչ վնաս ինչ կարէ լինել, զի որ ի մարդկանէ են ներքինացեալ, ընդ վայր է, եթէ ոչ միտքն ցածնուցուն³⁹⁰: Եւ արդ, եթէ Յոհան ասէ, թէ փախիցուք յայնպիսի չար անստ, դուք զիա՛րոյ յառաջնորդական կարգի կացուցանեք զչարաչար անստացեալսն եւ զկիսայրսն: Ուրեմն, վկայեք անձանց, թէ ազատութեամբ ոչ կարեք պահել սրբութիւն, զբնութիւն հատանեք, զի կապեալ բնութեան ի հարկէ կրից է զանընդունելի անխառնութիւն մարմնոյն, հոգուով միշտ պոռնկեցի, զի առաքեալ ասէ, զի եղիցի կոյսն Սուրբ Հոգով նախ եւ ապա՝ մարմնով, զի ոգի անստացեալ զմարմինն ոչ կարէ սրբել, զի Տէրն օգանկացողն չարի ի սրտին ասաց շնալ եւ ոչ՝ մարմնով, զի մարմնով շնալն ոչ դիւրին է, զի ի բազում պատճառաց լինի խափանումն, իսկ մտօք միշտ անխափան պոռնկի ի տուէ եւ ի զիշերի, զի թէ մարմինն գործի ոգոյն է, յորժամ ոգին սուրբ իցէ, ի հարկէ եւ մարմինն լինի սուրբ, զի ոչ կարէ ի վերայ իշխանի մաքուր մտացն յայտնել: Իսկ որոյ միտք եւ խորհուրդք պիղծ են, նորուն գործ ոչ կարէ սուրբ լինել, զի ոչ եթէ մերձենալն առ կին պղծ զմարդն, ապա թէ ոչ եւ ամուսնացեալքն պիղծ են, այլ՝ չար կամքն, որ արտաքոյ օրինացն ի շնութեան մտաբերեն: Ապա ուրեմն, որք զրկեալ են ի շնորհացն Աստուծոյ եւ ոչ կարեն ազատութեամբ պահել զսրբութիւն, ի հարկէ կապեն զբնութիւն եւ բնութեամբ ակամայ կրեն զանօգուտսն, որք ոչ վարձուց, այլ դատապարտութեան են արժանի³⁸⁷ ըստ անպիղծ կրօնից իրենացն, զի կամաւորն պահանջի ի մենք սրբութիւն ըստ ազատութեան մտացն, որ վասն Աստուծոյ կրէ, եւ ոչ՝ ի հարկէ բռնադատեալ: Եւ արդ զո՞ր ասացից կամ զո՞ր թողից զմտահաճն ձեր բազմադիմի օրէնս արտաքոյ օրինացն Ջրիստոսի, զի որպէս փոխեցէք զբնութիւն արանց ի կարգ կանանց, թեպէտ եւ ոչ ճշմարտութեամբ, զի հանեք յայսմանէ եւ ոչ կարացիք հատանել այնմ, սոյնպէս փոխեցէք եւ զձեւ կանանց յարս՝ զարդարելով զզուովս արանց զիսակօք, զօրէն կնատ կանանց զարդու, զորս աղար-

ա Սատոբ. ժԹ 12
բ Հմմտ. Եսայի ԼԹ 7:

տեալ³⁸⁸ ի բաց հան է յեկեղեցոյ սուրբ առաքեալն՝ ասելով, «Այր էթ գիսալոր է, անարգանք են նմա, բայց կին էթ գիսալոր է, փառք են նմա, զի գէսք փոխանակ զգեստու տունեալ են նմա³⁸⁹»: Եւ արդ, էթ փոխիցեք զգարոյ զլիսոյ կանանց ի զուլս արանց, պարտ էր զնոցայն զերծուլ, եւ էթ ոչ գիտեք զպատճառ գիսոյ կանանց, ուսիք զառաքելոյ³⁸⁹, զի գէսք սգոյ նշանակիչք են: Առաքեալ³⁹⁰ ասէ, «Աղամ ոչ մեղաւ, այլ՝ Եայ, ապա ուրեմն՝ նմա պատշաճի կերպարանք սգոյ եւ ոչ՝ առն, որ ոչն մեղաւ: Եւ արդ, էթ փոխեցեք զկերպարանս սգոյ յարս, դարձեալ ասէ առաքեալ, թէ այր, որ ծածկեալ ունի զզուլս իւր³⁹¹ գիսօք, յամօթ առնէ զզուլսն իւր, զի պատկեր եւ փառք Աստուծոյ է: Եւ զհա՞րոյ մարթի զպատկեր Աստուծոյ, որ փառօք զարդարեալ է, սգով եւ կանացի գիսօք ծածկել: Դարձեալ առ այնպիսիսն, որք հակառակութեամբ ոչ կամեցան զհին սովորութեան իւրեանց թողուլ³⁹², էթ ոչ կամիցի հակառակել եւ ոչ թողուլ զհեթանոսական հին սովորութիւն, մեք չունիմք այսպիսի սովորութիւն, եւ ոչ՝ Եկեղեցիք Աստուծոյ: Ապա ուրեմն՝ օտար է Եկեղեցոյ այդպիսի կրօնք, այլ հեթանոսաց է այդպիսի սովորութիւն եւ շնականաց կրօնք, որք ի ժամ վարդապետութեան շնականք իմաստատրք ծածկելն զզուլսս³⁹³ իւրեանց^{70*}:

ՎԱՍՆ ՊԱՏԿԵՐԱՊԱՇԽՈՅ³⁹⁴

Դարձեալ ասացից սուղ ինչ բան յաղագս պատկերապաշտաման պատկերաց, թէ ուստի ընկալեալ զայդպիսի պաշտօն, ոչ ահա սկիզբն կոռապաշտութեան, դոյն իսկ եղեւ, զի առաջինն ոչ վասն պաշտաման ստեղծին, այլ՝ վասն յիշատակի տարածամ մանկանց մեռելոց, զորս ի պոռնկութենէն ծնան: Եւ տարակարծեալ կեանք յաղագս անօրէն ծնողեանն եւ ծնողացն առ գութ մանկանն³⁹⁵ զմանութիւն տրուպ հասակին եւ կերպարանացն նկարագրեցին՝ առաջի աչաց միշտ նկատելով զմանուկն: Եւ սուտակասպասուց մեծարելով յաղագս ծնողացն անործակի եւ առ սակաւ սակաւ ընդ երկարեալ յետոյ ի տգիտացն ի պաշտօն առաւ, զոր բազում քանիք Աստուած խափանեաց պատժիւք³⁹⁶ օրինացն եւ պատուէր տալով, թէ՛ մի՛ արասցես նմանութիւն զինչ եւ իցէ պատկերի³⁹⁷, եւ Եսայի³⁹⁷ մարգարէի ասէ Աստուած, «Ո՛ւմ նմանեցուցեք զիս, մի՞թէ ի հիւսանց ճարտարաց պատկերի նմանեցայց³⁹⁸»: Եւ ահա ոչ ունիմք³⁹⁸ վկայութիւն մարգարէիցն՝ պատկերի երկիրպագանել եւ ոչ յառաքելոցն, բայց միայն՝ Խաչին, ապա թէ ոչ, ցուցեք մարգարէիցն վկայութիւն, թէ ով հրամայեաց երկիրպագել պատկերի, որպէս Խաչին ունիմք վկայութիւն բազում յօրինաց եւ ի մարգարէից, բայց վասն պատկերի երկիրպագութեան՝ ոչ ուստեք կարեք

գտանել վկայութիւն: Եւ զհա՞րոյ զպատճառս զայթազողութեան, զոր Աստուած հրաժարեցոյց երկրպագել: Դարձեալ ի պաշտօն առեք, ապա էթ սիցես, թէ՛ ոչ պաշտեմ, այլ՝ պատուեմ, այդ գիտութիւն ոչ ամենեցուն է, այլ՝ սակաւուց, իսկ անմարք³⁹⁹ եւ տգեռք՝ ի պատուելն քո պաշտելի եւ երկրպագելի համարին: Եւ այսպիսոյ մտօք երկրպագելն ոչ ահա կոռապաշտութիւն համարեալ է, ո՞չ ուսար յառաքելոյ, որ յանդիմանէ զունողսն գիտութիւն եւ բազմեալ ի մեհեանս: Ահաանիկ, թէպէտ եւ ինքեանք ոչ վնասին, այլ զտկարս զայթազողեցանեին եւ այնպէս ի Ջրիստոս մեղանչէին: Եւ դու պատուելովդ պատճառս տաս տգիտաց ի կոռապաշտութիւն անկանել, զի պաշտելի եւ երկրպագելի յարարածս միայն Խաչն է վկայութեամբ մարգարէիցն: Ջի թէ պատկերն երկրպագելի էր, ընդէ՞ր ոչ մի ի մարգարէիցն վկայեաց ոք, քանզի մեք զԱստուած պաշտելի ի մարգարէիցն ծանեաց եւ զՋրիստոս Աստուած եւ Որդի Աստուծոյ ի վկայութենէ մարգարէիցն ծանեաց⁴⁰⁰ եւ զԽաչն պաշտելի ի նոցուց ուսաց: Եւ էթ պատկերքդ եւս պաշտելի էր, ընդէ՞ր ոչ ծանուցին մեզ մարգարէն, որ զամենայն ինչ ծանուցին մեզ ի յայտնութենէ Հոգոյն, այլ մեք զԱստուած, որ ի մարգարէիցն ոչ վկայեցաւ, ոչ պաշտեմք, թող թէ զպատկերս: Իսկ արդ, էթ սսիցես, եթէ Ջրիստոսի պատկերին երկիր ոչ պագանեմ, ասացից առ այդ՝ եւ զՋրիստոս կենդանի պատկեր միշտ ի Խաչին խոստովանիմ, որպէս եւ ուսայ ի մարգարէիցն, Որում երկիր պագանեմ: Եւ զհարոյ մարթի զկենդանի պատկերն ի Խաչին բեւեռեալ թողուլ եւ նմանութեան լոկոյ, որ ի ճարտարաց նկարեցաւ, այնմ երկիր պագանել: Եւ արդ, ո՞վ ոք, զթագաւոր կենդանի տեսել յաթոռ փառաց նստեալ, թողուլ զայն եւ մեռեալ պատկերի, որ ի մարդկանէ նմանագրեալ, այնմ երկիր պագանից:

Այլ մեք նկարագրեմք զպատկեր Ջրիստոսի եւ զառաքելոց եւ զմարգարէից եւ հայեցեալ տեսանեմք եւ պատուեմք, այլ ոչ հրամայեմք տխմարաց եւ տգիտաց ժողովորոց առաւել, քան զչափն, պատիւ եւ պաշտօն մատուցանել, զի մի տգիտութեամբ զայթազողեալ ի կոռապաշտութիւն անկանիցին⁴⁰¹: Այլ էթ զայս պատճառես, էթ տօնել յիշատակ մարտիրոսի եւ պատուել զպատկեր նորա բարեխօս ունիմք առ Աստուած, այդ իսկ են յետին տգիտութիւն, զի մեք գիտեմք զմարտիրոսքն կենդանիք եւ անմահացեալք եւ մեր առ Աստուած, որ եւ բարեխօս են մեր: Որպէս եւ աստուածաբան ասէ, թէ՛ հաւատամք զոգիսն արձակել ի կապարանէ մարմնոյս, եւ առաւել ի սգաստութեան են մերձ առ Աստուած, որ եւ բարեխօս իսկ են վասն մեր: Արդ, զկենդանի պատկերսն, որ մերձ առ Աստուած են, թողեալ⁴⁰² զանբարբառ պատկերս ունիք բարեխօս: Գիտեմ եւ զժողովորդականսղ մանաւանդ, թէ զգլխաւորս իսկ, որ առաւել, քան զԽաչն եւ զԵկեղեցի, պատուեն եւ պաշտեն զպատկերս եւ շրջեցուցանեն առաւել պատուով, քան զԽաչն եւ զայթազողին յայնմիկ: Եւ դուք ոչ զգուշացուցանեք, այլ առաւել յորդորեք պատկերապաշտ լինել, եւ համարձակութիւնդ ձեր յայտ գայթազողութիւն լինի տկարաց: Եւ այս առաւել, քան զչափսկ⁴⁰³ պատուելով,

ա Ա Կորնթ. ԺԱ 15
բ Ելք Ի 4
գ Եսայի ԽԶ 5

զմիտս տկարացն զվճեցուցեալ ի Ջրիստոս մեղանչեք եւ զայթազեցուցանեք զտգետս, վասն որոյ Ջրիստոս մեռաւ: Եւ արդ, բաւական լիցի այս՝ առ ի յանդիմանութիւն տգիտաց եւ խրատ իմաստնոց:

ՎԱՍՆ ԺՈՂՈՎՈՅՆ ԶԱՂԿԵՂՈՒՆԻՔ⁴⁰⁴

Այլեւ եւս ոմանք, որք տգիտաբար հակառակիցն եւ ասեք, թէ հայք միայն ոչ ընկալան զժողովն Ջաղկեղոսի⁴⁰⁵ վասն նախանձու հակառակութեան, վասն ոչ զոք կոչելոյ ի նոցանէ ի ժողովն Ջաղկեղոսի, եւ զայս ոչ գիտեն, եթէ հաւատս⁴⁰⁶, զոր հաստատեցին, ոչ կամաւ հաւանութեամբ, որպէս օրէն էր ժողովոց սիրով եւ միաբանութեամբ ասեմից հաստատել զճշմարտութիւն հաւատոյն, եթէ ուղիղ հանդիպի, այլ բռնութեամբ հարկ արարին, զի որ ոչ հաւանեսցի չար ժողովոյն, ի բաց կացցէ ի իշխանութենէն, որպէս հրեայնս հարկ եղեալ, եթէ ոք հաւատասցէ Ջրիստոսի, ի բաց կացցէ ի ժողովորդենէն: Եւ արդ, եթէ զճշմարիտն հաստատեցին հաւատ, զի՛նչ պիտոյ էր բռնութեամբ թագաւորին Սարկիանոսի հաստատել զդաւանութիւն հաւատոյն այն, որ անդէն վաղվաղակի սատակումն ընկալաւ ի հրեշտակէն աներեւոյթ, որով հատեալ ի ներքոյ զպարանոցն⁴⁰⁷ վասն չարաչար բռնութեան: Եւ այլ թագաւորք, որ զկնի բռնութեամբ հաստատեցին այնոցիկ միայն, որ ըստ իւրեանց իշխանութեամբն էին եւ ոչ՝ այլ ազգս եւ մինչ ի Յուստիանոսի ժամանակս Երուսաղէմ ոչ ընկալաւ զնոցայն հաւատս: Իսկ Յուստիանոս բազում բռնութիւն հասուցեալ եւ ոչ կարացեալ դարձուցանել զնոսայն յուղիղ հաւատոյն: Ահա քաջայայտ⁴⁰⁸ է, զի յայլ ազգս, որ ոչ ընդ նոյն իշխանութեամբ են, ոչ ընկալան զհաւատն Ջաղկեղոսի, զորս յայտ ցուցից, թէ որչափ զաւանդ են, որ ընդ մեզ են եւ ոչ ընդունին զնոցայն հաւատ մինչեւ ցայսօր: Նաեւ որ ընդ նոցա իշխանութեամբ են, ո՛չ ահա բազում այն են, որ ոչ զնոցայն, այլ մերս ունին հաւատ, եւ տե՛ս, որչափ եպիսկոպոսունք կան ի Մեջերկրեայսոյ, յԱսիայ եւ ի Գամիրս եւ ի Բուֆանիա⁴⁰⁹ եւ ի Գաղատիա եւ ի յառանձնակ Ասիա եւ ի Լիւստրիայ ի Կիլիկիա եւ ի Տարսուս եւ ի Միջագետս եւ ի Փոնդիայ եւ բոլոր յամենայն Ասորիք ընդ մերով իշխանութեամբ ի Գամիրս եւ ի Գանգրա եւ ի մերձ ի Պոնդոս եւ յայնկոյս՝ ի Թարսիս ի Մակեդոնիա եւ որք միանգամ ընդ ձերով իշխանութեամբ են, ո՛չ ահա բազում եպիսկոպոսունք, ի հայոց ձեռնադրեալ, հաստատուն կան ի ճշմարտութեան հաւատս՝ ոչ թիւրեալ յերից սուրբ ժողովոյն՝ ի Լիկիայն, ի Կոստանդնուպոլսին եւ յեփեսոսիս եւ ի սրբոյն Գրիգորի սահմանեալ հաւատս: Եւ զայդ ամենայն զաւանդս եպիսկոպոսունք ունիմք հնազանդութիւն աթոռ սրբոյն Գրիգորի: Եւ ի վերայ այսոր ունիմք եւ զայլ ազգս բազումս ի հաւատս երից սուրբ ժողովոյն, որպէս մեք, եւ նզովեն զժողովն Ջաղկեղոսի ընդ մեզ:

Եւ արդ յայտ ցուցից^{71*}, թէ ոչք են, որք ոչ ընդունին զհաւատն Ջաղկեղոսի, նախ Հռովմ⁴¹⁰ թագաւորանիտ քաղաքն, որք նզովեն զժողովն Մարկիոնի եւ որ զքուր եւ զխմոր ի սուրբ խորհուրդն խառնեն, եւ

բոլոր ամենայն յիտալիա եւ Գաղատիա եւ Սարդովնիկէ մեծ կղզին եւ Սիկիլիա եւ Սպանիա ի մուսս արեւու եւ մեծ Արիպիէ եւ Գերմանիա եւ Ատտիկէ եւ Ելլադա եւ այլք բազումք, որք ի մտից կան Մակեդոնիա: Իսկ ի կողմն⁴¹¹ հարաւոյ, յայնկոյս Յունաց ծովուն, նախ՝ Եգիպտոս, յորում են գաւառք ԽԱ (41), եւ Աղեքսանդրիա ընկալեալ երից սուրբ ժողովոյն զուղիղ դաւանութիւն հաւատոյն⁴¹² ընդ մեզ եւ ի նոյն կան հաստատուն՝ ոչ ընկալեալ զժողովն Ջաղկեղոսի եւ Ափրիկեա, որ ունի գաւառս ԽԲ (42), յորում է մայրաքաղաքն Կարկեղոն: Եւ սոքին նոյն հաստատեալ հաւատս ոչ ընկալեալ զժողովն Ջաղկեղոսի: Եւ Մաւրիտանիա մինչեւ ի մուսս արեւու հանդերձ բազում գաւառք, որ ունի զմայրաքաղաքն Տիւզանիա, եւ սոքին ի նոյն հաստատեալ հաւատս ոչ միաբանին ընդ ձեզ: Եւ Վերին Թեբաիթ մինչեւ ցլեանն Լուսնի եւ ներքին Թեբաիթ բազում գաւառք զնոյնս ունին հաւատ: Եւ Եթովպիա մեծ եւ փոքր մինչեւ ցծովն Հնդկաց ի նոյն հաստատեալ հաւատս: Եւ Երջանիկ Արաբիա, որ կայ ի մէջ երկձեղ կարմիր ծովուն, եւ Ապառաժն Արաբիա: Եւ այսոցիկ ամենեքեանք՝ զմի եւ զնոյն ունելով հաւատս ընդ մեզ՝ հաստատեալ յերից սուրբ ժողովոյն: Եւ այսքան ամենայն, որոշեալք ի ձեւք, ոչ ընդունին զհաւատս ձեր, բայց միայն որք ընդ իշխանութեամբ ձեր են, զորս ընդ հարկի բռնութեամբ որոշեցիք յառաջին հաւատոյն եւ ի Ջաղկեղոսի յերկաբնակ հաւատս հաստատեցիք: Եւ արդ, զայս ամենայն գաւառսն, զորս գրեցաք եւ այլս բազումս որոշեալ ի ձեւք ոչ կարեք ցուցանել, եթէ զրով ընկալան ի ձեւք զերկաբնակ դաւանութիւն, եւ ոչ յեպիսկոպոսաց գաւառացս յայսցանէ ցուցանել կարեք զալ ի ժողովն Ջաղկեղոսի^{72*}:

ՎԱՍՆ ԲԱԺԱՆԱՆՆ ԿՐԱԾ⁴¹³

Իսկ զինչ ասացից վասն վրաց որոշելոյն ի մերոյ հաւատոյն եւ ի ձեւք ոչ ընկալեալ Ծ (100) ամ ընդ մեզ նզովեցին զժողովն Ջաղկեղոսի, եւ մինչեւ ժողովեցան հայք ի Դուին եւ ի Մանազկերտ եւ որոշեցին զհաւատն Ջաղկեղոսի եւ հաստատեցին զնոյն հաւատ, զոր ընկալան ի սրբոյն Գրիգորիոսէ եւ յերից սուրբ ժողովոյն, ընդ մեզ էր եւ եպիսկոպոսապետն Սցիւթիայի Գաբրիէլ Խաղաղացի⁴¹⁴:

Եւ այսչափ ընդ մեզ միաբանեալ՝ յետոյ որոշեցան ի մեւք, մինչ վախճանեցաւ Գաբրիէլ Խաղաղացին: Եւ կացուցին ի տեղի նորա ԳԿիրիոն ոմն, որ ունէր զսերմն Ջաղկեղոսական⁴¹⁵ հերձուածոցն ի գաղտնի եւ վասն զահեթիցութեան ախտացեալ եւ զչարչարեալ վասն վեհագոյն դնելոյ, քան զնոյն⁴¹⁶ զԱղուանիցն եւ զՍիւնացն⁴¹⁷ աթոռակալութիւն որոշեցաւ ի մեւք յաւուրս Աբրահամու հայոց կաթողիկոսի եւ կոչեցեալ միանգամ եւ երկիցս ոչ հնազանդեցաւ: Եւ ապա առաքեաց զորան եպիսկոպոսն Պետրոս, զի թէ ոչ հասանեսցի հնազանդեալ, լուծցի ի կարգէն, եւ նորա եկեալ ոչ կարացեալ հաւանեցուցանել, կամեցաւ լուծանել ի կարգէն: Իսկ նա, իւրով կամաւ մերկացեալ ի շնորհացն, տայր ցնա զգետս հայրապետութեան

եւ ընդդէմ մեր փոխարկեալ զձեւ կարգին յետս ընդդէմ դարձուցեալ զամենայն զկերպս եւ օտարաձէ՛⁴¹⁸ զգեցեալ: Եւ Պետրոսի անուէր տանէր առ հայրապետն Աբրահամ, իսկ Կիրիոն առաջակս առաքեալ զկնի Նորս սպանին զնա եւ հասեալ ի Կանգուարս, քարկոծ⁴¹⁹ արարին զՊետրոս: Եւ այսպէս արինապարտ եղեալ դարձաւ ի հաւատն Զաղկեդոնի, զորս հարիւր ամ ընդ մեզ հոմնեալ նզովեցին: Եւ դարձեալ ի Նոյն փոխած վերստին դարձան: Այս են պատճառք վրաց որոշելոյն ի մեջ:

Ի ՅԱՂՈՒՍՆԻՑ ՊԱՏՈՒԹԵՆԷՆ⁴²⁰ 73*

Քառասներորդ ամ էր թուականութեան⁴²¹ հոռոմոց, յորժամ լուսաւորեցան հայք ի հաւատս եւ աղուանից լուսաւորութեան Ս եւ Հ (270) ամ յառաջ յետ Ծ եւ Հ (170) ամին լսլոյ հաւատալոյն հայոց յաղագս տիեզերակործան ժողովոյն Զաղկեդոնի, եղև հանդէս ժողովոյ ի ժամանակս Բաբգէնի հայոց կաթողիկոսի: Յոյնք եւ ամենայն Իտալիա, հայք եւ աղուանք եւ վիրք միաբանեալ նզովեցին զչարափառ ժողովոյն Զաղկեդոնի եւ գտումարն Լեւոնի հրամանաւ բարեպաշտ թագաւորացն հոռոմոց՝ Ջենոնի եւ Անաստասայ: Եւ յետ 2Է (87) ամի անցելոյ ի ժամանակս Աբրահամու հայոց կաթողիկոսի բաժանեցան վիրք ի հայոց միաբանութենէ ի ձեռն անիծելոյն Կիրիոնի, այլեւ՝ յոյնք եւ Իտալիա ընդ սոսա: Եւ աղուանք ոչ քակտեցան յԱղղափառութենէ եւ ի միաբանութենէ հայոց, զորոյ ի շրջաբերական թղթին վասն Կիրիոնի դիմադարձութեան⁴²² Աբրահամ զամբաստանականսն վասն Նորա գրէ յաղագս ամենայն ի բաց կտրել⁴²³ սրով Հոգւոյն: Եւ Նաեւ յԱղուանս գրեաց եւ նզովել արտաքսեցաւ Կիրիոն:

ՊԱՏՃԱՌ ԲԱԺԱՆՄԱՆՆ ԿՐԱԾ^{74*}

Ասացին յոյնք ընդ հայս, թէ կարգաւորեաց Աստուած զԵկեղեցի Թ (9) դաս ընդ երկնայնոցն⁴²⁴ նմանութեան: Պատրիարք, որ է հայրապետն⁴²⁵ եւ արքեպիսկոպոսն, որ եպիսկոպոսապետ կոչի, եւ մետրապօլիտ եւ եպիսկոպոսք եւ քահանայք, սարկաւագունք կեսսարկաւագ⁴²⁶, ընթերցողք եւ փսաղոս: Այս ամենայն միաբանեալ ապա կարեն ձեռնադրել զհարապետն, եւ հայրապետն՝ զամենեսեան: Արդ, եթէ ողջամտութեան հաւատոյն էք, խոստովան եղերուք, թէ ով է պատրիարքն ձեր, զի չորք միայն կացին ի վերայ երկրի. Աղեքսանդրին՝ Սարկոսի աթոռն, Անտիոքայն՝ Մատթոսին, Հռոմայն՝ Ղուկասուն, Եփեսոսին՝ յԱսիա, Յոհաննուսն՝ ըստ չորեքկերպեան կենդանեացն, ըստ չորեքանկեան տիեզերացս, ըստ քառավտակ գետոցն Աղենայ⁴²⁷, ըստ չորից Աւետարանացն, ըստ չորից մովսիսական օրինացն, զի երկրորդումն օրինացն որիշ համարի եւ մեք ամենեցուն հնազանդ եմք, հնազանդեցարուք միում ի Նոցանէ կամ ամենեցուն, որ միահաւատ լինինք, քանզի ձեր ի Կեսարիա եպիսկոպոսապետն միայն ձեռնադրեցաւ սուրբն Գրիգոր եւ որք յետ Նորա մինչեւ ցայսօր: Ապա թէ այլ ոք Եկեղեցի ուղղափառ էք զատ ի յայսցանէ ցուցէք եւ զպատրի-

արքն⁴²⁸ ձեր, ընդ որով դասի արքեպիսկոպոսապետն, որ մինչեւ ցայսօր ընդ մեզ է, ապա թէ պատրիարք ոչ ունիք եւ բաւանակ զայլ կղերս Եկեղեցոյ յայտնի ասեն՝ խոտորեալ հերձուածող էք ընդ Արիոսս եւ ընդ Խուծաստանս եւ ընդ այլ չարափառս: Այլ թպէտ յամենայն պատասխանիս գորաւոր էին ընդդէմ յարակիր ճարտարացն յունաց, որ վստահանային ի սուր լեզուս հելլենական յորդաբանութեամբն, այլ այնուիկ անպատասխանիք եւ պարտեալ լինէին հայք, զի այդպիսի դպրութեամբ վարէր Եկեղեցի: Իսկ թագաւորեալ Յուստիանոս փոխեաց զնշխարս Յոհաննուս ի Կոստանդնուպօլիս եւ հաստատեաց անդ աթոռ հայրապետական, եւ բուն աթոռն մնայ յԵփեսոս: Նոյնպէս զՄատթոսին փոխեաց յԱնտիոքայ յերուսաղէմ, ասէ, վասնզի քաղաք մեծի արքային է, եւ բունն մնայ յԱնտիոք: Յանժամ շարժեցան ամենայն մեծամիտք եւ, ուր առաքեալ էր վախճանեալ, զամենեցուն աթոռ պատրիարքի խոստովանեցին: Աստուանօր ապա մերոյս բերաւ բան ի բերան յետ զկարգ Նոցա դնելոյն եւ զհայք, պարսիկք եւ յոյնք բաժանեալ էին եւ տէր Սովսէտ էր յաթոռ սրբոյն Գրիգորի ի Ղուկն եւ ի կողմն յունաց հակառակ նմա Նատուցին յաթոռ զՅոհան ոմն մերձ առ Նա: Իսկ զյերկուանալն հայրապետութեան խորհեցին տեսքն Սիւնեաց եւ ոչ հաւանեցան ընդ միօք յերկուցն հրամանաւ եպիսկոպոսին իւրեանց առաքիւնոյն Պետրոսի, որ հասեալ ի վախճան պատուէր ետ վիճակին իւրում անուկ զձեռնադրութիւն յԱղուանս, եւ զմիտունն օրինութեան մինչեւ միասցի աթոռ սրբոյն Գրիգորի, վասն այնորիկ ձեռնադրեցաւ Կրթանէս եպիսկոպոսութիւն Սիւնեաց ի Ջաքարիայ սուրբ հայրապետէն Աղուանից ընդ նմին եւ զհողն⁴²⁹ օծութեան անուիւն ամ յամէ յԱղուանից, մինչեւ բարձաւ հակառակութիւն եւ միապետեաց Աբրահամ զհայրապետական աթոռն: Եւ սակս Թ (9) դասակարգութեան զխաւորք Եկեղեցական անձնաւաճ կամօք ըստ նպերտ բարուց Հայաստանեայցն կարգն զԱբրահամ պատրիարք եւ զԱղուանիցն արքեպիսկոպոս⁴³⁰ եւ զվրացն մետրապօլիտ խեռեցաւ վրացն, որում Կիրիոն⁴³¹ կոչէին, եւ զհակառակութեան բերէր վճիռ: Իսկ հայրապետն Աբրահամ ասէր լինել յառաջահաւատ⁴³², քան զՎիրս, զԱղուանս, եւ Նոցա անկ է եպիսկոպոսապետութիւն: Յայս մաքառմանէ եւ ի խնդիր ուղղափառութեան հաւատոյ, դարձան վիրք եւ եղեն զաղկեդոնիկ: Իսկ ի յունական գորավարացն զգոռել զնա խնդրել զգահերիցութիւն ի վերայ Աղուանից, որում ոչ հաւանել Աղուանից զայլ ոմն երեւեցուցին կանխաւ առաքեալ եկեալ ի յաշխարհն Աղուանից եղիշա անուս յաշակերտացն Տեան, քարոզել անդ եւ Եկեղեցիս շինել Նախկին, քան ի հայս առաքին մայր Եկեղեցեացն արեւելեացն Գիսու Եկեղեցին: Նորին հիմնադրեալ դարձան ի Հայոց առ ինքեանս չինել ընդ ումեք իշխանութեամբ: Ահա հայք վասն մեծաբանութեան յունաց, որ փոքր կացուցանել քանային զկայս հանգստեան Թադէոսի առաքելոյն չունել եպիսկոպոսապետ եւ մետրապօլիտ, խորհեցան անել մետրապօլիտ զմարդապետականն եպիսկոպոս տալ նմա Խաչ ի պատիւ մերոյն եւ ոչ անել ձեռնադրութիւն Խաչի,

եւ նորա խնդրել եպիսկոպոս երկուս կամ երիս լինել ընդ իւր, որում ոչ հաւանեալ գլխաւորացն երկուցեալ՝ թէ միգուցէ արդեօք այլ իմն գունակ բաժանումն լինիցի միապետել Աթոռոյն: Ապա տեսանելով միշտ աստուած-երկիւղս⁴³³ եւ հլուս եւ հաւանս գտեարսն Սիւնեաց եւ զկղերս Եկեղեցեացն քաջ ուսմունս եւ ուղղափառս յամենայնի նոցա ետուն զպատիւ լի-նել մետրապոլիտ Հայոց խաչանիշ մեծարանօք եւ ոչ ժողել յիրս ինչ, եւ ոչ քարոզել եպիսկոպոսապետ զհայրապետն եւ զայլ աշխարհի գառաջին սովորութիւն իւրեանց թողին, զի մի՛ ամբոյս ինչ լինիցի: Վասն այնորիկ չքարոզեն եպիսկոպոսապետ Սիւնիք եւ ոչ գրոյն պատասխան արկին Հա-յոց, զի եթէ քարոզելի էր եւ գրելի էր, բայց ոչ քարոզելն մեծութիւն է, որ-պէս զոչ գրելն, եւ զԽաչ առաջի ունել ի փառս տերունեան է, եւ անուն լոկ Խաչին եւ քարոզովն է բնաւորեալ յիշատակ ոչ ուրուք ընդ նովաւ եղելոյ: Այսպէս զԵկեղեցին զինն դասս եւ տերունիք ի Սիւնիք հոգեւոր տեր գրին եւ նոքա ի ծառայէ: Ապա տեսուն Եղիայի խակագործութիւն յիրիցու վանս, յորժամ ի յԱղուանս երթայր, սակս այնր ոչ գրեցին ի ծառայէ, արգելին եւ նոքա զհոգեւորն: Այդպէս ստուգութիւն իրացոյ:

ՎԱՍՆ ՉՈՐԻՑ ԱՅՈՒՈՑՆ

Այլ վասն այնր, զի ասեն յոյնք, եթէ հայք ոչ են ի չորից արթոնցն, արդար են, զի առաջին արթոնն Մատթոսի՛ յերուսաղէմ, իսկ երկրորդն՛ Մարկոսի՛ յԱլեքսանդր, իսկ երրորդն՛ Ղուկայ՛ յԱնտիոք, իսկ չորրորդն՛ Յոհաննու՛ յԵփեսոս, զոր այժմ ունի Կոնստանդինուպոլիս, ուր հարիւր եւ յիսունքն ժողովեցան յաղագս հոգեմարտին յաւուրս Թեոդոսի Մեծի, որպէս պատմէ Սոկրատես^{434 75}: Բայց տեսցուք, թէ իցէ այլ հայրապետութիւն ի ներքոյ երկնից, բայց ի չորիցն, թէ չիցեն: Ահաւանիկ Հռովմ ոչ է ի չորիցն, բայց վասն Պողոսի եւ Պետրոսի անդ լինելոյ լինի հայրապետու-թիւն ի Հռովմ: Եւ հնդիկք ոչ են ի չորիցն, բայց վասն Թովմայի անդր լի-նելոյ ունին եւ նոքա հայրապետութիւն առանձին: Ասի եւ Ծենաստան աշ-խարհին, թէ ունին հայրապետութիւն առանձինն վասն միոյ առաքելոյ անդր լինելոյ, թէ Շմաւոն Նախանձայոյ⁴³⁵, թէ այլ ոք, բայց կարծեմ, թէ եւ Յակոբոս Ալփեան քարոզ լեալ Սպանիա մեծի եւ քիւրսատացոցն⁴³⁶, ունին եւ նոքա հայրապետութիւն առանձին: Այսպէս եւ մեք՝ Հայաստա-նեայքս, ընդ Հռովմայ եւ ընդ արեւելայ հնդկաց եւ ընդ այլոց, որ ոչ են ի չորիցն, ունիմք մեծ հայրապետութիւն վասն երկուց գլխաւորաց առաքելոց աստ կատարելոյ զընթացս իւրեանց: Նախ՝ Թադէոս, որ էր ընկեր Պետրո-սի եւ որդոցն Ջեբեղեայ⁴³⁷ եւ զանուանն փոփոխումն ընդ նոսին ընկալաւ ի Ջրիստոս: Ջեբեղեայ, որ է Թադէոս՝ եղեւ, եւ, որպէս պատմէ Աւետարանն Մատթոսի, եւ Մարկոսի, եւ զկնի նորա Բարդուղիմէոս, որ է նա մի էր

յերկոտասանիցն: Եւ յաշխարհիս Հայաստանեայց կատարեցին զընթացս առաքինութեան մանաւանդ, զի նախքան զամենայն աշխարիս ընտրեցաւ արքայն հայոց ամենայն հաւատովք ի Ջրիստոս, մինչդեռ յաշխարհի էր յառաջ, քան զամենայն հեթանոսս խոստացաւ Ջրիստոս արքային մերոյ ա-ռաքել զմի յաշակերտաց Իրոց առ նա, եւ միոյ փոխանակ երկուսս առա-քեաց:

Արդ, թէ որ արտաքոյ չորիցն են, խոտելիք են, եղիցի խոտելի եւ մերս ընդ Հռովմայ, ընդ հնդկաց եւ ընդ այլոցն⁴³⁸, որք ոչ են ի թուոյ չորիցն: Իսկ եթէ ամբարշտութիւն է արհամարիել զհայրապետութիւն Հռով-մայ եւ հնդկաց, զի առաքելական անուն ունին, ապա առաւել ամբարշտու-թիւն է արհամարիել եւ զմեր հայրապետութիւնս, զի յառաջ, քան զամե-նայն յաշխարիս երկուս առաքեալ զարդարեալ ի Հոգւոյն Սրբոյ: Բայց, աղէ, տեսցուք, թէ որ ազգ այնպիսի աստուածային սքանչելիք եղեն, որպէս առ մեզ: Ջի ահա յերկնից եղեւ կոչումն մեծին Տրդատայ եւ ամենայն Հայաս-տանեայցս, որպէս եւ՝ մեծին Պողոսին: Եւ երկնային ահաւոր տեսլեամբ կոչեցաւ յաթոռ առաքելութեան մեծին Թադէոսի եւ Բարդուղիմէոսի, սքան-չելին Գրիգորիոս Լուսաւորիչն մեր եւ երկնային շնորհօքն դարձեալ տուաւ մեզ զիր ի ձեռն սրբոյն Մեսրոպբայ եւ մեծին Սահակայ առանց մարդկային իմաստութեան որպէս որդւոյն Իւրաբիլի ի ձեռն Սովստի: Եւ դարձեալ Խաչն կենարար փայլեաց յերկրի մերում եւ յերուսաղէմ փայ-լեաց, եւ այժմ հանգուցեալ է ի լեան Վարդա՛ պահելով զմեզ միշտ զօրու-թեամբ Իրով յամենայն արկածից բանսարկոյիս: Արդ, զընտրեալ յԱստու-ծոյ զՀայաստանեացս ո՛վ իշխէ արհամարիել, ո՛չ ապաքէն հակառակ գտա-նի այնպիսին Հոգւոյն Սրբոյ, որ ընտրեաց զմեզ ողորմութեամբն Իրով եւ շնորհիւ:

ՎԱՍՆ ՄԵՈՒՆԻՆ

Դարձեալ վասն մեռնիսն⁴³⁹, ասեք, թէ ձեթն ձիթենոյ ոչ է: Արդ, միթէ՞ շնորից Հոգւոյն ի ձեթն ձիթենոյ զօրէն, ո՛չ ապաքէն ամենակալ է Հոգին Սուրբ եւ ամենեցուն տիրէ, եւ ամենայն նորապէս արարածք⁴⁴⁰ են: Նոյնպէս եւ՝ ձիթենի, եւ՝ ընկուզի, եւ՝ բեւեկի, եւ՝ շուշմայի, զոր մեք կնքիք ասեմք, եւ յամենայն անխափան զայ շնորից Հոգւոյն Սրբոյ եւ ի ջուրսն⁴⁴¹ Տրդդանանու: Նոյնպէս եւ յամենայն ջուրսն կատարի մկրտու-թիւն սուրբ Աւագանին, որպէս եւ ի ձիթենեաց ձեթէ⁴⁴² զայ շնորից Հոգ-ւոյն Սրբոյ, նոյնպէս եւ յամենայն ձեթ զայ շնորից, զի ոչ եթէ ձիթենոյ զօ-րութիւն, այլ Հոգւոյն Սրբոյ է զօրութիւն: Ապա եթէ զպատուականութիւն յուզեմք՝ Սովստե գիւղ կովուց ասաց պատուական, քան՝ զամենայն իւր: Արդ, առեալ լինիցի յունողաց իւրն կովուց վասն պատուականութեան: Իսկ եթէ յիմարութիւն է զայս ասել, ուրեմն թէ որչափ նուազ լինին ի նիւթ երկրաւոր⁴⁴³, այնչափ մեծ երեսի զօրութիւն Աստուծոյ ի նմա: Ապա թէ ոչ, ընդէ՞ր ոչ զԽաչն ոսկեղէն կամ յականց պատուականաց կանգնեաց, այլ՝

փայտեղէն. զի Աստուծոյ զօրութիւն երեւեցի եւ ոչ պատուականութիւն նիւթոյն: Ընդ՛ր եւ յանարզ յայրի եւ ի մտոր բազմեցաւ եւ ոչ յուկեճեղուն տաճարի եւ յականակապ գահոյս. այլ զի յամենայնի զօրութիւն Աստուծոյ մեծասցի եւ ոչ՝ նիւթոյն առաւելութիւն. եւ Աստուծոյ փառքն հոչակեցնի ի ձեռն տրուայ եւ ևուազ իրացն երկրաւորացս. որպէս գտաքեալն տխմարս եւ տգէտս ընտրեաց եւ ևոքօք զԻւր զօրութիւն երեւեցոյց յաշխարհի: Այսպէս եւ յամենայն ձեռք, զոր եւ դնեն յանդիման սուրբ Սեղանոյն եւ սուրբ Լշանին Քրիստոսի փրկական Խաչին հայրապետական ձեռն⁴⁴⁴ հանդերձ քահանայական դասակցութեամբն աղօթելով օրհնէ, իջանէ Հոգին Սուրբ եւ լնու զձեռն զայն Իւր աստուածային շնորհօքն առ յօծումն կատարելութեան մկրտելոց Աւագանին, որպէս եւ Ինքն խոստացաւ. թէ՛ ուր ժողովեալ են յանուն Իմ երկուս կամ երիս, անդ եմ ես, ի մէջ ևոցա՞մ: Եւ դարձեալ ասէ, թէ՛ զամենայն ինչ, զոր խնորհցեք հաւատով յանուն Իմ, առնուցուք՝ Ապա ուրեմն, ուղիղ հաւատոյ պետք են եւ ստոյգ աղօթից, եւ կատարի ամենայն խնորհածքն յԱստուծոյ եւ ոչ վասն այս ձեռոյ կամ այն, այլ՝ միայն վասն հաճոյ լինելոյ Աստուծոյ այնոցիկ, որ խնորեն ի Լմանէ, օրհնի եւ սրբի անխտիր ամենայն ձեռք առ ի կատարել զմկրտութիւն սուրբ, զոր օրհնակ եւ ամենայն ջուրք կատարեն զմկրտութիւն Աւագանին ըստ նմանութեան Յորդանանու: Իսկ ոք յամառիցի ասել, թէ հրամայեցին օրէնքն առնուլ ձեռք ի ձիթենոյ, ևսխ՝ զայս ասասցուք, թէ ի Հրեաստանի յոլով գտանէր ձեռք ի ձիթենոյ, վասն այնորիկ զգիրագիտն հրամայեաց առնուլ եւ ոչ վասն այլ ինչ պատճառի: Դարձեալ եւ զայս ասասցուք, թէ զմի յօրինացն ի հարկէ առնես, պարտիս եւ զամենայն օրէնսն առնել, որպէս ասաց Պօղոս առ զաղատացիսն. «Ապա եթէ զամենայն չէ հարկ առնել եւ ոչ՝ գմինն, բայց յաւելուածովք զհոգեւորն կատարեմք, որպէս հրաման առաց յԱւետարանէ անտի⁴⁴⁵»:

ՎԱՍՆ ԲԱՂԱՐՋԻՆ⁴⁴⁵

Դարձեալ եւ զայս ասասցուք, թէ ընդ՛ր զայդ առնուք վկայ օրինացն, զոր չէ ինչ հարկ առնուլ եւ զայն, որ հարկն առնուլ վկայ, զայն ոչ առնուք, զի ահա օրէնքն ասեն, թէ՛ ամենայն խմորեալ մի՛ մտցէ ի տուն Տեանն, եւ զհացն զԱռաջաւորութեան բաղարջ հրամայեաց դնել առաջի Տեանն, որ էր օրհնակ Մարմնոյն Տեանն մերոյ՝ ստուգութեամբ զանապականութիւն նշանակելով: Որպէս վկայէ սուրբն Եփրեմ ի մեկնութիւն Թագաւորութեան, թէ՛ հացն Առաջաւորութեան խորհուրդ էր անապական Մարմնոյն Տեանն մերոյ, զոր առեալ Դաւիթ եկեր, եւ որք ընդ նմայն էին,

ա Սառք. ԺԸ 20
բ Յովի. ԺԶ 24
գ Հմմտ Գաղատ. Ե 3—4:

զի յայտ լիցի, թէ ամենեքեան ճաշակելոց էին զանապական Մարմինն Տեանն մերոյ Տիտուս Քրիստոսի^{76*}:

Իսկ դուք զայսու պատուիրանաւ զանց արարեալ միայն զձեռք ձիթենոյ բերեք ի մէջ, զոր յիշելն ոչ ինչ մեծ է, եւ թողուլն ոչ ինչ վնաս առնէ, քանզի ամենայն ձեռք Աստուծոյ է, զոր եւ օրհնեմք սուրբ Խաչին Քրիստոսի, զոր յիշել զմահ Տեանն զկենարար, եւ աղօթելով, տեանագրէ եւ կնքէ, ընդունի զշնորհս Հոգոյն Սրբոյ եւ կատարէ զմկրտեալսն սուրբ օծութեամբն⁴⁴⁶: Բայց հրաման բաղարջին, զոր ասեն օրէնքն վասն Մարմնոյն Տեանն մերոյ, թէ ոք ոչ առնէ վկայութեամբն այնոցիկ բաղարջ հացի զսուրբ պատարագն մատուցանել, ոչ կարէ գտանել զսրբութիւն մեղաց խմորուն հացի, քանզի չարութեամբն զանգեալ է, եւ ապականութիւն խառնեալ է ընդ խմորուն հացն, եւ ոչ կարէ Մարմին Քրիստոսի լինել, զի Աստուած էր ճշմարիտ, որպէս ասաց Եսայի մարգարտ, թէ՛ յառաջ, քան ճանաչել զչարն, ընտրեցէ զբարին, որպէս Աստուած բարի եւ ճշմարիտ էր⁴⁴⁷: Վասն այնորիկ բաղարջ հաց նմանէ անչար եւ անապական Մարմնոյ Տեանն մերոյ, եւ փոխանակ խմորոյն, որ չարութեան եւ ապականութեան է ցուցումն, Ինքն Աստուածութիւն խառնի բաղարջ հացն կա, աստուածացուցանէ զնա: Իսկ ուր խմոր խառնեալ, անդ Աստուածութիւն ոչ խառնի, որպէս մարմին, որ եւ մեղօք է խառնեալ, ոչ բնակէ Հոգին Սուրբ, վասն որոյ զխմորուն հաց պիղծ ասէ Գիրք թագաւորութեանն⁴⁴⁸: Եւ ահա, պիղծն ոչ կարէ Մարմին Քրիստոսի լինել, զի անմեղ ոչ էր իբրեւ զԱստուած: Իսկ զբաղարջն հացն սուրբ ասէ ի նոյն գիրս: Եւ ահա սուրբ հացն լինի Մարմին Քրիստոսի, զի ամենայն մեղուցելոց սրբութիւն ամենասուրբ Մարմինն Քրիստոսի է: Իսկ յոյնք, զայս ահաւոր պատուիրանս թողեալ, զձեռք ձիթենոյ յիշեն, զորս ոչ այլ ոք յիշեաց, քանզի Դիոնեսիոս Արիսպագացի միայն զանուն իւրոյն յիշեաց ի կատարումն միտոնին օրհնութեամբ քահանայապետին, կատարի առաջի սրբոյ Սեղանոյն Աստուծոյ, այլ ոչ յիշեաց, թէ այս անուն կամ այն: Եւ Յակովբոս եղբայր Տեանն ասէ, թէ՛ օծեն իւրով յանուն Տեանն⁴⁴⁹ եւ փրկական Խաչն, որ օրհնէ զեղն, որ եւ եղ դիպի: Այն ոչ թէ ինքն եղն զօրութիւն ունի առանց անուան Տեանն. քաւ լիցի, այլ անուն Տեանն զօրացուցանէ զեղն: Որպէս եւ Պօղոս ասէ, թէ ամենայն ինչ սրբի բանիւն⁴⁴⁷ Աստուծոյ եւ աղօթիւք⁴⁴⁸: Եւ ահա ոչ ասաց՝ այս ինչ կամ այն ինչ, այլ ամենայն ինչ⁴⁴⁶: Իսկ դուք զձեռք ձիթենոյն⁴⁴⁹ յիշեք, որպէս թէ Աստուած նմա միայն տայ իշխանութիւն եւ այլոց՝ ոչ. ո՛վ յիմարու-

ա Եսայի է 15
բ Հմմտ. Եղք ԺԳ 3, 7. Ղեւտ. Բ 11. Բ Օր. ԺԶ 3:
գ Յովի. Ե 14
դ Ա Տիմոթ. Դ 5

թեան, որք ոչ իմանան զճշմարտութիւն: Բայց մեք գրեմք, թէ Աստուծոյ զօրութեան ամենայն ձեթ մի է, եւ որպէս ընկալեալ ենք ի սուրբ Լուսաւորչէն մերմէ եւ ի սրբոյ⁴⁵⁰ Սահակայ զօրհնութիւն մեռոնին, նոյնպէս եւ ունիմք միևնչեւ ցայժմ, եւ կալցուք միշտ⁴⁵¹: Ամենայն տարւոյ, յորժամ օրհնեմք զմիտոնս, զհին մեռոնս ի նորն խառնեմք եւ այնպէս օրհնեմք, սկսեալ ի սրբոյն Գրիգորէ եւ ի սրբոյն⁴⁵² Սահակայ մինչեւ ցայսօր նոյն միտոնս կատարի եւ գայ մինչեւ⁴⁵³ ցայժմ, ընդունելով միշտ զշնորհս Հոգւոյն Սրբոյ՝ կատարէ հաւսապագ սուրբ օծութեամբ զմկրտեալ Աւագանին յանուն Հօր եւ յանուն Որդւոյ եւ ի կամաւոր եւ ի կենդանարար մահ Որդւոյ եւ ի Հոգին Սուրբ, վասն զի սա հաւատովք կատարի Սկրտութիւն սուրբ եւ միաւորութիւն մեզ ի միասնական Սուրբ Երրորդութիւն, Որում փառք եւ զօրութիւն այժմ եւ միշտ եւ յաւիտեանս յաւիտենից⁴⁵⁴:

ՎԱՍՆ ՏՈՒՆ ԾՆՆՂԵԱՆՍ ԶՐԻՍՏՈՍԻ⁴⁵⁵

Բազում աշխատութիւն գործանութեանս մերոյ վասն սրբոյ տօնիս յԱստուծոյ էր, զոր հասաքս եւ զոր առ արժանաւորք եղեաք⁴⁵⁶: Լախ՝ զտօն սրբոյ Ծննդեան Յիսուսի Քրիստոսի Տեանս մերոյ, որ է սկիզբն տօնից մերոյ եւ տարեկանաց եւ զլուս կարգաց եւ ամենայնց ի Քրիստոս յիշատակաց: Տօն սրբոյ Ծննդեան Քրիստոսի երկուտասան ատուրբք յառաջ, քան զտօն Սկրտութեան, ոչ կարգեցաւ ի սրբոց առաքելոցն^{456ա}, քանզի գրեալ է ի վեցերորդ կանովնին այսպէս. «Եթէ կարգեցին առաքեալքն եւ եղին հաստատութեամբ, եղիցի^{456բ} տօն Ծննդեան^{456գ} եւ Յայտնութեան Տեանս եւ Փրկչին մերոյ, որ է զլուս ամենայն տօնից եկեղեցոյ, որ օր ԻՄ (21) տրէթ⁴⁵⁷ ամսոց, որ է Ջ (6) յունուարի՝ ըստ հռոմայեցոց կանովնին: Իսկ յետ բազում ամաց նոցա կանոնադրութեան գնաւ տօնս այս, որպէս ասեն ոմանք յաշակերտաց հերձուածոցն Կերնթոսի եւ յունաց, ընկալեալ եղէ որպէս արդարեւ ի տօնասիրաց եւ ի ջերմագունից բարեպաշտութեան եւ ի նոցանէն յաշխարհս ամենայն սփռեալ տարածեցաւ: Իսկ յաւուրս սրբոյն Կոստանդիանոսի ի սուրբ ժողովոյն Նիկիա⁴⁵⁸ ոչ եղէ ընկալեալ տօնս այս ի սրբոց հարցն, այլ ըստ նոյն կանոնի սրբոց առաքելոցն սահմանադրեցին տօնել: Եւ յայտ ի թղթոյն⁴⁵⁹ երանելոյն Մակարայ՝ հայրապետին Երուսաղէմի, զոր ի Հայաստանեայցս⁴⁶⁰ գրեաց յաշխարհ յաղագս խրատու սրբոյ Սկրտութեան, քանզի նա մի էր ի սրբոց հարցն յԸ (318)–իցն, որ ի Նիկիա, եւ գրեալ է այսպէս ի Ջ (6)–երորդ զլսի հրամանի խրատուութեան⁴⁶¹:

Բայց կարգաւորութիւն Սկրտութեան սուրբ Աւագանին եւ փոյթ յօժարութեան երից տօնիցն Սկրտութեան, յորում առաւել եւս փափագին մերս դաւանել ի Սկրտութիւն զընծայեալսն Աստուծոյ եւ կատարեալ զօրինակ մեծի փրկական խորհրդոյն, յոր ի սուրբ եւ յերեւելի աւուրս կատարեցաւ: Եւ այժմ մեծաւ փափագանօք փութան կատարել ի սուրբ տեղիս⁴⁶² Քրիստոսի, զոր պարտ է եւ ամենայն քրիստոնէից երկիւղածաց Քրիստո-

սի կատարել ի նոսա զկոչումն Սկրտութեան, սուրբ Յայտնութեան եւ Ծննդեան Տեանս եւ փրկական Չատկի, կենարար չարչարանացն Քրիստոսի եւ ի շնորհալից Պենտակոստին, յորում էջք աստուածային Հոգւոյն ի մեզ ծաւալեցան, զոր պարտ է զհարաքանչիւր սրբոց տօնից պատճառ Սկրտութեան ծանուցանել, զի եւ դուք ի նոյն փութացեալք կատարեցէք, քանզի յուսաւոր օր Ծննդեան Քրիստոսի եւ մեր մեղսաքաւիչ ծնունդ սուրբ Աւագանին ի նմին փրկական աւուրս կատարեցի, այլ ի նմին աւուրս առ ի յանձն մկրտել յաղագս առ մեզն զիջանելոյ, զի ոչ եթէ Ինքն կարօտըր սրբութեան, այլ զի⁴⁶³ զմեզ կամեցաւ սրբել ի մեղաց պղծութենէ, որ մեծաձայն գոչմամբ աղաղակէ՝ ասելով. «Եթէ⁴⁶⁴ ոք ոչ ծնցի ի ջրոյ եւ ի Հոգւոյ, ոչ մտանել կարէ յարքայութիւն Աստուծոյ»՝ մերոյ Քրիստոսի, ըստ նմին օրինակի ծնեալք ընդ Նմա եւ մկրտեալք ընդ Նմին եղիցուք ի սուրբ աւուրս Ծննդեան Քրիստոսի: Իսկ ի կենսաբեր Յարութեան Չատկին ի ձեռն մեռուցանելոյ զմեզս մեր ի ջուրս Աւագանին գերեքօրեայ զթաղումն Տեանս մերոյ նշանակեմք յանձինս մկրտելոցն, զոր եւ աստուածային առաքեալ յայտնապէս ցուցանէ ասելով, թէ՛ թաղեալք ընդ Նմին մկրտութեամբն ի մահ, նմանողք եղիցուք նմանութեան մահու Լորա, զի եւ Լորոզութեամբ յարութեան հաղորդք լինիցիմք Նմա ի կեանսն յաւիտեանականս: Իսկ յաւուրս շնորհապարգեւ սրբարար Պենտակոստին զլուսապայծառ ազդումն Հոգւոյն Սրբոյ կենդանարարի, որ ի տեսակս հրեղէն լեզուաց իջեալ յառաքեալսն երեւեցաւ, պարգեւելով նոցա ձեռս ի վերայ մկրտելոցն ղնելով, պարգեւս ընդունելով ի շնորհաց Հոգւոյն, ըստ նմին օրինակի եւ մեք ի նմին աւուր, ձեռս ի վերայ մկրտելոցն ղնելով, նոյն հոգի պարգեւի, զորոյ զօրինակն զգուշութեամբ անխափան կատարեմք, զի կատարեալք լիցուք: Չայս Մակարիոս: Իսկ զվկի սորա զվթոռ հայրապետութեան Երուսաղէմի յաջորդէ սուրբն⁴⁶⁵ Կիրեղիոս, եւ զթազաւորութիւն ի սրբոյն Կոստանդիանոսէ պայազատ Կոստանդիոս Լորին որդին հանդերձ եղբարբք: Չսա ասեն հաւանեալ հանդերձուածոյն Արիոսի, բայց ոչ հակառակ ճշմարտութեան մաքառէր, այլ ի կամս թողեալ զերկուսեան կողմանսն, որ ոք, զինչ եւ հաճոյ էր, ունէր՝ թէ զուղղափառութիւն, եթէ զչարափառութիւն: Ի յաւուրս սորա ընկալեալ եղէ տօնս այս ի դրանս⁴⁶⁶ արքունի եւ յամենայն տեղիս, որ ոք եւ կամէր տօնել համարձակ տօնէին, եւ ոչ ոք իջխէր խափանել, բայց ի քաղաքացն չորից հայրապետացն, որք⁴⁶⁷ ունէին զաթոռ սրբոց անտարանչացն, քանզի առ սովաւ դեռ չէր յափշտակել զաթոռ սրբոյն Յոհաննու Կոստանդնուպօլսի: Եւ յայտ է ի կանովնարութենէ⁴⁶⁸ ընթերցուածոց սրբոյն Կիրղի, քանզի գրեալ է այսպէս, թէ՛ ի ԽԵ (25) դեկտեմբերի ամսոյ է ի⁴⁶⁹ տօն Դաւթի եւ Յակովբու, զոր յայլ քա-

ա Յովի. Գ 5
բ Կողու. Բ 12

դաքս Մունդ Զրիստոսի անուն: Ասեն վասն այսր յոյնք այսպէս, եթէ վասն զի հայրապետն ամենայն ուխտին եւ բազմութեամբն ժողովորակա-
նօքն ի Բեթղեհէմ գրով տօնէ: Եւ սակաւք ի քահանայիցն, որք⁴⁷⁰ ի քա-
ղաքին մնան, զտօն Դաւթի եւ Յակոբայ կատարեն, իբր թէ լոկ քաղաքին
իցեն ընթերցուածքն, եւ վասն այսր ասեն գրեաց, թէ յայլ քաղաքս, որպէս
թէ զԲեթղեհէմ ակնարկելով, եւ զայս ոչ ոք եր երբեք ի լաւ իմացսն⁴⁷¹
յանձն անուն: Չի թէ այդպէս ունիմք, հի՛մ զկանոն Մննդեանն ի Ձ (6)
յունուարի կարգեաց նոյն ինքն Կիրեղ, քանզի գրեալ է ի յիսկզբան⁴⁷²
կանոնին այսպէս, եթէ սրբոյ Յայտնութեան տօն կատարի յունուարի ամ-
սեան, որ օր Ե (5) է ամսոյն, ժողովին ի հովանոցն եւ զայս ինչ կատարեն
կանոն եւ ապա՝ ի Բեթղեհէմ եւ յայրին: Ահա յայտնապէս ցուցանէ ի միում
աւուր տօնել զերկուսեանն: Եւ ի՛նչ ժպրհիցի ասել պարսաւանս ինչ երանելի-
ւոյն Կիրեղի կամ ի նմանէ կարգելոյն: Չի որպէս առ Զրիստոսի⁴⁷³ եւ առ
որում այնպէս երեւեալ նշան եւ այնչափ բիւրք լուսատրեայք, կարծեմ թէ
եւ ոչ ի սրբոյն Պօղոսէ, քանզի յաւուր երեւման լուսեղէն Նաչին անթիւ
բիւրք բիւրոց⁴⁷⁴ մկրտեցան ի հրէից եւ ի հեթանոսաց, քանզի մինչեւ
Գևոստանդիոս⁴⁷⁵ որդի Կոստանդիանոսի արգելեալ էին հրեայք ելանել
յերուսաղէմ: Այլ եւ որք ի վերուստ եւ յայլ քաղաքս հրեայք էին ի տօն
անոր էին ժողովեալ, այլ եւ բազումք ի հեթանոսաց վասն ամբոխոյ ժո-
ղովորդեանն առ ի վաճառ դիմեալ էին: Որոյ տեսեալ զաստուածային երե-
ւումն, հաւատացեալ ի Զրիստոս, ամենեքեան դիմեցին ի մկրտիլ, որ այլ
ոչ բաւին աւազանք եւ ոչ ջրամբարք ի կիստեռեանցն⁴⁷⁶ մինչեւ հիանալ
երանելոյն Կիրեղի զբաղանիս մեծ սրբեալ, զոր Դիմոսին կոչեն, եւ անդ
ես անել զփրկական Սկրտութիւն: Այս երրորդ նշան լեալ յերուսաղէմ
յաւուրս սրբոյ Պենտակոստէին: Բայց ես զսա կարծեմ վեհագոյն առաջինն,
որպէս ամենեցունց յայտնի է Եջ Հոգւոյն Սրբոյ յառաքեալսն ի մէջ բազ-
մութեան ժողովորդեանն հրէից եւ հեթանոսաց եւ այլոց բազմաց, որք ի
Գործս առաքելոցն յանուանէ պատմէին⁴⁷⁷: Եւ յայնժամ առաքելոցն միայն
իսկ ի յայսմ բազմութեան ի սեռն սրբոց Սկրտութեան: Բայց քան զերկ-
րորդն եւս բաւել բարձրագոյն այս Յովել⁴⁷⁸ պատմէ, թէ յաւուրս Պենտա-
կոստիցն դրոյրոյն եւ սարսափոյն նախ զքահանայիցն պատր եւ ապա
զբազմութեամբ ժողովելոցն, ապա եւ բարբառ յանկարծակի ընդոստ ի
ներքին տաճարէն լսելի լինէր զայս օրինակ բանից, եթէ՝ զնամք, աստի
զնամք⁴⁷⁹: Իսկ ի յայսմ ոչ զնան զօրութիւնք Տեանն ի ստորնայնոցս, այլ ի
վերնոցն այսր զալ յայտնապէս ցուցաւ եւ ծածկաբար պարգեւեցաւ մինչեւ
Գևոստանդիոս թագաւոր: Երանելին Կիրեղ յժժարեաց գրել թուղթ արեւ-
սանաց եւ կոչել զնա բարեպաշտ եւ տեղեակ աստուածայնոցն, իբր եթէ ո-
ղորանօք զնորայն կարծեաց շահել զփրկութիւն՝ առաջի դնելով զաստուա-

ծային եղեալ նշանին եւ զբազմութիւն դարձելոցն, եթէ զմէ եւ ոչ դու ընդ
նոսա:

Արդ, եթէ զսա յունաց հաճոյ թուիցի քամահել վասն ոչ ընդունելոյ
զտօն Մննդեան, ժամ է նոցա եւ զԱւետարանն անպատուել, զի եւ նա ի
միում աւուր ցուցանէ եւ զՍկրտութիւն Զրիստոսի Աստուծոյ մերոյ: Զանզի
գրեալ է ի Դուկասու Աւետարանին ի խոցիրդեան Սկրտութեան այսպէս, Ե-
թէ Ինքն Յիսուս ամաց երեսնից եր սկսեալ⁴⁸⁰: Ահա յայտնապէս ցուցանէ,
թէ եւ ի նոյն աւուր Մննդեանն մկրտեցաւ եւ սկիզբն արար երեսնեմոյն կա-
տարեալ հասակի եւ վարդապետութեան: Ասեն եւ զայս յոյնք, եթէ յերկու-
տասան օրն սկիզբն լինել մարթի տարոյն եւ ոչ ի մէջ եւ կամ կատար: Ե-
թէ այսպէս իմանամք, եւ զԵօթանասուն աւուրս մարթի ասել, թէ ոչ մէջ եւ
կատար: Իսկ վասն առաքելական կանովնին⁴⁷⁹ այսպէս ասացին յոյնք, եթէ
ոչ եր նոցա պարապումն ստուգիւն քննել զաւուրս տօնից, քանզի գործ նո-
ցա անտարանեալ եր եւ ի հեթանոսականացն զատուցանել տօնից: Ար-
դեօք հաճոյ թուիցի այսպիսի բան ի վերայ առաքելոց լսել, թէ արդարեւ
այնչափ⁴⁸⁰ անփոյթ արարին զկարգաւորութեն տօնիցն, ընդէ՛ր ապա ընդ
արեւելս ուսուցին մեզ երկրպագել, հի՛մ եւ զկիրակէ տօնախմբել եւ դա-
տարկանալ եւ զչորեքշաբթի եւ զուրբաթ պահել, զի թեթեւագոյնք են այսո-
քիկ, քան, զտօն Մննդեան եւ Սկրտութեան: Բայց տայաք եւ յայսմ ես նո-
ցա, թոյլ միայն թէ եւ այլօքն զային ի հաւանութիւն, քանզի ասեն վասն
սրբոյ հարցն, որ ի նիկիա, թէ ծածկեաց ի նոցանէ Աստուած զայն, զի ոչ
զամենայն շնորհս միում ումեք տայցէ, եթէ ոչ ճառեալ է առ նոքօք այս,
այդ գիտացին եւ եպերելով ասէին, թէ զոր յայլ քաղաքս ծնունդ կարծեն
անել: Բայց ես հաւանիմ, որով յոյնք պարծին երանելեաց ասեմ Բարսղի
եւ Գրիգորի Անձիանձու գիտեմ զնոսա սուրբս ճշմարիտս եւ հետեւողս ա-
ռաքելոցն, եւ եթէ եր նոցա հրաման ինչ յաղագս այսր, ընդունէի, զի եւ
Պօղոս հրամայէ, թէ երկրորդին յայտնեսցի, առաջինն լուսցէ:

Բայց ես ոչ ինչ տեսանեմ զնոցա հրաման ինչ յաղագս այսր տօնի,
բայց որ զերկուցունցն եղեալ սրբոյն Բարսղի զընթերցուածն եւ զՍաղ-
մոսն ոչ իմանամ զայն յերկուս բաժանել, այլ թէ ի միում աւուր զերկու-
ցունց խորհրդոցն լիով ունել զկարգ եւ պայծառացուցանել զտօնն: Իսկ
սրբոյն Գրիգորի բանիւ զատուցանել զտօնն կարծեն, ոչ ինչ հրաման զնո-
րուն կարեն ցուցանել վասն այնր, այլ վկայութիւն իմն անունն ի նորա ա-
սացուածն⁴⁸¹ եւ ըստ իւրեանց կամացն ձեւացուցանեն՝ ասեն, թէ ի ճառի
Մննդեանն այսպէս ասէ. «Արդ, փոքր ինչ յետոյ տեսցես զՅիսուս սրբեալ
Յորդանանաւ⁴⁸²»: Եւ ասեն, թէ յաւուր Մննդեանն ասաց զայս ճառ: Եւ
փոքր ինչ յետոյ զերկուսասան օր ակնարկէ յառաջ, քան՝ զմկրտութիւն:

Ասացուց առ այս պատասխանի. «Ես այսպէս իմանամ, թէ անդէս յաղագս նոյն խօսիցն ասաց՝ փոքր ինչ յետոյ տեսցես զՅիսուս սրբեալ Յորդանանաւ⁴⁸³ իրով մկրտութեամբն եւ ոչ նուաստացուցեալ, այլ ճոխացուցեալ զմարմինն ցելեալ գերկինս եւ աստուածավայելաբար ի Հօրէ եւ ի Հոգոյն վկայեալ: Ապա թէ այդպէս իմանաս, իմա եւ զհետ Յարութեան ելեալ ի Մկրտութիւն, զի առաջինն այն բան զչարչարանացն եւ զՅարութենէ ճառեալ ասէ եւ զնովիմբ ածեալ ի նոյն յարեալ ասէ: Արդ, փոքր ինչ յէտոյ, բայց եթէ մաքրեսցես զմիտս, դիտիս եւ իմանալ ի նոյն իսկ ճառէ, եթէ ի միում աւուր գերկոսիին սահմանեաց, քանզի ասէ ի միւսումն տեղի ի նմին իսկ ճառի այսպէս. «Բայց այժմ Աստուծոյ յայտնութեանս տօն է, քանզի երեւեցաւ Աստուած մարդ ծննդեամբ»: Ահա զուգեաց գերկոսեանն, ասեն եւ զայս յոյնք, եթէ երկուցունց տօնիցն կոչի Յայտնութեան եւ Օննդեան եւ Մկրտութեան: Արդ, այս ամենեցունց յայտնի է, եթէ ի Ձ (6)—ն յունուարի կոչի յայտնութիւն եւ ոչ թէ՛ ի ԻԵ (25)—ն ղեկտմբերի ոչ ի յունաց եւ յայլ ազգաց եւ լսել երբեք երկուս յայտնութիւնս, այլ՝ մի: Ապա եթէ յայտնութիւն ասէ եւ զՕննդենէն ճառէ, յայտ է, եթէ ի միում աւուր ցուցանէ: Դարձեալ եւ ի ճառի Մկրտութեան անունն յոյնք իւրեանց ի վկայութիւն զբանս զայս. «Արդ, զՕննդեանս վայելչականս տօնեսցուք, եւ զնովիմբ⁴⁸⁴ ածեալ ասէ, իսկ այժմ գործո՞, այլ Ջրիստոսի եւ այլ խորհուրդ»: Այսպէս հաւանիմ՝ այլ է գործս եւ այլ՝ խորհուրդս: Բայց ոչ յայլում աւուր, զի առաջին բանն ինձ վկայէ՝ զՕննդեանս վայելչականս տօնեսցաք ասէ եւ ոչ՝ զՕննդեանն, զի թէ երկուսասն աւուր վերջոյ⁴⁸⁵, ապա զՕննդեանն պարտ էր ասել եւ ոչ՝ զՕննդեանս: Դարձեալ, եթէ ոչ է ի միում աւուր, ընդէ՞ր եւ ոչ յիշէր զօր Օննդեանն եւ ոչ լոկ զխորհուրդն ասէ, որպէս եւ զայլ տնտեսութիւն եւ զչարչարանացն, բայց դու զնուաստացուցիչսն ասես, եւ բարձրացուցանողքն զանց անես, որպէս եւ նոյն իսկ ասէ Գրիգոր:

Արդ, աղէ, դիտեա ինձ եւ զայն բան, որ ի ճառի Մկրտութեան ասէ այսպէս. «Երիս ծնունդս մեզ զհոտ բանս, որ ի մարմնոյն է եւ ի մկրտութենէ եւ ի յարութենէ, եւ զնովիմբ ածեալ ասէ զայստօսիկ զծնունդս զամենեսեան ինքեամբ պաշտեալ իմ Ջրիստոս երեւի զմինն փչմամբ առաջնովն եւ կենդանականաւ եւ զմիսն՝ մարմնանալովն եւ մկրտութեամբն, որով Ինքն մկրտեցաւ, որպէս եղէ անդրանիկ ի բճգում եղբայրս⁴⁸⁶, նոյնպէս եւ անդրանիկ ի մեռելոց լինել արժանաւոր արար: Արդ, յաղագս երկուց ծննդոց առաջնոյն ասեմ եւ վերջնոյն իմաստասիրել ոչ է մերձ ժամանակս, բայց վասն միջնոյս եւ որ այժմ մեզ է հարկաւորապէս եւ անուանակից լուսաւորութեան օրս: Ահա զուգեաց գերկոսեանն, տեսցեն, որք միտս ունին, մին ծնունդ ասաց զմարմնանալն եւ զմկրտելն ի միում աւուր, որ եւ անուանի իսկ ասէ օրս:

Բայց տեսցուք, որ եւ Ջաքարիայի պապանձմամբն համարին յոյնք զվեցամսեայ աւուրս յղութեան Եղիսաբեթի⁴⁸⁷, որով մարթեմք իմանալ

զօր անտաւորութեան Գաբրիէլի, քանզի այսպէս ասեն յոյնք: Եթէ ի նոյն աւուր, յորում պապանձեցան, ի նմին աւուր մերձեցաւ ի կինն իւր եւ յղացեալ ի նմին իսկ աւուր: Ուստի թուեն իսկ աւուրս ՅՁ (380), որ դիպեցուցանէ ի ԻԵ (25) մարտի զօր անտաւորութեան Գաբրիէլի եւ անտի⁴⁸⁸ թուելն աւուրս ՄՀՁ (276) զաւուրք յղութեան սուրբ Աստուածածնին ըստ՝ Ժ (10) ամսեայ յաւուրք անդրանկածնութեան, որ դիպեցուցանէ զծնունդն ի ԻԵ(25) ղեկտմբերի: Աղաչեմ, քաջ միտ դիք⁴⁸⁹ եւ քննեսցուք զայս նախ զբնագիրն եւ ապա՝ զԱւետարանն, քանզի ասէ բնագիրն այսպէս, եթէ՝ տօնք իմ նուիրեալք սուրբ կոչեսցին ձեզ⁹⁰: Երիս ժամանակս ի տարուջն տօնեսցիք⁹¹: Ամենայն արու ձեր յանդիման լիցի ինձ, եւ մատուցիք պատարագ Տեառն: Եւ յառաջ մատուցեալ ասէ՝ «Եւ յամսեանն եօթներորդի, որ օր մի է կոչեցեալ սուրբ ձեզ, զամենայն գործ մի՛ գործիցեք ի նմա, եւ որ օր է նորին ամսոյ եօթներորդի, նուիրեալ սուրբ լինիցի ձեզ, խոնարհեցուցիք զանձինս ձեր եօթներորդէ օրէ ամսոյն յերեկորեայ, եւ ամենայն ոք, որ ոչ խոնարհիցի, սատակեսցի անձն այն ի ժողովորդենն իւրմէ, եւ օր տասներորդ նուիրեալ սուրբ կոչեսցի, զի օր քաւութեան է նա ձեզ: Ջամենայն գործ մի՛ գործիցես, շաբաթ շաբաթուց է հանգիստ, մատուցիք պատարագ Տեառն քաւելով՝ վասն ձեր⁹⁰, եւ որ օր օժ (15) նորին եօթներորդի ամսոյ տօնին Տաղաւարահարաց կոչեցեալ սուրբ լիցի ձեզ զամենայն գործ սպասաւորութեան մի՛ գործիցեք ի նմա, ի խորանս բնակեսցիք, շաբաթ սուրբ հանգիստ մատուցեք պատարագ Տեառն զէ (7) օր, եւ օրն եօթներորդ սուրբ կոչեսցի, շաբաթ՝ հանգիստ զամենայն գործ ապաստարութեան մի՛ գործիցեք ի նմա⁹¹: Ջայս՝ բնագիրն:

Արդ, պապանձումն Ջաքարիայի ճշմարիտ ի տասն թշրին ամսոյն⁴⁹¹ է, զի նա է ամիս եօթներորդ եւ նա է օր քաւութեան, յորում մտանէր քահանայապետն ի Սրբութիւն Սրբութեանցն մի անգամ ի տարուջն, զոր Պօղոս ասէ⁹²: Բայց ի նմին աւուր մերձեալ Ջաքարիայի առ կինն անմարթ էր, զի նա էր քահանայապետ տարոյն եւ մեծ այն Տաղաւարահարացն առաջի կայր: Եւ ամենայն Իսրայէլ անդ էր ժողովեալ զէ (7) օր տօնելոց ինն զտօն Տաղաւարահարացն, եւ անմարթ էր քահանային թողուլ զժողովուրդն եւ երթալ ի տուն իւր, զի ի բացեայ եւ ո՛չ յերուսաղէմ ունէր զբնակութիւն իւր: Եւ վկայէ ինձ սուրբ Աւետարանն, քանզի գրեալ է այսպէս. «Եւ ժողովուրդն ակն ունէր Ջաքարիայի եւ զարմանային ընդ յամել նորա ի տաճարին, եւ իբրեւ ել, ոչ կարէր խօսել ընդ նոսա: Եւ իմացան,

90 Ելք ԺԲ 16
91 Ելք ԻԳ 14
92 Տե՛ս Դեւտ. ԻԳ 24—36:
93 Երբ. Թ 25

եթէ տեսիլ ետես ի տաճարին: Եւ նա նշանացի խօսեր ընդ նոսա եւ կայր պապանձեալ: Եւ իբրեւ լցան աւուրք պաշտման նորա, գնաց ի տուն իւր եւ յետ աւուրցն այնոցիկ յղացաւ Եղիսաբէթ՝ կին նորա⁴⁹²: Ահա յայտնապէս ցուցանէ, թէ յետ կատարման աւուրք տօնականացն եղեւ մերձեակ Ջաքարիայի առ կինն իւր: Եւ վասն առաւել հաստատութեան բանիս կրկնէ երկիցս, եթէ՝ կատարեաց զաւուրս պաշտամանն, եւ դարձեալ թէ՛ յետ աւուրցն այնոցիկ:

Եւ ով ոք ոչ գիտէ զայս, որք միտս ունին, թէ մինչ ժողովրդեանն սրբել եւ պատուել ոչ միայն զտօնն, այլ՝ յաղագաս տօնին եւ զամսամուտն եւ զառաջիկայ աւուրն գերեկոյն: Ապա զիարձոյ ի մէջ երկուց գլխաւորաց տօնիցն քահանայապետն թողոյր զժողովուրդն ի տունն, երթեալ մերձեւայր ի կինն եւ կամ ի նոյն աւուր տօնին: Եւ արդ, մի՛ լիցի մեզ հակառակել եւ վիճաբանել ի ճշմարտութիւն արուեստիցն պանծալով⁴⁹², այլ ճշմարտութեան հաւանեցուք եւ Աստուածայնոց Գրոց, որպէս իսկ եղեւ յայտ ի Ժ (10) թըրին ամսոյն՝ քաւութիւն եւ ի ԻԲ (22)–ն՝ մերձաւորութիւն Ջաքարիայի եւ յղութիւն Եղիսաբէթի, եւ թուեալ զաւուրս Չ (6) ամսոյն ՃՉ (180) օր ցուցանէ մինչեւ ի ԺՁ (16)–ն նիսան ամսոյ, որ լինի Չ (6) ապրիլի՝ ըստ հռոմայեցւոցն, ուր եղեւ անտիք սրբոյ Կուսին: Եւ թուեալ Ժ (10) ամսեայ աւուր յղութեան անդրանկածնի կատարի ՄՀՁ (276) օր ԻԱ (21) արեթ ամսոյ, որ է Չ (6) յունուարի՝ ըստ հռոմայեցւոց: Յայս հաստատուն կացեք անխախտելի, եւ քաւ եւ մի՛ լիցի մեզ յերկուս բաժանել, այլ ի միում աւուր արասցուք զՄունդն եւ զԱկրտութիւն եւ զերկոցունցն ողջ պահեսցուք՝ զկարգն՝ հետեւելով սրբոց առաքելոցն եւ երանելի հարցն, որք ի Նիկիա եւ ի մերոյ վարդապետաց, քանզի ոչ եթէ չէ հաս ի նոսա, եւ վասն այնր չընկալան, այլ յառաջ, քան զբազում ժամանակս եւ ի մերս եկն յաշխարհս եւ ընկալեալ եղեւ՝ որպէս անգտ եղելոյ ճշմարտութեան եւ հարուստ ամս ձգեալ մինչեւ ցերանելի Յոհան կաթողիկոս, որ ազգաւ Մանդակունին էր: Եւ ապա նորա ի խնդիր երեւալ ճշմարտութեան եւ քննեալ եւ հասու լեալ, թողուլ հրամայէ, յետ որս եւ մէջ հետեւեսցուք եւ յունաց զայս արասցուք պատասխանի, եթէ մէջ աշակերտեմք սրբոց հարցն, որ ի Նիկիա, եւ զոր առաքն, հաստատուն ունիմք եւ ոչ թիւրեցաքողութեմ, եթէ ոչ, զձերոց հարցն գնացեք ճանապարհ: Եւ առ ձեզ եթէ հրիցն կրեացի իրք⁴⁹³, որպէս նոքայն զճշմարտացիքն, զոր ուսուցին պահել, եւ շամուրտացիքն, զոր ուսանն պահեցին եւ հրեայքն, զոր ուսուցին, յայնմ ոչ կացին, եւ դուք նոցա նմանիք, եւ մեր ոչ ինչ է վնաս, բայց մէջ հաստատագոյն, քան զշամարտացիսն եւ առաւել բարձրագոյնք եւ աստուածայինք, եւ այլ ոչ ինչ ունիմք պատասխանիս առ ձեզ, զի ոչ հրամայեք գործ ճշմարտութեան⁴⁹⁴, այլ՝ իշխանութեան բռնութեան: Գիտեմ զսակաւս ի յու-

նաց, որք զայդ տօնէին մինչեւ ցՅուստիանոս թագաւոր, եւ, ի նման հարկաւորեալք, ամենեքեան ընկալան՝ Երուսաղէմ, Հռոմ եւ ամենայն աշխարհ: Բայց մեզ մի լիցի ի մարդկայնոցս երկնել յահէ առաւել, քան՝ յԱստուածայնոյ, եւ եթէ հաճոյ թուիցի ձեզ, որոցն բարբառեցայ: Եւ եթէ մուրդեալ ինչ իցեմ, արարեք զիս խելամուտ, բայց նա ուրեմն խոտան են բանք ճշմարտի, սակայն ոչ թիւրեսցուք ի ճանապարհ⁴⁹⁵ հարցն⁷⁷:

Ահաւասիկ եւ Անդրեաս եղբայր Մանգնոսի եպիսկոպոսի սա հրաման անել ի ժողովոյն Նիկիա՝ ղնել տումար եւ կարգել յունամ Չատկաց, որ է Մ⁴⁹⁶ (200) ամաց բոլոր հաստատեաց, ատ, ի Չորրորդ կանովն բոլորին, եթէ եօթնասաներորդն մարտի, որ է օր արարչութեան, եւ եօթներորդն ապրիլի, որ է օր անետեաց Կուսին, եւ ի վեցերորդն յունուարի, որ է օր ՄՍնդեան եւ Յայտնութեան Փրկչին մերոյ ի միում աւուր հանդիպին յամենայն տարուք⁷⁸: Եւ ահա Անդրեաս ոչ թէ հայոց վարդապետ էր, այլ՝ հռոմոց, եւ ահա նա զաւետաւորութիւն կուսին ի է (7)–երորդն ապրիլին ատ եւ զՄունդն Փրկչին՝ ի Չ (6)–երորդն յունուարի, յորում աւուր եւ Յայտնութիւն ի Յորդանան՝ ըստ վկայութեան անտարանչին Ղուկայ: Եւ արդ, մեզ՝ Հայաստանեայք⁴⁹⁷, ոչ եթէ ի մերոց մտաց խորհեալ անենք զՄունդն Քրիստոսի ի Չ (6)–ն յունուարի եւ ի նմին աւուր զմկրտութիւն նորա ի Յորդանան ի միասին տօնախմբելով զտօնսն գերկոսինն՝ զՄնդեան եւ զԱկրտութեան, այլ ի տուչութենէ Հոգոյն Սրբոյ եւ յառաքելոցն ունիմք զաւանդութիւն ճշմարիտ տօնախմբութեանս, որպէս եւ յառաքելական կանովնիս գրեալ է, թէ ի վեցերորդն յունուարի տօն ՄՍնդեան եւ Յայտնութեան Փրկչին մերոյ կատարեսցի: Եւ Յակովբոս՝ յեղբօրն Տեան, որ ի սկզբանէ զընթերցուածս եկեղեցոյ կարգեաց եւ զսկիզբն ընթերցուածին զտօն Մնդեանն Քրիստոսի ի վեցերորդն յունուարի հրամայեաց տօնել: Տես այսորիկ ի սուրբն ժողովն Նիկիա նոյն առաքելական կանոն հաստատեցաւ յեկեղեցի ի հրամանէ ՅԺԸ (318)–իցն, եթէ ի վեցերորդն յունուարի եղիցի տօն Մնդեան Տեան մերոյ Յիսուսի Քրիստոսի, որպէս եւ վկայէ Անդրեաս վարդապետ հռոմայեցւոցն: Եւ յետ այսորիկ ի սրբոյն Կիւրդի Երուսաղէմացոյ, որ գթերութիւն ընթերցուածին ելից, զոր հիմնադրեալ էր Յակովբայ⁴⁹⁸, եղբօրն Տեան, եւ նա արարեաց՝ զնորս ընդ հինն խանելով եւ միաւորելով: Եւ զնոյն կանոնադրութիւն սրբոյն Յակովբայ առաւել հաստատեաց սուրբն Կիւրդեւ ի յունուարի ի Չ (6)–ն սահմանեաց զտօն Մնդեան եւ Յայտնութեան Քրիստոսի Աստուծոյ մերոյ անել: Իսկ ի ղեկտեմբերի ի ԻԵ (25) զտօն Դաւթի եւ Յակովբայ⁴⁹⁹ հրամայեաց անել, զոր յայլ քաղաքս ասի Մունդ անեն եւ ոչք էին, այլ քաղաքն, որք ընկալեալ էին զաւանդութիւն Կերնոսի⁵⁰⁰ հերձուածողի ի տեղիս տեղիս, որ երկուսասան աւուրքք յառաջ տօնէին զտօն Մնդեան քան զտօն զվեցերորդն յունուարի եւ համարէին յանուն Քրիստոսի լինել զտօնն զայն: Բայց նա ոչ լինէր յանուն Քրիստոսի, այլ լինէր տօնն այն յանուն արեգականն, զոր եւ հեթանոսք տօնէին ի ղեկտեմբերի ի ԻԵ

(25)—ն գտոս արեգականն: Ջնոյն առաքեալքն Կերնոսի մուծին ի մէջ հաւատացելոց եւ չար աղանդով խմորեցին զԵկեղեցի Աստուծոյ: Վասն որոյ սուրբն Կիւրեղ զգուշացուցանէր զհաւատացեալսն Քրիստոսի՝ մի՛ խմորիլ⁵⁰¹ չար աղանդովն եւ մի՛ տօնել գտօն Մննդեանն յայնմ աւուր, որ ոչ իցէ ծնեալ Քրիստոս, եւ մի՛ լուծանել զկանոնադրութիւն սրբոց առաքելոցն եւ գալլ սրբոց հարցն, որք զկնի նոցա զնոյն սահման աւանդեցին Եկեղեցւոյ⁵⁰² սրբոյ: Վասն որոյ եւ մէջ հաստատեալ տօնեմք պինդ զճմարիտ աւանդութիւն հարցն սրբոց եւ սրբոյն Կիւրղի եւ երանելի յառաքելոցն եւ տօնեմք գտօն Մննդեանն յունուարի ի Ձ (6)—ն, յորում աւուր ծնաւ Քրիստոս, եւ ի նմին աւուր՝ զՅայտնութիւն Նորա ի Յորդանան, քանզի յորում աւուր ծնաւ Քրիստոս, յետ երեսուն ամի ի նոյն աւուր մկրտեցաւ: Վասն այնորիկ եւ մէջ ի միում աւուր տօնախմբեմք՝ ըստ աւանդութեան սուրբ հարցն եւ պահեմք զաւանդութիւնս զայս մինչեւ ցայժմ եւ մինչեւ յափտեանս: Իսկ յոյնք, թէ վասն բռնաւոր հրամանցն Յուստիանոսի կայսեր թողին զաւանդութիւն սուրբ հարցն եւ զերանելի առաքելոցն եւ թիւրեցան ի ճշմարտութենէն, մեզ չէ փոյթ, ինքեանք տայցեն պատասխանի յաւուրն դատաստանին:

ԳՄՏՃԱՌ ԵՐԻՑ ՍՐԲԱՍԱԾՈՒԹԵԱՆ, ՈՐ⁵⁰³ ՀԱՅՔ Ի ԴԵՍՍ ՈՐԴՈՑ ԱՍԵՆ⁵⁰⁴

Թէ վասն է՛ր երիցս սրբասացութիւնն վերաբերի հասարակ Աստուածութեանն, եւ մի երրեակ խաչեցարն՝ կցորդ ի վերայ յատուկ յանուն Միածնի Որդոյն Աստուծոյ, եւ թէ յորո՞ւմ ժամանակի եւ թէ յորո՞ց յոմանց նախ կարգեցաւ: Բայց նախ զյառաջագրեալ⁵⁰⁵ զխորհուրդ Նաչին տեսչիր սկզբնաւորեալ ի կենաց տնկոցն, որ ի դրախտին, զի անդուստ ի վերուստ իսկ արկեալ էր մէջ Երեքսրբեան Տէրութեան զխորհուրդ փրկագործ խաչելութեան Աստուածն Բանի, զոր յայլում տեղոջ քաղեալ էմ եւ եղեալ եւ ապա զայս, զոր յԱնանիա⁵⁰⁶ վարդապետին գրոցն համառօտիւ ժողովեցի:

Ըստ տեսլեան Եսայեայ՝ զՏէր⁵⁰⁷ նստեալ յաթոռ բարձրութեան^ա, սրովբէքն, որ շուրջ կային, զմինն տեսանէին յաթոռ, եւ երիս սուրբն զԵրրորդութիւն նշանակեր, եւ զի Որդին Միածին էր յաթոռ փառացն նստեալ, եւ Նա էր յայտնելոց յապա ժամանակի զծածկեալ խորհուրդ Երրորդութեան, որ երեւեցաւ ի Սկրտութիւն Իւր ի Յորդանան՝ Հոգին՝ իջմամբ կերպի աղանոյ եւ Հայր՝ ձայնիւ, եւ փակեալ դուռն առաջնոյն Արամաւ, բացաւ երկրորդ Արամաւ եւ պարզեցաւ վարագոյր ծածկույթի խորհրդոյ Սուրբ Երրորդութեան եւ յաղաղակելն Հօր՝ Դա է Որդի իմ սիրելի^բ: Յովհաննէս

մատամբն ցուցաներ: Գառն բարձող մեղաց աշխարհի^ա: Աթոռն խորհուրդ Նաչին, զի աթոռ եւ սեղան Նաչն անուանեցաւ, յորմէ սերովբէն ունեւեաց կարօտանայր առ ի բանալ զկայծակն աստուածային հրոյն, որ սրբեալ մաքրեր զամենեսեան ի ձեռն իւրոյ զղջական խոստովանութեան: Որպէս ի նախնումն առ Մովսէսիւ, զի հուրն բորբոքեալ փայլէր եւ ոչ բոցակիզէր զմորենին, նոյն խորհուրդ^ա Երրորդութեան եւ անդ զուշակեալ լինէր՝ իբր ընդ աղօստ ինչ պատրուակաւ անուամբ նահապետացն, իջանելն^ա ի մորենին Բանին Աստուծոյ՝ առ Կոյսն, եւ փրկութիւն ժողովրդեանն եւ ազատութիւն տիեզերաց եւ այլն: Եւ նոյն մարգարէ Եսայի կարգաւ պատմէ զկիրս փրկագործ չարչարանացն Քրիստոսի Նաչին. Տէր տա ինձ լեզու խրատու^ա, Տէր, ո՞ հաւատաց լոյս մերում^բ: Հանգոյն Եսայեայ տեսանէ եւ եզելկիւլ մարգարէ զհրաշակերտ տեսիլ սրբոց քերովբէիցն: Անդ Եսայի ետես ի վերայ աթոռոց եւ աստ անիւ՝ ի վերայ անուոյ^գ, որ է խաչանման եւ նստեալ ի վերայ ամենագոր Որդոյն Աստուծոյ: Ասա զամենայն տեսիլն: Իսկ զխորհուրդ մեկնութեան մարգարէիցս ի վերայ Որդոյն ուսանիմք յաստուածաբան հարցն մեկնութենէ: Նախկին իսկ սրբոյն Դիոնեսիոսի Արիպագացոյ^ա աթենական փիլիսոփայի եւ զերակատար ճարտասանի եւ սրբոյն Երիկիոսի^ա հետետողի առաքելոցն եւ Աթանասի Ալեքսանդրացոյ, սրբոյն Եփրեմի եւ Յովհաննէս Ոսկեբերանի եւ Կիւրղի Երուսաղէմացոյ եւ յայլոց սրբոց: Եւ վկայէ Դիոնեսիոս ի ճառին, որ յաղագս մեռնին այսպիսի բանիւ. իսկ զերագունիցն ասէ քան զմեզ սրբութեանց քանակ զերակալութեան սերովբէիցն կարգ թուոցն տասամբք եւ երկուքն նշանակաւ շուրջ զՅիսուսի կացեալ եւ հաստատեալ երանականօքն Նորա^ա տեսութեամբք, որպէս արժան է նոցա վայելել, եւ իմացականօքն նոցա բաշխմամբք սրբազնաբար ամենասուրբ ընդունելութեամբք եւ բազմօրինեանն^ա աստուածաբանութիւն ըստ զգալեաց ասել եւ անլուելօք բերանովք գոչել, քանզք սրբազան գիտութիւն իմանալեացն անձանձրանալի է եւ աննուազաբար ունի զտոպիումն եւ յամենայն չարութենէ համանգամայն^ա եւ մոռացմանէ ազատ^ա: Ըստ սորա ասացուածիս եւ Կիւրեղ Երուսաղէմացի վկայէ ի Յարութեան ճառին. «Եւ զայս աթոռ.- ասէ.- որ յառաջ քան զՓրկչին գալուստն էր, Եսայի ետես»: ՋՀայր ոչ ոք կարէ տեսանել, որ երեւեցաւ մարգարէին, Որդի էր^ա: Ջնոյն՝ Ալեքսանդրացին Աթանաս ասէ՝ մեծ ախոյեանն ուղղափառաց ի ճառին առաջին, որոյ այս է սկիզբն. «Որք չարարուեստաբարն իմանալ ախորժեն զԳիրս եւ զոր ասեն այսպէս՝ քանզի Հայր եւ Որդի եւ Սուրբ Հոգին մի Տէր Սաբաւովք^ա է, զի մի Աստուա-

ա Եսայի Ձ 1
բ Սառք. Գ 17

ա Տէ՛ս Յովհ. Ա 29:
բ Եսայի ԾԳ 1
գ Տէ՛ս Եզել. Ա 16:

ծուփին է եւ մի Աստուած, եւ վասն այտորիկ, զոր Հայր առ Եսայի ասէ, Յոհաննես ասէ, թէ՛ Որդի ասաց, եւ ի Գործս առաքելոցն Պօղոս ասէ, թէ՛ Հոգին Սուրբ ասաց: Եւ սակաւ ինչ յառաջ մատուցեալ Աթանաս ասէ. «Կսկ ււետարանիչն Յոհաննես ասէ, վասն այտորիկ ոչ կարին հրեայքն հաւատալ ի Յիսուս, զի ասաց Եսայի. խաւարեցոյց զաչս նոցա»⁵¹, եւ այլն: Չայս ասաց Եսայի, յորժամ տես զփառս Նորա, այսինքն՝ զՈրդոյ, որպէսզի Տէր Սաբաւովք է Յիսուս, որ է Տէր զօրութեանց, եւ Տէր զօրութեանց, սա ինքն է՝ Թագաւոր փառաց՝ ըստ Դաւթայ⁵², եւ Տէր փառաց է Նաչեցեալն Քրիստոս⁵³, ըստ Պօղոսի, եւ Դավիթ. Տէր հովուեցեալ⁵⁴, եւ Որ Հովուեց⁵⁵ Իսրայելի, Նայեաց⁵⁶, եւ Տէրն՝ Եւ եմ Հովիւ⁵⁷: Ինքն է, որ Նստի ի քերովբէս Որդի, որ հովուեն զԻսրայել⁵⁸: Չսոյն եւ Յոհան Ոսկիբերան⁵⁹ ասացն ասէ ի բանին, որ ասէ՝ զՏէր Նստեալ յաթոռ վերացելոյ եւ բարձրացելոյ: Եւ ընդէ՛ր ոչ ասաց սուրբ եւ լոնցին, սուրբ եւ լոնցին, եւ կամ երկիցս, եւ դադարեցին, այլ՝ երիցս: Ո՛չ ապաքէն յայտ է, թէ Երրորդութեան մատուցանելն զփառաբանութիւն, վասն այնորիկ երիցս եւ այլ ոչ եւս: Եւ յաջորդն յայտնէ. լի գոլ երկիր փառոց Նորա⁶⁰, որ եղեւ ի գալ Նորա: Եւ ոչ եթէ Յոհան ընդդիմանայ այլոց սրբոցն, այլ զի զՈրդի տեսանելով յաթոռն եւ Երրորդութեան երգէին հոչակմամբ, զի Որդով ծանուցաւ Երրորդութիւն: Վասն այնորիկ առ Որդի զՍուրբն ասելով զՀայր եւ զՀոգի գուշակէին եռակի ասիւքն: Բայց զոր ասեն, թէ մարգարէն զՀօր եւ Յոհաննէս՝ զՈրդոյ եւ Պօղոս՝ զՀոգոյն ասէ⁶¹: Եւ զայս եւս գիտեսցուք, զի Աթանաս ասէ եւ Յոհան, եւ զպատճառն ոչ յայտնեն, մեք սակաւ ինչ ասասցուք: Որ ասեն, թէ մարգարէն զՀօր ասէ, այս են միտք բանին, վասն զի առ հնովն եւ մարգարէիքն Հօր անունն միայն յայտնէ⁶², եւ մի Աստուած ամենակալ միայն ճանաչէին եւ Տէր Հայր եւ Աստուած զՆա անուանէին, ըստ այնմ եթէ ոչ սա Ինքն է Հայր ջո, ստացան զքեզ: Եւ այլուր՝ Տէր Հայր մեր՛, եւ այլն: Իսկ Դովայ ասելն ի բանն Պօղոսի, որ ի Հռոմ ընդ հրեայնս հակառակութեան, յորժամ անլուրք վարդապետութեան, ապա շարժեալ ի Սուրբն Հոգոյն ազդմանէ, ասաց զայս իբր սպանականս ինչ եկեցուցանելով Սրբոյ Հոգոյն զօրութեամբն, քանզի կարի յոյժ ծանօթ էին Սուրբ Հոգոյն յայտնութեան, եւ զփորձ արեալ սաստկութեամբ զօրութեան ուժոյ Նորա, ըստ այնմ, եթէ Հոգով զօրութեան Ջո բաժանեցան ջուրք եւ այլ բազումս, որ յայտնի մարգարէիցն է ներգործութեան Հոգոյն,

ա Տե՛ս Հռովմ. ԺԱ 10:
 բ Տե՛ս Սաղմ. ԻԳ 7—10:
 գ Տե՛ս Ա Կորնթ. Բ 8:
 դ Սաղմ. ԻԲ 2
 ե Սաղմ. ՀԹ 2
 զ Յովի. Ժ 14
 է Եսայի ԼԳ 22

զորս գիտին հրեայքն⁶² ասաց Պօղոս Հոգոյն զասացեալս ի մարգարէն, իսկ Որդոյ՝ բնաւ ամենեսին իսկ ոչ հաւատային եւ ոչ զանունն անգամ լսել արորժին: Վասն այտորիկ առաքեալ, ըստ իւրում բնական գիտութեան, Սուրբ Հոգոյն յիշմամբ երկեցուցանելով ամէր հաւատալ տիեզերաւեցոյց վարդապետութեան: Իսկ ասելն Յոհաննէս վասն Որդոյ ոչ առակաւոր բանիւք, այլ ստուգութիւն իսկապէս յայտնեաց զՈրդին Աստուծոյ լեալ զՆստեալ յաթոռն: Եւ զի անկանելն զլաւջօքն արար զՆա ծածուկ խորհրդոցն շտեմարանապետ, զի յորմէ սերովբէքն սարսեալ եւ դողալի ձեռոց⁶³ արեալ ի Սեղանոյն ունելեօք զկայծակն աստուածային հորոյն մաքրութեան, նա անակնածելի համարձակ եւ առանց միջնորդի մերձենայր յանկալելի ունկն Աստուածն Բանի եւ, իբրեւ սպունկաւ իւրք յինքն հաւաքեալ, ժողովէր զհիւսօ կենսակալակ ցօղոյ աստուածային գիտութեան: Սակս այտորիկ Սուրբ Հոգոյն գիտութեամբն եւ Հօր յայտնութեամբն պարզապէս զնոյն Ինքն ասաց զՈրդին Աստուծոյ՝ զՆստեալն յաթոռ բարձրութեան եւ վերացելոյ՝ ըստ Յոհաննէսի եւ Աթանասի հայրապետաց: Այլեւ ի պատմութեան Սոկրատայ եկեղեցական շարածի զնոյն միտս ցուցանէ: Վասն զի, ի դիական ազդմանէ շարժեալ, արիոսական աղանդոյն պաշտօնէիցն կարգէին երգս փառաբանութեան ընդդէմ ուղղափառացն՝ ըստ իւրեանց հերձուածողական հայտնութեանցն եւ զայս սկսանէին ձայնիւ յերգ արկեալ ի լսելիս բազմաց: Եւ այս լինել յաւուրս Յոհաննէս Ոսկեբերանի: Յայնժամ երկուցեալ⁶⁴ Յոհաննէս, զի մի ոք, յայսպիսի պատրող օրինութեանց խաբեալ, արտաքս քարշեցի յեկեղեցոյն ի պարզամտացն կամ ի դիւրահաւանիցն, ընդդէմ նոցա կարգեալ զօրինաբանիչս Ամենասուրբ Երրորդութեան եւ միոյ Աստուածութեան, որպէսզի եւ նոքա օրինեսցեն ի գիշերային օրինութիւնս⁶⁵ զԱստուած՝ յարդարեալք խաչիւք եւ անուշահոտ խնկօք, մոմեղինօք եւ քահիւք շրջելով ի քաղաքն օրինէին զԱստուած եւ զՍուրբացն միտս շարժին եւ փառաբանութիւն Ամենասուրբ Երրորդութեան եւ ընդ առաւօտն զսրբասացութիւն Երրորդութեան Որդոյ առանձինն ընծայեցուցանէին քաղցրաձայն երգով. Սուրբ Աստուած, սուրբ եւ հօր, սուրբ եւ անմահ, որ խաչեցար վասն մեր, ողորմեա մեզ, ընդ որ մայնացեալ արիւնուքն շարժեցին մարտս ի գիշերի եւ պատերազմեալ զմահս քարկոծեցին, եւ բազումք յերկոցունց կողմանցն⁶⁶ մեռանէին, զոր լուեալ թագաւորն արգել զարիանսսն⁶⁷ եւ հրամայեաց ամենեցուն զգիշերային օրինութիւնսն ոչ անել արտաքոյ, այլ՝ ի տուն աղօթիցն ամենեցուն օրինել զԱստուած: Ասէ եւ զայս նոյն պատմութիւն, եթէ ասացից եւ զպատճառս սրբասացութեանդ, որ ի վերայ Որդոյն ասի Երրորդութեան սրբասացութիւն: Զանզի Իզմատիոս՝ Անտիոքայ եպիսկոպոս, Երրորդ յառաքելոյն Պետրոսէ, որ եւ աշակերտել իսկ նոցա Յոհաննէս ււետարանի եւ Պետրոսի Վիմի, որ եւ յեթանասնից ասի լինել սուրբն⁶⁸: Սա տեսանէ երկնատր զօրս հրեշտակաց, որք օրինէին զԱմենասուրբ Երրորդութիւն երեքկին սրբասացութեամբ եւ միոյ Աստուածութեան զփառս ընծային: Չսոյն դար-

ձեալ եւ ի վերայ Որդոյ անձառելի ձայնի երեքլին սրբասացութեամբ տային զփառս, որ ի միտան տպաւորեալ եղեւ սրբասացութիւն օրհնութեանցն, որ ի Քրիստոս զխորհրդածութիւնսն առնեն: Եւ զայս յԱւտիոքայ Եկեղեցիսն աւանդէր յերեկոյան եւ ի վաղորդեան աւուրն սուրբն Իզնատիոս: Ուստի եւ յամենայն Եկեղեցիս ուղղափառաց տուեալ պահի եւ զամենայն կարգս Եկեղեցոյ յգնատիոս⁵²⁸ հաստատեալ^{84*}:

Եւ Կիրոյի Աղեքսանդրացոյ զրեալ է այսպէս, «Եղև,- ասէ,- ի տարուցն, յորում մեռաւ Ոգիա, զորոյ տեսանէր ոչ ոք երկուսացի»: Եւ յայտ է, զի ի ժամանակս երիցս երանեալ Թեոդոսի թագաւորի Փոքու, յորժամ յուզեցաւ պատերազմ յաղագս հաւատոյ ի մէջ Կիրոյի եւ Նեստորի⁵²⁹, հարկ լինէր Կիրոյի զգացուցանել թագաւորին, եւ լինէր ժողով սուրբ հարցն յեփեսոս եւ զալ Կիրոյի յԱղեքսանդր քաղաքէ նաւաչու ուղղետրութեամբ ի ժողով սուրբ հարցն: Եւ զի գլովս հնայնութեան Նեստորի երասել զամենասուրբ Կոյսն մարդածին, այլ ոչ Աստուածածին խոստովանէր եւ բաժանէր զՔրիստոս յերկուս հատածս՝ զբնութիւն Բանին եւ մարմնոյն եւ այլ բազում հայհոյութիւնս: Եւ դիմեալ ուղղափառացն ի սուրբ Եկեղեցին, որ յանուն Աստուածածնին, զոր ասեն շինել ի Յոհաննու աւետարանչէն ի քաղաքն Եփեսոս, եւ աղաչէին զսուրբ Կոյսն լինել բարեխօս եւ աղաչող զՈրդի իւր Միածին, զի լիցի խորտակիչ այնմ վիշտապացեալ զազանի: Եւ յայնմ սուրբ Եկեղեցոյ ասեն սկզբնաւորել⁵³⁰ զպարտուածս փառաբանութեան Երիցդ Սրբասացութեան մեծի սուրբ ժողովոյն, քանզի զծնեալն ի սուրբ Կուսէն Աստուած խոստովանեցին առանց բաժանման եւ զծնողն՝ Աստուածածին առանց կարծեաց երկուութեան⁵³¹: Սակս այնորիկ եւ ըստ սրովբեիցն սրբասացութեան, զոր ի վերայ Որդոյ բարբառէին, եւ զայս զարարածս շարահիւսեալ համաբանեցին սուրբ հարցն⁵³²: Աստուած եւ հզօր եւ անմահ զմի Տեր մեր Յիսուս կարողալով եւ զնոյն Ինքն չարչարեալ եւ խաչեալ եւ ճշմարիտ մահուամբն⁵³³, որ վասն տիեզերաց փրկութեան, ըստ Գրոց, զմահու զօրութիւն լուծեալ եւ թաղեալ գերեզմանի եւ եօթեայ յարուցեալ եւ համբարձեալ, եւ զալոց է փառոք Հօր դատել զկենդանիս եւ զմեռեալս⁵³⁴: Եւ պատշաճէր այս արարուած սրբասացութեան ընդդէմ մարդադաւան խոստովանութեան Նորա, եւ է ասացելոցս միտք այսպիսի, թէ՛ Աստուած եւ հզօր եւ անմահ, վասն մեր խաչեցար, ողորմեա մեզ: Եւ մարդապաշտ հայհոյութեան ընդդիմակայ սպառուած բանին փառաւորեալ եւ օրհնեալ միշտ սուրբ Կոյս եւ այլն:

Իսկ զկնի արտասահմանելոյն Նեստորի ի խոյս բարբարոսաց ի Թեոդոս⁵³⁴ Փոքու լինի հաւատոյ քննութիւն ի Կոստանդինուպօլիս զկնի ԵԺ (15) ամի առաջին ժողովոյն, ԻԵ (25) ամի թագաւորութեան Թեոդոսի յաղագս հակաճառութեան Փլաբիանոսի Պաղատան եպիսկոպոսի եւ Եստի-

« Բ Տիմոթ. Դ 1

զի դիաբերանի, զի Փլաբիանոս զՆեստորին շաղակրատէր, եւ Եստիքս մի բնութիւն շաղփաղփեալ⁵³⁵ խելացնորէր ըստ Սոփրոնի եւ ըստ պանդուրացոյն աղճատանաց: Ուստի եւ թագաւորն Թեոդոս հրամայէ ժողով լինել ի Նոյն յեփեսոս ծովահայնացն: Եւ զի մեծն Կիրեոյ առ Քրիստոս վերափոխեալ էր, եւ կացեալ փոխանորդ Նորա երիցս երանելին Դեուկորոս, որում զլիաւորութիւն ժողովոյն հաւատացաւ նմա ի Թեոդոս: Եւ ժողովեցան եպիսկոպոսապետք Լ (30): Յայնմ ժողովի ընդ այլ բազում կրօնս հաւատոյ յօրինեցին ելլադական յեղանակօք զնուագս եւ զերգս փառք ի բարձանցդ հրեշտակական փառատրութեանց յաճախելով եւ այլ եւս բարբառ բանից յուրմս ի բանս հովուացն: Նոյն ժողով աղեքսանդրացի հռետորական! Եղանակօք գեղգեղեալ գեղազարդէին զՆաչեարնդ կցորդ՝ ի դէմս Քրիստոսի Աստուծոյ վերաձայնելով, որում առաջնորդ եւ ուսուցիչ էր հրամանաւ սուրբ Հոգոյն Պետրոս՝ անտիոքացոց կացեալ եպիսկոպոս: Ուստի զվաղնուցն անցեալ ամացն հաստատուն գիտէր եւ ստոյգ գեղեալն յիզնատիոս եւ յառաքելանման սուրբ հարցն առաջին, զոր եւ հաստատեաց յեկեղեցիս ուղղափառաց:

Այլեւ յայտ ի սինիոդոսական պատմութեանց է, որ ասէ Յոբնաղ յերուսաղէմի եպիսկոպոսն ի Ջաղկեդոնի եր, որ զնախկին իդեալն ի սրբոց հայրապետաց եւ ի սրբոց հարցն զՆաչեցարն կցորդ կորզեալ հանին յերից սրբասացութեանցն Նուագէ, որ ի վերայ Որդոյն էր սկզբնաւորեալ: Եւ զայս խոստովանութիւն առեալ տան յերուսաղէմ՝ Սուրբ Աստուած, սուրբ եւ հզօր, սուրբ եւ անմահ, ողորմեաց մեզ: Եւ այս բան պատմութեանս վկայէ, թէ յառաջագոյն էր եղեալ Նաչեցարիս խորհուրդ⁵³⁶, քան զոր ի Ջաղկեդոնիս ասացին: Եւ վասն զի զլիաւորք ժողովոյն աշակերտք Նեստորի էին եւ կողմնաձուք Նորին աղանդոյ, որք ոչ յխորժէին Աստուծոյ հզօրի եւ անմահի խաչիլ եւ չարչարիլ վասն փրկութեան մարդկան, այլ մարդկային բնութեան առանձինս ասեն զչարչարանսն եւ զմահն, զոր կալմամբ եւ յարակցութեամբ ասեն ընդ Աստուածն Բանի հաղորդակից լեալ միայն եւ պատուակից եւ մարդոյ լոկոյ ասեն չարչարեալ ի Նաչին, եւ որպէս զմիաւորութեան փոխել բան զհաստատեալն յաղեքսանդրացեացն հոգեշնորհ փիլիսոփայիցն: Նոյնպէս զՆաչեցարդ կցորդ ի սրբասաց փառատրութեանց փոխեցին պատճառ կալեալ ինքեանց կեղծաւոր կարծեաց զեռակի ասացուած սերովբեիցն, եթէ զԵրրորդութիւն փառաւորէին եւ ոչ անեն զմտաւ, թէ այլ միտք այնր են, եւ այլ՝ այսր արարուածի, որ ի սրբոց հայրապետացն կարգեցաւ եւ եղաւ դիմակս չարին Նեստորի: Եւ ունի այսպէս բանիցս մերոց սեռն, զի որպէս ժողովեալքն ի Լիկիա զԱրիոսի եւ զՍաբէլի զաղանդն խլեցին, եւ ընդդէմ եղին պատուաման Նոցա զբարձրաբերձ աշտարակդ հաւատաբան արարուածիդ, զոր միաբարբառ փառաւորեն բազմութիւնք հաւատացելոց: Նոյնպէս եւ⁵³⁶ որք յաղագս հոգեմարտին Մակեդոնի ժողովեցան Յ եւ Ծ (350) սուրբ հայրապետքն հրամանաւ մեծին

Թողոսի ի Կոստանդինուպոլիս եւ գաղազս Սուրբ Հոգոյն յօրինեցին զարարուածս եւ ի Նոյն յարդարեցին հաւատաբանութիւն եւ զՄակեդոնիս խլեցին փուշ: Նոյն օրինակ եւ յեփեսոս չիւսչեցարդ ի դմս Որդոյ աբարին ասել միաբան ընդդէմ Նեստորի այսպէս ցանկեալ եւ մեզ ուսուցին հաստատուն պահել, թէ ո՞ր եղեւ կարգեալ սրբասացութիւնդ ի վերայ երրորդութեան, եւ կամ ո՞րք ոմանք եւ սակս որո՞յ հերձուածոյ եղին զնա, եւ կամ յորո՞ւմ ժողովի մեք ոչ երբեք գիտացաք: Լաւե ոչ զմիօք յաղանդապետաց հերձուածողացն գիտեմք, թէ զուգահաասար զերրորդութիւն հայհոյեաց ոք եւ ի վերայ Նորա շարժեցան ժողովք ուղղափառաց: Ջի թպէտ ամբարշտեալ ապարասանեաց Սաբէլ Լիբեացի եւ զերրորդութիւն շփոթեալ խառնակեաց մի դէմս, եւ անուամբ լոկ զանազանեալ, այլ առ ետեղ իսկ Արիս Ալեքսանդրացի ընդդիմացաւ նմա: Ուստի առաւել, քան զչափս յարձակեցաւ ի վերայ Նորա մինչ զի միւս կողմ բաժանեաց զմիասնական Սուրբ երրորդութիւն՝ խառնելով ի Նոսա յաւելուածս օտարացեղութիւն արարածական բնութեան: Եւ գտան երկրորդին հակառակողքն⁵³⁷ ամբարշտեալք: Վասն որոյ կանխաւ ժամանեալ սուրբ ժողովն Նիկիայ զերկուցուցն խլեցին⁵³⁸ զորոմաբեր զբոյսն դառնագոյն արմատոյն: Իսկ այլ ոչ ուստեք կարեն ցուցանել ի Գրոց զպատճառս իւրեանց արարուածին եւ թէ զսերովբեիցն ասացեալսն պատճառեն, զայն փառաբանէ մերս Եկեղեցի ի յոլով տեղիս ի կարգաւորութիւն Եկեղեցոյ պաշտաման: Զանգի սրովբէն չեն ասացեալ ըստ Նոցա ասացուածին. Սուրբ Աստուած, սուրբ եւ հօր, սուրբ եւ անմահ, ողորմեա մեզ: Այլ միայն զիւրեանց, զի կարգեալն եւ սկսեալն անհատական ձայնիւ աղաղակեն մինչ ի միւսանգամ գալուստն Զրիստոսի Աստուծոյ Որդոյն Աստուծոյ:

Եւ եւ այլ պատճառ, զոր գիտացաք ի Նոցուց մատենիցն, որ մեզ ոչ է գիտելի եւ ոչ ընդունելի: Եթէ յետ երանելոյն մեծին Յոհաննու Ոսկեբրանի յաթոռոյն իւրմէ ի հակառակութենէ թագուտոյն Եղոքսիա՝ կնոջ Արկաղեայ, զոր հանեալ ի քաղաքէն տանէին ի սահմանս Կոկիսոսի հայոց ի տեղին, որ կոչի Դազիմոն, ուր եւ զկեանս իւր կատարեալ խաղաղութեամբ փոխեցաւ առ Զրիստոս: Եւ ապա ի հրամանէ Տեառն սաստիկ հարուածս եւ արհաւիրս, հրընկեցութիւնս եւ շարժունս լինի ի վերայ քաղաքին, յորմ յոլով տանց եւ ապարանից եղեւ կործանումն: Յայնմանէ սարսեալ առ հարսարկս քաղաքին արտաքս ի տանց ելեալ⁵³⁹ ի լայնատարած դաշտ մի, զոր Կամբոնն անուանեն, եւ ոմանք այլ պատճառ ասեն զելանել քաղաքին ի դաշտն⁵⁴⁰: Զանգի երկուցեալ քաղաքին բազմութիւն յաղագս հակառակութեան, որ վասն սրբասացութեան, զի կեսք յՈրդոյ վերայ ասեին՝ ըստ Խաչեցարիդ սահմանադրութեան, որք ըստ Եփեսոսի⁵⁴⁰ ժողովոյ էին հետեւեալք, եւ այլք երրորդութեան վերաձայնէին, որք զԶաղկեդոնին ունէին զերկախումբ իւրեանց դաւանութիւն, որք յաղագս այնր պատճառի ասեն լինել զարհաւիրս շարժմանն⁵⁴¹: Եւ ապա յայսմ խառն⁵⁴¹ ասեն վերանալ երիտասարդի միոջ յօնն եւ լսելի հրեշտակաց, զի ասեին՝ Սուրբ Աստուած,

սուրբ եւ հօր, սուրբ եւ անմահ, ողորմեա մեզ: Եւ ըստ այսմ տեսեան՝ ասեն սահմանեալ զսրբասացութիւնդ, զոր ի վեր երրորդութեան ձայնէն մինչեւ ցայսօր, բայց քանզի մեզ յոյժ անծանօթ է եւ խրթնի մանաւանդ, զի առասպելական բաջաղանս թողոյ զուսաւորութիւն գիտութեան Աստուածաշունչ Գրոց եւ զիւրեւ ընթանալ սնտոսի⁵⁴² պատմութեանց եւ ստուերական տեսեան, վասն զի հաւատոյ հաստատութիւն ոչ ի Նշանաց, այլ ի գիտութենէ եղեւ սահմանեալ Գրոց ըստ Տեառն, թէ՛ քննեցէք զԳիրս⁵⁴³, եւ Դավիթ ասէ ըղձական. «Երանի, որ քննեն զվկայութիւն Նորա բոլորով⁵⁴³ սրտիւք», եւ այլ բազումս: Ըստ այսմ՝ եւ սուրբ հարքն յիւրաքանչիւր ժամանակս ոչ զնշանս ի կիր առնուին, թպէտ եւ կարող էին, այլ զքննութիւնս Գրոց եւ Նոցուց վկայութեամբ հաստատէին ամրապահակ ձեղամբ⁵⁴⁴ զհոգեւոր շինուածս: Իսկ որ ի մեր ազնեացս աստի էին, քանզի երամակիցք եւ ուսումնակիցք էին արքայապետացն եւ կցորդ եգիպտական ճգնաւորացն քաջամարտիկ⁵⁴⁵ արանցն ծանօթք եւ լծակիցք յառաջիկութեան հոգեքան հանդէսն զերանելեացն մերոց ասեմ զթարգմանչացն, որք ազդեցութեամբ Սուրբ Հոգոյն եւ ինքնայօժար ջերմեանոյն ուսումնասիրութեամբ արշաւանս եղեալ ընթանային ընդ հետս առաքելական շարժացն առ ի վերձանել զմատանս լուսաւորչացն, որք եւ յերեսին ժողովսն հանդիպեալք, մակագրէին զսահմանեալ կարգս հայրապետացն⁵⁴⁶: Բայց եւս առաւել բարեպատեի դիպեցան ի ժողովն Եփեսոսի, որ են ամենից քննութեան հաղորդեալք, զրեցին եւ մերոցս աւանդեցին մանկանց Եկեղեցոյ: Եւ վկայ հաւատարիմ մերոցս բանից ըղձալի պատճեանք⁵⁴⁷ թղթոցն, որ զրեցան ի Կիրդէ եւ ի Պրոկդէ առ մեծն Սահակ եւ մեծասքանչ հոռտորն⁵⁴⁸ Մեսրոպք: Գրեալ յաղագս զգուշանալոյ յաղանոյն Նեստորականացն⁵⁴⁹, որք յետ քստորականացն եկեալ դադարեցին յաշխարհս մեր, եւ զգործս չարութեան Նոցա ուսցիս ի պատմութեան Կորեան՝ աշակերտին Մաշտոցի⁵⁴⁹, ի սպառածին⁵⁵⁰ 88*: Եւ զնոյն ուսցին ի թղթոյն Ակակայ Մելիտիոյն եպիսկոպոսի⁵⁵⁰ եւ ի շրջանամակ⁵⁵¹ Հաւատանամակ թղթոյն Ներսէսի Երկրորդ հայոց հայրապետի⁵⁵⁰ եւ Ներշապիոյ Մամիկոնից եպիսկոպոսի⁵⁵¹ եւ Մովսէսի⁵⁵² եւ Աբրահամու հայոց կաթողիկոսաց⁵⁵³ եւ այլոց, որք պատուիրեցին զգուշանալ ի Նեստորականացն, որք արարին կայանս յաշխարհս մեր եւ աշխատեցին զհարսն մեր:

Այլեւ ի թագաւորելն Զենոսի կայսեր փոխեաց զխոտորնակ կանոնս եւ զկարգս Զաղկեդոնի ժողովոյն, Նոյն եւ յառաջին ամին թագաւորութեան Զենոսի, արարեալ ժողով տեառն Բաբգէնի ի քաղաքադաշտի⁵⁵³ ի Վաղարշապատ քաղաքի, Նզովեցին զբանական Նեստորական ազգին եւ զժողովն Զաղկեդոնի եւ զսրբասացութիւնդ, հանդերձ Խաչեցարիդ վերստին Նորո-

ա Յովի, Ե 39
բ Ապով, ԵՏԸ 2

զեցին^{94*}:

Այլեւ ասի բան ի տօնական գիտնոցն, թէ ի ժամանակա Ջենոնի եւ Անատասայ թագաւորացն հոռոմոց ուղղափառաց կարգեալ եղէ Սրբասացութիւնդ հանդերձ Խաչեցարիդ ի թագաւորական քաղաքն: Եւ այսպիսի կարգօք վարեցան մինչեւ ի ժամանակա Յուստիանոսի կայսեր, որ եւ յեղաշրջեաց զառաջնոցն սրբոց զսահմանեալ կանոնս ուղղափառութեան եւ հաստատեաց վերստին զՋաղկեղոսին: Իսկ զկնի ԼԸ (38) ամացն անցելոյ յետ ժողովոյն տեառն Բաբգէի դարձեալ բորբոքեալ սկսաւ աղանդն նետորականաց ազգին յաշխարհս մեր: Եւ այս լինէր յաւուրս Լերստի երկրորդի հայոց կաթողիկոսի: Սա ժողով արարեալ ի Դուին քաղաքի ի ԻԵ (25) ամին Խոսրովու պարսից արքայի եւ ի գալն Աբդիշայ Ասորոյ, յորժամ ժողովի եր եւ Պետրոս Սինեաց եպիսկոպոս, որ զհակառակն Լետորի զհաւատոյ բանն գրեաց եւ ներբողական ձառս սրբոյ Կուսին^{95*}: Եւ նզովեցին զժողովս նետորականացն եւ զսրբասացութիւնդ Խաչեցարիդ ևորոգեցին մինչեւ ի ժամանակա Հերակլի կայսեր հոռոմոց եւ Եզրի կաթողիկոսի հայոց, որ խաբեալ ի Հերակլի⁵⁵⁴ ի գնալն ի հայք եւ ընկալան զՋաղկեղոսին մինչ ի ժամանակա բռնակալութեան իսմայելական ազգին, որ մերժեցին գլուխականսն ի սահմանաց մերոց^{96*}: Եւ մինչ ի ժամանակա Յոհաննիսի Խմաստասիրի հայոց կաթողիկոսի, որ ժողով արարեալ ի սահմանագլուխս Հարքայ գաւառի ի զեղաքաղաքին Մանազկերտի եւ մաքրեաց ի հայոց զանկարգութիւն երկաբնակացն եւ զխառնումն խմորոյն եւ ջրոյ եւ վերստին նորոգեաց զսրբասացութիւնդ Խաչեցարիւն եւ այլ բազում կարգաց Եկեղեցւոյ մեկնութիւնս արարեալ: Երիցս կարգեալ յաւուրն զսրբասացութիւն ասել անուամբ Որդւոյ՝ սակս զերախտիս երեքանձեայ⁵⁵⁵ Աստուածութեան յուշ աննելոյ հաւատացեալ ժողովորոց, վասն զի Ջրիստոս ծանեան զերից Անձնաւորութեան գիտութիւն: Եւ զի կամօք եւ ներգործութեամբ Ամենասուրբ Երրորդութեան առ տունեալ բաշխեցան մեզ պարգեւք փրկութեան ի ձեռն խաչելութեան Ջրիստոսի, զոր սուրբ Ասագանան ստանամք զանապականութիւն, զոր առաքեալն Պօղոս մեկնէ զխորհուրդ Ակրտութեան ի մահ Որդւոյն Աստուծոյ եւ ընդ Լմին թաղեալ, զի ի մեջ Երրորդութեան Ջրիստոս ձանաչի եւ խաչին չարչարանքն ընդ Լմա եւ մահն եւ թաղումն եւ Յարութիւն, որով կեանք տայ տիեզերաց^{97*}: Այսպիսի կարգօք լուսատրեաց Խմաստասերն Յոհաննէս զմերս Եկեղեցի^{97*}: Իսկ երիցս ասելն՝ զերեք Անձնաւորութիւն Երրորդութեան, վասն զի կամօք եւ զօրութեամբ անբաժանելի գործակցութեամբ ի Խաչն ասի խորհուրդ՝ ոչ իբր շղթայս ինչ ընդ իրեարս կապեալ՝ ըստ անծանօթ իմաստիցն իմացմանց, այլ՝ զատ եւ որիշ անձնաւորութեամբ եւ համաբնութիւն զօրութեամբ եւ աստուածութեամբ: Իսկ եռակի երիւքն ասելով, որ լինի Թ (9)

ըստ Թ (9) դասապետութեան հոգեդիւնացն, որ նոյնաթիւ դաս պաշտի յԵկեղեցւոջ Աստուծոյ՝ ըստ Դիոնեսիոսի: Բայց արդ, տեսցուք գլուխականացն զանհաշտ թշնամութիւն ընդ մեզ, թէ զիս՝ որ անձնապանծ իմաստութեամբ ինքնախաչք լեալ զմեր զրպարտեալ աղարտեն զիմաստս՝ աստուածաչարչարս կոչելով, եւ աստուածասպանս զանմահ հոգին ասեն ընդ մահուամբ արկանեք: Մեղմականս ասասցուք պատասխանատութիւնս զասացեալսն մարգարից եւ առաքելոց եւ սրբոց վարդապետաց ի վերայ Ջրիստոսի պահեմք պնդագոյն: Եւ զի ինքեանք կտտ եղեալ եւ սահման յիւրեանց սրբասացութեանց զԱստուածութիւն՝ Հօր եւ զհօգորութիւն՝ Որդւոյ, իսկ զանմահութիւն՝ Սուրբ Հոգւոյն: Եւ այս յոյժ թուի ինձ անտեղագոյն եւ յաւետ մեղադրանաց արժանաւոր: Երից իսկական Անձնացն աննել պակասութիւն՝ զՀայր ի հօգորութիւն արտաքել եւ զՈրդի՝ յԱստուածութենն եւ զՍուրբ Հոգին՝ յԱստուածութենն եւ ի զօրութենն: Եւ արդ, ահա այնպիսի անհաւասար սահմանադրութեան հաստիչք թշնամի յիւրեանց: Ջայս այսպէս ասողացն արարին զԱնձինս Ամենասուրբ Երրորդութեան, վասն զի յերիս Անձինսն արարին զպակասումն, բայց եւս առաւել ի Հոգին Սուրբ, զի ի չափս հրեշտակի զԼորայն կարգեցին զպատիւ միայն զանմահութիւն շնորհել Լմա, զի հրեշտակք չեն մահկանացուք:

Արդ, փոխանակ զի զմեզ թշնամանօք աղարտեն եւ զանմահ Հոգին Սուրբ ասեն մեզ ընդ մահուամբ արկանել, ինքեանք գտան Լուազեցուցիչ Սուրբ Երրորդութեան եւ հակառակ Հոգւոյն Սրբոյ: Բայց եթէ ի կարգի եւ առանց Լուազութեան զՍուրբ Երրորդութիւն կամին փառաբանել: Այսպէս, ապա պարտ եր նոցա Լուազել յիւրեանցն փառաբանութեան յանուանս երեք անձնական զօրութեան զերիս զբայս սրբասացն բանից յիւրաքանչիւր յԱնձինս յատկական առանձնապէս սահմանել՝ ասել այսպէս. «Սուրբ Աստուած, սուրբ եւ հօգոր, սուրբ եւ անմահ Հայր», եւ, ըստ այսմ կարգի, յարմարապէս զՈրդի եւ զՀոգի ասել: Բայց այս կարգ փառաբանութեան թեպէտ եւ ի խորհրդական թուին արտաքսողին⁵⁵⁶, սակայն հաւասարութիւն միասնական, եւ մի կարգ զօրութեամբ ողջ պահի, քանզի այս կարգ փառաբանութեան ոչ ըստ սերովբեիցն ասացուածի ունի զիմաստս, այլ յայլ իմն բաժանի տեսակ խորհրդոյ, քանզի սերովբեքն⁵⁵⁷ զմի Անձն տեսանէին զՈրդւոյն եւ զերիս զսուրբս ասելն եւ մի զՏէրն, որ լինի հաւասարութիւն: Նոքա ըստ սերովբեիցն ասեն լինել զիւրեանց⁵⁵⁸ փառաբանութիւն: Բայց կարգ անհաւասարութեան բանիցն ոչ թողացուցանէ այսպէս իմանալ: Եւ արդ, ի բաց թողուք⁵⁵⁹ զհակաճառութիւն բանիցս, որ առ նետորականսն եւ երկաբնական, եւ զմեր ասացուածիս տեսցուք զիմաստս, զոր ի վերայ Ջրիստոսի Աստուածն Բանի առնուլ ասեմք, որ եւ զաստուածութիւն եւ զհօգորութիւն եւ զանմահութիւն միոյ երեսաց Որդւոյն Աստուծոյ տամք,

ա Ըմմա. Հոռով. Զ 3—4, Կողոս. Բ 12:

որ ի մարգարէիցն եւ յառաքելոցն եւ յաստուածաբան վարդապետացն ստորոգեալ հաստատեմք: Զանգի ատ Ռրդին Ռրոտման. «Եւ Բանն էր առ Աստուած, եւ Աստուած էր Բանն»⁵⁶⁰: Եւ դարձեալ ասէ, զի զԼա Հայր կնքեաց Աստուած⁵⁶¹, իսկ զհօգորութիւն Դաւիթ ասէ՝ Տէր կարող եւ հօգոր⁵⁶²: Եւ Եսայի ասէ՝ Աստուած հօգոր⁵⁶³: Եւ զանմահութիւն ասէ Մովսէս. «Երդոյայ աջով Իմով եւ ասացի, թէ կենդանի եմ յալիտեանն»⁵⁶⁴: Եւ Դաւիթ ասէ. «Օտարաւեաց անձն իմ առ Ջեզ, Աստուած հօգոր եւ կենդանի»⁵⁶⁵: Իսկ Պօղոս առ Տիմոթէոս ասէ. «Ձոր յԻրում ժամանակսն ցուցցէ երանելին եւ միայն հօգորն՝ Թագաւորն թագաւորաց եւ Տէրն տէրանց, որ միայն ունի զանմահութիւն բնակեալ ի լոյս անմատոյց»⁵⁶⁶: Եւ ըստ այսմ ի վերայ Ջրիստոսի սուրբ հարցն մեր ասացին. «Եւ գրպարտեն յասելն զանմահ Հոգին ընդ մահուամբ արկանել, զի, ըստ մեր ասացուածի, Հայր եւ Հոգին ընդ չարչարանօք ոչ անկանի, որպէս եւ ոչ՝ ի մարմնաւորութեան, բայց կամակցութեամբ միայն, որով գործեցաւ փրկութիւն աշխարհի: Իսկ եթէ ի խորհուրդս տարակուսեցի ոք, թէ զհա՞րող մարթի ասել՝ Աստուած հօգոր եւ անմահ, եւ ապա՞ խաչեալ, եւ որ ըստ այսմ իմասցի այնպիսին, թէ Ինքն Աստուած անգիտելի էր մարդկան գիտութեանց, եւ ոչ միայն ի մարդկայնոց, այլեւ՝ յերկնայնոց: Նոյն օրինակաւ եւ գործքն Իր անդր են, քան զիմաստս տարրական եւ եղական արարածոց, մանաւանդ՝ սրբազան կրօնք հաւատոց մերոց եւ անձառ գործք տնօրէնութեան Ջրիստոսի, զոր հաւատովք պարտ է իմանալ զգործս Արարչին, ըստ առաքելոյ՝ հաւատովք իմանալ զԼա եւ զգօրութիւն Յարութեան Նորա՞: Բայց որքան հնար է իմանալ մարդկային մտաց օրինակաւ այսու ասացուք զչարչարանացն եւ զմահուանն Ջրիստոսի: Վասն զի Ինքն՝ ենն Աստուած, սաղմնաբար սեղմեաց միացոյց Իր Մարմին ի սրբոյ Կուսն եւ եղէ մարդ՝ իբրեւ զմի ի մէջ, եւ զոր օրինակ մարդն հոգւով միացեալ եւ մարմնով, եւ մտօք մի մարդ կոչի եւ մի դէմ եւ մի անձն եւ մի գոյացութիւն եւ մի բնութիւն, եւ մի անուն իւր կոչի ոմն մարդ թէպէտ եւ ի բազում խառնուածոց եւ յայլ տեսակաց եւ յաննման սեռից ունի զգոյացութիւն իւր, սակայն մի մարդ կոչի եւ մի անուն, եւ յոր ինչ եւ գործ յառաջանայ: Նոյն մի մարդ եւ մի անուն կոչի, եթէ մեծութիւն եւ աղքատութիւն եւ որ ըստ այսմ եւ ոչ ոք որոշէ, եթէ⁵⁶⁰ այս ինչ մարմնոյն է

ա Տովի. Ա 1
 բ Տովի. Ե 18
 գ Ասղմ. ԻԳ 8, ԽԱ 3, ԶԷ 9
 դ Եսայի Թ 6
 ե Բ Օրէնք ԼԲ 40
 զ Ասղմ. ԽԱ 3
 է Բ Տիմոթ. Զ 15
 ը Փիլիպ. Գ 10

եւ այս ինչ՝ հոգւոյն. թէպէտ եւ գիտեմք, եթէ անմահ է հոգին եւ անչարչարելի, եւ միտքն զանկանի ընդ ըմբոնմամբ եւ շօշափմամբ, սակայն զհոգեկանսն եւ զմարմնական միոյ մարդոյ եւ միոյ անուան համարիմք: Ըստ այսմ օրինակէ համարեսցուք եւ զՋրիստոս Աստուած ճշմարիտ եւ Ռրդի Աստուծոյ, թէպէտ եւ յոքնանուն անուանի, այլ ըստ գործոցն կոչի որպիսի դուռն: Բայց տիրական անուն մի կոչի որպէս առաքեալն անուանէ. «Մի Տէր Տիսուս Ջրիստոս, Ռրով ամենայնքն»⁵⁶⁷: Արդ, ըստ այսմ իմաստից կոչի Ջրիստոս եւ ասի Աստուած հօգոր եւ անմահ եւ մեռեալ, զի Ինքն է նոյն Աստուած եւ նոյն մարդ, նոյն Ինքն՝ Ռրդի Աստուծոյ, եւ նոյն Ինքն՝ Ռրդի մարդոյ՝ եւ յերկնից, եւ յերկրէ, անչարչարելի եւ չարչարեալ, մեռեալ եւ անմահ եւ ետ Ինքեան բարձրագոյնքն ըստ աստուածութեան եւ նուաստագոյնքն ըստ Իւր կամաւ յանձնառութեան: Եւ ոչ է արժան բաժանել զԱստուածայինսն եւ զմարդկայինսն, վասն զի միոյ Ջրիստոսի⁵⁶⁸ Ռրդոյն Աստուծոյ կոչին կիրքն եւ ներգործութիւնք: Վասն զի Ինքն Աստուած կամեցաւ եւ արար եւ ոչ՝ ի հարկէ. նաեւ կարող էր բանիս վճարել զփրկութիւն առանց արեան եւ ոչ արար: Այլ եղէ ամենայնիս մարդ⁵⁶² բաց ի մեղաց, եւ ամենայն Իւր Ինքնեան են աստուածայինքն եւ մարդկայինքն եւ ոչ բաժանի, եւ որպէս յօրինակ ի մարդոց ցուցաւ՝ թէպէտ եւ մինն՝ անմահ եւ միւսն՝ մահկանացու, մի կոչի մարդ, բայց զպխաւորութիւն հոգին ունի, զի անմահ է եւ կենդանի եւ շարժող մարմնոյն, եւ գործքն հոգւոյն կոչին մարմնականքն եւ հոգեւորքն: Վասն զի⁵⁶³ հոգին իբրեւ զգործի ունի զմարմինն ի ձեռնին: Ըստ այսմ օրինակի եւ զՋրիստոսին իմասցիս, վասն զի Ինքն Աստուած Բանն է՝ զլուսն եւ գործող ամենայն սքանչելագործութեանցն եւ խոնարհութեանցն, եւ Իւր Ինքն Աստուածն Բանի կոչի չարչարութիւն եւ անչարչարութիւն, մեռելութիւն եւ անմահութիւն, զի Նորա արին չարչարանքն եւ մահն, որոյ մարմինն է, թէպէտ եւ եւութիւն Աստուածութեան առանց չարչարանաց մնաց եւ առանց մահուան, զոր օրինակ եւ՝ հոգի մարդոյն: Եւ գրէ Աթանաս ի ճառին, որ ընդդէմ Պօղոսի Սամոստացոյ, քանզի զՋրիստոս ասէ՝ քարոզեցին առաքեալքն համաձայնաբար զՌրդին Աստուծոյ զնոյն ծնեալ ի Բեթղէիմ ի զաւակէ Դաւիթ՝ ըստ մարմնոյ եւ զխաչեցան վասն մարդկան ի Պոնոպոսոյ Պիղատոս: ՉԼա ասացին Աստուած, զնոյնն մարդ, զնոյնն՝ յերկնից, զնոյնն՝ յերկրէ, ոչ զայլ ոք եւ զայլ, ոչ երկադէմս եւ ոչ երկրպագութիւնս երկուս, զինչ պետք է բանակոխ լինել. հաւատալ արժան է եւ պաշտել եւ երկրպագել լոպպէ: Գիտեմ զԼա Աստուած ճշմարիտ ի յերկնից անչարչարելի, գիտեմ զԼա Ռրդի մարդոյ ի զաւակէ Դաւիթ՝ ըստ մարմնոյ չարչարելի եւ ոչ խնդրեմ, թէ զհա՞րող նոյն Ինքն անչարչարելի եւ չարչարելի. միզուցէ, զգիտողն խնդրելով, անկայց ի փրկութենէն, որ առաջի կայ մեզ: Հաւատալ պարտ է նախ եւ փառաւորել,

ա Ա Կորնթ. Ը 6

իսկ երկրորդ՝ ի վերուստ հայցել զհաստատումն այսոցիկ եւ ոչ՝ ի ներջուստ անուզ զայս ի մարմնոյ եւ յարենէ, այլ՝ ի յայտնութենէ Աստուածայնոյ եւ երկրայնոյ⁹⁹։ Եւ Աստուածաբան ասէ ի Մկրտութեան ճառին ի Սպառուած Բանին «Հաւատաւ, — ասէ, — յՈրդին Աստուծոյ՝ նախքան զյալիտեանս Բանն ի Հօրէ ծնեալ անժամանակ եւ անմարմնապէս, նոյն ի վախճան ատուրց յեալ։ Վասն ջո եւ Որդի մարդոյ ի Կուսէն յառաջ եկեալ ի Մարիամայ անճառաբար եւ առանց աղտոյ, վասն զի ոչինչ է աղտ, ուր Աստուած է եւ Որով փրկութիւն, բովանդակ մարդ նոյն եւ Աստուած յաղագս մեր բովանդակի անխտացելոյն, զի բոլորում քեզ փրկութիւն շնորհիցէ։ Զբոլոր դատապարտութիւն քակտեաց զմեղացն անչարչարելի աստուածութեամբն եւ չարչարելի մարմնովն¹⁰⁰։ Ասէ եւ Բերանն ոսկէ ընդդեմ Սամսուացոյն, «Յործամ զՔրիստոս լուիցես, մի՛ զԱստուած միայն կարծիցես եւ մի՛ լոկ միայն զմարմնական տեսչութիւն, ալլ զերկոսին միաբան ի միում Անձին, քանզի գիտեմ զՔրիստոս քաղցեալ, եւ գիտեմ զՔրիստոս յերկուց ձկանց եւ ի հինգ նկանակաց կերակրեալ զհինգ հազարս արանց, կանանց եւ մանկտոյ։ Գիտեմ զՔրիստոս ծարաւի եւ գիտեմ զջուրն ի գինի դարձուցեալ, գիտեմ զՔրիստոս ի նաւին ննջեալ եւ ի վերայ ջուրցն գնացեալ եւ այլն, որ ըստ աստուածութեան եւ ըստ մարդկութեան, վասն որոյ եւ Քրիստոս ասի»¹⁰¹։ Եւ Եփրեմ ասէ յերրորդութեան ճառին, «Կոյսն, ի սկզբանն մարմին ծնանելով, զԱստուած ծնաւ եւ է Աստուածածին, եւ հրեայքն, զմարմինն խաչելով, զԱստուած խաչեցին։ Վասն զի ոչ մի ինչ է բաժանումն Բանին եւ Մարմնոյ Լորա յԱստուածային Գիրս, այլէ՛ մի բնութիւն Լորա՝ ըստ անտեսանելոյ աստուածութեան եւ ըստ տեսանելի մարդկութեան, ոչ բաժանեմք եւ որոշեմք յԱստուածային Երրորդութենէն զմարմնաւորութիւն Քրիստոսի, զի ընդ Երրորդութեան թուել ասէ Մկրտութեան զՈրդի։ Եւ զայս ասելով⁵⁶⁴, ոչ բաժանեմք զմարմինն, զի ի մահ Լորա մկրտութիւն եւ թողութիւն մեղաց եւ մարմնոյ յարութիւն առեալ լինի, որ է Աստուածութեան գործ եւս զարարածոց բնութեան, քանզի մի եւ նոյն մարմինն եւ Աստուած, որոց մարմինն է»¹⁰²։ Եւ մերն ասէ Լուսաւորիչ, եթէ՛ հաւատք ճշմարիտ այս են, խոնարհեցաւ եւ խոնեաց զաստուածութիւն ընդ մարդկութեանս եւ զանմեռն՝ ընդ մեռոտս, զի զամենայն մարդկութիւնս անքակ արասցէ յանմահ Աստուածութենէն Իւրմէ, եւ որ զկնի»¹⁰³։ Եւ Մովսէս քերթողահայրն ասէ ի ճառին, որ վասն մարմնաւորութեան Բանին Աստուծոյ, «Բանզի մեռաւ Աստուած եւ մահուամբն զմահ մեռոյց, վասնզի մեռաւ անմահական⁵⁶⁵, տակաւին անմահ ի մեռելութեան մալով»¹⁰⁴։ Եւ Դավիթ փիլիսոփայի Լորին աշակերտի բանն, որ վասն սուրբ Խաչին, «Եւ զինչ այլ այս, եթէ ոչ զմշտնջենաւորութիւն եւ զյարակայութիւն այս սուրբ զենմանս ի հաւատացեալս հաւատարմացի բան, վասն զի անմահ եւ զենումն հաւաստի, եւ նոյն միշտ անմահ եւ կենդանի եւ ստուգապէս մեռեալ, եւ նոյն միշտ կենդանի եւ որ զկնի»¹⁰⁵։

Իսկ Երից սրբասացութիւնդ ասիլ առ Որդի թո՛ւ ինձ վարձ ընդ վաստակոց հատուցանել Լմա ի Հօրէ մշտամատոյց փառաբանութիւն յարակայի Լմա՝ հանդերձ խաչակիր երախտագործ չարչարանցն յիշատակաւ։ Եւ այս յիրաւի այսպէս պատշաճեցաւ, զի մի մոռացօնք լեալ յապուշ մնացի երախտագործ պարզեւն Հօր, որ յԻւր սիրելի Որդին ոչ ինայեաց առ ի զենումն հրաշագարդ եւ ուրախարար Պատարագին, որ տիեզերակոչ հրաւիրակօցն դասու սուրբ առաքելոցն յորդորեաց զալ ի կենսաճաշակ հարսանիս Միածնի Որդոյ Իւրոյ։

Աստանօր այլ օրինակ ի ճահ նմանեցուցից զԵկեղեցի մերազնեացս Հայաստանեաց նահանգի, որք յաւետ անդութեամբ եւ քաջահաւատ յուսով, քան զամենայն ազգս, բունն հարեալ զսրովբեասացիկ գերգոյս՝ հանդերձ Խաչեցարիւղ, զմահն Քրիստոսի հանաւազ պատմելով՝ ըստ իւրական բանին, մինչեւ զայցէ Ինքն, որ ինքնաբար որոշեացք յամենայն ազգաց թերութենէ։ Եւ այս թո՛ւ ինձ բերելով զօրինակ վայելչածաղիկ եղեմական դրախտին վայրիցն գեղեցկութեան մերս Եկեղեցի, որ յաւետ որոշմամբ եւ անջրպետ միջոցաւ զատեալ եկաց ի մի կողմն կոյս յայսմ հասարակաբնակ եւ երկրակենց[ալ] աշխարհիւ։ Այլեւ յո՛ժ ամրածածուկ զօրութեամբ պարսպեցաւ Տեառն ոչ կոփածոյ վիմօք եւ պղնձանիզ դրամ[բ] աղխեալ, այլ սրովբեափակ սրովն շրջապատեալ շուրջանակի պահել զճանապարհս ամենազուարճ դրախտին կենաց, որք փառատրութեամբ նուագեն զսրբասացութեան երգ քաղցրաձայն աղաղակաւ մինչեւ ցերկին զալուստ Որդոյն Աստուծոյ։ Ուստի ոչ⁵⁶⁶ կարացին հասանել ի ցանկալի վայրս կենսածաղիկ դրախտին կենաց աշխարհակորոյս եւ զընդհանուրասփիտ ծովածաւալ ջուր ջրիեղեղին կորստեան, այլ եկաց մնաց առանց ապակաւնութեան եւ փոփոխման յիւրումն քաջածաղիկ եւ քաջավայելուչ պտղաւտութեան, զորօրինակ եւ՝ մերս Եկեղեցի ի սահմանադրութեան եւ ի հաստատութեան կարգաց եւ կրօնից սրբոյն Գրիգորի։ Զանզի ահա եւ սոյն իսկ այս երգ սրբասացութեանս սրովբեասացիկ պաշտի ի մերումս Եկեղեցոյն, նոյն երկնագումար դասի պարունակաթուեալք կան յաներեւոյթս ակումբ⁵⁶⁷ առեալ ահիւ պակուցմամբն շուրջ զկենսակիր Սեղանովն կենարար Մարմնոյ եւ Արեանն Քրիստոսի։ Եւ զի ի սմանէ կախեալ կան կենաց մեր ըստ հաւատոյ մասին, որպէս ասացաք։

Եւ դարձեալ զնոյն ասեմ մի՛ վասն այսր աստուածագարդ եւ հոգեւտուագ արարուածիս այլ ազգ ինչ իմանալ եթէ առաջին⁵⁶⁸ հին արանցն եւ յառաքելոցն եւ կամ ի սրբոյն Գրիգորն ոչ կարգեցաւ երգս այս ի վերայ Որդոյ հանդերձ Խաչեցարիւղ։ Վասն զի ոչ էր առաքելովքն եւ սրբոյն Գրիգորի մեծի Լուսաւորչին մերոյ երեւեալ բաժանող աղանդն երկաբնակացն⁵⁶⁹ եւ ոչ չար իմացութիւն նետորական մտածութեան պատառումս զանորիչ տնօրեութեան Քրիստոսի պատմուման, այլ մի Տեր Յիսուս Քրիստոս ճշմարիտ Աստուած եւ կենաց յախտենական գիտէն զՄիածինն Աս-

տունը: Եւ առաքեալքն ընդ կոապաշտական խումարում ամբոխիցն գումար եղեալ կռուին Եւ կորզին ի հեթանոսական չար ըղձիցն կորստեան Եւ յանելոսին ի կարգս Եւ ի կրօսս քրիստոսազարդ առաքելադասն խստովանութեան, որք, ըստ ժամանակին պիտոյից, հոգ անէին, բայց զի բազում ինչ կարգ յետոյ եղեն ուղղեալք յուղղափառ հարց սրբոց:

Արդ, մի՛ ոք իշխեսցէ փոփոխումն անել այսմ հոգեշնորհ կարգադրութեանս, զոր կնքեսցին⁵⁷⁰ հարքն առաջինք ըստ խրատու իմաստնոյն Սողովմոսի⁵⁷¹: «Մի՛ փոխեսցես,— ասէ,— զսահմանս⁵⁷², զոր եղին հարց քո»⁵⁷³, Եւ դարձեալ՝ որ քակէ զգանկ, հարցէ զնա օձ՞, Եւ որ զլէ վեմ, ի վերայ կորա անկցի⁵⁷⁴: Չսա եղին հիմն, Եւ ի փոփոխել սորա ամենայն լուծակի կարգ, Եւ այս բաւականացի⁵⁷³:

Բայց արդ, առեալ զաղքատ իմոց՝ մտաց՝ ընկալցիս զպտուղ, ո՛վ զերազարդ Եւ ամենիմաստ հանձարով աուցեալ տեր Խաչիկ Վերադիտող հայոց մեծաց, փոխանորդ մեծի Լուսաւորչին պետ, թէ Եւ զյաւետ կատարեալն, սակայն, ըստ կարի մերում, զյօժարութիւն լիապես ցուցեալ: Յաղագս որոյ աղաչեմ ըստ աղքատատուր տրոյ տառապելապետ այրոյն այնորիկ համարեսցին զվարձս շնորհին ո՛չ ըստ իերացն, այլ միայն հարուստ յօժարութեան ընդ քաջահաւատն⁵⁷⁴ զովեցաւ ամենեցունց Տեառնէն: Ըստ այնմ Եւ զվեր ընկալցիս զսակաւ տուրս երկուց լոմայիդ: Եւ եթէ սխալանք ինչ իցեն ի բակիդ՝ ըստ տկար Եւ հոսանտու բնութեանս մերոյ, ուղղեսցիք սիրով հոգայն, Եւ կորովահանձար իմաստիք լցցի պակասե, Եւ սխալանքն ծածկեսցի ըստ Գորոյն, եթէ՛ սեր ծածկէ զբազմութիւն յանցանաց՞, Եւ այնպէս բոլորեցունց Արարչին հաճոյացուք Եւ կամ հանդիպեսցուք ի Քրիստոս Յիսուս, Որում փառք յափտեանս:

ՏԱՐԸՆԹԵՐՈՒՄՆԵՐ

372 CD ներքինացեալսն: Գ. Ե. 373 D վերակոյցի: 374 D Եւ *փ/ւ* եւ: 375 A զծերածեալ: 376 D զիշակէ: 377 A կարգեցա: 378 CD զայնպիսին: 379 A անգցի: 380 C *չ/բ* իսկ: 381 C խռովեցուցանեն: 382 AC պատճառ: 383 CD բնութենէ: 384 A դիւրութեամբ յույսոյն: 385 A պատճառ: 386 D այլ: 387 D արժանիք: 388 D այդարեալ: 389 D առաքելոց: 390 CD Եւ առաքեալ: 391 D Քրիստոս *փ/ւ* իւր: 392 C *չ/բ* եթէ ոք կամիցի... թողու: 393 A զզուխ: 394 CD պատկերապաշտութեան: Գ. Զ: 395 A մանգանն: 396 AC պատժի:

ա Բ Օրէնք ԺԹ 14
բ Ժող. Ժ 8
գ Առակ. ԻԶ 27
դ Յակ. Ե 20

397 D Եսայի: 398 C ունիք: 399 C տխմարք: 400 C ուսար *փ/ւ* ծանցար: 401 AC անգամիցին: 402 C թողու: 403 A զպիս: 404 C Բաղկեղոնի: Գ. Է: 405 C Բաղկեղովնի: 406 C հաստն: 407 D զպարանոցն ի ներքոյ: 408 C քաջայայտ: 409 D Բիւթանիա: 410 D <նումն: 411 C կողմ: 412 C հաւատոյն: 413 CD վրաց: Գ. Ը: 414 C Խաղաղացին Գարրիկ լյետոյ 1, 2 նիշերով ուղղուած]: 415 A քաղկեդոնիական: D քաղկեդովնական: 416 D զնոսայն: 417 C զՄիւնեացն: 418 C օտարացն: 419 A քարկործ: 420 C պատմութենէ: 421 C թուականին: 422 D Կիրոնի: 423 C կրտսել: 424 D երկնայնոյն: 425 D հայրապետն: 426 D կէսասարկաւ: 427 D Աթենայ: 428 A պատրիարքն: 429 C զեղն: 430 A արքեպիսկոպոս... ներտապաղիա: C պետրապողիա: 431 C Կիրիան: 432 A առաջահաւատ: 433 A աստուածերկեղ: 434 D Սուկրատես: 435 D նախանձայնոյն: 436 A քիրատացուցն: D քիրատացոցն: 437 CD Ջերեթիա: 438 D այլոց: 439 C մեռնին: Գ. Թ: 440 AC արարած: 441 C ջուր: 442 C ձեթն: 443 C երկրաւոր: 444 C ձեռնն: 445 CD բաղարջին: Գ. Ժ: 446 AC յօժութեամբ: 447 D բանին: 448 C *չ/բ* ինչ: 449 C ձիթնոյ: 450 D սրբոյն: 450ա D Սահակայ մինչեւ ցայսօր ունիմք զօրհնութիւն մեռնին *փ/ւ* Սահակայ... ցայժմ: 451 C ունիմք միշտ [*միշտ—ը յետոյ զնշտած*]: 452 A սրբոյ: 453 A *չ/բ* մինչեւ: 454 D յախտեմից. ամեն: 455 CD Քրիստոսի: Գ. Ժ Եւ Ա: 456 D եղեալք: 456ա D առաքելոց: 456բ A յեղիցի: 456գ D ծննդի: 457 A արեք: 458 AC ժողովուն: 459 D թխտոյն: 460 D հայաստանեացս: 461 D խրատատութեամբն: 462 C տեղիս: 463 D *չ/բ* զի: 464 D եթէ ոչ ոք: 465 D սուրբ: 466 C դրան: 467 C որ: 468 D կանոնադրութիւն: D ընթերձուածոց: 469 AC *չ/բ* ի: 470 AC որ: 471 AD լա իմացան: 472 C յսկիզբն: 473 A մի Քրիստոսի: C ի Քրիստոսի: 474 D քիրոց: 475 CD ցկոստանդոս: 476 C կիստեռանցն: 477 AC պատմին: 478 AC յսել *փ/ւ* Յովն: 479 D կանոնին: 480 D անչափ *փ/ւ* սոյնչափ: 481 A ասածուածն: 482 D Յորդանանո: 483 D Յորդանանո: 484 D զնովիմք: 485 D վերջնոյ: 486 C եղբարս: 487 D Նոյիսաբերթի: 488 AC անդի [C կոր *փակագծում*, իսկ լուսանցքում *ծշտում* մարտի]: 489 D դիր: 490 D ձեզ: 491 AC ամոյ: 492 A պանձալով: 493 C կիրք *փ/ւ* իրք: 494 D ճշմարտութեամբ, իշխանութեամբ, բոնութեամբ: 495 A ճանապարհի: D հարց: 496 D ԿՄ: 497 D հայաստանեացս: 498 CD Յակովբոս: 499 D Յակոբոս: 500 D Կեղընթոսի: 501 D խմորել: 502 A եկեղեցոս յարքք: 503 D զոր: 504 D ասեն: Գ. ԺԲ: 505 D զսուաջարդեալ: 506 D յԱնանի: 507 D զՏէրն: 508 D խորհուրդ: 509 D իջանելն: 510 D խոսելու (*տոնամիջում*) *փ/ւ* խրատո: 511 CD Արիսապագացոյ: 512 C երիմոսի: 513 D չիք նորա: 514 C բազմօրհնեայն: 515 AC համայնգամայն: 516 D Սարատօք: 517 AC հովեսցէ: 518 AC հովուեալ: 519 D Ոսկիբերան: 520 AC ասեն: 521 C միայն էր յայտնի: 522 C հրեաքն: 523 C ձեռօքն: 524 D օրհնութիւնն: 525 D կողմանց: 526 D զարիանոսն: 527 D սրբոյն: 528 D յիզմատիսի: 529 A Նեստորին: 530 D սկզբնատրեալ: 531 CD երկմատութեան *փ/ւ* երկուութեան: 532 D հարցն: 533 A մահուամբ: 534 C Դեղոս: 535 CD շաղկապիկ: 536

C չիք ե: 537 D, հակառակօցն: 538 D եղիցին [յետոյ լուսանցումս ուղղուած խնցիցն]: 539 D լնայ: 540 D եփեսոսին: 541 D շարման փի շարման: 541ա D եան: 542 D սնու: 543 D զի բոլորով: 544 A ձեղմամբ: 545 C քաջամարտիկ: 546 D հայրապետաց: 547 D պատճանք: 548 A հեռուորն: 549 D Մաշտոցի: 550 C սպառուածն: 551 AC շրջանակ: 552 AD զհայրս: 553 C քաղաքու դաշտի: 554 D <երակի: 555 D երնքնաձնայ: 556 C արտաքստողին: 557 C սրովքն: 558 D զիրեանցն: 559 D թուրցուք: 560 C թե: 561 D չիք միոյ Բրիտանոսի... Վասնզի: 562 A բայց: 563 D զի վասն [յետոյ 2, 1 համարակալումով ուղղուած]: 564 D ասելով փի զայս ասելով: 565 D յամմաեական: 566 D չիք ոչ: 567 D ակամբ: 568 C յառաջին: 569 C երկարնակաց: 570 C կարգեցին [յետոյ ուղղուած կնքեցիցն]: 571 D Սաղամն: 572 D չիք զառանգան... հարցե: 573 D քաւականսի: 574 D քաջախառան:

ՄԱՆՕԹԱԳՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐ

68* Վկայութիւնը (Migne, PG, t. 61, col. 668) բացակայում է Գաղատացուց թղթի՝ Ոսկեբերանի մեկնութեան հայերէն թարգմանութեամբ առանձին հատակտորներով միայն յայտնի տպագիր փշրանքներով (Ոսկեբերան, Մեկն. թղթ. Պօղոսի, Բ, էջ 431—433):

69* Զարուած է՝ Ոսկեբերան, Մեկն. Սատթ. Գիրք Գ, էջ 33—34:

70* Անտիկ իմաստասերների այս սովորոյթի մասին է ակնարկում Լուկրեցիոսը (ն. Ջ. 96—55թթ.) «Իրերի բնութեան մասին» երկում («Ո՛չ, բարեպաշտութիւնն այն չէ, որ բոլորի առջեւ գլխարկով դու գնում ես դէպ կուռքերը եւ խնարհիվում բոլոր զոհասեղանների առջեւ...» V, 1198—1209): Պետք է ենթադրել, որ հակաճառութեան այս տողերը պատասխան հերքումն են Յունական եկեղեցու կողմից հայերի նուղուած այն արտառոց մեղադրանքի, թէ նրանք եկեղեցում, պաշտամունքի պահին գլխարկով են:

71*—72* Այս ընդարձակ հատուածում առկայ աշխարհագրական տունայները քաղուած են է դարում կազմուած Անանուն ժամանակագրութիւնից. տե՛ս «Անանուն ժամանակագրութիւն խմբագիր յօրինելով յէ դարում» (իրատ. Բ. Սարգիսեան), Վենետիկ, 1904, էջ 5—10:

73*—74* Այս երկու գլուխները բանաբաղուած են Մովսէս Կաղանկատուացու Աղուանից պատմութիւնից («Մովսէսի Կաղանկատուացու պատմութիւն Աղուանից աշխարհի», Թիֆլիս, 1912, էջ 306, 309—313): Կաղանկատուացու պատմութեան եւ հակաճառութեան այս գլուխների բնագրական, աղբիւրագիտական քննութիւնն իրականացրել է Լ Մելիքսեթ—Բեկը՝ զուգարդելով միմեակց հետ համերաշխուող հատուածները. տե՛ս Յ. Յ. Զեռնետեան, Անանիա Սանահնեցու «Հակաճառութիւնը», «Պատմա—բանասիրական հանդէս», 1982, N2, էջ 123:

75* Ակնարկում են Սուրբատ Արարատիկոսի եկեղեցական պատմութեան է—C գլուխները, ուր խօսում է Մեծն Թեոդոս կայսեր քանքերով «հոգեմարտ» Սակեղոսի դեմ 381թ. Կ. Պոլսի յայտնի տիեզերածոյովի հրահրման հանգամանքների մասին (Պատմութիւն, էջ 412—415):

76* Տե՛ս Եփրեմ, Ա, էջ 379—380:

77* Գլխի սկզբից մինչեւ այս բառերն ընկած հատուածը քաղուած է Անանիա Շիրակացու «Ի Յայտնութիւն Տեան եւ Փրկչին» ճանից. տե՛ս Ազ. Աբրահամեան, Անանիա Շիրակացու մատենագրութիւնը, Երեւան, 1944, էջ 283—290, ըստ Հ. Ս. Անասեան, Հայկական մատենագրութիւն, հտ. Ա, Երեւան, 1959, էջ 780:

78* Վկայութիւնն իմաստով մօտենում է Անդրեաս Բիզանդացու (Դ դ.) տոմարական աշխատութեան՝ «Երկուհարիւրեակի» Գ կանոնից բերուած «Խաւք Անդրեասի Իմաստասիրի վասն Զատկաց» խորագրով գրութեանը հետեւող հատուածին. «Եւ վեցերորդ յունուարի, յորում լինի արն Յայտնութեան Տեան մերոյ ի Ժ—երրորդում ամսեանն ի մի ար դիպին» (ՄՍ, ձեռ. N1999, 19բ—20ա): Համեմատութիւնը ցույց է տալիս, որ հակաճառութեան վկայութիւնը ոչ այլ ինչ է, քան Անդրեաս Բիզանդացու երկի համապատասխան հատուածի համառոտումը: Համառոտելիս անուշադրութեամբ դուրս են թողնուել բնագրի «մարտի», «ապրիլի» եւ «վեցերորդն» բառերը, ինչպէս նաեւ «Գ» կանոնը թիւրիմացաբար կշռել է «Դ» (տե՛ս Յ. Յ. Զեռնետեան, Անանիա Սանահնեցու «Հակաճառութիւնը», էջ 122):

79* Տե՛ս ՄՍ, ձեռ. N49, թերթ 119ա:

80* Խմբագրումն է ս. Կիրեղ Երուսաղէմացու «Կոչումն ընծայութեան» երկի համապատասխան մասի (էջ 297, տող 20—25), տե՛ս Զեռնետեան, 1982, էջ 57:

81* Տե՛ս Աթանաս, էջ 27—28:

82* Համառոտում—խմբագրումն է Ոսկեբերանի՝ Եսայու մեկնութեան համապատասխան հատուածի («Երանելոյն Յովհաննու Ոսկեբերանի մեկնութիւն Եսայեաց մարգարի», Վենետիկ, 1880, էջ 66, տող 12—20), տե՛ս Յ. Յ. Զեռնետեան, 1982, էջ 57:

83*—84* «Յայնժամ երկուցեալ... յիզևատիոսէ հաստատեալ» հատուածը քաղուած է՝ «Սուրբատայ Աբղաստիկոսի եկեղեցական պատմութիւն», էջ 524—527: Ի դէպ, այս հատուածը վկայակոչում է Սարգիս Շնորհալու «Յաղագս Խաչի» երկում. տե՛ս ՄՍ, ձեռ. N 5618, թ218բ—220ա:

85* «Խաչեցարի» վերաբերեալ դաւանաբանական երկերի մատենագիտութիւնը տե՛ս Յ. Ս. Անասեան, Հայկական մատենագիտութիւն, հտ. Բ, էջ 270—271 (§150—154):

86* Դազիմոնը բերդ—ամրոց է, որ գտնուած է Սեբաստիայի շրջանում, իսկ Կամբոնը, ինչպէս երեւում է, նոյն Կելարիոն դաշուն է:

87* Տե՛ս ԳԹ, էջ 87-90:

88* Տե՛ս Կորին, Վարջ Մաշտոցի, բնագիրը ձեռագրական այլընթացումներով, թարգմանութեամբ, առաջաբանով և ծանօթութիւններով՝ ի ձեռն պրոֆ. դ-ր Մանուկ Աբեղեանի, Երեւան, 1941, էջ 86:

89* Ակնարկում է Ակակիոս Մելիտիսացու (մահ. 437 թ.) Սահակ Պարթեւին և հայոց նախարարներին յղած թղթերը. ԳԹ, էջ 14—15, 16—18, 19—21:

90*—91* Ակնարկում է Ներսէս Բ Բագրեանդացի կաթողիկոսի (548—557 թթ.) և Մերշապուհ Մամիկոնեից եպիսկոպոսի թղթերը. ԳԹ, էջ 55—58, 70—71, 72—75, մասնաւորապէս՝ էջ 76—77:

92*—93* Ակնարկում են Մովսէս Բ Եղիվարդեցի կաթողիկոսի (574—604 թթ.) և Աբրահամ Աղբաթանեցի կաթողիկոսի (607—615 թթ.) թղթակցութիւնները (Ուխտանէս եպիսկոպոս, Պատմութիւն հայոց, Վաղարշապատ, 1871 (հատուած երկրորդ), էջ 8—12, ԳԹ, էջ 146—148, 149—150, 151—152, 153—160, 161—162, 163, մասնաւորաբար՝ էջ 164—165, 176—177, 180—184, 185—195): Այս մասին մանրամասն տե՛ս Ս. արք. Օրմանեան, Ազգապատում, Կ. Պոլիս, 1912, էջ 567—568:

94* Հաւանաբար նկատի ունի Ջենոն կայսեր օրօք 482 թ. հրապարակուած Հենոսիկոնը, որ յայտնի է նաեւ «Միատրութեան գիր, որ տուաւ բերել ի ձեռն երանելոյն Պերգմիոս Ագտեղիոսի ի բարերար արքայէ Ջենոնէ և յԱկակայ, գլուխ եպիսկոպոսաց, որ են ի Կոստանդնուպոլիս առ Երանելին Պետրոս, գլուխ եպիսկոպոսաց և հայրապետ հաւատարիմ քաղաքին Աղեքսանդրացւոց» ընդարձակ խորագրով: Սրանով փորձ էր արում հաշտեցնել Զրիստոսի բնութեան վերաբերեալ միաբնակ և երկաբնակ տեսութիւնները: Սակայն, ինչպէս երևում է, «Յակաճառութեան» այս տեղեկութեան մեջ շփոթ չկայ: Ջենոն կայսեր գահակալութեան առաջին տարին 474—ն է: Մինչդեռ յայտնի է, որ Բաբկէն Որմսեցի կաթողիկոսն աթոռակալել է 490—ից և նեստորականութեան դէմ եկեղեցական ժողով է գումարել ոչ թէ Վաղարշապատում 474 թ., այլ՝ Դուինում 506—ին, երբ արդեն չկար Ջենոնը. այս մասին տե՛ս Ս. արք. Օրմանեան, Ազգապատում, էջ 502 (§339):

95* Ակնարկում է Ներսէս Բ Բագրեանդացի կաթողիկոսի օրօք (548—557 թթ.) Դուինում 554թ. նեստորականների դէմ գումարուած եկեղեցաժողովը, որին իր գործուն մասնակցութիւնը բերեց Պետրոս Սիւնեցին (մահ. 557թ.): Սրա՝ յիշատակուած երկերը տե՛ս Գալուստ Տէր—Մկրտչեան, Պետրոս Սիւնեաց եպիսկոպոս, Վաղարշապատ, 1902, էջ 39—41, 11—21:

96* Ակնարկում է յունաց Հերակլ կայսեր ժամանակ (610—641 թթ.) բացայայտօրէն յունական կողմնորոշում ցուցաբերած Եզր Ա Փռոտմակերտցի կաթողիկոսի (630—641 թթ.) անփառունակ գործունեութիւնը:

97* Ակնարկում է Յովհան Օձնեցի կաթողիկոսի (717—728 թթ.)

ջանքերով Մանազկերտում 726 թ. գումարուած եկեղեցաժողովը, որը նգովեց քաղկեդոնական վարդապետութիւնը: Օձնեցին յայտնի է նաեւ դաւանաբանական աշխատութիւններով («Յովհաննոս Իմաստասիրի Անձնեցոյ մատենագրութիւնը», Վենետիկ, 1833): Սրան է վերագրում Կանոնագրի խմբագրումը: Օձնեցին իր մասնակցութիւնն է բերել «Գիրք թղթոցի» կազմումի և խմբագրման աշխատանքներին:

98* Նկատի ունի ս. Դիոնիսիոս Արիսպազայցու «Յաղագս եկեղեցական քահանայապետութեան» և «Յաղագս երկնային քահանայապետութեան» երկերը, տե՛ս ՄՍ, ձեռ. N 49, թերթ 3բ—74բ, 74բ—158ա:

99* Տե՛ս Աթանաս, էջ 59:

100* Տե՛ս ՄՍ, ձեռ. N 946, թերթ 92 աբ:

101* Զաղուած է Ոսկեբերանի «Ի Խաչն Աստուածընկալ» կամ «Ի Խաչն Զրիստոսի» ձառից (Migne, PG, t. 50, col. 818, հմմտ. ՄՍ, ձեռ. N 1525, թերթ 457աբ. Ոսկեբերան, Մեկն. թղթ. Պողոսի, հտ. Բ, էջ 765): Վկայութեան մեջ բաց է թողնուած բնագրի «Ի վերայ ջուրց գնացեալ... նոր ըստ աստուածութեան» հատուածը:

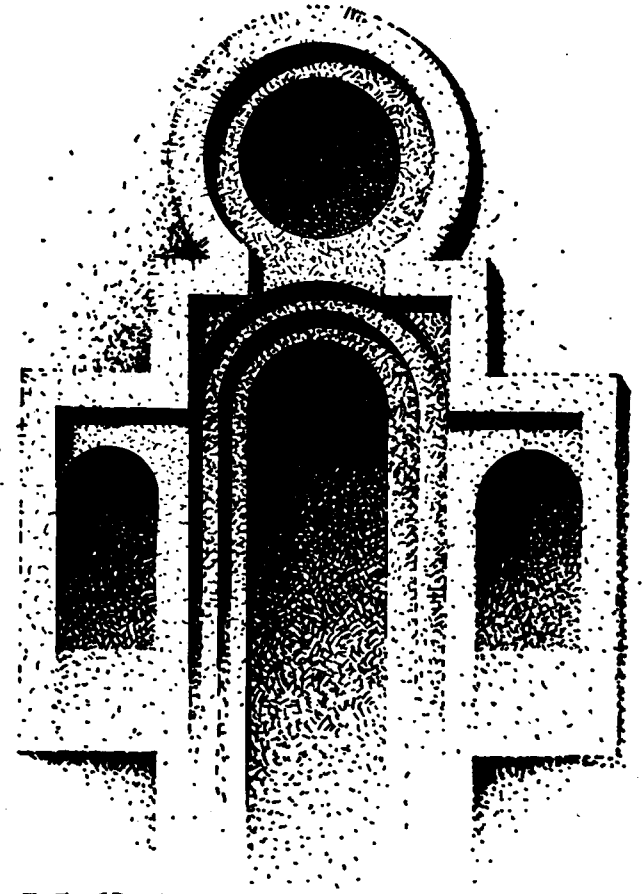
102* Եփրեմի անունով բերուած այս վկայութիւնը ոչ այլ ինչ է, քան Ապողինար Լատրիկեցու «Յաղագս հաւատոյ և մարմնատրութեան» թղթի մէկ հատուածը, «որը յունարէնում, լատիներէնում և ասորերէնում ասանդուել է Յովիոս Հոմմայեցու անուամբ». Բ. Ռսիէ, Ապողինարի մի բնագրի հայերէն թարգմանութիւնը Եփրեմի անուան տակ, «Բանբեր Մատենադարանի», 1977, N 12, էջ 163, քաղուածքը տե՛ս անդ, էջ 165—166:

103* Տե՛ս Ագաթանգեղոս, էջ 192, տող 5—7: Հմմտ. Պօղոս Տարրուսեցի, «Ընդդէմ Թեոփիստեայ», էջ 153:

104* Վկայութիւնը բացակայում է Մովսէս Զերթողաօր անունով յայտնի համանուն ձառում. տե՛ս «Սամունլի քահանայի Անեցոյ Հաւաքմունք ի գրոց պատմագրաց», աշխատ. Ա. Տէր—Միքելեանի, Վաղարշապատ, 1883, էջ 255—261, նաեւ՝ ԳԹ, էջ 22—28:

105* Վկայութիւնը բացակայում է Դաւիթ Անյաղթին աւանդաբար վերագրուած «Ներբողեան ի Սուրբ Խաչն Աստուածընկալ» խորագրով երկում: Այն, ըստ երեւոյթին, «Օրինեալ ես, փա՛յտ սուրբ, իմանալի բողուառ...» սկսուածքով հատուածի նման է («Կորին վարդապետի, Մամբրէի Վերծանողի և Դաւթի Անյաղթի մատենագրութիւնը», Վենետիկ, 1833, էջ 117: Հմմտ. ՄՍ, ձեռ. N1525, թերթ 466բ—474ա):

106* Խօսքն ուղղուած է Խաչիկ Արշարունի կաթողիկոսին (1058—1065թթ.):

ՍՈՒՐԻ ԳՐՈՑ
ՄԵԿՆՈՒԹՒԻՆՆԵՐ

**«ՄԵԿՆՈՒԹԻՒՆ ԹԱԳԱՌՈՐՈՒԹԵԱՆ ՎԱՄ
ԴԱԹԻ ԵՒ ՄԱՌՈՒՂԱՅ...»**

Հայագիտության երախտաւոր Կարապետ եպ. Տէր-Մկրտչեանն իր հրատարակած «Կնիք հաւատոյ» դասնարանական երկասիրութեան ներածութեան մէջ ծանուցում է, թէ ինքը հրապարակելու պատրաստ ունի N 3795 ձեռագրից «արագրած «Մեկնութիւն թագաւորութեանն, որ վասն Դաթի եւ Սատուայ եւ կործանելոյն Գողիաթի՝ Յովհաննու Ոսկեբերանի եւ Եփրեմի եւ Հիպոդիտայ ասացեալ» մի բոլորովին անծանօթ հատուած»^ա։ Սակայն վերահաս մահուան պատճառով գիտնականին այնպէս էլ չլինակուեց այն լոյս աշխարհ հանել։ Խմբագիր այդ մեկնութիւնը յիշատակուած ձեռագրի հիման վրայ աղբիւրագիտական հմուտ ուսումնասիրութեամբ հրատարակեց G. Garitte-ը^բ։ Ըստ այդ ուսումնասիրութեան՝ խմբագիր մեկնութեան Թ, Ժ, ԺԲ, ԺԳ, ԼԱ, ԼԸ, <Ա, <Ե, ՂԵ, ՂԸ, ՂԹ, ՃԳ, ՃԴ, ՃԵ, ՃԶ, ՃԷ հատուածները ըտրուած են ս. Եփրեմ Ասորու թագաւորութեան մեկնութիւնից^գ, մնացեալ պարբերութիւնները, բացի

ա Տե՛ս «Կնիք հաւատոյ ցերեաներ սուրբ Եփրեմ...», Ա. Էքմիազին, էջ XXXVI—XXXVII:
 բ G. Garitte, Fragments Armeniens du traite d'Hippolyte sur David et Goliath, «Le Museon» Revue d' Etudes Orientales», Louven, 1963, t. 76, N 3—4, p. 277— 318 (ընդգրկւած է 284—318 «տղայական» ֆրակս. թրգմ.)
 գ «Ս. Եփրեմի մատենագրութիւնը», հտ. Ա. Վենետիկ 1836, էջ 374—377

ս. Հովհան Ոսկեբերանի անուան զետեղուած երեք պարբերութիւններից (ԺԶ, ԺԹ, ԻԵ), ըտրուած են յունարէն բնագրով անյայտ Հիպոդիտոս Բոստրացու թագաւորութեանց մեկնութիւնից։ Այն, որ մեկնութեան աւելի հայերէն հատուածներն իրապէս Հիպոդիտոսին են, հաստատուում է ոչ միայն տուեալ երկի վրացերէն թարգմանութեան փաստով^ա, այլեւ այդ հատուածների վրացերէն թարգմանութեան հետ նրանց համապատասխանութեամբ^բ։ Ինչ վերաբերում է ոսկեբերանի հատուածներին, ապա, ինչպէս նկատուում է Garitte-ը, դրանք ԾԸ պարբերութեան հետ միասին բացակայում են ոչ միայն Ոսկեբերանի՝ Դաթին եւ Սատուդին նուիրուած երեք ձեռքերում^գ, այլեւ՝ նիւթի հետ առնչուող նրա միւս երկերում^դ։ Դրանք բացակայում են Եփրեմի եւ Հիպոդիտոսի երկերում նմանապէս^ե։

Մեկնութեան ընկալուած բնագիրը կազմուած է Մաշտոցի անուան Մատենադարանի NN 1007, 2039, 2040, 3795 ձեռագրերի հիման վրայ։ Ստորեւ ներկայացնում ենք այդ ձեռագրերի ամփոփ նկարագրութիւնը^զ։

N 1007-A

Տոնապատճառ։ Ժամանակ՝ ԺԳ դ.։ Վայր՝ Հռոմում^ա։ Գրիչ՝ Առաքեալ։ Մտացող՝ Յովհաննէս քի.։ Թերթ՝ 467։ Դրակ՝ Ա—ՄԱx10։ Նիւթ՝ թուղթ։ Մեծութիւն՝ 34,5x24։ Գրութիւն՝ երկսիւն։ Գիր՝ արեւելեան բոլորգիր։ Տող՝ 25։ Կազմ բաց շագանակազոյն կաշի։ Բովանդակութիւն՝ Ճառք, Մեկնութիւնը (Աճանիս վոր, Յովհան Ոսկեբերան, Ջաքարիա Ջազեցի, Ստեփանոս Սիւնեցի, Յովհան Օձնեցի, Յովհաննէս Տարօնացի եւ այլք։ Պատճառք ընթերցուածոց եւ առնից։ Անուանք ԺԲ առաքելոց)։

N 3795-B

Տոնապատճառ։ Ժամանակ՝ 1190թ.։ Վայր՝ Այրիվանք։ Գրիչ՝ Փիլիպպոս։ Կազմող՝ Աղբայրիկ, Գորգիոս (գրչի որդիները)։ Մտացող՝ Ծօղիկ։ Թերթ՝ 293։ Նիւթ՝ թուղթ։ Մեծութիւն՝ 39,5x28։ Գրութիւն՝ երկսիւն։ Գիր՝ բոլորգիր։ Տող՝ 36։ Կազմ կաշեպատ տախտակ, դրոշմազարդ։ Բովանդակութիւն՝ Ճառք, Մեկնութիւն (հմմտ. N 1007)։

N 2039-C

Տոնապատճառ։ Ժամանակ՝ 1357թ.։ Վայր՝ Կաֆայ։ Գրիչ՝ Անտոն քի.։ Կազմող՝ Մելքետը դպր.։ Մտացող՝ Անտոն քի.։ Թերթ՝ 323։ Դրակ՝ Ա—ԻԸx12։

ա Վրացերէն թարգմանութեան ուսումնասիրութիւնն իրականացրել է C. N. Bonwetsch-ը. Drei georgisch erhaltene Schriften von Hippolytus. Der Segen Jakobs, der Segen Moses, die Erzählung von David und Goliath (Texte und Untersuchungen, 26. 1a), Leipzig, 1904, p. 79—93, յղումն ըստ G. Garitte, էջ 2 աշխ., p. 278
 բ G. Garitte, էջ 2 աշխ., p. 282
 գ Migne, PG, t. 54, col. 675—708
 դ Migne, PG, t. 63, col. 677, t. 64, col. 501—502, t. 48, col. 1013—1014
 ե G. Garitte, էջ 2 աշխ., p. 281
 զ Այսպէս գրութիւնը կատարուած է ըստ «Ճուրղակ ձեռագրաց Մաշտոցի անուան Մատենադարանի», հտ. Ա. կազմեցին Օ. Եզանեան, Ա. Ջէյրուկեան, Փ. Սլաքաբեան, Երեւան, 1965, էջ 457, 1088, 706։ «Մայր ցուցակ հայերէն ձեռագրաց Մաշտոցի անուան Մատենադարանի», հտ. Դ. կազմեցին Ա. Զեռչկերեան, Կ. Սուքիասեան, Յ. Զեռտեան (անտիպ)։ «Մայր ցուցակ հայերէն ձեռագրաց...», հտ. Ջ. կազմեցին Է. Տարութիւնեան, Յ. Հայրապետեան, Օ. Եզանեան, Յ. Զեռտեան (անտիպ)։

Նիւթ՝ թուղթ, լուսագծերով ու լուսադրոշմով: Մեծութիւն՝ 28,5x22: Գրութիւն՝ երկսիւն: Գիր՝ բոլորգիր: Տող՝ 39—43: Կազմ՝ շագանակազոյն, դրոշմազարդ կաշի, միջուկը՝ տախտակ դոնակով: Բովանդակութիւն՝ ճառք, Մեկնութիւնք (Եկարգութիւնը տես Փ.Անթարեան, «Տօնապատճառ» ժողովածուն, «Բանբեր Մտնեադարանի», N 10, էջ 110—113):

N 2040-D

Տօնապատճառ: Ժամանակ՝ 1359թ.: Վայր՝ Ղրիւն: Գրիչ՝ Մարկոս, Գրիգոր սրկ., Նատեր: Ստացող՝ Մարգարե արդ: Թերթ՝ 460: Պրակ՝ 3+Ա—LCx12+3: Նիւթ՝ թուղթ արեւելեան, լուսագծերով: Մեծութիւն՝ 26,5x17,5: Գրութիւն՝ երկսիւն: Գիր՝ բոլորգիր: Տող՝ 33: Կազմ՝ շագանակազոյն, դրոշմազարդ կաշի, միջուկը՝ տախտակ: Բովանդակութիւն՝ ճառք, Մեկնութիւնք (տես. N 2039):

AB եւ CD ձեռագրերը տարբեր խմբեր են ներկայացնում: Դատելով H. Mapp-ի թարգմանութիւնից, որ համապատասխանում է հայերէն թարգմանութեան ճՐ հատուածին՝ վրացերէնի հետ համերաշխ է AB ձեռագրախումբը: Հակառակ AB ձեռագրախմբի մէջ մտած ձեռագրերի հին լինելուն՝ դժուար է յստակօրէն հաստատել, թէ ձեռագրախմբերից որն է առաւել նախնականը: Այս պատճառով աշխատել ենք երկու խմբերն էլ, իրրեւ մեկնաբանական աւանդոյթը կրող միատրոներ, արտացոլել ընդհանրական բնագրում: Խմբերի մէջ առկայ տարբերութիւնները յատկանշական են ոչ միայն իմաստային եւ թերականական ակնյայտ զանազանութեամբ, այլեւ՝ բովանդակութեամբ: Այսպէս. ճԲա, ՃԴա, ՃԹա, ՃՐա, ՃԿա հատուածները բացակայում են AB ձեռագրախմբում: Ընդ որում, ՃԹք հատուածը թերուած է ս. Եփրեմ Ասորու Համարարբառ Աւետարանի մեկնութիւնից^ա:

Ի տարբերութիւն ABC ձեռագրերի, D ձեռագրի լուսանցքներում բացակայում են հեղինականիշ անունները («Հիպ», «Յոն»):

Յակոբ Զեռուեան

ՄԵԿՆՈՒԹԻՒՆ ԹԱԳԱՒՈՐՈՒԹԵԱՆ ՎԱՍՆ ԴԱԻԹԻ ԵՒ ՍԱՒՈՐԱՅ Ի ՄՊԱՆԵԼՈՅՆ ԳԱՐԻԱԹԻ՝ ՅՈՎՀԱՆՆՈՒ ՈՍԿԵԲԵՐԱՆԻ ԵՒ ԵՓՐԵՄԻ ԵՒ ՅԻՊՈՂԻՏԵԱՅ ԱՍԱՑԵԱԼ¹

Ա. «Եւ զղջացաւ Տէր, զի թագաւորեցոյց զՍաւուղ»^ա, ո՛չ իբրեւ զմարդ, որ յիսկզբանս² ոչ գիտէ զկատարածն. իսկ Աստուած ի սկիզբն իրին³ զկատարած իրին տեսանէ, որպէս Սովսես վկայէ, թէ՛ «Չղջացաւ Տէր, զի արար զմարդն ի վերայ երկրի»^բ: Ո՛չ վասն առնելոյն, այլ թէ՛ յոր բարձրութենէ յորքան նուաստութիւն էջ:

Բ. «Ջի թագաւորեցոյց զՍաւուղ»: Ջի Յակոբ Յուդայի ետ զթագաւորութիւն հրամանաւ Տեան. վասն է՞ր Սաւուղ թագաւորեաց ամս քառասուն փոխանակ Յուդայի, որ ոչ էր նմա անկ⁴:

Գ. Վասնզի յելանելն յեգիպտոսէ եւ անցանելն ընդ ծովն Կարմիր, զի մինչ Սովսես խաչանիշ զաւազանան հերձեաց զծովն Կարմիր, եւ ջուրն բաժանեցաւ⁵ յաջմէ եւ յահեկէ լոցա, քանզի ահագին էր տեսիլն եւ արհաւոհքն, եւ յերկոտասան ցեղիցն ոչ ոք իշխեաց⁶ մտանել զյետ Սովսէսին [ի] ծովն, բայց՝ միայն ցեղն Բենիամնի: Եւ այս թուի, թէ երկուսոր պարգէ ետ լոցա զթագաւորութիւն՝ ըստ Պաւղոսի, թէ՛ «Մտողին առանել պատիւ ետ Աստուած»^գ:

Դ. Եւ երկրորդն՝ վասն Աքարայ մեղացն, յորժամ եկն⁷ յերիջով, Աքար Յուդաեան գող գտաւ նզովից անտի⁸: Եւ Յեսու՝ որդի Լաւեայ, բաժանեաց զհորաքանչիւր վիճակս լոցա՝ ըստ ազգաց իրեանց:

Ե. Երրորդ՝ վասնզի յաղթահարեաց Յուդաեան ցեղն, եւ չորս քաղաքս յափշտակեցին յորդոյն Բենիամնի:

Զ. Զորրորդ պատճառն՝ վասնզի Յուդաեան ցեղն խնդրեցին ի Սամուէլ թագաւոր՝ որպէս թագաւորքն հեթանոսաց եւ զԱստուծոյ արհամարհեցին, որ ի ձեռն Սամուէլի թագաւորէր ի վերայ լոցա: Վասն որոյ ասէր Տէրն ցՍամուէլ. «Ոչ զքեզ արհամարհեցին, այլ՝ զԻս չթագաւորել ի վերայ լոցա»⁹: Եւ լուսա Տէր եւ ետ լոցա կոփիչ զՍաւուղ եւ ոչ թագաւոր:

Է. Եւ չորեքտասան նետեաց Աստուած վասն չորից պատճառանացն եւ ապա ետ զթագաւորութիւն Յուդաեան տոհմին՝ ըստ Յակոբայ արևիսու-

ա Ա Թագ. ԺԵ 35
բ Մտուղ Զ 6
գ Ա Կորնթ. ԺԲ 24
դ Տես Յեսու է 1—26, Ա Մառ. Բ 7:
ե Ա Թագ. Ը 7

ա «Ա. Եփրեմի մտնեադրութիւնք», հտ. Գ, Վեների, 1836, էջ 238

թան: երկիր պագցն քեզ որոյն հար քո, եւ ձեռն քո ի վերայ թիկանց թշնամեաց քոց⁸:

Ը. Եւ աստ Տէր ցՍամուէլ. «Մինչեւ յե՛րբ սուգ անուս⁹ ի վերայ Սաւուղայ, եւ ես անարգեցի զևա չթագաւորել ի վերայ Իսրայէլի. լի՛ց գեղջիւր քո իւղով եւ ել՛ առաքեցից զքեզ առ Յեսու մինչեւ ի Բեթղէհեմ¹⁰, զի տեսցես յորոցն Նորա թագաւորել ինձ»¹¹:

Թ. Ծածկեաց զանունն զԴաւիթ, զի եղջիւրն իւղոյն¹¹ յայտնեցտ զևա եւ աստեցուցտ զևա ի Նախանձուէ եղբարց իւրոց. զի մի՛ կրեսցտ զայն, զոր կրեսց Յովսէփ¹² յեղբարցն իւրոց՝ վաճառեալ¹³ վասն թագաւորելոյն:

Ճ. Նոյն երկիւղ եր եւ աստ ի Սաւուղայ¹⁴, զի եթ հարցցի ի Սաւուղէ¹⁵, երկուցու¹⁶ Սամուէլ¹⁷, թե՛ ոչ գիտեմ զայրն, որ հանդերձեալն է անձնել թագաւոր¹⁸:

ԺԱ. «Եւ աստ Սամուէլ. «Զիա՛րոյ երթայց. լուիցտ Սաւուղ եւ սպանցտ զիս»: Եւ աստ Տէր. «Ա՛ն դու երինչ մի յարջառոց եւ ասացես՝ զոհել Տեանն եկի: Եւ կոչեսցես զՅեսու ի զոհն, եւ ես ցուցից քեզ՝ զինչ անսիցես եւ անցես, զոր ես ասացից¹⁹ քեզ»: Եւ արար Սամուէլ, որպէս խաւսեցաւ ընդ Նմա Տէր»²⁰:

ԺԲ. Եւ երկեալ Սամուէլ երթալ, թէ զուցտ գիտացտ Սաւուղ եւ սպանցտ զևա, Նաե²⁰, զԴաւիթ եւ զամենայն տուն հար Նորա: Եւ Տէր²¹ ետ Նմա պատճառս, զի զևա²² ի սպանութենն արգելե²² եւ զԴաւիթ ի Բեթղէհեմ²³ եւ զտունն յՅեսու ի մահուան աստեցուցտ:

ԺԳ. «Եւ եկն Սամուէլ ի Բեթղէհեմ²⁴, եւ զարհուրեցան ծերքն քաղաքին ի պատահելն Նմա եւ աստ. «Խաղաղութիւն է, զի զոհեալ Տեանն եկի, արբեցարուք եւ ուրախ լերուք ընդ իս այսար», եւ սրբեաց զՅեսու եւ զորոյիս Նորա եւ կոչեաց զնոսա ի զոհն»²⁵:

ԺԴ. Իսկ իբրեւ տեսն ծերքն²⁶ զսայլն, զոր տարաւ ընդ իւր ծերակոյտն Բեթղէհեմի գեղն, զահի հարան երկիւղի²⁷, եւ թուեցաւ Նոցա²⁸, եւ թէ սպանութիւն ինչ²⁹ գտաւ ի սահմանս³⁰ Նոցա³¹, եւ անձեալ է, զի³² տեսանիցե³³, զի ձեռն սայլին գիտացե³³, թէ ի սահմանս որոյ գեղջ գտաւ սպանումն³⁴, ասաց զճշմարիտ զորոյն ընդ ծերակոյտն³⁵, որ հարցին զևա³⁶, եւ ան զնոսա ի պատարագն: Եւ զի երկմտեցան ի բանն Նորա³⁷, եցոյց Նոցա արդեամբք զգործն եւ արտաքոյ³⁸, քան զարեւսն, հրամանաւ Տեանն մատոյց զպատարագն³⁹ ի տեղի, ուր չէր համարձակ⁴⁰, եւ արձակեաց զծերակոյտն:

ԺԵ. «Եւ եղեւ ի մտանելն Նոցա⁴⁰ ետես զեղիար եւ անց առաջի Տեանն: Եւ աստ Տէր ցՍամուէլ. «Մի՛ ընդ տեսիլ Նորա⁴¹ եւ մի՛ ընդ մեծու-

թիւն հասակին դորա հայեսցիս, զի անարգեցի զդա, զի ո՛չ որպէս տեսան մարդիկ⁴², տեսան Աստուած. զի մարդ յերես⁴³ հայի, իսկ Աստուած՝ ի սիրուն»: Եւ կոչեաց Յեսու զԱմինադաբ եւ անց առաջի Սամուէլի եւ աստ⁴⁴. «Եւ ոչ զդա ընտրեաց Տէր⁴⁵»: Եւ անցոյց Յեսու զԵսթենեսին՝ զորոյիս իւր: Եւ աստ Սամուէլ. Եւ ոչ ի դոցանէ ընտրեաց Տէր»⁴⁶:

ԺԶ. Եւ եկն Սամուէլ եղջերքն իւղովն առ Յեսու եւ աստ. «Առաքեաց զիս Աստուած անձանել⁴⁶ թագաւոր զմի յորոց քոց»: Եւ Յեսու կարծեաց պատեհագոյն զառաջին⁴⁷, եւ աստ Սամուէլ. «Եւ ոչ հաճեցաւ ընդ Նմա Տէր». եւ զերկորոյն եւ զերրորոյն եւ զչորրորոյն եւ զհինգերորոյն, եւ խնդրելին ոչ գտաներ: Աստ Սամուէլ ցՅեսու՝ ունի՛ս այլ:

ԺԷ. Ասաց Աստուած ցՍամուէլ, թէ անձ զմիոյ յորոցն Յեսու, բայց ոչ ասաց, թէ՛ զո՛վ անցես, այլ ասաց՝ յորոյ վերայ տեսանիցես Նշան, Նա է բարին: Արդ, ունէր զեղջեր իւղոյ սրուակին ի ձեռին իւրում Սամուէլ: Եւ իբրեւ սկասն որոյիցն Յեսու անցանել առաջի Նորա, եւ ոչինչ տես Նշան:

ԺԸ. «Աստ Սամուէլ ցՅեսու՝ այդչա՛փ ես մանկտիդ: Եւ աստ Յեսու՝ կայ միս ես փոքրիկ եւ արձե խաչինս: Եւ աստ Սամուէլ՝ առաքեա՛ եւ կոչեա՛ զևա, զի ոչ բազմացուք, մինչ եկեսցտ Նա⁴⁸: Եւ առաքեաց Յեսու եւ կոչեաց զևա»⁴⁹:

ԺԹ. Մի՛ ոք զմանուկ փոքր պախարակեսցտ եւ մի՛ զծերն զովեսցտ: Յուլվք ի մանկութեան իմաստութիւն ցուցին եւ ի ծերութեան ընկճեցան, զի երեք մանկուցն զիւրն որպէս զկաւ կոխեցին, եւ Դանիէլ երկուտասանամեայ զառիծսն որպէս զոչխար արար եւ զզգազանութիւն⁴⁹ Նոցա հաւատով⁵⁰ սանձեաց եւ ընդ ժողովս երբայեցուցն վիճէր, եւ Պաղոս ի մանկութեան զԵկեղեցիս հալածէր⁵¹ եւ ի ծերութեան զԵկեղեցիս հաւատացելոցն հաստատէր հաւատով Երրորդութեան: Եթէ իցես փոյթ յառաջինութիւն, ոչ վնասեսցտ զքեզ տարածամ հասակն, ապա թէ՛ պղերգ, ոչ ազնեսցես քեզ սպիտակ հերքն:

Ի. «Եւ առաքեաց Յեսու եւ կոչեաց զԴաւիթ: Եւ Նա եր կարմիր եւ աչաւք զեղեցիկ եւ բարուք տեսանելեալ⁵² Տեանն»⁵³: Դաւիթ բազում ինչ իրաւք արիւնակ⁵³ էր Զրիստոսի: Բայց դու⁵⁴ ընդ այն զարմացիր, թէ զիա՛րոյ ծառայք տիպք արիւնակի Տեանն ցուցան, եւ կամ որպէս յանձն առ եւ կատարեաց զխորհուրդս եւ զմանութիւն արդարոցն Տէրն բոլորից: Որպէս աստ ի Դաւիթ տեսանեմք, որ ոչ բանիւք միայն մարգարեացաւ, այլեւ՝ անձամբ զմանութիւն Տեանն բերելով⁵⁵: Խարտեաք, այսինքն՝ կարմիր եւ սպիտակ. կարմրութեամբն Աստուածութեան Նման եւ սպիտակութեամբն՝

ա անդ. ԺԶ 1
բ անդ. ԺԶ 2-3
գ անդ. ԺԶ 4-5

ա անդ. ԺԶ 6-10
բ անդ. ԺԶ 11
գ անդ. ԺԶ 12

մարդկութան⁵⁶, զոր միացոյց ընդ Իրոմ Աստուածութեանս՝ ըստ առակո-
ղին^{56ա}: «Եղբար որդին իմ կարմիր է եւ սպիտակ, ընտրեալ ի բիրուց»⁵⁶:
Ըստ Տեան բանին՝

ԻԱ. «Գտի զԴաւիթ՝ որդի Յեսայ, այր ըստ սրտի Իմոյ, որ արա-
ցէ զամենայն կամս Իմ»⁵⁷, այսինքն՝ որպէս ես ծնայ ի սրտ Իմմէ եւ յե-
թենէ՝ զՈրդին միածին՝ ըստ Դաւթայ երգոյն, թէ՝ «Բոյնեսցէ սիրտ իմ
զպատգամս», եւ կամ՝ զբան զբարի, զի «բոյնամա» եւ «պատգամ» կոչի
Որդի⁵⁷: Նոյնպէս եւ Դաւիթ՝ ըստ սրտի Իմոմ կատարիչ կամաց Իմոյ,
շնորհաւք որդիացեալ:

ԻԲ. Արդ^{57ա}, զո՞րս արդեալք⁵⁸ զսորայս գովեցից յառաջագոյն
զգործոցն առաքինութիւն⁵⁹, որ բանիւք մարգարեացաւ զհանդերձեալսն եւ
զործովք նմանեաց Զրիստոսի:

ԻԳ. Արդ, ո՞վ⁶⁰ ոչ երանեսցէ զարդար հայրապետսն, [որք], ըստ Ա-
ւետարանին Զրիստոսի, չարչարեալ կատարեցան⁶¹, որ նախ քան զարեւնս
արինաւորք եւ յառաջ, քան զԱւետարանս, ւետարանեալք⁶²:

ԻԴ. Իմացարո՞ւք յառաջագոյն, որ Դաւիթ երանելին արինակ Զրիս-
տոսի եղև եւ յետոյ առ Փրկիչն կատարեցաւ⁶³ եւ շնորհաւք առաքելոցն Ե-
կեղեցոյ սրբոյ տուաւ: Դաւիթ, խարտեաչ գոյով, նշանակ արեան Զրիստո-
սի, որով վիրաւորեցաւ սառնաբա⁶⁴ Բելիար:

ԻԵ. «Եւ ասէ Տէր ցՍամուէլ՝ արի՛, ան զԴաւիթ, զի դա է բարի»⁶⁵:
Այս Դաւիթ մանուկ էր փոքր^{64ա} յաննշան հաւրէ եւ յերկիր հայր եւ ի
հովուականս⁶⁵ ի քաղաքաց փախչէր եւ յամբոխից եւ յանապատի զմաս-
տութիւն ցուցանէր եւ ոչ ինչ հաղորդութիւն ընդ կենցաղոյս ունէր⁶⁶, այլ
յառաջին հասակէն⁶⁷ դաստիարակէր առաքինութեամբն եւ զհեզութիւն ըն-
տանեցուցանէր⁶⁸ ինքեան: Իբր ի^{68ա} նաւահանգստի նստըր յանապատին
խաղաղութեան՝ գառանցն խնամելով, ի թագաւորութիւն մարդկան վարժե-
ցաւ՝ մանուկ՝ հասակաւ, ալեւոր՝ մտաւք, եւ տղայութիւնն ոչ խափանեաց
գառաքինութիւնն, յաղթըր ոչ բնութեամբ մարմնոյն, այլ՝ հաւատոցն ու-
ժով⁶⁹:

ԻԶ. «Եւ առ Սամուէլ գեղն անութեան եղջիրովն եւ ան զԴաւիթ
ի մէջ եղբարցն իւրոց: Եւ խաղաց Հոգին Տեան ի վերայ Դաւթի յարեւ
յայնմանէ եւ առ յապա»⁷⁰:

ԻԷ. Իսկ⁷⁰ իբրեւ եմուտ Դաւիթ, եռաց եղջիր իւրոյն ի վեր կոյս, եւ
խաղաց Հոգին եւ իւրն ի միասին ի վերայ Դաւթի: Եկն Դաւիթ գտեալ
զիւրն, անձաւ հրամանաւ Տեան. մարդոյ⁷¹ սպասաւորութիւն ետ զիւրն ի

վերայ նորա⁷², փոխանակ թագի եւ ծիրանեաց: Եւ զնաց Դաւիթ՝ ունելով
զթագաւորութիւն, ո՛չ զրահս եւ ո՛չ տէրս, ո՛չ վահան⁷³, ո՛չ զէս մարմնա-
կանս ունելով, այլ՝ զկամս Աստուծոյ՝ զարաւոր, քան զամենայն զինու-
որութիւնս:

ԻԸ. Երկու անժուուց եղեն յերանելոյն Սամուէլի⁷⁴, մի՛ ի վերայ
Սաւուղայ, երկրորդ՝ ի վերայ Դաւթի: Սաւուղ անձա յայտնապէս եւ ոչ ար-
ժանի Աստուծոյ, այլ՝ իբրեւ մարդկան յանցաւորաց արինացն Աստուծոյ,
որք թագաւոր խնորեցին իբրեւ զհեթանոսս, զի պաշտեսցեն կուսս: Եւ
բարկացաւ Տէր եւ ետ նոցա կոփիչս եւ ոչ՝ թագաւոր, որպէս Հերովդէս՝
յանցաւոր Աստուծոյ արինացն⁷⁵, մարդկան⁷⁶ յանցաւորաց⁷⁷ թագաւ-
որեաց⁷⁸:

ԻԹ. Եւ⁷⁹ Դաւիթ զարլս⁸⁰ անձա ի Բեթղեհէմ, զի Աստուած անձեալն
հաւր, որ հանդերձեալ էր ծոցածինն Հաւր⁸¹, ծնանիլ ի Դաւթայ զաւակէ ի
Բեթղեհէմ եւ ոչ յայտնի երեւեցաւ⁸², որպէս ասաց Դաւիթ. «Վասն այսորիկ
ան զքեզ Աստուածդ իմ եւ Աստուած քո ի ձե՞ք ուրախութեան⁸³ առաւել,
քան զամենայն անձեալսն»⁸⁴:

Լ Սաւուղ խեցեղէն եղջերք անձա, զի դիւրեաւ փշրելոց էր, զի
փոքր մի ժամանակ էր թագաւորութիւն նորա, իսկ Դաւիթ հզաւր եղջերք
անձա, որպէս ինքն ասէ. «Ծագեցից եղջիր ի Դաւիթ»⁸⁵, եւ Մովսէս. «անդ-
րանիկ ցլու եղջիր նորա եւ եղջերք մի եղջերովի ի վերայ նորա»⁸⁶: Եւ
Յովք ասէ. «Կամեցաւ մի եղջիրոյն ծառայել»⁸⁷, որ է Զրիստոս:

ԼԱ. Ջի ի զալն Դաւթի յայտնութիւն եղև առ Սամուէլ, թէ սա է Ա-
ծեալն: Եռաց եղջիր իւրոյն⁸⁴ իբրեւ անձակէր Դաւթի:

ԼԲ. «Յարեաւ Սամուէլ եւ զնաց ի Յարեմաթէմ: Եւ Հոգի Տեան վե-
րացաւ ի Սաւուղայ, եւ խեղդըր զնա այսն չար ի Տեանն»⁸⁵:

ԼԳ. Հեռացաւ Հոգին Տեան ի Սաւուղայ վասն անլաւութեան նորա,
եւ ունէր զնա ոգին չար ի Տեանն:

ԼԴ. Եւ այս յիրաւի, քանզի պարտ էր գյանցաւորն արինացն Տեան
հրեշտակի յանցաւորի մատնել եւ զԱստուծոյ ընտրեալն՝ զԴաւիթ՝ երկնա-
ւոր շնորհաւքն զարդարել: Վասն այսորիկ վկայեաց⁸⁵ իսկ հոգին, որ վե-
րացաւ ի Սաւուղայ, այս է՝ Հոգին Սուրբ, որ զնաց ի հրէիցն, եւ այսն չար,
որ, մտեալ ի Սաւուղ, խեղդըր զնա, նոյնպէս եւ այսքն չարագոյնքն, որ
մտեալ ի յոգիս ազգացն Սաւուղայ, չարաչար խեղդեն զնոսա:

«Ասեն ծառայքն Սաւուղայ, «Այս չար ի Տեանն խեղդէ զքեզ,

ա երգ Ե 10
բ Գործք ԺԳ 22
գ Ա Թագ. ԺԶ 12
դ անդ. ԺԶ 13

ա Սաղմ. ԽԴ 8, Եբր. Ա 9
բ Հմմտ. Եզեկ. ԻԹ 21:
գ Բ Արին, ԼԳ 17
դ Յովք ԼԹ 9
ե Ա Թագ. ԺԶ 14

խնդրեցուց այր մի, որ երգեսցէ քնարաւ եւ լինիցի դիւրութիւն քեզ: Եւ ասէ Սաւուղ. «Տես՛ք ինձ այր մի, որ բարուք երեւեսցէ, եւ ամէք առ իս: Պատասխանի ետ մի ոմն ի մանկանցն նորա եւ ասէ. «Տեսի՛ զորդի Յեսայ բեթղէմեացոյ, եւ գիտէ սաղմոս եւ այր իմաստուն եւ հանձարեղ եւ բարիք տեսանելեալ⁸⁶, եւ Տէր ընդ նմա»⁸⁷: Վասն այսորիկ վկայեաց Գիրն եւ արքն, թէ՛ «Էր Դաւիթ իմաստուն, եւ Տէր ընդ նմա»:

«Եւ առաքեաց Սաւուղ հրեշտակս առ Յեստ եւ ասէ. «Առաքեա՛ր առ իս Դաւիթ՝ զորդին քո, որ ի հատին քո է»: Եւ առ Յեստ արդու մի փոխնորդ հացի, որ է կապիճ մի եւ տիկ մի գինւոյ եւ ուլ մի յայծեաց, եւ առաքեաց ի ձեռն Դաւթի Սաւուղայ: Եւ եմուտ Դաւիթ առ Սաւուղ եւ կայր ի սպասու առաջի նորա եւ սիրեաց զնա յոյժ եւ եղէ նմա կապարճակիր: Եւ լինէր, յորժամ հասանէր այսն չար ի վերայ Սաւուղայ, առնոյր Դաւիթ զքնարն եւ նուագըր ձեռալն իւրովք եւ հանգուցանէր զՍաւուղ, եւ մեկնէր ի նմանէ այսն չար»⁸⁸:

ԼԵ. Սա, պատանեակ գոյով, արածեր զխաշինս հար իւրոյ, որպէս Քրիստոս մանուկ, ի հարէ մանկանալով, ի սուրբն հանապազ հովիւ ճշմարիտ քաջ յայտնեցաւ:

ԼԶ. Դաւիթ^{86ա} բարեկարգ զսաղմոսն^{86բ} կազմէր ի քաղցր քնարան, զարհնութիւնս Աստուծոյ յերկինս առաքէր, եւ ի յերգելն Դաւթի դիւրաւայր Սաւուղ: Այս շնորիք Հոգւոյն Սրբոյ է մարգարտութեան, որ ի մէջ մարդկան մնաց անպակաս, մինչեւ ի Բանին Աստուծոյ գալուստն: Եկաց Դաւիթ առ Սաւուղ, հարկանէր զքնարն եւ երգէր զսաղմոսն, եւ փարատէր արքայ: Մերձեցաւ Տէր մեր Յիսուս Քրիստոս յայսահարսն եւ յախտածեսոս նոցա եւ առժամայն բժշկեաց զնոսա: Դաւիթ զհոգին չար ի Սաւուղայ հալածէր եւ

ԼԷ. զժողովուրդն ի ծառայութենէ ազատէր յայլազգեացն⁸⁷, եւ Որդին Դաւթայ ըստ մարմնոյ զայսն պիղծ ի հաւատացելոց սրբոց հալածեաց եւ զմարդիկ ի կոռպաշտութենէ փրկեաց: Դաւիթ յանհաւատիցն վրժ առնոյր, եւ Որդին Դաւթի զղեւս տանէր^{87ա}:

ԼԸ. Զանգի յորում ատուր բնակեաց Հոգին Սուրբ ի Դաւիթ, ի նմին ատուր զնաց ի Սաւուղայ: «Եւ այսն չարչարէր զնա», զի ի ձեռն քաղցր քնարի նորա եղիցի անդորրութիւն Սաւուղայ: Վասն այսորիկ խնդրեցին ծառայքն նորա Դաւիթ⁸⁸: Եւ դարձաւ Դաւիթ առաջնորդութեամբ Աստուծոյ ի տուն հար իւրոյ:

ԼԹ. «Եւ ժողովեցան յայլազգիքն ի պատերազմ եւ բանակեցան ի Սոքովք Հրեաստանի: Եւ Իսրայել ժողովեցան ի հովիտսն, եւ այլազգիքն

կային յայնմ կողմանէ, եւ Իսրայել՝ յայնմ կողմանէ ի լերինս եւ հովիտսն տափարակ ի մէջ նոցա»⁸⁸: Իսկ դառնալն Դաւթի առ հայր իւր ցուցանէ զՏեան մերոյ՝ կատարելով զտնտեսականս ամենայն, եւ դարձեալ վերացաւ առ Հայր Իւր ամպով եւ լուսափայլ հրով^{88ա}:

Խ. Երկու լերինքն նշանակեն զերկու Կոռպարտանս՝ զՀին եւ զՆոր:

ԽԱ. Եւ տափարակն ի մէջ երկուց լերանցն զհեշտութիւն աշխարհիս գուշակէ՝ ցուցանելով զխաբէութիւն եւ զցանկութիւն աշխարհիս, որում փափկացեալ՝ մարդիկ կորնչին:

ԽԲ. «Ելանէր այր զարիւնաւոր ի ձակատէ այլազգեացն Գողիադ անուն»⁸⁹: Իսկ իջանելն Գողիադու զանկումս սատանայի նշանակէ, որ բնակէ ի դիւրատէր միտս մարդկան եւ մարտնչելի ընդ ընտրեալսն՝ արհամարհելով զսուրբն Աստուծոյ^{89բ}:

ԽԳ. «Բարձրութիւն նորա՝ չորս (վեց) կանգուն»⁹⁰: Զանգի սատանայ ի չորս ծագս աշխարհիս եւ ի չորս բնութիւնս մարդկան զիւր խաբէութիւն եկից: Զվեցնազարեան դարուց իշխանութիւն ցուցանէ, որ միապետեալ Ռուտէր ի վերայ մարդկան բռնաւորն սատանայ՝ Գողիադն աներեւոյթ^{89գ}:

ԽԴ. «Եւ թգաւ»⁹¹: Չի բարձրացաւ ընդդէմ Աստուծոյ հպարտութեամբ եւ ի Տեանէ սատակեցաւ⁸⁹ որդի սատանայի երեւեալն, որ յայնժամ զմեմանութիւն Գողիադու ցուցանէր:

ԽԵ. «Զքահս վերոս զգեցաւ»⁹²: Իսկ սորա զքահս շղթայաձեւս զգեցեալ երեւցոյց զաւձին կերպ, որ սողոսկեալ եմուտ ի բնութիւնս մարդկան:

«Հինգ հազար սկեղ պղնձոյ եւ երկաթոյ»⁹³, որ նշանակէր, որ ի հինգ հազար դարոյն եկն Քրիստոս յաշխարհս եւ դիմամարտեալ ընդ սատանայի, յորում միաչափ սատանայ զիւր մարտն ի պատերազմ յարուցանէր: Եցոյց զաւձին զրահն ծակ, որ է սատանայի բազմամբքեայ խորհուրդ, զի որպէս ի Դաւթայ Գողիադ սատակէր, նոյնպէս⁹⁰ եւ ի Քրիստոս զուխ աւձին հատցի⁹¹:

ԽԶ. «Սաղաւարտ պղնձի ի զլուխ նորա»⁹⁴: Իսկ սաղաւարտովն զզուխն ծածկեալ՝ այսու իմանամք զգայութիւն մարդկան փակեալ բանասրկուին: Չայս տեսանելով զգործս Աստուծոյ՝ զականջս ոչ լսել արիւնացն Աստուծոյ եւ բերանոյ ոչ բանալ ի զովեստ Աստուծոյ: Բոլորովին

ա անդ, ժՁ 1, 3
բ անդ, ժՁ 4
գ անդ
դ անդ, ժՁ 5
ե անդ
զ անդ
է անդ

ա անդ, ժՁ 15—18
բ անդ, ժՁ 19—23

զգայութիւն մարդկան դարձոյց ի ծառայութիւն ինքեան բանսարկուն:

«Սոնապանք պղնձիք ի վերայ կարթից նորա»^ա. զահագն յանդու-
թիւն չարին Նշանակէ. զյանդուութիւն եւ զահաւորութիւն՝ ցուցանելով ա-
տարմարդ ձեռով եւ ո՛չ որպէս ի սկզբանն ստեղծաւ: Երեւեցաւ առ սմա եւ
դանակ՝ բանիցն հայհոյութիւն^բ:

ԽԵ. «Վահան պղնձի ի վերայ թիկանց նորա»^բ: Այս զբոլոր բնու-
թիւնս երեւեցուցանէ միապետեալ եւ առ ինքն յանկուցեալ, որ եւ զբոլոր
աշխարհս ժողովեաց սատանայ կոռպաշտութեամբ, որպէս Յովհաննէս ա-
ւէ. «Աշխարհի ամենայն ի չարի կայ»^գ:

ԽԸ. «Բուն գեղարդեան նորա իբրեւ ստոր ի ոստայնակաց»^գ: Այս
չարին խաբէութիւն է: Որպէս մարգարէն Եսայի ասէ. «Ջանու քարբից ծա-
կեցիս»^դ: Այնոցիկ են, որ ի ստորինս խորհին եւ սատանայի հաւատան:
Որպէս Եսայի ասէ. «Ոստայն նոցա ոչ եղիցի հանդերձ, քանզի»^դ յոստեն
սարդից անկանին եւ ոչ զգեցցին զգործս ձեռաց իւրեանց, զի անարեւու-
թիւն^դ է»^դ:

ԽԹ. «Եւ զինակիր նորա առաջի նորա երթայր»^դ: Չայնեաց ի ճա-
կատն Իսրայէլի եւ ասէ. «Ընդդէմ էլանք ճակատել ընդդէմ մեր ի պատե-
րագմ. ո՛չ ապաքէն ես այլազգի եմ, եւ դուք՝ իսրայէլացիք: Ընտրեցէք դուք
այր մի, եւ ելցէ առ իս: Եթէ յարկանիցէ զիս, եղիցուք մեզ ձեզ ի ծառայու-
թիւն, ապա թէ ես յաղթեցից, եղիջիք դուք մեզ ի ծառայութիւն. սո՛ւք այր
մի, եւ մենամարտեսցուք երկոցեանս»^ե: Եւ ասէ այլազգին. «Ես նախատեցի
զճակատող Իսրայէլի այսար»: Արդ, սա, հպարտացեալ ի զենն իւր^ե:

Օ. որ Նշանակէ զսատանայ, այլազգաւն կատարել զկամս իւր^զ,
զգեցեալ զնոսա իբրեւ զզէն պատերազմի ընդ սուրբս, որպէս եւ նա ասեր՝
ես եմ այլազգի, եւ դուք եբրաեցիք^զ: Արհամարհեալ^զ են հաւատք եւ աս-
տուածապաշտութիւն առաջի սատանայի:

ՕԱ. Եցոյց, որ այժմ^զ լինին տեսիլք յաշխարհի^զ ազդեցութեամբ
սատանայի^զ, որ ազդեաց Կայիկի՝ զեղբայրն սպանանել եւ աշխարհի
սպանումն եւ նախանձ եւ ազահութիւն ուսոյց^զ: Այս յայտնէ զբանսար-
կուն թագաւորելն եւ արհամարհել զմարդիկ:

ՕԲ. «Եւ»^զ մատուցեալ այլազգայն՝ կանխեալ արձանանայր ատուրս

ա անդ, ժէ 6
բ Անդ:
գ Ա Յովհ. Ե 19
դ Ա Թագ. ժէ 7
ե Եսայի Օ 5
զ անդ, Օ 5-6
է Ա Թագ ժէ 7
ը անդ, ժէ 6-11

քառասունս ակոյեան՝ խնդրելով յԻսրայէլէ»^ա: Նշանակէր Գողիադ սատա-
նայի եւ Դաւիթ՝ Ջրիստոսի, որ եւ Տեր մեր, ատուրս քառասունս փորձեալ ի
սատանայէ, յաղթեաց փորձողին եւ զգետնեաց զնա:

ՕԳ. «Եւ»^ա իբրեւ լուաւ^ա Սաւուղ եւ Իսրայէլ զբանս այլազգայն,
զահի հարան եւ երկեան յայժ»^ա: Եւ^ա զի խոովեցան այլազգիքն՝ տեսեալ
զԴաւիթ եւ յարուցին պատերազմ ի վերայ նորա: Նշանակէր զայն, որ ի
Դաւթայ զայլոց էր Փրկիչ աշխարհի: Եւ զարմացեալ վասն անուան նորա
ազգաց անհաւատիցն^ա: Իսկ ահաբեկեալ Սաւուղայ՝ վասն փառաւորելոյ
մեծին Դաւիթ էր: Եւ երկոցեան որդիքն մեծամեծք Յեսուեայ երթեալ էին
զհետ Սաւուղայ ի պատերազմս, եւ Դաւիթ յառաջագոյն զնացեալ էր ի Սա-
ուղայ, արածեր զխաջինս հար իւրոյ ի Բեթղեեմ:

ՕԴ. «Եւ ասէ Յեսուէ ցԴաւիթ. «Ան դու զարդոյս փոխնդոյս եւ»^ա
զտասն նկանակդ տար եղբարց քոց»^ա: Իսկ փոխնդն Նշանակէր զթե-
թեութիւն արիւնացն, որ ոչ լինէր բաւական փրկել զմարդիկ:

«Եւ տասն մաճառակ կաթին բերեալ հազարապետին»^ա: Իմանալի է
այսու զերանելի առաքեալսն, զհաւատարիմս Պաւղոս հանդերձ երկուտա-
սանեալքն: Իսկ ուլն արձակ Նշանակէ զընդարձակութիւն մարդկան ի
մեղս: Իսկ տասն նկանակն՝ զտասն պատգամս արիւնացն, զոր ետ Աս-
տուած ի ձեռն Մովսիսի որդոցն Իսրայէլի^ա, զոր փոխանակ այն ետ մեզ
Ջրիստոս զտասն մաճառակս արդար պատուիրանացն Իրոց, որ է Հայր
մեր, որ յերկինս:

«Եւ կանխեալ Դաւիթ ընդ առաւատն զնաց եւ»^ա ի բանակն»^ա: Իսկ
առաքելն Յեսուէի զԴաւիթ ի տես եղբարցն՝ արիւնակ Ջրիստոսի, որ ի
Հարէ առաքեցաւ տեսչութիւն անել բնութեանս մարդկան, զոր ետ Ջրիս-
տոս՝ խոնարհեալ ի մեզ զհոգի, զմարմին եւ զմիտս, որ միացոյց ընդ
Իրում Աստուածութեան եւ հաւասարեալ նմանեաց մեզ բաց ի մեղաց:

«Եւ զարն ելանէր ի ճակատն. եւ աղաղակեցին իսրայէլացիքն հաւ-
ղէպ միմեանց: Եթող Դաւիթ զկարասին ի ձեռն Վանապանին եւ զնաց ի
ճակատն, Եհարց զողջունէ զեղբարցն: Եւ ահա Գողիադ ելանէր ի Գեղայ՝
ի կողմանէ այլազգեացն եւ խաւսեցաւ ըստ առաջին բանիցն: Եւ լուա Դա-
ւիթ եւ Իսրայէլ զբան այլազգայն: Եւ զարհուրեցաւ Սաւուղ եւ ամենայն Իս-
րայէլ: Եւ ասէ Սաւուղ. «Եթէ իցէ այր, որ սպանանիցէ զնա, մեծացուցէ նա
արքայ, եւ զդուստր տացէ նմա եւ զտուն հար իւրոյ արասցէ ազատ ի մեզ
Իսրայէլի»^ա:

ա անդ, ժէ 16
բ Հմտ. անդ ժէ 24-25:
գ անդ, ժէ 17
դ անդ, ժէ 20
ե անդ, ժէ 20
զ անդ, ժէ 22-25

ՕԵ. Եւ Դաւիթ երթայր տեսանել փայլատակումն սուտերաց պատերազմին եւ յուրվը դիաբաւալք՝ անկեալք ի սրոյ: Հովին ի պատերազմի եւ պատերազմողքն յուպցեալք¹¹⁰ եւ ոչ զձայնն անգամ լսել կարէն զպատերազմողացն: Հովին, որ ի լերինս եւ յաղբերակունս¹¹¹ շըքէր, խաւեցաւ¹¹² ըստ առաջին բանիցն: «Եւ լուս Սաւուղ եւ Իսրայել զբանս այլազոյն, եւ զարհուրեցաւ Սաւուղ եւ ամենայն իսրայելացիքն¹¹³»: Տիրակի երկնչէր¹¹² Սաւուղ եւ ամենայն հրեայքն, զի Դաւիթ փառաւորեցսի, եւ պատերազմ յարդարեցսի¹¹³:

ՕԶ. «Եւ Դաւիթ խաւեցաւ ընդ յարսն որ շուրջ կային, եւ աս՝ զի՛նչ անկիցե անն, որ սպանանկիցե¹¹⁴ զնա՛¹¹⁵»^ա: Եւ Դաւիթ ոչ հայր ի մեծութիւնն սորա, որ ամայի էր յԱստուծոյ. մեծ էր^{115ա} նաւն, այլ նաւ ուղղիչ ոչ ունէր: Ոչ երկնչէր Դաւիթ ի նմանէ, զի թշնամի էր Աստուծոյ¹¹⁶: Թեպէտ մարմնով զարաւոր էր, այլ ի վերուստ հրամանէն Աստուծոյ տկար¹¹⁶ էր: Փոքր էր Դաւիթ եւ տկար, այլ մեծ էր Տէր, տրուպ էր զինուորն¹¹⁷, այլ, որ առաքեացն, զարաւոր էր:

«Իբրեւ¹¹⁸ լուս երեց եղբայր սորա, բարկացաւ ի վերայ սորա, թէ ընդէ՛ր բնաւ իջեր այսր եւ յոյր ձեռն թողէր զսակաւ ոչխարսն: Գիտեմ զհպարտութիւնն քո, զի վասն տեսանելոյ զպատերազմս իջեր^{118ա}»^բ:

ՕԷ. Ոչ էր հպարտութիւն, այլ՝ հաւատք, ոչ՝ ամբարհաւաճութիւն, այլ՝ երկիւղածութիւն¹¹⁹, վասն որոյ ոչ զբանս զգենոյր, այլ՝ հաւատս¹²⁰:

ՕԸ. Ո՛վ նախանձ, հուր անշէջ, զոր արինակ՝ յարէն ծնակի զորդն¹²¹, որ ուտէ զնա, նոյնպէս եւ նախանձն զնախանձոտն մաշէ: Եւ ընդ որում նախանձին, զնա պայծառագոյնս պատրաստիցէ¹²²: Այսպէս եւ Յովսէփ, ատեցեալ յեղբարքն, վաճառեցաւ, եւ նոքա եկեալ երկրպագին եւ ծառային նմա¹²³: Եւ Յովսէփ թագաւորեաց, եւ Դաւիթ նշանակէր: Երեց եղբայր զուրով հրեայքն, վասն միայն ճանաչելոյն զԱստուծո, եւ բարկանալն՝ այս նախանձոտ բարքն հրեիցն ընդ Փրկչին: Ըստ մարգարէին՝ նոքա կամէն, թէ հրոյ ճարակ լինեալ էին, քանզի ծնեալն Յիսուսս ի Բեթղէհեմ Հրեաստակի:

ՕԹ. «Եւ Դաւիթ ասէ՝ զի՛նչ արարի, ո՛չ ապաքեն բանք եւ»^գ: Եւ զինչ հեզն Դաւիթ՝ իմաստուն այրն Աստուծոյ ասէր, թէ տեսանելոյ արգաւ զպատերազմս եկի: Ջի՛ նախանձ¹²⁴ իմն¹²⁵ բան տեսեր¹²⁶ եւ ոչ՝ բարութեան¹²⁷, եւ ոչ համբերես:

Կ. «Եւ Դարձաւ Դաւիթ ի նմանէ ի միւս կողմն, զնոյն բանս խաւեցաւ, եւ նմա պատասխանի ժողովուրդն¹²⁸, ըստ առաջին բանիցն: Եւ լուր

եղէն բանքն Դաւիթ առ Սաւուղ»^ա: Եւ պատասխանեալ բանակին, թէ տագն Սաւուղ զՄերովբ դուստր իւր Դաւիթ ի կնութիւն, որ ունի արինակ զագին հրեից առաջին ժողովուրդն Աստուծոյ, եւ ապա յետոյ տայն զնա, որ ցուցանէ զելանելն հրեից ի ծառայութենէ: Իսկ փոխանակ նորա լինել կրտսերն՝ այս արինակ հեթանոսաց, որ եղէն հարսն Սուրբ Փետային, Ջրիստոսի՝ մեծի Արքային:

«Եւ ասէ Դաւիթ ընդ Սաւուղ՝ մի՛ անկցի սիրտ Տեանս իմոյ ի վերայ իւր, ծառայ քո երթիցե Եւ մարտիցե ընդ այլազոյնս»^բ: Իսկ¹²⁸ ասելն Դաւիթ՝ ծառայ զինքն՝ արինակ Ջրիստոսի, որ մտադիրն ծառայեաց բազմութեան մարդկան¹²⁹:

ԿԱ. Թագաւորն պակուցեալ ընդ երկիր հայր, եւ ասէ Դաւիթ. «Ընդէ՛ր տխրեցան դէմ տեսնն իմոյ, ո՛վ է նա, որ ոչ երթայց եւ առից զզուս սորա»:

ԿԲ. «Եւ ասէ Սաւուղ՝ դու մահակ ես, եւ նա՛ այր պատերազմող ի մանկութենէ»^գ: Ասէ Դաւիթ. «Մի՛ հայիր յերեւելի հասակս, այլ՝ յիմանալին, մի՛ տեսներ, զի փոքր եմ, այլ մեծ են իմաստութիւն Աստուծոյ, որ յիս եւ»:

ԿԳ. Սաւուղ ըստ մարդկան խորհէր^{129ա} եւ ըստ բանին Աստուծոյ ոչ իմանայր:

ԿԴ. Դաւիթ տղայ էր խարտեաշ եւ գեղեցիկ աչաւ¹³⁰, փոքր մարմնով եւ մեծ հոգով: «Նա՛¹³¹ այր պատերազմող ի մանկութենէ»:

ԿԵ. որ թինաւքն զնախաստեղծն յաստուածային փառացն մերկացոյց եւ Կայէի ուսոյց սպանութիւն եւ զհսկայնս բորբոքեաց ցանկութեամբ կանանց եւ զՋամ յորդորեաց ծիծաղել զհարբն եւ Եսաւալ¹³² հալածեաց զՅակովբ եւ զՅովսէփ ետ վաճառել եղբարքն եւ փարաւոնի գծողովորդն չարչարեաց, եւ յանպատին ետ պաշտել զորթն եւ զայլն բազումս եւ զԳողիադ պատերազմող յառաջ եւծ, զոր, տեսեալ¹³³ Դաւիթ, ոչ երկեալ ի սիրտ իւր:

ԿԶ. «Եւ ասէ Դաւիթ ցՍաւուղ. «Արածեր ծառայ քո զխաշինս հար իւրոյ, եւ յորժամ գայր առիծ կամ արջ եւ առնոյր ոչխարս, եւ ելանէի զհետ սորա եւ հարկանէի զնա եւ կորզէի ի բերանոյ սորա, եւ եթէ յառնէր ի վերայ իմ, ունէի զփողից սորա եւ սպանանէի զնա: Եւ զառիծն եւ զարջն սատակէր ծառայ քո՛^{133ա}»^դ:

ԿԷ. Ո աստուածային երանելի ձայնին, որ ելանէր ի բերանոյ Դաւիթի¹³⁴: Ո Դաւիթ, ասա՛ ինձ, ո՞ր գիրք վկայեն քեզ՝

ա անդ, ժ 26
բ անդ, ժ 27-28
գ անդ, ժ 29

ա անդ, ժ 30-31
բ անդ, ժ 32
գ անդ, ժ 33
դ անդ, ժ 34-36

ԿԸ. վասն այսոցիկ եղելոյ ի քէն: Գիտեմ, զի մարգարեանաս վասն Զրիստոսի եւ ոչ ստեւ:

ԿԹ. զի եկն ճշմարիտն Դաւիթ, որ ի քո զաակէ ի սրբոյ Կուսէն ծնաւ, որ հովուէ զոչխարս Հար Իրոյ եւ զմահ իբրեւ զառիւծ մեռոյց եւ զարթն, որ են մեղք աշխարհիս, ջնջեաց եւ զգայլն մուր հալածեաց, եւ խաչին զգլուխ աւանի փշոեաց, եւ զբանաւոր ոչխարս ի բերանոյ դժոխոցն եղան:

Հ. Այս են ասացեալքս ի քէն, զի մեք ծանկոց զարդար հովին քաջ զԶրիստոս եւ փառաւորեսցուք զԼա¹³⁴»:

ՀԱ. Ոչ հաւատայր թագաւորն, հարկ էր Դաւիթի ասել զուղղութիւն իւր: Հար Դաւիթ զձեռն յանձն իւր սպանանել զԳողիադ, քանզի զիտը զինքն Դաւիթ, զի ոչ մեռանիցի, մինչեւ թագաւորեսցէ զարութեամբ Հոգւոյն, զոր ընկալաւ:

ՀԲ. «Եւ ասէ Սաւուղ՝ Երթ, եւ Տէր ընդ քեզ: Եւ զզեցոյց Դաւիթ զվարապանակս իւր եւ զրահն եւ զսաղաւարտն եւ զամենայն կազմուածն: Եւ զթեաց Դաւիթ մի անգամ եւ երկիցս:

ՀԳ. Եւ ասէ Դաւիթ ցՍաւուղ՝ ոչ կարեմ երթալ սոքաւք, զի չեմ հմուտ, եւ հանին զայն ի նմանե»¹³⁵:

ՀԴ. Եւ ետ նմա զէն, եւ ոչ կամեցաւ առնուլ, վասնզի ներքէր այնմ¹³⁶ Աստուած, այլ զի մերկ մարմնով յաղթեսցէ¹³⁶, զի մի՛ աւիցէ¹³⁷ թագաւորն, թէ՛ զէնքն իմ յաղթեսցին¹³⁸: Ընկենոյր զմարմնաւոր զէնն եւ առնոյր զհաւատն: Եւ ելանէր մերկ եւ վառեալ¹³⁹ հաւատով, ելանէր հովին զհնուոր¹⁴⁰:

ՀԵ. Ոչ իջանէր¹⁴¹ զինու Սաւուղայ ի պատերազմ ընդդէմ Գողիադու, զի ոչ էր փորձեալ, եթէ տվաւ հաճեսցի Տէր ազնել նմա:

ՀԶ. Սաւուղ¹⁴² երկրաւոր զէն զզեցուցանէր նմա, որում չէր սովոր: Վասն այնորիկ ի բաց ընկեցէր զմարդկային զիւտ: Եւ առէր, զոր Աստուած քեզ պարգեւեաց¹⁴³, ո՛չ սաղաւարտ ի գլուխ եղեալ, այլ ունիս¹⁴⁴ պսակ անթառամ¹⁴⁵, պատրաստեալ յերկնից եւ զրահս հաւատոյ ունելով զարութիւն¹⁴⁶ Աստուծոյ՝ բնակեալ ի քեզ, վահան՝ զՀոգւոյն Սրբոյ զարութիւն, որով զնեսս հրեղէս¹⁴⁷ չարին շիջուցանես:

ՀԷ. «Եւ առ զցուպն¹⁴⁸ ի ձեռնն եւ զնաց Դաւիթ ցպովն եւ պարսին ընդդէմ հսկային»^Բ: Եւ Տէր մեր Խաչին խորհրդով, իբր զաւագանի, զնաց ընդդէմ սատանայի, քանզի ցուպն բերէր ճշմարիտ զարինակ Խաչին Զրիստոսի, որ առ զբահանայութիւն եւ զթագաւորութիւն յաշխարհի¹⁴⁹:

ՀԸ. «Եւ ընտրեաց իւր հինգ¹⁵⁰ քարինս ողորկս ի հեղեղատե»^Գ:

ա անդ, ԺԷ 37-42
բ անդ, ԺԷ 40
գ անդ, ԺԷ 40

Ջիւղ ընտրութիւնս յայտնէ, որ ասացին իմաստասէրն՝ ողորկս նշանակելով¹⁵¹ զհինգ¹⁵² զիրս արինացն, զորս եղ յԵկեղեցուք եւ ի Նոր արէնս յանկացեալ, որ վկայեն վասն Զրիստոսի մարդէղութեան: Եւ զհինգ¹⁵³ զգայութիւնք մեր, զոր միացոյց ընդ Իրում Աստուածութեան եւ մերով մարմնովս մարտեաւ ընդ սատանայի եւ յաղթեաց¹⁵⁴: «Ողորկս»¹⁵⁵, այս ծանուցանէ զՍարմին Փրկչին՝ ազատ գոլով ի մեղաց, որպէս ասէ մարգարէն, թէ՛ «Մեղս ոչ արար, եւ ոչ գտաւ նեղութիւն ի բերան Նորա»^Կ:

ՀԹ. Իսկ ի¹⁵⁶ «հեղեղատեւ քարինքն»՝ զի զմեղանշական եւ զհեղեղեալ չարեաւք բնութեանս առ մարմին եւ հարեալ կործանեաց զաներեւոյթն Գողիադ, կամ արինակ էր մերոյ բնութեանս, որ հեղեղեալ էաք մեղաւք՝ ոչ բերելով զպտուղ առաքինութեան¹⁵⁶:

2. «Եղ զնոսա ի հովուական մախաղն¹⁵⁷»^Բ: Ջքաղցր կաթն սաղմոսերգութեան, որով կերակրին մանկուսք Եկեղեցուք, եւ Դաւիթ ընդ Նոսա երգակցէ, եւ նշանակէ զՍարմինն Զրիստոսի, զոր առ ի մերմէ բնութենս եւ միացոյց ընդ Իրում Աստուածութեան, զոր եւ ասէ Աստուածաբանն, թէ «մաշկեղէն զզնու պատմուածան»^Գ:

2Ա. «Եւ զպարան ի ձեռնն իրում»՝ զպատուիրան արինացն, «Եթէ սիրեսցես զՏէր Աստուած քո»^Դ, կամ¹⁵⁸ պարսն՝ արինակ Խաչին Զրիստոսի, եւ երկու ձիւղն՝ լինելն Աստուածութեան եւ Դարդկութեան¹⁵⁹ արինակ եւ արինացն¹⁶⁰ եւ մարգարէից եւ Հին ու Նոր տակարանացն¹⁶¹: Իսկ Դաւիթ ընթանալն ընդդէմ Գողիադու նշանակէր մե հեղութիւն¹⁶² Զրիստոսի: Դաւիթ պատերազմեցաւ ընդ Գողիադու՝ նախատչին Իսրայէլի, եւ Որդին Դաւիթ՝ ընդ աներեւոյթն Գողիադու¹⁶³:

2Բ. «Իբրեւ հայեցաւ այլազգին եւ ետես զԳաւիթ առ ինքն»^Ե: Բարուք պատերազմիս, ո՛վ երանելիդ Դաւիթ, մեծագոյն, քան զԳողիադ, զարուոր, քան զերկաթ եւ զպղինձ, ուստ մեզ զհոգեւոր պատերազմդ, զի երկրաւոր զէնս տկար է, եւ երկնաւորն՝ զարեղ, ապականելի է երկրաւորս, եւ անապական՝ երկնաւորն: Մարդկան զիւտ¹⁶⁴ է սա, այլ այն յԱստուծոյ պարգեւեալ է քեզ¹⁶⁵:

2Գ. Վասն այնորիկ անհաւատին Գողիադու մերկ երեւէիր, այլ Աստուծոյ զարութեամբն՝ յամենայն կողմանց փակեալ հաւատով եւ երկիւղին Աստուծոյ¹⁶⁷:

2Դ. «Եւ ասէ այլազգին ցԴաւիթ՝ մի՛թէ շուն իցեմ, զի ցպով¹⁶⁸ եւ քարիւ գաս ի վերայ իմ: Ասէ Դաւիթ՝ նա եւս վատթար, քան զշուն»^Գ:

ա Եւայի ԾԳ 9, Ա Դեւ. Բ 22
բ Ա Թագ. ԺԷ 40
գ Տայտ. Ա 13
դ Մատթ. ԻԲ 37, Մարկ. ԺԲ 30
ե Ա Թագ. ԺԷ 42
զ անդ, ԺԷ 43

25. Տեսանե՛ս, զի Գողիադ¹⁶⁹ յայտնապէս խոստովանեցաւ¹⁷⁰ բա-
նիք՝ շուն պիղծ զինքն անուանելով¹⁷¹, յորմէ Դաւիթ ոչ երկեալ ի սպառ-
նալեաց Նորա՝ ո՛չ ի շողել զինուցն¹⁷² եւ ոչ ի մեծութենէ հասակին:

26. «Եւ ասէ Դաւիթ ցայլազգին¹⁷³. «Դու գաս ի վերայ իմ սրով եւ
գեղարդեամբ, եւ ես գամ ի վերայ քո անուամբ Տեսնն զաւրութեանց ճա-
կատուս Իսրայէլի¹⁷⁴, եւ փակեցտէ զքեզ Տէր ի ձեռս իմ, եւ սպանից զքեզ
եւ առից¹⁷⁵ զզուկս քո ի քն¹⁷⁶»¹⁷⁵:

27. Ջայս լուեալ Գողիադու՝ իբրեւ զառիւծ¹⁷⁷ մոնչէր¹⁷⁸, որոտայր¹⁷⁹,
յիւր զաւրութեան վստահացեալ¹⁸⁰ եւ զԴաւիթ որպէս մանուկ արհամար-
հէր¹⁸¹, եւ զԱստուծոյ¹⁸² Նորա արհամարհէր¹⁸³:

«Եւ այլազգին մերձեցաւ ընդդէմ Դաւիթի»¹⁸⁴ եւ բարկութեամբ լցեալ
Նորա¹⁸⁴, դիմեաց ի վերայ Դաւիթի¹⁸⁵, գոչէր որպէս զառիւծ եւ որպէս գեր-
կաթի պարիսպ պատառել կամի¹⁸⁶, ի ոչ ընդ մարդոյ պատերազմել: Վերա-
ցոյց¹⁸⁷ եւ ընդմիմեանս եհար՝ զգէնն կոչելով զԴաւիթ:

28. Նոր իմն էր տեսիլն, եւ զի՛նչ եւս^{187a} լինելոց էր. ոչ գիտէին
Սաւուղ եւ զաւրքն իւր^{187b}, ոչ փոքր էր անն, զի տղայ տեսանէին՝ առանց
զինու ընդ յայնպիսի այր պատերազմելով:

29. Եւ¹⁸⁸ Դաւիթ ի սրտի իրում աղաչէր զԱստուծո՛ւ գիտելով,
թէ¹⁸⁹ ո՛չ սրով եւ աղեղամբ կեցուցանէ Աստուծո՛ւ գյուսացեալս Իւր: «Մեր-
ձեցաւ Դաւիթ եւ ընթացաւ ընդդէմ այլազգոյն ի ճակատն եւ ձգեաց Դա-
ւիթ զձեռն իւր ի մախաղն եւ առ անդի¹⁹⁰ քար մի եւ պարսաքարեաց ընդ-
դէմ այլազգոյն¹⁹¹ եւ եհար¹⁹² զճակատն այլազգոյն, եւ մուտ քարն ընդ
սաղաւարտն ի ճակատն, եւ անկաւ ի վերայ երեսաց իւրոց յերկիր»¹⁹³:

30. Ո՛վ սիրելիք, զարմանալիք իմն եղեն. պարտ էր Գողիադու վի-
րաւորելովն յերկիր անկանել ի շառաչմանէ քարին, եւ Գողիադ, յերեսս
անկեալ, երկիր պագանէր Բանին Աստուծոյ, որ էր ընդ Դաւիթի¹⁹³, զի Աս-
տուծոյ զաւրութիւն անյաղթելի¹⁹⁴ այսու երեւեցի: Արդ, յարկանելն Գո-
ղիադու զկործանումն սատանայի ցուցանէ:

31. «Եւ զաւրացեալ Դաւիթ, քան զայլազգին, պարսիւն եւ քարին,
եւ սուր ոչ էր ի ձեռին Նորա¹⁹⁵:

32. Ընթացաւ Դաւիթ ի վերայ Նորա եւ առ գուր Նորա եւ սպան
զնա եւ եհատ զզուկս Նորա»¹⁹⁶: Երեւեցոյց զիւր յաղթութիւն¹⁹⁶:

33. Դաւիթ ճակատեցաւ ընդ այլազգոյն եւ զաւրացաւ ի վերայ
Նորա: Եւ Տէր մեր Յիսուս Քրիստոս ճակատեցաւ ընդդէմ սատանայի եւ

յաղթեաց նմա եւ մահուամբ Իրով յաղթեաց մահու եւ դժոխոց: Իմանալի է
այս, զի Տէր մեր զամենայն գործիս սատանայի զուգեաց առ ի կործանումն
նմա, որպէս Դաւիթ ասէ. «Թշնամունյն զէն պակասեաց ի սպառ, զի սուր
Նորա դարձաւ ի սիրտ Նորա»¹⁹⁷:

34. զի սատանայ, զվերակուրն զէն՝ առեալ¹⁹⁸, եհան զԱղամ ի
դրախտն: Եւ Քրիստոս պահեաց ատուրս քառասունս եւ քաղցին յաղթեաց
սատանայի՝ ասելով, թէ՛ «Ո՛չ միայն հացի¹⁹⁹ կեցցէ մարդ, այլեւ ամենայն
բանի, որ էլանէ ի բերանոյ Աստուծոյ»²⁰⁰: Եւ մահուամբ յաղթեաց մահու եւ
զկեանս ի մարդիկ աղբերացոյց եւ Նաչիւն ջախջախեաց զզուկս վիշապին:

35. «Իբրեւ տեսին այլազգիքն, թէ մեռաւ զաւրավար Նոցա, փա-
խեանս»²⁰¹: Իսկ²⁰⁰ վերանալ պատերազմին՝ զյաղթահարիւն սատանայի եւ
զդիւացն զուշակ²⁰¹: Իսկ Դաւիթ եւ որդիքն Իսրայէլի կոխեցին²⁰² զբա-
նակս Նոցա, որպէս եւ ասաց Քրիստոս²⁰³. «Ետու ձեզ իշխանութիւն կոխել
զսատանայ եւ զամենայն զաւրութիւն Նորա»²⁰⁴:

36. «Դաւիթ ետր զզուկն Գողիադու ի բանակն Իսրայէլի»²⁰⁵:

37. Յայնժամ, ի բարձունս համբարձեալ, ասէ. «Եյս բերան էր²⁰⁴,
որ խաւեր զհայիոյութիւն ընդդէմ Աստուծոյ, այժմ պակասեալ ի ձայնէ այս
լեզու, որ Նախատր զձեզ, այժմ կապեալ է լուրթեամբ. այս այք, որ չարու-
թեամբ նայր ի ձեզ, այժմ կուրացեալ է եւ ի լուսոյ խափան»:

38. «Եւ իբրեւ տես Սաւուղ զԴաւիթ, ասէ ցԱբեներ՝ իշխան զա-
րուն՝ ո՛րոք որդի է պատանեակոյ: Ասէ Աբեներ՝ ոչ գիտեմ²⁰⁵: Ասէ արքայ՝
հա՛րց, ո՛րոք է պատանեակոյ²⁰⁶»²⁰⁶, զի նա յառաջ, քան զպատերազմն, կա-
պարճակիր էր Սաւուղայ եւ խաւեցաւ ընդ նմա վասն արքուն եւ առի-
ծուն²⁰⁷:

39. Բայց ասն ոմանք, թէ իբրեւ առաքեաց զնա հայր իւր զառա-
ջինն առ Սաւուղ²⁰⁸, ի զգեստս պայծառ թագաւորութեան մեծաշուք եղել ի
մտանելն իւրում²⁰⁹ առ Սաւուղ, գեղեցկացաւ եւ զուարթացաւ կրկնապա-
տիկ, որպէս եւ էր: Եւ իբրեւ դարձաւ ի նման²¹⁰ ի տուն հաւր իւրոյ, մեր-
կացաւ զգեստն եւ զգեցաւ զբաճկոնն եւ զձորձս հովութեան, եւ ցրտացան
երեսք Նորա յեղեմնախառն ցրտոյն, եւ արեակեզ եղել²¹¹ ի տապոյ արեգա-
կանն. վասն այնորիկ ոչ ծանեալ²¹² զնա Սաւուղ:

40. «Եւ իբրեւ²¹³ դարձաւ Դաւիթ ի հարկանելոյ զայլազգին, Աբե-
ներ ա՛ծ զնա առ Սաւուղ եւ զուկս այլազգոյն ի ձեռին Դաւիթ²¹⁴, ասէ

ա անդ, ժէ 45-46
բ անդ, ժէ 48
գ անդ, ժէ 48-49
դ անդ, ժէ 50-51

ա Ասոյմ. ԼԶ 15
բ Մարթ. Դ 4, Դուկ Դ 4
գ Ա Թագ. ժԼ 51
դ Դուկ ժ 19
ե Ա Թագ. ժէ 54
զ անդ, ժէ 55

յնա²¹⁶ Սաւուղ. «Ո՞ր որդիս ես²¹⁶, մանո՛ւկ դու»^ւ. գիտէին Սաւուղ եւ Աբե-
ներ, թէ թագաւորելոց էր Դաւիթ²¹⁷. կամեցաւ ուսանել, թէ յորմէ ազգէ է՝
յուդայեան²¹⁸ իցէ նա²¹⁹ արդեալ²²⁰, զի ի ժամանակացն²²¹ Յակովբա²²²
խոստացեալ էր թագաւորութիւն Յուդայի ազգին²²³. ի Ջարեհէ իցէ²²⁴, թէ
ի Փարսէ²²⁵. Ասէ Աբեներ. «Ոչ²²⁶ եմ ես ինչ այո՛ւմ տեղեակ»: Եւ վասն²²⁷
զի մեծ փութով կամեր գիտել զայս Սաւուղ, ասէ ցնա²²⁸. «Աղէ, հա՛րց դու
յառաջագոյն, թէ ո՞ր որդի է»: Որպէս²²⁹ հրեայքն բազում սքանչելիս տե-
սեալ էին ի Քրիստոսս եւ ասէին լրբութեամբ. «Ջի՛նչ նշան ցուցանես, զի
ծանկոցուք, թէ Դու ես Քրիստոսն՝ Որդին Աստուծոյ, որ զայոց էիր յաշ-
խարհս»: Իսկ ասելն Աբեների՝ «Կենդանի է Տէր, թէ գիտեմ», այս մարդա-
սիրութիւն էր՝ ի վերայ Դաւթի ունելով զնշանակութիւն²³⁰.

«Ասէ Դաւիթ՝ որդի Յեսեայ Բեղդէիեմացոյ²³¹ եմ ես»^բ: Իբրեւ հար-
ցին, ասաց զանուն²³² հար իւրոյ, բայց զանուն ազգին իւրոյ²³³ ոչ յայտ-
նեաց, զի միտցէ սպանանիցեն²³⁴ զնա²³⁵:

Ճ. «Եւ ոգին Յովնաթանու կապեցաւ ընդ Դաւթի, եւ սիրեաց զնա
սրտիւ իւրով: Հանեալ զպատմութեան եւ զգաւտին եւ զգրահն եւ զուսերն
եւ զաղեղն եւ ետ Դաւթի»^գ.

ՃԱ. Եւ այն յիրաւի, զի արժան էր ժողովրդեանն, որ զարեւսն գի-
տէին տալ այնմ, որ ի Դաւթայն ծնանելոց էր Քրիստոս, որ վասն մեր յաղ-
թեաց²³⁶ պատերազմողին սատանայի եւ խափանեաց զմահ: Վասն այնու-
րիկ²³⁷, հանեալ զամենայն փառսն իւրեանց, ետուն Քրիստոսի, որ ազա-
տեաց զԵկեղեցի, որ պարելով երգէ արհնութիւն Աստուծոյ²³⁸:

ՃԲ. «Եւ առ զնա²³⁹ Սաւուղ առ իւր յաւուր յայնմիկ²⁴⁰ եւ ոչ ետ
նմա դառնալ ի տուն հար իւրոյ եւ կացոյց զնա ի վերայ արանց պատե-
րազմողաց, եւ հաճոյ եղէ առաջի աչաց²⁴¹ ամենայն ժողովրդեանն»

ՃԳ. Եւ ուր երթայր, յաղթեր, որպէս

ՃԴ. Եւ ասէ Գիրն. «Ելին պարաւորքն ընդ առաջ Դաւթի եւ ասէին.
Եհար Դաւիթ՝ զբերուք, եւ Սաւուղ՝ զհազարս»^դ: Եւ չար թուեցաւ Սաւուղայ,
զի մեծացուցին²⁴² զԴաւիթ, քան զնա:

ՃԵ. Ասէ Սաւուղ.

ՃԴա. «Ետուն²⁴³ նմա²⁴⁴ քիւրս եւ ինձ՝ հազարս, եւ դարձեալ նորա
է թագաւորութիւն, այսինքն՝ յայսմ հետէ թագաւորութիւն նորա է:

ՃԵ. Արդ, զայն²⁴⁵, զոր ի Սամուէլէ կամեցայ²⁴⁶ գիտել, եւ ոչ յայտ-
նեաց նա, արդ, ի ձեռն կանանց երգոցս գիտացի²⁴⁷, որ երգէին²⁴⁸ իբրեւ
թագաւորի, որ մեծ է²⁴⁹, քան զընկեր իւր»:

ա անդ, ԺԷ 57-58
բ անդ
գ անդ, ԺԸ 1-4
դ անդ, ԺԸ 2, 5-7

ՃԵա. Ետուն²⁵⁰ յաներկիւղ յանխիղճ քիւրս Դաւթայ եւ հազարս՝
Սաւուղի: Եւ յորմէ արեւ հետէ զովեցաւ Դաւիթ, ի նոյն արին սկսաւ լինել
բամբաստելի Դաւիթ յաչս Սաւուղի²⁵¹:

ՃԶ. Եւ յայնմ արեւ սկսաւ ասել զնա Սաւուղ²⁵²: Եւ յետ անոց վա-
րեցաւ, այսինքն՝ եմուտ²⁵³ այս չար ի Սաւուղ եւ մարգարեանայր²⁵⁴, եթէ
Դաւիթ թագաւորելոց է: «Եւ ուստի՞ ունիցի հոգի չար զմարգարտութիւն, որ
ոչ գիտէ զառաջակայնս».— լսելով լուաւ ի սուրբ մարգարտիցն²⁵⁵:

ՃԷ. Կամեցաւ ձգել զգեղարդն Դաւթի: Երջեցաւ²⁵⁶ Դաւիթ բազում
անգամ յաջ եւ յահեակ²⁵⁷ եւ ապրեցաւ: Արդ, թեպէտ եւ յայսմ անուր ոչ
ձգեաց ի նմա զգեղարդն, արար զնա իւր փեսայ, զի արկցէ ի ձեռս այլազ-
գեացն:

ՃԸ. Ո՛վ Սաւուղ, զի՛նչ վնաս արար քեզ Դաւիթ, ո՛չ զթշնամին քո
սպան. զի՛ նախանձիս ընդ յարդարոյն, որ յԱստուծոյ պատուեցաւ: Եւ որ ի
նմա յայնժամ կրէր, այժմ մարմնացեալ փառաւորի յերկինս ընդ Հաւր²⁵⁸:
Իսկ կանայքն արինակ էին պարուց մարգարտիցն, որք ասէին. «Մովսէս²⁵⁹
նշանաւքն հաւանեցոյց զհազարաւոր հրեայսն ի ծառայութիւն Աստուծոյ,
իսկ ճշմարիտ Դաւիթն՝ զբիւրս, որ է Յիսուս Քրիստոս»: Եհար զբիւրս, այ-
սինքն՝ ատետարանական վարդապետութեամբ զամենայն տիեզերս հաւանե-
ցոյց յերկրպագութիւն Սուրբ Երրորդութեան: Իսկ նախանձիլն Սաւուղայ
յայտնէ²⁶⁰ զչարիլն քահանայիցն եւ քահանայապետիցն եւ նախանձու վա-
ռուել ի վերայ մեծամեծ աստուածագործ նշանացն, զոր անէր Տէրն²⁶¹:
Թագաւոր ես դու հազարաց միայն, իսկ Քրիստոս՝ Թագաւոր ամենայն
աշխարհի: Թագաւոր ես դու յերկրի մի ազգի միայն, իսկ Քրիստոս՝ երկ-
նայնոց եւ երկրայնոցս: Դու թագաւոր՝ մարդ ժամանակաւոր, իսկ Քրիս-
տոս՝ Թագաւոր յաւիտեանս յաւիտենից.

ՃԹ. որ էջն ի դժոխս եւ զամուրս նորա գերեաց²⁶²: Եւ որպէս Դա-
ւիթ առաջի նորա Գողիաղ արար, նոյնպէս եւ Քրիստոս, որպէս զառիւծ
պատրաստեալ յորս²⁶³, որսաց զսատանայ վիշապն մեծ, զոր եւ Յովբ աս-
եր, թէ «զՅորդանանու վտական յակնակապիճս իւր ընդունէր»^ւ եւ քրա-
հեղձոյց անէր զմանկունսն²⁶⁴: Քրիստոս ջախջեաց զգլուխ նորա եւ
սպան սուրբ²⁶⁵ Սկրտութեամբն եւ ետ կոխան առաքելոյն, եւ մանկունք Ե-
կեղեցոյ խաղան նովաւ, որպէս ձագու:

ՃՁա. Հալածեցաւ Դաւիթ ի Սաւուղայ, եւ որդին Դաւթի Քրիստոս՝
ըստ մարմնոյ յորդոցն հրէից: Սաւուղ փոխանակ պատուելոյ զԴաւիթ,
խորհեցաւ սպանանել զնա: Եւ ժողովուրդն անարեւն, փոխանակ շնորի ու-
նելոյ երախտեացն Քրիստոսի, ասեն. «Եկայք արկցուք փայտի հաց նորա
եւ ջնջեսցուք զնա յերկրէ, եւ անուն նորա մի՛ եւս յիշեսցի»²⁶⁶:

ա Յովբ Խ 19

«Զգեաց Սաւուղ զգեղարդն եւ հար զորմն, եւ ասրեցաւ Դաւիթ»^ա: Հարին գեղարդեամբ զՍարմին Տեանն մերոյ, եւ ոչ վնասեցաւ Աստուածութիւն Նորա միութեան, որմն, զոր եհար Սաւուղ, վկայեաց մահուանն Դաւիթի, եւ Սարմին Տեանն, որ չարչարեցաւ ի հրէիցն, վկայեաց, եթէ զչարչարանս Սարմնոյն Աստուածութեան Իրոյ համարեցաւ:

ԾԹբ. «Պաշարեցաւ²⁶⁷ Դաւիթ ի ներքնումս այրին»^բ, եւ Որդին Դաւիթի ի դժոխս ներքինս. ել Դաւիթ յայրէ անտի եւ ոչ ըբժնեցաւ ի Սաւուղայ, ել Տէր մեր ի դժոխս, եւ ոչ կարաց ըբժնել զՆա դժոխք իշխանութեամբն իւրով:

«Դաւիթ» ել յայրէ անտի, եկաց ի բարձր տեղուց, աղաղակեաց առ Սաւուղ՝ ո՞ր է գեղարդն քո, արքայ՝^գ: Եւ Տէր մեր, ելեալ ի դժոխսն, համբարձաւ յերկինս, աղաղակեաց առ մահ եւ ասէ. «Ո՞ր է, մահ, յաղթութիւն քո», որ յաղթեցեր նախահարն մերում, «ո՞ր է, դժոխք, խայթոց քո»^գ, որ վիրատրեցեր զգարչապարս ամենայն ծննդոց Նորա:

Դաւիթ պատերազմեցաւ ընդ Անդրազարու, որ էր անճոռնի եւ յաղթանդամ, եւ Տէր մեր պատերազմեցաւ ընդ սատանայի, որ կարծեր զինքն անպարտելի, որ ասէր. «Ի՛մ է թագաւորութիւն աշխարհիս, եւ ում կամիմ, տամ զսա»^դ: «Դաւիթ յաղթեաց Անդրիազարի եւ սպան զնա եւ քակեաց զկառս Նորա եւ առ զթագն ի գլխոյ Նորա եւ եղ ի գլուխ իւր»^դ: Եւ Տէր մեր յաղթեաց մահու եւ սպան զնա եւ քակեաց զկառս Նորա, քանզի գերեաց զդժոխս եւ առ անար զգերեալսն, որ ի նմա, եւ տարեալ էհան զնոսա յարջայութիւն Հար Իրոյ: Այսոքիկ՝ սակաւ ի բազմաց ասացաւ վասն Դաւիթի, որ, ըստ բարի արինաց, նմանեցաւ Տեանն մերոյ²⁶⁸:

ԾԺ. «Ասաց Դաւիթ առ Աստուած՝ ի ձեռն Գաղայ շինել նմա տուն», եւ ոչ հրամայեաց նմա Տէր, զի պատերազմ բազում էր յաւուրս Նորա²⁶⁹: Եւ²⁷⁰ խնայեաց Տէր ի Դաւիթ, եւ ոչ՝ որպէս ասեն ոմանք, թէ ոչ համարեցաւ արժանի զԴաւիթ:

ԾԺԱ. «Ասէ Տէր ցԴաւիթ. «Ո՛չ բնակեմ ես ի տան յարէ, յորմէ ելի ես Իսրայէլ յեզիպտոսէ»^է, այսինքն թէ՛ յայնժամ իբրեւ ի տան միում եւ յանկեանս ուրեք համարէին զԱստուած: Իսկ այժմ, հերձանելով զծովն եւ այլովք սքանչելեալք, ծանեան, թէ ո՛չ է Նա Աստուած միոյ կողման ուրեք կամ «տաճարի միոյ, զոր խորհիք շինել Ինձ», որպէս եւ հեթանոսք, զի անդ միայն իցէ աստուած Նոցա եւ ոչ՝ այլուր²⁷¹: Բայց Նա յամենայն տե-

ա Ա Թագ. ԺԸ 12, ԺԹ 10
բ անդ. ԻԴ, 4, 9
գ անդ. ԻԴ, 4, 9
դ Ա Կորնթ. ԺԵ 55
ե Հմմտ. Մատթ. Դ 8-9:
զ Ա Մաթ. ԺԸ 3-4
է Բ Թագ. է 5-6

դիս է²⁷²:

ԾԺԲ. «Կաքաւեր Դաւիթ առաջի տապանակին»^ա յարինակ Յովհաննու, որ խայտար յորովայնին՝ Ջրիստոսի երկրպագելով, քանզի տապանակն արինակ Ջրիստոսի էր, եւ հինգ գիրք կայր²⁷³ ի նմա: Իսկ Յովհաննես առաջի այնմ երթայր, որ զհինգ զգայութիւնս²⁷⁴ մեր միացոյց ընդ Իրում Աստուածութեան եւ զարդարեաց զսա²⁷⁵:

ԾԺԳ. «Ուրիա քետացի» էր եւ կոպարիշտ, եւ Բերսաբէ՛ կին Նորա: Բայց վասն Բերիայ ոչ տային թոյլ քահանայն մտանել ի տաճար անդր Ուրիա Զետացոյ²⁷⁶: Արդ, խորհեցաւ կինն այն եւ կամեցաւ հաղորդել ընդ Դաւիթ²⁷⁷, զի ի պատճառս Դաւիթի մտցէ նա ի մէջ ժողովորդեանն հրէից՝ սրբոց:

ԾԺԴ. Արդ, իբրեւ ետես զԴաւիթ, զի գնայր նա ի վերայ տանեացն, մերկեաց զինքն ի պատճառս լուսցման իմիք²⁷⁸, իբր այն, թէ ոչ գիտէ Բերսաբէ զԴաւիթ եւ ոչ տեսաւ իսկ է Նորա զնա:

ԾԺԵ. Եւ այսպէս, իբրեւ կոչեցին զկինն զայն առ Դաւիթ, վաղվաղակի չոգաւ առ նա, զի աղաթք իսկ կնոջն այն էր, զի կոչեցաւ նա ի Դաւիթ:

ԾԺԶ. Արդ, տե՛ս դու զդատաստանն Աստուծոյ, զի թէպէտ եւ ի շնութիւն կարծեցաւ, այլ կինն վասն հաղորդելոյ սրբութեան եարկ զանձն իւր ի գործն յայն:

ԾԺԷ. Եւ ահա տե՛ս զվարձս²⁷⁹ Նորա եւ զգիտարենն Նորա²⁸⁰ յԱստուծոյ, զի բազում կանայք էին Դաւիթի, եւ մի ոք ի Նոցանէ ոչ որդի²⁸¹ թագաւորեաց, բայց միայն՝ Սողովմոն՝ որդի Բերսաբէի: Չի որ քննէ զսիրտս մարդկան, գիտաց զսիրտս²⁸² կնոջն, եւ զայս հատոյց նմա:

ԾԺԸ. Չի առաջին ծնունդն Բերսաբէի որդի Դաւիթի էր, ոչ լուսա Աստուած Դաւիթի եւ ոչ ասրեցոյց, ընդէ՛ր²⁸³, զի որդի պոռնկի էր եւ շնութեան, եւ ոչ էր մարթ պոռնկորդոյն թագաւորել կամ մտանել ի տաճարն կամ նստել ի մէջ ժողովորոց²⁸⁴, զի մի՛ ժողովուրդն, տեսաւ զայն, ջրջեսցին ի պոռնկութիւն ի յարինակէ անտի: Թագաւոր շնացեալ եւ ծնունդն այն թագաւորեալ, վասն այնորիկ սպան զնա:

ԾԺԹ. Իսկ յորժամ արինալք էառ²⁸⁵ կին զնա, ասրացոյց, զի որդի արինութեամբ արինաց եւ քահանայից էր:

ԾԻ. Արդ, տե՛ս դու զգործս Բերսաբէի՛ լի սքանչելեալք²⁸⁷, զի յառաջ ամուլ էր առ Ուրիայի Զետացոյ՝ առն իւրում, եւ վարձանք խորհրոց իւրոց տուան նմա յղութիւն:

ԾԻԱ. Ահա եւ զայս Թամար արար, զի ցանկացեալ էր զսուրբ գաւա-

ա Հմմտ. Ա Մաթ. ԺԵ 29:
բ Տե՛ս Բ Արին. ԻԳ 2:

կին Աբրահամու եւ, ի կերպս մեղաւոր²⁸⁸ կնոջ եղեալ, եղ զանձն ի մահ եւ փոխանակ միոյ երկու առ վարձս իւր:

ԾԻԲ. Այսպէս եւ զկինն, զոր բամբաստը այր իւր եւ անձն առ քահա-
նայս տալ նմա չար կողմից, զի սատակեսցի: Արդ, եթէ ոչ լինէր յան-
ցեալ²⁸⁹ կինն, փոխանակ զրպարտութեան նորա յղանայր, թպէտ եւ ամուկ
եր եւ ծնանէր:

ԾԻԳ. «Եւ արքայ Դաւիթ ծերացեալ էր եւ անցեալ զաւուրբք, եւ ծած-
կէին զնա հանդերձիք, եւ ոչ ջեռնոյր²⁹⁰»^ա:

ԾԻԳա. Արդ, հանդերձն, յորում ոչ ջեռնոյր Դաւիթ, զսկարութիւն
արիւնացն նշանակէր, զի ի ցրտացեալսն ի հաատսն ոչ կարէին ջեռուցա-
նել եւ կեցուցանել, որպէս եւ յայնժամ հանդերձքն՝ զծերացեալ մարմին
Դաւիթ:

ԾԻԳբ. Եւ պիտոյ եղեւ նմա²⁹¹ աղջիկ մի կոյս եւ արիւնաշատ, զի
ջեռուցէ զնա:

ԾԻԴ. Եւ զի ոչ ինչ էր պիտոյ սակս շնութեան կամ²⁹² ամուսնու-
թեան, վասն է՞ր գեղեցիկ խնդրեցին զնա, այլ իմաստունք ի բռջկած զայս
խորհեցան, զի խնդրեցին զնա գեղեցիկ, զի սպաս կալցի Դաւիթ, եւ նա, ի
տեսիլ գեղոյ նորա, տոփասցի եւ ցանկասցի²⁹³, եւ ցրտութիւն ցաւոց նորա
ջերմասցի ի տեսիլ երեսաց նորա:

ԾԻԵ. Այլ «Դաւիթ ոչ գիտաց զնա», որպէս ոչ Յովսէփ՝ զՄարիամ,
զի պաշտպան եւ սպասաւոր էր նմա Յովսէփ եւ ոչ՝ այր:

ԾԻԶ. Եւ ոչ ջեռնոյր²⁹⁴:

ԾԻԷ. Այլ թէ զինչ նշանակէր²⁹⁵ կուսին գեղեցկութեամբն ջեռու-
ցանելն²⁹⁶ զարքայն. Աբիսագ²⁹⁷ Սոմնացի արիւնակ էր կուսին սրբունոյ
Աստուածածնին, որ նորա ծննդեամբն ցրտութիւն անհաւատութեան հալա-
ծական եղեւ²⁹⁸, եւ ճշմարիտ հաւատով եւ ջերմ սիրով եռացուցէ զամենե-
սեան ի սերն Աստուծոյ՝ ըստ այնմ, թէ՛ «Հուր եկի արկանել յերկիր»^բ:

ԾԻԸ. «Աղոյճն որդի Դաւիթ, ասէ՛ եւ թագաւորեցից»^գ: Ազդ եղեւ
Բերսաբէի³⁰⁰, մարն Սողոմոնի, եւ խրատը զնա Նաթան²⁹⁹ մարգարտ, եւ
անկանի^{300ա} առաջի արքայի պաղատանաւք եւ ասէ³⁰¹, «Տէ՛ր արքայ, ո՞չ
դու երդուար աղախնոյ քում եւ ասացեր, թէ Սողոմոն թագաւորեսցէ յետ
իմ, եւ այն զի՞ է, զի Աղոյճն թագաւորեալ է³⁰²»^դ:

ԾԻԹ. Արդ, Բերսաբէ արիւնակ է³⁰³ Եկեղեցոյ, եւ Նաթան բերտ
զդէս³⁰⁴ նախամարգարտիցն եւ արիւնացն³⁰⁵:

ՃԼ. Եւ որպէս Նաթան խրատը զԲերսաբէ վասն թագաւորելոյն
Սողոմոնի, այսպէս եւ ամենայն մարգարտն խրատին զԵկեղեցի, զի ա-
ղայեսցեն զՀայր վասն Զրիստոսի³⁰⁶⁻⁷ թագաւորելոյն, որ արար խաղա-
ղութիւն յերկինս եւ յերկրի:

ՃԼԱ. Եւ որպէս Նաթան ընդ Բերսաբէի աղաչէր զարքայ, այսպէս եւ
մարգարտն ընդ Եկեղեցոյ աղաչէին զՀայր³⁰⁷: Եւ որպէս լուս արքայ ա-
ղայանացն Բերսաբէի եւ Նաթանայ եւ հրաման տուեալ³⁰⁸ թագաւորեցու-
ցանել զՍողոմոն^ա, այսպէս Հայրն երկնաւոր լուս աղաչանացն սուրբ
մարգարտից եւ թագաւորեցոյց զԶրիստոս Փրկիչ աշխարհի:

ՃԼԲ. Եւ Աղոյճն թագաւորեաց սակաւ ինչ³⁰⁹ աւուրս, որպէս
հրեայքն³¹⁰ նուազ աւուրս փայլեցին. նշանակէ զսատանայ, որ առ ժամա-
նակ մի իշխեաց աշխարհի:

ՃԼԳ. Եւ հեծուցին զՍողոմոնն ի ջորոցն արքայի եւ իջուցին³¹¹ ի
Ջերբոն (Գեհոն)՝ անձնել թագաւոր ի վերայ Իսրայէլի^բ: Եթէ վասն էր ի
ջորոցն հեծուցին զնա, վասնզի³¹² ջորի եւ յերկուց բնութեանց է միաւոր-
եալ³¹³: Այսպէս եւ Զրիստոս նստաւ ի վերայ երկուց ժողովորոց՝ հրէից եւ
հեթանոսաց եւ ուղղեաց զերասանակս ի վերին Երուսաղէմ³¹⁴:

ՃԼԴ. Եւ Գեհոն³¹⁵ քաղաք փոքրիկ նշանակէ զաշխարհս: Իսկ առա-
քելն զՍողոմոնն յերուսաղէմ³¹⁶ ի Գեհոն³¹⁷ զԶրիստոսի առաքելն³¹⁸ ի
ծոցոյ Հաւր՝ ի վերին Երուսաղէմ զալ աշխարհս նշանակէ:

ՃԼԵ. Եւ զԱղոյճնիայի³¹⁹ բառնալ զթագաւորութիւն³²⁰, որպէս Զրիս-
տոս՝ զսատանայի:

ՃԼԶ. Եւ որպէս ընդ Սողոմոնի՝ Ջերբոն եւ Ոփելեթին, այսպէս եւ
ընդ Զրիստոսի՝ առաքեալք եւ մարգարտն:

ՃԼԷ. Եւ որպէս յայնժամ հնչեաց երկիրն զբարբառն, այսպէս եւ ի
մտանելն Յիսուսի յերուսաղէմ ողորեցաւ քաղաքն ամենայն:

ՃԼԸ. Եւ որպէս Սողոմոնն ի Գեհոն³²¹ ընկալաւ զթագաւորութիւն,
այսպէս եւ Զրիստոս յերկրի³²² զքահանայութիւն, զմարգարտութիւն եւ
զթագաւորութիւն: Եւ նմա փառք³²³ յաւիտեանս, ամեն:

ա Գ թագ. Ա 1
բ Դով. ԺԲ 48
գ Գ թագ. Ա 5
դ անդ. Ա 13

ա Հմմտ. Բ թագ. Ա 30:
բ Տե՛ս Գ թագ. Ա 33:

Խորագիր 1 B և կործանելով *փխ* ի սպանելով: AD *ջի*:

Բնագիր 1ա A *ջի* «Եւ զղջացաւ...»: 2 B յիսկիսէն: 3 BCE *ջի* ի-
րին: 4 B ակն *փխ* անկ: 5 ABC բարձանցաւ: 6 B իշխաց: 7 ABC եկին: 8
ABC *ջի* ըսա... բոց: 9 B ունիցիս: 10 ABC Բեղթահեմ: D ցԲեթղեհեմ: 11 B
ջի իղով: 12 D Յովսէփ կրեաց: 13 D վիճել *փխ* վաճառեալ: B *ջի* և
սաս ի Սաւուղայ: 15 D Սաւուղայ: 16 AB երդուից: 17 AB *ջի* Սամուկ: 18
AB *ջի* թագաւոր: 19 D ցոցից: 20 AB *ջի* նաւ: 21 AB *ջի* Եւ Տէր: 22 C
զՍամուկ *փխ* զնա: 22ա CD ասրեսցուց: 23-24 ABC Բեթղահեմ: 25 AB
ջի Սամուկ: 26 *Եփր* *ջի* ծորն: 27 *Եփր* և երկեան. *փխ* երկիրի: 28 B
ջի նոցա: 29 D *ջի* ին: 30 B սահմանակից: 31 *Եփր* սահմանակից զեաղն
խրեանց: 32 B *ջի* է, զի: 33 *Եփր* եկեալ է տեսանել: 33 C ծանից: *փխ*
զհասաց: 34 *Եփր* *ջի* սպանումն: 35 *Եփր* ծերակոյտին: 36 D ընդ նա: 37
ABC *ջի* նորա: 38 *Եփր* իսկ իբրև արտաքս *փխ* արտաքոյ: 39 D *ջի* Եւ զի
երկնանցուն... զպատարագն: 40 D ոչ էր հրաման *փխ* չէր համարակ, *Եփր* ոչ
էր *փխ* ուր չէր: 40ա CD որդոցն է Յեսսէ *փխ* նոցա: 41 D դորա: 42 B
այդ *փխ* մարդիկ: 43 D տեսանէ *փխ* յերես: 44 D ատ Տէր: 45 D ընտրեցի
փխ ընտրեաց Տէր: 46 B ամեն *փխ* ածանել: 47 CD և դու կարծեցիր պա-
տենազոյն զանդրանիկն: 48 B ի գալ նորա այսր *փխ* եկեաց նա: 49 B զագ-
նութիւն: 50 D *ջի* հաստով: 51 ABC կողպաւոր *փխ* հալածէր: 52 CD տե-
սանելով: 53 CD նման *փխ* արինակ: 54-55 B *ջի* Բայց դու... Տեսան թերե-
լով: 56 D սպիտակութեամբն աստուածութեան նման և կարծութեամբն՝ մարդ-
կութեան. յուսանցում և տողամիջում (թերթ 9ա) % Էջանով ցոյց է տրուս
հատուածի շարադասական ետևաաւջութիւնը: 56ա AB որպէս Սողոմոն *փխ*
ըսա առակոյին: 57 B *ջի* և կամ... Ռոյի: 57ա B *ջի* Արդ: 58 CD *ջի*
արդեալ: 59 CD *ջի* զզործոցն առաքինութիւն: 60-61 ACD *ջի* Արդ, որ
կատարեցան: 62 AB անտարաններ: 63 ACD *ջի* Իմացարուք... կատարեցաւ:
64 Գուցէ՛ «ամբարեր. ՆԲՀ, Բ, էջ 695: 64ա CD փոքր տղայ *փխ* մանուկ էր
փոքր: 65 CD *ջի* և յերկիր... հովուական: 66 CD ունելով: 67 D հասակին:
68 CD ընդանցեցուցանէր: 68ա B *ջի* ի: 69 CD *ջի* ուժով: 70 CD *ջի* իսկ:
71 D *ջի* մարդոյ: 72 D *ջի* նորա: 73 CD *ջի* ոչ գրախ... ոչ վահան: 74
D Սամուկէ: 75 D արինացն Աստուծոյ: 76 AB մարդոց: 77 AB մեղաւորաց:
78 CD թագաւորէր: 79 CD *ջի* Եւ: 80 D գաղտ Դափթ: 81 B Բրիստոս *փխ*
ձոցածինն Հար: 82 CD *ջի* և ոչ... երեւցաւ: 83 CD *ջի* ի ձեթ ուրախու-
թեան: 83ա B *ջի* Չի: 84 CD Նշալով եղն ի վեր: 85 CD *ջի* Վասն...
վկայեաց: 86 CD ի տեսանել: 86ա B Սա: 86բ B զաղմտարանն: 87 CD *ջի*
յայլազգեացն: 87ա B *ջի* և որդին... տանջէր: 88 CD *ջի* «Եւ այսն... գ՛Դա-
փթ: 88ա B *ջի* Իսկ դառնալն ... իրով: 88բ B *ջի* Իսկ իջանելն... Աստուծոյ:
88գ B Բանզի Սատանայ ի չորս ծագս աշխարհի զիւր խարտութիւնն ելից *փխ*
Բանզի... աներեսոյթ: 89 CD սատակեացի: 90 CD այսպէս Եւ: 91 CD բռնաւորն
կործանեացի *փխ* զուխ ... հասցի: 92 CD *ջի* Երեւցաւ... հայիոյութիւն: 93
CD *ջի* Ռրպէս... քանզի: 94 CD անարեւութիւն է Երեւցաւ սմա և դանակ՝
զբանիցն հայիոյութիւն: 94ա B *ջի* Եւ ատ... զենն իւր: 95 CD նկատել *փխ*

կատարել... իւր: 96 CD *ջի* որպէս... երբանցից: 97 CD զի արհամարիեալ: 98
B այժմ որ: 99 A աշխարհի: 99ա CD *ջի* Եցոյց... սատանայի: 100 CD ուայց:
Եցոյց որ այժմ... սատանայի (99): 101-102 C *ջի* Եւ: 103 D լաւ: 104-105
CD *ջի* Եւ... անհաւատիցն: 106-107 CD *ջի* Եւ... բոց: 108 C Իսրայիլ: 109
CD *ջի* կանխեալ... զնաց Եւ: 110 CD վատարտեալք *փխ* յուլացեալք: 111
AB ի հովս յարբիրս *փխ* յարբերակուն: 111ա-111բ AB *ջի* խաւսեցա խ-
րայկացիքն: 112 D երկնի: 113 CD *ջի* և պատերազմ յարդարեացի: 114 AB
պանց: 115 AB ձեռագրերուս «սպանանցից զնա» բաներին հետևում է
«Գրքն լուս երեց... այլ՝ հաւատ» հատուածը (118-120): 115ա-115բ A *ջի*
մեծ էր... թշնամի էր Աստուծոյ: 116 CD անկար: 117 A նաև *փխ* զինտորն:
118ա AB իջէր այսր: 119 CD քաջալերութիւն *փխ* երկիրաւծութիւն: 121 AB
ասրն զորդն ծնանի: CD որդն: 122 CD պատրաստազոյն կազմ: 123 AB ծա-
ռայութեան անեալ եղին նմա: 124 A նախանձիս: 125 CD իմն իմն: 126 CD
լուար *փխ* տեսէր: 127 A բարաւորութիւն *փխ* բարութեան: 128-129 A *ջի*
իսկ... մարդկան: 129ա B խորիւր Սաւուղ: 130 CD *ջի* խարտեաշ... այսպ:
131 AB Եւ Սաւուղ ատէր ց՛Դափթ. «Մանուկ Եւ դու և նա...»: 132 AB Յե-
սաս: 133 AB լնալ *փխ* տեսեալ: 133ա CD *ջի* Եւ տախմն... ծառայ քո: 134
CD Ռ՛ երանելի Դափթ, և աստուածային ձայնին զործարան և թերան նորա
փխ Ո աստուածային... Դափթ: 134ա B *ջի* զնա: 135 CD Աստուած այնն:
136 CD յարթից: 137 CD ասաց: 138 AB յարթեցին: 139 C վատեալ: 140
AB զինաւոր: 141 A էջ: 142-143 CD Սաւուղ... պարզեալաց: 144 CD ունէր:
145 D անթաւանելի: 146 CD զքեզ զԲանն, *փխ* զարութիւն: 147 CD *ջի*
երեղէն: 148-149 AB Եւ ունիս զցուպն ի ձեռն թո, որ է Խաչն Բրիստոսի,
որ և զթագաւորութիւն և զգահանայութիւն նշանակէր *փխ* Եւ ատ զցուպն... աշ-
խարհի: 150 A Եւ: 151-154 CD որդիս, այլ և զհինգ զիրս արինացն ի մէջ
եկեղեցայ և ի նոր արեւն յանկազոյն, որ վկայեն վասն Բրիստոսի մարդեղա-
թեան և զհինգ զգայութիւնս մեր, զոր միացոյց ընդ Իւրում Աստուածութեան և
մերով մարմնովս մարտեալ ընդ սատանայի և յարթեաց *փխ* որդիս նշանակե-
լով... յարթեաց: 152-153 AB Եւ: 155-156 AB Եւ հեղեղատն արինակ էր մե-
րոյ բնութեանս, որ հեղեղեալ էաք մեղաք՝ ոչ թերելով զպտտղ առաքինութեան
փխ «Ողորկա». այս ծանուցանէ... առաքինութեան: 155ա ABC *ջի* ի: 157 D
մեղիստն: 159 C *ջի* և մարդկութեան: 160 C արինաց: 161 C Կտակարա-
նաց: 162 D մարդեղութեան: 159-163 AB *ջի* կամ... Գողիարոյ: 164 D զիս:
165 A թեզ պարզեացաւ: 166 D երեւի: 167 D *ջի* Աստուծոյ: 168 AB ցլաւ:
169 AB *ջի* Գողիար: 170 AB խոստովանեցաւ Գողիար: 171 CD *ջի* զինքն
անուանելով: 172 CD *ջի* ոչ ի շողել զինացն: 173 CD *ջի* ցայլազգին: 174
CD *ջի* զարութեանց... Իսրայիլի: 175 CD բարձից *փխ* առից: 176 CD *ջի* ի
քէն: 177 CD զգազան: 178 CD մոնջեաց: 179 CD որտաւայով: 180 CD պան-
ծալով *փխ* վատահացեալ: 181 CD արհամարիելով: 182 CD զԱստուած: 183
CD *ջի* արհամարիէր: 184 CD *ջի* նորա: 185 CD նորա *փխ* Դափթ: 186
CD կամէր հատանել: 187 C Եւ վերացոյց: 187ա B *ջի* Եւ: 187բ B *ջի* իւր:
188-189 CD *ջի* Եւ... թէ: 190 CD *ջի* անդի: 191 CD *ջի* ընդուն այլազգ-
այն: 192 C եհար: 193 AB Դափթ: 194 ABCD անկարթելի է: 195 CD խ-
րում: 196 CD *ջի* Եւ եհա... զիւր յարթութիւն: 196-197 AB *ջի* Դափթ ծա-

կանոնա... սիրտ նորա: 198 CD զեն առ զկերակուրն եւ: 193 CD հացի մի-
այն: 200—201 AB *չիք* իսկ... գուշակ: 202 CD կոխիւն: 203 CD Տերն սասգ:
204 AB *չիք* էր: 205 CD Ոչ գիտեմ. զի մեծ փութով կամէր գիտել զայս Սա-
տուղ: 206 CD *չիք* ոյր է պատանակող: 207 CD *չիք* եւ խստեցա... առիւծուն:
208 AB Սատուղ զառաջինն: 209 CD *չիք* իրում: 210 CD Նա *փիւ* ի նմանէ:
211 C եղեալ: 212 AB գիտաց *փիւ* ծանեա: 213 CD *չիք* իրբն: 214 AB իւ-
րում *փիւ* Դաթի: 215 CD *չիք* ցնա: 216 CD դու ամուկ: 217 *Եփր* Բայց
կարծելով կարծէր, զի ինքն Դաթիթ թագաւորէ *փիւ* թագաւորելոց էր Դաթիթ:
218 CD Յուդային: 219 ABC *չիք* նա: 220 *Եփր չիք* արդեալ: 221 CD *չիք*
ժամանակացն: 222 *Եփր* Յակովբա: 223 CD ազգին խոստացա: 224 *Եփր* իցէ
սաւ: 225 C Փարեւայ: 226—227 CD Ոչ գիտեմ *փիւ* Ոչ... վասն: 228 ABC
չիք սաւ ցնա... որդի է: 229—230 AB *Եփր չիք* Որպէս հրեայքն... զնշանակու-
թիւն: 231 *Եփր* Ի Բեթղէմ գեղէ: 232 C զառն *փիւ* զանուն: 233 C *չիք*
բայց... իրոյ: 234 BC սպանցէ *փիւ* սպանանցիցն: 235 *Եփր չիք* զնա: 236 B
յարթեաց սատանայի: 237 CD եւ *փիւ* Վասն այնորիկ: 238 CD Բրիստոսի *փիւ*
արինութիւն Ասատուոյ: 239 CD զնա առ: 240 CD յարէ յայնմանէ *փիւ* յաւոր
յայնմիկ: 241 CD *չիք* աչաց: 242 *Եփր* լաւացուցին *փիւ* մեծացուցին: 243—245
ABCD *չիք* ետուն... Արդ, զայն: 244 *Եփր* նմա, սաւ: 246 *Եփր* կամէր: 247
Եփր յայտ եղեւ ինձ *փիւ* գիտացի: 248 CD նուագէին: 249 *Եփր* իցէ *փիւ* է
250—251 ABCD *չիք* ետուն... Սատուղի: 251—252 *Եփր չիք* եւ յայնմ... Սատուղ:
253 *Եփր* մուտ: 254—255 *Եփր* եւ մարգատեցա: Եւ արդ, ուստի՞ ունիցի այսն
պիղծ զմարգարեութիւն, եւ զինչ ինչ արդեալ իցէ մարգարեութիւն: Մարգարեու-
թիւն նորա այս էր, սաւ՝ Դաթիթ թագաւորէ: Արդ, զայն, զայս ասելով լուս
այն, որ խաւսէրն ի նմա, եւ ոչ եթէ մարգարեանալով մարգարեացա *փիւ* եւ
մարգարեանայր... մարգարեիցն: 256—257 *Եփր* Դաթիթ ծպտեցա ճմկեցա կրկին
անգամ յաջ եւ յանեակ: 255—258 CD *չիք* կամեցա ձգել... ընդ Հար: 259
Ձեռագրերում Միսեայ: 260 D *չիք* յայտնէ: 258—261 CD *չիք* Իսկ կանայքն...
առնէր Տերն: 261—262 CD Թագաւոր եւ դու հազարաց միայն, իսկ Բրիստոս՝
քիւրոց երկնայնոց եւ երկրայնոց: Թագաւոր եւ դու երկրի միայն ազգի, իսկ
Բրիստոս՝ ամենայն աշխարհի *փիւ* Թագաւոր եւ դու... զերեաց: 263 CD *չիք*
որպէս զառիւծ... յորա: 264 CD *չիք* եւ ջրահեղձոյց... մանկունսն: 265 CD *չիք*
տարբ: 266 CD յիշեսցի: Սատուղ կամեցա ձգել զգեղարդն... այլ իրբն (ABC
չիք այլ իրբն) արար զնա իւր փեսայ յերկուս դատերսն իւր (ABC *չիք* յերկուս...
իւր), զի արկցէ զնա ի ձեռս այլազգեացն... այժմ մարմնացեալ ի կուսէն յազգէ
Դաթիթի (ABC *չիք* ի կուսէն... Դաթիթի) փառատրի...: 267—268 AB *չիք* Դաշա-
րեցա... Տեառն մերոյ: 269 AB Դաթիթ *փիւ* նորա: 270 CD *չիք* եւ: 271—272
CD յայլ ուրեք տեղիս *փիւ* այլուր... տեղիս է: 273 *չիք* կայր: 274—275 CD
զգայութեանք զարդարեալ էր *փիւ* զգայութիւնս... զաւ: 276 CD *չիք* Ուրիս Բե-
տացոյ: 277 Դաթա: 278 CD իրիք: 279 C զվարձանա: 280 C որ: 281 B *չիք*
որդի: 282 C զմիտս *փիւ* զմիտս: 283 C *չիք* ընդէր: 284 C ժողովրդեանն:
285 C *չիք* էառ: 286 C կին առ: 287 CD որ սքանչելեալք լի էր *փիւ* լի
սքանչելեալք: 288 CD կերպարանս մեղատրի: 289 BC յանցուցեալ: 290 AB
ջեռնոյր: Ունէր ցուրտ ցաւ գ՛աթիթ եւ պիտոյ եղեւ նմա... (տե՛ն): 291 ՆԲԿ, Ա,
էջ 360 *չիք* նմա: 292 CD *չիք* շնութեան կամ: 293 *չիք* եւ ցանկացի: 294

CD *չիք* եւ ոչ ջեռնոյր: 295 AB արինակ էր *փիւ* նշանակէր: 296 CD ջեռու-
ցանելն զեղեցկութեամբն: 297 C Արիսաք: 298 C հայեցի *փիւ* հալածական ե-
ղեւ: 299 C Նաթանայի: 300 CD Բերսաբէ: 300ա CD անկանէին: 301 CD
սաւին: 302 CD թագաւորեաց: 303 CD էր: 304 CD *չիք* Նաթան... զդնս: 305
B արինցն եւ մարգարեիցն. եւ որպէս Նաթան ընդ Բերսաբէի... արաշէին զՀայր
(տե՛ն ՃԼԱ), որը կրկնում է. G. Garitte, p. 317, annot. 1, 306—7 C Յիսուսի
փիւ Բրիստոսի: 308 C առին *փիւ* տուեալ: 309 CD *չիք* ինչ: 310 CD հայրքն
փիւ հրեայքն: 311—312 CD *չիք* եւ իջուցին... վասնզի: 313 CD զոյանայ բնու-
թեանց *փիւ* բնութեանց է միատրեալ: 314—315 CD Երուսաղէմ եւ իջուցին... ի
վերայ Իսրայէլի (տե՛ն 311): 315—317 AB Բերրոն *փիւ* ...Գեհոն: 316 AB յե-
րուսաղէմա: 318 CD առարումն: 319 AB Աղովնիսի: 320 AB զթագաւորութիւն
բառնայ: 321 A Բերրոն *փիւ* Գեհոն: 322 B *չիք* յերկրի: 323 B Որում փառք
Բրիստոսի *փիւ* եւ նմա փառք:

ԳԱՆՁԱՍԱՐ

ԵՂԻՉԷ «ՀԱՅՐ ՄԵՐԻ» ՄԵԿՆՈՒԹԻՒՆԸ

Եղիշէ վարդապետը Սահակ Պարթեւի եւ Մեսրոպ Մաշտոցի կրտսեր աշակերտներից է համարում եւ, ըստ աւանդութեան, նրանցից մի քանիսի հետ մեկնել է Ալեքսանդրիա՝ ուսանելու: Վերադառնալուց յետոյ եղել է Վարդան Մամիկոնեան զօրավարի գնդում որպէս զինուոր եւ դպիր: Մասնակցել է Վարդանանց պատերազմին եւ անմահացրել այդ պատմութիւնն իր նշանաւոր «Վասն Վարդանայ եւ հայոց պատերազմին» երկով: Եղիշէի գրչին են պատկանում խրատական կանոնադրութիւններ, Արարծոց մեկնութիւնը, «Հայր մերի» սոյն մեկնութիւնը, միանձանց խրատը, ճառեր ողորմութեան, Քրիստոսի չարչարանքների, թաղման եւ յարութեան մասին:

Կեանքի վերջում, թողնելով աշխարհը, հեռացել է Ռշտունեաց ծովեզերքի լեռները եւ այնտեղ ճգնել խստակրօս վարքով: Պատմութիւնն աւանդում է, որ նա վախճանուել է լեռների մէջ, եւ նրա մարմինը գտնուել է բազում տարիներ յետոյ՝ անապական վիճակում:

Քրիստոնէական Եկեղեցու շատ հայրեր են անդրադարձել տերունական աղօթքին, նրանում ամփոփուած թէ՛ դաւանաբանական իմաստներին, թէ՛ ներանձնական ու ընդհանրական խնդրուածքներին: Աղօթքի այս կողմերը եւ թաքուն խորհուրդներն ըստ արժանւոյն վերլուծուած են տարբեր մեկնիչների կողմից:

Եղիշէ վարդապետի սոյն փոքրիկ աշխատութիւնն ուրոյն կերպով է մատուցում տերունական աղօթքի վայելչութիւնը: Իր գեղեցիկ ներածութեան մէջ ընթերցողի ուշադրութիւնն, ասես կտրելով երկրից, անմիջապէս հրաւիրում է այն վեհ զգացողութեանը, որով լցում է հաւատացեալն այս աղօթքն ասելիս: Սակայն Եղիշէի քննութեան նիւթը գերազանցապէս Աստուծոյ սէրն է, որով շնչում է տերունական աղօթքը, սէրը, որով Յիսուս մեզ արտօնեց Աստծուն Հայր անուանել, որով մեղաւոր մարդկանց Իրեն աղօթել եւ փառաբանել պատուիրեց, որով երկնաւոր հացը՝ Իր Մարմինը, մեզ որպէս հանապազօրեայ կերակուր տուեց, որով մեր ամենօրեայ մեղքերն աղօթքով, ապաշխարութեամբ եւ ողորմութեամբ սրբելու հնարաւորութիւն տուեց:

Աստուծոյ մեծամեծ պարգեւները մէկ—մէկ թուելով՝ Եղիշէն ամեն առիթով յորդորում է հաւատացեալին՝ Լուսոյ որդի կոչմանն. արժանի վարքով ընթանալ թէ՛ խօսքով եւ թէ՛ գործով, նահատակների օրինակով խրախուսուել, հաւատքի խօսքը մինչեւ վերջ պահել եւ ողջամիտ չափաւորութեամբ կենցաղավարել, քանզի այս բաները կարող են մեզ Աստուծոյ արքայութեանը ժառանգորդ դարձնել:

Եղիշէ վարդապետի այս գործն արժեքաւոր է նաեւ նրանով, որ ընդգծում է տերունական աղօթքի մէջ արտացոլուած գործնական աստուածպաշտութիւնը եւ նրա աղբիւրը՝ Աստուծոյ անսահման սիրուն պատասխանելու մարդու ձգտումը:

Աշխարհաբար քարզմանութիւնը կատարուած է ըստ «Մորոյ հօրն մերոյ Եղիշէի վարդապետի մատենագրութիւնը» (Վենետիկ, 1859, էջ 199—206) կրատաբանութեամբ:

Խաչիկ Գրիգորեան

ԳԱՆՁԱՍԱՐ

«ԱՅՐ ՄԵՐ» ԱՂՕԹՔԻ ՄԱՍԻՆ

[Այս աղօթքը] բնոյթով պարզ է և խօսքի առաւել վեհութիւն ունի. գէպի վեր Հայել տուեց և Աստծուն Հայր [անուանել] սովորեցրեց բոլորին. որդիներին անձկալի գութի Համար ստիպում է դիմել Հօրը, և կարօտութեան կամքը Հօրը մղում է ողորմութեան գութի: Որդիներն էլ Հօր կամքի Համաձայն պէտք է լինեն, ապա և Հայրը որդիների կամքի Համաձայն նրանց կարիքները կհոգայ և Իր ողջ Հարստութեանը ժառանգորդ կդարձնի նրանց: Հայր անունը մէկ է թէ Հոգեւորների և թէ մարմնաւորների Համար, [սակայն] տարբերում են միմեանցից [նրա] գործածութիւնները՝ բաժանուելով [Հոգեւոր և մարմնաւոր] մասերի: Երկրաւոր Հայրերին մարմնի ցանկութեան ախտները դրոշմները որդեծնութեան՝ ըստ ախտաւոր յղութեան ախտաւոր որդիներ ծնելուն: Փոփոխական է [մարմնաւոր] Հայրութիւնը. երբեմնի որդին դարձաւ Հայր. նա Հեռացաւ այս աշխարհի կեանքից, և նրանից վերջուեց Հայրութիւնը, նրա տեղը եկաւ որդին և Հայր դարձաւ և նոյն ճանապարհով գնաց: Այսպէս, փոխանորդութեամբ, աշխարհն իր վախճանին է Հասնելու:

Մի է ճշմարիտ Հայրը և Արարիչը ողջ աշխարհի, որ առանց ախտերի՝ յգացաւ և առանց ցաւերի՝ ծնեց բոլոր երեւելիները և աներևոյթները: [Եւ] Նա, Ով ծնեց, գալով սովորեցնում է որդիներին՝ դիմել երկնաւոր Հօրը, որպէսզի աշխարհը մշտապէս խանձարուներին և օրօրոցների մէջ չմնայ կաթնածուծների և ջամբակներնրի՝ պէս՝ թաթախուած ու թաղուած գարշելի ախտերի մէջ, որոնցից ձանձրացան մայրերն ու ստնտունները, և դէմքերը շրջեցին դայանկներն ու սնուցիչները: Եւ սրանք օրէնքը և մարգարէներն են. ծովում լուացին և չկարողացան սրբել, գետերով անցկացրին և չողողուցրին, օճառ գործածեցին, լուացուեցին բորակով և չսրբուեցին, իրենց վրայ վերցրին, սակայն բեցին ու Հեռացան:

Գթաց երկնաւոր Հայրը, խոնարհուեց երկնքից երկիր, տեսաւ բոլորին արնաշագախ, կռապաշտութեան մեռելոտի գոհարերութեան մէջ: Վերցրեց, լուաց, Հազցրեց երկնաւոր Հանդերձը և վերստին մօտեցրեց նոյն որդեգրութեանը: Սովորեցրեց Հայրենի վարդապետութիւնը, որպէսզի դիմեն սիրելի երկնաւոր Հօրը: «Երբ, ասում է, աղօթքի կանգնէք, տղայաբար շատախօս չլինէք» [տե՛ս Մատթ. Զ 7], [բանցի] Աստուած սրտի խորհուրդները լսող է և բարի գործերի փոխարէն՝ բարին Հաստու-

* ջամբակեր — մանկիկ, որ կերակուում է ձեռքով

ցող: Բերանով այսքան վկայելը բաւական է. «Մեր մեր, որ երկնքում ես, թող սուրբ լինի Բո անունը»:

Մեծ է այս պարզեւր մարդկանց տրուած բոլոր պարգևներից առաւել՝ Աստուծոյ՝ Հայր լինելը մարդկանց: Այս ասելու իշխանութիւնը չունեն Հրեշտակները. թէպէտեւ Հօր են և Հոգեւոր, [սակայն] սպասաւորներ են և ոչ՝ որդիներ: Ով մարդ, զգուշացիր քո անձի Համար, [տե՛ս, թէ] ինչպիսի պատուով մեծարուեցիր՝ մինչեւ իսկ Աստծուն քեզ Հայր անուանելու իշխանութիւն ստացար. ուստի այս բանը եւս խորհիր, որ Հօր պատուի Համաձայն նաեւ քեզ պահես, որպէսզի իմանան վերինները և ստորինները, թէ, արդարեւ, Աստուծոյ որդի ես դու: Աստուած խօսքով է ծնում մարդուն. թէպէտեւ խօսքով չես կարող, մարմնիդ կամքով մի թաւալուիր երկրի վրայ, կարիր և Հեռացրու քեզանից աւելորդ ցանկութիւնները: Եստ և բաւական Համարիր քեզ անհրաժեշտ կերակուրները, չափը մի անցիր և մի շուայտացիր: Գիրութիւնից ճարպակալում է մարդը, և առատ ճարպից անօրէնութիւններ են ելնում, ինչպէս արբեցողութիւնից՝ պիղծ գիճուութիւններ. այգպիսին Աստծուն Հայր անուանել չի կարող: ԱՀա ինքզ չվկայեցիր՝ ասելով. «Սուրբ թող լինի Բո անունը»: Աստծուն ո՞վ կարող է անուն գնել. սուրբ ասել՝ այս է Աստուծոյ ճշմարիտ անունը: Սուտ աստուածների անունները սուրբ չեն. մէկը՝ գող, մէկը՝ մարդասպան, մէկը՝ շուն, և բոլորը՝ իրենց յատուկ չարչարելի ախտերով մանաւանդ՝ գոյութիւն իսկ չունեն, ոչ էլ պիտի գոյութիւն ունենան: Մարդիկ, որ նրանց աստուած անուանեցին, նրանք Աստուծոյ ճշմարիտ որդիները չեն: Ում սովորեցնում է Աստծուն դիմել և Հրամայում է աղօթքի կանգնել Հօր առաջ, նրանցով է բացում դուռը բոլորի Համար, որպէսզի ամէնքը դէպի այդ դուռը դիմեն՝ մտնելու, նոյն աղօթքը սովորեն՝ աղայելու Աստծուն և ասելու. «Մեր մեր, որ երկնքում ես, սուրբ թող լինի Բո անունը»: Երբ սովորեն աղօթելիս ճշմարտախօս լինել, աշխարհում էլ ճշմարտագործ կլինեն և այնժամ կարող են լքել ու թողնել սուտ աստուածներին: Ովքեր քարին ու փայտին Հայր և մայր էին անուանում և Հեռացան նրանցից ու Հրաժարուեցին իրենց անառակ գործերից, նրանց միտքը սրբուեց իմաստութեան գիտութեամբ, և նրանց բերանները բացուեցին՝ Համարձակ բարբառելու և ասելու. «Թող գա՛յ Բո արքայութիւնը, թող Բո կամքը լինի ինչպէս երկնքում, այնպէս է՝ երկրի վրայ»:

Երբ Աստուած թագաւորեց ամէն բանի վրայ, Նրա արքայութիւնը [Հաստատուեց] Իր կամարարների վրայ: «Միայն, ասում է, թող գա՛յ Բո արքայութիւնը»: Սա նման է այն խօսքին, թէ՛ «Կձագի Ծակորի աստղը, և մի այր կենի Իսրայէլից և կգայ ու կկործանի Ամաղեկի գօրութիւնը» [տե՛ս Թիւք ԻԴ 17]: Աստղը ծագեց, և այլը եկաւ, Հարուածեց և կործանեց աստանային, որը Հեթանոսների գօրութիւնն էր:

Սա՛ էր Աստուծոյ կամքն ի սկզբանէ, եւ այն կատարուեց մեր Տէր Յիսուս Արիստոսի Գալստեամբ: Այս աղօթքը պարտաւոր ենք խօսքով սովորել եւ հաւատքով յուսալ Նրա երկրորդ Գալստեանը, երբ մեր աղօթքի համաձայն նաեւ մեր գործերը կերեւան ստուգութեամբ:

«Թող զո՛ր Բռ արքայութիւնը»: Ինքը՝ Արքայութիւնը, սովորեցնում է Իր մասին խօսել. «Աշխարհի մէջ էր, եւ աշխարհը Նրանով կաւ եւ աշխարհը Նրան չճանաչեց» (Թովհ. Ա 10): Սովորեցնում է ասել Հայր, որպէսզի միայն Նրան ճանաչես (որպէս) Արարիչ աշխարհի, Արարիչ աննայնի, որ որդեգրութիւն շնորհեց միայն մարդուն: Նա, որ արարեց, նոյն Ինքը եւ Արքայ է, եւ (Նրա Հետ) եկաւ նաեւ Իր արքայութիւնը: Նա, որ բնութեամբ մեր Աստուածն է, նոյն Ինքը մեր Հայրն է՝ Իր Աստուածութեան շնորհներով: Եթէ Աստուած ամենքի Հայրն է, ապա Արիստոս Եզրայրն է բոլոր նրանց, ովքեր գործում են Նրա կամքը: Արքայ էր եւ կաւ թո Եզրայրը: Սրանք ասելի մեծ են, քան առաջին արարչութեան պարզելները. այժմամ ըստ Աստուծոյ պատկերի ասուեց՝ Թող լինի մարդը (տե՛ս Ծնունդ Ա 26), որպէս թէ ըստ օրինակի կերպարեց՝ Հոգեգէնը կամենալով այս Հոգեգէնի համար տիպ դարձնել, որպէսզի սա էլ սովորի առաքինութեամբ Նրան նմանուել: Երբ չկարողացաւ միաբանուել Նրա Հետ, Ինքն իսկ առաւ նրա տիպը, ինչպէս որ Ինքը գիտէ. Ինքը ձեւաօրեց անխախտելի եւ անքակտելի որպիսութիւնը՝ անհասանելի եւ անասելի, միայն հաւատալի եւ յուսալի, եւ Ինքը միայն՝ արժանի սիրոյ, որ մեր (բնութեամբ) խօսում է մեզ Հետ եւ սովորեցնում. խօսում է (մարդկային) ազգակցութեամբ եւ աներեւոյթ Աստուածութիւնն ուսուցանում է երեւելիներով, որպէսզի աներեւոյթ Աստուածութիւնը երեւելիներով ճանաչես: Որով կկաւ*, նոյնով եւ երկրորդ անգամ պիտի գայ: Այժմ վարդապետութիւնն աշակերտներին որդիներ անուանեց, ծառաներին տէր դարձրեց եւ մահկանացուներին անմահութեան է հրաւիրում ասելով. «Թող զո՛ր Բռ արքայութիւնը» (այժմ)՝ զգուշութեամբ պատրաստուելու, իսկ յետոյ՝ իւրաքանչիւր գործի հասուցման համար: Որչափ որ կարողանաս եւ հազորդ լինել արքայութեանը, այդչափ ըզձական է աղօթքը եւ մեր բնութիւնից վեր պարզելներ է խոստանում:

«Թող, ասում է, Բռ կամքը լինի»: Աստուծոյ կամքը մարդու սրբութիւնն է, քանզի բաժնեկից դարձրեց Իր արքայութեանը, որպէսզի ոչ թէ անկարող լինենք այդ բաժինը ձեռք բերել, այլ որպէսզի մեր յոյսի համար գիւրտութեամբ համբերութիւն ստանանք նրանց նման, որոնց՝ սովորեցրեց (այս) աղօթքը. եթէ նրանք հասան ըստ իրենց աղօթքների, ուրեմն մենք էլ կարող ենք. միայն հաւատա՛ւ, յուսա՛ւ եւ սիրի՛ր եւ շուտով

հասնես խնդութեամբ: Եւ եթէ տրտուութեամբ չարչարակից լինես Արիստոսին, Ինքն Աստուած կգորացնի համբերութեամբ, եւ եթէ (նման) կարողութիւն չլինէր, Աստուած այդպիսի աղօթք մեզ չէր սովորեցնի: Առաջիններին նայեցէք եւ քաջալերուեցէք, որ միայն չարչարանքները բուական չհամարեցին իրենց հաւատքի համար, այլեւ մեռնելը (նախընտրեցին) ապրելուց: Նահատակադիրին՝ նայեցին եւ նահատակուեցին: Ռօսքով նրանց գովաբանող լինենք եւ գործով մեր անձերը նոյն նահատակութեամբ աւարտենք: Աստուած Հայր է հաւասարապէս բոլորին, (ուստի) պարտաւոր ենք բոլորս հաւասար որդիներ լինել, քանի որ մի է այն ժառանգութիւնը, որ բաշխեց բոլորին:

«Թող Բռ կամքը լինի ինչպէս երկնքում, այնպէս է՝ երկրի վրայ»: Թէ եւ Աստուած կարող է բոլոր մարդկանց երկնաւորներ դարձնել, մեր կամքին է յանձնում աղօթելը, որպէսզի մենք՝ երկրաւորներս, ինքներս կարողանանք երկնաւոր դառնալ: Վերին զօրքերն ամբողջապէս Նրա կամքին են սիրով հնազանդում եւ, միաբանութեամբ լծուած, փառաւորում են Աստծուն եւ Նրա ահաւոր փառքից ծածկում են ոտքերն ու դէմքերը, որպէսզի իրենց ներսում սիրեն Աստծուն: Աչքով տեսնելու փոխարէն իրենց ներսում բուական են համարում սէրը, եւ, նրանց սիրուց (դրդուած), Աստուած էլ նրանց հանդէպ սիրով կատարեց Իր կամքը: Չշտապենք մարմնաւոր աչքով տեսնել Աստծուն, որպէսզի ժամանակից շուտ չկործանուենք: Մեզանից Թող սէրը պատգամաւոր լինի Նրա առաջ, եւ Նրա սիրով Իր կամքը Թող կատարուի մեր մէջ: Ինչ որ սովորեցրին մեզ մարգարէները, զբանով ջանանք ընթանալ, քանզի նրանք խօսքով ասացին եւ գործով կատարեցին: Նրանց վարդապետը ոչ այլ ոք էր, եթէ ոչ՝ Նա, Ով քեզ սովորեցրեց աղօթքը: Դու էլ խօսքով սովորի՛ր աղօթքը եւ գործով շտապի՛ր կատարել: Հեռու չես հրեշտակներից, այլ նրանց Հետ եւ աղօթքով, որպէսզի նրանց Հետ փառաւորես Աստծուն: Ինչպէս որ զու նրանց միաբանուես, նոյնպէս էլ նրանք քեզ Հետ երգակից կլինեն աղօթելիս եւ օրհնելիս: Համարձակ քաց եւ անում բերանդ եւ ասում. «Թող Բռ կամքը լինի ինչպէս երկնքում, այնպէս է՝ երկրի վրայ»: Այս (ասելու) իշխանութիւնն ասելի մեծ է, քան առաջին օրհնութիւնները. այնտեղ միայն երկրին տիրել [արտօնուեց] իշխանութեամբ (Ծնունդ. Ա 28), այստեղ ասում է՝ երկնքում եւ երկրի վրայ:

«Մեր Խաճապագորեայ Խոջը առնք մեզ այսօր»: Երկրաբոյս Հացն Աստուած առանց ազաչելու հաւասարապէս շնորհում է բոլորին: «Մարդկանց եւ կենդանիներին Դու եւ ապրեցնում, Տէր» (տե՛ս Սաղմ. ԼԵ 7): Եւ ինչպէ՛ս կարելի է ասել, [չէ՛ որ] նոյնիսկ սա Հանապագորեայ չէ. մանկութիւնն արգելում է, հիւանդութիւնը՝ ջշացնում, կարօտութիւնը

* պարկեցն՝ տեսանելի, իրական մարմնով
** Ի նկատի ունի առաքելներին:

* պարկեցն՝ Գրիտոսոսին

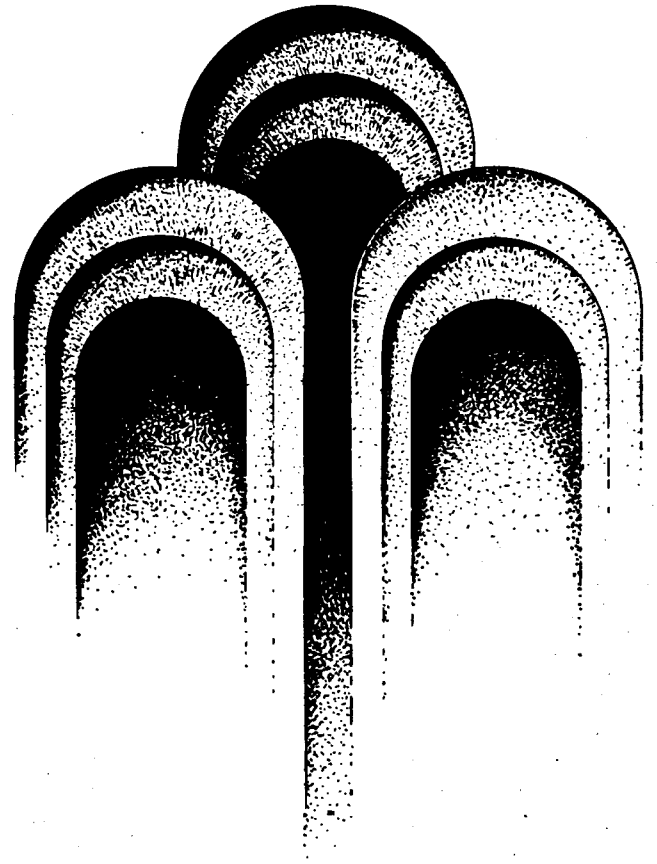
խափանում է, մահը բաժանում եւ Հեռացնում: «Ձեր Հայրերն անապատում կերան մանանան եւ մեռան: Այս է ճշմարիտ Հացը, որ երկրից է իջնում. ով որ այս Հացից ուտի, յաւիտեան չի մեռնի» [տե՛ս Յովհ. Զ 49-50]: Լսում էին Նրանից այս խօսքը եւ չէին կարողանում անմիջապէս Հասկանալ, ուստի կրկնում եւ երեքկնում է նոյն խօսքը, որպէսզի Հեռուութեամբ լսեն եւ Հաւատով ընկալեն այդ խօսքի զօրութիւնը. «Ես եմ, ասում է,- կենդանի Հացը, որ երկրից է իջել. ով որ ուտի այս Հացը, մահ չի ճաշակելու» [տե՛ս Յովհ. Զ 51-52]: Այս Հացի մասին է աղօթքի մէջ սովորեցնում Հանապազ խնդրել Աստծուց: Եթէ լաւ խորհես, [կհամոզուես, որ] նա, ով այս Հացը սրբութեամբ է ուտում եւ սրան արժանի կերպով է պատրաստում իր անձը, նա անկարօտ է այս երկրաւոր արքայութեանը: Մահկանացու ձեռքին անմահ Հացը դնելով՝ դրանից ձեռք անմիջապէս անմահացաւ եւ, այս ուտելով, մարդն ամբողջովին՝ շնչով, Հոգով եւ մարմնով, Հոգիացաւ ու բաժնեկից դարձաւ Զրիստոսին. միայն թէ զօրութեան սկիզբը մինչեւ վախճանն անարատ պահի: Չկան երկրաւոր չարչարանքներ, որ նրան յաղթեն, նրա առաջ արհամարհուած է արծաթը, եւ ոսկին ատելի է նրա աչքին, ցաւ է Համարում այս աշխարհի Հարստութիւնը, քանի որ իր խորհուրդները սրբուեցին երկնաւոր ազատութեամբ՝ անմահ Հացով յագնելով: Նա ամէն բանի եղաւ բաւարար. եթէ երեխայ է, կատարելահասակ երեւց, եթէ տկարացաւ ցաւերից, Աստուծոյ զօրութիւնը բնակուեց նրա մէջ, եթէ այս աշխարհի կեանքից Հեռացաւ, անմահ կեանքն իր Հետ տարաւ առ Աստուած: Այս էր սովորեցնում մեր Տէրը՝ աղօթքի մէջ աղաչել Իրեն. մեր Հացն օրըստօրէ տո՛ւր մեզ ոչ երկրից, այլ՝ Տիրոջից. եւ յայտնի է՝ ոչ էլ երկրից, այլ [նկատի ունի] ամենքի Տիրոջը, [քանզի] ասում է. «Այս է Իմ Մարմինը եւ այս է Իմ Արիւնը»: [Մարկ. ԺԴ 22]: Թէպէտ եւ անփշրելի էր, քո սիրոյ Համար փշրուեց եւ քեզ, որ քո կամբով փշրուեցիր, անփշրելի Աստուածութեամբ դէպի Ինքը բարձրացրեց. «Իմ անձը չես թողնի դժոխքի մէջ եւ Զո սուրբին չես տայ տեսնել ապականութիւն» [տե՛ս Սաղմ. ԺԵ 10]: Ուրբաթ օրը խաչուեց՝ մահը փշրելու Համար եւ միաշարաթի օրը Հաւաքեց Ազամի փշրուած ոսկորները եւ յարութիւն տուեց անմահութեամբ. եւ [Իրեն] ցոյց տուեց շատերին՝ ճշմարտութեամբ եւ ոչ՝ առ աչօք: Մի օր Հացացաւ Վերնատանը եւ Հանապազ Հացանում է Եփեղեցում՝ սուրբ Սեղանի վրայ: Նախ Ինքն Իրեն ճաշակեց եւ ապա մեզ ճաշակակից դարձրեց Իր չարչարանքներին: Նա այսուհետեւ չարչարանքների մէջ չէ, այլ Հայրենի փառքի մէջ փառաւորում է Հրեշտակներից եւ մարդկանցից եւ մեր բոլորի չարչարանքները վերացրեց Իր անչարչարելի Աստուածութեամբ: Մեր Հաւատքի այս յոյսը որպէս Հաստատուն խորիստ պահենք մեր Հոգիների եւ մարմինների մէջ. ինչպէս որ սիւնը շէնքի կայունութիւնն է, Հաւատքն էլ մարդու անքակտելիութիւնն է Աստուծոյ Հետ, որով եւ Համարձակութեամբ կարող է բարբառել եւ ասել. «Նե-

քիր մեր մեղքերը, ինչպէս օր մե՛ք ենք Ենրում մեր պարտապահներին»:

Այս է ճշմարիտ, բանական եւ գործնական աղօթքը. երբ դու պարտքդ չես պահանջում ընկերոջից, այնժամ Աստուած էլ քո բոլոր պարտքերը քեզ է շնորհում, որ անմեղ լինես: Ականջ դիր Պետրոսին, թէ ինչպէս սովորեց Տիրոջից. նա եօթ անգամ կամեցաւ ներել եղբոր յանցանքը, իսկ մեր Տէրը եօթամասում անգամ եօթ ասաց [տե՛ս Մատթ. ԺԸ 23]: Պետրոսն իբրեւ մարդ սահման դրեց, իսկ մեր Տէրը սահման չդրեց Իր Աստուածութեան մարդասէր բարեհարութեանը: Հանապազ մեղանշում ենք մեր խօսքերով ու գործերով, եւ Աստուած տեսնում է ու զանց անում, որպէսզի Իր Համբերութեամբ մեզ ապաշխարութեան յորդորի: Չմեղանշին իսկ մարդու Համար կատարեալ արդարութիւն է, իսկ եթէ իբրեւ մարդ յանցանք գործեց, թող շտապի զզջալ՝ ապաշխարելու: Բաց են նրա ողորմութեան դռները, եւ չի փակում ապաշխարողների առաջ: Մանաւանդ՝ ովքեր գիտեն Հաւատքով աղաչել, նրանք նաեւ առաքինութեամբ կարող են ճգնել Հոգեւոր վաստակների Համար. նրանք ոչ միայն ներում են իրենց ընկերների պարտքերը, այլեւ՝ իրենց ունեցուածքը բաշխում կարօտեալներին: Աստուծոյ զօրութիւնն է, որ նրանց ձգում է դէպի առաքինութիւն, ինչպէս եւ առաջիններն էին անում. «Ովքեր, ասում է,- գիւղերի, ագարակների եւ ստացուածքի տէր էին, վաճառում էին ողջ ունեցուածքը եւ բերում-դնում առաքեալների ոտքի տակ» [տե՛ս Գործք Դ 34-35]: Մեր Տէրը նրանց առաքեց [Աստուծոյ] խօսքի քարոզութեան Համար: Նրանք խօսքի քարոզիչներ էին եւ պէտքերի մատակարարողներ: Խօսքի ձայնն ականջին է Հասնում, իսկ Վերսայրի սէրն առանց խօսքի էր առատաձեռնութիւն սովորեցնում. ո՛չ՝ որովհետեւ ուզում էին յաջատանալ, այլ՝ որպէսզի այլ Հարստութեան Հասնեն՝ երկնաւորին: Բայց դու, երբ ներում ես քո ընկերոջ պարտքը, նրա Համար չէր, որ դու ասում էիր քո իրերը, այլ՝ որպէսզի քո արած փոքր ողորմութեամբ Աստուած ների քո ունեցած բազմապատիկ պարտքերը: Այս խօսքին Հետեւիր [եւ կտեսնես, որ] երբ ներում ես քո ընկերոջը, դու եւս արժանանում ես ներման:

Համարձակութեամբ բաց ես անում բերանդ եւ ասում. «ՄՄ առք իճճ փորձութեան, այլ փրկիր չարից»: Աստուած չի կամենում մարդուն փորձութեան տանել, այլ՝ ազատել փորձութիւնից եւ փրկել մահուանից: Զանգի նա, Ով Իր Որդուն չխնայեց, այլ մեր բոլորի Համար մահուան մատնեց, Նրանով շնորհում է ամէն տեսակ բարիքներ բոլոր նրանց, ովքեր խնդրում են Իրենից: Թէպէտ մենք ի վիճակի չենք փոխհատուցել Աստծուն, չծուլանանք, որչափ որ մեր կարողութիւնն է. մեր սակաւապետութիւնը որպէս պահք է դիտում, չափաւոր ըմպելը՝ զինհատութիւն, միջին Հանդերձը՝ Համեստութիւն եւ անհրաժեշտ ստացուածքը՝ աղքատութիւն: Երանութեան Համար Հեղախօս լինենք եւ [դրանով] ընկերոջը

խոնարհութիւն սովորեցնենք: Եթէ անքուն մնալ չենք կարող, [զոնէ] ողջ գիշերը քնելուն չնուիրենք, որպէսզի ամբողջովին չմոռանանք սաղմոսները եւ օրհնութիւնները: Եթէ աղքատների կարօտութիւնն [ամբողջովին] բաւարարել չենք կարող, մի պատառի եւ բաժակի կարօտ չթողնենք նրանց: Մեր ստացուածքների մէջ որբերից եւ այրիներից յափշտակուած որեւէ քան թող չզտնուի: Ինչ որ ունենք, Աստուծոն նուիրուած թող լինի: Այնժամ մեր անձերն էլ Նրան Հաճելի եւ ընդունելի պատարագ կլինեն: Բոլորին վայել է փութաջան լինել Աստուծոյ պատուիրանները պահելու եւ գործելու մէջ՝ տղամարդկանց եւ կանանց, ծառաներին եւ ազատներին, քանի որ մեր Տէրը բոլորի թողութեան Համար եկաւ, եւ Նրա մարդասիրութեանը վայել է փառք, իշխանութիւն եւ պատիւ այժմ եւ միշտ եւ յաւիտեանս յաւիտենից. ամէն:

ՎԱԿԻ ՍՐԲՈՑ

ԱՇԽԱՏԱՍԻՐՈՒԹԵԱՄՔ՝
ԷՂՈՒՐԴ ՍԱՅԱՐԵԱՆԻ,
ՍԱՐԹԱ ՍՐԱԲԵԱՆԻ ԵՒ
ԶԵԱՐԻԿ ՂԱԶԱՐԵԱՆԻ

ՍՈՒՐԲ ՏՐԴԱՏ ԹԱԳԱՒՈՐԻ ՎԱՐՔԸ

Մեծն Տրդատը՝ Թագաւորների մէջ քաջագորն ու բարեյաղթը, սրով և խաչով Թագադրուած Հայաստանի լուսաւորեալ լուսաւորիչը, Հայոց Խոսրով արքայի որդին էր, Պարթև Արշակունի տնից: Նա Թիկնեղ և Հաստարագուկ, զօրաւոր, ահեղ և փառահեղ հսկայ էր, որպէս զհիւսազուն՝ զհիւսազունների մէջ: Երբ Անակ Պարթևը դաւով սպանեց Տրդատի Հօրը՝ Խոսրովին, և Արտաշիր Սասանեան պարսիկը Համարձակօրէն մտաւ Հայոց աշխարհ՝ վերացնելու Թագաւորութիւնը և տիրելու ամբողջ Հայաստանին, կոտորածից փրկուեցին արքայորդի մանուկ Տրդատը և նրա Խոսրովի դուստր քոյրը: Տրդատին փրկեց Հայոց նախարարներից մէկը՝ Արտաւագը Մանդակունին՝ փախցնելով նրան Կապադովկիայի Կեսարիա քաղաքը, որ կայսեր տէրութեան մէջ էր, իսկ Խոսրովի դուստրին ազատեց Օտա Ամատունին և, տանելով Անի ամրոցը, որ Կամախում էր գտնուում, այնտեղ գաղտնի սնուցեց և զգուշութեամբ Թաքցրեց նրան:

Տրդատի՝ միառժամանակ Կեսարիայում մնալուց յետոյ Արտաւագը նրան տարաւ արեւմուտք՝ Հռոմ քաղաք, որտեղ արքունիքի Հասած պատանին Լիկիանոսի միջոցով (որ կայսեր աւագ իշխաններից էր և որոշ ժամանակ անց դարձաւ կայսր) մնաց արքունիքում: Եւ քանզի Տրդատը Հօր էր զօրութեամբ և անպարտելի՝ ուժով, զէնքի մէջ՝ յաջողակ և ամէն ինչում՝ առաջադէմ, իր քաջութեան քազմաթիւ գործերով զարմացրեց Հռովմէացիներին՝ ինչպէս մի նոր Հերկուլէս կամ Աքիլլէս: Քանզի պատահում էր, որ Թշնամու գունդ էր միայնակ ետ մղում և շատերին սրով միայնակ կոտորում: Պատահում էր, որ, գազանների հետ մարտի բռնուելով, մի ձեռքով նմեհի ցուլերի եղջիւրներ էր պոկում և արագավագ քառածի կառքերի ընթացքը կանգնեցնում: Այսպիսի քաջագործութիւններով Հռչակուեց մինչև Դիոկղետիանոս Դաղմատացու կայսրութեան ժամանակները: Վերջինս, չկարողանալով մենամարտել գոթացի բռնցքամարտիկ Հոչէի հետ և Լիկիանոսից լսելով Տրդատի մեծամեծ գործերի մասին, իր կայսերական Հանդերձները Հազցնում է նրան և զուրս բերում մենամարտի: Եւ երբ քաջ Տրդատը յաղթում է Հոչէին, ինքնակալը մեծամեծ պարգևներով և փառքով պատուում է նրան և օծում իր բնիկ երկրի Թագաւոր: Տրդատը, կայսերական զնդով Հայաստան գալով, քաջութեամբ վանում է պարսիկներին և բոլոր միւս Թշնամիներին և, իրաւամբ քազմելով Հայրենի Թագաւորութեան աթոռին, տիրում է ամբողջ Հայաստան աշխարհին: Եւ ուսով նա ամուսնանում է ալանների արքայազուտեր՝ Աշխէնի հետ: Փառաւորում է և իր քոյր Խոսրովի դուստր մեծ օրիորդին, որն ամուսնանալ չկամեցաւ և սիրեց կուսութիւնն իր ողջ կեանքում:

Հայոց սէգ արքայ Տրդատը, մուրումով լինելով Հայրենի Հեթանոս «աստուածների» պաշտամունքով, կարծում էր, թէ այդ «աստուածներից» է իր Թագաւորութեան յաջողութիւնը, և քազում չարչարանքների ենթարկեց իր վաստակաշատ և սիրելի ծառային՝ Ջրիստոսի երանելի նահատակ Գրիգորին, որն առանց ճանաչուած լինելու ծառայում էր նրան: Իսկ քազում չարչարանքների ենթարկելուց յետոյ, երբ իմացաւ, որ Անակ Պարթևի որդին է, Հրամայեց տանել և նետել նրան մահապարտների խոր վիրապը, որն Արտաշատում էր: Ինքն էլ մի Հրովարտակ գրեց, որպէսզի «աստուածների» պաշտամունքն անխափան լինի, և ոչ մի քրիստոնեայ չլինի իր ամբողջ տէրութեան մէջ, ինչպէս իր Հայրը՝ Խոսրովն էր փորձել ոչնչացնել Հաւատացեալներին, որոնք մնացել էին սուրբ առաքեալների՝ Թադեոսի ու Բարդուղիմէոսի օրերից:

Անցաւ տասնչորս տարի, երբ Հռիփսիմեանց սուրբ կոյսերը Հռովմէացուց աշխարհից եկան Հայաստան և Հայոց արքայի կողմից նահատակութեան ենթարկուեցին Վաղարշապատ քաղաքի սահմանների մօտ: Նրանց նահատակութիւնից երեք օր անց, երբ Հայոց Թագաւորը որսի ելաւ քաղաքից դուրս, Տիրոջ կողմից նորանշան պատուհասի ենթարկուեց. կառքից ընկնելով՝ սկսեց մոլեգնել աշահարի պէս և, Նաբուզոդոնոսոր Բաբելացի բռնաւորի նման մարդկային կերպարից օտարանալով, վայրենացաւ և վայրի խոզի կերպարանք ստացաւ: Եւ, դեւերի կողմից հալածուելով, մերկ ու խայտառակ, եղեգնուտներում էր վայրաքնակ լինում վարագի պէս: Եւ ոչ ոք չէր կարողանում սանձել նրան ու բերել քաղաք: Նրա հետ և նրա քազում ծառաները, իշխանները և զինուորները, աստուածասաստ բարկութիւնից զիւհարուելով, մոլեգնեցին, մինչև և իսկ ատամներով իրենց մարմինն էին ուտում: Եւ, առհասարակ, Հայոց աշխարհի բոլոր բնակիչները երկիւղով էին պաշարուած:

Արդ, այն ժամանակ, վերջին աղէտներից յետոյ Տիրոջ ողորմութիւնն այցելեց ի վերուստ՝ նորոգելու Հայաստան աշխարհը, քանզի Թագաւորի քոյրը՝ առաքինի կոյս Խոսրովի դուստր, արժանացաւ երկնաւոր տեսիլքի և այն պատմեց մարդկանց՝ ասելով. «Այս գիշեր տեսիլք երեւաց ինձ. լոյսի կերպարանքով մի մարդ եկաւ և սասց ինձ. «Ձեզ վրայ եկած Հարուածներից չէք բժշկուի, եթէ մարդ չուղարկէք Արտաշատ բերելու կապեալ Գրիգորին: Նա կգայ և կուսուցանի ձեզ ձեր ցանքից բժշկուելու ղեղը»»: Այս լսելով մարդիկ սկսեցին ծիծաղել և սասցին նրան. «Դու եւս զիւհարուեցիր: Ձէ՞ որ տասնհինգ տարի է անցել, ինչ նրան զցել են խոր զիրապը, իսկ դու ասում ես՝ կենդանի է: Ո՞վ գիտէ՞ որտե՞ղ են նրա ոսկորները, քանզի նոյն օրն իսկ օձերի տեսքից մահացած կլինի»: Իսկ Աստուծոյ Հրեշտակը զարձեալ նոյն տեսիլքը կրկնեց օրիորդին մեծ սպառնալիքներով, որ եթէ չպատմի ստէպ-ստէպ, մեծամեծ տանջանքների կենթարկուի, իսկ մարդկանց և Թագաւորի վրայ Հարուածներն առաւել կսաստկանան և մահացու կլինեն: Եւ Խոսրովի դուստր

տը, մտնելով Աշխէն տիկնոջ եւ աւագանու մօտ, մեծ երկիւզածութեամբ եւ զգուշութեամբ պատմեց Հրեշտակի խօսքերը: Իսկ նրանք շտապ Արտաշատ ուղարկեցին Օտա նախարարին, որի սանն էր Խոսրովիդուխտը: Նա գնաց եւ սուրբ Գրիգորին կենդանի գտաւ խոր վիրապում եւ Հանելով ուրախութեամբ բերեց Վաղարշապատ:

Այնժամ ողջ աւագանին, խոզակերպուած թագաւորը եւ նրա Հետ բոլոր դիւահար մարդիկ ընկան Գրիգորի ոտքը: Իսկ նա խնդրեց Աստուծոց զգաստութիւն տալ նրանց մտքերին, որպէսզի Հասու լինեն Փրկչի կենարար վարդապետութեանը՝ ի բժշկութիւն Հոգիների եւ մարմինների: Ապա, օթեւանելով սուրբ կոյսերի Հնձանատեղի մօտ (ուր Հաւաքեց նրանց մարմինները), վաթսուկեց օր շարունակ պահելով եւ աղօթքներով Հանդերձ քարոզեց ամբողջ ժողովրդին: Իսկ Տրդատը, որ դեռ կրում էր իր պատիժը եւ քստմանի կերպարանքով էր, բայց մտքով զգաստացել էր, ջուրձեր Հագած՝ անդադար Հեծեծանքներով ընկնում էր Գրիգորի ոտքերը, սրտի ցուն արտասուքով յայտնում եւ սուրբին ստիպում ցաւակցել իրեն: Երբ պահքի օրերը վերջացան, սուրբ Գրիգորը բժշկեց թագաւորի ոտքերն ու ձեռքերը, որպէսզի կարող լինի աշխատելու, ինչպէս փափագում էր՝ շինելու Համար սուրբ կոյսերի շիրիմներն ու վկայարանները՝ ըստ երանելի Գրիգորի տեսած տեսիլքի:

Ապա թագաւորն Աշխէն թագուհու եւ իր Խոսրովիդուխտ քրոջ Հետ միասին պատրաստում էր սուրբ կոյսերի տեղը: Ինքը՝ Տրդատը, բահով եւ քրիչով փորում էր, իսկ նրանք, Հանդերձների մէջ լցնելով, Հողը դուրս էին տանում: Եւ մարդկանց մեծ քաղմութիւն վկայարանների շինութիւնները կառուցելու Համար խնդալից փութով եւ մեծ երկիւզով նիւթ էր բերում եւ Հաւաքում Հրամայուած տեղում. մէկը՝ քար, մէկն՝ ազիւս, մէկը՝ մայրի փայտ: Եւ ինքը՝ սուրբ Գրիգորը, շինողների ճարտարութեան լարն իր ձեռքը վերցնելով, վկայարանների ճարտարապետը եղաւ: Եւ ամէն ոք, գործը ձեռնարկելով, կառուցում էր շինուածքը, մինչեւ անգամ կանայք էին սատարում ըստ իրենց կանացի տկար ուժի: Իսկ Տրդատն անձամբ Մասիս լեռից մեծամեծ քարեր էր բերում վկայարանների Հիմքերի Համար՝ կամենալով Հատուցել անմիտ մարտի փոխարէն, որ մզեց սուրբ Հռիփսիմէի Հետ, որն Աստուծոյ զօրութեամբ յաղթեց Տեկար արքային՝ եւ այնչափ զարմանքի առիթ դարձաւ: Սրա Համար իր ձեռքի վաստակն էր մատուցում իբրեւ կոյսի յաղթութեան պսակ: Աշխէն տիկինը, Խոսրովիդուխտ արքայաքոյրը եւ թագաւորագուն այլ օրհորդներ, մեծամեծերի կանայք եւ դուստրեր բերեցին ծիրանի, ոսկեհուր երկնազոյն դիպակ եւ այլ տեսակ-տեսակ ազնիւ զգեստներ՝ Հանդերձելու եւ պատանքելու սուրբ կոյսերի մարմինները, իսկ թագաւորը, արքայազունները եւ ազատները բերեցին անուշահոտ իւղեր, ազնիւ խունկեր եւ պատանքների Համար գոյնզգոյն նարօտներ, մետաքսահիւս ոսկեթել կերպաններ ոսկով եւ արծաթով Հանդերձ եւ Հաւաքեցին Հնձանի զոսն

մօտ: Արդ, երբ սուրբ Գրիգորը ելնելով տեսաւ այս ամէնը, ասաց. «Չէ՞ որ նախապէս ասել եմ, թէ պատշաճ չէ ձեր որեւէ բերածը նրանց մատուցել, քանի դեռ մկրտութեամբ չէք մաքրուել, սակայն ձեր յօժարութիւնը բարի է ձեր փրկութեան Համար: Այս ամէնը արքայական գանձի մէջ պահուած թող մնայ, որպէսզի երբ Տէրը ձեզ տայ քահանայապետ, Հովիւներ եւ առաջնորդներ՝ եկեղեցական կարգի լուսաւորութեան Համար, այդ ամէնը լինի Աստուծոյ փառաւորընկալ Սեղանի սպասաւորութեան եւ պաշտամունքի Համար: Իսկ այժմ եկէք սուրբերին իրենց Հանգիստը մատուցնք, որպէսզի եւ նրանք իրենց բարեխօսութեամբ Հանգիստ տան ձեր Հոգու եւ մարմնի տառապանքներին»:

Եւ երբ ամփոփեցին սուրբ կոյսերի մարմինները՝ իւրաքանչիւրին իր վկայարանում, պարսպապատեցին նաեւ Միածնի իջման տեղը՝ այնտեղ, ըստ տեսիլքի, Եկեղեցի շինելու Համար: Սուրբ Գրիգորը, այնտեղ կանգնեցնելով Խաչի նշանը, բոլորին Հրամայեց ծուներ դնել, երկրպագել եւ աղօթել առ Աստուած, որպէսզի նրանց բժշկի մնացած Հարուածներէ: Այնժամ, երբ սուրբ Գրիգորն աղօթում էր թագաւորի եւ բոլոր փտանգուածների կատարեալ բժշկութեան Համար, յանկարծ Տրդատի անձից թօթափուեցին օտար կերպարանքների Հետքերը, եւ դարձաւ իր նախկին կերպարանքին՝ առաւել պայծառ եւ վայելուչ: Նմանապէս եւ բոլոր ախտացեալները ողջացան, եւ բոլորը միասին փառք տուեցին ճշմարիտ Աստուծուն, Ով միայն կարող է այսպէս պատժել եւ բժշկել: Առաւելապէս Տրդատ արքան՝ նորոգուած Հոգով եւ մարմնով, անչափ զոհութեամբ փառաբանում էր Տիրոջը Նրա սքանչելի այցելութեան Համար, որով խրատեց եւ կենագործեց իրեն: Նրա Հետ եւ Աշխէն տիկինն ու Խոսրովիդուխտ արքայաքոյրը, անպատում ուրախութեամբ լցուած, Հաստատուում էին Տիրոջ երկիւղի եւ Քրիստոսի պաշտամունքի մէջ: Եւ Հայոց աշխարհում երանելի Լուսաւորչի ձեռքով սկսեց աստուածպաշտութեան լոյսը յորդել՝ սկսած Արարատից, ուր շնորհների աղբիւր բխեց թագաւորական օթեւաններում:

Այնուհետեւ աստուածասէր Տրդատ արքան ետում էր Հոգով իր տէրութեան բոլոր տեղերում քրիստոնէութիւն տարածելու Համար եւ փութում էր աւագանու Հետ անձամբ գնալ եւ բոլոր քաղաքներից եւ գիւղերից ջնջել կոապաշտութեան Հետքերը: Նա ինքնիշխան Հրամանով սուրբ Գրիգորի ձեռքը յանձնեց Հայոց աշխարհից բոլոր գայթակութիւնները վերացնելու գործը, այնուհետեւ նախնիների անուանած «աստուածներին» չաստուած անուանել եւ բոլոր արձաններն ու կուռքերը, որքան էլ թանկարժէք եւ ճարտարագործ Հնութիւններ լինեն, անյիշատակ դարձնել:

Եւ երբ այս ամէնը կատարում էր բազմազիմի սքանչելիքներով, Տրդատ արքան մեծ ժողով գումարեց Աշխէն տիկնոջ, Խոսրովիդուխտի, Հայոց աշխարհի բոլոր աւագների եւ իշխանների միաբանութեամբ:

Նրանք իրենց հովիւ, առաջնորդ եւ քահանայապետ ընտրեցին մեծն Գրիգորին, որպէսզի մկրտի իրենց եւ հաստատի Եկեղեցին: Բայց երբ Գրիգորը յանձն չառաւ, Աստուծոյ Հրեշտակը յայտնեց Տրդատին, թէ Գրիգորը պէտք է անյապաղ քահանայապետ դառնայ, Հրեշտակը հաւանեցրեց նաեւ Գրիգորին՝ ասելով, թէ՛ Քրիստոսից է այդ հրամայուել թեզ: Այնժամ թագաւորը մեծ երկիւղածութեամբ եւ խնջութեամբ ուղարկեց Գրիգորին նախարարների եւ զօրքերի բազմութեան Հետ Կապադովկիայի Կեսարիա քաղաքը, որտեղ սուրբ Լուսաւորիչը սուրբ Ղեւոնդ պատրիարքի ձեռքով ձեռնադրուեց եպիսկոպոսապետ եւ պաշտօնեանների բազմութեամբ փառքով վերադարձաւ Հայաստան՝ ճանապարհին մկրտելով իրեն ուղեկցող նախարարներին եւ նրանց զօրքերին: Երբ մօտեցաւ Մեծ Հայքին, նրան ընդատաջ ելաւ թագաւորը Բագաւանում, Եփրատ գետի ափին, Աշխէն տիկնոջ, Խոսրովիդուխտի եւ ողջ արքունի բանակի հետ:

Եւ Աստուծոյ քահանայապետին տեսնելուց յետոյ անչափ ուրախութեամբ պատրաստուեցին սուրբ Մկրտութեան՝ Չերմեռանդ Հաւատքով, պահքով եւ աղօթքներով: Ապա սուրբ Հայրապետը, վերցնելով Տրդատին, Աշխէն տիկնոջը եւ մեծ օրիորդ Խոսրովիդուխտին, աշխարհաժողով բազմութեան հետ իջաւ Եփրատի ափ եւ այնտեղ մկրտեց նրանց Հօր, Որդու եւ Սուրբ Հոգու անուամբ: Եւ ինչպէս ասուում է «Յայմաւուրթի» մէջ, սուրբ Լուսաւորիչը մկրտութեան ժամանակ Տրդատի աւուներ փոխեց եւ նրան անուանեց Յովհաննէս՝ սուրբ Յովհաննէս Կարապետի՝ Աստուծոյ Որդուն մկրտողի անուամբ, որի նշխարներն իր հետ բերել էր Կեսարիայից: Եւ թագաւորի ու նրա հետ եղողների՝ գետը մտնելու ժամանակ վերեւից լուսեղէն սեան նմանութեամբ սաստիկ-լոյս երեւաց եւ իջաւ ջրի վրայ, իսկ սեան վրայ՝ տէրունական Խաչի նշանն ուրիշ ահաւոր նշանների հետ: Յաջորդ օրը սուրբ Լուսաւորիչը, Պատարագ մատուցելով Բագաւանում, հաղորդեց թագաւորին եւ նրա հետ գտնուողներին պատուական խորհրդին:

Այնուհետեւ օրէջօր տասնեակ հազարաւոր մարդիկ էին գալիս սուրբ Մկրտութեամբ լուսաւորուելու, քանի որ աստուածասէր թագաւորը խօսքով եւ օրինակով ծաղկեցնում էր բարեպաշտութեան հաւատքն ամբողջ Հայոց աշխարհում: Նա արքունական ծախսով երկրի բոլոր տեղերում եկեղեցիներ շինելու հնարաւորութիւն տուեց սուրբ Գրիգորին եւ եպիսկոպոսներ, քահանաներ եւ պաշտօնեաներ կարգելու՝ իւրաքանչիւր տեղի կալուածքի հասոյթով հանդերձ: Եւ դարձեալ սուրբ Գրիգորի խորհրդով թագաւորը հրաման է տալիս բոլոր զաւառներից մատաղահաս մանուկներ հաւաքել եւ, նրանց երկու դասի բաժանելով, ոմանց կարգում է ասորի, ոմանց՝ հելլենական դպրութեան, նոյնպէս եւ քրմերի որդիներին հաւատարիմ վարժապետների հետ տալիս է մարզելու Սուրբ Գրոց ուսման մէջ: Եւ այսպէս, կարճ ժամանակում ծաղկում էր Հայաստան աշխարհն ինչպէս Աստուծոյ դրախտ՝ Սուրբ Հոգու բոլոր շնորհներով:

Այս ամենից յետոյ սուրբ Լուսաւորիչը կամեցաւ առանձնանալ առաքաւորում: Աստուածասէր թագաւորը բազում թախանձանքներով ազաւում էր նրան, որ միշտ իր մօտ մնայ, բայց նա չհամաձայնեց: Այդժամ արքան տեղեկացաւ, որ սուրբ Գրիգորը երկու որդի ունի Կեսարիայում. վրթանէսը՝ աշխարհական կարգի մէջ, իսկ Արիստակէսը՝ միայնակեաց: Պատուիրակներ ուղարկեց եւ բերել տուեց նրանց իր մօտ եւ նրանց հետ գնաց՝ փնտրելու սուրբ Գրիգորին: Նրան գտաւ Դարանաղեաց գաւառում, Սեպուհ լեռան վրայ, Մանեայ ալի մէջ եւ, իջեցնելով նրան լեռից, իր փոխարէն Արիստակէսին ամենայն հայոց կաթողիկոս ձեռնադրել տուեց: Եւ Արիստակէսի հետ Տրդատն ու Գրիգորը գնացին Հռոմ՝ տեսնելու Կոստանդիանոսին եւ Սեղբեստրոսին, ինչպէս գրուած է Լուսաւորչի վարքում, իսկ տարիներ անց Արիստակէսին իրենց կողմից ուղարկեցին Նիկիայի սուրբ ժողովին: Այսուհետեւ սուրբ Լուսաւորիչն իսպառ առանձնացաւ միայնութեան մէջ: Իսկ Տրդատ-Յովհաննէս աստուածասէր թագաւորը, օրեցօր աճելով աստուածպաշտութեան կարգի մէջ, իր անձը բոլորանուէր իր փրկչի՝ Քրիստոսի պաշտամունքին նուիրեց՝ անձանձրոյթ աղօթքով, պահեցողութեամբ եւ յունարէն սուրբ Կտակարանների ընթերցմամբ, քանզի քաջատեղեակ էր հելլենական դպրութեանը, որով, քաղցրանալով Աստուծոյ օրէնքի մէջ, իր անձը դրեց Աստուծոյ առաջ եւ անդադար արտասուքով ուրախութեամբ զոհանում էր Արարչի մարդասիրութիւնից եւ արթնութեամբ հսկում իր անձին ու աշխարհին, որպէսզի ամէնքն անարատ ընթանան Տիրոջ պատուիրաններով եւ իրաւունքներով: Եւ թէեւ ինքն աշխարհում էր, բայց աւելին էր, քան անպատականը՝ արքունի ծիրանու ներքոյ սրտով կրօնաւորելով, որի պանծալի գովքն այսպէս է անում նրա ատենադպիր մեծն Ազաթանգեղոսը. «Աստուածասէր Տրդատ թագաւորը, բարեպաշտութեամբ ծառայելով քրիստոնեայ Հետնորդի հաւատքով, դարձաւ երկիւղած եւ, տեղեկանալով ու վարժուելով աստուածային հրամաններին, օրինապահ լինելով, ամբողջ երկրի համար ցանկալի եւ բարի օրինակ դարձաւ: Նա փութով ունկնդրում էր աստուածային գրերի ընթերցումները, քանզի նախապէս տեղեակ էր յունական դպրութեանը, երկրաւոր իմաստութեանը՝ առաւել եւս հմուտ լինելով փիլիսոփայական մտքի հանճարագիտութեան մէջ: Եւ՝ այժմ, ընդունելով նաեւ երկնային պարգեւների շնորհները, շուտով լուսաւորեց եւ թեւամբուեց եղաւ աստուածատուր հրամանների իմացութեան մէջ: Եւ, իր անձը բոլոր պատրաստութիւններով զարդարելով ըստ աւետարանական կանոնների, դարձաւ մարդասէր Աստուծոյ ծառայութեանը: Այնուհետեւ, մերկանալով հեթանոսական ցանկութիւններից, իր վրայ վերցնելով Խաչի փառքի նշանը եւ զնալով ամենակեցոյց Խաչակի ետեւից, հաւան եղաւ Նրա պատուիրաններին եւ հետեւեց Քրիստոսին աշակերտածների խաչակիր զնդին: Եւ իր անձի համար սահմանեց պահք եւ տքնութեամբ մշտնջենամուռնջ աղօթքներ, բազկատարած պազա-

տանքներ առ Աստուած եւ Հանապազարուի արտասուքներ իր աշխարհի Համար, ինչպէս եւ իր Համար, որպէսզի չյիշուեն այն մեղքերը, որ գործել էր նախկինում տգիտութիւնից: Եւ ամբողջ ուժերով նպաստեց Աւետարանի քարոզութեան գործին եւ Հնազանդութեամբ Հպատակութիւն ցոյց տուեց եւ ծառայեց Աւետարանին վայել ձեւով: Եւ այսպէս, կրօնաւորական վարքով խրատելով եւ զգաստացնելով ամէն ուղղութեամբ բոլոր բարի գործերի մէջ, առաւել եւս պայծառօրէն օժանդակում էր քարոզչական գործին, այսինքն՝ աջակից եւ գործակից էր լինում բոլորին՝ ինչպէս սուրբ Լուսաւորչին, նոյնպէս եւ նրանից յետոյ՝ սուրբ Արիստակէսին, ապա՝ սուրբ Վրթանէսին, որ յաջորդեց իր եղբորը»:

Բայց երանելի թագաւորը, սուրբ Լուսաւորչից բաժանուելուց յետոյ Հանապազ յիշում էր նրան եւ մեծ կարօտով ողբում, փղձկում էր յոյժ կարօտից եւ անձկում ընթանալ նրա ճանապարհով ճգնաւորական վարքով, որովհետեւ ձանձրացել էր աշխարհի Հոգսերից, տաղտկացել էր որոշ ըմբոստ իշխաններից եւ անհնազանդ նախարարներից, քանզի որքան էլ խրատում էր նրանց արժանի լինել քրիստոնէութեան սուրբ Հաւատքի կոչմանը, գտնում էր նրանց թաթախուած նախկին Հեթանոսական սովորութիւնների մէջ՝ խառնակեցիկ վարքով, մինչեւ որ աստուածատէր թագաւորը, այլեւս չկարողանալով Հանդուրժել, նետեց արքունական թագը եւ գնաց Սեպուհ լեռ՝ սուրբ Գրիգորի մենարանը: Եւ, իր անձը տալով խիստ ճգնութիւնների եւ աստուածային խոկման, նոյն ժուժկալութեամբ էր անցկացնում բազում օրեր:

Իսկ թէ ինչպէս եղաւ սուրբ թագաւորի վախճանը, արժան է լսել Խորենացու գրածը. «Սուրբ, մեծ եւ երկրորդ նահատակի եւ մեր լուսաւորութեան Հոգեւոր վերակացուի մասին ճանելով պէտք էր Հրաշափառ խօսքով գրել՝ որպէս մեր լուսաւորութեան նախաշաղկին եւ նահապետին Հաւասար ճգնողի եւ նրա գործակցի մասին: Ինչպէս Սուրբ Հոգուն Հաճոյ թուաց աւագութիւն տալ Լուսաւորչին՝ միայն որպէս վկայի, ինչպէս նաեւ՝ առաքելութեան կոչմամբ, իսկ սրանից զուրս՝ նրանք երկուսը Հաւասար են եւ խօսքով, եւ գործով: Բայց այստեղ եւ նշում եմ թագաւորի առաւելութիւնը, քանզի Աստուծոյ մասին խորհելու եւ ճգնողութեան մէջ նրանք երկուսը Հաւասար էին, իսկ Համոզիչ կամ ստիպողական խօսքերով նուաճելու մէջ թագաւորի շնորհն աւելի էր, որովհետեւ նրա Հաւատքից գործը ետ չէր մտնում: Այս է պատճառը, որ եւ նրան կոչում եմ նախաշաղկի ճանապարհ (Լուսաւորչից յետոյ) եւ մեր լուսաւորութեան երկրորդ Հայր...»

Սա, Բրիստոսին Հաւատալուց յետոյ բոլոր առաքինութիւններով փայլելով, աւելի ու աւելի էր ջանքեր անում խօսքով ու գործով Բրիստոսի Հաւատքի Համար սաստելով եւ Համոզելով մեծամեծ նախարարներին, այլեւ՝ ռամիկ մարդկանց բազմութեանը՝ իրապէս Բրիստոսի Հաւատացեալ լինելու, որպէսզի նրանց գործերը Համապատասխանեն իրենց

Հաւատքին: Բայց այստեղ կամենում եմ ասել մեր ազգի խստասրտութեան եւ ամբարՀաւաճութեան մասին՝ սկզբից մինչեւ այժմ. որ նրանք, անտարբեր լինելով դէպի բարին եւ խորթ՝ ճշմարտութեանը, կամ թէ բնութեամբ մեծամիտ եւ կամակոր լինելով, ընդդիմանում են թագաւորի կամքին քրիստոնէական կրօնի վերաբերմամբ՝ Հետեւելով իրենց կանանց եւ Հարճերի կամքին: Այս ներել չկարողանալով թագաւորը, զցելով երկբաւոր պսակը, ընթանում է երկնաւորի ետեւից՝ արագ Հասնելով այն տեղը, ուր Բրիստոսի ճգնաւոր զինուորը լեռան քարայրների բնակիչ էր դարձել: Ամաչում եմ ասել այստեղ ճշմարտութիւնը, մանաւանդ՝ մեր ազգի ամբարշտութիւնն ու անօրինութիւնը, սրանց՝ մեծ ողբի եւ արտասուքների արժանի գործերը, քանի որ նրա ետեւից մարդ են ուղարկում, կանչում են սուրբին, որ գայ, թագաւորութիւնը շարունակի՝ խոստանալով նրա կամքով վարուել: Իսկ երբ սուրբը չի Համաձայնում*, նրան թունաւոր ըմպելիք են տալիս, ինչպէս որ Հնում աթէնացիները Սոկրատին մոլախինդ տուեցին կամ, մերն ասելով, կատաղած երբայցիները մեր Աստուծուն լեղի խառնած ըմպելիք տուեցին: Այսպէս անելով՝ նրանք իրենց վրայից Հանգցրեցին աստուածպաշտութեան բազմափայլ ճառագայթը»:

Ուստի ողբում է քերթողահայրը եւ դարձեալ Հաստատում նրա այսօրինակ վախճանը. «Սուրբ Տրդատի մասին պատմութիւնը,՝ ասում է,՝ ճշմարիտ է, քանզի, նրան մահուան դեղ խմեցնելով, զրկուեցին նրա շնորհի ճառագայթների լոյսից, որ թագաւորեց յիսունվեց տարի»:

Արդ, ինչ որ Խորենացին Հարեանցիօրէն է պատմում Տրդատի մահուան մասին, եւ ուրիշ պատմագիրներ՝ նոյնը Հանգամանքների փոքր-ինչ տարբերութեամբ, գտնում ենք մի Հին Ճառքնորդի մէջ՝ մանրապատում աւանդուած նախնիներից մէկի կողմից. «Իսկ Տրդատ թագաւորը Բրիստոսին Հաւատալուց յետոյ փայլում էր ամբողջ առաքինութեամբ մինչեւ առաքինի ծերութեան վախճանը: Բայց այստեղ պէտք է խօսել մեր ազգի խստասրտութեան կամ ամբարտաւանութեան մասին, որ ի սկզբանէ նրա բոլոր անկումների պատճառն է եղել: Բանզի Եապուհի Հրամանով ոմանք խորհեցին սպանել Տրդատին եւ կրկին կոպաշտութիւն Հաստատել Հայոց աշխարհում: Այդ խորհուրդը խորհում էր նաեւ Տրդատի սենեկապանը՝ մատնիչ Յուզայի օրինակով: Բայց թագաւորը չգիտէր, թէ քանի՞սն են կամ ովքեր են: Այդ պատճառով էլ կանչում է այն սենեկապանին եւ Հարցնում, թէ արդե՞րեւ կայ այսպիսի խորհուրդ: Երբ նա լսում է վախճանում եւ ուրանում է, թէ այդպիսի բան ինքը երբէք չի լսել: Եւ, գնալով իր ընկերների մօտ, զարհուրած վերացնում է անօրինութեան խորհուրդը: Բայց ինքը՝ թագաւորը, Հանգիստ չունենալով, Հեռանում է արեւմուտք, մինչեւ Եկեղեցաց գաւառը՝ տեղի

* Ըստ այլ օրինակի՝ «Երբ համաձայնում է»:

տալով այն լուրերին:

Եւ քանզի շատերն էին չարը խորհում, ոմանք նրա ետեւից գնացին, մանաւանդ՝ Սիւնիքի կողմերի աւազները, որոնք առաւել Եապուհի Հրամանակատարներն էին լինում, որպէսզի իրենց աշխարհը խաղաղ մնար, որոնք եւ, երէնքի որսի ժամանակ թագաւորին մօտ գտնուելով, (նետով) խոցում են նրան, իբրեւ թէ նետը պատահաբար դիպաւ: Եւ թագաւորը, արքունիք գալով, սակաւ ինչ վիրաւորուած, մահիճն է դրում, իսկ այն սենեկապանը, նրա վէրքը կապելու համար մտնելով եւ տեսնելով, որ նա վէրքից չի մեղնի, մահուան դեղ է խմեցնում եւ սպանում, որը յետոյ յայտնի դարձաւ նրա խորհրդակիցներին:

Եւ նրան արծաթապատ եւ գոյնզգոյն հանդերձներով զարգարուած դագաղով, որը լծուած էր ոսկեսանձ ջորիների, տարան Քորդան՝ ջրջապատած զինավառ զօրքերով, եւ դագաղի առջեւ՝ աստուածօրհնութեան ձայներ եւ խունկի բուրմունք: Իսկ բարեկամներն ու սիրելիները, ընտանիքն ու նրա որդիները ետեւից էին գնում: Եւ դագաղի ետեւից փողով եւ տաւղով ողբում էին ողբասաց կոյսերը, էլ չեմ ասում՝ ումիկ բազմութիւնը, որ գնում էր նրանց ետեւից: Եւ այսպէս, տեղ հասնելով թագաւորի համար մարմարեայ տապան սարքեցին, վրան ապակի դրեցին, որի մէջ ղնելով պատուական գանձին, անուշահոտ պատարագին եւ մեծ վաստակաւորին՝ տարան, թաղեցին մեծ Գրիգորի զբօսավայրում եւ կանոնեցին ամէն տարի տօնել նրա վախճանի օրը, որը յանձնարարելով զիզի եպիսկոպոսին՝ վերադարձան»: Եւ այս եղաւ սուրբ Վրթանէսի կաթողիկոսութեան երկրորդ տարում, Տիրոջ 341 թուականին: Իսկ այն մասին Քորդանում է թաղուած սուրբ Տրդատը, թէ՛ Անիի Կամախ ամրոցում, աւանդում է մի զբքում, թէ՛ ոմանք զողացան նրա պատուական նշխարների մի մասը եւ տարան Աստուածածնի վանք:

Իսկ ի՞նչ պէտք է ասել Հայոց առաքինազարդ թագուհու՝ Աշխէն տիկնոջ մասին, որը վաղուց ի վեր հրաժարուել էր կեանքի վայելչութիւններից եւ առանձնանալով բնակուել էր Գառնի քաղաքում, որի ամրոցը շինեց Տրդատն ընտիր կոփածոյ քարերով: Այստեղ աստուածասէր թագուհին մնաց ճգնելու՝ մինչեւ այս աշխարհից երկինք փոխուելը: Նոյն օրինակով եւ թագաւորի սքանչելի քոյրը, մեծ օրիորդը եւ սուրբ կոյս Խոսրովիդուխտը, որ ճանաչուել է իբրեւ ողջ Հայաստանի կոյսերի մայր, սրբութեան մարտափայլ վարքով առանձնանալով Գառնիում, այն տանը, որ նրա համար շինել էր նրա եղբայրը, իր օրերը բարեգործութեամբ անցկացրեց մինչեւ իր անձկալի Բրիստոսի մօտ փոխադրուելը:

ՍՈՒՐԲ ԳԵՒՈՐԳ ԶՕՐԱՎԱՐԻ ՎԿԱՅԱԲԱՆՈՒԹԻՒՆԸ

Ջրիստոնէութեան պարծանքը՝ Բրիստոսի տիեզերահռչակ մեծ վկայ եւ քաջ նահատակ Գեւորգը*, կապաղովկացի էր, ազատ տնից, բարեպաշտ ծնողների զաւակ: Հայրը՝ ոմանցից Գերոնտիոն կոչուած, անուանի զօրավար էր եւ արեամբ նահատակուեց, իսկ մայրը սրբութեամբ վախճանուեց Պաղեստինում, որտեղ բազում կալուածքներ ունէր:

Մանկութիւնից Գեւորգը զինուորութիւն էր սովորում եւ զինուորագրուած էր Անիկիտոն, այսինքն՝ «Անյողթների» կոչուած ականաւոր զեղին: Վայելչահասակ ու զեղեցկատես պատանին յոյժ առաջադիմում էր՝ արքունի զօրավարներից գովեստներ ստանալով: Երիտասարդ հասակում կայսեր զօրազուխների եւ աւագանու դասերում պամիւի էր վայելում իբրեւ հազարապետ եւ ժողովրդապետ: Ապա, դեռ երեսունը շրջուած, իր բացառիկ քաջութեան եւ հաւատարմութեան շնորհիւ Հռոմի ինքնակալներ Դիոկղետիանոսից եւ Մաքսիմիանոսից կոմսութեան տիտղոս ստացաւ, ինչը կայսեր բարձրաստիճան մարդկանց, մերձաւոր պաշտօնեանների եւ փառաւոր ասպետների համար մեծ պատիւ էր:

Սակայն քաջ Գեւորգն այս արտաքին մեծ շուքից աւելի սքանչելի գտնուեց աստուածաշարութեան եւ աստուածային առաքինութեան մէջ, որոնցով փայլեց Եկեղեցու հալածանքի օրերին եւ անհաւատներին ախոյսյան դարձաւ՝ արեամբ նահատակուելով:

Հռոմի կայսր Դիոկղետիանոսը, որը յայտնի էր իր դաժանութեամբ, սնտոի կուռքերի խաբէութեամբ մոլորուած՝ խիստ զագանաբարոյ գտնուեց քրիստոնէական հաւատի նկատմամբ: Նա մտերիմ էր անաստուածութեան մէջ իրեն համախոհ ոմն Մագնենտիոսի հետ, որն իր հեղինակութեամբ թագաւորութեան երկրորդ մարդն էր: Նա մուղձնում էր՝ դիւային ամբարշտութեամբ քրիստոնեանների դէմ զայրանալով: Այս երկուսը ժպիրհութեամբ խորհրդակցում էին, թէ ինչպէս քրիստոնէական կրօնն ամենեւին վերացնեն եւ բոլորին բռնադատեն՝ կուռքեր եւ մանաւանդ պիղծ Ապոլոնի պատկերները պաշտելու: Ըստ այս անօրէն խորհրդի էլ զրուեց թագաւորի առաջին հրովարտակը.

«Միշտ մեծարուած Դիոկղետիանոս Սեւաստոս յաւիտենական ինքնակալից՝ բոլոր իշխանութիւններին եւ Հռոմէացիների աշխարհին, զօրավարներին, դատաւորներին, իշխաններին եւ իշխանութիւնների բոլոր պետերին, որ մեր ձեռքի տակ են՝ ողջոյն:

* Գեւորգ — յուսարէն՝ մշակ, հողագործ

Մեր աստուածեղէն ականջներին լուր հասաւ ու շատ խոռվեցրեց, որ զօրանում է քրիստոնէական ամբարիշտ հերձուածը: Մարիամ անունով ոմն հրէուհուց ծնուած Յիսուս կոչուածին իբրեւ Աստուծոյ են երկրպագում, իսկ մեծ աստուածներ Ապոլոնին, Երմիսին, Դիոնիսոսին, Հերակլեսին եւ Դիոսին, որոնք մեր աշխարհին խաղաղութիւն են պարգեւում, անարգում են թշնամարար ու հայհոյում, մինչդեռ Քրիստոս կոչուածին, Ում հրեաները որպէս մահապարտի եւ մոգի խաչեցին, պաշտում են իբրեւ Աստուծոյ: Այս պատճառով հրամայում ենք. քաղաքներում ու գաւառներում զաժան խոշտանգումների ենթարկել բոլոր քրիստոնեաներին՝ սղոյաբարկանց, թէ կանանց, ուր որ գտնուեն, որպէսզի մեր աստուածներին զոհեր մատուցեն եւ ուրանան այդ մոլորութիւնը, իսկ նրանց, ովքեր անսան, թողութեան արժանացնել: Ապա թէ ոչ՝ հրի եւ սրի դժնդակ մահուան մատնել նրանց, որ իմանան, թէ մեր հրամաններն անփոփոխելի են, եւ եթէ մէկը մեր աստուածային այս հրամաններն անտեսի, նոյն վճիռը կընդունի»:

Երբ հայհոյութեամբ լի այս հրամանագիրը հասաւ ամէնուրեք եւ տարածուեց, Քրիստոսի հօտի հանդէպ մեծ հալածանք սկսուեց: Նշանաւոր մարդկանցից շատերը, աստիկ տանջանքներից վհատուելով, ուրացան հաւատը, բայց եւ առաքինիների անթիւ բազմութիւններ զօրանալով համբերեցին՝ մահն ու վտարանդի կեանքը գերադասելով անօրէն հրամանի կատարումից: Այնժամ, առաւել եւս մոլեղեցնելով, Դիոկղետիսոսը խորհեց աստուածները իր հրամանը բոլոր ատենակալների եւ մեծամեծների հաւնութեամբ: Այս առթիւ հրամայեց իր մօտ կանչել ողջ ծերակոյտը՝ զօրապետներով եւ աւագանու մնացած մասով հանդերձ ու նրանց յայտնեց բոլոր քրիստոնեաներին կոտորելու իր մտադրութիւնը: Անօրէնը հրապարակաբար ասում էր.

— Ինձ այսպէս է թւում, իմ սիրելիներ, թէ աստուածներին պաշտելուց առաւել պատուական բան չկայ, քանի որ նրանք են մեզ թագաւորութիւն եւ բոլոր մարդկանց փրկութիւն պարգեւում: Այդ պատճառով իրաւացի եմ համարում, որ ոչ միայն մենք, այլեւ երկրի երեսի բոլոր մահկանացուները աստուածներին հանապազօրոյ զոհեր մատուցեն: Իսկ եթէ մեր աստուածների դէմ ապստամբած քրիստոնեաներ գտնուեն, բոլոր հնարներով տանջահարել, մինչեւ նրանց դժնդակ կրօնը վերանայ, եւ նրանց յիշատակը կորչի իրենց մահուամբ:

Այդժամ ներկաները թագաւորին միաբան պատասխանեցին.

— Մենք յօժարութեամբ զովելի ենք համարում Ձերոյ մեծ թագաւորութեան աստուածանման հրամաններն ու հոգատարութիւնը եւ կամենում պատուել անմահ աստուածներին, ինչպէս եւ՝ ձեր զօրութիւնը: Արդ, եթէ այսուհետեւ գտնուի մէկը, որն իր մտքում իսկ Քրիստոսի անունը յիշի, մահուան թող մատնուի:

Այսպէս, թագաւորը, ատենանով հանդերձ այս խորհուրդը երկնելով, օրըստօրէ հաստատուում էր անօրէն առաջարկութեան նոյն մտքում եւ պէս-պէս որոգայթներ լարում քրիստոնեաների դէմ:

Այնժամ Քրիստոսի պատուական մարգարիտը՝ Նրա քաջ զօրական Գեւորգը, ասպետների մէջ երեւելին, լուսաւոր եւ մեծապայծառ աստղի նման ծագեց գիշերուայ խաւարում փարատելու բազմաստուածութեան մէջն ու մատախուղը: Քանզի, լսելով անօրէն խորհրդի մասին, արհամարհեց պիղծ Դիոկղետիսոսի սպանալիքները, իշխանների ու զօրավարների մոլեղութիւնը եւ շարսափեց առաջիկայ տանջանքներից՝ նկատի առնելով առաւել ահաւորները հանդերձեալում: Այսպէս աստուածսիրութեամբ խորհելով առաջիկայ իրադրութեան մասին՝ խօսում էր ինքն իրեն՝ ասելով. «Գեւորգ, ինչո՞ւ ես անգործ, ահա՛ Տէրը հրաւիրում է Իր հարսանիքին մասնակցելու. առագաստը բաց է, ընթրիքը՝ պատրաստ: Ինչո՞ւ ես յապաղում, մտի՛ր դուր փակուելուց առաջ, քանզի մօտ է մեզ Քրիստոս, Որը մեզ համար համբերեց Խաչի շարչարանքներին: Նա աղաղակում եւ ասում էր. «Մի՛ երկնչէք նրանցից, ովքեր սպանում են մարմինը, իսկ հոգին սպանել չեն կարող» [տե՛ս Ղուկ. ԺԲ 4]: Յիշի՛ր, Գեւորգ, աւետարանական վարդապետութիւնը եւ տէրունական ճշմարիտ աւետիսը. «Եթէ մէկը խոստովանի Ինձ մարդկանց առաջ, Ես նրան կխոստովանեմ Իմ Հօր առաջ, որ երկնքում է» [տե՛ս Մատթ. Ժ 32]: Գեւորգ, լաւ բան մի՛ համարիր ժամանակաւոր եւ անցաւոր այս աշխարհը, որը երկնային կեանքի ստուերն է, նաեւ մեծ բան մի՛ համարիր այս աշխարհի ընդունայն փառքը երկնային յոյսի համեմատութեամբ, քանզի «մարդու ողջ փառքը խոտի նման է» [տե՛ս Եսայ. Խ 6]: Փոքր-ինչ համբերի՛ր եւ յաւիտենական կեանքում հրեշտակների հետ նոյն դասում կկարգուես»: Այսպէս ցածրաձայն ինքն իր հետ խօսում էր երանելին, երբ նրա ձայնը լսեցին մօտակայքից: Այս տէրունական խրատով իր միտքը հաստատելով եւ առաջիկայ շարչարանքները ծաղրելով Գեւորգն օրինակ դարձաւ հաւատացեալների համար՝ ճշմարտութեան համար նահատակուելու քարոզն առաւել գործով, քան խօսքով իրականացնելով: Քանզի իր ունեցուածքն ու ժառանգութիւնն արագ բաշխեց աղքատներին ու անտուններին, ինչպէս որ արի ըմբիշն է մերկանում մեծամարտից առաջ: Այնուհետեւ թագաւորական խորհրդի վերջին օրը, հրապարակում դրուած արքունի հրովարտակը պատնելով, յօժարութեամբ մտաւ արքունի խորհրդարան եւ, ատենանի անօրէն որոշման երկրորդումը լսելով, կանգնեց թագաւորի, այնտեղ նստած ամբողջ աւագանու եւ այլ իշխանների ու զօրավարների առջեւ, մեծաձայն աղաղակեց ու ասաց.

— Ահաւասիկ ես: Ո՛վ թագաւոր, ես քրիստոնեայ եմ, որ, ապաւինելով ճշմարիտ ու երկնաւոր Աստծուն եւ մեր Թագաւոր Յիսուս Քրիստոսին, չվախեցայ կանգնել այս ատենանի առջեւ: Ձեր մէջ լինելով զարմա-

նում եմ Քրիստոսի ծառաների դէմ ձեր ունեցած չար դիտաւորութիւնների վրայ: Ի՞նչ յանցանք գտաք նրանց մէջ՝ այդ արդարներին կործանելու համար, ո՞րն է նրանց յանցանքը, որ պաշտում են կենդանի Աստծուն եւ Նրա հրամանով հաւատարիմ ծառայում մարմնաւոր տէրերին: Ես ապշում եմ, որ դուք այդչափ մոլորում էք կուրքերով եւ չէք ճանաչում Միակ կենդանի Աստծուն ու բոլոր արարածների Արարչին, Ով այդ Թագաւորութիւնը տուել է ձեզ: Արդ, ո՞վ Թագաւոր եւ բոլոր աթոռակիցներդ, մի՞ մոլորուէք դեւերի պատրանքներից, քանզի աստուածները, որոնք երկինքն ու երկիրը չեն արարել, կկործանուեն: Իսկ մենք՝ քրիստոնեաներս, երկրպագում ենք Միակ Հայր Աստծուն եւ Մի Տիրոջ՝ Յիսուս Քրիստոս Աստծուն, Որով ամէն ինչ ստեղծուեց, եւ խոստովանում ենք Մի Սուրբ Հոգի Աստծուն՝ կատարեալ Երրորդութեանը՝ Մի Աստուածութեան եւ Թագաւորութեան մէջ, Որով այստեղ ապրում ենք բարեպաշտութեամբ եւ վախճանուելուց յետոյ յաւիտենական կեանքի ակնկալութիւն ունենք: Բայց Հեթանոսների պաշտամունքներն իսկապէս ծաղրի են արժանի, քանի որ միաստուածութիւնն առասպելներով քաղմաստուածութեան են վերածում, քանզի նրանց բոլոր աւանդութիւններն էլ իրենց չաստուածների բարբաջանքներն են: Դրանցում ոչ մի ճշմարտութիւն չկայ, որովհետեւ ամենայն չարիք սաղրող սատանայի գործն է: Դրանք իրենց երկրպագողներին սատակման եւ կորստեան են մատնում:

Այնժամ նրան նայեց Թագաւորի սիրելին՝ Մազնենտիոսը, եւ դիմեց սուրբին՝ իբրեւ անծանօթի.

— Ըո անունն ի՞նչ է, եւ ո՞վ ես դու, որ այդչափ յանգճութիւն ունես:

Քաջ նահատակը պատասխանեց.

— Նախ եւ առաջ իմ անունը քրիստոնեայ է, բայց մարդկանցից Գեւորգ եմ կոչուում: Իմ Աստծուն այսպէս է հաճելի, որ ես բարեպաշտութեան բազում պտուղներ պտղաբերեմ նրա այգում:

Իսկ Դիոկղետիանոս Թագաւորը, որ լաւ էր ճանաչում առաքիւնի զօրավարին, անդնդային վիշապի պէս նայելով նրան, ասաց.

— Գեւորգ, մենք գիտենք քո մասին, որ իմաստութեան ու քաջութեան մէջ միշտ ընտիր ես եւ արժանացել ես մեր արքունական խնամքի պատուին: Ուստի զոհ՜եր մատուցիր մեր աստուածներին, որ չարաչար չկործանուես, այլ, մանաւանդ, մեր խնամակալութեան ներքոյ վայելես մեր սէրը՝ պատուով եւ առաւել մեծ հարստութեամբ: Իսկ այդ ընգունայն համարձակութիւնդ օգուտ չէ քեզ:

Գեւորգն ասաց.

— Թագաւոր, երանի՜ գու լսէիր ինձ եւ ճանաչէիր Միակ ճշմարիտ Աստծուն, որպէսզի եւ երկնային Թագաւորութեանն արժանի լինէիր: Բայց, արդ, քո իշխանութիւնն առժամանակեայ է, եւ այդ խոստումներդ

ու յորդորդ անգոր են ինձ սասանել իմ Աստուծոյ բարեպաշտութիւնից: Ձեզ թող քո պատիւն ու խոստումները, որոնք քեզ հրապուրում են: Իսկ ես ունեմ երկնաւոր Թագաւոր Քրիստոսին, Որը տալիս է փառք եւ յաղթութիւն՝ Հակառակորդի ու նրա սպասաւորների հանդէպ:

Թագաւորը սրտմտելով հրամայեց ատենի հրապարակ հանել նրան, կախել փայտից ու գեղարգով ծեծել եւ դուրս թափել աղիքները: Եւ երբ այդ արին, սուրբի մարմնից արիւն ցայտեց, բայց գեղարգը ծռուեց անագի կամ կապարի պէս: Այնժամ սուրբ Գեւորգն ասաց. «Գոհանում եմ Ձեզանից, Քրիստոս, որ սատանայի պաշտօնեաների սուրբ ետ դարձիր եւ կոտրեցիր այս բռնաւորի ցասումը»: Եւ Դիոկղետիանոսը, բարկութեամբ լցուելով, հրամայեց նրան փայտից իջնցնել, բանտ տանել, ոտքերն ամուր սեղմել կոճղի մէջ եւ կրճքին դնել մի մեծ քար, որը չորս մարդ Հագիւ բարձրացրեցին: Ու երբ քարը դրեցին, սուրբ Գեւորգը մեծաձայն աղաղակեց եւ ասաց. «Գոհանում եմ Ձեզանից, բարձրեալ Աստուած, որ արժանացայ այս ծանր բեռներն ընդունել իմ սրտի վրայ, որը հաստատում է ի Ձեզ անկոտորելի խոստովանութիւնս»: Իսկ Տիրոջ հրեշտակն իջաւ այնտեղ եւ բժշկեց նրա վէրքերը:

Յաջորդ օրը սատանան մտաւ Դիոկղետիանոսի եւ նրա աթոռակիցների սիրտը, եւ նրանց հրամանով մի մեծ անիւ սարքեցին՝ հիւսնի մամլիչի պէս բոլոր կողմերից սրով պատուած: Բռնաւորը հրամայեց սուրբին անուի մօտ բերել: Ու երբ նրան քարշ տալով բերին այնտեղ, նայելով սատանայի հմտութեամբ պատրաստուած դժնդակ մեքենային՝ ասաց. «Տէր Յիսուս Քրիստոս, գոհանում եմ Ձեզանից, որ այս կոշմանն ինձ արժանացրիր: Արդ, Դո՛ւ, որ խաչուեցիր երկու աւազակների հետ եւ մահ ճաշակեցիր, որ մարդուն փրկես մահից, տո՛ւր ինձ այս ժամին անվեհեր խոստովանութիւն եւ պահպանի՛ր իմ հոգին բանսարկովի հնարներից»: Այս ասելուց յետոյ անուի մէջ գցուեց, եւ նրա մարմինը շարդրտուեց չարաչար տանջանքներով:

Թագաւորը, Մազնենտիոսի հետ այս տեսնելով, ձայնը բարձրացրեց ու ասաց.

— Ամէնքդ իմացէք, որ Ապոլոնից, Պոսիդոնից, Հերակլէսից, Դիոնիսոսից եւ մեծն Արտեմիսից բացի ուրիշ աստուած չկայ: Արդ, ո՞ւր է Գեւորգի Աստուածը, ինչո՞ւ չեկաւ ու իմ ձեռքից չփրկեց նրան, եւ հրամայեց թողնել նրան անուի տանջարանում, իսկ ինքը գնաց ճաշելու:

Եւ տասներորդ ժամին ահաւոր որոտման պէս երկնքից մեծ հեղին ու ձայն լուեց, որն ասում էր. «Քաջակերուի՛ր, Գեւորգ, եւ աներկիւղ եղիր, քանզի շատերը քեզանով հաւատալու են Ինձ»: Նրան պահպանող զահճները երկիւղեցին եւ, ձայնից զարժուրելով, փախան՝ ասելով. «Մե՛ծ է քրիստոնեաների Աստուածը»: Իսկ Տիրոջ հրեշտակն իջաւ ու նրան տանջարանից հանեց եւ, նրա մարմինը ողջանգամ դարձնե-

լով, ողջունեց ու ասաց. «Ուրախ եղիր, Գեւորգ, ու Հաւատա՛ քեզ Չօրաց- նոցին եւ ընթացքդ աւարտին Հասցրու, քանզի աՀաւատիկ մենք սպա- սում ենք, որ ստանաս կատարեալ վկայութեան պսակը»:

Եւ յարութիւն առաւ սուրբ Գեւորգն ուրախութեամբ՝ զոՀանալով Տիրոջից եւ սաղմոսելով շրջում էր. «ՕրՀնում եւ փառաւորում եմ Քեզ, Աստուած իմ եւ Թագաւոր իմ, եւ օրՀնում Քո անունը յաւիտեան: Իմ ճանապարհն ուղիղ դարձրու, Տէր, եւ թող ինձ չտիրեն բոլոր անօրէնու- թիւնները»: Եւ, զնալով մի տեղ, ուր Ապոլոնի պատկերը կար, տեսաւ Թագաւորին, նրա բոլոր բարեկամներին եւ Մազնենտիոսին, որոնք զոՀեք էին մատուցում եւ երկրպագում կուռքերին: Մօտենալով Գեւորգն աղա- զակեց.

—Ճանաչիր ինձ, Թագաւոր, եւ իմ անձով իմ աւետարանած Աստծուն, Որը փրկեց ինձ քո ձեռքից եւ մահաբեր տանջանքներից, որ պատճառեցիր ինձ՝ կարծելով, թէ կորստեան կմատնես: Արդ, Հասկացիր, որ մոլորուած ես՝ այդ կուռքերին զոՀեք մատուցելով:

Իսկ Թագաւորը, նայելով նրան, Հարցրեց.

—Ո՞վ ես դու:

Սուրբն ասաց.

—Ես Գեւորգն եմ, որ քո Հրամանով անուին կապուեցի, որին Թօ- ղեցիր այնտեղ՝ մեռած Համարելով: Այժմ եկայ քեզ յայտնելու, թէ իմ Աստուածը, Որին դու ՀայՀոյում էիր, կարող է ինձ փրկել մահից:

Այնժամ Թագաւորը Հրամայեց բռնել նրան եւ մօտիկից շարու- նակ զննում էր, թէ արդեօք նա՞ է, եւ ասում էր.

—Թւում է, թէ մեռած Հարագործի ուրուականն է, որը խաբում է մեզ:

Իսկ Մազնենտիոսն ասաց.

—Նման է նրան:

Սուրբն ասաց.

—Ես Գեւորգն եմ՝ Քրիստոսի ծառան, մի՛ մոլորուէք այդ կուռքե- րով, այլ իմացէք, որ Քրիստոս Իրեն յուսացողներին կարող է կենդանաց- նել մեռելներից եւ փրկել ձեր ձեռքից:

Երբ Անատոլիոս եւ Պրոտոլէոն զօրավարները ողջ տեսան նահա- տակին եւ նրանից լսեցին այս ամէնը, իրենց ընտանիքներով Հաւատացին Աստծուն: Նրանք աղաղակում եւ ասում էին. «Մե՞ծ է քրիստոնեաների Աստուածը: Նա՞ է միայն Աստուած, եւ չկայ ուրիշ Աստուած, այլ նա՞ է միայն յաւիտեան օրՀնեալ Աստուած»:

Թագաւորն, այս լսելով, Հրամայեց քաղաքից դուրս, մի ամայի տեղ տանել նրանց բոլորին եւ սրով կոտորել: Նահատակութեան զնալիս

նրանք միաբերան աղաղակում էին՝ ասելով. «Տէր Յիսուս Քրիստոս, Հա- ւատքի մեր փոքր խոստովանութեան շնորհիւ մեզ արդարացնելով եւ մեզքերի թողութիւն շնորհելով խաղաղութեամբ ընդունիր մեր Հոգիները եւ քնակեցրո՛ւ Քո անփոփոխելի եւ անանց Արքայութեան մէջ»: Այն- ժամ Աղեքսանդրէ թագուհին, լսելով սուրբ Գեւորգի մասին, ինքն էլ Հաւատաց Տիրոջը եւ, Թագաւորի մօտ գալով, Համարձակութեամբ խոս- տովանեց՝ ասելով.

—Ես քրիստոնեայ եմ՝ Գեւորգի Աստուծոյ ազախին:

Թագաւորը լռեց սաստիկ վրդովմունքից, իսկ Մազնենտիոսը Հարցրեց նրան.

—Ասա՛ մեզ, Աղեքսանդրէ՛ թագուհի, ինչո՞ւ Քրիստոսին զովեցիր, իսկ աստուածներին արՀամարՀեցիր:

Իսկ նա պատասխանեց.

—Մեծագոյնին փափազելով՝ նուազն արՀամարՀեցի՝ այնուհետեւ սպարանք դարձա՛ւ իր սրտում կրելով Աստուծոյ երկիւղն ու անասան Հաւատքը:

Իսկ Թագաւորը, Հնար չգտնելով, խորՀում էր վրէժի քէնը չարա- չար տանջանքներով Հատուցել Գեւորգին: Այդ պատճառով Հրամայեց սուրբին թաղել անշէջ կրով լցուած գուբի մէջ, ապա պահակներ կարգեց եւ խստիւ պատուիրեց, որպէսզի երեք օր ու գիշեր ոչ ոք չխորՀի նրան այնտեղից Հանել, մինչեւ որ իսպառ այրուի, եւ միայն ոսկորները մնան: Երեք օրից Թագաւորն ասաց. «Թող զօրականները զնան եւ սպանուածի ոսկորները Հանեն ու զօւշուութեամբ անՀետացնեն, որպէսզի ոչ ոք նրա մասին չիմանայ»: Չօրականների Հետ շատերը զնացին գուբի մօտ: Եւ երբ մաքրեցին կիրը, սուրբ վկային ողջանդամ գտան՝ առանց որեւէ մարմնական արատի, քանզի Տիրոջ Հրեշտակը Քրիստոսի Հրամանով պահպանում էր նրան:

Տեսնելով Գեւորգին՝ բոլորն աղաղակում էին՝ ասելով. «Մե՞ծ է քրիստոնեաների Աստուածը»: Եւ Աղեքսանդրէ թագուհին, այս լսելով, ինքն էլ եկաւ այնտեղ ու բարձրաձայն ասաց. «Մե՞ծ է Աստուած, որ քրիստոնեաների մէջ է, եւ նրանից բացի ուրիշը չկայ»: Հաւատացին եւ զօրականները, որոնք նրան կրից կենդանի Հանեցին: Թագաւորն, այս մա- սին լսելով, զօրականների քաղմութեանը Հրամայեց զնալ, բռնել սուրբին եւ իր մօտ բերել, այնուհետեւ, իր մեծամեծների Հետ ատեանում նստե- լով, ասաց նրան.

—Ասա՛ մեզ, ո՞վ քեզ կենդանացրեց:

Սուրբ վկան պատասխանեց.

—Եթէ՛ լւէք, դարձեալ չէք Հաւատայ: Բայց իմացիր, Թագաւոր, որ Յիսուս Քրիստոս՝ Աստուծոյ Որդին է ինձ պահպանում քո պատճա-

ուած տանջանքներից եւ փրկում սաստանայի որոգայթներից բոլոր նրանց, ովքեր օգնութիւն են հայցում Իրենից:

Այնժամ թագաւորը հրամայեց ուղղաձիգ, սուր գամեր ունեցող երկաթէ կօշիկներ բերել եւ շիկացնել, ունելիներով հագցնել սուրբի ոտքերին ու նրան քայլեցնել: Իսկ սուրբ վկան, չկարողանալով ընթանալ, արտասուելով աղօթում էր եւ ասում. «Ընթացիր, Գեորգ: Տէր իմ Աստուած, նեղուածների փրկիչ, Քո անուան համար չարչարուողների եւ հալածուածների ապաւէն, մի՛ լքիր ինձ, այլ մինչեւ վերջ համբերութիւն շնորհիր: Իմ թշնամին թող չասի, թէ՛ յողթեցի նրան»: Այդ ժամանակ երկնքից ձայն լսուեց, որ ասում էր. «Քաջալերուիր, Գեորգ, որովհետեւ Ես քեզ հետ եմ»: Նոյնժամ նրա մարմինը բժշկուեց: Այդ օրը թագաւորը հրամայեց Գեորգին նորից բանտ տանել, իսկ յաջորդ օրը նրան կանչեց ու ասաց.

—Մինչեւ ե՛րբ, յանդգնութեամբ սրտապնդուելով, պիտի համբերես այդ տանջանքներին՝ յուսալով, թէ կախարդութեանդ մոգութեամբ եւ դեւերի օգնութեամբ կխաբես մեզ: Այսուհետեւ անսա՛ ինձ եւ զո՛հեր մատուցիր աստուածներին:

Իսկ սուրբը թագաւորին եւ նրա մերձաւորներին ասաց.

—Ես, իմ Աստուծոյ օգնութիւնն ընդունելով, բոլոր չարչարանքներն անձամբ կրեցի եւ ահա՛ ձեր առջեւ ողջացած կանգնած եմ՝ վկայելով Միակ Աստուծոյ զօրութիւնը: Ես պատրաստ եմ դարձնալ կրել ձեր բոլոր խոշտանգումները՝ Քրիստոսի հաւատքի աներկբայ յոյսով: Իսկ դո՞ւք ինչ յոյս ունէք, որ անշունչ, պիղծ ու սնոտի կուռքերին իզուր պաշտամունք էք մատուցում... Արդ, որպէսզի նրանց կորստեանը հաղորդակից չդառնաք եւ համայն աշխարհի առաջ ամօթահար չլինէք, ամաչեցէք այսուհետեւ աստուած անուանել նրանց, որոնք շնութեամբ, արբեցութեամբ, պատերազմներով եւ սպանութեամբ առժամանակ կան այս աշխարհում եւ յաւիտեան տանջուելու են անշէջ հրում:

Թագաւորն, այս լսելով, հրամայեց հարուածել սուրբի բերանին, որ դաս անի այսուհետեւ շանարգելու չաստուածներին եւ ինքնակալներին: Ապա արջաո՛ր շլերով անինայ խարազանել տուեց նրա մարմինը: Բազում ժամեր նրան ծեծելուց յետոյ թագաւորն ասաց.

—Թշուառական, մինչեւ ե՛րբ չես ընդունելու եւ զօհեր չես մատուցելու մեծ աստուածներին, որ պատուի արժանանաս եւ ապրես:

Իսկ սուրբն ասաց.

—Ես կենդանի Աստուծուն օրհնութեան պատարագ եմ մատուցում հանապազ, որ ինձ փրկի ձեր ձեռքից եւ արժանացնի երկնաւոր փառքի ու պատուի: Երանի՛ դուք անսայիք ինձ եւ Միակ ճշմարիտ Աստուծուն երկրպագէ՛ք:

Մագննետիոսի խորհրդով Դիոկղետիանոսը կանչել տուեց երեւելի կախարդ Աթանասիոսին: Նա պատրաստեց երկու ըմպելիք, որպէսզի եթէ Գեորգն առաջինը խմի, մտափոխուի ու հնազանդուի արքայի կամքին, իսկ եթէ երկրորդը՝ իսկոյն մեռնի: Սուրբը, Տիրոջ անունը կանչելով եւ խաչակնքելով, երկուսն էլ ըմպեց, սակայն ամենեւին չմտափոխուեց ու չմտասուեց: Կախարդն, ապշելով այս հրաշքից, յանձն առաւ քրիստոնեայ դառնալ, եթէ Գեորգը կենդանացնի վաղուց մահացած մէկին: Նոյնն էր պնդում եւ Մագննետիոսը. «Թո՛ղ այդպիսի հրաշք գործի, եւ կհաւատանք նրա Աստուծուն»: Այնժամ, ասում են, Գեորգը Տիրոջ խօսքով եւ աղօթքով մերձակայ մի շիրմից կենդանացրեց նախնիներից մէկին: Այս տեսողներից շատերը հաւատացին Քրիստոսին: Իսկ թագաւորը, բարկանալով, տապարով սպանել տուեց Աթանասիոսին եւ յարութիւն առածին, որովհետեւ նրանք համարձակ քարոզում էին Քրիստոս Աստուծուն, ապա հրամայեց Գեորգին վերստին բանտ նետել, իսկ ինքը գնաց արքունիք:

Երբ սուրբը բանտում էր, բոլոր նորահաւատները գիշերը, բանտապետին կաշառելով, զայիս էին նրա մօտ եւ ուսանում քրիստոնէական հաւատքը: Եւ բազում հիւանդներ Գեորգի մօտ էին ընթանում, բերում էին նաեւ կոյրերին, եւ նա աղօթքով բժշկում էր բոլորին:

Ոմն գեղջուկ՝ Գղերիկոս անունով, որի երկու լծակից արջառններից մէկն, արօրի տակ ընկնելով, սատկել էր, լսելով Գեորգի կատարած բժշկութիւնների մասին, եկաւ ընկաւ նրա ոտքերն ու աղաչեց, որ կենդանացնի անասունին: Սուրբը հարցրեց.

—Հաւատո՞ւմ ես Քրիստոսին:

—Հաւատում եմ, որ բացի նրանից չկայ այլ Աստուած, պատասխանեց գեղջուկը:

—Թող լինի՛ ըստ քո հաւատքի, ասաց Գեորգը, գնա՛ եւ կենդանի կգտնես քո արջառը:

Գղերիկոսը գնաց եւ վերադարձա՛ւ աղաղակելով.

—Մե՛ծ է քրիստոնեանների Աստուածը, հաւատո՞ւմ եմ Գեորգի Աստուծուն:

Այս լսելով դահիճներն ու զօրականներն իսկոյն բռնեցին գիւղացուն եւ տարան թագաւորի մօտ: Վերջինս, խոռովուելով, այն մարդու անուն անգամ չկամեցաւ իմանալ, այլ հրամայեց անդամ-անդամ նրան կտորատել: Իսկ նա, նահատակուելով Քրիստոսի խոստովանութեամբ, աղաղակեց. «Ծշմարիտ Աստուած, որ արարել ես ամէն ինչ, ինձ՝ անպիտան անօթիս, մի՛ անտեսիր, քանզի հաւատացի Քեզ՝ Հօրը, Որդուն եւ Սուրբ Հոգուն, եւ երկնչում եմ, որ մկրտուած չեմ: Ես կամեցայ մկրտուել, բայց չհասցրի: Արդ, եթէ կամենաս, Տէր, կփրկուեմ: Դրա համար, ազա-

չում եմ Ջեզ, Տէր Յիսուս, իմ վկայութեան արհուն ինձ մկրտութիւն
Համարիր, որովհետեւ արտագէտ Աստուած ես եւ քննում ես խորհուրդ-
ներն ու սրտի յօժարութիւնները»։ Եւ երկնքից ձայն լսուեց. «Գղերիկոս,
եկ ուրախութեամբ ինձ մօտ, քանզի ինձ Համար ես նահատակում»։
Եւ այսպէս սուրբը վախճանուեց։

Այս դէպքից յետոյ գարննաւ տեղեկացրին Դիոկղետիանոսին, որ
շատերը, քանտ զնալով, ուսանում են Գելորգից, որն ամենքին դէպի իրեն
է ձգում՝ բժշկելով քաղում Հիւանդների։ Այնժամ Թագաւորը Հրամայեց
իր մօտ բերել սուրբ վկային՝ կամենալով նրա վերաբերեալ առաւել խիստ
Հրաման տալ։ Իսկ Մագնենտիոսն ասաց. «Թագաւոր, քրիստոնեաները
դժուարամահ են եւ Հակաճառող, այդ պատճառով խիստ մի վարուիր,
այլ, մանաւանդ, պատուական յորդորներով ողորձիր այդ մարդուն եւ պա-
տուասիրութեամբ կրեակրեցնես նրան, որպէսզի, թերեւս, քեզ անսալով,
զոհեր մատուցի աստուածներին»։

Իսկ սուրբ Գելորգն արքունիք գալիս սազմոսում ու ասում էր.
«Աստուած, նայիր ինձ օգնելու եւ փութիւն ինձ ընկերակցել» [Սաղմ.
ԿԹ 2]։ Երբ ատենանի առաջ կանգնեց, Թագաւորը սկսեց նրան Համոզել՝
երդուելով արեգակով ու բոլոր աստուածներով, որ եթէ իրեն լսի եւ ան-
մահներին զոհեր մատուցի, նրան քաղում գանձեր կշնորհուեն, եւ Թագա-
ւորութեան մէջ երկրորդը կկոչուի, քանզի ներում եւ զթում է իրեն՝ կա-
մենալով, որ ապրի եւ ո՛չ թէ անհնազանդութեան պատճառով չարաչար
մահանայ։ Իսկ սուրբ վկան Հեղնելով ասաց.

—Այժմ բարեք ես խօսում. ինչո՞ւ այդպէս չասացիր սկզբում։
Այսքան չարչարանքներից յետոյ ինչո՞վ կարող ես Հատուցել իմ տառա-
պանքների ու լլկանքների դիմաց։

Թագաւորն ասաց.

—Ներիր այս յանցանքներն ինձ՝ քո Հօրը, զոհեր մատուցիր աս-
տուածներին ու ինձ Հետ կմեծարուես արքունիքում։

Սուրբ Գելորգը խաբելով ասաց.

—Քանի որ զղջացիր, Թագաւոր, այժմ ես կհաշտուեմ քեզ Հետ։
Մեր են քո աստուածները, զնանք նրանց մօտ։

Թագաւորը, յիմար մանկան պէս սուրբի ծածուկ խօսքից խաբուե-
լով, շատ ուրախացաւ եւ Հրամայեց բոլոր պետերին ու զօրքերին ողջ ա-
ւագանիով Հանդերձ գալ կուռքերի տաճարը։ Նա ազդարարեց. «Ահա՛
գալիլեացիները՝ զործակից Գելորգը յանձն առաւ մեծն Ապոլոնին զոհեր
մատուցել»։ Եւ բոլոր Հեթանոսները Հրճուելով աղաղակեցին. «Ապոլոնը
յաղթե՛ց, Դիոկղետիանոս Թագաւոր, յաւիտեան Թագաւորիր, մե՛ծ են

Թագաւորի աստուածները»։

Եւ երբ բոլորը մտան կուռքերի տաճար ու Թագաւորի Հրամանով
լռեցին, սուրբ Գելորգը կանգնեց մէջտեղում եւ, նայելով Ապոլոնի պատ-
կերին, ասաց.

—Ասա՛ ինձ, աստուած ես դու, եւ պէ՞տք է, որ մարդիկ պաշտեն
քեզ։

Իսկ պատկերի միջի պիղծ ոգին գոչեց՝ ասելով.

—Ես աստուած չեմ, եւ ոչ էլ՝ նրանք, որոնք ինձ Հետ են, այլ մի է
ճշմարիտ Աստուածը, Ով արարել է ամէն ինչ, եւ նրա Որդին՝ Յիսուս
Քրիստոս եւ Սուրբ Հոգին։ Իսկ մենք՝ նրա դէմ ապստամբած Հրեշտակ-
ներս, նրանից դուրս ենք անուանուում։

Սուրբ Գելորգն ասաց.

—Եթէ աստուածներ չէք, ինչո՞ւ էք մոլորեցնում մարդկանց ձեր
պաշտամունքով։ Եւ այժմ ինչպէ՞ս էք Համարձակուում լինել այստեղ՝
իմ Աստուծոյ ծառայի ներկայութեամբ, որ կրում եմ նրա ճշմարիտ
Որդու՝ Քրիստոսի անունը։

Այս խօսքերով Գելորգը տեսնազրեց*։ Եւ նոյն պահին մեծ խոռ-
վութիւն եղաւ, դեւերի ողբալի գոչիւն լսուեց, եւ տաճարի բոլոր կուռքերն
ընկնելով փշրուեցին։ Հեթանոս քրմերը, տեսնելով կատարուածը, յարձա-
կուեցին եւ ըռնեցին սուրբին՝ աղաղակելով.

—Վերացրու այս կախարդին, Թագաւոր, որովհետեւ բոլորին մոլո-
րեցրեց մոգութեամբ եւ կործանեց աստուածներին։

Իսկ Թագաւորը, սրտմտելով դեւերի մոլեգնութիւնից եւ քրմերի
ցատումից, ասաց սուրբին.

—Ամենայն կախարդութեամբ եւ մոլորութեամբ լի՛ չարագործ, չէ՞
որ խոստացար Ապոլոնին զոհեր մատուցել։ Ինչո՞ւ այդպէս արեցիր։

Սուրբ վկան ասաց.

—Անմիտ եւ անամօթ, ես իմ պատարագը մատուցեցի Քրիստո-
սին՝ իմ ճշմարիտ Աստուծուն, որով եւ ձեր բոլոր չաստուածներն աւերուե-
ցին։ Գոնէ՛ այժմ իմացիր, Թագաւոր, որ քո կուռքերը չեն կարող օգնել
ո՛չ իրենց, ո՛չ էլ որեւէ մէկին, քանզի անբան կուռքեր են, անմիտ մարդ-
կանց մոլորեցնող դեւեր, իսկ այժմ Քրիստոսի ծառայից կործանուեցին։

Երբ Աղքսանդրէ Թագուհին լսեց կատարուածի մասին, զնաց
Թագաւորի մօտ եւ, առ Աստուած աղաղակելով, ասաց. «Քո անմահ գօ-
րականի՝ Գելորգի՛ Աստուած, քաւիր ինձ՝ մեղաւորիս, եւ մի՛ յիշիր անգի-
տութեան ու անզգամութեան գործերս, այլ յիշիր իմ փոփոխումն ու

* խաչակցել, դրոշմել Տիրոջ նշանը

* քրիստոնեաների

դարձն առ Ջեզ և ինձ էլ քրիստոնեաների և քո ծառայ Գեորգի Հետ մաս ու բաժին տուր»։ Նոյն ժամին շատ ուրիշներ ևս Հաւատացին Տիրոջը։

Այնժամ Թազաւորը, դառնանալով, անյապազ վճիռ կայացրեց սուրբ Գեորգի և Աղեքսանդրէի վերաբերեալ՝ ստելով. «Ամենաշնորհ Գեորգ, ա՜հա՛ և Թազուհուն մոլորեցրիր և մահուան մատնեցիր։ Արդ, զնա՛ դու նրա Հետ և աստուածներին Հայհոյելու Համար արժանի դատաստան ընդունիր»։ Այնուհետեւ կարդալ տուեց Հետեւեալ դատավճիռը. «Ապոլոնին չերկրպագելով մեր ինքնակալութեան Հրամանն արհամարհելու, այլեւ՝ աստուածներին Հայհոյելով Թազուհուն ևս մոլորեցնելու Համար գալիլիացիների գործակից Գեորգի և նրանից մոլորուած Աղեքսանդրէի գլխինները կտրել»։ Եւ անմիջապէս զհետորները նրանց բռնեցին ու քաղաքից դուրս տարան։ Թազուհին, որ յօժարութեամբ սուրբ վկայի Հետ նահատակութեան էր գնում, ճանապարհին նստեց մի տեղ և աղօթելով խաղաղութեամբ աւանդեց Հոգին։ Իսկ սուրբ Գեորգին տարան կառապնարան, որտեղ նա, դիմելով զօրականներին, ասաց. «Շղթայրներ, փոքր-ինչ սպասեցէ՛ք, որ աղօթեմ»։ Եւ, Հայեացքը երկնքին յառելով, ձեռքերը տարածեց, Հոռայեց ու ասաց. «Տէր իմ Աստուած, որ բոլոր յաւիտեաններից առաջ ես, Ում ես ապաւինեցի մանկութիւնից ի վեր՝ ծառաներիդ տուած անսուտ խոստումն ճշմարտ ակնկալութեամբ։ Անանց գանձ, որ նախքան խնդրելը Ջեզանից Հայցողներիս ձրի պարգեւներ ես շնորհում, լսիր ինձ, Տէր, որ վկայութեան խոստովանութիւն տուեցիր ինձ և օգնեցիր մինչև վերջ Համբերել. այժմ էլ ընդունիր իմ Հոգին, փրկիր օղային պիղծ ոգուց և բնակեցրո՛ւ Քո սիրելիների ու սուրբերի Հետ։ Թողութիւն շնորհիր այս Հեթանոսներին, որոնք չարչարեցին ինձ և քո ծառաներին, նրանց լուսաւորիր ճշմարտութեան գիտութեամբ, քանզի կամենում ես, որ բոլորը փրկուեն։ Քո օգնութիւնն առաքիր նրանց, ովքեր Քո անունն են կանչում։ Տո՛ւր նրանց երկիւղ և սուրբերի Հանդէպ սիրոյ ջերմութիւն, որ, նրանց յիշատակելով, նոյն Հաւատքը ստանան՝ նրանց Հետ արժանանալով երկնաւոր կեանքի և յաւիտենական արքայութեան, քանզի Քոնն է արքայութիւնը և փառքը՝ Հօրը և Որդունը և Սուրբ Հոգունը, յաւիտեանս. ամէն»։

Աղօթքից յետոյ նա խոնարհեց ծունկը և, մեկնելով պարանոցն, ասաց. «Կատարեցէ՛ք Թազաւորի Հրամանը»։

Քրիստոսի սուրբ վկայ Գեորգը, սբով գլխառուելով, Եսեռապետեց ի Տէր 303 քաւակնից, Չառնից յաջորդող ուրբաք օրը։

ԵՐԱՆԵԼԻ ԱՔԱՅ ՄԱՐԿՈՍԻ ՎԱՐՔԸ

Նրա մասին մեզ պատմեց երանելի Սրապիոնը՝ այն սուրբ ծերի վախճանից յետոյ։

Երբ արքայ Յովհաննէս մեծն ծերունու մօտ էի, մի երազ տեսայ. մենակացի կերպարանքով երկու եղբայր եկան Յովհաննէս ծերունու տուն և Հարցրեցին նրան իմ մասին, Թէ՛ ո՞վ է սա, որ ննջել է այստեղ։ Ծերունին պատասխանեց, Թէ՛ արքայ Սրապիոնն է։ Եւ ասացին միմեանց. «Եկ սրանից ձեռնադրութիւն ստանանք»։ Իսկ Յովհաննէս ծերունին ասաց. «Մի փոքր Համբերէ՛ք, որ քնի, քանի որ նոր է եկել ճանապարհից և յոգնած է»։ Եւ ասացին նրան. «Որտե՞ղ է շրջել նա և ինչ՞ ո՞ւ չի գնում Թարմակիա լեռան բնակիչ արքայ Մարկոս ծերունու մօտ, քանզի այս ժամանակներում մենակացների քանակից ոչ ոք նրա պէս Հաւատքի սրբութիւն չունի։ Իսկ Հիմա նա ծերացել և Հասել է Հարիւր երեսունի, և արդէն իննսունհինգ տարի է, ինչ եղբայրներից և ոչ մէկը չի այցելել նրան։ Արդ, քառասուն օր անց անմահների երկրից՝ նրա մօտ են գալու, որպէսզի նրան տանեն իրենց Հետ»։ Եւ երբ այս ասացին, արթնացայ, նայեցի շուրջս և ոչ ոքի չտեսայ ծերունուց բացի։ Այնժամ նրան պատմեցի երազը։ Եւ նա ասաց.

—Այդ երազդ ճշմարտապէս Աստծուց է, բայց ես չեմ լսել Թարմակիա լեռան մասին։

Եւ ես ասացի ծերունուն.

—Հայր սուրբ, աղօթիր ինձ Համար։

Նա աղօթեց և, օրհնելով ինձ, ճանապարհ դրեց։

Եւ ճանապարհ ընկայ դէպի Ալեքսանդրիա քաղաք, որն այնտեղից 10 օրուայ ճանապարհի Հեռաւորութիւն ունէր։ Եւ, երազներում Սուրբ Հոգուց առաջնորդութիւն ստանալով, մեծ տառապանքով, ցերեկը՝ արեգակնակէզ և գիշերը՝ անհանգիստ, Հինգ օրում Հասայ Ալեքսանդրիա և վաճառականներին Հարցրեցի լեռան մասին։ Հեռու գնացող վաճառականներից ոմանք ասացին, որ Թարմակիա լեռը գտնուում է բարբարոսների կողմերում և Ալեքսանդրիայից մինչև այնտեղ քսանհինգ օրուայ ճանապարհ է։ Ես նրանց Հարցրեցի, Թէ՛ ինչպէս կարելի է Հասնել այնտեղ, և ասացին, որ եթէ՛ ծովով գնամ՝ դիւրին է, քանի որ այդպէս ճանապարհը կարճ է, իսկ եթէ՛ ցամաքով գնամ՝ ծարաւից շատ կտառապեմ, որովհետեւ ճանապարհը երկար է։ Այնժամ ինքս ինձ խորհեցի և առաւել

* Ի Արատի ունի երկինքը՝ հրեշտակներին ու սուրբերին։

ճիշտ Համարեցի երանելու մօտ դժուարին ճանապարհով զնալ, երբ Աստուած է օգնական լինում, քան՝ նաւում Հանգիստ նստած, երբ Հեռու է Նրա օգնականութիւնը: Այնժամ առայ ամանով ջուր եւ արմաւ եւ, ինձ յանձնելով Աստծուն, ճանապարհ ընկայ: Տասն օր զնացի եւ որեւէ շնչաւոր չտեսայ, իսկ այն վայրերում երբէք անձրեւ չէր տեղացել: Իմ ունեցած ջուրն ու արմաւը սպառուեցին, խիստ յոգնեցի, տկարացայ եւ վհատուած ընկայ: Անկարող էի մի քայլ իսկ անել: Սակայն վախեցայ ետ դառնալ եւ, իմ յոյսը զնելով Քրիստոսի վրայ, Աստծուց նուազած ձայնով օգնութիւն խնդրեցի: Նոյն պահին վեր նայեցի ու տեսայ այն երկու եզրայրներին, որոնց տեսել էի երազում: Նրանք ինձ ողջունեցին եւ ասացին.

— Ինչո՞ւ չսպասեցիր մեզ. չէ՞ որ եկել—Հասել էինք քեզ: Արդ, Տիրոջ զօրութեամբ վեր կաց:

Եւ երբ վեր կացայ, նայեցին, տեսան ինձ ու ասացին.

— Ծարա՞ւ ես:

— Այո՞, տեւորք իմ, ասացի ես:

Այնժամ ինձ տուեցին անապատում աճող արմատի խէժ եւ ասացին.

— Կէր եւ Աստուծոյ զօրութեամբ զնալ:

Եւ, այն ուտելով, իսկոյն կենդանացայ եւ խիստ ուրախացայ: Գնում էի ցնծութեամբ, աւանց յոգնելու: Եւ, ճանապարհն ինձ ցոյց տալով, ասացին.

— Ետապի՛ր, որ չուշանաս:

Եւ, այս ասելով, աներեւոյթ եղան:

Այդ ահռելի անապատում ընթացայ եօթ օր եւ Հասայ լեռանը: Բարձրացայ լեռան գլուխ, ուր ոչինչ, անգամ դալար խոտ չտեսայ եւ զարմացայ լեռան անմատչելի բարձրութիւնից. թւում էր, թէ երկինք եմ կել: Եւ լեռան ստորոտում մի մեծ ծով երեւաց: Լեռան գլխին շրջեցի եւս եօթ օր եւ ամենեւին ոչինչ չտեսայ: Երբ ութերորդ օրն էր լուսանում, տեսայ, որ Աստուծոյ Հրեշտակները երկնքից իջնում էին մի քարայրի վրայ եւ ասում սուրբին. «Երանի՛ քեզ եւ երանի՛ քո սրբուած Հոգուն, արքայ՝ Մարկոս: Ահա՛ քեզ մօտ բերեցինք արքայ՝ Սրապիոնին, ում փափագում էր տեսնել քո Հոգին, քանզի նրանից քացի ոչ ոքի չէիր կարօտում: Այժմ տես նրան եւ ցնծա՛ Հոգով ու մարմնով»:

Երբ այս լսեցի, մեծ երկիւղ ապրեցի եւ, զնալով ձայնի կողմը, Հասայ սուրբ արքայ՝ Մարկոսի քարայրը եւ միայն Հրեշտակների՝ երկինք վերանալուց յետոյ մօտեցայ ու լսեցի նրա զարհուրած սրտի խօսքերը: Նա խօսում էր Սուրբ Գրքից՝ Դաւթի խօսքերով. «Ինչո՞ւ ես տրտում,

անձ իմ, յիշեցի Աստծուն եւ ուրախ եմ»*: Այդպէս եւ նա էր մխիթարում իրեն եւ ասում. «Հազար տարին Տիրոջ աչքին երէկուայ պէս է, որ անցաւ: Երանի՛ քեզ, Հոգի՛ իմ, որ այս անցաւոր աշխարհիս երկրաւոր պղծութեամբ շշաղագիւտեցիր: Երանի՛ քեզ, անձ իմ, որ երբէք չտեսար աղտեղի կանանց կերպարանքը, եւ քո մէջ չի ծնուել սնտոի ցանկութիւն, որ մայրն է չարիքի: Երանի՛ ձեզ, աչքեր իմ, որ սասանան չկարողացաւ ձեզ կուրացնել տեսարաններով եւ սուտ պաճուճանքներով, որոնցով շատերը խաւարեցին անգիտութեամբ, որոնցով սասանան որսում է Ազամի որգիներին՝ Եւս նախամօր գործած յանցանքների պաճուճանքով: Երանի՛ ձեզ, ականջներ իմ, որ երբէք չլսեցիր պարող կանանց եւ կատակերգուների ձայնը եւ չընդունեցիք խաբէութեան խոտվարար խօսքերն՝ ի վնաս մենակեացների: Երանի՛ ձեզ, ձեռքեր իմ, որ երբէք վաճառքի չտուեցիք ու չառաք սասանայական ուսմունքները, եւ ոչ էլ Հոտոտելիքս պղծուեց զանազան անուշ իւզերով, որ կորուստ են Հոգու Համար: Երանի՛ ձեզ, ոտքեր իմ, որ երբէք չզնացիք ամբարիշտների ճանապարհներով, եւ ոչ էլ միտքս ընթացաւ չար եւ սնտոի ընթացողների Հետեւից՝ զբաղեցուելով չար կարծիքներով: Այլ պահպանի՛ Սուրբ Հոգին միշտ նախանձեցնում էր մեզ՝ զնալու այն առաջինների մօտ, ովքեր Հրեշտակակերպ պայծառութիւն են ստացել: Գահութի՛ւն Ամենասուրբ Երրորդութեանը, որ ճշմարիտ մխիթարութեան արժանացրեց աչքերս, ականջներս եւ Հոտոտելիքս՝ տեսնելով անիմանալիները, լսելով Հրեշտակային քնարների ձայնը եւ Հոտոտելով աստուածային անուշահոտութիւնները, զօրացրեց իմ ոտքերը՝ անձանձիր աղօթելու յոտնկայս եւ ծնրադիր, մաքրեց իմ միտքը՝ ամէն օր յիշելու պատուիրանները, որ լի են շնորհներով: Տիրոջն օրհնիր, անձ իմ, քանզի Նա է քաւում քո մեղքերը: Ինչո՞ւ ես տրտում, Հոգի՛ իմ, չէ՞ որ չկարողացան քեզ խաբել մեղաւորների յանցանքները, որ ծատանայի պատրանքներն ու գուշակներն են, քանզի քեզանում չգտան նրա պղծութիւնները: Մի՛ վհատուիր, Հոգի՛ իմ, քանզի նրանք քեզ չեն տիրում, որովհետեւ երբէք քո մէջ չգտան նրա կամքի չարութիւնները: Ուրախացիր, իմ խոովեալ Հոգի, որովհետեւ երբ ելնես այս երկրից, աստուածային Հրեշտակների զնդերը, քեզ առաջնորդելով, կընդունեն լուսեղէն յարկերում: Մի՛ իմ տրտած Հոգի, լսիր, թէ ինչ է ասում մարգարէն. «Հրեշտակների բանակները Տիրոջ շուրջն են երկիւղածութեամբ: Եւ երանի՛ այն ծառաներին, որոնք կատարում են իրենց Տիրոջ կամքը»*:

Եւ երբ աւարտեց Սուրբ Գրքից վերցուած պաղատանքի խօսքերը, որ պահուում էին նրա սրբանեալ Հոգում, սկսեց երկիւղով դողալ, քանզի նրա Հոգին երկնում էր Տէր Աստուծոյ փառքից, թէ որքան մեծ եւ

* Աաղմոս ՄԱ Զ 12, ՄԲ Ե

** Աաղմոս ԼԳ 8

ահաւոր Թագաւորի առջև է կանգնած, Ում անպատում երախտիքների Հանդէպ ապերախտ ենք, իսկ անբաւ սիրոյ առջև՝ ամօթալից: Եւ դարձեալ յիշում էր ապերասանութիւնը նենգաւոր ոգիների, որոնք օգային ճանապարհի վրայ են՝ որպէս քննիչ բոլոր մեղքերի, չար ոգիների, որ ժպիրհ են ու ատելի, որոնք գիտեն յանդգնութեամբ եւ անամօթաբար յարձակուել սուրբերի եւ անբիծների վրայ, ընդդէմ որոնք, մխիթարելով իրեն, ասում էր. «Մի՛ երկնչիր, հոգի՛ իմ, քանզի իրենցից ոչինչ չեն գտնի քո մէջ»: Զանգի սուրբերի հոգիները խիստ խոնարհ են՝ իրենց անձը միշտ բոլորից յետինը համարելով, եւ ճշմարտապէս երկիրդում են Աստծուց ու զողում Նրա խօսքերից: Եւ երբ աւարտեց իր խօսքերը, արագ դուրս գալով քարայրից՝ դուան մօտ սկսեց դառնապէս լալ իր աշխարհից հեռանալը որպէս մէկը, որ իր կեանքում չլրացրեց Աստծուն ծառայելու չափը. պարտքն ու պատշաճ պատիւը, եւ ահա, Նա փոխադրում է քեզ անպատում բարիքների մէջ եւ՝ ո՛չ ըստ քո արժանիքների, այլ՝ ըստ Իր բարերարութեան: Որի համար էլ պատկառելով լալիս էր այն խոնարհ հոգին եւ երկիրդալից զողում, որով Տէր Աստուծոյ ուրախութիւնն էր շարժում եւ արժանաւորութեամբ Նրանից փառաւորուելու երկրի վրայ: Եւ եւ՝ Սրապիոնս, քարայրից դուրս գտնուելով, լսում էի, մինչեւ որ աւարտեց: Եւ ներքուստ ահաբեկուած ու հիացած էի՝ լսելով Նրա սքանչելի խօսքերը, թէ ինչպէս, իրեն անարժան համարելով, երկիրդից զողում է Զրիստոսի այս սուրբն ու նահատակը: Ապա, առաջ գնալով, տեսայ նրան եւ երկրպագեցի Տիրոջ ողջոյնով: Իսկ նա կանչեց ինձ եւ ասաց. «Զրիստոսի խաղաղութեամբ եկար, եղբայր Սրապիոն, Տէրը քեզ շնորհ տայ ըստ քո ոտքերի շարչարանքների: Ո՛վ եղբայր, մօտեցիր ինձ եւ համբուրիր քո հօրը, որովհետեւ վաղուց էի ցանկանում քեզ տեսնել»: Եւ երբ մօտեցայ, քաղկատարած ընկաւ գիրկս: Համբուրելով լալիս էր եւ ասում. «Ահա՛ իմ որդի Սրապիոնից խունկի անուշ հոտ է բուրում, որ առնում եմ Աստուծոյ Հրեշտակներից»: Այնժամ իսկապէս ինձանից խունկի անուշահոտութիւն սկսեց բուրել: Եւ ասաց ինձ. «Ո՛վ զաւակ իմ, որքա՛ն ես շարչարուել այստեղ գալու եւ ալեհեր ծերունուս տեսնելու համար: Ծջմարիտ եմ ասում քեզ. արդէն իննսուն եւ հինգ տարի է, ինչ իմ աչքերը չեն տեսել Ադամի որդիներից եւ ոչ ոքի»:

Այնուհետեւ նա տարաւ ինձ սուրբ քարայրը եւ ասաց.

—Որդեակ՛, այն օրուանից, ինչ այս քարայրը մտայ, իմ աչքը չի տեսել երկրի ոչ մի հօտ կամ անասուն, չեմ կերել մարդու կերակուր եւ չեմ հագել անցաւոր զգեստ: Երեսուն տարի ապրեցի այս լեռան վրայ մեծ ճգնութեամբ ու զրկանքներով: Սովով, ծարաւով ու մերկութեամբ մարտնչում էի պիղծ ոգիների դէմ: Զաղցելիս հող էի ուտում, ծարաւելիս խմում ծովի աղի ջուրը եւ երեսուն տարի շրջում էի այդպէս՝ վշտերով եւ փորձութիւններով, քանզի դեւերը պատերազմում էին խորհուրդներիս հետ: Այսպէս, անպատմելի նեղութեամբ շատ անգամներ կամե-

ցան ինձ ծովը նետել՝ այս լեռան գլխից ինձ քարը տալով լեռան ստորոտը, մինչեւ որ ոսկորներիս վրայ կաշի եւ միս չմնաց: Աղաղակում էին ու ասում. «Գնա՛ այստեղից եւ այս սահմանից, որովհետեւ մարդկանցից ոչ ոք այստեղ չի եկել»: Եւ Աստուած փրկեց ինձ նրանց շարութիւնից, քանզի բարեխնամ Աստուծոյ Հանդէպ ունեցած հաստատուն յոյսով պատերազմում էի նրանց դէմ՝ ոչինչ համարելով նրանցից ստացած վէրքերս: Եւ, երեսուն տարի քաղցին, ծարաւին եւ մերկութեանը համբերելով, սատանայի հետ մարտնչելուց յետոյ Աստուած ինձ ողորմութիւն առաքեց եւ հրամայեց, որ մարմինս խիտ մազով ծածկուի: Եւ այնուհետ ժամանակ առ ժամանակ ինձ կերակուր պարգեւեց: Բազմիցս տեսայ Հրեշտակների իջնելն ինձ մօտ, որոնք ինձ ցոյց տուեցին սուրբերի Թագաւորութիւնն ու արքայութիւնը, տեսայ նաեւ ուրախութեան խոստումը, որ պատրաստուած է արգարների համար: Տեսայ Աստուծոյ դրախտը եւ այն ծառը, որից կերան Ադամն ու Եւան, տեսայ Ենովքին եւ Եղիային անմահների երկրում, քանզի աղաչելով խնդրեցի Աստծուն ցոյց տալ ինձ այս ամէնը:

Իսկ եւ՝ Սրապիոնս, մեծ հիացմունքով լսելով այս ամէնը, հարցրեցի նրան.

—Ո՛վ Հայր սուրբ, աղաչում եմ քեզ, ասա՛ ինձ, թէ ե՛րբ եւ ինչպէ՛ս այստեղ եկար:

Եւ նա ասաց.

—Որդեակ՛ իմ, ես Աթէնք քաղաքում էի եւ փիլիսոփայութիւն էի ուսանում, եւ երբ վախճանուեցին ծնողներս, իմ սրտում խորհեցի, որ ես էլ եմ վախճանուելու եւ եթէ այս անցաւոր կեանքը չթողնեմ Զրիստոսի համար, յետոյ ակամայ թողնել կտան, ինչպէս որ յատուկ է մարդու տեսակին մահով հեռանալ աշխարհից: Այսպէս խորհելով՝ հանեցի շորերս եւ ինձ նետեցի ծով՝ մի տախտակի վրայ, Աստուծոյ յոյսով, որ Նա ինձ առաջնորդի Իր կամքի համաձայն: Եւ տախտակով Հասայ այս լեռանը: Արդէն տասը տարի է, ինչ Աստուծոյ Հրեշտակը յայտնել է ինձ քո անունը, եւ օրըստօրէ ցանկանում էի քեզ տեսնել: Եւ ահա, տեսայ, ու ցնծաց իմ հոգին: Օրհնեա՛լ է քո Առաքիչը, եւ բարին գործեցիր, որ եկար:

Մինչդեռ խօսում էր, սկսեց լուսանալ եւ ես տեսայ նրան, որից ինձ երկիրդ ու զող պատեց, քանզի նրա մարմինն ամբողջապէս թաւ մազով էր ծածկուած, նման էր բրդածածկ կենդանու, եւ միայն խօսքերն էին մարդկային: Իսկ նա, տեսնելով իմ երկիրդը, ասաց.

—Որդեակ՛ Սրապիոն, իմ մարմնի տեսքից մի՛ գարհուրիր, որ այսպէս աղտեղուած է եւ այլակերպուած: Իմացիր, որ չի՛ մնայ այս աղտեղութիւնն Արքայորդու գալստեանը, որ նորոգում է բոլոր աղտեղուած ու հնացած պատկերները, որոնք այժմ Իր իսկ հրամանով են արհամարհուելով աղտեղանում:

Այնուհետև Հարցրեց ինձ.

—Ո՞վ գաւակ իմ, պատմիր ինձ աշխարհից:

Ես ասացի.

—Ո՞վ Հայր իմ, աշխարհը շարունակ յանցաւորութեան ու խաբէութեան մէջ է:

—Թագաւորները կոպտա՞շտ են. Հարցրեց նա. և իշխանները Հալածո՞ւմ են քրիստոնեաներին ու Ռրիստոսի Եկեղեցին:

—Անցան այն ժամանակները. պատասխանեցի ես. և կոպտաշտութիւնը մերժուեց շնորհիւ Յիսուս Ռրիստոսի և քո ազօթքների: Ոչ մի տեղ կոպտաշտ չի երևում, և երկրի Թագաւորն ու իր զօրքերն առ Հասարակ քրիստոնեաներ են:

Երբ այս լսեց սուրբ ծերը, ցնծութեամբ լցուեց, օրհնեց Աստծուն և ասաց ինձ.

—Կա՞ն աշխարհում սուրբ և սքանչելագործ մարդիկ՝ մեռելների կենդանացնող և Հիւանդներին բժշկող, ինչպէս ասաց մեր Փրկիչ Յիսուս Ռրիստոս Աւետարանում. «Եթէ մանանեխի Հատիկի չափ Հաւատ ունենաք և ասէք լեռանը՝ գնա՛ այստեղից՝ կենայ» [տե՛ս Ղուկ. ԺԷ 6, Մարկ. Դ 31]:

Եւ երբ այս ասաց, լեռը, տեղից պոկուելով, բարձրացաւ յիսուն կանգուն և կամենում էր ծովն ընկնել, բայց նոյնժամ ծերը, բարձրացնելով ձեռքերը, ասաց լեռանը. «Քե՞զ չասացի՞ գնա, այլ եղբօրս Հետ եմ խօսում: Կա՞ց քո Հաստատութեան մէջ»: Եւ այնուհետև լեռը Հաստատուեց իր տեղում, իսկ ես ա՛հից ընկայ երեսու վրայ: Նա, ինձ Հանգստացնելով, ասաց.

—Կարծում եմ, եղբայր, որ այսպիսի սքանչելի բան երբեք է չես տեսել:

—Ո՛չ, տէ՛ր. ասացի:

—Վա՛յ այս աշխարհին. յոգոց Հանելով ասաց ծերը. որ թէպէտ քրիստոնեաներ են, բայց անունով և ոչ գործերով: Օրհնեա՛ւ է Իսրայելի Աստուած, որ ինձ առաջնորդեց դէպի այս լեռը, օտարացրեց աշխարհից, և մեղքով շաղախուած չմեռայ իմ տոհմի ու ծնողների շիրիմում: Քանզի վայրագարը է և խաբող այս աշխարհը, և ով մեռում է նրա մէջ, դժուարութեամբ է գերժանում նրանից:

Իսկ իրիկնամուտին նա ասաց ինձ. «Եղբայր, ժամանակը չէ՞ արգեօք ճաշակելու»: Ես ոչինչ չասացի, իսկ նա, ձեռքերը երկինք տարածելով, ասաց «Տէրը կհովուի ինձ» սաղմոսը [տե՛ս Սաղմ. ԻԲ 2]: Ապա, իմ աջ կողմը ցոյց տալով, ասաց. «Եղբայր, մօտեցիր սեղանին, կերա-

կուր ճաշակենք, որ մեզ Համար պատրաստեց Աստուած»: Եւ ես խիստ զարմացայ, որովհետև այնտեղ ոչ որի չտեսայ, և բնաւ ոչինչ չկար քարայրում: Եւ, ներս մտնելով, տեսայ վայելուչ սեղան, երկու աթոռ, երկու խիստ մաքուր ու տաք Հաց, զարմանալի մրգեղէն, երկու խորոված ձուկ, պատուական խաւարո՞ւ, գեղեցիկ ձիթապտուղ, արմաւ, աղ և մի ոսկեղէն բաժակ՝ լի քաղցր ու Համեղ, բոլորին անյայտ, սքանչելի Հոտ ունեցող ըմպելիքով: Եւ երբ նստեցինք, ծերն ասաց. «Օրհնիր, եղբայր»: Իսկ ես ասացի. «Ինձ Համար թողութիւն խնդրիր Տիրոջից»: Ես տեսայ նրա պարզած աչքը, որ խաչանիշ կրակի պէս փայլատակեց սեղանի և կերակրի վրայ, և ասաց. «Տէ՛ր, Քո բարեբարութեամբ օրհնիր կերակուրը, որ Քո բարի կամքով պատրաստեցիր մեզ Համար»:

Եւ երբ ճաշակեցինք և զոհութեամբ փառաւորեցինք Աստծուն, ասաց. «Հաւաքիր սեղանը»: Սեղանը Հաւաքելով մեծ զարմանքի մէջ էի, որովհետև ինձ բնաւ ծանօթ չէին կերակուրներն ու ըմպելիքները՝ ո՛չ Համով և ո՛չ էլ Հոտով: Կարծում եմ, աշխարհի Թագաւորներն էլ բնաւ չեն արժանացել այսպիսի Համերի և անուշահոտութիւնների:

Եւ ասաց ծերը.

—Եղբայր, տեսա՞ր բարերար Աստուծոյ ողորմածութիւնն Իր երկրիզանների Հանդէպ, որովհետև ամէն անգամ ինձ մէկ մաս էր շնորհում, իսկ այսօր երկուսը շնորհեց: Այսպէս ամէն օր, եղբայր Սրապիոն, Աստուած Իր Հրեշտակների միջոցով ինձ կերակուր և ըմպելիք է տալիս՝ դեւերի Հետ պատերազմելիս կրած նեղութիւնների, քաղցի, ծարաւի և մերկութեան փոխարէն: Քանզի այն երեսուն տարիների տանջանքների դիմաց բարերարն Աստուած շնորհեց ինձ մարմնի Հանգիստ և Հոգու անչափ ուրախութիւն: Իմ կերած աւազի և Հողի փոխարէն՝ այս կերակուրն է նա տալիս, որ տեսար, խմածս ծովի աղի ջրի փոխարէն՝ այս անպատմելի քաղցրահամ ըմպելիքը, սօթի և ցրտի վշտերի փոխարէն՝ այս մազածածկը. և այլեւս չգիտեմ, թէ ինչ է շոգը կամ ցուրտը: Եւ դեւերի յարձակումների փոխարէն, որ Համբերութեամբ տարայ, այժմ Աստուծոյ Հրեշտակները մխիթարիչ և փառաբանակից են ինձ: Այսպէս իմացիր, ո՞վ գաւակ իմ, Աստուծոյ անեղբրական գթութիւնն Իրենից երկրիզանների Հանդէպ. քանզի նրա յոյսով Համբերող անձը Հանգստանում է նրա գթութեան մէջ, որովհետև չի կարելի արհամարհել Աստուծոյ ներողամտութիւնը և կամ յուսահատուել նրա մարդասիրութիւնից: Եւ իմ օրինակով թող ամէն ոք ճանաչի Աստուծոյ անմոռանալի գթութիւնը, քանզի այն երեսուն տարիների ընթացքում իմ մէջ որեւէ կարծիք չմտուեց, թէ մոռացել է ինձ Տէրը, և ոչ էլ իմ մտքում որեւէ մեղադրական խօսք

* ընտելն, բանբարեղն

ընդդէմ Աստուծոյ՝ իբր անտեսում են իմ կրած բոլոր նեղութիւնները: Այլ ուրախութեամբ Համբերում էի եւ բոլոր փորձութիւններին ինձ արժանի Համարում իմ սխալներից մարտելու Համար: Այս պատճառով Հասաւ ինձ Աստուծոյ բարեբարութիւնը, ո՛վ զաւակ իմ, քանզի չյուսահատուեցի Նրա երկայնամտութիւնից: Արդ, եղբայր իմ Սրապիոն, ինչ որ տեսար ու լսեցիր, կբարոզեն երկիւղած եղբայրներին իրենց օգտի Համար, որպէսզի Աստուծոյ սուրբի վարքը պատմուի որպէս անուշահոտութիւն աշխարհի Համար: Արդ, լրացել են իմ կեանքի տարիները, դրայ Համար Աստուած քեզ առաքեց, որ քո սուրբ ձեռքով թաղես իմ թշուառացած մարմինը: Իսկ այժմ թողութիւն տուր ինձ, եղբայր Սրապիոն, որովհետեւ այս գիշեր մի փոքր չարչարելու եմ քեզ արթնութեամբ եւ սաղմոսերգութեամբ:

Եւ մայրամուտից մինչեւ գիշերուայ երեքը կատարեցինք բոլոր սաղմոսները: Այնուհետեւ նա ասաց.

—Նստի՛ր, եղբայր:

Եւ երբ նստեցինք՝ ասաց.

—Տէն, եղբայր, մարմինս շատ ամուր կծածկես եւ խաղաղութեամբ անյապաղ կգնաս այստեղից եւ այլեւս չվերադառնաս:

Եւ ես սաստիկ արտասուեցով ողբացի՝ ասելով.

—Հայր սուրբ, ինձ Համար աղօթք արա եւ Աստուծոն աղաչի՛ր, որ քեզ Հետ եւ էլ վախճանուեմ, քանզի Հոգիս խռովուել է այս անշափղ եւ անջուր, ահռելի անապատում:

Իսկ նա ասաց.

—Հիմա այդ քննելու ժամը չէ. դադարեցրո՛ւ ողբը եւ մի՛ երկնչի՛ր, քանզի Աստուած, որ քեզ առաջնորդեց այստեղ, կառաջնորդի, որ գնաս առանց տառապելու եւ ո՛չ այնպէս տաժանակիր, ինչպէս եկար: Արդ, ո՛վ եղբայր Սրապիոն, այս օրն ինձ Համար առաւել մեծ է, քան իմ կեանքի բոլոր օրերը, քանզի այսօր Հոգիս տեսնում է Տիրոջ պատրաստած արքայութիւնը եւ մտնելու է յափտեանական կեանք՝ կատարեալ արդարների Հոգիների մօտ: Այսօր Հանգչելու է ծերութեան վշտերից տկարացած մարմինս, եւ Հոգիս արժանանալու է անվախճան կեանքին:

Երբ այս ասաց, քարայրը լցուեց արեգակից էլ պայծառ լոյսով, փայլում էին լեռները, եւ անպատմելի անուշահոտութիւն էր բուրում: Ես ընկայ երեսիս վրայ, իսկ նա, բռնելով իմ ձեռքից, բարձրացրեց ինձ եւ ասաց. «Ջօրացի՛ր, որդեակ իմ, մի՛ վհատուի՛ր, այլ քաջալերուի՛ր Սուրբ Հոգու զօրութեամբ»: Եւ ինքը, լցուելով Սուրբ Հոգով, ասաց. «Խաղաղութեամբ եկաք, Աստուծոյ ծառաներ Գարրիէլ եւ Միքայէլ»: Ապա ինձ դուրս տարաւ քարայրից եւ, քարայրի դիմաց խաչ Հանելով, ասաց. «Թող Աստուծոյ ողորմութիւնը պահպանի՛ քեզ, ո՛վ քարայր, քանզի իմ

կենդանութեան վայելուչ տաճարը եղար, եւ քո մէջ էր իմ պանդխտութեան Հանգստարանն ու թշուառացեալ մարմնիս ծածկութեան յարկը: Այժմ քեզ եմ յանձնում իմ ծերացած մարմինը. ծածկի՛ր, մինչեւ զայ մեռածներին յարութիւն Տուողը: Եւ դու, ցաւերի տուն եւ վէրքերի քնակարան մարմին իմ, խաղաղութեամբ ամփոփուի՛ր նրանում մինչեւ Փրկչի գալուստը, քանզի Համբերել ես բազում ճգնութիւնների, եւ դրայ փոխարէն քեզ նորոգելու է Քրիստոս Իր գալստեան ժամանակ, քանզի Հեռուոր պանդխտութեան մէջ քեզ Հետ ճգնող ոչ մի ընկեր չունէիր Աստուծոց բացի: Աչքեր իմ, այսուհետեւ ննջեցէք աստուածային խաղաղութեամբ, քանզի ձեր Հսկումները՝ երկարեցին մինչեւ այսօր: Հանգստացէ՛ք, իմ ձանձրացած ոտքեր, որ յոգնած էք մշտապէս ծնրաղորթեամբ կատարուող աղօթքներից: Խաղաղութեամբ Հանգչէ՛ք, իմ չարչարուած ձեռքեր, որ եռանդուն մշակում էիք մեր Քրիստոս Աստուծոյ այգին:

Եւ երբ նա խօսում էր այսպէս, դառնապէս արտասուում էի, եւ իմ Հոգին խռովում էր նրա Հրաժեշտից: Այնժամ, դարձեալ գրկելով, Համբուրեց ինձ եւ ասաց.

—Քրիստոսի խաղաղութիւնը քեզ Հետ լինի, եղբայր Սրապիոն, եւ թող Աստուած բարի Հատուցում տայ քեզ ըստ քո սրտի, որ չարչարուեցիր ինձ Համար, եւ երանելի ես դու, եղբայր: Աստուծոյ խաղաղութիւնը թող լինի անապատի, լեռների ու ողջ երկրի բնակիչների վրայ, եւ թող Տէր Յիսուս Քրիստոս սուրբ խաղաղութեամբ յափտեան Հաստատի Իր սուրբ Եկեղեցին: Արդ, պատուիրում եմ քեզ, եղբայր, որ քեզ Հետ ոչինչ չտանես իմ թշուառացած եւ սնտոի մարմնից, թէկուզ մի մազ, եւ սրան Հանդերձ չՀագցնես, այլ թաղի՛ր այս մագերով, որ Տէր Աստուած շնորհեց ինձ: Եւ դու չմնաս այստեղ. յաջորդ գիշեր շտապ ե՛լ ու գնա՛, որպէսզի մինչեւ գիշերուայ Հինգերորդ ժամը քո տեղը Հասնես:

Եւ երբ ասաց այս, երկնքից ձայն լսեցի, որ ասում էր. «Բերէ՛ք անապատի փառաւորապէս ընտրեալ անօթը, բերէ՛ք արդարութիւն գործողին եւ Իմ կամքը կատարողին, բերէ՛ք կատարեալ քրիստոնեային եւ բարի ու Հաւատարիմ ծառային: Ո՛վ արքայ Մարկոս, եկ Հանգչի՛ր կենդանեաց երկրում, որին արժանացար քո ճգնութեամբ»: Այնժամ փութով ասաց. «Արի՛, եղբայր, խոնարհուե՛նք աղօթքի»: Եւ երբ խոնարհուեցինք աղօթքի, դարձեալ ձայն լսեցի, որ ասում էր. «Թող քո նափորարը»*: Եւ երբ ապշած վեր նայեցի, տեսայ երանելի արքայ Մարկոսի անբիծ Հոգին Հրեշտակների կարգում սպիտակ նափորտով պատուած: Եւ Հրեշտակների գունդը փառքով, սաղմոսելով ու երգերով տանում էր նրան երկինք.

* Խսկում — անքուն գիշերային աղօթական պաշտամունք

** Նափորտ — շուրջառ. թիկնոց. փկոն

դէպի վերին լուսաւոր ոլորտներ: Այնժամ լուսացաւ այն առաւօտը, եւ տեսայ սատանայի յամառութիւնը, տեսայ Հոգիների բնիկներին, որ մօտ մէկ ժամ արգելեցին սուրբին վեր բարձրանալ: Եւ երկնքից ձայն լսեցի, որ ասաց. «Հեռու գնացէք, խաւարի որդիներ»: Այնժամ դեւերից մէկը բարձր աղաղակեց՝ ասելով. «Փախէք, սատանայի որդիներ, ամօթով էք մնալու, որովհետեւ այդ այրն արդար է»: Եւ երբ նրա Հոգին, սատանայի բոլոր փորձութիւնների միջով անցնելով, վեր բարձրացաւ, այնժամ մի Հրեղէն աջ տեսայ նրա վրայ, որից յետոյ տեսիլքը ծածկուեց ինձանից: Մինչեւ առաւօտ աղօթեցի եւ, սուրբ մարմինը տանելով քարայր, թաղեցի ու մուտքը քարերով ամուր փակեցի: Ապա աղօթելով իջայ այն լեռից եւ Աստուծուն աղաչեցի, որ սուրբի աղօթքներով ինձ օգնական ուղարկի, որպէսզի առաջնորդելով ինձ դուրս բերի այն ահելի անապատից:

Եւ մայրամուտին տեսայ այն երկու այրերին, որոնց տեսել էի երազում Յովհաննէս ձերի տանը եւ անապատում, ուր ինձ զօրացրեցին: Նրանք մօտեցան ինձ եւ ասացին.

—Ողջո՞յն քեզ, եղբայր Սրապիոն, եւ երանի՛ քեզ, որ արժանացար տեսնելու Աստուծոյ երկիւղն ունեցող այն սուրբ մարդուն: Եջմարտապէս դու այսօր թաղեցիր սուրբ արքայ Մարկոսի երանելի մարմինը եւ արժանացար օրհնուելու նրա կողմից, որի նման եւ Հաւասար մէկն այս աշխարհում չկայ որեւէ տեղ: Արդ, եկ այս երկկոյնան Հովին գնանք, որովհետեւ ցերեկուայ անասելի տօթին չես կարող ընթանալ:

Եւ առանց դադար առնելու գնացինք մինչեւ առաւօտ՝ խօսելով միմեանց Հետ Աստուծոյ բարերարութեան եւ սուրբ ձեր արքայ Մարկոսի մասին: Իսկ երբ օրը բացուեց, ասացին.

—Գնա՛ խաղաղութեամբ եւ աղօթի՛ր մեզ Համար:

Երբ Հեռացան ինձանից, տեսայ, որ Կասկասիայում եմ՝ արքայ Յովհաննէսի տան դռան առջեւ, որտեղից ճանապարհ էի ելել, եւ, այդտեղ ինձ տեսնելով, յոյժ զարմացած սկսեցի ցնծալ եւ օրհնել Աստուծուն: Յովհաննէսը լսեց իմ գոհութեան ձայնը. արագ դուրս գալով սենեակից՝ տեսաւ ինձ ու ասաց. «Ջրիստոսի խաղաղութեամբ եկար, արքայ՝ Սրապիոն», եւ փութով Համբուրեց ինձ: Մտանք սենեակ եւ պատմեցի նրան ամէնը: Այնժամ ձերը բարձրաձայն օրհնեց Աստուծուն եւ ասաց.

—Արդարեւ, մենք ջրիստոնեայ ենք միայն անունով, բայց ո՛չ՝ մեր գործերով: Արդ, խնդրենք մեր Տիրոջից, որ թողութիւն տայ մեր յանցանքներին եւ ողորմի մեզ ըստ Իր մեծ ողորմութեան եւ սուրբի աղօթքներով ու բարեխօսութեամբ ազատի մեզ թշնամու բոլոր փորձութիւններից ու որոգայթներից:

Երանելի Սիմէոնը ասորիների Աստիոք քաղաքից էր բարեպաշտ Լեւոն արքայի ժամանակներում: Դեռեւս պատանի՝ եկեղեցում միշտ լսում էր Պօղոս ասաքեալի գրուածքները, իսկ մի աստուածասէր ծերունուց տեղեկանում, որ գրուածքները Հոգու փրկութեան Համար են: Եւ, սրանք լսելով, իսկոյն Հաստատում էր բարի գործերի մէջ: Մի օր ծնողներից գաղտնի նա գնում է վանք եւ դառնում կրօնաւոր: Եւ այնպիսի ճգնութիւնների է տրւում եւ անձանձրոյթ ծառայում եղբայրներին, որ բոլորը զարմանում են:

Մի օր, ջրհորում մազէ պարան գտնելով, ամենքից գաղտնի մերկանում է եւ այնքան ամուր պատում ողջ մարմինը, որ պարանը թաղւում է ոսկորների մէջ: Մարմինը նեխելով որդնոտում է, եւ նրանից ժահահոտութիւն է ելնում: Եւ երբ եղբայրներն իմանում են, նրա մարմինը տաք ջրով տրորելով Հազիւ կարողանում են Հանել պարանը, իսկ կրօնաւորներից ոմանք, արդարի ճգնութեանը նախանձելով, վանահօրը ստիպում են նրան վտարել վանքից: Եւ երբ Հեռացրեցին երանելուն, լալով գնաց, եւ գտնելով մի խոր ու ցամաք, թունաւոր գեռուներով լի ջրհոր՝ իրեն նետեց օձերի մէջ եւ ոչինչ չէր ճաշակում: Օրեր անց Տիրոջ Հրեշտակը երազում յայտնուում է վանահօրը եւ գանահարելով սպառնում մեծ պատժի ենթարկել, եթէ չգտնի Աստուծոյ ծառային: Եւ վանահայրը, երկիւղով լցուած, անյապաղ առաքում է կրօնաւորների, որոնք փնտրելով գտնում են նրան ամենախոր ջրհորի մէջ եւ, այնտեղից Հանելով, տանում են վանք:

Առժամանակ վանքում մնալուց յետոյ Սիմէոնը գնում է անապատ, ուր շինում է իր նեղ արգելանոցը եւ չորս տարի բնակում այնտեղ՝ միայն թրջած ոսպ ուտելով: Այնուհետեւ շինում է երկրից չորս զրկաչափ՝ բարձր սիւն, որի վրայ էլ մնում է եօթ տարի: Եւ աղօթքներով քաղմաթիւ Հիւանդների է բժշկում եւ ուսուցանում փրկել Հոգիները՝ Աստուծոյ կամքը կատարելով:

Ջսանեօթ տարի անց նրա մայրը, լսելով որդու մասին, գնում է նրան տեսնելու եւ չի կարողանում, քանզի երանելի Սիմէոնը չի կամեւում, այլ, քաղցրութեամբ խօսելով, ասում է. «Թողութիւն շնորհիր ինձ, մայր իմ, եւ մի՛ ձգտիր ինձ տեսնել այս աշխարհում, այլ, եթէ արժանի լինեմ, Հանդերձեալում՝ Ջրիստոսի զալստեանը կտեսնենք միմեանց: Արդ, ո՛վ մայրիկ իմ, Հանգստացիր իմ սեան խարսխի մօտ եւ ննջիր»: Եւ մայրը, գլուխը Հեննելով սեանը, աւանդում է Հոգին: Իսկ երանելի Սի-

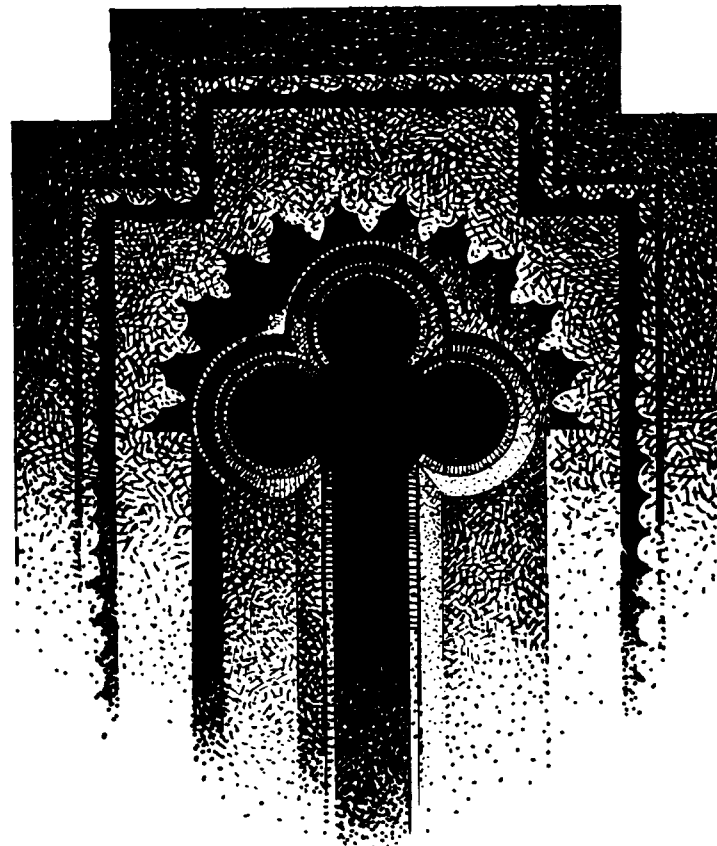
* Սարդու գրկի տարողութեան չափ

մէտնը հրամայում է իր մօր մարմինը դէն սեան առաջ, ապա իջնում է թաղելու եւ, տեսնելով իր մօրը, տիրում է: Եւ թաղում են նրան նոյն տեղում, որպէսզի, նրա գերեզմանը միշտ տեսնելով, աղօթի նրա հոգու համար:

Մի անգամ այդ վայրերի մի քանի որսորդներ, մի եղնիկ տեսնելով, հետապնդում, քայց չեն կարողանում որսալ: Այնժամ սուրբ Սիմէոնի աղօթքներով երգում են այն եղնիկին չվնասել: Երբ եղնիկը լսում է նրանց երգումը, անմիջապէս դադար է առնում, իսկ որսորդները, զանց առնելով իրենց՝ սուրբի աղօթքներով երգումը, բռնելով մորթում են եւ ուտում. եւ դեռեւս կերակուրը բերանի մէջ, նրանց բոլոր ատամները թափում են բերանից: Այնժամ, խիստ զղջալով, գնում են երանելի Սիմէոնի մօտ՝ իւրաքանչիւրն իր ձեռքում պահած իր ատամները, եւ զղջումով խոստովանում են այն, ինչ արել էին եղնիկի հետ: Եւ երանելի Սիմէոնը, գթալով նրանց, աղօթում եւ հրամայում է ատամները դնել բերանի մէջ: Եւ երբ այդպէս են անում, իսկոյն ողջանում են, քանի որ բոլոր ատամները, իւրաքանչիւրն իր տեղը գնալով, ամրանում են: Սրանից յետոյ, քանի որ նրա առաքինութիւնը յայտնի դարձաւ, հրամայեց սիւնը բարձրացնել քառասուն կանգուն: Երանելին սեան վրայ մնում էր քացօթեայ՝ ամուսնը արեգակնակէզ լինելով, իսկ ձմռանը ժուժկալելով ձեան ու ցրտի մէջ:

Եւ ոմանք գալով դէպի վեր ազազակեցին ու խնդրեցին երանելուն ջուր բխեցնել լեռան մերձակայքում, որն անջրդի վայր էր, քանի որ ուղեւորները խիստ չարչարում էին ջրի համար: Եւ երանելին, նրանց ազաչանքներին ընդառաջելով, սեան վրայից ասում է. «Գնացէ՛ք այսինչ տեղը, այն անջրդի լեռան վրայ բրեցէ՛ք, եւ Աստուած ձեզ ջուր կտայ ըստ ձեր հայցումների»: Նրանք, հաւատքով գոհանալով նրանից, գնում եւ փորում են նշանակուած տեղը, եւ ելնում է յորդաբուխ, առատ ջուր: Ուրախանում են բոլոր ուղեւորներն ու լեռան մերձակայքում ապրողները: Նաեւ բազում վտանգուածներ ծովում եւ ցամաքում սուրբ Սիմէոնի անունով օգնութիւն էին կանչում խնդրելով Աստուծուն օգնել իրենց, եւ Աստուած սուրբի աղօթքներով իսկոյն փրկում էր նրանց նեղութիւններից:

Եւ քառասունեօթ տարի սեան վրայ մնալուց յետոյ խաղաղութեամբ հանգչում է ի Բրիստոս: Երանելուն իջեցնելով թաղում են իր սեան մօտ: Սիմէոնի աշակերտ եւ սպասաւոր Անտոնը զրում է նրա ատուածահաճոյ վարքը: Եւ երանելու ննջումն էր տարեմտի սեպտեմբեր ամսի մէկին՝ ի փառս մեր Բրիստոս Աստուծոյ, որ օրհնեալ է յաւիտեանս. ամէն:

ՀԱՅՈՑ ՆՈՐ ՎԿԱՆԵՐԸ

ԱՇԽԱՏԱՍԻՐՈՒԹԵԱՄԲ՝
ԶԱՐԻԿ ԴԱԶԱՐԵԱՆԻ

Արժանայիշատակ Մ. Մանանդեանի և Հ. Աճառեանի աշխատասիրութեամբ և Ս. Էջմիածնի միաբան Գալուստ Տէր-Մկրտչեանի գործակցութեամբ 1903 թ. Ս. Էջմիածնի Մայր Աթոռի տպարանում հրատարակուեց մի գիրք, որի ստեղծման նախնական նպատակն էր մասնեղակակների տիրապետութեան շրջանում հայոց «Ներքին կացութեան, կազմակերպութեան, ազգային քաղաքականութեան երեսյոթների մասին» վաւերական փաստեր մատուցելը: Սակայն, ի յուսախաբուրթիւն մեծանուն հետազօտողների, ուսումնասիրող նիւթերում այս խնդրին համապատասխանող գրուածքները հիմնականում բազմաթիւ նահատակների մասին համատու վկայաբանութիւններ էին: Այսպիսին է այդ բազմամեայ պատմական ժամանակահատուածի (1155—1843) թողած հետքը «հայոց ներքին կեանքի» վրայ... Եւ հրատարակող գիրքը ստացաւ իր համապատասխան վերնագիրը.

«ԱՅՈՑ ՆՈՐ ՎԿԱՆԵՐԸ»:

Այս վերնագիրը կրող նոր էջ բացելով՝ «Գանձասար» հանդէսն այսուհետ «Վարք սրբոցին» կից (տարբեր աղբիւրներից, այդ թում, իհարկէ՝ նշեալ գրքից)՝ ընթերցողին կներկայացնի այնպիսի անձանց վարքեր ու վկայաբանութիւններ, որոնք տակաւին անյայտ են հայ հասարակութիւն, եւ որոնց անունները, թելալա, տեղ չեն գտել Հայ Եկեղեցու սրբարանում, սակայն արդարեւ գրուած են Կենաց Գրքում՝ Քրիստոսի բոլոր հասարակիւն ծառայների կողքին:

Ներկայացուած վկայաբանութիւնների համար սկզբնաղբիւր են հանդիսացել Մ. Մանանդեանի և Հ. Աճառեանի «Հայոց նոր վկաները» (Վաղարշապատ, 1903), Թեոդիկի «Գողգոթա թրքահայ հոգեւորականութեան և իր հօտին աղետալի 1915 տարին» (խմբագրութեամբ Արա Գուճեանի, Նիւ-Եորք, 1985) և Գ. Յ. Զազմազճեանի «Տէր, զի բացցին այք մեր» (Կիպրոս, 1957) գրքերում գետնեղուած վաւերական փաստագրութիւնները:

Սա Խարբերդի երկրից էր՝ որդին Գրիգոր կոչուող քահանայի, իսկ նրա քեռայրը՝ տանկացի էր^{*}: Եւ մի օր մի այլ զիւր Հարսանիքի զնալիս Հանդիպեց սրան: Եւ իր երեսը դարձրեց նրանից՝ ասելով անհաւատ և ուրացող, որի Համար այն պիղծը, զնալով քաղաք՝ դատաւորի մօտ, ասում է. «Իմ աներոջ որդի Դաւիթն անարգեց ինձ, իմ բերանը, իմ հաւատքը և մեր առաջնորդին»:

Եւ դատաւորը Դաւիթին ձերբակալել և բանտ նետել տուեց: Եւ ամէն օր մերթ շողոթորթութեամբ և մերթ սպառնալիքով կամենում էին նրան թուլացնել Զրիստոսի Հաւատքից, բայց չկարողացան այն խախտել: Իսկ քսան օրից յետոյ վճռեցին Հրով այրել:

Եւ, բանտից Հանելով, քաղաքի ողջ բազմութիւնը սկսեց նրան չարչարել. սրով խոցոտեցին, փայտով ձողկեցին, ապտակեցին, թքեցին և անողորմ վիրաւորեցին: Դաւիթի Հայրը Գրիգոր քահանան, լալով յորդորում էր որդուն.

—Որդեակ, Հօրդ ցանկալի և փափազելի որդեակ, մի երկնչիր այս չարչարանքներից, որ միայն մարմինդ են ապականում, իսկ Հոգիդ՝ ո՛չ [տե՛ս Մատթ. Ժ 28], այլ ուրախացի՛ր, որ Ժառանգորդ ես յաւիտենական անմահ կեանքի և անպատում ուրախութեան:

Իսկ Դաւիթը ցնծալի Հոգով ասում էր.

—Հայր իմ, մի տարակուսիր իմ փրկութեան Համար, որովհետեւ այսօր ինձ Համար փեսայութեան և ուրախութեան օր է, և յոյս ունեմ ստանալ փրկութեան Հանդերձ և ուրախութեան պատմուճան, իսկ չարչարանքներիս փոխարէն յաւիտենական Հանգիստ եմ ակնկալում:

Անօրէնները, լսելով այս խօսքերը, կրակ վառեցին և Դաւիթին տարան այրելու. և փայլեց նրա երեսը, ինչպէս Ստեփանոսինը [տե՛ս Գործք Զ 13]: Եւ Դաւիթին նետեցին Հրի մէջ, բայց սուրբը չայրուեց, այլ Հուրը ծիրանագոյն լոյսի տեսք ստացաւ: Իսկ անօրէնները, Դաւիթին Հրից Հանելով, սրախողխող արեցին, չարաչար խոցոտեցին ամբողջ մարմինը, մինչեւ նա շնչասպառ եղաւ, և ապա կրկին նետեցին Հրի մէջ: Եւ սքանչելի նշան եղաւ, քանզի նրա սիրտն ու գլուխը չայրուեցին, իսկ մարմնի մասերն այնչափ այրուեցին, որ փոշիացան: Փոշին քամուն տուեցին և ոտնակոխ արեցին, իսկ նրա սիրտը տարան ու նետեցին քաղնիքի Հնոցը: Սակայն քաղնիքն ու քաղնիքի պղինձն այնպէս ճեղքուեցին,

* քրոջ ամուսինը
** Այսինքն՝ հաւատարմիս էր եղել մասնեղակակութիւն էր ընդունել:

մում է արքայի եպարքոսին և բողոքարկում ազազակելով.

— Խնայիր թո ազգը, տէր, և զթա՛ մեզ, որովհետև այն անհաւատ այրը (Գրիգորը) մեր հաւատակցին, սաստիկ ծեծելով և վիրաւորելով, մեծ անարգանքներով ու հայհոյութեամբ քարշ տալով, տարել է մինչև անգլիացի իր պարոնի դուռը և դեռ այսօր անով էլ չի բաւարարուել, այլ հայհոյել է նաև մեր հաւատքն ու կրօնը:

Ի հաստատութիւն իրենց խօսքի՝ Հանում են կրօնապետի փաստաթուղթը, ցոյց տալիս նրան և շարունակում ազազակել.

— Վրէժ առ մեր օրէնքն արհամարհողներից, որովհետև պախարակելով անարգունց այն և Հոգի հաւասարեցունց, քանզի անհաւատը համարձակօրէն հայհոյեց մեր հաւատը և մեր յայտնի պատգամաբերին:

Նրանք այնքան են բարձրացնում իրենց ազազակի ձայները, որ եպարքոսը պարտաւորուում է լսել նրանց բողոքը և խոստանում վաղը եւթ այդ դատը քննել: Յաջորդ օրը բազմութիւնը, դարձեալ հաւատուելով եպարքոսի դառնը, բռնադատում էր նրան նոյն պահանջներով:

Անգլիացի պարոնները, տեսնելով, որ օրըստօրէ սաստկանում է խանութպանների վրէժխնդրութեան գայրոյթը, վախենում են գործի հետեւանքներից և Գրիգորին ազատ արձակում՝ նրան պատուիրելով գնալ ու թաքնուել գիւղերից մէկում, մինչև դադարի ամբոխի շփոթութիւնը:

Գրիգորը գնում է իր հօր տուն և այնտեղ մնում երեք օր՝ առանց այլ տեղ թաքնուելու: Այն օրերին բողոքարարներն անդադար յաճախում էին եպարքոսի մօտ և նրանից պատասխան սպասում: Կանչելով անգլիացի իշխանի թարգմանչին՝ ահով և սպառնալիքով նրանից պահանջում են Գրիգորին: Թարգմանիչը նրանց պատասխանում է.

— Մեր սպասաւորների հանած ազմուկից յետոյ մենք մեր տնից արտաքսեցինք նրանց, որոնց հետ և՛ Գրիգորին:

Սակայն եպարքոսը, չլսելով նրա խօսքերը, պահանջում է Գրիգորին, որպէսզի նրան հարցաքննեն այդ գործի առթիւ. և յուսադրում, որ, եթէ անպարտ գտնուի, կարձակուի առանց վնասուելու: Գրիգորի վիրաւոր հայրը գտնուում էր անգլիացու տանը, և անգլիացի պարոնի թարգմանչին այդ գործից ազատուելու համար նրա մասին յայտնում է եպարքոսին՝ ասելով.

— Նա գիտի իր որդու տեղը, իսկ մենք չգիտենք, թէ ուր է նա:

Եպարքոսը մարզիկ է ուզարկում քերելու Գրիգորի հօրը, որոնք, գալով և տեսնելով անգլիացիների անփութութիւնը, բռնում են նրան և տանում եպարքոսի մօտ, որեւէ հրամայում է բանտ նետել նրան և սպառնում է մահով, եթէ չյայտնի իր որդու տեղը:

Արքունի ծառայողները, տեսնելով այն անգլիացի պարոնների անտարբերութիւնը գործի հանդէպ, հասկացնում են բողոքարկու խանութպաններին, որ չթուլացնեն դատը, մինչև որ Գրիգորին դարձնեն իրենց հաւատքին: Իսկ Գրիգորի հօրը մերթ սպառնալիքներով ու ահաբեկութեամբ են զարհուրեցնում, մերթ կեղծաւորութեամբ ու խաբէութեամբ յուսադրում, որ իր որդու համար չվախենայ, «քանզի յանցաւոր չէ, և նրա կողմից վիրաւորուած մարդը ողջ է մնացել և ահա շրջում է ողջանդամ»:

— Արդ, դու մի՛ վախեցիր, այլ ասա՛ թո որդու տեղը, և մենք թոյլ չենք տայ, որ նրա գլխից մի մազ անգամ պակասի, այլ եպարքոսը հարցաքննելուց յետոյ նրան բաց կթողնի, այս խօսքերն իրենց երզումով հաստատելով համոզում են Գրիգորի հօրը:

Կանչելով մի հայ մարդու՝ Գրիգորի հայրն իր կնոջը գրել է տալիս (որովհետև ինքը գրել չգիտէր), որ Գրիգորի համար չկասկածի և թոյլ տայ, որ նա գայ: Այդ թուղթն աննելով եպարքոսի ծառաները գալիս ու տալիս են Գրիգորի մօրը, որը, կարդալով, պարզամտութեամբ նրանց ձեռքն է տալիս իր որդուն: Սրանք, խիստ ուրախանալով, վերցնում են Գրիգորին և վերադառնում քաղաք:

Դատախազից լսելով Գրիգորի բռնուելու մասին՝ ամբոխն ուրախանում է և սկսում ահաբեկել նրան ու մահուամբ սպառնալ, եթէ չդառնայ իրենց հաւատքին: Իսկ նա պատասխանում է.

— Ես իմ լոյս հաւատքը չեմ թողնի և իմ Ջրիստոսի ճշմարիտ օրէնքը չեմ փոխանակի ձեր օրէնքի հետ:

Տեսնելով, որ Գրիգորն անարգում է իրենց խօսքը՝ նրան տանում, կանգնեցնում են իշխանի առաջ, որին եպարքոսը յանձնել էր վճռի կայացումը: Գրիգորին տեսնելով նա բազմաթիւ ազդու և խանդաղաշարժ բաներ է ասում նրան՝ խոստանալով զանձեր, պատուական ստացուածքներ ու գեղեցիկ կին, եթէ իրենց հաւատքին դառնայ: Սակայն Ջրիստոսի հաւատարիմ ծառայ Գրիգորը պատասխանում է.

— Այն բարիքները, որ խոստացար տալ ինձ, անցաւոր են, սուտ և ընդունայն, իսկ իմ հաւատքը ճշմարիտ է և սուրբ, որովհետև հաստատուն և Ջրիստոսի կողմից, որի ճշմարտութիւնը դուք իսկ վկայում էք: Արդ, լսեցէք ինձ. ես իմ ճշմարիտ Աստուծուն չեմ թողնի և իմ ճշմարիտ հաւատքը չեմ ուրանայ:

Երբ լսում են Գրիգորի պատասխանը, ասում են.

— Այսօր ցնորուած է երևում: Տարէք պահէք, թերևս, խելքի գալով, զգաստանայ:

Յաջորդ օրը, դարձեալ կանգնեցնելով աստանի առաջ, հարցնում են սպառնալիքներով և պարզեցնելով խոստումներով.

—Ուրան՞ում ես թո Հաւատքը:

Իշխանը, տեսնելով Գրիգորի Հաստատուն Հաւատք եւ լսելով նրա Համարձակ պատասխանները, առաջարկում է այդ մասին յայտնել եպարքոսին, թայց զայրացած խանութպանները, Հաւաքուելով նրա մօտ, ասում են.

—Քեզ է յանձնարարուած գործի կատարումը, դու էլ պէտք է նրան բռնութեամբ բերես մեր Հաւատքին. իսկ եթէ յօժարութեամբ չզառնայ, մահուան է արժանի:

Բազմապիսի խօսքերով Համոզում են իշխանին իրենց կամակից լինել՝ ասելով.

—Կայտնեն եպարքոսին, թէ կամենում ենք Գրիգորին տանել քաղաքի Հրապարակ եւ այնտեղ, Հաշտեցնելով խանութպաններին եւ անգլիացի պարոններին, վերջացնենք այս գործը: Իսկ մենք պատրաստ ենք սպանել նրան, երբ Հրապարակ Հասնի:

Այսպիսի դաւաճանութեամբ իրենց խորհուրդը կազմելով քաղմութեամբ Հանգերձ գնում են եպարքոսի ատեան եւ այնտեղ, կրկնելով իրենց բողոքը, ասում.

—Այս պատանին անարգելի գտնուեց ըստ մեր օրէնքի եւ մեր Հաւատակցին վիրաւորեց ու քարշ տուեց նրան: Արդ, եթէ Հաճոյ է ձեր տէրութեանը, որ մենք այս այլասեռ պատանուց այսքան անարգանք կրենք, թո՞ղ լինի ձեր իշխանութեամբ, իսկ եթէ ոչ՝ դատ արա մեր ու նրա միջեւ եւ վրէժ պահանջիր մեր Հաւատքի Համար:

Այսպիսի աղմկայոյզ գանգատներով մեծացնում էին այն դատը եւ եպարքոսից Հրաման խնդրում, որ Գրիգորին ման տան ամբողջ քաղաքով, որ բոլորը տեսնեն նրան: Երբ եպարքոսի մօտ Հաւաքուածները լսում են այս խօսքերը, բոլորն, իբրեւ օրէնքի վրէժխնդիրներ, ասում են.

—Նա չպիտի՛ ապրի:

Այնժամ եպարքոսն իր ծառաներին Հրամայում է, որ Գրիգորին կապած տանեն քաղաքի Հրապարակ եւ խարեութեան դիմեն՝ թուլացնելու Համար նրա Հաւատքը, իսկ եթէ չՀամոզուի, յայտնեն իրեն. այսպէս է վճռում, քանզի անտեղեակ էր ամբոխի դաւաճան խորհրդին:

Այդ Հրամանից յետոյ դահիճները մօտենալով մերկացնում են Գրիգորին՝ թողնելով միայն շապիկով ու վարտիքով եւ տանում են դէպի Հրապարակ: Իսկ ամբոխը, նրա վրայ գրոհելով, սպառնալիքներով ահաբեկում էր եւ ասում.

—Դարձիր իւլամի Հաւատքին, ապա թէ ոչ՝ մենք քեզ քարկոծելով եւ սրախողխող անելով կսպանենք:

Նրա բազուկներն այնքան պինդ են կապում ետեւից, որ արիւն է

Հեղում: Փանահարում եւ ստէպ-ստէպ Հարուածում են գլխին, եւ նրա շուրջ խմբուած ամբոխը, նրան քաղաքի շուկայի Հրապարակում ման տալով, մերթ սպառնալով եւ մերթ շողորթութեամբ յորդորում է դառնալ իր Հաւատքին: Իսկ Քրիստոսի ծառայ Գրիգորը, արիական Համբերութեամբ տանելով բոլոր վշտերը, բոլորին Համարձակ պատասխանում էր՝ Չատագովելով Քրիստոսի Հաւատքը: «Ի՞նչու էք կարծում, ասում էր նա, թէ ինձ, մահուամբ ահարկելով, կվախեցնէք, եւ ես կուրանամ իմ ճշմարիտ Հաւատքն ու իմ Աստուած Յիսուս Քրիստոսին»: Այս խօսքերից նրանք ատամներն էին կրճտացնում, իսկ երանելու տեսքը զուարթ էր ու պայծառ եւ ամբոխի սպառնալիքներից երկիւղի ու սրտաբեկութեան որեւէ նշան չէր արտայայտում:

Երբ Հասցնում են Հայոց վաճառականների իջեւնատուն, որ մօտ էր քաղաքի մեծ Հրապարակին, Քրիստոսի ծառան, տեսնելով իր ծանօթներին ու Համագգի դրացիներին, ասում է.

—Եղբայրներ, մի՛ կասկածէք մեր Հաւատքի ճշմարտութեան Հանդէպ իմ Հաստատուն լինելու մէջ. ես պատրաստ եմ տանջանքների եւ յօժար եմ մեռնել:

Այնտեղ գտնուող քրիստոնեաներն, այդ լսելով եւ երանելի Գրիգորին տանջանքների դառը կապանքներում տեսնելով, Հառաչելով լալիս էին դառնակակիծ արտասուքներով:

Այնուհետեւ դահիճները Գրիգորին Հասցնում են քաղաքի մեծ Հրապարակ, ուր Քրիստոսի նահատակին տեսնելու Համար չորս կողմից յորձանք էր տալիս այլազգի բազմութիւնը: Այնտեղից տանում են շահի պանդոկի մօտ, որ Դրամահատի դիմաց էր: Աւագ խանութպաններից մէկը, մօտենալով նրան, բազմութեամբ շրջապատուած, շողորթելով ասում է.

—Որդեակի, դու մանուկ ես եւ նորահասակ, ինայի՛ր թո Չահելութիւնը եւ փրկի՛ր թո անձը, որովհետեւ այսքան մահամեղականները, որ Հաւաքուել են, քեզ կենդանի չեն թողնի: Ուստի Հաւանութիւն տուր իմ խօսքերին, դարձիր թո մուր կրօնից եւ ընդունիր Մահմեդի Հաւատքը, որ բարի է եւ երեւելի, ինչպէս տեսնում ես այս մահամեղականներին, որոնք բարգաւաճել են բարեկեցիկ կենցաղավարութեամբ եւ բարիքների ժառանգորդ են այս եւ Հանդերձեալ կեանքում: Եւ արդ, լսիր, ես քեզ խանութպան կկարգեմ եւ կյանձնեմ իմ երեւելի կրպակը, կընդունեմ քեզ ինչպէս իմ որդուն, կտամ երեք Հարիւր թուման, պատուական ստացուածքներ եւ մի գեղեցիկ կին՝ Հարուստների զուտրերից, ում որ դու կհաճես:

Եւ այլ պէս-պէս բարութիւններ խոստանալով նրան՝ բերում են մի ընտիր վերարկու, եւ կրպակատէրը միւսների հետ ասում է.

—Ահա մեր խոստումի նշանը. հիմա հազիբ ու մի յամառիր եւ զնա համբուրիր խանութպանի ձեռքը:

Եւ ստիպում են ընդունել վերարկուն: Սակայն Քրիստոսի հաւատարիմ ծառան, մերժելով նրանց, պատասխանում է.

—Ձեր խոստացած բարիքներն ինձ ամենեւին պէտք չեն: Եւ եթէ դուք կամենում էք ինձ բարիք անել, թողէ՛ք՝ մնամ իմ հաւատքին, իսկ եթէ, իզուր դատապարտելով, ինձ սպանելու էք, դո՛ւք գիտէք:

Այնուհետեւ մերկացնում է իր կուրծքը եւ ասում.

—Արէ՛ք, ինչ որ կամենում էք:

Իսկ դահիճները յետաձգում էին նրա մահը՝ յուսալով, որ թերեւ թուլանայ նրա հաւատքը:

Այնտեղ էին նաեւ նրան ծանօթ ուրացած Հայերից ոմանք: Սրանք Հայերէնով դիմում են նրան.

—Այժմ քեզ փրկելու համար առերես դաւանիր նրանց հաւատքը, իսկ երբ արձակուես, զնա՛ քրիստոնեայ երկրների քաղաքներ եւ այնտեղ համարձակօրէն քո՛ հաւատքը պաշտիր:

Երանելի Գրիգորը պատասխանում է նրանց.

—Այս մահս, որն այժմ հասել է ինձ, որ քաղաքն էլ զնամ, պիտի լինի, եւ ուր էլ լինեմ, ինձ պատահելու է այն: Ուրեմն ինչո՞ւ առօրեայ կեանքիս համար կորցնեմ իմ ճշմարիտ հաւատքը եւ դատապարտուած լինեմ Քրիստոսի Ատեանում: Նրա վերջին ահեղ Դատաստանի Օրը:

Այս ասելիս Գրիգորն ուրախ եւ զուարթ էր, որ մօտեցել էր իր նահատակութեան ժամը. այդ էր վկայում նրա ղէմքի գոյնը, որը ժամ առ ժամ աւելի ու աւելի էր պայծառանում:

Երբ այլազգիների բազմութիւնը նրա ուրացման յոյսը կորցրեց, մէկը զաւազանով ուժգին հարուածեց նրա թիկունքին, ինչը տեսնելով բազմութիւնը գրոհեց նրա վրայ եւ այնտեղի բարձրավանդակից վայր գլորեց: Եւ նրանցից մէկը, մերկացնելով իր սուրը, հարուածեց նրա կրծքին, իսկ միւսները, կորզելով նրան, իջեանատան մի սենեակ զցեցին եւ զուր փակեցին, որովհետեւ չէին ուզում սպանել՝ յուսալով, թէ գրանից յետոյ Հնարաւոր կլինի որսալ նրան. ուստի ասում էին դրսից.

—Այժմ ընդունիր մեր խօսքերը, որպէսզի թերեւ փրկուես:

Իսկ նա ներսում արի սրտով խոստովանում էր Քրիստոս Աստուծուն: Այդ լսելով ամբողջ մեծաձայն աղաղակեց եւ յարձակուեց սենեակի վրայ, կոտորեց զուրը եւ ներս խուժեց: Այնտեղ նրանցից մէկը սրով հարուածեց նրա երեսին, միւսներն էլ սրով խոզխաղում էին նրա մարմինը, իսկ կէսը քարկոծում էր: Նրանց ղէմքերի շտապչունը եւ քարկոծողների աղաղակը սարսափեցնում էին մօտակայքում գտնուողներին:

Եւ սուրբի թափած արիւնը հեղում եւ ոռոգում էր այն վայրը... Այդ ահաւոր տեսարանից այլազգիներից ոմանց գութը շարժւում էր, եւ նրանք ողորում էին ու զարմանքով հարցնում միմեանց, թէ՛ տեսն՞լ էիք արդեօք այսպիսի բան: Եւ արհամարհում էին դատաւորի թոյլութիւնը:

Այն ժամին այնտեղ ոչ մի հայ չկար, որովհետեւ ամէնքն էլ վախից խոյս էին տուել: Բայց մահմեդականի զգեստ հագած մի հայ սուրբ նահատակի մօտ էր գտնուում եւ տեսնում նրա նահատակութեան հանդէսը. իրենց վրէժխնդրութեան մոլուցքը նրա վրայ սպառելով զցում են իջեանատան մէջտեղը, իսկ երեկոյեան ոտքերից պարան են կապում եւ քարշ տալիս քաղաքի հրապարակ ու զցում սպանուած մահապարտների տեղը: Հայը, որ ներկայ էր սուրբի նահատակութեանը, այն գիշեր տեսնում է երանելի նահատակ Գրիգորին, որ, երեւալով իրեն, վատած մոմեր է տալիս եւ ասում. «Ահաւասիկ, վերցրո՛ւ քո փետրածը»: Եւ նա, արթնանալով, գոհանում է Տիրոջից:

Այն գիշեր Հայերը նահատակի մարմինը մինչեւ լոյս հսկելու համար չորս այլազգի պահապաններ են վարձում, որոնք գիշերը տեսնում են, որ սուրբի մարմնի վրայ մեծ լոյս է ծագել եւ ամբողջովին պարուրել այն: Եւ առաւօտեան այս մասին պատմում են քրիստոնեաներին ու մահմեդականներին:

Եպարքոսը, լսելով այդ ամենի, ինչպէս նաեւ՝ նրա վրայ ծագած լոյսի մասին, մեծապէս զղչում է սուրբին բազմութեան ձեռքը մատնելու համար եւ առաւօտեան շտապ հեծեալ է ուղարկում Ջուղայի քրիստոնեաների մօտ, որպէսզի շուտով գան եւ վերցնեն նրա մարմինը: Հայերը գալիս, վերցնում են նահատակ Գրիգորի մարմինը քաղաքի հրապարակից ու տանում Երեւան թաղ եւ սուրբ Ամենափրկիչ եկեղեցու մօտ մեծ փառքով ամփոփում նրա երանելի մարմինը: Դառնակսկիծ արտասուքներով ողորում եւ ջերմեանդրութեամբ համբուրում էին նրա սուրբ մարմինը, իսկ ոմանք, որ, նահատակի հանգէպ սիրուց մղուած, այն գիշեր մնացել էին գերեզմանի մօտ, գիշերը պէս-պէս նշաններ են տեսնում, որոնց մասին պատմում են յաջորդ օրը:

Ահա այսպիսի բարի մահուամբ նահատակուեց երանելի Գրիգորը շահ Սուլթան Հօսէինի թագաւորութեան եօթերորդ տարում, հայոց ՌԾՃԳ (1703) թուականի յուլիսի 20-ին՝ սուրբ Ներսէս Հայրապետի եւ Խաղայ եպիսկոպոսի տօնին:

Նրա գերեզմանը գտնուում է Երեւան թաղի Մատրան կամ Ամառան եկեղեցու առջեւ՝ հետեւեալ տապանագրով.

Նահատակ վասն Քրիստոսի՝ որդի Ասաղդի,

Գանձ կայ՝ եղեալ աստ ի շիրմի,

Նշխար մաքուր պատուականի
 Ումեմն մանկան ճահատակի,
 Որ էր ամաց տամն եւ ութի,
 Առոյգ տեսեամբ յոյժ բաղձալի,
 Որ սուրբ Գրիգոր վերածայնի:
 Նման եղեալ զուարթնոյն մեծի
 Սրախողխող ճգամբ մեծի,
 Եւ մարտիրոս ի դարս վերջի,
 Դառն եւ դժնեայ ամանակի
 Կատարեցաւ մահուամբ բարի,
 Անուշահոտ բուրմամբ խնկի,
 Միշտ առաջի կայ Բրիստոսի,
 Բարեխօստ իւր յիշողի
 Եւ զյիշատակն կատարողի:
 Ի թուոջ հայկազանի
 Ռճ յիսներորդի,
 Ի թիւս երիւս մակադրի,
 Ի վերայ միւս յոբելիցի,
 Յուլիս ամսոյ էր երրորդի,
 Եւ աօն էր մեծ Ներսէս հայրապետի:

Մինչեւ այսօր նրա գերեզմանը ջուղայեցիները պատում են որպէս սուրբի եւ նահատակի գերեզման: Եւ քաղում Հիւանդներ, մանաւանդ՝ կանայք, շուր են լցնում նրա տապանաքարի վրայ եւ ըմպում այդ ջրից: Եւ շատերն, ըստ իրենց հաւատքի, բժշկում են:

ԳԱՆՁԱՍԱՐ

ՄԻՔԱՅԷԼ ԾԱՅՐԱԳՈՅՆ ՎԱՐԴԱՊԵՏ ԱԶԱՊԱՆԵԱՆ (+ 1909)

Աջապահեան գերդաստանն առ այսօր յայտնի է Հայ Եկեղեցուն տուած իր անթիւ մշակներով*, որոնց մեծ մասը նախկինում պսակուել է վկայական մահով: Բազում նահատակութիւններ կրելով Հանդերձ՝ Աջապահեան տոհմն աստուածային շնորհներով տոկաց եւ Համբերեց իր աստուածատուր կոչման մէջ, քանզի պատերազմի ճակատում ընկնող զինուորի տեղը գրաւող քաջ Հերոսի պէս նահատակ կաթողիկոսների, եպիսկոպոսների եւ վարդապետների տեղն անմիջապէս գրաւում էին Աջապահեան մեծ գերդաստանի յաջորդ գաւակները...

* * *

1909 թ. ապրիլի 14-ին սկսուեց Ազանայի ջարդը: Թուրք խուժանը, յարձակուելով Մեսիսի վրայ, ամենից առաջ ձերբակալեց Մեսիսի առաջնորդին՝ նպատակ ունենալով դաւանափոխ անել նրան. «Մի՛ վախեցիր՝ ասացին նրան,՝ քեզ վտանգ չի սպառնում. միայն ուրացիր կրօնդ եւ կփրկուես»: Առաջնորդն ի պատասխան ազօթում է ու խաչակնքում: Այս տեսնելով խուժանն առաւել խստութեամբ է կրկնում իր առաջարկը, Այս տեսնելով խուժանն առաւել խաչակնքում: Վայրագ խուժանն, առաւել բորբոքուած, երրորդում է իր հրամանը, իսկ առաջնորդը շարունակ ազօթում է ու խաչակնքում: Այդժամ ջարդարար գազաններից մէկը ձեռքին բռնած կոշկակարի Հերիւնը խոթում է առաջնորդի աջ աչքը եւ կուրացնում: Սակայն առաջնորդն իր արինահոս դէմքի վրայ շարունակում է խաչակնքել եւ ազօթել: Նոյն ջարդարարը միեւնոյն Հերիւնով կուրացնում է նաեւ առաջնորդի ձախ աչքը: Կուրացած առաջնորդ Հայրն արինով ծածկուած դէմքի վրայ անտրտունջ, յարատեւօրէն խաչակնքում է՝ ազօթելով: Կատաղած խուժանը, գետնելով առաջնորդին, տապարի Հարուածով կտրում է նրա խաչահանող ձեռքը: Իսկ առաջնորդը ձախ ձեռքով է սկսում խաչակնքել եւ անբարբառ ազօթել: Վայրագ խուժանը բորբոքուած զայրոյթի մէջ տապարի երկրորդ Հարուածով կտրում է առաջնորդի ձախ ձեռքը եւս. առաջնորդը տակաւին ազօթում է: Ջարդարարները, մեծապէս զարմացած, կտրում են նրա աջ ոտքը եւ ապշահար տեսնում, որ առաջնորդը շուրթերի թեթեւ շարժումներով շարունակում է ազօթել: Ջարդարարներն, առաջնորդի ձախ ոտքն էլ կտրելով եւ անլուր խոշտանգումների ենթարկելով, շարաշար սպանում են եւ

* Կիլիկիայի կաթողիկոսների մեծագոյն մասը մինչեւ 1870 թ. Աջապահեան գերդաստանի գաւակներ են եղել:

այնուհետեւ նրա յօշոտուած մարմինը նետում Ճիւան գետը:

Այս բազմաչարչար առաջնորդը, այս արիասիրտ Հայր, Սուրբ Հոգով լցուած այս քրիստոնեան, Կիլիկիայի բարեհամբաւ ընտանիքի եւ մեծանուն գերդաստանի զաւակներից մէկը գերաշնորհ Միքայէլ ծայրագոյն վարդապետ Աջապահեանն էր, որն ընդամէնը քսանութ տարեկան էր, երբ վկայաբար նահատակուեց ի փառս Քրիստոսի: Յարգանքն էր այդ առաքելաշնորհ վարդապետին, բազմաչարչար Հայր սուրբին, նրա անյայտ գերեզմանին ու անծանօթ յիշատակներին...

Յիշատակն արդարոց օրհնութեամբ եղիցի. ամէն:

ԱՇՈՏ ԶԱՎԱՆԱՅ (+ 1909)

Արժանապատիւ տէր Աշոտ քահանայ Աւետեանը ծնուել է Կարին քաղաքում 1868 թուականին: Հոգեւոր կրթութիւն ստանալուց յետոյ՝ 1894 թ. նա քահանայ է ձեռնադրուում եւ շուտով, որպէս բազմադիրքն ու եռօճողուն երեց, վայելում ոչ միայն քաղաքի, այլեւ՝ Հարեւան գիւղերի բնակչութեան Համակրանքը: Երկար տարիներ նա նուիրուել է տեղի մանուկների դաստիարակութեան գործին եւ միաժամանակ Հանդիսացել քաղաքի կրօնական ժողովի եւ Կարմիր վանք գիւղի տեսուչը: Յայտնի է, որ նա անձամբ, մերձակայ գիւղերում Հանգանակութիւններ կատարելով, կարողանում էր ապահովել դպրոցի գոյութիւնը:

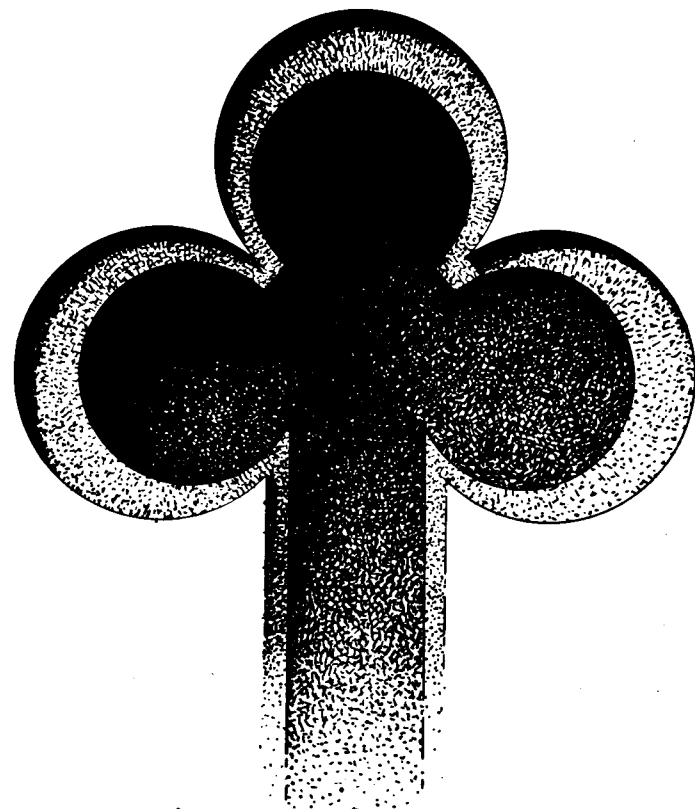
Երբ սկսում են չարարաստիկ Հալածանքները, Աշոտ քահանան իր ծանօթ ազգակիցների հետ ձերբակալուում ու բանտ է նետուում, որտեղից շուտով քոլորին Հանում ու տանում են Մալաթիայի սպանդանոց-լեռը: Ոստիկանները շուրջ 4000 տղամարդու խումբ առ խումբ գատում են կանանցից եւ կապում ձեռքերը՝ պատրաստելով նահատակութեան: Տէր Աշոտ քահանան կամովին յայտնուել էր առաջին խմբի գլխին՝ իրականացնելու Համար իր՝ Աստուծոյ նուիրեալ սպասաւորի վերջին առաքելութիւնը: Նա իր շուրջը գտնուողներին խրախուսում է արի մնալ մահուան Հանդէպ եւ մեծ յուզմունքով քոլորին մղում է միաբերան աղօթել «Տէր, ողորմեա՛»-ն: Այնուհետեւ, ի վերուստ ներշնչուելով, դիմում է մի անօրինակ նուիրագործութեան. բարձրաձայնելով պատարագչի սրտայոյզ խոստովանանքը՝ «Չամենայն մեղս, զոր գործեալ եմ, քանզի մեղայ խորհրդով...», եւ ապա՝ սուրբ Հաղորդութեանը նախորդող խօսքերը՝ «Սա եղիցի մեզ ի յարութիւն եւ ի քաւութիւն...»՝ մի բուռ հող է նետում քերանը՝ բարձրագոյն Հաւաստելով իր նորաստեղծ Հօտին. «Տղաներ, ամուր պահէք ձեր սրտերը, այս անիծեալ երկրի Հողից կո՛ւ սուէք որպէս Հաղորդութիւն»: Քուրդ խուժանը, «բէշի՛շ, քէշի՛շ» ոռնալով, սկսում է քաշքշել նրա սքեմի քղանցքից՝ տանելով դէպի ձոր, որից յետոյ կացնի, մանգաղի ու մահակի շաշիւնները նահատակուող Հազարաւոր Հայերի աղաղակների եւ ճիչերի հետ խոռովում են ձորի լուսթիւնը...

ԳԱՆՁԱՍԱՐ

ԳԱՆՁԱՍԱՐ

ՀՈԳԵՒՈՐ
ՄԱԿՆՈՅԻՔ

ԳԵՂԱԳԻՏԱԿԱՆ ԸՄԲՈՆՈՒՄՆԵՐԸ ԽՈՐԱՆՆԵՐԻ ՄԵԿՆՈՒԹԻՒՆՆԵՐՈՒՄ

«Խորանների մեկնությունները»՝ ողջ միջնադարեան աշխարհում այդ եզակի վաւերագրերը, բովանդակելով զանազան Նշաններ (սիմվոլներ), այլաբանութիւններ եւ թուային խորհուրդներ, ունեն նաեւ ուշագրաւ գեղագիտական հարցադրումներ, որոնց մի մասն առ այսօր մնում է ուժի մէջ:

Գեղագիտական հարցադրումները կերպարուեստում սահմանափակում ենք վայելքի ու գեղեցիկի միասնական մեկնաբանումով, նաեւ՝ գոյների, ճարտարապետական ու զարդային տարբեր մոտիւների յուզական բովանդակութեամբ: Սոյն մեկնություններում գոյների տեսութեան մասին խօսել ենք «Գանձասար» հանդէսի 2—րդ գրքում: Ուստի այն այստեղ բաց ենք թողնում՝ իբրեւ գեղագիտութեան վերաբերող մաս: Բաց ենք թողնում նաեւ թուային Նշանական (սիմվոլիկ) յարաբերութիւնները, նման եւ ոչ նման այլաբանութիւնների ու խորհուրդների բարդ համակարգը, աստուածաբանական բազմաթիւ մէջբերումները, որոնք սոյն մեկնություններում կազմում են արուեստի տեսութեան համակարգի բաղկացուցիչ մասը եւ նոյնպէս ունեն գեղագիտական ուղղումութիւն: Դրանց թերեւս անդրադառնանք յետագայում:

Իր «Խորանների մեկնութեան» մէջ Աւետարանագիրքը համեմատելով դրախտի եւ Տիրոջ տանից բխող կենաց ջրի հետ, Ներսէս Շնորհալիւն բացայայտում է խորանապատկերների գեղագիտական ուղղումութիւնը.

«Այս, որ ցանկեալս է ոչ պակուցիչ հրով եւ սրովբեական սրով բոցեղինեաւ, այլ՝ հեշտայի եւ ծաղկերանգ նկարիւք եւ պանծազարդ գունաւք, խորանաց կերպագրութեամբ, այլեւ՝ անկոց ոմանց ստեղծագործութեանց եւ ձագուց ձեւացեւոց եւ յարինուածք սեղանոց եւ սեանց եւ ծաղկանց, որք ունին յինքեանս խորհուրդս խորինս եւ իմաստս անյայտս եւ հանճարս ծածուկս, որովք ոչ է պարտ զանց ամենկ վայրապար»:

(«Եւ այս [գիրքը], որ ցանկութեամբ է ոչ թէ զարհուրելի հրով եւ սերովբեական բոցեղէն սրով, այլ՝ համեմակի ու ծաղկերանգ նկարներով եւ պանծազարդ գոյներով՝ խորանների կերպագրութեամբ, ինչպէս նաև [կան] մի շարք տումկների յորինուածքներ եւ թռչունների ձեւատրումներ, նաև՝ սեղանների, սիմվոլների ու ծաղիկների յորինուածքներ, որոնք իրենց մէջ ունեն խորին խոր-

հուրդներ, անյայտ իմաստներ եւ ծածուկ գիտելիքներ, որոնք չպէտք է զանց ամենկ վայրիվերայ կերպով»):

Միանգամից իմաստալից գեղագիտական վայելքով, որ հակադրուած է խստութեանը, թէկուզ սերովբեական, մենք խորանների գեղեցիկ պատկերների բովանդակած հոգետր իմաստները վերապրելու հնարատրութիւն ենք ստանում:

Ըստ Դիոնեսիոս Արիսպագացու եւս՝ զգայական պատկերներն են միակ ուղին հոգետր իմաստներն ըմբռնելու համար: Մինչդեռ երկնայինները (երկնային ոլորտների հրեշտակային դասերը) զգայական պատկերների կարիք չեն զգում:

«...ՉԱստուած եւ զաստուածային աստիճանութիւն ևոքա (երկնայինները — Վ. Ղ.) որպէս իմացութիւն իմանան, որպէս իրեանց պարտ է, իսկ մեք զզաւետաք պատկերաք յաստուածային կոյս, ըստ կարողութեան, համբաւանաք տեսութիւնս»^ա:

(«...Երանք (երկնայինները — Վ. Ղ.) Աստուած եւ աստուածային աստիճանութիւնը ճանաչում են որպէս իմացութիւն, ինչպէս եւ պարտատր են, իսկ մենք զզգայական պատկերներով ենք բարձրանում դէպի աստուածային կողմը՝ այն ըմբռնելով ըստ մեր կարողութեան»):

Այն բնորոշումը, որ իւրաքանչիւր պատկերամոտիւ նշանակում է մի այլ իմաստ, քան ինքն է ներկայացնում, զալիս է մինչեւ այսօր: Դիոնեսիոսից բերուած քաղուածքը մի փոքր այլ ձեւով (արուեստն աներեւոյթ աշխարհի տպատրումն է) ներկայացուած է Վ. Տատարկեւիչի մօտ^բ: Որպէս նման ըմբռնման ժամանակակից օրինակ Վ. Տատարկեւիչը բերում է Սիւզան Կ. Լանգերի այն միտքը, որ արուեստը իւրատեսակ ձեւաստեղծում է (մեր մեկնիչի մօտ՝ «կերպագրութիւն», որ աւելի տարողունակ բառ է), այսինքն՝ ձեւերի, որոնք խորհրդանշում են մարդկային յոյզեր^գ: Ըստ Բ. Կրոչեի եւս՝ «...Եթէ սիմվոլը դիտում է իբրեւ ինչ—որ անբաժան մի բան գեղարուեստական ինտուիցիայից, ապա այն հոմանիշ է բուն ինտուիցիայի. որը միշտ ունի իդեալական բնոյթ: Արուեստը երկակի էութիւն չի դրսեւորում, այն ունի միայն մէկ հիմք. ամեն ինչ նրանում սիմվոլիկ է, քանի որ ամեն ինչ իդեալական է»^դ:

ա «Յարգաքս յեկեղեցական քաղաքապետութեան», Ստանկարան, ձեռ. 49, ք. 77
բ W. Tatarkiewicz. A History of Six Ideas. An Essay in Aesthetics. 1980, Warszawa, p. 30
գ Նոյն տեղում, էջ 32
դ Б. Кроче. Эстетика как наука о выражении и как общая лингвистика. Часть I. Теория. М., 1920, с. 39

Շնորհալու մեկնութեան վերը բերուած քաղուածքում արտայայտութիւններն անթերի են թուում արուեստի տեսութեան առումով, յատկապէս, այսպէս կոչուած, ձեւի (ֆորմա) ըմբռնման տեսակետից՝ «հեշտալի եւ ծաղկեալանգ նկարիւք», «պաճուճազարդ գունաւք», «խորանաց կերպագրութեամբ», «յարիհնուածք սեղանոց եւ սեանց եւ ծաղկանց» եւ այլն: «Պաճուճազարդ գունաւք», — անմիջապէս զարդի (օրնամենտի) գունային մշակում, «խորանների կերպագրութեամբ»¹, — խորանների կերպի կամ կառուցուածքի ստեղծում, «հեշտալի եւ ծաղկեալանգ նկարիւք», — աչքի համար հաճելի եւ պայծառ պատկերներ (ծաղիկներն ունեն միայն պայծառ եւ մաքուր գոյներ), «յարիհնուածք սեղանոց եւ սեանց եւ ծաղկանց», — սեղանների, ծաղիկների, սիւների բաշխում ըստ կոմպոզիցիայի («յարիհնուածքի»), որպէսզի հարստանայ խորանի կերպագրութիւնը: Այնուհետեւ, «տնկոց ոմանց ստեղծագործութեանց եւ ձագուց ձեւացելոց» արտայայտութիւնը եւս ունի երանգ՝ ոճատրելու եւ ձեւ տալու, ընդ որում, ինչպէս բխում է ենթատեքստից՝ խորանի «կերպագրութեան» մէջ: Մեր հեղինակը «միմետիկ» (սմանողական) արժեքի հետ ընդունում է «տնկոց ոմանց ստեղծագործութեանց», այսինքն՝ յօրինելու, վերակերտելու, ոճաձեւման առկայութիւնը եւ ոչ՝ այլ կերպ, քան «խորին խորհուրդների», «անյայտ իմաստների», «ծածուկ հանճարների» կրողներ: Այս հատուածում մեկնիչը մի կողմից ցոյց է տալիս կերպարուեստի նրբութիւնների ընկալում, միւս կողմից՝ հաւատարմութիւն աստուածային գեղեցիկի եւ բարու (կալոկազաթիա) պլատոնական ըմբռնմանը: Ըստ Շնորհալու մեկնութեան՝ «աստուածագիծ մատենները» (Սուրբ Գիրքը, անելի շուտ՝ Աւետարանները, քանի որ խորանները նախորդում են Աւետարաններին) Աստուծու հոչակում են իբրեւ յափտենական բարի, եւ մեզ հասած բարին, որից հրաժարուում ենք սատանայի յորդորմամբ, աստուածային բարու մասն է: Եւ, չնայած բարուց մեր բոլոր խտտորումներին, բարու արմատը չի ցամաքում մեզ համար (դրա վկայութիւնն է Սուրբ Երրորդութեան Անձերից մէկի՝ Բան—Աստուծոյ մարմնաւորումը մեր փրկութեան համար): Խորանների բովանդակած պատկերամոտիւնները ծառայում են հոգեւոր վայելչութիւնների եւ անապական (անանց, յաւերժական) գեղեցկութիւնների համար: Եւ քանի որ բարին արտայայտութիւնն է աստուածային էութեան, ապա գեղեցիկը եւս նրա էութեան յատկանիշն է, քանի որ բարին եւ գեղեցիկն անբաժան են:

«Այս բարիս արեւնարանի առ ի սրբազանից աստուածաբանիցն եւ որպէս ազնիւ եւ որպէս գեղեցիկ եւ որպէս զաւր եւ որպէս զսիրելի եւ որքան այլ ինչ են

վայելուչք ազնուարարի եւ բերկրեցելոյ գեղեցկութեանն աստուածաբանութիւնը»²:

(«Այս բարիս սրբազան աստուածաբաններն օրհնաբանում են եւ որպէս ազնիւ, եւ որպէս գեղեցիկ, եւ որպէս սրբ, եւ որպէս սիրելի, եւ ազնուարար ու բերկրացնող գեղեցկութեան վայելուչ շատ ուրիշ աստուածաբանութիւններով»):

Արդ, բարին, գեղեցիկը, ազնիւը եւ այլ յատկանիշներ աստուածային տարբեր անուններ են, որոնք նոյն էութիւնն են արտայայտում:

Ի դէպ, զանազան պատկերամոտիւնների (ծաղիկների, թռչունների, սիւների, կամարների, գոյների եւ այլն)՝ իբրեւ աստուածային մտաւոր (այսինքն՝ հոգեւոր) վայելքներին հասնելու նախադրան՝ Շնորհալու եւ միւս մեկնիչների բացատրութիւնը, պարզում է, որ հենց միջնադարեան գեղանկարչութեան զլխաւոր գաղափարներից է, որոնց սաղմերը ֆրանսիական արուեստաբան եւ միջնադարագետ Ա. Գրաբարը տեսնում է նոր պլատոնականութեան հիմնադիր Պլոտինի մօտ (Էսէտաղներ, 4, 3, 11): Ըստ Պլոտինի՝ պատկերը վերարտադրուած իրի հայելին է, որը ոչ միայն նիւթական իրերի արտաքին տեսքն արտացոլելու համար է, այլեւ, եւ յատկապէս, հասնելու տիեզերական հոգուն, իրերի հոգեւոր էութեանը եւ դրա միջոցով՝ աստուածայինին: Այսինքն՝ Պլոտինի համար պատկերի դերը բարձրագոյն բանականութեան կամ բանական տեսիլքի գեղեցկութիւնն է³:

Չորրորդ մեկնութիւնը, որ վերագրել ենք Վանական Վարդապետին, եւ որտեղ գրեթէ բառացի կրկնում են նորապլատոնական հասկացութիւնները, անելի որոշակի է արտայայտում.

«Յայս նայեցելոյ յարիւնից Աւետարանի (նկատի ունի ընդօրինակողներին եւ պատկերազարդողներին — Վ. Ղ.) գեղեցկեանց Ե որակաւք նկարեցին զսկիզբն՝ եւ զճախարհութիւն (այսինքն՝ նախադրուող՝ խորանները — Վ. Ղ.) փառազարդ եւ աստուածապայծառ մտաւոր զանձուցն, որ ի բանս Աւետարանացն զանձնաւ են... խոթեալք յորդորմամբ առականոր իմաստիւքս, խնդրեսցուք, զի զոր ինչ ոչ երեսի պաց»:

(«Մրան նայելով՝ Աւետարանը յարդարողները գեղեցկեանց հիմն զոյնով նկարեցին Աւետարանների խօսքերում զանձնած փառազարդ եւ

1 w St'u «The Armenian Version of the Works Attributed to Dionysios the Areopagite». Ed. by Robert W. Thomson. Louvain in Aedibus E. Peeters. 1987 (Scriptores armeniaci. Tomus 17. D. N. IV, 7, p. 159):

2 p A. Grabar. Plotin et les origines de l'esthetique medievale.— «Cahiers arche'ologique. Fin de l'antiquite et Moyen Age». Vol. L 1945, p. 17, 22

աստուածայապաճա մտաւոր գանձերի սկիզբը եւ նախադրութիւնը... շարժուելով ասակաւոր իմաստներով յորդորուած, որ փնտրենք այն, ինչ չի երևում աչքերին):

Աւետարանի խօսքերի բովանդակած «մտաւոր գանձերը» յիշեցնում են Պլոտինի «մտաւոր գեղեցկութիւնը», որ կապուած էր բանականութեան կամ «ձեւերի» հետ^ա:

• Իսկ Շնորհալիս ուշիմ դիտողից խնդրում է կերպագրուած, ձեւացուած, ստեղծագործուած պատկերների բովանդակած «խորին խորհուրդները», «աւսյայտ իմաստները», «ծածուկ հանձարները» զանց չառնել թեթեամտօրէն: Ինչո՞ւ:

«Քանզի,- գրում է մեկնիչը,- ամենայն ինչ, որ յաշխարհի է, յերկուս հատանի՝ ի կարեւորն եւ ի վայելմունս: Կարեւորքն հարկաւորքն են, որպէս լոյս եւ աղ եւ երկիր եւ ի նմանէ՝ հաց եւ աղբիւրք ջուրք եւ հանդերձ, առանց որոց ոչ է հնար կեալ, իսկ վայելչութիւնքն հեշտալիքն են եւ փափկացուցիչքն, որպէս զհին եւ միջք եւ համեմք եւ խորակարարութիւնք եւ անուշահոտութիւնք եւ պայծառագունութիւնք եւ ականջաց հեշտալիութիւնք, որք զգայութեանց են հեշտացուցիչք եւ վայելչութիւնք եւ հանգիստք^բ: Այլ որք ոչ թուին զկարեւորք, մեծապէս ազուտ գործեն կատարելոցն, յորժամ այս երեսելի գունովս եւ համով եւ հոտով եւ լրովն եւ հանգստեամբ ամբառմամբ ի հոգեւորն եւ յիմանալի վայելչութիւնս յաւետիան Աստուծոյ, զոր ակն ոչ ետես, եւ ունկն ոչ լուսա, եւ ի սիրտ մարդոյ ոչ անկա, զոր պատրաստեաց Աստուած սիրելեաց Իւրոց...»:

(«Քանզի,- գրում է մեկնիչը,- աշխարհի մէջ գտնուող ամեն ինչ բաժանուած է երկու մասի՝ անհրաժեշտի եւ վայելչականի: Անհրաժեշտներն են՝ ինչպէս լոյսը, օդը եւ հողը, որոնցից [ծագում են] ջրերի աղբիւրները, հացն ու հանդերձը, առանց որոնց անհնար է ապրել: Իսկ վայելչութիւններն են հեշտալի եւ համեմի բաները, ինչպէս զհինին եւ միջերը, համեմունքը, խորակարարութիւններն ու անուշահոտութիւնները, պայծառ գոյներն ու հեշտալիութիւնները, որոնք զգայարաններին են հանդիպում եւ հանգիստ պատճառում: [Սակայն] կատարելաների համար մեծապէս օգտակար են եւ [այս] ոչ անհրաժեշտ թուացող բաները, երբ այս երեսելի գոյների եւ համի, հոտի եւ ձայնի հեշտութեամբ բարձրանում ենք դէպի Աստուծոյ անտիմաների հոգեւոր եւ իմանալի վայելչութիւնները, որոնք «ոչ աչքը տեսա, եւ ոչ ականջը լսեց, եւ մարդու սիրտը չընկա, որ պատրաստեց Աստուած Իր սիրելիներին...» [տես Ա

^ա Plotinus with an English Translation by A. H. Armstrong' in Six Volumes. I. 1-9. The Loeb Classical Library. Cambridge, Mass., Harvard University Press, London. 1966. p. 261-263 (Enneads I, 6-9)

Կարգք. Բ 9]:)

Այստեղ մեկնիչները հասնում են երկրորդ կարեւոր գեղագիտական ըմբռնմանը՝ վայելչական ոլորտի եւ կենսական ոլորտի սահմանազատմանը: Այս ընդարձակ քաղուածքի սկզբնամասը չգտանք ձեւակերպուած ո՛չ անտիկ, ո՛չ քրիստոնէայ հեղինակների, ո՛չ էլ Դիոնեսիոս Արիսպագացու երկերում, որոնք մեծ ազդեցութիւն են ունեցել մեր մեկնիչների վրայ: Մտաւորապէս այսօրինակ բաժանում («Ամենայն ինչ, որ յաշխարհի է, յերկուս հատանի՝ ի կարեւորն եւ ի վայելմունս») ^ա ³, բայց ոչ թէ աշխարհի, այլ ցանկութիւնների համար, գտնում ենք յատկապէս Էպիկուրի մօտ: Դիոգենէս Լայերտացին վկայում է, որ, ըստ Էպիկուրի, «ցանկութիւնները լինում են ոմանք՝ բնական եւ անհրաժեշտ, միւսները՝ բնական, բայց ոչ՝ անհրաժեշտ, երրորդ՝ ոչ բնական եւ ոչ էլ անհրաժեշտ»: Բնական եւ անհրաժեշտ ցանկութիւններն Էպիկուրը համարում է նրանք, որոնք ազատում են տառապանքներից, օրինակ՝ ըմպելիքը՝ ծարափ ժամանակ: Բնական, բայց ոչ անհրաժեշտ նրանք են, որոնք բազմազան են դարձնում վայելքը, բայց չեն վերացնում տառապանքները, օրինակ՝ ձոխ սեղանը: Ոչ բնական եւ ոչ անհրաժեշտ են, օրինակ, պսակները եւ պատուաւոր արձանները^բ: Աւելի չենք խորանում, որովհետեւ Էպիկուրը եւ մեր մեկնութիւնները սկսում են անսահմանօրէն հեռանալ միմեանցից:

Այնուհետեւ կարեւորն այն է, առանց որի անհնարին է ապրել (օդ, լոյս, ջուր, հանդերձ), իսկ վայելչականը (հեղոնիստականը)՝ առանց որի կարելի է ապրել (որն անհրաժեշտ չէ՝ ըստ Էպիկուրի), բայց հեշտալի է եւ փափկացուցիչ (հանգստաւետ)՝ զգայարանների համար (զինի, միդգ, համեմունք, խորտիկներ, անուշահոտութիւններ, ախորժելի ձայներ): Ինչո՞ւ են այդ վայելչութիւնները, նրանք ստեղծուած են, որպէսզի «այս երեսելի գունովս եւ համով եւ հոտով եւ լրովն (սողոթեամբ — Վ. Դ.) եւ հանգստեամբ ամբառնամք ի հոգեւորն եւ յիմանալի վայելչութիւն յաւետիսն Աստուծոյ, զոր ակն ոչ ետես, եւ ունկն ոչ լուսա, եւ ի սիրտ մարդոյ ոչ անկա, զոր պատրաստեաց Աստուած սիրելեաց Իւրոց»: Այստեղ գրիչները «յաւետիսն» բառը (որոշ ձեռագրերում «յաւետսն») հասկացել են ե՛ւ իբրեւ «խոստացուած», ե՛ւ իբրեւ «յաւիտենական»: Ուրեմն, կարեւորը կամ գործնականը (քաղց, ցուրտ, ծարաւ) պահանջի բաւարարումով այլեւս չի գործում: Միևնդեռ այն, ինչ վայելչութեան համար է եւ անհրաժեշտ չի թւում, ոչ թէ անպիտանի է (ըստ Էպի-

^ա В. Татаркевич. Античная эстетика. М. "Искусство", 1977
^բ Диоген Лазертский. О жизни ученых и изречениях знаменитых философов. М., "Мысль", 1979, с. 440

կուրի դիոգենեսեան տարբերակի), այլ, ընդհակառակը, ըստ մեր մեկնիչներին՝ «մեծապես ազուտ գործեն կատարելոցն», երբ դրանց միջոցով միակ հնարաւորութիւնն ենք ստանում բարձրանալու դէպի «Աստուծոյ յափտենական կամ խոստացուած հոգեւոր եւ իմանալի վայելչութիւնները», որոնք անհաս են մարդուն: Եւ իրօք, բազմաթիւ ու բազմապիսի խորհուրդներն ու այլաբանութիւնները պարզելոց յետոյ Շնորհալու մեկնութիւնն ասարտում է, կարելի է ասել, վե՛սն բանաստեղծական ներբողով՝ ևսփրուած խորանների արուեստին, որ բարձրացում է մինչեւ մարդու մաքրագործման, կատարելաբործման եւ խորանների ձեւաւորման արուեստի շնորհիւ աստուածային «անապական» փառքի խորանը (Աւետարանների խորքերը) մտնելու արտօնութեան՝ հիմք ընդունելով Պօղոս առաքեալի խօսքը. «Աներեւոյթն Աստուծոյ երեւելի արարածովքս իմացեալ տեսանին» [Հռոմ. Ա 20]: Դա փիլիսոփայորէն հիմնաւորել են Դաւիթ Անյաղթը Աստուծոյ անիմալիութեան մասին Պիոհոն սկեպտիկի դէմ ուղղուած իր հատուածում եւ ս. Օգոստինոսը, որ ինքն էր քանդում դէպի աստուածայինը տանող ճանապարհի բոլոր արգելները եւ, ևոր տեսակի գոյներ, լոյսեր, բոյրեր ու ձայներ որոնելով, ազդարարում էր, որ «մարդիկ կարող են հարցնել, թէ ինչպէս իրենք յստակ կարող են տեսնել Աստուծոյ աներեւոյթ բաները, որոնք հասկանալի են արարուած բաներով»^ա:

Մեր մեկնիչները քաջ գիտէին, որ չափաւոր եւ տեսական վայելքները, երեւելի գոյները, համերը, հոտերը, անդորրը «հասկացող» եւ «կատարեալ» մարդկանց համար կարող էին ոստնակ լինել՝ բարձրանալու դէպի Աստուծոյ խոստացուած «իմանալի» (հոգեւոր) վայելչութիւնները, որոնք այնպէս ձգտում էր Օգոստինոս Երանելին: «Ի՛նչ պէտք է ես սիրեմ, երբ սիրում եմ Ջեզ, — գրում է նա՝ դիմելով Աստծուն: — Ո՛չ մարմնացեալ եակների գեղեկութիւնը, ո՛չ ժամանակների կարգը, ո՛չ մեր ըմբռնած լոյսի պայծառութիւնը՝ այնքան հաճելի մեր այքերին, ո՛չ ամեն տեսակ երգերի մեղեդիները, ո՛չ ծաղիկների անուշ բոյրը, ո՛չ ծծանելիքներն ու համեմունքները... Ես այս բաներից ոչ մէկը չեմ սիրում: Ես սիրում եմ իմ Աստծուն, որ է՛ւ լոյս է, է՛ւ ձայն, է՛ւ անուշաբուրութիւն, է՛ւ կերակուր, է՛ւ ողջագուրանք իմ ներքին մարդու համար: Որտե՛ղ է շողում այն լոյսն իմ հոգու համար, որ ոչ մի տեղից այն չի ստանում, որտե՛ղ է հնչում այն ձայնը, որից ժամանակը չի գրկի ինձ, եւ ո՛ր է գալիս այն բոյրը, որ ոչ մի քամի չի տարածում, եւ որտե՛ղ են

^ա «Saint Augustine's Confessions with an English Translation by W. Watt in Two Volumes». II, Cambridge, Mass., London, p. 91. Լատի՛ Դաւիթ Անյաղթ, Երկամբարութիւնք փիլիսոփայական, Երեւան, 1980, էջ 35:

ճաշակում այն կերակուրը, որը չի վերջանում... Սա այն է, ինչ սիրում եմ ես, երբ սիրում եմ իմ Աստծուն»^ա:

Մենք կաւելացնէինք, որ դա այն է, ինչը ձգտում էին խորհրդանշել մեր մեկնիչները խորանապատկերների մոտիւններով:

Ս. Արեւշատեանը Դաւիթ Անյաղթի երկերի կապակցութեամբ ուրուագծում է այն ուղին, որով անցել է զգայական իմաստալի վայելքների միջոցով դէպի աստուածայինը բարձրանալու միտքը մինչեւ Շնորհալին: Նա դա ցոյց է տալիս Դաւիթ Անյաղթի «Սահմանաց գրքի» եւ Դիոնեսիոս Արիսպագացու «Յաղագս երկնային քահանայապետութեանց» երկի որոշ ընդհանուր մտքերի ցնկութեամբ: «Ըստ Դաւթի, — գրում է նա, — փիլիսոփայական գիտութիւնն օգնում է մարդուն, Աստուծոյ կողմից ստեղծուած բնութիւնը ճանաչելով, մօտենալ եւ ըմբռնել նաեւ նրա Արարչին, տեսանելիի ճանաչման միջոցով ըմբռնել անտեսանելին եւ գերզգայականը...»: Դրա համար Դաւիթը տեսական փիլիսոփայութիւնը բաժանում է բնաբանութեան (ֆիզիկայի), մաթեմատիկայի եւ աստուածաբանութեան: Սկզբից հետագօտելով բնութիւնը՝ այնուհետեւ վերացական մտածողութեան՝ մաթեմատիկայի միջոցով միայն իմաստաստը կարող է կամուրջ ստեղծել զգայականի եւ գերզգայականի միջեւ եւ անցնել աստուածաբանութեան (ինչպէս անում են նաեւ մեր մեկնութիւնների հեղինակները՝ պատկերային խորհրդաբանութիւնը յաճախ ամրացնելով թուայինով, գուցէ դրա համար էր Շնորհալին բնաբանութիւն՝ ֆիզիկա համարում իր տրակտատը — Վ. Դ.): Նոյն բանն անում է նաեւ Արիսպագացին՝ պնդելով, որ «դրա պատճառը մեր բնութեան յատկութիւնն է, այն, որ մենք չենք կարող անմիջականօրէն ամբռնալ դէպի հոգեւոր էութիւնների ճանաչումը, մենք կարիք ունենք մեր բնութեանը յատուկ ու համապատասխան միջոցների, որոնք մեզ համար հասկանալի պատկերներով երեւան են հանում անպատկերելին եւ գերզգայականը... որպէսզի մենք զգայականի միջոցով բարձրանանք դէպի հոգեւորը եւ նշանական պատկերների միջոցով ըմբռնենք պարզ, բարձրաբերձ երկնային քահանայապետութիւնները»^բ: «Բարձրագոյն յաղթանակը Արիսպագացին թերեւս տօնում է արեւմտեան հողի վրայ», — գրում է Օ. Բարդենհեյերը^գ:

Կարծում ենք, հարկ չկայ հիմնաւորել Արիսպագացու ազդեցութիւնը ողջ եւրոպական միջնադարի վրայ: Մեզանում մենք որոշ չափով ցոյց ենք

^ա «St. Augustine's Confessions...», II (Book X, Chap. VI), p. 87—89

^բ Դաւիթ Անյաղթ, Երկամբարութիւնք փիլիսոփայական: Համահասց բնական բնագիրը եւ առաջաբանը՝ Ս. Արեւշատեանի, Երեւան, 1980, էջ 19—20

^գ O. Bardenhewer, Geschichte der altchristlichen Literatur, Dritte Band, Darmstadt, 1962, s. 680

տալիս այդ ազդեցութիւնը «Խորանների մեկնութիւններում»:

Ինչպէս ցոյց է տալիս Հ. Մագուարը, փաստօրէն պատկերին այլ իմաստ տալու գաղափարը գալիս է Դիոնեսիոս Արիսպագացուց: Այս հիմնադրոյթը Բիզանդիայում ուղղակի փոխառել է Յովհան Դամասկացին, որը ժամանակակիցն էր Ստեփանոս Սիւնեցու և Յովհան Օձնեցու: Պատկերներին նուիրուած իր առաջին ճառում նա ասում է. «Աստուծոյ մօտ եղած աներետոյթ բաներն աշխարհի արարումից ի վեր երեւում և հասկացում են արարուած իրերի միջոցով: Մենք տեսնում ենք ստեղծուող պատկերները, որոնք մեզ ներկայացնում են Աստուծոյ աղօտ արձագանքները, ինչպէս օրինակ՝ մենք խօսում ենք սուրբ և յաւերժական Երրորդութեան մասին՝ պատկերուած իբրև արեւ կամ լոյս կամ ճառագայթ կամ ցայտող աղբիւր կամ... վարդի թուփ կամ ծաղիկ կամ քաղցր անուշահոտութիւն»^ա: Ինչպէս տեսնում ենք, Դամասկացին դիմում է անելի շատ գրական պատկերների՝ ի տարբերութիւն մեր մեկնիչների, որոնք դիմում են խորանների պատկերամոտիւններին⁴:

Ուրեմն, ինչպէս արուեստի (այստեղ՝ խորանապատկերների), այնպէս էլ գոյների, համերի, հոտերի զգայական ու հեշտալի վայելքը մեզ մօտեցնում է այն տեսական կամ խոստացուած հոգեւոր վայելքի ընկալմանը, ինչ պահուած է մեզ համար: Այսինքն՝ «Իմանալիս», «Աստուծոյ խոստացուած» վայելքը մենք կարող ենք ընկալել զգայական վայելքի (հեղոնիզմի) շնորհիւ⁵:

Այստեղ մենք կանգ ենք առնում երկու գաղափարի առջև: Առաջինի մասին խօսուեց վերևում, և այն վերաբերում է պատկերի իմացական նպատակադրմանը: Երկրորդ գաղափարը հեղոնիստական է, առանց որի մենք ոչ մի աստուածային իմացութեան չենք հասնելու: Այդ մտածողութիւնը (ճանաչումը զգայութեան միջոցով) արտայայտուած էր արդէն Փիլոն Ալեքսանդրացու մօտ.

«Կի՞ն է Աշանկա զգայութիւն, և այր՝ միտք, արդ, ի հարկէ պատահե՞լ զգայութիւն զգալայ, իսկ կցորդութեանն զգայութեանն՝ անցք անցանն և ընդ միտան, բանցի շարժեալ լինի զգայութիւնն ի ստորակայն, իսկ միտքն՝ ի զգայութեանն»^բ:

ա St' u. H. Maguire. Art and Eloquence in Byzantium. 1981. Princeton University Press. p. 10:

բ «Փիլոնի Երբայեցոյ մնացորդը ի Հայս, որ են Մեկնութիւն Մննող և Ելից, ճառք ի Սամփսոն, ի Յովհան և Յերիս մանկունս կամ ի հրեշտակս ի հին թարգմանութեան եղելով ի յոյն բնագրէ ի ձեռն սրբոց թարգմանչաց մերոց հեղեալ ի լատին բարբառ. աշխատասիրութեամբ հ. Սկրտայի արտաբաղ վարդապետի Միսիսարեան Ազգերեանց». Վենետիկ, 1826, էջ 26

(«Կի՞նն է Աշանկաբար զգայութիւն, և այր՝ միտք, արդ, ի հարկէ զգայութիւնն առաջանում է զգայելից, իսկ, անցնելով զգայութիւններով, զգայելին անցնում է և մտքի մէջ, բանի որ զգայութիւնն առաջանում է առարկայականից, իսկ միտքը՝ զգայութիւնից»):

Հեղոնիզմի նոյնատիպ տեսութիւն անկայ է Պոլ Վալերիի 1934 թ. «Եսթետիկական անվերջութիւն» յօդուածում: «Երբ մարդ քաղցած է, — գրում է նա, — քաղցի զգացումը նրան ստիպում է այնպէս վարուել, որ քաղցը շուտ չքանայ: Բայց եթէ մարդ վայելում է ուտելիքը, ապա ուզում է այդ վայելքը պահել, որպէսզի այն տեւի կամ վերսկսուի...»:

Այնուհետեւ, Նշելով, որ նոյնը վերաբերում է միւս զգայութիւններին ու զգացումներին, Վալերիին շարունակում է. «Տեսողութիւնը, շօշափելիքը, հոտառութիւնը, լսողութիւնը, շարժումը, խօսքը ժամանակ առ ժամանակ դրդում են որոնել նրանց յարուցած զգայութիւնները, ամրապնդել կամ վերսկսել դրանք: Այդ էֆեկտների գումարն իր անվերջ ուղղուածութեամբ, որոնք են թուարկեցի այստեղ, կարող է կազմել էսթետիկական երեւոյթների ոլորտը... Այդ ոլորտում բաւարարումը վերստեղծում է պահանջ, հետեանքը յարուցում է պատճառը...»^ա:

Ուրեմն, ամփոփելով խորանների մեկնութիւններում մեր գեղագիտական դիտարկումների արդիւնքները, կստանանք հետեւեալ ուրուագիծը:

Նախ՝ խորանների բովանդակած բոլոր պատկերամոտիւնները ոչ թէ կամայական են, այլ օժտուած են Նշանական խորհրդով:

Երկրորդ՝ այդ պատկերամոտիւնները, ամփջապէս ներգործելով զգայարանների վրայ և գեղագիտական հաճոյք պատճառելով նրանց (ներգործելով կամարների, սիւների, խոյակների ճարտարապետական կառուցուածքով, ծաղիկների, տունկերի, թռչունների, կենդանիների կերպագրութեամբ, ձեւերով և գոյներով), այդ սիմվոլները ճանաչողներին (դրա համար էլ գրուած են մեկնութիւնները) հոգեպէս նախապատրաստում են վերստին մտնելու անտարանական խօսքերի բովանդակութեան խորքերը, այսպէս ասած՝ նախադու են ծառայում Աւետարանների համար: Եւ զգայական (իմա՝ գեղագիտական) վայելքը դառնում է անյայտը, աստուածայինը, հոգեւորը, մտաւորը (նոր պլատոնական հասկացութիւններ) ճանաչելու ուղի, ինչպէս զգայականը՝ Դաւիթ Անյաղթի և աստուածաբանների, կամ Սուրբ Գրքի պատկերները՝ Դիոնեսիոս Արիսպագացու, բանաստեղծական պատկերները՝ Յովհան Դամասկացու համար:

ա Поль Валери. Об искусстве, "Искусство", 1976, с. 113-114

Երրորդ՝ նոր պատճառակազմության մեջ եւ յատկապէս Դիոնեսիոս Արիսպագացու «Յաղագս աստուածային անուանց» գրուածքում բարին եւ գեղեցիկը, ինչպէս նաեւ՝ ազնիւը, լոյսը եւ այլն, հանդէս են գալիս իբրեւ աստուածային անուններ, որոնք, արտացոլուելով առարկաների եւ արարուած աշխարհի մեջ, մեզ միշտ յիշեցնում են աստուածայինի մասին: Այդ սկզբունքն առաջնորդում է նաեւ մեր մեկնիչներին:

Չորրորդ՝ մեկնիչներն աշխարհը բաժանում են երկու մասի՝ անհրաժեշտի (պրակտիկի, ուտիլիտարի) եւ վայելչականի (հեղոնիզմ): Այսպիսի բաժանումը գալիս է էպիկուրեանֆիլիսոփայութիւնից: Եթէ անհրաժեշտի (պրակտիկի) ոլորտն այն բաներն են, առանց որոնք մարդ չի կարող ապրել (օդ, ջուր, օթեան, հագուստ, առաջին անհրաժեշտութեան սնունդ), ապա վայելչականի ոլորտն ընդգրկում է այն բաները (պայծառ գոյներ, քաղցր ձայներ, նուրբ քիմքի համար ստեղծուած գինի, խորտկեղէն, համեմունք, անուշ բոյրեր եւ այլն), առանց որոնք մարդ կարող է գոյատեւել, բայց չի կարող բարձրանալ աստուածայինը ճաշակելու աստիճանի: Ուրեմն, զգայականի վայելքը (դա չպէտք է հասկանալ կոպիտ ձեւով) գեղարուեստական արտայայտութեան առաջին աստիճանն է: Այսինքն՝ մեր հասկացածով, եթէ նկարում են ծաղիկ ու թռչուն, նրանց հետ, բացի գոյնից ու կերպից, որոնք ներգործում են տեսողութեան վրայ, գործում է նաեւ անուշ բոյրի ու համի եւ քաղցր ձայնի զգացողութիւնը: Պատահական չէ, որ մեկնիչներն աքաղաղների պատկերի առիթով խօսում են առաւօտեան կանչի մասին, նոնենու պատկերի առիթով՝ նրա կեղեւի դառը համի եւ կեղեւի մէջ պարփակուած նոսն հատիկների քաղցր համի մասին եւ այլն: Պատկերուած առարկան, անկախ մեր կամքից, յարուցում է տարբեր որակի զգայութիւններ: Խորանների մեկնութիւնների բովանդակած գեղագիտական հարցադրումներն այսօր եւս գործում են եւ ենթակայ են նոր հարստացումների գեղարուեստի ետնագոյն նիւթի վրայ:

Մանօթութիւններ

1 Շատ նշանատր գեղագետներ եւ արտեսագետներ, սկսած Արիստոտելից, ձեռակերտումը կամ, ինչպէս մեր մեկնիչի մօտ է, «կերպագրութիւնը» համարում են արտեսի նպատակներից մէկը, յաճախ՝ հիմնական (Tatarkevicz, Op.cit., p. 29—30):

2 Փիլոն Երրայեցու (Ա դար) «Կեանք իմաստնոց» գրուածքում գրեթէ նոյն կերպ են բացատրուած զգայական վայելքները, թէպէտ առաջնային են համարում «լսելիքն ու տեսանելիքը».

«Հինգ քաղաքս ի մեզ զգայութիւնքս են հեշտ ցանկութեանց գործիք, ի ձեռն որոց ամենեքեան կատարելագործին: Բանգի կամ տեսանելով զգունոց եւ զձեռոց զանազան պայծառութիւնս ի շնչատրս եւ յանուրնս հեշտամանք, կամ ձայնից նուագատրաց լսելով, եւ կամ ըստ ճաշակի, այնք, որ ի կերակուր եւ յմպելիք, եւ կամ ըստ հոտոյ յանուշահոտութիւն գոլորշեաց, եւ կամ որ կակղութեան եւ ջերմութեան եւ ողորկից եւ ըստ շոշափման»^ա

«Մեր մէջ հինգ քաղաքները զգայութիւններն են՝ հաճելի ցանկութիւնների գործիքներ, որոնց միջոցով բոլորն էլ կատարելագործում են: Բանգի հաճոյք ենք ստանում տեսնելով շնչատրների եւ անշունչների բովանդակած գոյների եւ ձեւերի զանազան պայծառութիւնները կամ լսելով երաժշտական հնչիւնները կամ ճաշակելով այն, ինչ կայ կերակուրներում եւ ըմպելիքներում, եւ կամ արձակուող անուշահոտութիւնները կամ էլ շոշափելով կակղութիւնը, ջերմութիւնը կամ ողորկութիւնը»:

3 Ըստ Վ. Բիչկովի՝ գեղեցիկի հերոնիստական դերը՝ աստուածայինը կամ հոգեւորն ընկալելու նպատակով, արտայայտուած է Բարսեղ Կեսարացու մօտ^բ: Բ. Կրոչէն թէ աշխարհի այսօրինակ բաժանման մասին չի խօսում, սակայն գեղագիտական (իմա՝ գեղարուեստական) ստեղծագործութեան մի փուլը համարում է «հերոնիստական ուղեկցութիւնը կամ գեղեցիկի վայելքը» (գեղագիտական հաճոյք)^գ:

4 Ռոմանական տաճարներում պատկերների բազմազանութիւնը լրիւ այլ կերպ էր ընկալում ս. Բեռնարդի կողմից, որը ս. Թիերրիի արքայ Ուիլեամին գրում էր. «Վանքում այնտեղ կարդացող եղբայրների այցի առաջ ի՞նչ օգուտ կայ այն ծիծաղելի հրեշներից, այն զարմանահրաշ ու ձեռախեղուած գեղեցկութիւնից, այն գեղե-

ա «Փիլոնի Երրայեցոյ ճառք թարգմանեալը նախնեաց մերոց, որոց հեյլեն բնագիրը հապն առ մեզ». Վենետիկ, 1892, էջ 71—72

բ В. В. Бычков. Византийская эстетика (теоретические проблемы). М., "Искусство", 1977, с. 85

գ Кроче, там же, с.109

ցիկ ձևախեղումից: Ի՞նչ նպատակով են այն այլանդակ կապիկները, այն կատաղի առիւծները, այն հրէշատր կենսապրումները, այն կիսամարդիկ, այն շերտատր վագրերը, այն մարտնչող ասպետները, իրենց փողերը փչող այն որսորդները: Այնտեղ շատ մարմիններ երևում են մի գլխի տակ կամ էլ շատ գլուխներ՝ մի առանձին մարմնի տակ: Այնտեղ չորքուսանի գազանն ունի օձի պոչ, ձուկը՝ գազանի գլուխ: Այստեղ նաեւ ձիու առջեւի մասը շարունակում է ետևում այծի մասով, կամ եղջերատր գազանը կրում է ձիու ետնամասը: Կարճ ասած, այնքան շատ եւ զարմահարաշ է ձեռակերտ ձեռքի բազմազանութիւնը, որ մենք անելի շուտ զայթակրում ենք կարդալ մարմարը, քան՝ մեր գրքերը, եւ մեր ամբողջ զարմանքը սպառում ենք անելի շուտ այս բաների վրայ, քան թէ՛ Աստուծոյ օրէնքի շուրջը խորհրդածելու...»: Ուրեմն, ըստ Բեռնարդի՝ «այս վաճական քանդակները լրիւ զուրկ են դիդակտիկ իմաստից կամ կրօնական սիմվոլիզմից...»: «Տրեշները Բեռնարդի կողմից, — գրում է Մ. Շապիրոն, — չեն ճանաչում իբրեւ չարի սիմվոլներ, ոչ էլ պատճառ կայ ենթադրելու, որ քանդակագործներն են դրանք այդպիսին համարել մտածուած կերպով»^ա:

Նոյնիսկ գրքի գլխատառերը, ինչպէս նաեւ՝ ողջ շքեղ եկեղեցական արդուզարդը, միայն այժին հաճոյք պատճառելու տեսակետից էին ընկալում ցեստերցեան վաճականների կողմից ԺԲ դարում^բ, էջ 10): Մինչդեռ մեր մեկնիչները իւրաքանչիւր պատկերամտախ, նոյնիսկ՝ գոյն, անկախ նրանց հրապույրի աստիճանից, դիտում էին իբրեւ խորհուրդ:

5 Գեղագիտական ոլորտում մեր հեղինակները, ինչպէս եւ՝ ստոյիկներին մօտ կանգնած մի շարք ուսեալներ (Կիկերոն, Փիլոն Ալեքսանդրացի եւ այլք), փորձում էին դիալեկտիկորէն հաշտեցնել պատճառականութիւնը, որն արուեստն ընդունում էր այնքանով, որքանով այն կարող էր նպաստել իմանալիների (իդեաների, մտքի, հոգեւորի) ընկալմանը, եւ էպիկուրեան հեղոնիզմը (արուեստը եւ զգայութիւնները ծառայում են վայելքին): Ըստ որում, ըստ Փիլոն Ալեքսանդրացու՝ միայն Աստուծոն յատուկ բացարձակ գեղեցիկին փոքր—ինչ մերձեցալու համար պէտք է ծառայի վայելքը^գ:

Հայերէն հնագոյն թարգմանութեան մէջ վերոյիշեալ միտքը չգտանք: Փոխարէնը երկու այլ ձառերում այն փոքր—ինչ այլ ձեռով է արտայայտուած եւ անելի համահնչին է մեր մեկնիչներին, որոնք վայելքներն արուեստից առաջ կապում են զգայութիւնների հետ: Փիլոնը չի տարբերակում այսպէս կոչուած «կարեւորը» եւ

ա Shapiro. Romanesque Art. 1977. p. 6

բ Նոյն տեղում, էջ 10

գ Տե՛ս "История эстетической мысли". Том первый. Древний мир, средние века, М., "Искусство", 1985, с. 246т

«վայելչականը», ինչպէս մեր մեկնիչները եւ մասամբ՝ Էպիկուրը: Բայց նա աստուածայինի կամ ոգու ճանաչման համար թողնում է միայն տեսողութիւնը եւ մասամբ՝ լսողութիւնը՝ ճաշակելիքը, հոտոտելիքը եւ շոշափելիքը դիտելով իբրեւ ստորակարգ եւ կենդանական^ա: Մեր մեկնիչները, ի տարբերութիւն Փիլոնի, «ստորակալ» զգայութիւնները չեն զրկում «աստուածային խոստացուած վայելքին» ծառայելու հնարատրութիւնից:

ա Տե՛ս «Գեղանք իմաստուոց» գրութեանը. «Փիլոնի Յեքրայեցոյ ճառք թարգմանեալք Լափսեաց մերոց, որոց քնակիրք հասին առ մեզ», Վեներիկ, 1682, էջ 71—74:

ՀՈԳԵՒՐ ՊԱՏԿԵՐԸՄԲՈՆՈՂՈՒԹԻՒՆԸ ԵՒ ԿԱՆՈՆԻ ՆՇԱՆԱԿՈՒԹԻՒՆԸ ԵԿԵՂԵՑԱԿԱՆ ԿԵՐՊԱՐՈՒԵՍՏՈՒՄ

«Ճրագ մարմնոյ ակն է. եթէ ակն ցո առաւ է, ամե-
նայն մարմինը լուսաւոր եղիցի» [Մատթ. Զ 22]:

Հոգեւոր մշակոյթը ծնւում է հոգեւոր կեանքից՝ հանդիսանալով նրա անտեսանելի խորհուրդների տեսանելի արտայայտութիւնը եւ մատուցում է աշխարհին՝ որպէս մարդկային կամքն ու գիտակցութիւնը դէպի յալիտենական Կեանքի աղբիւրը ձգող հրաւեր: Ամենայն բարին ու լուսաւորը, ազնիւն ու սքանչելին, որ արարւում եւ ներգոյնաւում են հոգեւոր անձանց մէջ աստուածահաճ կեանք վարելու ընթացքում, իրենց բազմաբնոյթ արտայայտութիւնն են ստանում եկեղեցական արուեստում՝ դառնալով նրա հարստութիւնն ու զարդը:

Եկեղեցական կերպարուեստը բնականոն կերպով առարկայանում է կրօնական միջավայրում եւ դառնում հոգեւոր կենցաղավարութեան անմիջական բաղադրամաս: Այս պատճառով իր ճշմարիտ արտայայտութեան մէջ այն հատու եւ ընկալելի է միայն հոգեւոր նորոգութեան ընթացք ունեցող գիտակցութեանը: Այն երբեք չի ստեղծում ցուցադրական նկատառումներով, այլ միայն՝ որոշակի—պաշտամունքային: Ուստի անսահմանօրէն հեռու է աշխարհի «ցուցահանդեսային» մտածողութիւնից: Այն չի պահանջում արուեստագետի հնարամտութեամբ հիացող կամ վարպետութիւնը գովերգող **հանդիսատես**, այլ՝ երկնառաք խորհուրդների հետ նուիրական հարդորակցութիւն փնտրող **աստուածապաշտ**, որը ոչ թէ **այցելել**, այլ **մուտք է գործել** Աստուծոյ պաշտամունքի տաճարը՝ հաւատքի խոստովանութեան դռնով:

Ինչպէս որ աստուածային խօսքի եւ եկեղեցական խորհուրդների ճշմարիտ սպասարոութիւնը հոգեւորականից պահանջում է պատշաճազոյն վերաբերմունք եւ շնորհական նուիրագործութիւն, այնպէս էլ կրօնական արուեստը, ըստ իր պաշտամունքային նշանակութեան, ենթադրում է արուեստագետի պատասխանատու եւ երկիրած խորհրդագգածութիւն: Այն բացառում է ոչ միայն վարձկանի հոգեբանութեամբ, այլեւ «ազատ ստեղծագործողի» ինքնահնարութեամբ մերձեցումն իր սրբազան մատոյցներին:

Հնարար է, որոշակի վարպետութիւն, ինչպէս նաեւ՝ խորհրդաբանական եւ նշանական իմացութիւններ ձեռք բերելով, յորինել կրօնական կիրառութեան ենթակայ աշխատանքներ, սակայն անհնար է առանց ներքին

հոգեւոր կեանք ունենալու եւ առանց Շնորհի կրողունակութեան ստեղծել ճշմարիտ կրօնական արուեստ եւ մտայն հոգեւոր արժեքներ, որոնք ոչ միայն արտաքնապէս ծառայեն իրենց առարկայական—ծիսական նպատակին, այլեւ հաղորդակցութեան միջոց հանդիսանան իմանալի աշխարհի խորհուրդների հետ՝ որպէս գործուն նշանակներ եւ խորհրդակիր պատկերներ:

Այլ է գեղագիտական արժեքների աշխարհիկ ըմբռնումը, եւ այլ՝ գեղեցիկի եւ ազնիւի հոգեւոր ընկալումը: Վերջինս պատշաճապէս ճանաչելու համար անհրաժեշտ է նախ եւ առաջ ճաշակել Աստուծոյ խօսքի ներագրումը, քանզի բոլոր կրօնական պատկերներն ու ծիսական պատկերներն, անմիջականօրէն առնչուելով Աստուծոյ խօսքի հետ, պէտք է ամբողջապէս համահունչ լինեն նրան, ուստի եւ՝ ամենից առաջ կրեն այդ խօսքի ներգործութիւնը՝ նրա արդիւնքն ու արգասիքը դառնալով:

Ինչպէս վկայում է Պօղոս առաքեալը՝ **«Կենդանի է բանն Աստուծոյ եւ ազդու եւ հատու, քան զամենայն սուր երկասյրի. եւ անցանէ մինչեւ ցորոշումն շնչոյ եւ ոգոյ եւ յօդից եւ ուղղոյ»** (*Կենդանի է Աստուծոյ խօսքը, ազդու եւ անելի հատու, քան ամեն մի երկասյրի սուր. եւ կտրում— անցնում է մինչեւ շնչի եւ ոգու, յօդերի եւ ողնածուծի բաժանումը*) [Եբր. Դ 12]:

Ըստ Եկեղեցու վարդապետների մեկնութեան՝ սա վերաբերում է շնչաւորը հոգեւորից բաժանելու կարեւորագոյն իրողութեանը: *Շունչ (ψυχή)* բառի տակ ս. հայրերն այստեղ հասկանում են զգայական ցանկութիւններն ու երկրաւոր իղձերը, իսկ *ոգի (πνεύμα)*՝ հաւատքով եւ Շնորհով լուսաւորուած երկնային բաղձանքները, որոնց տիրաբար զատում է միմեանցից Աստուծոյ խօսքի ներգործութիւնը: Իր այսպէս կոչուած *որոշողական՝* գաւորական յատկութեամբ այն թափանցում է մարդու ներքին, ծածուկ ոլորտները եւ սրտի բոլոր շարժումներն ուղղում դէպի երկնայինն ու վստմը, իսկ ապականելի նկրտումները՝ պապանձեցնում՝ այսպէս զատելով ազնիւր պիղծից, ճշմարիտը՝ ստից եւ լուսաւորը՝ խաւարից: Ամբողջապէս հնազանդուելով Աստուծոյ խօսքի ներգործութեանը եւ իր կեանքով իրագործելով այն՝ մարդ վերստանում է իր աստուածակերտ ամբողջականութիւնը եւ հաստատում ողջախոհութեան մէջ, մերձենում իր աստուածանմանութեան՝ *Աստուծոյ պատկերի* վերականգնմանը:

Այս իրողութեան հետ մեծապէս առնչելի է հոգեւոր պատկերըմբռնողութիւնը: Ինչպէս վերը նշուեց, եկեղեցական արուեստը, գոյաւորուելով մարդու հոգեւոր կենցաղավարութեանն աղընթեր եւ պաշտամունքային եւ աստուածանաչողական նշանակութիւն կրելով, պէտք է ոչ միայն խորհրդանշական եւ թեմատիկ համապատասխանութիւն ունենայ աստուածաշնչեան խորհուրդների եւ աստուածաբանական հիմնաւորումների հետ, այլեւ իր կերպարային տպաւորութեամբ արտայայտի մաքուր հոգեւոր, շնչաւորից զատուած, յալիտենութեան մէջ հաստատուած երկնային իրականութիւնը, որպէսզի, *իմանալի եւ աննիւթական իրողութիւնների ծածկոյթ* լի-

Նելով, բարձրացնի մեր միտքը դեպի հոգեւոր աշխարհը*։ Բնականաբար, այսպիսի արժեք կարող է ստեղծել այն անձնատրուքները, ում մէջ կայացել է հոգեւորի և շնչաւորի զատումը, ով օժտուած է *շնորհական տեսումով*, որով տեսնում է Աստուծոյ փառքը և նրանում՝ յափտեանական գոյութեան խորհուրդները, ում որք անձը հոգեղիսացած է, և հոգու բոլոր զօրութիւններն ու մարմնի զգայութիւնները ենթարկուած են Աստուծոյ խօսքով լուսաւորուած մտքին։ Այսպիսի յատկութեան ձեռքբերումը ենթադրում է բոլորովին այլ վերաբերմունք տեսանելի աշխարհի և սեփական զգայարանների հանդէպ, քան այն, ինչի սովոր է այսօրուայ աշխարհիկ արուեստագետը։ Եւ, որքան էլ հակասական է թոււմ, հոգեւոր պատկերմբնոցութեան ճշմարիտ սկզբնատրուումը պայմանաւորուած է զգայարանների և, ամենից առաջ, տեսողութեան զգայարանի ճգնաւորական սանձմամբ.

«Երբ միտքն աչաց հետեւի, մոլորի մարդն։ Եւ երբ աչքն մտացն հետեւի, ուղղի մարդն... Չի աչքն երկրատր է, զերկիրս տեսանէ, և միտքն՝ զերկնայինս... Աչքն զերկայս տեսանէ, և միտքն՝ զհանդերձեալն... Աչքն պատրի, և միտքն ստուգի տեսանէ։ Աչքն երբեմն տեսանէ, և միտքն՝ միշտ։ Վասն որոյ յորժամ միտքն զվերինն խոկայ, հոգին նմա հետեւի, և շունչն և արիւնն ի նմա կապեալ։ Այլեւ, մարմինն և զգայարանն ճոցին հետեւեալ, լինի մարդն երկնային։ Եւ յորժամ զգայարանն յերկիր կապի, և մարմին և արիւն և շունչ ի վայր քարշի, և հոգին և միտքն ճոցա հետեւի, և լինի մարդն երկրատր»**։

«Երբ միտքն աչքերին է հետեւում, մարդը մոլորում է, իսկ երբ աչքն է հետեւում մտքին, մարդն ուղղում է... Բանգի աչքը երկրատր է և երկիրն է տեսնում, իսկ միտքը՝ երկնայինները... Աչքը ներկան է տեսնում, իսկ միտքը՝ հանդերձեալը... Աչքը խաբարում է, իսկ միտքը ստուգ է տեսնում։ Աչքը երբեմն է տեսնում, իսկ միտքը՝ միշտ։ Այս պատճառով, երբ միտքը վերինն է խորհում, հոգին նրան է հետեւում, նաեւ շունչն ու արիւնը՝ նրան կապուած, այլեւ մարմինն ու զգայարանները՝ նրանց հետեւելով։ [Եւ] մարդը երկնային է դառնում։ Իսկ երբ զգայարանները երկիրն են կապում, և մարմինը, արիւնն ու շունչը դեպի ներքեւ են ձգում, և հոգին ու միտքը նրանց են հետեւում. և մարդը երկրատր է լինում»։

Վերինը խորհող, մաքրագործուած և հոգեղիսացած միտքն ամէն ինչ տեսնում է շնորհական պարզութեամբ և չի ընկզմուած աշխարհի մեղ-

սայարոյց տպաւորութիւնների մեջ։

«Կրկին է իմացումն. ճախ՝ առանձին պարզ ըստ ինքեան տեսանէ զամենայն ինչ. այսպիսիս լոյս կոչի և լուսատր։ Եւ երկրորդ՝ ի զգայարանս խառնեալ... և թիրեալ... [եւ] խաւար կոչի, որ ի զգայութիւնս է կապեալ և հեշտացեալ»*։

«Երկակի է [մարդու] իմացումը. առաջինը՝ երբ իր առանձնակի պարզութեամբ է տեսնում ամէն ինչ. այսպիսին կոչում է լոյս և լուսատր։ Իսկ երկրորդ՝ որ խառնուած է զգայարանների հետ... և թիրացած է... [եւ] կոչում է խաւար, որ կապուած է զգայարանների հետ և հեշտացած»։

Ինչպէս տեսնում ենք, զգայարանների հետ չխառնուած տեսումը սկզբունքօրէն գերադասում է ս. հայրերի կողմից։ Եթէ անսրբազգաց գիտակցութիւնը լայն բացած աչքերով ներընդունում է ամէն մի պատահական տպաւորութիւն՝ առանց զանազանելու օրարածի ներքին աստուածաստեղծ և անեղծ եւութիւնը մարդու մեղքով եղծուած ապականելի կեղեցից և առանց տարբերելու լուսաւոր, աստուածահաճ ազդակ պարունակող կերտուածները մեղսայարոյց յօրինուածներից, ապա աստուածապաշտ անձը, իր սրտում կրելով Աստուծոյ խօսքի *զատողական* ներգործութիւնը, ամէն կերպ ձգտում է զատորոշուել ամենայն ախտաւոր և ապականելի տպաւորութիւնից՝ հասու լինելու համար այն հոգեւոր ճշմարտութիւններին, որոնց պատկերաւոր արտայայտման կոչուածութիւնն է գիտակցում իր անձում։ Այդ զատորոշումը ենթադրում է ամբողջական ինքնանուկիւրում, յօժարական մուտք *նեղ դռնով* [Մատթ. է 13] դեպի նուիրական սպասաւորութեան և ճգնաւորական ծառայութեան խորանը, որպէսզի յայտնուի ուղղափառութեան կարգում՝ թէ՛ անձնական կենսակերպը և թէ՛ մասնագիտական գործընթացը հնազանդեցնելով Եկեղեցու վարդապետութեամբ հաստատուած հոգեւոր սկզբունքներին։

«Նախ տընութեամբ և չարչարանօք մարմնոյ՝ պահօք, աղօթիք, զեմնախշտութեամբ և այլովք, զդիրութիւն մարմնոյ ի բաց մերժմք. և ապա իմացական տեսութիւնն մեր մաքրի և սրբի և թեթեւանայ ի ծանրութենէ»**։

«Նախ տընութեամբ և մարմնի չարչարանքներով՝ պահքով, աղօթքով, զեմնախշտութեամբ և այլ [ճգնութիւններով], յաղթահարում ենք մարմնի հեշտասիրութիւնը, և ապա՝ մաքրում և սրբում է մեր իմացական տեսութիւնը և թեթեւում ծանրութիւնից»։

Նիւթեղէն ծանրութիւնից թեթեւացած և նրբացած միտքն անհրաժեշտ նախապայման է շնորհական տեսում և հոգեւոր պատկերմբնոցութիւն ձեռք բերելու համար։ Միայն ապաշխարութեամբ և ճգնութեամբ երկ-

* Ինչպէս և վարդապետներն են ասում՝ «Ջանազան վարագորք. զանազան ձեւեր... որ յեկեղեցուց կարգեալ են... և զարդան... ծածկոյք» են իմանալեաց և անկիւթից իրաց և ի վեր անեն մեզ իմանալին» (տե՛ս «Լուծմունք Դիոնիսիոսի ի Դաւթ և Յակոբայ», և Մետրոպ Մաշտոցի ան. Մատենադարան (ՄՄ), ձեռ. N 55, էջ 12բ-13ա։

** Տե՛ս և Գրիգոր Տաթեւացի. «Համառու լուծմունք դժուարիմաց բակից ի մեկնութիւն գրոց Յոբայ» (ՄՄ, ձեռ. N 1115, էջ 70ա-բ)։

* Տե՛ս և Գրիգոր Տաթեւացի. «Քարոզ վաս խոհեմութեան» («Գիրք քարոզութեան, որ կոչի Ամասան հատոր», Կ. Պոլիս, 1741, էջ 99)։

** Տե՛ս և Գրիգոր Տաթեւացի. «Քարոզ վաս կաթին գիտութեան» («Գիրք քարոզութեան, որ կոչի Ձմեռան հատոր», Կ. Պոլիս, 1740, էջ 280)։

րային եւ աշխարհիկ տպաւորութիւններից մաքրուած եւ զգայական հեշտախտութիւններից ազատագրուած միտքն է ընդունակ Շնորհի ներագովանը, որով թափանցում է հոգեւոր իրականութեան իմանալի աշխարհը եւ երկնային խորհուրդները տպաւորում իր մէջ՝ որպէս հոգեւոր պատկերների նախատիպեր:

Սակայն չպէտք է կարծել, թէ այս ամէնը ենթադրում է բացարձակ հեռացում տեսանելի աշխարհից: Ընդհակառակը՝ զգայարանների պահեցողական ինքնասանձամբ մաքրուած գիտակցութիւնը սկսում է Աստուծոյ արարածներին նայել մաքուր, լուսաւոր այրով՝ նրանցում փնտրելով արարչական մաքուր նախատիպը. այս պատճառով այն չի կառչում նրանց արտաքին, նիւթեղէն, ապականութեան եւ փոփոխութեան ենթակայ շերտից՝ սոսկ զգայապէս ընկալելով *զպատահմունքն ի վերայ եկեալ** (արտաքին պատահական կողմերը), այլ ներթափանցում է դէպի արարածի գոյաբանական յաւիտենական արմատը եւ տեսնում *զգոյացութիւն իրին ի ներքոյ եղեալ*** (իրի ներսում դրուած գոյացութիւնը):

Այսպէս, լուսաւոր այք ունեցողի համար խորապէս ներդաշնակուած է իմանալի եւ զգալի աշխարհների տեսումը, քանզի ամէն մի զգալի արարած ընկալում է որպէս հոգեւոր իրականութեան նշանակ: Այդ ներդաշնութեան սերմն իր սրտում է կրում ամէն մի ճշմարիտ քրիստոնեայ՝ իր կեանքով մարմնաւորելով Աստուածորդու տնօրինութիւնը, որով իրականացուեց Արարչի եւ արարածի, Աստուծոյ եւ մարդու հաշտեցումը: Այդ ներդաշնութեան արտացոլումն է հանդիսանում ամէն մի ճշմարիտ կրօնական պատկեր, ուր վերիմացական եւ անարտայայտելի, ձեւ ու կերպարանք չունեցող տնօրինական խորհուրդներն արտայայտուած են տեսանելի ձեւերով ու կերպարներով, ընդ որում՝ ոչ թէ սոսկ խորհրդանշաններով եւ զարդաձեւերով, այլ՝ կենդանի զգայական արտայայտչականութեամբ՝ զգայական իրերի վերոնշեալ տեսումից բխող, որը ոչ թէ հպաւորուած է նրանց նիւթեղէն յատկանշներին, այլ՝ տպաւորուած նրանց հոգեղէն էութեամբ:

Այսպիսի պատկերները յայտնում են Եկեղեցու կեանքում որպէս սրբագործուած *սրտի բարի գանձերից բխած*—կերպաւորուած *խօսք* [Ղուկ. Զ 45], որպէս *թանձրացեալ յայտնութիւն*՝ տրուած *ընտիր անօթների* միջոցով: Դրանք դառնում են կրօնական միջավայրում անհրաժեշտ կրթողական ազդակներ՝ օգնելով *նիւթական կերպարանօք համբանալ առ աննիւթ**** եւ մեծապէս նպաստում են հաւատացեալի գիտակցութիւնը ճշմարիտ աշխարհըմբռնողութեան եւ ուղղափառ աստուածախոհութեան լուսնորսում պահելու խնդրին:

Արդարեւ, ոչ ամէնուր եւ ոչ ամէն ժամանակում կարող է Եկեղեցին արգասաւորուել այսպիսի կառարեալ պտուղներով, մինչդէռ նրա պաշտամունքային համակարգը միշտ եւ ամէնուր պահանջում է նման ազդակների

անկայութիւնը: Այս պատճառով Եկեղեցու ասանդութիւնը որդեգրել է բոլոր այդպիսի պատկերները եւ ամրագրել իր ժառագարութեան մէջ որպէս կանոններ՝ իմաստուն նախանձախնդրութեամբ հետամուտ լինելով դրանց ընդօրինակութեանը: Նման մօտեցումն «արդարացում» է այդ ստեղծագործութիւնների բացառիկ յայտնութենական բնոյթով, որի արժանիքը մէկ անգամ եւ ընդմիշտ յայտնուած եւ հանձարեղ պարզութեամբ հոգեւոր խորհուրդն իր մէջ բովանդակող ձեւի մէջ է, քանզի վերջինս, լինելով ոչ թէ վարպետութեան, այլ շնորհընկալութեան արգասիք, եապէս չի տուած բարեխոսքն արուած ընդօրինակութիւններից: Աւելին, կանոնին հնազանդուող նկարիչը նրա միջոցով կարող է թափանցել պատկերի հոգեւոր բովանդակութեան մէջ եւ, հաղորդ դառնալով նրա ծագումնաբանական ակունքին, ստեղծել նոր, կենդանի պատկերներ՝ ըստ իր հոգեւոր մակարդակի եւ շնորհակրութեան աստիճանի: Այսպէս, Եկեղեցական կերպարուեստում կանոնները իւրայատուկ զարգացում են ստացել՝ ներառելով նոր ճանաչողութիւններ ու սկզբունքներ, սակայն բնոյթով հաւատարիմ եւ հնազանդ մնալով իրենց նախօրինակ—յայտնութիւններին:

Այդ հնազանդութիւնը յար է նման է աստուածպաշտական կանոնակարգին ենթարկուելու կրօնաւորական սկզբունքին: Ինչպէս որ ս. հայրերի կողմից աստուածպաշտութեան համակարգում հաստատուած դաւանական բանաձեւերը, աղօթքներն ու ծիսակարգերը գործում են որպէս բարեխնամ սահմաններ՝ պահպանող ամենայն ինքնամիտ աստուածախոհութիւնից եւ վտանգաւոր ինքնագործութիւնից, այնպէս էլ պատկերագրական կանոնները հանդիսանում են որպէս շնչաւորը՝ հոգեւորից, պատահմունքայինը՝ գոյացականից, երեւակայականը յայտնութենականից զատորոշող սրբազան սահմաններ, որոնք չեն թողնում դուրս գալ ինքնահնար թափառումների, այլ պահում են նուիրական խորանի ներսում... Եւ, ինչպէս որ դաւանական բանաձեւերով իր հաւատը խոստովանող, հայրաւանդ աղօթքներով իր խօսքն Աստծուն ուղղող եւ ընդհանրական ծիսակարգով ս. Խորհուրդներին հաղորդակցուող հաւատացեալը յայտնում է Սուրբ Հոգու խնամածութեամբ յագեցած ապահով խորհրդական միջավայրում, այնպէս էլ պատկերագրական կանոնների համապատասխանութեամբ իր ստեղծագործութիւնը կերտող նկարիչը յայտնում է օրինաբեր եւ շնորհընկալ հոգեվիճակում՝ մերձ եւ հուպ այն շնորհաբերական ակունքին, որի հայեցողութեան եւ յայտնութեան պտուղն են հանդիսացել ասանդութեան կանոնները:

Ամենեւին չձգտելով անպայմանօրէն ստեղծել «նորը» եւ «սեփակաւորը»՝ հոգեւոր արուեստի ճշմարիտ մշակները, հնազանդուելով ս. հայրերի կողմից հաստատուած կանոններին՝ որպէս ոչ պատահականօրէն, այլ՝ նախախնամօրէն յայտնուած իրական նախահիմքերի, ներընդունել են նրանցում պարունակուող արարողական սերմերը (որ կենդանի աճ եւ զարգացում են ենթադրում) եւ արժանացել կանոնը նորովի եւ իւրովի վերակերտելու եւ նորայայտ սկզբունքներով յագեցնելու «իրաւասութեանը»:

Կանոնները նրանց համար են կաշկանդիչ, ովքեր հեռու են ա-

* Տե՛ս ս. Գրիգոր Տաթևացի, «Գիրք հարցմանց», էջ 120:

** Տե՛ս Նոյն տեղում:

*** Տե՛ս «Լուծմունք Դիոնիսիոսի ի Դաւթ եւ Տակոբոս», ՍՄ, ձեռ. N 55, էջ 17բ:

տուածպաշտութիւնից եւ ինչպէս որ կեանքում են հակուած արտատուր «ազատամտութեան», այնպէս էլ արուեստում փնտրում են «ազատ ստեղծագործական ճախրանք», որն իրականում ծառայութիւն եւ ստրկացում է մեղքին: Զանգի այդ «ազատութեան» մէջ ամէն ոք որսուած եւ կապուած է իր սրտի ցանկութեամբ [Հոռմ. Ա 24]՝ հեշտասիրութիւնից մինչեւ փառատենչութիւն ձգուած *ամօթական* կապանքներով:

Մինչդեռ բոլոր նրանք, ովքեր հաւատքով եւ ճշմարտասիրութեամբ յայտնուել են աստուածպաշտական կանոնակարգում եւ վայելել նրանում ապրուող շնորհական ազատութիւնը, պատկերագրական կանոնների գոյութեանը նայում են ոչ թէ որպէս կաշկանդիչ սահմանների, այլ՝ օրինեալ եւ օրինաբեր դոնների, որոնցով ստեղծագործ կամքը մուտք է գործում դէպի հոգեւոր ընդարձակութիւն՝ հանդիպելով նրանում ամփոփուած անպարագիծ Շնորհի ճառագմանը: Այս *հանդիպման* մէջ ջնջում են արտաքին—կոպիտ զգայական գրգիռների հետքերը՝ տեղի տալով ներքին—նրբագոյն շնորհական ազդակների, որոնց լոյսի ներքոյ բացայայտում են կանոնների նշանական ծայքերում զետեղուած գերիմաստ խորհուրդները՝ նկարչին պարզելով արարողական իմաստութիւն ու եռանդ:

Այսպիսին է եղել անցեալում մեզ յայտնի բոլոր մեծանուն մշակների ստեղծագործական ներընթացը: Այս պատճառով նրանց ստեղծած պատկերները շնչում են խորհրդական ճանաչում կրող իմաստութեամբ՝ եւ պարունակում մեծ շնորհական լիցք: Նրանց ամէն մի նոր հպումը կանոնի հետ նրանում անթեղուած նոր շերտի բացայայտութիւն է եղել՝ թէ՛ իմացական, թէ՛ զգացական—տպաւորական առումով: Եւ եկեղեցու բազմամեայ աւանդութեան մէջ միեւնոյն կանոններով ստեղծուած բազմաքանակ ստեղծագործութիւններով, յիրաւի, մարդկային միտքը յաւետ ներթափանցել է իրեն ի վերուստ տրուած յայտնութիւն—պատկերների խորհրդական անհունի մէջ, ճիշտ այնպէս, ինչպէս որ աստուածաշնչեան միեւնոյն խօսքերը կամ միեւնոյն դաւանական բանաձեւերը շարունակ մեկնուել եւ լուսաբանուել են եկեղեցու վարդապետարանում՝ ամէն ժամանակի համար պահուած նոր իմացական ծայք բացայայտելով:

***

Անդրադառնալով մեր ժամանակներին՝ չենք կարող չխոստովանել, որ այսօր մեզանում եկեղեցական արուեստը մեծ անկման մէջ է գտնուում: Աւանդութեան յայտնի ընդհատումների հետեւանքով այն այժմ խիստ կտրուած է իր սրբազան նախահիմքերից եւ վաղուց ի վեր կորցրել է իր ամբողջական ուղղափառ նկարագիրը: Դէպի անցաւոր աշխարհն արտաբացուած տգիտութեան դոններով ներս են թափանցել բազում օտար եւ խառնածին տարրեր... Եւ եկեղեցիների ներքին յարդարանքն այժմ բնորոշում է պատահական ընտրողութեամբ ներընդունուած, յաճախ կանոնների անտեղեկութեամբ կատարուած, տարաբնոյթ պատկերների եւ ծիսական պարագաների առկայութեամբ:

Առաւել տխրաոիթ է այն իրողութիւնը, որ նոյն անհանդուրժելի ճակատագիրն է սպառնում մօտ ապագայում վերակառուցման եւ վերանորոգման ենթակայ տաճարներին...

Եւ մինչ ազգի ստեղծագործական ներուժն արտավատնում է այս *աշխարհի* [Եփես. Բ 2] յոգնահեղձ խաչմերուկներում՝ *եղծանելի պսակների* [Ա Կորնթ. Թ 25] եւ անցաւոր վարձքի ողորմելի մխիթարութեամբ, հայոց բազմավրդով տաճարները լուռ յանդիմանութեամբ սպասում են իրենց ճշմարիտ մշակներին, ովքեր ուղղափառ նախանձախնդրութեամբ կձգտեն բազմախուռն ժամանակաշրջանների կուտած փոշու տակից վերհանել սրբաւանդ կանոնների գոյեղէն արմատները եւ, իրենց անձերում համադրելով ստեղծագործական օժտուածութիւնն ու աստուածպաշտական նովորումը, արժանի կգտնուեն վերայարդարելու Աստուծոյ տաճարները...

ԳԱՆՁԱՍԱՐ

ՊԱՏԿԵՐՈՒՍՈՅՑ ԳԻՐՔ

ԱՆՈՒԱՆԻ ԽՅԱՂԵՒ ՂԵՒՈՆԴ ԱԿԻՉԱՆԻ ԱՉԽԱՏԱՍԻՐՈՒԹԵԱՄԻ 1896 թՈՒԿԱՆԻՆ «ԲԱԳՎԱՎԷԿՈՒՄ» (ԽԱՏՈՐ ԾԴ, Էջ 289—293, 348—352, 385—397, 446—450) «ՊԱՏԿԵՐՈՒՍՈՅ ԳԻՐՔ» ՎԵՐԱԳՐՈՎ ԿՐԱՏԱՐԱԿՈՒՆԵԿ ԺՁ ԴԱՐԻ ՄԻ ձԵՄԱԳՐԻ ՆԿԱՐԱԳՐՈՒԹԻՒՆԸ (ՎԵՆԵՏԻԿԻ ՄԽԻԹԱՐԵԱՆՆԵՐԻ ՄԱՏՆԵՆԱԴԱՐԱՆ, N 1434), ՈՐԸ ՄԻԶՆԱԴԱՐԻ ԽՅԱՆՆԵՐԱՆԿԱՐԶԱԿԱՆ ԱՐՈՒԵՍՏՈՒՄ ՈՍՈՒԾՈՂԱԿԱՆ ՆԿԱՏԱՅՈՒՄՆԵՐՈՎ ՍՏԵՂԾՈՒԱԾ ԸՆԴՈՒՄՆԵՐԻՅ Է:

«ԳՎԱՆՃԱՍԱՐԸ» ՆԿԱՏԱԿԱԽԱՐԱՄԱՐ ԳՏԱՎԵՐԱԽՐԱՏԱՐԱԿԵԼ ԿՅՆՎԱԿԻՐԵՆ ԿԱՆԵԼԵԿՎ «ԲԱԳՎԱՎԷԿՈՒՄ» ՆԵՐԿԱՅԱԳՈՒԱԾ ԿԱՏԿԵՐՆԵՐԸ, ԸՆԴՈՒՄԵԼՈՎ ԿՅՆԱԿԻՍԻՆԵՐԸ, ՈՐՈՆՔ ՁԵՄԱԵԼ ՕՐԻՆԱԿԵԼԻ ԵՆ ԳՆԴԱԳԻՏԱԿԱՆ, ԿԱՏԿԵՐԱԳՐԱԿԱՆ ԵՒ ԿԱՆՈՆԱԿԱՆ ՁԵՄՈՒՄՆԵՐՈՎ:

Այսպէս կ'անուանենք առ ժամս, մինչեւ յարմարագոյն անուն մի պատշաճի, ձեռագիր գրքի մի, որոյ մմանը մինչեւ հիմա չենք տեսած կամ լսած եւ փափագիմք, որ եթէ ծանօթ է ընթերցողաց կամ մմանն ունողաց, հաճին ծանուցանել ի գիտութիւն բանասիրաց եւ ի գովեստ մեր նախնեաց, որք ոչ միայն գեղեցիկ գրերով եւ գոյներով եւ աւելի կամ պակաս վայելուչ նկարներով եւ զարդերով շատ ու շատ ձեռաց վաստակ թողեր են մեզ՝ յետնոցս, յայլեայլ գրեանս, այլ եւ ինչպէս գրչութեան ուսում եւ վարդապետութիւն աւանդեր են, այսպէս երեւի, թէ եւ Պատկերագրութեան կամ Նկարչութեան եւ Զարդագրութեան ուսում եւ օրինակ կամ գաղափար mode`le աւանդած են՝ ամբողջ գիրք մի ձեռացնելով զարդոց եւ պատկերաց՝ թէ՛ գունատր եւ թէ՛ անգոյն: Ասոր հաւաստիք է հիմա մեր տեսած Ձեռագիրքն՝ (ըստ սովորական կոչման անտիպ գրոց), բայց սա հազիւ քանի մի թուղթ գրած ունի, բոլորն են զարդաձեւք եւ մանաւանդ՝ պատկերք՝ ըստ մեծի՛մասին մմանօրինակք ԺԴ-ԺԶ ձեռագրաց մէջ եղածներուն. Աոր գրողաց եւ նկարչաց օրինակ տալու համար հնարուած, որպէս գուշակոյի տեսութեամբ: Գուշակոյի, կ'ըսենք, վասն զի գիրքն, իր նպատակին կամ հեղինակին դիտման հասած ըլլալով (իրեն համար՝ յաջողութեամբ, իսկ մեզ՝ անյաջողութեամբ), այնքան գործածուած է, որ հինգեր եւ շատ մաշեր է, մանաւանդ՝

եզերքներն: Եւ չենք գիտեր՝ որքան թուղթ կամ մագաղաթ հանուեր կորեր են, վասն զի ո՛չ սկիզբն կամ յառաջաբան ունի, ո՛չ վերջաբան կամ յիշատակարան եւ ո՛չ անուն. թէ՛ սկիզբն եւ թէ՛ վերջն պակասած է: Փոքրաչափ գիրք մ'է, իբր 0,182. երկայն, 0,14 լայն. ըովանդակ մնացեալն է 59 թուղթ, յորոց 25-ը՝ մագաղաթ, 34-ը՝ բամբակեայ: Հնութեան կամ տարիքին մէկ հաւաստի յիշատակ մի կայ, յորմէ ստուգոյի ԺՁ դարու սկզբում կամ ի վերջ ԺԵ-ին նկարագրուած ըլլալ. այս յիշատակն է մանրագիր տողիկ մի ի ներքեւ 75-րդ երեսին, «ՋԾԹ. թ. Սիրունի լաճն նախատակեցաւ ի մարերիի իՋ սուրբ Խաչի աթոռքի, հինգ»: Ձեւ գրոցն համեմատ է թուականին եւ շատ մման դիմացի երեսին գրուած տառերուն, որով գուշակոյի, թէ գրողն զայն գրելու ատեն լսեր է այդ Սիրունի լաճին նախատակութիւնը, յամի 1511, յունիսի 5 կամ 6, բայց ս. Խաչի աթոռք ի՞նչ է, եւ իր հինգ թիւն, կ'ուզենք ի հմտագումնից տեղեկանայ. եթէ Յայսմաւորաց մէջ գտոյի այդ նախատակութեան յիշատակն, դիւրանայ այս խնդիրս. բայց նախ փափագելի է գտնել զայն Յայսմաւորք թերեսս ի կողմանս վանայ, ուր որ թուի գիրքն գրուած: Գրոց 11-րդ երեսում երկու երկայնաձեւ զարդոց միջոց այս գրուածս այլ կայ. «Աստուած ողորմի Յուսէփին, ամէն»: Միթէ այդ նախատակեալ լաճն է Յուսէփո, թէ՛ ուրիշ մէկ մի: Այս երկու յիշատակներն զատ ուրիշ չկայ. բայց

կամ քանի մի գրուածք այլ կարճ կամ երկայն:

Կարճ գրուածներն բուն գրոց միտքն են նպատակին վերաբերին, թէ եւ շատ քիչ տողք են, այլ գուշակեղ տան, թէ առաջ կամ ետեւ՝ երկարօրէն գրուած եւ վարդապետութիւն կար մկարչութեան արուեստին, թէ՛ տարից եւ զարդոց պատկերաց ձեւերու մկատմամբ եւ թէ՛ մկարոց գոյններու բաղադրութեանց:

Այս կարճ եւ քանի մի տող գրուածոց մէկն է յերես 15, զարդաձեւից եւ պատկերի մի միջոց համառօտագրեալ. «Յառաջ Լազվարդն, Կանաչն, Լալ, Կարմիր, Մանրակ, այս չորս դէղս Ոսկոյ աստուտ է, (այսինքն՝ տակ կամ յատակ, fond). քանի Ջընջուփրն շատ ազլաս (կամ աղլաս) համ, որ քարն ի քարն չհասնի, որ զգոյն չարէ. լաւ է: Այս գրուածս հին է, բայց թերես՝ ոչ որքան վերոյգրեալ յիշատակարանքն: Աւելի ճոր երեւի գրոց վերջին (118) երեսին վարի դի գրուածն՝ մերկերու եւ անոնց տակերու անուններ, կամ «Նորառոց դէղոց. Լաժվարդի աստուտի երեսուցք, վարդ. Ային՝ Լուք. Ջընջուփրն՝ Բեհեզ. Կանաչքն...ակ. Մազադեղին (մազտաքէ) Բեհեզ. Լըքով շքէ ? Չիմուն՝ Կանաչ. Մանրակին՝ Ջընջուփր կամ Սիլիկուն... աղեղին Աւխրա (Ocre) դիր՝ կարմրով մշանէ... մկարէ յետոյ բացուացքէ. Չիմու բացու(ացք) Սպիտակ: - Գրոցս 110-րդ երեսն Քրիստոսի խաչելութեան գունատր պատկեր է (որպիստիւնն յիշուի յետոյ). Անոր եւ իր Մօր միջոց կարմրով գրուած է. «ՉԱստուածածնի հանդերձին զմէկն ծիրանի արա համապագ»: Գեղեցիկ խրատ. այս պատկերին մէջ այլ Տիրամօր բուն հանդերձն կարմրագոյն է: Ուրիշ տեղ մի (երես 33) օտար, բայց հիմնկեղ գրով, (եզերքն մաշուած), գրուած է «մը? Փիպակ. մը.. Բխառնի... ձե՛նն դիր որ չորմայ... դի՛ր

ի քո ... սրի .. յիմուն Դլայեկ. մը. (ի վե(րայ) լից ու խան(համէ) ու լուայ.. ի վե(րայ) ԱԼ (պիկոն?) գրէ»: Սոյն երեսում կան սեւագիծ պատկերք անտարամշաց Մատթոսի եւ Մարկոսի, երկուքին վերեւ այլ գրուած անուններն եւ լազվարդ. Մարկոսի զգետոց վրայ այլ տեղ-տեղ գրուած է Կանաչ. 2. քմ. ՄԲ շխ.: Ուրիշ շատ պատկերաց վրայ այլ գրուած են անուանք եւ աստիճանք մերկոց կամ գունոց. ինչպէս՝ Բաց (գոյն). Խորու. Բաց Միրանի. Բաց Խորու. եւ այլն. տեղ մ'այլ (երես 5)՝ «Ամիր աշրիան զարմանայի լուք է: Այսքան փոքրիկ մշանակք այլ բաւական ցոյց կու տան մերկոց բաղադրութեան հմտութեան, եւ անոնց անուանց ու Դրից. ինչպէս են՝ Աստուտն, Բացուացքն, Երեսուցք, եւ այլն: Բնագիր կամ թարգմանած ձեռագրաց մէջ գտուին անշի երկայն խրատը այս արուեստին:

Կարճ գրուածոց մէկ մ'այլ է (յերես 31), օտար բան, եւ օտար՝ այլ հին գրչաւ, Հարսին ու փեսայի օրհնէք մի. բայց տողից կէս մասն շատ ջնջուած, թէ եւ եմթակայն մազադաթ է. «Աստուածէն արհնութեամբն արհնէ զէս (այս) թագուհիս ու զթագաւորս, զինչ օրհնեց զերեք թագաւորքն ու երեք ի յայրն Բեթղեհէմ... յերկրպագութիւն կուսած(ին) Աստուածածնին, որ տեսին... ու զմանուկն Քրիստոս ի խանձարուրս պատեալ ի մտրն անբանից: Աստուած արհնէ զէս թագուհիս, զինչ արհնեց զՍառա... ետուր զՍահակ յամու յարգանդէ... Թագաւորն Քրիստոս արհնէ զթագաւորս ու զթագուհիս եւ զժողովուրդս... Այսչափ մ'ես կայ ջնջագիր:

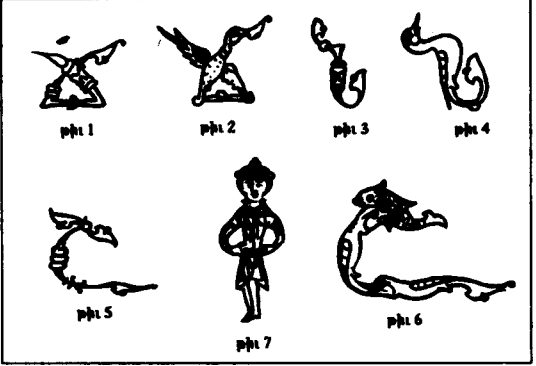
Ի բաց թողով երես մ'այլ (69) հմայական կամ պահպանակի գրուած, որոյ մեծ մասն չորս անտարամաց առաջին տողերն է, երկար կոշտած գրուածքն են. Ա. չորս երես (70-3)

Նորատական բանք, որ Ոսկեփորկաց մէջ գտուին, եւ Նիկարի կամ ծանօթ անուն հեղինակի մի կ'ընծայուին, եւ քանի մի տողով տուն-տուն բաժնուած են նոյնք եւ անանք Սիրաքայ եւ Սողոմոնի Առակաց՝ անենքն ալ *Որդեակ* կոչմամբ սկսուած, ինչպէս. «Որդեակ, ի լեզուէ բունմէ երկիցեալ՝ որպէս յօտար թշնամոյ, զի ոչ գիտես յորում ծամու ածէ ի վերայ քո չարիս»: Բ. Կիրակոս կաթողիկոսի կոնդակն, ըստ Թովմայի Մեծփետրոյ (տե՛ս Պոսմ. Հայոց, Գ. 487) վասն արձակման ի բանադրանաց՝ Աղթամարայ եւ Աղուանից կաթողիկոսաց եւ այլոց (44-46 երեսք): Գ. «Ժմաստասիրի վե՛ն ընդ գիմի բարբառիաւ», այսինքն՝ Բարդուայիս (53-54 երես), որ, թողիկ վերջին տողին հասած, պակաս մնայ, եւ ասով այլ վկայուի գրոց այլ եւ այլ թղթոց կորսուիւն. գրուածն ութտեսն չափով է եւ *Իմաստասէրն ասէ, Գինին ասէ* կրկնելով՝ տրամաբանութիւն կամ գրուցատրութիւն է զինոյ վնասու եւ օգտի վրայ: Դ. Երես 74-5 անշի մշանատր եւ ոտանատր գրուած մի է բարդակամ, Աղյանայ եւ Եւայի դժբաղդութեան եւ Քրիստոսի Մեծնեամբ աշխարհի փրկագործութեան վրայօք. լեզուն մաս մի հայերէն, անշի մասն՝ խառնափոխոր մի պարսիկ, թուրք, թերես եւ՝ քորդ: Այս ետքի երկու գրուածքը յետոյ հրատարակեմք յիշեցնելով, որ ասոնց թղթոց եզերքն այլ մաշած կամ պակասած են, մանաւանդ՝ երկրորդն, որ հանդերձ գրերու փոքրկութեան եւ խտութեան եւ համառօտութեան՝ դժուարացնեց զկարդալն, ինչպէս լեզուն այլ՝ զհասկանալն: Այս ամէն գրուածքն միանգամայն 12 երես գրուած. քանի մ'այլ կէս կամ ամբողջ պարսպ թողուածքն այլ համընդմամբ ոչ պակաս, քան զհարիւր երեսք պատկերաց, որք մեր բուն քննելիքն են:

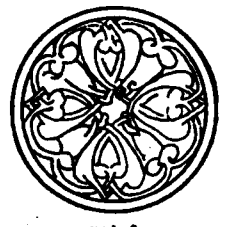
Պատկերքն գրեթէ բոլոր մէկ գրչի կամ մէկ ժամանակի գործ կ'երեւին, միայն քանի մի երես կամ երեսի մի պարսպ տեղ յետին գրիչ մտել է. յետնագոյն ձարտող գրիչ այլ կայ, որ եւ ոչ յիշելու կ'արծէ: Պատկերաց եւ զարդոց մեծագոյն մասն զծածեւ են *Line'aire*, ընդհանրապէս բաց կարմիր գունով, քիչ անգամ՝ եւ կապոյտ: Կան եւ գունատրեալ պատկերք ոչ սակաւ, այլ ոմանք՝ շատ Անաղեալ. ոսկի եւ փայլուն երանգ չկայ բնաւ: Առարկայք պատկերաց՝ շատն Հին եւ Նոր Կտակարանաց անձինք եւ ս. հարք մերկայացնեն, մասն մի՝ եւ Քրիստոսի տնօրէնութեանց եւ Անտարամի պատմական դիպաց. մեծ մասն սովորական կրնայ ըստիկ մախալիշեալ դարոց Անտարանաց կամ Աստուածաշունչ գրոց մէջ գտուածներուն մասն, որոց համեմատ է եւ ճարտարութիւն մկարոցն: Գտուին քանի մի անսովոր կամ հագուագիւտ պատկերք եւս մախաբարց կամ այլ անձանց, մէկերկու այլ բոլորովին այլակերպ կամ հրէշակերպք. մէկն (եր. 59) գունատրած *Վարդի մարդ* գրուած, կ'ընթատր, ազետր եւ եղջերատր, զոր մերկայացնեմք անգոյն. միսն (եր. 23) շատ ճարտար ձեւացուցած հրէշ քառտանի մի է՝ զուխն մարդու ունեցով, այլ բովանդակ մարմնոյն մասունքն այլ եւ այլ չորքոտանեց, թոչնովք եւ ձկանօք, տեղ-տեղ եւ մարդկային կերպարանք բաղադրեալ. ինչպէս պիտի տեսնեն ընթերցողք, արեւելեան ասանդութեան եւ ճարտարութեան հմարք թուի սա:

Ինչպէս վարպետք գրի եւ մկարու արուեստը սովեցնելու համար պարզ ձեւերէ կու սկսին, այսպէս այլ մեր հեղինակն կամ պատկերագիրն իր հաւաքման առաջին ութ կամ տասն երեսաց մէջ միայն զարդեր մկարած է, այնպիսիք, որ սովորաբար ձեռագիր, մանե՛ հին տպագիր Սաղմուսաց կանոն-

Անց եւ Օսրականաց եզերքում կու տեսնուիմ. անելի քան 50 այսպիսի զանազան երկայնաձեւ կամ ուղղահայեաց գծաձեւք կան, 30 մ'այլ՝ հորիզոնական դիրքով. մէկ քանհին վրայ միացն հազի կ'երեւիմ կերպարանք, ինչպէս՝ կէտ ձկան՝ Յով-Աննի ի թերա-նի. շատերում վերի ծայրն խաչով մի կ'աւարտի, ոմանց այլ պոչին կամ ուրիշ մասին վրայ փոքր տաճար մի կայ, եւ ոմանց վարի կողմն ծալապատիկ գառնուկ մի:

Նշանատր է (երես 12) կարմրագիծ բարակ գարդ մի, որոյ վարի լայն մասին մէջ փոքր, բայց լայն հաւասարամասն խաչաձեւ մի կայ՝ երկու դիմ պատած զոյգ մի թոչնույք կտուց-կտցի, որոյ վրայ՝ Արբագիծ ուղղակի թոչելու ձեւով աղամի մի թեւաքաց, այլ՝ գլխի-

վազը՝ իբր Սուրբ Հոգի, որ կտցով բռնէ վերին մասը, որ է սկիհ մի՝ խաչամիջ Աշխարաւ ի վրայն:

Յետ գարդաձեւից՝ պատկերագիրն ուզեր է վարժեցնել գարդա-

գրերու, այսինքն՝ գարդերով գիրեր ձեւացնել թէ՛ պարզ գծերով եւ թէ՛ օղակաձեւ կամ ազուցիկ, շատ հեղ թոչնույք բաղադրեալ, քիչ հեղ՝ ձկանք: Ասոնց օրինակ ըլլան մեր թիւք 1-6. երկու Ը, երկու Ն, երկու Յ տառք. 7

ձեւով գարդք եւ քանի մ'այլ՝ քմաբաճոյք եւ հնարագիտականք. առա-

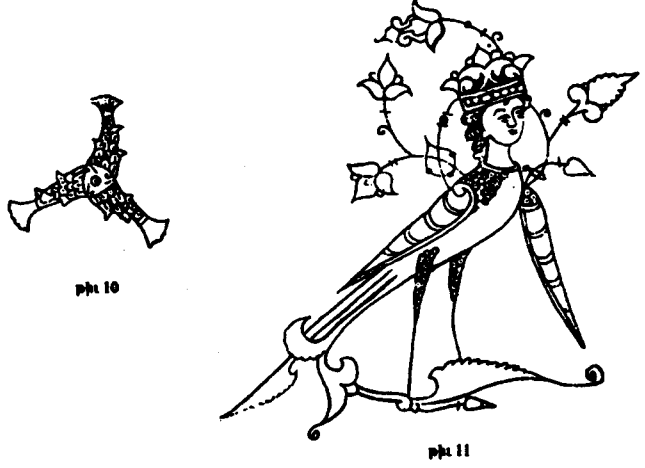

չիններում կրնայ գաղափար մի ըլլայ բոլորակն՝ թի 8. երկրորդ տեսակին միւս մեծ բոլորակն՝ թ. 9, երեք շանց կամ գազանաց՝ գիրար խածատելով: Երբեմն թեւաորաց եւ լուղակաց այլ այսպիսի իրարանցումն Ակարեմ ձեւագիրք եւ երբեմն այլ զանազան մարմ-

թի մանչիկն այլ Աերկայացնէ ● գիրք:

Այս երկու իբր տարական ձեւանկարներէն զատ գրոց այլ եւ այլ իչից մէջ, բայց անելի սկիզբներում, կան քանի մի կանոնաւոր

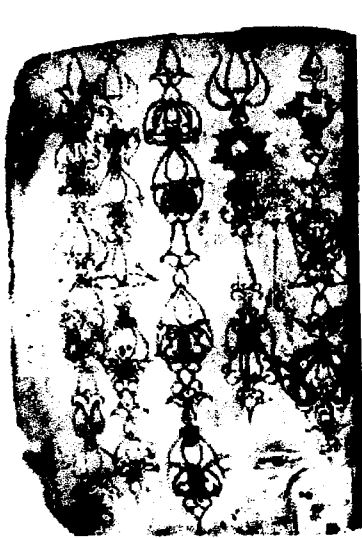
նոց մէկ գլուխ մի յարմարցնեն, ինչպէս այդ երեք ձկանց՝ թի 10: Մեր՝ միջին, երբեմն եւ հին եւ նոր ձեռագրաց ծանօթք՝ շատ հեղ կու տեսնեն անոնց մէջ, մանաւանդ՝ ի ճակատս գարդամկարոց՝ կնոջարեւմ թոչնումներ, որ հին ստատակեաց եւ հաւատոց շոշորքք են եւ շատ ազգաց յիշատակարանաց մէջ այլ գտուիմ. այսպիսի է մեր պատկերագրոց մէջ ընծայելոց մէկն՝ թ. 11. կան քանի մի հատ եւս անելի սուր նայուածքով թոչնուրիք: Ուրիշ ատոց նման կան անմասն, բնական կամ անբնական գարդերն ու Ակարները պիտի յիշենք, ուր որ հանդիպին, եւ ինչ կարգաւ որ ցուցնէ գրոց հիմնական հաւաքումն, որ թոյլ այլայլած եւ պակասած հեղինակին կարգածեն:

Յետ առաջին չորս թոյնոց գարդաձեւերում (տես՝ երկու մնուջ՝ թի 1* [2-րդ երես], 2* [4-րդ երես])՝ հնմերորդ երեսն Աերկայացնէ երեք պատկերք. Աերքելը՝ Դաւիթ՝ փուզանդակերով իմն հագուած, բարձով աթոռակի վրայ նստած, երկայն կոթով քնար ի ձեւին (թի 3*), որոյ քով պարզ չորս գծով Անդ երկայն քառակուսի ձեւ մի կայ, որ թոյլ սաղմոսաց պրակն: Դաւիթի գլխում վերելը կանգնած է մէկ մի, որոյ լու-

սապակն գլխում քով գրուած է հնկեկ գրով Մովսէս մարգարէն բայց բաց ի իւր ձեռքի սրածայր եւ վերի կողմը խտորնակ կամ խաչաթօնի մասով գաւազանէն անմեղին ի Գիրս ծանուցեալ Մովսէսի կերպարանք չունի, այլ՝ Հոովմայ գետնադամբանաց կամ հին Ակարոց տեսնուած երիտասարդ անձօրուս կուլակաւոր եւ լուսապսակ սուրբ մի՝ անթեզան լայն լօղիկով, գոր ձախ բազկին վրայ ժողված է. լօղիկն տակի պատմութեան փեշերում վրայ եւ վերն այլ գրուած է Լ,Զ, այսինքն լազուարտի գունով Աերկելու է: Ասոր քովը կեցած

* Ասողանիշ թուով համարակալուած են մեր յանգած պատկերները:

թի 1*

թի 2*

Է Առնպէս յուսապսակով կարճ մօրուօք մէկ մի՝ գրեթէ Առնպէս հագուած (թի 4*), ձախ թեւին տակ՝ գիրք մի, զոր ոչ հեղինակն, այլ ուրիշ ոմն կարմրացուցեր է, Առնպէս եւ աջ ձեռքը, զոր կարկառե այն անձին, որոյ գլխոյ քով նոր եւ տնէ գրուած է *Սեղիս մարգարէ*: Այս պատկերաց մագաղաթ թղթի միւս (10-րդ) երեսն ներկայացնէ վեց պատկերք. երկուքն յայտնապէս մեր տօնած թագաւորքն են (Թէոդոս եւ Կոստանդիանոս), երկուքն այլ՝ բարձի վրայ ծունկ դրած, մէկն՝ երկայն ձողով խաչ ի ձեռին, միւս ձեռքն այլ՝ ի փէշ գօտուոյն, եթէ ուրիշ բան չէ բռնածն. միւսն՝ բազուկները ցածկել տարածած է եւ մէկ մատով կու ցուցնէ թերես իր դիմաց եղած երկու կիսանձն մարգարէ կամ անտարանիչ (թի 5*,

թի 3*

6*), զի ձեռքերում գալարեալ պրակ կայ. ասոնց անանէ հիմզերորդն՝ գարմացմամբ ճայող ի ձախ կողմն (թի 7*), ուր նկարագծած է խաչակալ թագաւորն: Միւս՝ վեցերորդն՝ կիսանձն, թուի հայրապետ կամ քահանայ մի մօրուանի՝ շուրջառով եւ փորուրարով ձեռքները հրածարական ձեւով վերուցած (թի 8*):

թի 12

11-րդ երեսն առաջին ութ երեսաց ն մ ա ն եզերական գարդաձեւեր է. ետեւի երեսն (12*) այլ եւ այլ տեսակ գարդ ու պատկեր. որոց մէկն է յիշեալ Սուրբ Հոգով եւ սկիհով գարդն, միւսն՝ մեր օրինակած թի 10 միագլուխ եռամկուքն, Առնպէս եւ այս 12 թիւն,

որոյ ինչ ցուցնելն յայտնէ եւ վրայի գրուածն՝ *Իզնատիոս*, «գազանաց մանրեալ ժանեօքն» ըստ շարականի, յորմէ կամ ի Մաշտոցի եզերքէն առնուած է պատկերն: Այս մեր 10 եւ 12 թուոց քով կանգնած է թէ եւ անգիր, բայց ձեւն ծանօթ ս. Հովիսիսիմէ՝ թագ ի գլուխ, խաչ ի ձեռին, միւս ձեռքն այլ՝ կարկառած. մէջքին վրայ գրուած է ԿՐ, այսինքն՝ կարմիր գունաւորելի է:

թի 5*

ցույ: Նոյն կանգուն դիրքով, բայց անելի փոքր, ուրիշ հայրապետ մի թուի. անոր քով՝ կիսանձն առաքեալ կամ մարգարէ մի՝ աջը վերուցած, ի ձախումն երկայն գալարեալ պրակ: Ասոնց ներքեւ՝ Առնպիսի անձ մի ծնրադիր՝ փոքրիկ գալարուն պրակ մի ի ձախում, աջը պարզած. դէպ ի ասոր գլուխն օրհնող ձեռք մի կայ՝ եռանկիւնի ձեւէ կամ թեգաւնէ դուրս ելած: Թողթին միւս իջում այլեալ ոճով պատկերք կան. երկուքն՝

թի 6*

Սոյն երեսին վրայ կայ եւ գեղեցիկ թոչնագարդ մի, Առնպէս եւ գեղեցիկ Յ թոչնախաւսն գիր մի: Դարձեալ, բաց ուրիշ մանր գարդերէ, մեծակ Ե մի մարդագլուխ, ի ձեռքն այլ գարդ մի, որով Ե գրոյն թեւն կ'երկնայ, գլխուն վրայէն այլ կ'երկարի գարդաձեւն թի 13:

թի 7*

վերոյգրեալ հայրապետաց անան, մէկ մի՝ անելի մեծակալ բազմախաչեալն Գափորտով, գիրք՝ ի ձեռին՝ վրան գրուած *Սուրբ Ներսէս* թ. 15. քովը՝ կլոր եւ անմօրուս դէմքով (զոր յետոյ մէկն թուի կարմիր ներկեր է) քահանայագօգեստ սուր մի. ասոր քովն այլ՝ ուրիշ անմօրուս մի՝ բուրվառ՝ աջում, տապալանակ կամ տուփ մի՝ ի ձախում. թէ եւ տգէտ մի յետոյ գրեր է ՏԷՐ Ռատակէս, յայտնի է Ս. Ստեփանոս ըլլալն, հագած զգետնոց վրայ տեղ-տեղ գրուած է *ՄՆ* (արակ), պատմունանին վրայ՝ *ԼԳ*: Ասոր քով յետոյ գծագրած կ'երեւի Յոհ. Մկրտիչ՝ եղջերաձեւ մազերով, վրան՝ մաշկեակ

թի 4*

քահանայական զգեստուրք. մին յանանէ *Ոչանակուած Ոսկիքերան Յոհան* աջովն օրհնելով, ի ձախում՝ գիրք. միւսն՝ *Սուրբ Բարսեղ*՝ Առնպէս աջով օրհնելով, եւ ի ձախում՝ հասարակ սրածայր գաւազան կամ

մի առած: Այս
ամենուն վերեւ
կան երեք
կիսանձիւք. մէկն
կնգղաւոր է
գրուած (թիւ 9*),
միւսն թէոդոս
(թիւ 10*),
զգեստուց վրայ
գրուած 42 (կա-
նայ), տեղ մ'ալ
այ. միւսն Դաւիթ
է՝ տոմս ի ձեռին.
երկու թա-
գաւորաց դիմաց
այլ մէկ-մէկ
օրհնող աջ գծած
է: Դատարկ տեղ
մ'ալ երկու գլուխ
կարմրագծած է,
մէկն՝ շատ նուրբ
եւ կենդանի
նայուածքով:
Յայտ է, որ այս
պատկերքս ի ճա-
շոցաց եւ շարա-
կ ա ն ա գ
օրինակուած են:

թիւ 14

15-րդ երես. Ե գիր մի եւ այլ եւ այլ զարդեր, յորոց մէկն՝
ծորակով եւ անզարդ, միւսն՝ անծորակ այլ զարդարում կուծ.
յանկեան մի՝ քազմամանուած բոլորակ մի: Ամենէն նշանատր
եւ երեսին կէտը գրաւող, ընդ երկայնութիւնն, մեծ լուսապա-
կով անձ մի՝ թերեւս կոյս մի՝ երկայն պատմութեամբով, քայց
ազդու կերպարանքով. նայուածքն՝ դէպ ի վեր, եւ ձեռքերն կէս
վախով հիացում յայտնեն: Ասոր գլխուն եւ յիշեալ բոլորակին
միջոց գրուած են այն չորս դեղոց (գումոց) անուանքն, զոր ի
սկզբան նշանակեցինք: Այս անձին ոտից ներքեւ մտուլատր՝
աջագլուխ գլուխ մի կալ՝ ազդու նայուածքով, որ յետոյ գծագրուած
թուի:

թիւ 13

* մոտը - ուտուցիկ կզակ

թիւ 9*

թիւ 10*

թիւ 15

թիւ 10*

թիւ 11*

թիւ 12*

16, 17 (թիւ 11*), 18 (թիւ 12*) երեսն մարդոյ, թռչնոց, ձկանց խառնուածքով տառք են, յորոց մին է եւ մեր ցուցած Թ գիրն (թ. 7): 17-րդ երեսով գրուած է առանց յարմարութեան անծանօթ հրեշտակաց անուններ. «Տածրէլ եւ Սաղմիէլ հրեշտակն, որ ի վերայ դատաստանաց ունին իշխանութիւն», 19 եւ 21 երեսքն երկայն եւ կարճ զարդաձեք են: 20-րդն մեր 11 թիւն է, անոր մասն երկու այլ թռչնուհիք. դարձեալ՝ եռաքրոկ սիրամարգ մի, որ կա՛մ յետոյ գծուած է, կա՛մ հին գծագրածը սեւացուցեր են. նոյնպէս ըրած կ'երեւին ձառաղէմ* գլոխ մի եւս: 22-րդ երեսն է հաւանօրէն Մատթէոսի Աւետարանի ճակատ մի, եռանկիւն ձեւի մէջ կարասի երկայն վզով կենդանի մի. ճակատին ներքեւ երկու գլոխ գծագրած են քառակուսի

պատուանդանաց վրայ. երկուքին միջոցը գրուած է *Մատթէոս*.

23 երեսն է Պատկերագրոցս ամենէն Աշանատրն՝ այն նախայիշեալ քաղմակերպեան քաղադրեալ հրէշմ՝ թիւ 16:

Այս պատկերս մեծութեամբն այլ Աշանատր է, որ մէկ երեսի մէջ չէ բովանդակուած. այլ հրէշին թռչնամասն ոտքերն անցեր են 24-րդին վրայ, որոյ մեծ մասն պարաս թողուած է: Այդ 24-րդ երեսն ս. Մարկոսի Աւետարանի մի ճակատ է՝ զարդին մէկ կողմն միայն նկարուած եւ ի միջին մասին, որ է կիսաբոլոր, մէջ տեղը գլխակոր գազան մի, շրջանակին մէջ՝ այլ նման գազաններ իրարու ետեւ վագուրտող: Այս էջն սիւնով մի երկու բաժնու է՝ մէկ կողմը Ս. Մարկոս նստած, սովորական կերպով ձեռքը բերնին դրած, ի զարմացման կամ մտածման. դիմացը՝ իր գրոց առաջին գիրն՝ *Ս*, երկու այլանդակ

* ձառաղէմ - խոժոռաղէմ, դժմիտ

կենդանեօք ձեւացեալ, երկուքն այլ թաթերովն քառակուսի բան մի բռնեն. վերեւն գրուած է *Մարկոս*:

25-րդ երես. կէս ճակատ մի, յորով եւ բոլորակ մի ճարտար ազուցիկ մանուածքով դիմացն անձ մի կայ. մէկ ձեռքով կ'օրհնէ, միտով տակառածն բան մի բռնած է, անշուշտ, գրուածքը. լուսապսակին վրայ գրուած է *Նստու*:

27-րդ երեսն Աերկալացնէ պարզ գծով շատ մանկաղէմ հեծեալ մի, որ աւելի ս. Թէոդորոս թուի, քան ս. Գեորգ՝ երկայն խաչազլուխ հիգակին ծայրը ներքեւը գծուած ալէձեւ զալարեալ վիշապին բերնին մէջ միսած: Այս երեսին մէկ անկեան վրայ փոքրիկ սեւանկար հեծեալ մի կայ՝ զրաճագճատ, արշաւելու դիրքով եւ

թիւ 16

Այս երեսին վարի կողմէն նկարագծած է ծառի մի վրայ հեծած եւ բռնած տղայ մի՝ Քրիստոսի իշով յերուսաղէմ մտած ատեն եղածը Աշանելով:

26-րդ երեսին նկարքն են բոլորակն թ. 9. նոյն տեսակ աւելի պզտիկ բոլորակ մի՝ չորս իրարախառն թռչնովք. պատկեր մ'այլ կայ՝ անուամբն Աշանակուած *Ամբակուս*, յայտ է, թէ՛ մարգարէն:

թուի Ս. Վարդան: Ասոր ներքեւ ամենափոքրիկ գունատր բաւական ճարտար նկար մի կայ, որ թուի ս. Աստուածածնի եւ ս. Թովսեփայ հեծած՝ զՅիսուս տանելն յԵգիպտոս: Վարի անկիւնում այլ կայ թագատր մի հեծեալ, բայց սա թերեւս յետոյ գծագրած է: Դիմացի մասամբ կտրած անկիւնն այլ ցուցնէ հին գծագրութեամբ մի կամ երկու փոխգագտակ գլուխ:

Թղթին միս երեսն (28-րդ) 10 կամ 11 կիսանձն պատկերք ունի. մաշած անկեան վրայ երկու քովէ քով գլուխը կ'երեսան, բայց՝ մէկ մարմին, անշուշտ՝ Պետրոս եւ Պօղոս. ասոնց քով ս. Աստուածածին՝ թեաքաց, աղօթելու կամ ի գիրկն ընդունելու ձեռով (թիւ 13°). անոր քով Յիսուսի երկու խաչալուսապսակ դէմք. մէկն օրհնելու ձեռով (թիւ 14°), միսն՝ ձեռքն ի վերայ կրծոց: Ասոնցմէ վար կայ Եղիսէ մարգարէն՝ քովը մուրթեալ ոչխար գրուած, Յիսուս՝ ոչխարն ի յուս: Աւելի վար՝ ս. Գրիգոր՝ ձեռնաբարձ աղօթող: Նոյնպէս Յոք՝ մէկ ձեռքն ի վեր, միսին երկու մատն ամփոփած, Պետրոս երկու ձեռքերն հաւասար կարկառած (թիւ 15°), սուրբ Յովհաննէս՝ ճղճղած մօրուօք եւ մազերով:

թիւ 13°

29-րդ երեսին թեթեւ կանաչ եւ կապոյտ գունով վեց հայրապետք նկարուած են քաճահայական զգեստուք, ոսկանք՝ բազմախաչեան նախորտով, մէկուն վրայ միայն Աշմարոյի Գրիգոր անունն. ամէնքն այլ լայն դեղնագոյն լուսապսակ ունին, եւ անոնց միջոց պարսպ տեղերում չորս նման անպսակ գլուխներ նկարած են,

ամէնքն այլ՝ մօրուանի, ամէնքն այլ՝ բարակ նարտար գծագրութեամբ, բայց անելի կամ պակաս, մաշած եւ գունաբախի:

30-դ երեսն պարսպ թողուած, յետոյ անարուեստ ձեռք մի կնգղաւոր մի գծագրեր է: 31-րդին վերելք գրուած է օրհնէնքն հարսին ու փեսին (տե՛ս էջ 329), ներքեղ կան քանի մի իրարագոյցիկ գծերով զարդք. որպիսիք մեր ամենէն հին ձեռագրաց մէջ գտտին:

32-րդ երեսն գրեթէ համանման է 28-րդին, քան զայն՝ անելի բարակ նկարուած ութ պատկերք, եւ են գոյգ *Սուրբ Պետրոս եւ Պաղոս* (թիւ 16°), *Սուրբ Աստուածածին*, խաչալուսապսակ *Յիսուս*, (Եղիսէ մարգարէ, Մուրթեալ Ոչխարն, *Սուրբ Յովհաննէս Մկրտիչ*) եւ *Յիսուս* միեւ: 33-րդ երեսին վերի կիսուն՝ Մատթոս եւ Մարկոս անտարանիչք, իարաքանչիւր աթոռոյ վրայ բազմած գրելու ձեռով. վերեւին գրուած է *լազվարդ*, Մարկոսի զգեստուց վրայ այլ՝ ուրիշ գունոց անուանց Աշանք: Երեսին վարը հակառակ կողմէ գրուած է գունոց բաղադրութեան նուխայն, գոր նախ օրինակեցինք (տե՛ս էջ 330):

կիսուն՝ Մատթոս եւ Մարկոս անտարանիչք, իարաքանչիւր աթոռոյ վրայ բազմած գրելու ձեռով. վերեւին գրուած է *լազվարդ*, Մարկոսի զգեստուց վրայ այլ՝ ուրիշ գունոց անուանց Աշանք: Երեսին վարը հակառակ կողմէ գրուած է գունոց բաղադրութեան նուխայն, գոր նախ օրինակեցինք (տե՛ս էջ 330):

թիւ 14°

թիւ 15°

թիւ 16°

թիւ 17

34-րդ երեսն, ահաասիկ, այս եօթն մահապետաց պատկերքն է՝ թիւ 17, յորոց կրնան գուշակիլ ուրիշ պատկերներն եւս, թէ եւ շատն, քան զասոնք, աւելի պարզ եւ քիչ գծերով ձեւացած են: Նահապետաց առաջնորդ կարգուած է ամենուն մախաճայրն Ադամ միսոց նման զգետաւորեայ, զգետսուն գոյնն այլ գրուած է *բաց ծիրանի*, միսոց վրայ՝ *լազվարդ*, ամենքն այլ աղաչաւորի կերպարանօք թափօրապէս քայլուածք ձեւացնեն. մի՞ թէ ընդ առաջ Քրիստոսի ելնեն, մինչ Սա իջաւ Հոգւովն՝ «աւետարանել հոգւոցն, որք էին ի բանտին» [տե՛ս Ա Պետրոս Գ 19], կամ թէ մարդկութեան դարուց անդադար ընթացքը ներկայացնեն:

թիւ 17*

35-րդն անշուշտ պատկերագարդ Աւետարանէ մ'առնուած է եւ է Յովակիմայ եւ Աճնայի տեսնելն թոչնոց բոյն մ'ի ծայր ծառի, գոր կու ցուցնէ հրեշտակ մի՞ յոյս տալով, որ իրենք այլ կրնան զաւակ ունենայ. պատկերին ճակատին վրայէն հրեշտակ մ'այլ կու ցուցնէ ձագուց մայրը, որ անոնց ուտելիք կու բերէ: Յովակիմայ տան շէնքին մասերուն վրայ նշանակած է գունոց անուններն՝ լազուարտ, կամաչ, կարմիր, ինչպէս եւ՝ ս. Աճնայի զգետսոց վրայ այլ (թիւ 17*):

թիւ 18

36-րդ. Առնայեւ Աւետարանէ մ'օրհնական է անտումն Գարրիէլի առ ս. Կղյսն, որոյ զգեառոց վրայ Աշանակած են գոյնքն. Տրեշտակն, ըստ սովորականին, ունի ձախ ձեռքում շատ երկայն եւ միզակաձայր գաւազան կամ քարոզակ. վրայն գոյներն Աշանակուած են՝ *յազուարտ, զձնոֆր*, թեւերուն մաս մ'ալլ թուի *սեւ*, ս. Աստուածածնի զգեստն՝ *զուարտ*, տան շէնքն՝ *կանաչ*, կողմերն՝ *ճնարակ*, Աստոց բարձն՝ *ճնարակ*, ոտից տակի բարձն՝ *կարմիր* (թիւ 18):

թիւ 18*

37-րդ. Քրիստոսի ծննդեան պատկերն է՝ ըստ ձեռագիր Աւետարանաց, միանգամայն եւ հովուաց անտիսն, մոզուց գալն, ս. Յովսէփայ զարմաքեալ Աստիլն. գոյներն ալ Աշանակուած են. յատակն՝ *ոկի*, ս. Աստուածածնի անկողնի շրջանակն՝ *ալլ գոյն*, ներքին կողմն՝ *զճրուֆր*, ոտիշ տեղ՝ *կանաչ*, *ճնարակ* եւ ալլն (թիւ 18*):

թիւ 19*

38-րդ. Քրիստոսի քառասորեայ ընծայումն ի տաճարն. ս. Աստուածածինն եւ ս. Յովսէփ ընծայելու կամ զընծայեալն ընդունելու կերպով բազուկնին կարկանեմ առ Յիսուս՝ ի գիրկս Սիմէոնի. ասոր քով կեցած է եւ պատան Աննա: Երեսին վարի կողմն Քրիստոսի մկրտութիւնն է՝ սովորական սօգեղութեամբ. անլի վայելուչ է Քրիստոսի սրբիչ բերող մանկադէմ հրեշտակն (թիւ 19*):

թիւ 20*

39-րդ. Յարութիւն Ղազարու, որոյ քորք ընկած կամ յուս Յիսուսի. ետեղ՝ երկու առաքեալք, առջեղ՝ երեք անձինք, որոց մէկն քիթը գոցէ, որ մեռելին հոտը չառնու: Երիզապատ Ղազարն տղու կերպարանք ունի բաց աչքերով: Նոյն երեսին քովընտի դիրքով գծագրած է Քրիստոսի այլակերպութիւնն (թիւ 20*):

թիւ 21*

40-րդ. Քրիստոսի մուտն յԵրուսաղէմ իշով. Ջակքէոս՝ տղայակերպ՝ ծառի վրայ, կամ ճիւղ կտրող մանուկ մի (թիւ 21*):

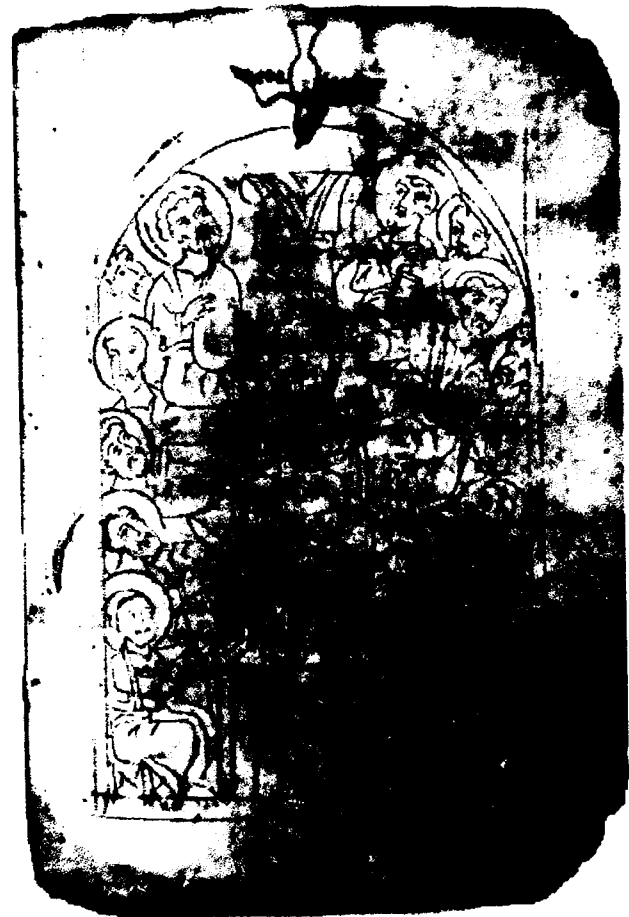
թիւ 19

41-րդ. Հրեշտակն ի վերայ գերեզմանին Քրիստոսի. դիմացը՝ կանայքն իտլաբերք, որոց մէկն ունի ի ձեռին երկայն կոթով շերեփի կամ խնկանոցի մման աման (թիւ 19):

թիւ 22*

42-րդ. Համբարձումն Քրիստոսի՝ ոտից քով երկու գալարեայ հրեշտակաց ձեռք տալով, անբռեճ 12 (ոչ 11) առաքելայք, երկայն-երկայն մատներով ձեռուղմին վեր վերուցած՝ մէջ տեղ կեցած է ս. Աստուածածին երկու կուսանօք, երեքն այլ լուսապսակ. կուսանք բազուկմին վեր առած են չափաւոր, իսկ ս. Աստուածածինն կրծոցը վրայ ափերը բացած (թիւ 22*):

թիւ 23*

43-րդ. Հոգեգալուստ. 12 առաքելայք բազմած են, նայուածքմին եւ ձեռաց դիրքն՝ զանազան կերպով. Պետրոսի ոտից տակ բարձ կամ պատուանդան կայ. վարի կողմն երկու կիսամձանց մէջ կանգնած է թագով եւ օղերով շնորհադէմ կոյս մի՝ խաչաձեւ պարեգօտի, երկու ձեռաց մէջ դաստառակի պէս լաթեղէն մը բռնած, որ կա՛մ ս. Աստուածածին, կա՛մ Եկեղեցի ներկայացնէ: Հոգին Սուրբ կա՛մ առաջ նկարուած չէ, կա՛մ յետոյ մէկն բարակ գիծերը այլանդակեր է. հիմին մը մն մի չկայ: Տիրամօր աջակողմի անձն կոյս մի թոյլ՝ զարմացմամբ նոյն կողմը նայող, ձախակողմեանն այլ՝ իր կողմը նայող այծամօրուք մէկն, որ մատով բան մի ցուցնէ (թիւ 23*):

44-րդ, 45-րդ, 46-րդ երեսը կիրա-
կու կաթողիկոսի կոնդակն են:

47-րդ. Աւետարանի մի ճակատ
է. սրանկիւն կամարի մէջ է մանկադէմ
աւետարանիչն՝ պրակն ի ձեռին. յա-
տակին գոյներն լագուարտ եւ ոսկի:

48-րդ. Պօղոս առաքեալ՝ մեծ
լուսապակով, կանգուն կեցած, զար-
մացական նայուածքով. յաջում պրակ

թիւ 24*

նշմարուին. վերը կեցողն, խաչանիշ
լուսապակէն գուշակուի, որ հրիտոտ
է, վարինն ի ծունկ իջած է:

49-րդ. վերեւ մէջտեղ՝ վեցթե-
ւեան հրեշտակ մի, մէկ կողմն՝ այնպէս
տեսող Եսայի մարգարէն, պրակն ի
ձեռին, միւս կողմը՝ Դանիէլ. ներքեւն
երեք անձինք՝ պրակ ի ձեռին, միւս
ձեռքով՝ օրհնողք. մին գրուած է *Մոյ-*
սէս, գոյնն՝ ճնարակ, միւսն՝ *Պետրոս*
երրորդն (Յուդ) թուի կաթողիկէ թուղք
գրող առաքեալն Յուդա:

50-րդ. մէկ կողմն՝ Յակոբոս,
անշուշտ, Եղբայրն Տեառն՝ պրակ ի
ձեռին, քալողի ձեռով, բաւական բա-
րակ գծուած. միւս կողմն մեծկակ դիր-
քով եւ հաստ գծերով առաքեալ մի
թուի՝ մէկ ձեռքն ի վեր վերուցած, իր
վրան այլ երկնքէն օրհնող ձեռք մի
կայ. ինքն միւս ձեռքը կ'օրհնէ դիմացը
ծունկ դրած թագաւոր մի, զոր նոր եւ
յետին տեսող մի կարծեր է Տրդատ եւ
գրեր է *Գրիգոր Լուսաւորիչ*: Երեսին
երկայնութեամբ քիթը ցցած մարդա-
դէմ եւ զարդախառն նշանաւոր մեծ Ե-
գիբ մի կայ, որ գուցէ մեծադիր Սաղ-
մոսի մի առաջին գիրն ըլլայ («Երա-
նեալ են ամբիծք...» [Սաղմ. ԵԺԸ 1]):

51րդ. Եսակատ մի գրոց, վերի
կողմն սեւ ու սպիտակ ազուցիկ զարդ
մի, վարի կողմը կնիք մի զարնուած է՝
երկու բաժնուած, վարի մասին կ'երեւի
Յս, բայց ոչ՝ Եսայի:

52րդ. Երեսն պարսպ մնացեր
է, յետոյ մէկն կիսկատար անձ մի գծա-
գրեր է:

(շարունակելի)

մի՝ ձախովը ցուցնելով դիմացը (թիւ
24*): Յետոյ՝ կոշտ գծագրած եւ դէմքը
քերած այլանդակ բան մի, որ ոտից
ձեւէն թուի, թէ դեռ ըլլայ: Սոյն երեսին
քովընտի գծագրած երկու դէմք այլ
կան, բայց շատ ջնջուած, հազիւ